

1 | 2018

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 116/ Založen 1895

1 | 2018

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 116 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

HRBEK Jiří

Pro bono publico oeconomico. Sonda do ekonomického
myšlení počátku 18. století

9

*(Pro bono publico oeconomico. A probe into economic
thinking at the beginning of the 18th century)*

VELKOVÁ ALICE

Proměny v aplikaci rozsudků trestu smrti
v habsburské monarchii v průběhu 19. století
v reflexi dobových statistik

53

*(Changes in the Application of the Death Penalty
in the Habsburg Monarchy in the Course of the 19th
Century in the Light of Contemporary Statistics)*

ŠEDIVÝ Miroslav

Honour as a political-legal argument: The French July Monarchy,
national dignity and Europe 1830–1840

86

*(Čest jako politicko-právní argument: Francouzská červencová
monarchie, národní čest a Evropa 1830–1840)*

XI. sjezd českých historiků | *The 11th Congress of Czech Historians*

Úvod

112

PÁNEK Jaroslav

Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd

115

(Czech Participation at International Congresses of Historical Sciences)

VOREL Petr	
Historická věda a její bodové hodnocení v České republice za období 2013–2015	131
<i>(Historical science and its evaluation in Czech Republic from 2013 to 2015)</i>	

PEŠEK Jiří	
Narativ jako nevyhnutelný fenomén lidské společnosti	158
<i>(Das Narrativ: ein beständiges Phänomen der menschlichen Gesellschaft)</i>	

Materialy | *Materials*

KUKLÍK Jan – NĚMEČEK Jan	
Italská diplomacie a únorový převrat v Československu 1948	171
<i>(The Italian diplomacy and the February putsch in 1948)</i>	

Diskuse | *Discussion*

KŘÍŽ Jaroslav	
Biografický slovník českých zemí, 1–20. sešit: A–Gz	191
MAKARIUSOVÁ Marie	
K pojetí Biografického slovníku českých zemí	195

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenze

Petr KUBÍN	
<i>Svatý Vintíř. Poustevník, kolonizátor a diplomat</i> (Josef Šrámek)	198
Pavol HUDÁČEK	
<i>Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000</i> (Peter Bučko)	201

Alexander PATSCHOVSKY (ed.) <i>Joachim von Fiore. Concordia Novi et Veteris Testamenti</i> (František Šmahel)	205
Tomasz GAŁUSZKA <i>Henry Harrer's Tractatus contra beghardos. The Dominicans and Early Fourteenth Century Heresy in Lesser Poland</i> Paweł KRAS – Tomasz GAŁUSZKA – Adam POZNAŃSKI (edd.) <i>Proces beginek świdnickich w 1332 roku. Studia historyczne i edycja łacińsko-polska</i> (Martin Nodl)	207
Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Jan CTIBOR (edd.) <i>Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech</i> (Michaela Falátková)	211
Alena PAZDEROVÁ (ed.) <i>Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem, Tom. I.</i> Tomáš ČERNUŠÁK (ed.) <i>Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars V</i> (Pavel Marek)	215
Marie RYANTOVÁ <i>Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku</i> (Ivana Čornejová)	221
Petr MACEK – Richard BIEGEL – Jakub BACHTÍK (edd.) <i>Barokní architektura v Čechách</i> (Jiří Hrbek)	224
Ulrich L. LEHNER <i>The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement</i> (Jakub Zouhar)	229
Dušan UHLÍŘ <i>Čas kongresů a tajných společností</i> (Miroslav Šedivý)	233

Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiří MALÍŘ (edd.) <i>Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894</i> (Milan Hlavačka)	237
Martin MINAŘÍK <i>V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945</i> (Jan Slaviček)	240
Jan ŠIMEK <i>Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost</i> (Milena Lenderová)	243
Jiří HNILICA <i>Fenomén Dijon. Století českých maturit ve Francii</i> (Milena Lenderová)	246
Maciej GÓRNY <i>Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)</i> (Marek Ďurčanský)	250
Zdenko MARŠÁLEK – Emil VORÁČEK a kol. <i>Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka. Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939</i> (David Majtenyi)	254
Jože PIRJEVEC <i>Tito. Die Biografie</i> (Jiří Kuděla)	258
Emília HRABOVEC a kol. <i>Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963–2013)</i> (Jaroslav Pánek)	266
Peter BRANDT – Detlef LEHNERT (edd.) <i>Sozialdemokratische Regierungschefs in Deutschland und Österreich: 1918–1983</i> (Jiří Pešek)	269

Thomas PIKETTY <i>Kapitál v 21. století</i> (Jan Slaviček)	276
<i>Zprávy o literatuře</i>	280

Z vědeckého života | *Chronicle*

POHANKA Viktor <i>Mezinárodní konference Money – Crisis – Conjuncture</i>	312
<i>Nekrology</i>	
Karel Novotný (11. ledna 1932 – 13. září 2017) (Eduard Maur)	316
Ctibor Nečas (26. července 1933 – 19. prosince 2017) (Ladislav Hladký)	319
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	324
<i>Pokyny pro autory</i>	343

STUDIE

Pro bono publico oeconomico.
Sonda do ekonomického myšlení
počátku 18. století

JIŘÍ HRBEK

JIŘÍ HRBEK: Pro bono publico oeconomico. A probe into economic thinking at the beginning of the 18th century

This study analyses the correspondence between Jan Kryštof Bořek, a Privy Council member, and the Czech aristocrat Jan Josef of Waldstein, primarily from the 1720s. Both of them embraced mercantilist theories and with their assistance they sought to discover ways of improving the economic situation in the Czech Lands. Their correspondence reveals their thought processes in which mercantilism merged with the post-White Mountain (Baroque) patriotism. At the same time it also reveals much about the reflection of their own actions, because both Bořek and Waldstein actively intervened in the formation of the economic environment in the Czech Lands: Bořek headed the office in charge of indirect taxes, Waldstein was the head of a commercial collegium and he also operated a cloth-making manufactory. Thus, neither mercantilism or patriotism were abstract concepts; they provided a theoretical basis for real decision-making and practical activities.

Key words: mercantilism – history of economic thought – Jan Josef of Waldstein – Jan Kryštof Bořek – Baroque patriotism – economic history

Mezi ústřední pojmy politické teorie středověku a raného novověku patřil termín „obecné dobré“ (*bonum publicum, common good, Gemeinwohl, bien commun*).¹ Jeho kořeny bychom mohli sledovat už u Aristotela, který jej vytyčil jako cíl politického snažení: „*Obec vzniká pro zachování života a trvá pro život dobrý.*“² „Obecné dobré“ neznamenal pouze uspokojení individuálních potřeb, nýbrž angažmá za účelem dosažení dobra ve společnosti (např. zajištění spravedlnosti pro všechny). Pro Aristotela bylo umění vést domácnost (*oikos*) opačné k umění výdělečnému (I. kniha, 8. kap.). Vést politický organismus totiž ve výsledku znamená spotřebu, zatímco vydělávání má majetek shromažďovat. Hospodářství ve smyslu vědění (*oikonomia*) bylo chápáno jako nástroj na získávání prostředků, aby mohlo být dosaženo soběstačnosti, nikoli nadbytku.³ Ve středověku došlo zásluhou Tomáše Akvinského nejen k christianizaci Aristotelova pojmu, ale k jeho „etatizaci“: dosažení „obecného dobra“ by mělo být především úkolem pro křesťanského panovníka. Jeho zákony proto musí vycházet z přirozenosti.⁴ Zásadní změnu pak přinesla koncepce Niccoly Machiavelliho, který ve svém díle *Rozpravy nad prvními deseti knihami Tita Livie* (1531) ztotožnil „obecné dobré“ (či spíše obecný prospěch: *comune utilità*) se svobodným životem každého jedince (*vivere libero*); tento termín potom v sobě obsahoval osobní svobodu, bezpečí a čest, které dále implikovaly rodinný život a majetek.⁵ Ekonomická prosperita se tak poprvé dostala mezi znaky „obecného

-
- 1 Tato studie vznikla v rámci projektu GA ČR, č. 16-12844S „Zrození úředníka. Formování identity, moc, vzdělání a sociabilita osvětské byrokracie“.
 - 2 S odkazem na 3. knihu, 6. kapitolu Aristotelovy Politiky Richard MULGAN, *Aristotelova politická teorie*, Praha 1998, s. 30–31. Tento moment byl zdůrazňován i raně novověkými komentátory, včetně Juana Ginése de Sepúlvedy (1490–1573), který platil jako jedna z hlavních autorit v humanistickém bádání o Aristotelovi: „Nam bonum publicum in hac est finis, quo tota gubernatio refertur, quanquam haec finis ratio rebus per omnibus rectis est comminis, ut ad bonum publicum tota moderatio dirigatur“ (Juan Ginés DE SEPULVEDA, *Aristotelis De Republica*, Parisiis 1548, s. 110).
 - 3 O vztahu mezi hospodářstvím a politikou v obci hovoří Aristotelés podrobně hned v 1. knize své Politiky (kap. 8 až 11). Srov. Antonín KŘÍŽ (ed.), *Aristotelés, Politika*, Praha 1998, s. 50–60.
 - 4 Díky Tomášovi Akvinskému a jeho žákovi Aegidiu Romanovi dostává nauka o obecném dobrém výrazně monarchistický ráz. Rozšíření pojmu „stát“ z malé řecké polis na vrcholně středověkou monarchii totiž muselo vyřešit sjednocení velkého množství „individuálních dober“, a proto se ukazovala monarchie jako nejpřirozenější forma vlády. Tilman STRUVE, *Die Begründung monarchischer Herrschaft in der politischen Theorie des Mittelalters*, Zeitschrift für historische Forschung 23, 1996, s. 289–323, cituje na s. 300 Aegidia Romana: „rex est qui unus multitudinem civitatis vel provinciae et propter bonum commune regit“.
 - 5 Srov. Wäldemar HANASZ, *The Common Good in Machiavelli*, History of Political Thought 31, 2010, s. 57–85.

dobrého“ a své postavení měla v rámci politických teorií následujících dvou staletí jen zvýrazňovat.

S posilováním centrální moci v západoevropských státech raného novověku se pojem „obecné dobré“ střetával s novým vytyčením politického cíle, a sice s termínem „státní zájem“ (*ratio status, state reason, Staatsräson, raison d'état*),⁶ daleko méně vázaným na etická pravidla. Zrodil se v humanistické Itálii 16. století a jeho počátky jsou často spojovány s dílem Niccolò Machiavelliho a Francesca Guicciardiniho. V 17. století však „státní zájem“ dostával postupně hospodářský obsah; francouzský politický glosátor a hugenotský vévoda Henri II. de Rohan neváhal roku 1638 v díle *Le Parfait Capitaine* prohlásit, že „*ökonomie je základnou všech ctností*“.⁷ V souvislosti s tím se i obsah pojmu „obecné dobré“ posouval stále blíže k pojmu „blahobyt“. Ve Francii se podobné směřování projevovalo asi s největší razancí, v 18. století se hmotné zajištění občanů mělo stát cílem opravdových patriotů, jimž tuto myšlenku vštěpovali osvícenci označovaní jako francouzští materialisté a zastával ji dokonce i Voltaire. Lze tedy shrnout, že v průběhu raného novověku dostávaly tři klíčové pojmy západoevropského politického myšlení (obecné dobré, státní zájem, patriotismus) stále častěji ekonomický obsah.

Jan Kryštof Bořek a Jan Josef z Valdštejna

Právní historik Valentin Urfus ve svých studiích několikrát zdůraznil, že na počátku 18. století vcházela česká společnost do nové etapy a že období kolem roku 1700 znamenalo v prostředí českého království více než pouhý přelom dvou barokních staletí. Postupně docházelo ke generační výměně na vysokých postech v centrální i zemské správě, symbolizované na nejvyšší úrovni příchodem nových panovníků – Josefa I. a Karla VI. České stavovské povstání i hrůzy třicetileté války překryla desetiletí míru a nové konfrontace s Francií a s uherskou stavovskou reprezentací, jejíž rebelie se vzhledem k blízkosti osmanské říše ukázaly

6 Kromě klasického díla Friedricha MEINECKEHO, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, München – Berlin 1924, zejména Roman SCHNUR (ed.), *Staatsräson. Studien zur Geschichte eines politischen Begriffs*, Berlin 1975; Herfried MÜNKLER, *Im Namen des Staates. Die Begründung des Staatsräson in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1987.

7 „Oeconomie est la base des vertus.“ Citováno podle Balázs TRENCSENYI – Márton ZÁSZKALICZKY, *Towards an Intellectual History of Patriotism in East Central Europe in the Early Modern Period*, in: Tíž (edd.), *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Leiden – Boston 2010, s. 1–72, zde s. 40.

být ve druhé polovině 17. století v mnoha ohledech nebezpečnější pro zachování habsburského panství ve střední Evropě, než kdy mohla být „ohavná rebelie“ česká. Změny se dotýkaly i státoprávního postavení českého království: readmisí kurfiřtského hlasu byla znovu otevřena otázka jeho příslušnosti ke svazku Svaté říše římské, pokusy o revidování Obnoveného zřízení zemského zase měly nejen ukončit snahu po očištění jména království, ale především modernizovat jeho základní zákoník. Významnou součástí těchto nových, „patriotických“ snah byla touha po hospodářském povznesení českých zemí, které dokázaly na sklonku 17. století konečně obnovit svou demografickou a ekonomickou strukturu, poničenou v době třicetileté války.

Nové sebevědomí české barokní společnosti můžeme pozorovat napříč všemi privilegovanými stavy – vedle intelektuálů z řad duchovních se jednalo také o absolventy právnických fakult, kteří byli často spojení s českou barokní aristokracií. Ta využívala jejich služeb – angažovala je jako své agenty u významných zemských úřadů, radila se s nimi v komplikovaných právních sporech nebo je přímo zaměstnávala jako své úředníky a správce majetku. Někteří z těchto právníků se postupně dopracovali ke značnému jmění a získali proslulost po celých Čechách. Příkladem může být Václav Xaver Neumann z Puchholze, jehož služeb, zkušeností a kontaktů využívaly i centrální úřady a svěřovaly mu práci, jež svým dosahem překračovala hranice právních analýz⁸ a stávala se činností politickou. Jednalo se především o jeho působení v komisi pro revizi Obnoveného zřízení zemského. Neumann však byl i osobností schopnou recepce nových západoevropských myšlenkových směrů, včetně přirozeného práva, které pomalu pronikalo do dizertací obhajovaných pod jeho předsednictvím na právnické fakultě pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity.⁹

Zde také studoval Jan Kryštof Bořek,¹⁰ který začal svou kariéru zemského úředníka v české a poté v německé expedici české komory. Zároveň působil jako referent v komisi pro povznesení královských měst, jejíž zřízení inicioval nejvyšší

8 Je znám zejména svým sporem a následným právním procesem proti Františku Antonínu Šporkovi, který mu odmítal vyplatit palmáře. Špork následně skončil až ve vězení pro dlužníky na Pražském hradě. Skutečným důvodem sporu však byl pravděpodobně fakt, že Neumann zastupoval protistranu ve Šporkových procesech. Nově Ignác Antonín HRDINA, *Proč hrabě Špork seděl ve vězení pro dlužníky? Právně historická analýza jednoho sporu hraběte Šporka s advokátem Neumannem*, Ostrava 2013.

9 Srov. Jiří KLABOUCH, *Osvětské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, s. 123–128.

10 Sám pocházel z prostředí vrchnostenských úředníků na západočeském panství Bezručice, odkud se později přestěhoval do Plzně. Valentin URFUS, *Josef I. Nekorunovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004, s. 96.

český kancléř Václav Norbert Oktavián Kinský.¹¹ S Bořkem v ní zasedali i jeho přátelé a ochránci jako František Karel Přehořovský z Kvasejovic, František Ignác Vratislav z Mitrovic nebo Jan Karel z Valdštejna. Bořek bral své poslání i činnost komise velmi vážně a překypoval nápady. Také proto usedl i v následné stavovské komerční deputaci (fungovala v letech 1705–1706), do níž byla „městská komise“ včleněna. Záhy se však dostal do konfliktu s jejím předsedou Heřmanem Jakubem Černínem z Chudenic. Předmětem střetu byl Bořkův návrh na všeobecné placení pivního tácu, který by neodváděla jen královská města, ale také šlechta.¹² Činnost v zemských orgánech mu přinesla proslulost i jistý majetek. V Praze na Malé Straně (v dnešní Karmelitské ulici) vlastnil Bořek dům U Tří jetelových lístků a po roce 1710 nedaleko břevnovského kláštera trojúhelníkovitou zahradu s letohrádkem na místě bývalé vinice nazývanou dnes Ořechovka, Bořkem samotným potom „*ausſengarten ohnweith Prag*“.¹³ Stála na právu strahovského kláštera, jehož opat Marian Hermann byl Bořkovým švagrem a udržoval s ním intenzivní styky i poté, co se Bořek přesunul do Vídně, kde jeho kariéra pokračovala v českém oddělení dvorské komory.¹⁴ Zbytek života pendloval mezi Prahou a Vídní a již jako rada dvorské komory usedl nakonec v čele deputovaných nad výběrem nepřímých daní (pivního a vinného tácu), jemuž byl zároveň svěřen i obchod se solí a výběr královského mýta.

Kromě praktické úřední činnosti se Bořek věnoval od roku 1700 i shromažďování a opisování významných dokumentů.¹⁵ Primárně byly v jeho sbírce shro-

11 Ustavena byla dekretem císaře Leopolda I. 15. září 1704. Srov. Jan KLEPL, *Královská města česká počátkem 18. století (reformy hospodářské a správní)*, Český časopis historický 38, 1932, s. 260–284, 489–521; Český časopis historický 39, 1933, s. 57–71, zde s. 266.

12 Bořek se patrně opovážil v nedochovaném rozboru zaslaném panovníkovi upozornit na provinění české šlechty během stavovského povstání. Tomu by odpovídala i ostrá Černínova reakce (mluvil o Bořkově velezradě) a také text reskriptu ze 16. září 1709, kde je zdůrazněno omezení pivního tácu na královská města a také zákaz „vytýkání a vzpomínání (...) dávno zapomenutého pochybení českých stavů“. Citováno podle Valentin URFUS, *K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století*, Právněhistorické studie 16, 1971, s. 177–196, zde s. 181.

13 Dále Cyril STRAKA, *Pražská villová čtvrt „Vořechovka“*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 35, 1927, s. 23–26. Bořek zde datuje několik svých dopisů Valdštejnovi, např. 21. 9. 1727 (SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů /dále RAV/, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 237–238).

14 Srov. Valentin URFUS, *Český státoprávní patriotismus v první polovině 18. století a jeho nacionální rysy: merkantilista J. K. Bořek a strahovský opat Marian Hermann*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992, s. 70–77.

15 Dnes existují tři redakce této Bořkovy sbírky, dvě uložené v Národním archivu a třetí v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově. Obě pozdější redakce vykazují oproti původnímu materiálu shromážděnému ve 30 svazcích nárůst historických témat. Dále Valentin URFUS,

mážděny písemnosti týkající se hospodářské situace země, ale nacházíme v ní i svazky věnované státoprávnímu postavení českých zemí nebo poměru mezi státem a církví. Uspořádání látky a úvody k jednotlivým částem stejně jako další Bořkovy rukopisy ukazují nejen na neobyčejný záběr tohoto úředníka, ale také na vysokou úroveň jeho teoretického myšlení. Dokázal recipovat terminologii i principy svých předchůdců a kolegů Johanna Joachima Bechera nebo Christiana Julia Schierla ze Schierendorfu, jakkoli nesdílel radikalismus posledně jmenovaného, který navrhoval mimo jiné zakládání obchodních společností napříč stavovským systémem s cílem koncentrovat investiční kapitál.¹⁶

Jan Josef z Valdštejna patřil mezi ekonomicky aktivní členy barokní společnosti se zájmem o hospodářskou praxi i teorii. Pocházel ze starého šlechtického rodu a byl synem jednoho z nejbohatších českých aristokratů přelomu 17. a 18. století Arnošta Josefa z Valdštejna, který veškerou svou energii nevěnoval kariéře ve dvorských úřadech, nýbrž rozvoji své hospodářské domény. Jan Josef po něm zdědil nejen polovinu jeho rozsáhlého nemovitého majetku, ale také živý zájem o peněžnictví a rozvoj ekonomického potenciálu svých panství. Vedle těchto zděděných vlastností se však díky častým kontaktům s úředníky zemské správy a rozsáhlé informační síti, jež zahrnovala i pravidelné odebírání zahraničních tiskovin, naučil přijímat ekonomické teorie a rozvažovat o nich.¹⁷

Tyto úvahy ostatně tvoří značnou část jeho rozsáhlé korespondence, s jejíž pomocí udržoval okruh svých známých, úředníků, agentů, expertů i podobně smýšlejících šlechticů, mezi nimiž zaujímal Jan Kryštof Bořek čestné místo. Jejich rady a teoretické postuláty ovlivněné převládajícími merkantilistickými názory potom dokázal přetvořit pomocí nemalého kapitálu do fungující hospodářské soustavy. Spotřeba, ať už se jednalo o zvelebování zámku v severočeském Duchcově či o výstavbu nového pražského Valdštejnského paláce naproti paláci generalissima Albrechta z Valdštejna, tvořila jen zlomek jeho výdajů, mezi nimiž vynikaly investice do dolování zlata v Jílovém u Prahy a zejména do výstavby a provozu soukenické manufaktury v Horním Litvínově. Kromě zdejšího dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov, které mu odkázal jako fideikomis pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, vlastnil po otci také velké středočeské panství Křivoklát s okolními

Český merkantilista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka. Na okraj muzejního rukopisu sign. VI C 17, Časopis Národního muzea 140, 1971, s. 71–83, zde s. 75–79, 81.

16 Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české IX (1683–1740)*, Praha – Litomyšl 2011 (dále VDZKČ IX), s. 239.

17 Srov. Jiří HRBEK, *Hledat a nalézat. Valdštejnové a jejich informační síť*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 313–331, zejména s. 328–330.

statky Senec, Petrovice, Krušovice a Nižbor. Jeho manželka Eleonora Marie potom držela panství Dobrovice a Loučeň v boleslavském kraji, která zdědila po svém otci, dvorském kavalírovi Karlu Arnoštovi z Valdštejna. Do výčtu panství spravovaných Janem Josefem z Valdštejna patřila v období 1722 až 1731 také moravská Třebíč, která tvořila v rámci valdštejnského rodu fideikomisu se seniorátní posloupností, což byl důvod k častým sporům v rámci širší rodiny.

Kariéra v zemských úřadech se v případě Jana Josefa z Valdštejna neodehrávala podle obvyklého schématu, v němž čeští šlechtici postupovali po příčkách zemské správy. Na základě lovecké vášně, kterou byl duchcovský Valdštejn proslulý, mu císař Karel VI. slíbil úřad nejvyššího lovčího.¹⁸ Ten však nakonec obsadil jeho soused, teplický pán František Karel Clary-Aldringen a Valdštejn postoupil rovnou do úřadu nejvyššího maršálka. Stanul tak rázem na třetím nejvyšším postu v zemské správě a přes stále častější náporů dny se pilně věnoval svým povinnostem.¹⁹ Právě v kontextu tohoto jmenování patrně došlo k prvnímu kontaktu mezi Bořkem a Valdštejnem, který svého budoucího přítele požádal, aby mu sdělil, co vlastně funkce nejvyššího maršálka obnáší. Zprostředkovatelem tohoto kontaktu byl patrně zkušený apelační rada Antonín Rudolf Dvořák z Boru.²⁰ Rok 1720 znamenal pro Valdštejna skutečný vstup do zemské politiky, protože kromě činnosti v rámci úřadu zemského maršálka (a tím i v českém místodržitelství) zasedal od tohoto data také na větším zemském soudu. Zároveň se účastnil jednání českého sněmu, který musel ve 20. letech 18. století řešit podobně jako v předchozích dekáдах neustále rostoucí požadavky na výběr kontribuce. Dvakrát se ocitl v neoblíbené roli sněmovního komisaře (1721 a 1727–1728), který musel na sněmu přítomným šlechticům tlumočit finanční nároky dvorské komory vtělené do královské propozice.²¹ Podobně jako na další movité členy aristokratické společnosti českých

18 Roku 1721 hostil na křivoklátském panství císařovnu Alžbětu Kristýnu a 1723 dokonce samotného Karla VI. Srov. Jiří HRBEK, *Císařský hon na křivoklátském panství v roce 1721*, Rakovnický historický sborník 8, 2011, s. 5–27.

19 Mezi povinnosti zemského maršálka patřilo například nošení svatováclavského meče v průvodu během korunovace českého krále, k čemuž došlo při korunovaci Karla VI. 5. září 1723. Dále Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha – Litomyšl 2009, s. 210.

20 SOA Praha, VS Křivoklát, inv. č. 1068, sign. SA O 11, fol. 56–59, Valdštejn Dvořákovi 22. 3. 1720, Dvořák Valdštejnovi 27. 3. 1720. Antonín Rudolf Dvořák z Boru byl členem apelačního soudu od roku 1700 a zároveň působil jako zástupce dvorského sudího. Srov. Josef Carl VON AUERSPERG, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes II*, Prag 1805, s. 143.

21 K jednání zemského sněmu po Bílé hoře zejména Petr MAŤA, *Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620–1740)*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismuspa-*

zemí se i na Valdštejna obrátil několikrát panovník v osobním dopise, aby požádal o půjčku, o jejíž návratnosti jistě neměl zkušený ekonom přehnané iluze.²²

Největší uspokojení mu přinášela činnost v komerčním kolegiu, do jehož čela zasedl jako v pořadí třetí prezident roku 1722. Vznik tohoto orgánu doporučilo české místodržitelství ve své zprávě z 11. srpna 1699, která byla sepsána jako reakce na dotaz české dvorské kanceláře, jež se ptala, jakým způsobem by bylo možné zlepšit hospodářskou situaci země. Autorem odpovědi, jež připomínala svou strukturou memoriál v mnohém navazující na obsáhlou zprávu bratrů Jana Michala a Fridricha Mikuláše Lotických z Lotzenberku (1693), byl s největší pravděpodobností Jan Kryštof Bořek. Ještě v prosinci 1699 byl vydán reskript příkazující zřídit stálou komerční komisi, která by podávala návrhy, jak zintenzivnit obchod v Čechách. Vzorem mělo být vídeňské komerční kolegium Johanna Joachima Bechera, u něhož se předpokládalo, že mu budou podléhat podobné úřady v jednotlivých zemích monarchie.²³ K byrokratickému orgánu, který by přímo inicioval zakládání manufaktur či vydával správní opatření k povzbuzení obchodu, však měla česká stálá komerční komise daleko a i dlouho po roce 1710, kdy došlo k její formální přeměně na merkantilní kolegium, spíše připomínala jednu z mnohých komisí zemského sněmu. Navíc nebyly jednoznačně vymezeny kompetence nového úřadu a o vliv nad ním soupeřila česká dvorská kancelář a české místodržitelství na straně jedné a dvorská, resp. česká komora na druhé straně.²⁴

Merkantilní (od roku 1719 komerční) kolegium však přitahovalo osobnosti, kterým záleželo na hospodářské prosperitě země. Když roku 1710 pověřil Josef I. českého dvorského kancléře Františka Ferdinanda Kinského, aby jmenoval tehdy ještě jen do stálé komerční komise vhodné jedince, vybíral z každého stavu podle tradičního klíče. Ačkoli již tehdy se zasedání účastnil například Bořek nebo dlouholetý podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku, kteří patřili mezi skutečné odborníky, byla nutná postupná personální obměna, aby komise/kolegium začala/o vyvíjet skutečně intenzivní činnost. V tomto ohledu bylo Valdštejnovo

radigmas, Stuttgart 2006, s. 345–400; TÝŽ, *Komisaři k českému zemskému sněmu*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka I, Praha 2007, s. 309–318.

22 SOA Praha, RAV, inv. č. 3429, sign. II–18–X, kart. 45; inv. č. 3430, sign. II–18–XI, kart. 45.

23 Srov. Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, s. 104–111.

24 Karel VI. nakonec vyřešil kompetenční spor až roku 1728, a sice ve prospěch české dvorské kanceláře. Alfred F. PRIBRAM, *Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte des böhmischen Handels und der böhmischen Industrie im Jahrhunderte nach dem westfälischen Frieden*, Prag 1898, s. 32.

jmenování do prezidentské funkce skutečně klíčové, protože duchcovský pán tou dobou již sedmým rokem provozoval svou hornolitivínovskou manufakturu a měl tedy kromě teoretických znalostí i praktické zkušenosti. Již při svém jmenování platil za předního odborníka v ekonomických záležitostech a toto přesvědčení dále prohluboval, takže ho místodržící nejen jmenovali do dalších komisí (např. celní rektifikační komise), ale nechávali mu do značné míry volnou ruku ve vybírání spolupracovníků i členů podřízených komisí a orgánů.

Dalšími impulzy pro fungování českého komerčního kolegia pak bylo vydání nové císařské instrukce a osobní přítomnost Karla VI. v Praze, kde mu během korunovačního pobytu předložil František Ferdinand Kinský a těsně před odjezdem zpět do Vídně i Jan Josef z Vrtby další návrhy na zlepšení hospodářské situace země, v nichž počítali i s fungováním komerčního kolegia.²⁵ To dostalo také konkrétní úkoly včetně vypracování směnečného řádu, návrhu na nové uspořádání cel a mýt, odstranění zmatků v cechovním systému, regulace a splavnění Vltavy a Labe a dalších. Profesionalizace sboru komerčních radů pokračovala a kromě Markvarta, který sám provozoval zbrojírskou manufakturu v Potočné,²⁶ a Bořka v něm zasedli například sekretář akcizní deputace Jiří František Lieb z Liebensfeldu nebo královský apelační rada Vilém Matyáš z Glauchova, jehož otec vedl malostranskou obchodnickou konfraternitu.²⁷ Později přibyl i rada české komory František Ignác Textor, pozdější zakladatel bavnářské manufaktury v Praze,²⁸ a roku 1724 stále aktivnější Jan Kristián Anthoni z Adlersfeldu, který kromě originálních ekonomických názorů proslul i jako milovník hudby.²⁹ Se všemi vedl Valdštejn čilou korespondenci a některá jména se objevovala i na seznamu jeho právních

25 Oba návrhy editovány v práci Alfred F. PRIBRAM, *Das böhmische Commerzcollegium*, Prag 1898, s. 139–144, resp. 145–155.

26 Srov. Valentin URFUS, *Václav Arnošt Markvart z Hrádku, šlechtický právník, zemský hodnostář a manufakturní podnikatel (k problematice feudálního stavovství v pobělohorských Čechách)*, *Právněhistorické studie* 29, 1989, s. 91–101, zde s. 96. Na svou manufakturu byl Markvart patřičně hrdý, což se projevilo mimo jiné i v textu jeho testamentu, kde žádal o její zachování. Tuto svou prosbu označil za „meine patriotische Erinnerung“. Tamtéž, s. 99, pozn. 34.

27 Dále Valentin URFUS, *Pražští směnárníci a bankéři v 18. století*, *Pražský sborník historický* 1967–1968, s. 44–57, zde s. 48.

28 A. KLÍMA, *Manufakturní období*, s. 388.

29 Adlersfeld byl navzdory poměrně dobrodružnému životu a sporům s nevlastním bratrem Johannem Gottfriedem Schreyvogelem, kvůli němuž se dostal dokonce do malostranského vězení, nobilitován roku 1716. Udržoval styky jak s bohatým rodem Glauchovů, tak se svým tchánem, právníkem Janem Jindřichem Turbou. Dále Claire MADL, *Johann Christian Anthoni von Adlersfeld: The Original Owner of the Weiss London Manuscript*, *Journal of the Lute Society of America* 33, 2000, s. 33–46.

a hospodářských poradců (tzv. *Rechtsfreunde*). V některých případech to byl přímo Valdštejn, kdo dotyčného přivedl do kolegia. Jen s Adlersfeldem se později výrazně rozešel a jednalo se přitom o zásadní rozpor ideový, protože na rozdíl od duchovského pána odmítal tento nově povýšený rytíř prosazovat merkantilistická omezení a stal se vášnivým bojovníkem za volný obchod. Vedle dobrých vztahů se „svými“ komerčními rady si prezident Valdštejn dobře rozuměl zejména se svými šlechtickými zástupci, s mladým a ambiciózním Filipem Josefem Kinským a především s Františkem Josefem Černínem.³⁰ Mezi nimi a Valdštejnem na jedné straně a „méně“ urozenými úředníky komerčního kolegia se postupně vyvinuly pevné osobní vazby, což ostatně dosvědčuje i přímluvný dopis Černína ve prospěch Viléma Matyáše z Glauchova, v němž šlo o místo menšího zemského písaře.³¹ Podobný vztah panoval i mezi Valdštejnem a jeho hlavním spojencem v kolegiu a možno říci i osobním přítelem Janem Kryštofem Bořkem, jejichž vzájemná korespondence byla kromě souladu v odborných otázkách naplněna i neustále prokazovanou úctou a respektem.³²

Kategorie merkantilistického myšlení

Neustálé války, které vedla habsburská monarchie na dvou frontách proti osmanským Turkům a proti Francii Ludvíka XIV., vyžadovaly stálé zvyšování výběru peněz do státní pokladny.³³ Ten byl v kompetenci finančních orgánů monarchie v čele s dvorskou komorou, která ve druhé polovině 17. století prošla bouřlivým

30 František Josef Černín byl švagrem Jana Josefa z Valdštejna a ten jej prosazoval do zemských úřadů; mimo jiné s ním počítal i jako se svým nástupcem na postu prezidenta komerčního kolegia.

31 SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, kart. 344, Glauchova Černínovi 7. 7. 1726. Zde také dopis nejvyššího písaře Václava Hložka ze Žampachu Černínovi, že zohlední při obsazování místa menšího písaře Černínovo doporučení pro Glauchovu. Tamtéž, Hložek Černínovi 27. 7. 1726.

32 Zatím se mi podařilo objevit intenzivní vzájemnou korespondenci z let 1727–1728 uloženou částečně v RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48 a částečně ve VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43. Dále je zachován jeden dopis z roku 1724 (VS Křivoklát, inv. č. 1058, sign. SA O 1).

33 Spojení mezi vojenskými nároky raně novověkého státu a modernizací jeho finanční politiky provedl Wolfgang REINHARD, *Kriegstaats – Steuerstaats – Machtstaats*, in: Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt (edd.), *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa* (ca. 1550–1700), Köln – Weimar – Wien 1996, s. 277–310. K podobným závěrům dochází i zastánci koncepce tzv. fiskálně-militárního státu, např. Jan GLETE, *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States 1500–1660*, London – New York 2002.

vnitřním vývojem, na jehož konci byl byrokratický úřad s jasně vymezenými pravomocemi.³⁴ Její úkol, tedy zajistit kontinuálně se zvyšující příjem peněz pro armádu, však byl v kontextu habsburské složené monarchie natolik obtížný, že bylo nutné hledat nejen nové zdroje, ale i nové teoretické principy, s jejichž pomocí by komora definovala dlouhodobou fiskální strategii raně moderního soustátí.³⁵ Proto došlo k vyvolání horečné intelektuální aktivity, do níž byly kromě dvorských úřadů zapojeny i vrcholné zemské orgány, od kterých byly vyžadovány návrhy na zlepšení hospodářské situace. Tyto instituce pak přenášely podobné výzvy dále mezi šlechtice, právníky, úředníky a další intelektuály, kteří začali sepsávat své zprávy, memoriály, pamětní spisy a jiné elaboráty na nejrůznější ekonomická témata a posílat je k české komoře, na české místodržitelství nebo přímo do Vídně do české dvorské kanceláře; ve značném množství těchto textů náleželo čestné místo místodržitelskému memoriálu o zlepšení hospodářské situace Čech z 11. srpna 1699. Jak již bylo řečeno, jeho autorem byl s největší pravděpodobností Jan Kryštof Bořek; zároveň se však jednalo o jeden z prvních návrhů představujících oficiální stanovisko určitého úřadu, v tomto případě českého místodržitelství.³⁶ I když byl ve výsledku uveden do praxe jen zlomek z těchto nápadů, jejich množství i originalita některých z nich³⁷ svědčí o přijetí a reflektování děl západoevropského merkantilismu, která ve druhé polovině 17. století začala pronikat do střední Evropy.

Bohužel dnes stále chybí uspokojivé odpovědi na to, jakými cestami se ubíraly do myšlení právníků a šlechticů habsburské monarchie merkantilistické teorie, které vznikly původně v Anglii a kolem poloviny 17. století byly s velkým úspěchem spojeny s hospodářskou praxí Francie Ludvíka XIV. I když zde existovaly osobní zkušenosti řady šlechticů s novými ekonomickými postupy, s nimiž se setkávali na svých kavalírských či diplomatických cestách, zdá se, že tyto nebyly rozhodujícím faktorem při recepci merkantilistických myšlenek a ovlivnily pouze jednotlivce, mezi něž patřil i hofmistr třebíčského pána Adama Františka

34 Srov. Hansdieter KÖRBL, *Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I.*, Wien 2009.

35 Počátky finančního plánování jsou spojeny se systematickou přípravou státního rozpočtu. Dále Thomas WINKELBAUER, *Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700*, in: P. Maťa – T. Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie*, s. 179–215, zejména s. 187–190.

36 Dnes uloženo v NA Praha, Nová manipulace, sign. C 5/1, Zpráva českého místodržitelství o lepším zřízení a stabilizaci obchodu a manufaktur v Království českém, 11. 8. 1699.

37 Srov. A. KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, s. 111–124.

z Valdštejna Pavel Hynek Morgenthaller.³⁸ Jeho jméno bychom v laborátech navrhuujících zlepšení ekonomické situace Čech však hledali marně, přestože jeho dílo *Generale florentis et interentis*, vydané roku 1649 ve Vídni, nacházíme v řadě šlechtických knihoven i ve Valdštejnově duchcovské bibliotéce.³⁹ Texty Bořka nebo Valdštejna odkazují spíše na osobnosti spojené s vídeňským merkantilismem, jakými byli Becher, Hörnigk nebo Schröder.⁴⁰ Pavel Bělina označil jejich pojetí merkantilismu jako „defenzivní“.⁴¹ Na rozdíl od nizozemské či anglické varianty kladl vídeňský merkantilismus důraz na příjmy státní pokladny a stal se základem pro kameralismus, jenž ovládl ekonomické myšlení habsburské monarchie zhruba v polovině 18. století. Defenzivní merkantilismus uzavíral ekonomiku do hranic země (později habsburské monarchie), na kterou přenášel starý aristotelský požadavek soběstačnosti. Vedle ní však podtrhl význam obchodu jako svébytné lidské činnosti, která je prospěšná celku, provádí-li se v mezích pravidel (katolické) morálky. Merkantilistické úvahy brzy ovládla představa, že bohatství nevzniká pouze výrobou, ale také pohybem peněz, mezi nimiž začaly být striktně oddělovány peníze investiční (kapitál) a peníze určené ke spotřebě.⁴² Výroba a obchod musí být podle defenzivních merkantilistů spojeny se zájmem státu. Jeho nejvyšší představitel – panovník – se po Bílé hoře intenzivněji než kdykoli předtím snažil koncentrovat ve svých rukách královské regály a centralizovat hlavní nástroje ekonomické politiky země. Tato snaha je patrná tlakem na inkameraci propůjčených lén (poštovníctví)⁴³ či na omezování a rušení dříve vydaných privilegií (ražba mincí).

38 Srov. Vladimír VOLDÁN, *Cesta hofmistra Morgenthallera jižní a západní Evropou*, Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 104–115.

39 Srov. Paul MORGENTHALLER, *Generale florentis et interentis Rei publicae causi brevissimae conscriptae opera et studio*, Vienna 1649, Valdštejnská rodová knihovna (Mnichovo Hradiště), sign. 38. 1. 14 a 38. 1. 38, číslo v katalogu 13183, 13184. K rozboru tohoto pozoruhodného spisu Vladimír BURIAN, *První moravský merkantilista Pavel Hynek Morgenthaller*, Brno v minulosti a dnes 3, 1961, s. 72–92, zejména s. 80–83.

40 K těmto osobnostem existuje bohatá literatura – srov. Heinrich VON SRBIK, *Wilhelm von Schröder. Ein Beitrag zur Geschichte der Staatswissenschaften*, Wien 1910; Herbert HASSINGER, *Johann Joachim Becher (1635–1682). Ein Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus*, Wien 1951; Hans-Joachim BRAULEKE, *Leben und Werk des Kameralisten Philipp Wilhelm von Hörnigk*, Frankfurt am Main – Bern – Las Vegas 1978.

41 Srov. Pavel BĚLINA, *K vývoji národohospodářského myšlení v českých zemích od poloviny 17. do konce 18. století*, Folia Historica Bohemica (FHB) 10, 1986, s. 467–497; také VDZKČ IX, s. 231–232.

42 Dále Joseph Alois SCHUMPETER, *History of Economic Analysis*, New York 1954, s. 283–284.

43 Srov. Jan HÁJEK – Miloslav KRIEGER, *Merkantilismus a vývoj poštovní organizace v Čechách*, Sborník Poštovního muzea 1987, s. 58–76.

Vztah Valdštejna i Bořka k vídeňským merkantilistům byl velmi pozitivní a jejich jména byla ve vzájemné korespondenci několikrát citována; sami se však za merkantilisty neoznačovali: termín „merkantilista“ se v jejich vzájemné korespondenci vůbec neobjevuje.⁴⁴ Jinak tomu bylo s termínem „kameralista“, za kterého považovali takového jedince, jenž upřednostňoval zájmy státu před zájmy jeho obyvatel. Bořek sice v rámci svého rozhořčení nad zmatky v soustavě soukromých mýt prohlásil: „Co se týče mé maličkosti, jsem stejně tak horlivým patriotem jako kameralistou!“,⁴⁵ jednalo se však o ojedinělé přiznání. Většinou upřednostňoval svůj patriotismus, jenž kladl výše zájmy obyvatel země, a kameralismus spojoval s blíže nespecifikovanými vídeňskými kruhy, které mu nebyly nakloněny. V dopise Valdštejnovi z 24. října 1727 vzpomínal, jak již roku 1702 navrhoval plombování veškerého zboží a jak byl jeho plán ve Vídni odmítnut právě „kameralisty“, kteří prý k němu chovají zášť.⁴⁶ Na druhou stranu vnímal rozdíl mezi *regalia principis a commercia privatorum*, jímž argumentoval mimo jiné proti zavedení volného trhu. Panovník by si měl své regály rozhodně podržet, protože dokáže podle Bořka lépe odhadovat ekonomický vývoj, neboť má komplexnější přehled o potřebách většiny obyvatel země než jednotlivci.⁴⁷

Přesto byl mezi Bořkem a Valdštejnem v otázce státních financí závažný rozpor, který se týkal výše a rozložení kontribuce. Ta se totiž během války o španělské dědictví vyšplhala se souhlasem českého zemského sněmu na své historické maximum a v kombinaci s rozšířením nepřímých daní a s rozsáhlými šlechtickými půjčkami výrazně snížila likviditu obyvatel českých zemí. Výše kontribuce se náhle nestala jen tématem v kruzích sněmovníků, ale i problémem řešeným v rámci běžné korespondence mezi aristokraty, například mezi Valdštejnem a jeho přítelem Františkem Josefem Černínem. Zahořklý Černín, kterého vstřícnost vůči císařským

⁴⁴ Adjektivum „merkantilní“ nacházíme v korespondenci Valdštejna a Bořka jen velmi zřídka, a sice jako staré označení komerčního kolegia (merkantilní kolegium). Pro Valdštejna mělo patrně pejorativní nádech, protože v dopise Aloisi Tomáši Raimundovi z Harrachu z 2. května 1722 jej žádal, aby nadále označoval daný úřad pouze jako „komerční kolegium“. RAV, inv. č. 3464, sign. II–20–IX, kart. 47, fol. 112–113.

⁴⁵ „Ich bin vor meine wenigkeit eben ein so eyfriger Patriot, alß Cameralist allein!“ VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 135, Bořek Valdštejnovi 4. 8. 1728.

⁴⁶ „Wegen plumbir- oder signirung aller mercium, welche sich ihrer eigenschafft nach signiren lassen, habe ich bereiths im längst verflossenen 1702 Jahr den vorschlag gethan, welchen man aber von seithen derer Cameralisten ex odio meae personae verworffen [hat].“ RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 243–244, Bořek Valdštejnovi 24. 10. 1727.

⁴⁷ Konkrétně v případě obchodu se solí. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 106, Bořek Valdštejnovi 4. 9. 1728.

požadavkům přivedla do vážných ekonomických problémů,⁴⁸ si nejednou stěžoval na přetěžování Čech finančními nároky Vídně a v soukromé korespondenci s Valdštejnem se vyjadřoval opravdu upřímně.⁴⁹

Jan Josef z Valdštejna ve svých dopisech také zmiňoval nepřiměřené požadavky císařské pokladny, i když nepoužíval tak expresivní výrazy jako jeho jindřichohradecký příbuzný. Své námitky zaobalil do hávu zemského patriotismu, kterému vadilo odcházení peněz do cizích zemí, vypočítával každoroční daňovou zátěž (*excessive contributiones*), kterou označoval vedle vysoké ceny soli za jeden z důvodů, proč dochází k ruinování poddaných.⁵⁰ V podtextu jeho stížností tak nelze nevidět stesk bohatého vlastníka rozsáhlých pozemků nad tím, že státní odvody snižují vymahatelnost vrchnostenských dávek. Vysoké kontribuce nepoškozovaly podle Valdštejna pouze poddané, nýbrž způsobovaly obecně značný odliv peněz, čímž stavěly do obtížné situace i vrchnosti, „které nemají ze svých panství téměř žádné příjmy“.⁵¹ Ostatně Valdštejn zažil několikrát osobně složité sněmovní vyjednávání s dvorskými úřady o výši kontribuce, když působil jako tlumočník císařových zájmů v neoblíbené funkci sněmovního komisaře.⁵² Dvorská komora spolu s dvorskou válečnou radou jen nakládala podle něj na české země povinnosti a požadovala dávky, aniž by uváděla v život návrhy na zlepšení hospodářské situace. Podobného smýšlení byli kromě Černína i další Valdštejnovi korespondenční partneři: apelační rada Jan František Turba mu psal z Vídně, že v daném případě „nic nezmohou ani lamentace pánů stavů ani protesty české dvorské kanceláře“.⁵³

48 Valdštejn za Černína urovnával ve Vídni jeho odmítnutí postu vyslance ve Francii. SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, kart. 344, Valdštejn Černínovi 10. 7. 1726.

49 Srov. Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011, s. 197. Valenta zde vychází především z konceptu dopisu uloženého v SOA Třeboň, prac. Jindřichův Hradec, RA Černínů, kart. 344, Černín Valdštejnovi 7. 8. 1726.

50 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 73, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Allein es seynd nicht so wohl die herrschaft praestanda, als die excessive contributiones, der allzu hohe preysß des saltzes und daß diese heythe keinen verdienst haben, welche die unterthanere ruiniren.“

51 Tamtéž, fol. 114, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) weiln das geld alles unser landes gehet, der gewerbsmann keinen verdienst hat, ja wir bereits zu dieser extramitet redigiret seynd, daß die herrschaften fast keine einkünfte mehr haben, der buerger und kauversman (!) aber mehr schuldig ist, als er hat.“

52 Srov. P. MAŤA, *Komisaři*, s. 316.

53 „(...) die Sachen des Königreichs respectu der Hoffcammer und des Hoffkriegsraths in einer üblen Situation seind, da mann nur immer einerseits Gaaben, und onera auferlegt, andererseits aber gar nicht dahin fürdemben thuert, wie dem lande widerumben aufgeholfen werden möge; worinnen weder die Lamentationes deren hochlöblichen herrn Standen, weder die remonstratio-nes der Hofcanclei was würken können.“ RAV, inv. č. 3463, sign. II–20–VIII, kart. 47, fol. 9–10, Turba Valdštejnovi 18. 2. 1730.

Na rozdíl od Černína a Valdštejna Bořek nezpochybňoval nutnost výběru dostatečného množství daní, ostatně sám byl jednou z klíčových postav výběru těch nepřímých: výpadek přímých daní pak bude muset být kompenzován podle něj právě daněmi nepřímými. Ty byly v Čechách velmi nepopulární, ačkoli merkantilisti jim dávali přednost,⁵⁴ neboť postihovaly všechny vrstvy obyvatelstva stejným způsobem a byly tedy spravedlivější.⁵⁵ Kvůli své funkci hlavního výběřčího nepřímých daní nepatřil Bořek mezi oblíbené postavy veřejného života, na což si několikrát Valdštejnovi stěžoval a ve chvílích úzkosti, kterou znásobovala fyzická bolest při nápurech dny, se přesouval do severních Čech, kde kromě pramenů v teplických lázních využíval i pohostinnosti Valdštejnovy duchcovské rezidence.⁵⁶ I v případě nepřímých daní zažily české země těžké chvíle během války o španělské dědictví, kdy byl zaveden přes odpor všech vrstev obyvatelstva na více než pět let (20. 1. 1709 až 14. 8. 1714) všeobecný akcíz;⁵⁷ podle Bořka dílo vídeňských kameralistů.⁵⁸ Celková suma, vybraná na všech druhích daní během jednoho roku, však byla Bořkovi důkazem, že se uvnitř země nachází dostatek hotovosti: součet králových příjmů z Čech mu vycházel na 4,76 milionů zlatých ročně.⁵⁹

Jan Kryštof Bořek spojil svůj profesní život s výběrem peněz za prodej soli, která patřila mezi strategické raně novověké suroviny: stál v čele úřadu deputovaných a byl také jedním z předních členů solní komise, která připravila

54 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 52, Bořek Valdštejnovi 29. 11. 1728: „(...) wo doch deren pro Sustentatione Summi Principis ejusdemq[ue] Aulico Decore gewiedmetes Einkommen eben so unentpöhrlich als das zu Erhaltung des Staats Verwilligende Contributions=quantum einzutreiben ist, wann anderst nicht die die Schmäherlung des erstern, mit Erhöhung des letztern ersetzt werden will“

55 Velkým zastáncem nepřímých daní uvalených především na luxusní zboží byl mimo jiných i oseký opat Laurentius Scipio, který tak navrhoval sociálně spravedlivější berní systém. Srov. Dominik SCHIEL, *Ein Zisterzienserabt als Sozialpolitiker*, MVGDB 58, 1920, s. 15–38, zde s. 19–20.

56 O jedné takové návštěvě píše Valdštejnovi jeho agent Ham 28. 5. 1724. RAV, inv. č. 3455, sign. II–19–XVII, kart. 46, fol. 252–253.

57 Dějiny boje proti akcízům sahají hluboko do 16. století. V 17. století se proti nim postavil například český zemský sněm roku 1675 a byly vydávány i teoretické rozborů jejich škodlivosti (roku 1685 anonymní spis *Entdeckte Goldgrube in der Accise*). Podobné těžkosti jako vídeňská vláda měly i další evropské státy, které chtěly akcízy zavést, například Braniborsko za „Velkého kurfürta“ Fridricha Viléma. D. SCHIEL, *Ein Zisterzienserabt*, s. 23, 37. K celoevropské debatě viz: Detlef J. BLESSEN – Ralf WELTER (edd.), *Der Akzisen-Streit. Schriften zur finanztheoretische Kontroverse deutscher Frühkameralisten*, Hildesheim 2006.

58 Pro Valdštejna je akcíz překážkou obchodu podobně jako lokální mýta. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 119, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728.

59 Tamtéž, fol. 83–84, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

nepřilíší úspěšnou akci s nuceným odběrem soli v letech 1702 až 1703.⁶⁰ Obchod s ní spadl do oblasti panovnických regálů, stát hlídal úroveň nabídky i poptávky na českém území a od dob Ferdinanda II. jednoznačně preferoval prodej císařské gmundenské soli na úkor soli pasovské, saské a bavorské, již zatížil značnými cly.⁶¹ Upřednostňování „domácí“ soli patřilo ke klíčovým bodům merkantilistických návrhů. Cizí soli podle Bořka nesplňovaly potřebné parametry, a jelikož se sůl dávala lízat ovcím, závisela na její jakosti také kvalita ovčí vlny, zásadní suroviny pro rozvoj soukenických manufaktur.⁶² Nejvýše stavěl sůl uherskou pocházející z Marmaroše, pak následovala císařská sůl z hornorakouského Gmundenu a až poté sůl bavorská, jejíž dovoz byl oficiálně zakázán již patentem Josefa I. z 15. října 1706. Panovník tehdy využil jak vojenské vítězství nad bavorským kurfiřtem, tak také zvýšenou těžbu císařské soli, která byla schopna pokrýt poptávku v Čechách.⁶³ Oproti tomu Valdštejn viděl v solní politice státu jen další nástroj, jak od poddaných získat peníze, jakkoli byl prodej soli na panství většinou v rukách místních vrchností.⁶⁴

Peníze, jednou vybrané v Čechách, se podle Valdštejna a Bořka do Čech jen obtížně vracely. Končily totiž většinou v kapsách vojáků a jejich velitelů, kteří svůj žold a nákupy realizovali kdesi v cizině. Součástí jednoho z Bořkových návrhů proto bylo připoutat alespoň některé regimenty k Čechám tak, aby se trvale staraly o jejich obranu i o vnitřní pořádek. Pluky, pojmenované většinou po svých velitelích, by se měly nově nazývat podle jednotlivých regionů monarchie podobně jako ve Francii. Kromě jiného se v zemských regimentech bude odrážet „nesmrtelný lesk českého

60 Bořek byl autorem dotazníku, s jehož pomocí měl být zjištěn počet možných odběratelů soli a tedy potenciálních poplatníků solní daně. Srov. Eduard MAUR – Dagmar PÍŠOVÁ, *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702. Edice pramene*, Historická demografie 18, 1994, s. 7–67. Srov. také snešení českého zemského sněmu z roku 1702, NA Praha, Sněmovní artikule, č. 123 (Von Einrichtung des Salz-Commerci und dem verwilligten Aufschlag).

61 Za císařský mandát z 7. prosince 1628 (resp. 25. května 1629) Bořek Ferdinanda II. chválil v dopise Valdštejnovi 4. září 1728. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 107: „Welchen beschwerlichkeiten und wuchereyen nun abzuheffen, Ferdinandus Secundus, nach der, vor einem saeculo in diesem königreich gestillten unruhe, aus dem ehemahligen privato commercio salis, auf derer stände selbst aigene vorstellung, ein regale gemacht, diesem condiment den preys selber gesetzt zu dessen verschleiß aigene leegstädte im landt errichtet (...) hat.“

62 Tamtéž, fol. 156–157, Bořek Valdštejnovi 16. 6. 1728.

63 NA Praha, Patenty, č. 758 (15. 10. 1706).

64 Srov. František GABRIEL, *Poměry v obchodu se solí na území západních Čech v 16.–18. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 4, 1966, s. 116–148; TÝŽ, *Pasovská sůl v jižních Čechách v 17.–18. století*, *Jihočeský sborník historický* 35, 1966, s. 143–157. Souhrnně TÝŽ, *Obchod se solí v Čechách v době od 17. do počátku 19. století*, Praha 1967.

národa a jeho předních aristokratických rodin“.⁶⁵ Národní charakter regimentu či regimentů by měl zároveň podporovat patriotismus. Jelikož panovník disponoval na svém území právem vyzbrojovat armádu (*ius armandiae*), mělo by být zřízení takové jednotky „jednodušší než fundovat klášter s lenivými mnichy“.⁶⁶ Srovnání s církevním prostředím nebylo zvoleno náhodou, protože právě sbírky pořádané katolickou církví či poplatky odváděné do Říma *ad manus mortuas* představovaly další kritizovaný odliv domácích prostředků. Bořek s téměř osvícenským zápalem útočil i na bohatství církve, které zůstává neproduktivně zakonzervováno ve zlatých a stříbrných lustrech, sochách a v krumplovaných ornátech. Ještě radikálnější než v korespondenci s Valdštejnem byl v místodržitelském memoriálu z roku 1699: „Ačkoli to všechno je činěno k větší slávě Boha, bylo by mnohem lepší, pokud by byla v tom zachována jistá míra a zlato a stříbro bylo spíše zmincováno a peníze použity pro veřejné blaho.“⁶⁷ Na závěr nezapomněl ani na židy, kteří podle něj posílali vysoké částky svým souvěrcům do Jeruzaléma, ovládaného Turky.⁶⁸

Dostatek peněz uvnitř země byl podle Bořka i Valdštejna klíčový nejen pro spotřebu, ale především pro investice. V návrzích na zlepšení hospodářské situace se velmi často opakovaly požadavky na zřízení bank (např. pod dohledem stavů), které by umožnily investovat i kapitálově slabším subjektům.⁶⁹ Cílem investice měl být zisk drahých kovů, ať už formou dolování stříbra a zlata ve znovuzprovozněných dolech, nebo formou výroby kvalitních produktů v nově zakládaných manufakturách a jejich následného prodeje domácím spotřebitelům

65 „(...) die Vermehrung der böhmischen Nation ihres und dern adelichen famiglien unsterblichen Splendors (...)“ VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 1, Bořek Valdštejnovi, s. d. (patrně květen 1728)

66 „In re ipsa aber der fundus eben so leicht, ja noch wohl leichter zusammen zuschiessen, als gantzte clöster mit müssigen mönchen zu fundiren.“ Tamtéž, fol. 59, Bořek Valdštejnovi 29. 11. 1728.

67 NA Praha, Nová manipulace, sign. C 5/1: „Ja es wird in denen vermöglichern clöstern täglich geldt eingenomben, dem Publico zum besten aber gar wenig wieder außgegeben, des gleichen wird viel goldt und silber auf kirchen-ornat und zirathen, als statuen, leuchter, lampen und andere sachen verschmeltzet und angewendet, und obwohlen zwar dießes zur Ehre gottes angesehen, so wäre doch unvergreifflich besser, wann hierinnen ziehl und maß gesetzet, das silber und goldt vermüntzet und das geldt dem publico zum besten in landt gelassen würde.“

68 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 90, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

69 Tento argument, tedy zřízení státní, nejlépe stavovské banky, se stane jedním ze stěžejních bodů návrhů na hospodářské změny ve druhé polovině 18. století. Karel Egon (I.) z Fürstenberka explicitně napsal, že je třeba zbavit velkostatek lichvářů tím, že dostupné a zákonem garantované půjčky bude poskytovat právě stavovská banka. Srov. Jaroslav PROKEŠ, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z roku 1775*, Časopis pro dějiny venkova 11, s. 37–53, 110–118; 12, s. 49–57, 111–116, 158–167, zde 12, s. 52–54.

a také spotřebitelům v zahraničí. Důraz na dolování drahých kovů a jejich následné mincování pod státním dohledem prosazoval ve svém díle *Österreich über alles, wenn es nur will* (1684) Philipp Wilhelm Hörnigk⁷⁰ a argumentoval i špatným příkladem Španělů, kteří propásli příležitost, aby získané drahé kovy investovali, protože „samotná naleziště zlata a stříbra, i kdyby byla dostatečně bohatá, nemohou přinést blahobyt a nezávislost, neboť zlato se nedá ani jíst, ani oblékat.“⁷¹ Drahé kovy byly chápány Hörnigkem jen jako prostředek pro dosažení vytoužených cílů, a těmi byly soběstačnost nebo skutečné bohatství. Dovoz drahého kovu v surovém stavu, například ze zámoří, považoval také Valdštejn za vyložení škodlivý, protože by tím mohlo dojít k vychýlení ekonomické rovnováhy a k následným bankrotům.⁷² Oproti tomu dolování vlastních zásob, kterými Bůh obdaril české země, byla pro něj činnost maximálně přínosná, což demonstroval vlastní snahou obnovit těžbu zlata nedaleko Jílového u Prahy. Pro oživení českých dolů se již dříve vyslovoval i Bořek, který už roku 1708 přednesl několik návrhů na obnovu horního podnikání v příslušných městech včetně přiznání řady privilegií těmto městům a pozvání zahraničních odborníků.⁷³

Jak merkantilisti zdůrazňovali, na těžbu drahých kovů mělo navazovat jejich zmincování, aby se získané hodnoty netežaurovaly ve zlatých špercích a na oltářích katolických kostelů. Stabilita měny byla označována za zásadní podmínku fungujícího obchodu. Bořek přímo napsal, že „stát musí udržet obsah zlata a stříbra v penězích, v této krvi politiky, co možná nejvíce v čistotě a neporušenosti.“⁷⁴ Bořkův

70 Josef NOŽIČKA, *Z počátků hospodářského myšlení u nás*, Praha 1941, s. 8; také Philipp Wilhelm HÖRNIGK, *Österreich über alles, wann es nur will*, s. l. 1684, s. 46: „Dann solcher gestalt wird unmöglich seyn, daß ein Land (...) so eigene Gold- und Silber-Minnen besitzt, in Armuth ver-falle, (...) daß es nicht an Reichtum und Gut immerfort zunehmen.“ Na s. 51 pak explicitně vy-jmenoval místa, kde jsou naleziště zlata a stříbra. Uvedená Hörnigkova práce byla součástí Vald-štejnovy knihovny dokonce ve dvou exemplářích (Valdštejnská rodová knihovna (Mnichovo Hradiště), sign. 40. I. 25, č. 13547–13548).

71 P. W. HÖRNIGK, *Österreich über alles*, s. 36: „Nun ist hiebey zu bedencken, daß wo ein land nur Gold und Silber, obgleich dessen genugsam brächte, solches zwar reich, aber noch weit von der wahren Vollkommenheit und Independenz entlegen seyn würde, weilen es sich von Gold und Silber weder speisen, noch kleiden könnte.“

72 Zlato si musí udržet svou cenu, kterou získá například zpracováním rukou zručných zlatníků, jak k tomu došlo v Augšpurku: „(...) solches [Gold – pozn. J. H.] dem land nicht sehr nachtheilig seye, muß aber dieses darbey erwehnen, was massen die augspurger derley anhero bringendes gold und silber zu dergestalt theuern preyß geben, (...)“. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 74, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

73 J. KLEPL, *Královská města česká*, s. 513.

74 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 55, Bořek Valdštejnovi 29. 11. 1728: „(...) wann pecunia oder besser zusagen die edlen gold- und silber- metallen rerum mensura seynd, so muß

názor Valdštejn plně sdílel, nebyl příznivcem přílišné směny a dovozu cizích mincí, nad nimiž (resp. nad obsahem stříbra v nich) neměl císař kontrolu.⁷⁵ Velmi ho trápily výkyvy hodnot především saských mincí, protože právě Sasko patřilo mezi důležitá odbytiště českých výrobků a svůj nemalý význam mělo i jako tranzitní země, přes níž se po Labi dostávalo české zboží až do Hamburku. Zároveň zde byla zkušenost z roku 1693, kdy do Čech proudilo množství nehodnotných saských grošů – tzv. plecháčů – a jejich směnu musel císař regulovat zvláštním nařízením, což některé pozdější dokumenty označovaly dokonce jako mincovní kaladu.⁷⁶

Také Norimberčané nepřinášeli podle Valdštejna do českých zemí nic dobrého a špatné peníze, které získali na německých jarmarcích, směňovali v Čechách se židy za dobré.⁷⁷ K promyšleným machinacím docházelo především v pohraničních oblastech a jejich centrem byly lázně v Karlových Varech, kam ve velkém zajížděly elity ze saského, bavorského či franckého příhraničí. V duchu neutuchajícího antisemitismu přitom Valdštejn zdůrazňoval, že na směnách vydělávali vždy nejvíce židé, kteří podle něj dokázali nasadit velmi nevýhodný směnný kurz a dokonce vyhledávali kvalitní císařské mince v celém žateckém kraji, aby je mohli převážet na druhou stranu Krušných hor. Výsledkem pak bylo, že „v Drážďanech nebo v Lipsku vidí člověk více císařských tolarů nebo zlatých než zde“.⁷⁸ Proti podobným směnárníkům by potom Valdštejn zakročil se vši razanci včetně použití provokatérů a udavačů, kteří by mohli v anonymitě upozorňovat na podobnou činnost, ať už by ji prováděli křesťané nebo židé.

Cizí mince by se tedy neměly do Čech dostávat směnou za císařské, nýbrž jako protihodnota vyvážených výrobků českých manufaktur. Jejich dostatečná

man diesen Sanguinem politicum so viel möglich in seiner purität und incontaminirter erhalten.“

75 Tento problém řešilo místodržitelství již roku 1714, kdy navrhlo císaři z politických důvodů zákaz oběhu francouzských mincí a kontrolu říšských mincí, které měly být posílány do Vídně na zkoušku ryzosti. Josef ŠMÍDA, *K hospodářské politice vlády v Čechách v letech 1700–1730*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 58, 1950, s. 52–59, zde s. 58.

76 Srov. Valentin URFUS, *Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století*, Právněhistorické studie 31, 1990, s. 194–207, zde s. 197–198.

77 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 112, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „Es seynd aber die nürnberg, am meisten daran ursach, daß hier landes so viel schlechts, und fast gar kein gutes geld anzutreffen ist; dann sie bey Jahrmarcktszeiten von ihre waaren lauther lumpengeld annehmen, und solches hernach gegen gute münztz an die juden verwechsln.“

78 Tamtéž, fol. 76, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „(...) in betrachtung gewieß ist, daß man in dreßden und leipzig mehr kay[serliche] thaler und guldiner als hier siehet“.

produkce by měla zajišťovat také uspokojení domácí poptávky,⁷⁹ která pak nebude muset být směřována za hranice, a kvalitní mince budou zůstat v Čechách. Existence manufaktur byla pro Valdštejna základem ekonomické prosperity: „Musím svobodně prohlásit, že nevidím žádný jiný prostředek, který by pomohl zemi, než je založení manufaktur.“⁸⁰ K jejich rozvoji nám dal podle něj Bůh ve své prozíravosti („durch allewissende weisheit Gottes“)⁸¹ dostatek surovin na rozdíl od Holandska, které téměř žádnými surovinami nedisponuje, ale které díky šikovnosti a pečlivě budované obchodnické infrastruktuře ekonomicky prosperuje. Bořek na rozdíl od Valdštejna rozlišoval mezi „fabrique“ využívající řemeslnické práce vesničanů zapojených do struktur nákladnického systému, a „manufactur“, která fungovala na jediném místě a z investic (píle) jediného muže. Ten vytvářel pracovní prostředí, dohlížel nad produkcí i odbytem. Impulz ke zřízení takového podniku však podle Bořka v minulosti často pocházel spíše od schopných cizinců (připomínal Allasonův pokus v okolí Rumburka), kteří však naráželi na řadu překážek včetně svého (nekatolického) vyznání (*odium religionis*), na špatnou správu v Čechách a na zákeřné cechy.⁸² Podpora vzniku manufaktur by měla patřit podobně jako v Anglii nebo v Holandsku k hlavním cílům prozíravé hospodářské politiky státu a má mít větší význam, než zvyšování přímých i nepřímých daní, cel a mýt.⁸³ Pro Valdštejna byla celá záležitost propojena: zvyšování dovozních cel mělo zabránit příchodu konkurenčního zboží a stát se tak nejefektivnějším prostředkem pro podporu domácích manufaktur.⁸⁴

79 Valdštejn píše o dostatečném množství punčochářů pod Krušnými horami, kteří by dokázali zásobovat celou zemi: „(...) nur in dem einzigen tractu von Kaaden bieß Tetschen eine dergestaltige anzahl der strümpfstricker ist, daß durch diese allein das land mit strümpfen verlegt werden könnte.“ Tamtéž, fol. 115, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728.

80 Tamtéž, fol. 145, Valdštejn Bořkovi 31. 8. 1728: „Inmittelst muß ich doch frey bekennen, wie noch mir kein anderes mittel einem land aufzuhelfen vorscheine, als die introducierung der fabriquen, und manufacturen (...)“.

81 Tamtéž, fol. 66, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

82 Tamtéž, fol. 81, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

83 Tamtéž, fol. 119, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) und muß ja wohl was an der sache seyn, weilen die Engell- und holländer so gar die eingriffe in ihre commercia, und manufacturen mit denen waffen zutilgen sich angelegen seyn lassen, auf welches sich gewies ein land niemahl verstehen würde, wann nicht salus publica et nervus rerum gerendarum von commercien und manufacturen abhängen thäte.“

84 Tamtéž, fol. 145, Valdštejn Bořkovi 31. 8. 1728: „(...) manufacturen, welche anderst unmöglich empohrkommen können, als durch die zurückhaltung der frembden waaren, so nothwendig entweder durch einen gänzlichen verboth, oder erhöhung der mauth geschehen muß.“

Anglie a Holandsko (méně již Francie) sloužily Valdštejnovi i Bořkovi jako vzory podpory obchodu a manufakturní výroby a do značné míry úspěchu merkantilistické doktríny v praxi. Mnohdy při čtení Bořkových či Valdštejnových řádků překvapí detailní znalost západoevropských poměrů, o nichž měli informace, jež si navzájem vyměňovali. Valdštejn několikrát zmínil sedm soukenických manufaktur v Leidenu nebo první francouzskou královskou manufakturu na sukno v Abbeville, jejíž vedení svěřil Colbert Nizozemci (tedy nepříteli) Jossemu van Robais (1665).⁸⁵ Bořek zdůrazňoval zákazy dovozu cizích výrobků do Francie (zejména v době války) a netajil se obdivem ke královně Alžbětě I., jejíž prozíravou politiku považoval za základ rozvoje anglické ekonomiky.⁸⁶ Valdštejn uváděl příklady kontrol trhů v zahraničí a zjišťování, zda se na nich neprodává neproclené či přímo pašované zboží.⁸⁷

Důvody zaostávání střední Evropy oproti západoevropským vzorům neležely ani tak v existenci splavných řek a mořského břehu, ale především v ústavě. Ta ovšem v Bořkově pojetí nespočívala v souboru zákonů upravujících politický systém, ale v dobrých zásadách správy a soudnictví (*„treffliche Policey und Justiz“*),⁸⁸ které zajišťovaly trvalou podporu podnikatelů-fabrikantů. Nemenším důvodem byl i „úsporný způsob života“ (*„eingeführte sparsambe lebensarth“*)⁸⁹ obyvatel Holandska a Anglie, který s sebou přinášel nízkou úrokovou míru a tedy dostupnější kapitál vhodný k investování.

Podobně jako v případě dolování i při zakládání manufaktur šel Valdštejn příkladem a s patřičnou pýchou uvedl roku 1715 do provozu svou soukenickou manufakturu v Horním Litvínově.⁹⁰ Naplněn optimismem, že dokáže uspokojit v patřičném množství i kvalitě domácí poptávku po suknu, zmiňoval Valdštejn

85 Valdštejn také zná své domácí předchůdce – Fremmerichův pokus s manufakturou v Plánici nebo Kounicův v České Lípě. Jistou konkurenci pak představovali soukeníci organizovaní v Liberci hrabětem Janem Václavem z Gallasu.

86 Tamtéž, fol. 105, Bořek Valdštejnovi 4. 9. 1728.

87 Tamtéž, fol. 68, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

88 Tamtéž, fol. 92, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728. Podobně tamtéž, fol. 104, Bořek Valdštejnovi 4. 9. 1728: „Der empohrbringung derer innländischen fabriquen und artefactorum dörfften wohl auch noch sehr hinderlich seyn, der dato ziemblich irregulaire policey und justiz guberniert werden (...)“.

89 Tamtéž, fol. 92, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

90 K dějinám tohoto podniku existuje již bohatá literatura. Srov. Ludwig SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Industrie von Oberleutensdorf*, MVGD 3, 1865, s. 87–92, 133–146; Johann RICHTER, *Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur*, MVGD 71, 1933, s. 119–145, 228–251; Hermann FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston 1963; Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640–1740)*, Praha 2013, s. 265–280, zde i další literatura.

několikrát svůj podnik jako vzorový příklad, hodný následování. Zdůrazňoval, že jej založil bez větší podpory státu, protože nedisponoval žádným soukenickým monopolem, a že jeho začátky nebyly zrovna snadné: „Jsem si jistý, že kdyby měl držet fabriku Job, tak by mu trpělivost nestačila.“⁹¹ Přesto podle vlastních slov vyrábí prvotřídní sukno, které je tak kvalitní, že mu kromě anglického a holandského není rovno a ani po deseti letech se neobnosí.⁹² Navíc je v Čechách lepší kvalita vody než v Anglii, což pomáhá dokonalejšímu vybělení látek.⁹³ Své tvrzení podkládal odbornými argumenty a dával tak svému korespondentovi najevo, že rozumí mimo jiné technické stránce výroby kvalitního sukna. S hrdostí prohlašoval, že tím otevřel cestu pro ostatní a dokázal, že manufaktura nemusí být specifikem nekatolických zemí, které by potom mohly své bohatství využít z náboženských pohnutek k boji proti habsburské monarchii.⁹⁴ Navíc domácí obchodníci nemusí díky dovozu kvalitního sukna podstupovat nebezpečí při dlouhých cestách.⁹⁵ Chválu na hornolitivnovský podnik, který „si již vydobyl dobrý zvuk a zaměstnává kvalitní lidi“,⁹⁶ psal Valdštejnovi nejen jeho přítel Bořek, ale – ve své dosti kritické zprávě o hospodářských poměrech v českých zemích – i vídeňský obchodník Stephan Josef Hayder.⁹⁷

91 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 118, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) daß ich versichert bin, wann der Job eine fabriquen hätte halten sollen, ihm gewieß die gedult nicht zuegelanget haben würde.“

92 Tamtéž, fol. 116, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) solche [die Tuche – pozn. J. H.] werden bey gutem kern gelassen und so fein geschoren, daß sie nicht aufwerfen und immer fein bleiben, wann selbe auch 10 jahr getragen werden.“

93 Tamtéž, fol. 117, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) obwohlen ein jedes land von der natur selbst was besonders hat, so glaube doch, daß die böhmische elementa besonders aber das wasser so gut und besser als das englische seye.“

94 Tamtéž, fol. 63, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „(...) folglich das geld nicht mehr denen meistens acatholischen ausländern zuezuwenden und dardurch ihnen bey etwa erfolgenden religions-motu die waffen wieder uns selbst in die hände zugeben.“ Podobně: Tamtéž, fol. 146, Valdštejn Bořkovi 31. 8. 1728: „(...) mithin nicht mehr nöthig haben denen acatholicis das messer wieder unß selbst in die hände zugeben, welches wir schon so viel jahre gethan haben.“

95 Tamtéž, fol. 68, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Solche auch andere wienerische kauffleythen zuzeichnen und sicherlich ein großes negotium darmit zu incaminiren, dann weilen die tücher so fein und wohlfeil als die holländische wären, so müssen sie kauffleythe unvernünftig handeln, wann sie solche nicht nehmen solten, indeme sie darbey grosse reysen postporto, provision und risico ersparen könnten.“

96 Tamtéž, fol. 49, Bořek Valdštejnovi 29. 11. 1728: „Unterdessen gratulire, daß Euer hochgräff[lichen] Excell[enz] Tücher bereits in gute Khundschaft gekommen, und die fabrique mit recht außerlesenen leuthen versehen seye.“

97 „Der Graf selbstn sparet weder Mühe noch Kosten, diese sowohl eingerichte Fabrique nicht nur mit allen zu verstärken, sondern auch die Waaren immer in die mehrere Feine zu bringen.“ Stephan

Hornolitvínovská manufaktura nebyla chápána samotným Valdštejnem či jeho korespondenty primárně jako výdělečný podnik, jehož cílem bylo přinést svému zřizovateli a provozovateli zisk. Přestože se jednalo o prosperující část jeho velkostatku, zaujímala ve struktuře Valdštejnových příjmů nevýznamné místo za pivem a produkty zemědělské výroby. Lze tedy poměrně snadno uvěřit, že Valdštejn skutečně založil manufakturu jako ekonomický experiment s cílem ukázat cestu ostatním a celý podnik představoval vrcholné dílo vycházející z jeho merkantilistického přesvědčení i ze zemského patriotismu. Na konci srpna 1728 napsal Bořkovi: „A jinak jsem rád zcela srozuměn s tím, že manufaktury vznikající ze soukromých zájmů a píce mohou učinit šťastnou celou zemi.“⁹⁸ Ze stejných důvodů, tedy kvůli prospěchu „celého království i nejmilostivějších německých dědičných zemí“, doporučoval Bořek Valdštejnovi, aby obnovil manufakturu na zbraně, kterou na nižborském panství provozoval v letech 1712 až 1720.⁹⁹

Služba vlasti, totožná se službou obecnému dobrému, měla přitom ve Valdštejnově podání zcela konkrétní náplň. Více než pokladně velkostatku totiž prospívala soukenická manufaktura valdštejnským poddaným, protože jim dávala práci i v zimním období, což mohlo kompenzovat případnou neúrodu a dokonce poskytnout prostředky na koupi nového kusu dobytka.¹⁰⁰ Vzhledem k neutěšené situaci na českém venkově, a Valdštejn zde mluvil obecně o poddaných na cizích statcích, by mohly manufaktury poskytnout všem ubohým kontribuentům

Josef HAYDER, *Bericht über schlesische, mährische und böhmische Tuchfabriken und Tuchmanufakturen*, in: A. F. Pribram (ed.), *Das böhmische Commerzcollegium*, s. 231–245, zde s. 237.

98 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 64, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Ansonsten aber bien zwar mit Ihnen gantz gerne verstanden, was gestalten die ex industria privatorum entspringende manufacturen das gantze land in communione glücklich machen können.“

99 „Ja dem universo Regni, und unßers allernädigsten herrn gesambten deutschen Erbländern, wäre nicht weniger ersprißlich, wann Euer hochgräffliche Excellenz gleichfalls dero Nischburger gewährfabric, hinwiederumben post liminio herzustellen geruhen möchten.“ RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 231–232, Bořek Valdštejnovi 11. 8. 1727. K dějinám nižborské manufaktury dále Jiří TOPINKA, *Nižbor*, Nižbor 2001, s. 19–22. Základní dokumenty shromáždil v opisech Rudolf MAXERA, *Továrna na zbraně v Nižboře* (rkp., uloženy v SOA Praha, Pozůstalost Maxera, inv. č. 51, kart. 5).

100 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 123, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) die bauern, ihre weiber und kinder in die fabrique geschicket, alwo sie sich nicht allein durch den gantz[en] winter ernehret, sondern sich auch noch so viel erübriget haben, daß sie sich zum frühjahr saamen auf die felder und auch ein stückl vieh haben erkaufen.“

(„*biesige[n] arme[n] contribuenten*“) základní obživu.¹⁰¹ Na mysli měl přitom jak vdovy, děti a ostatní čeled' (*gesindl*) na venkově,¹⁰² tak také řemeslníky ve městech, kde špatná organizace řemeslné výroby, sešněrované cechy, působí jen chudobu a hlad. Valdštejn i Bořek¹⁰³ a před nimi například Johann Joachim Becher do společnosti zahrnovali také žebráky a povaleče a požadovali zřídit pro ně disciplinační zařízení, podobné tomu, jež o několik desetiletí později provozoval v Bělé pod Bezdězem pro toulavé děti prasynovec Jana Josefa z Valdštejna Vincenc.¹⁰⁴

Jedním ze základních postulátů merkantilistického konceptu obecného dobrého byla schopnost hospodářského systému uživit obyvatelstvo. Vedle humanitárních důvodů vedlo Bořka a Valdštejna k podobným názorům i přesvědčení, že vyšší koncentrace osob s disponibilními prostředky zvýší spotřebu a tedy i poptávku po pivu a soli, což pomůže plnit prostřednictvím nepřímých daní státní pokladnu.¹⁰⁵ Řada vrchností přitom vycházela při formulování podobných názorů ze zkušenosti vlastních panství a už osecký opat Laurentius Scipio logicky předpokládal, že to, co si vydělají manufakturní dělníci ve vrchnostenských podnicích, také na panství utratí.¹⁰⁶

Merkantilisti maximálně podporovali peněžní oběh v rámci panství a také Valdštejn tvrdil, že je nezbytně nutné, aby poddaní disponovali dostatečným množstvím hotovosti, což by měly podporovat i jejich vrchnosti například nákupem místních vín.¹⁰⁷ Za hlavní příčinu úpadku českého venkova považoval kontri-

101 Tamtéž, fol. 113–114, Valdštejn Bořkovi, 13. 9. 1728.

102 Podobně Bořek v dopise Valdštejnovi 18. 10. 1728 tamtéž, fol. 79: „Dahingegen bey denen, ex industria privatorum erzeugenden manufacture, der producent sambt Weib, Kind und gesindt sich nähret, und seine mit zuhilffnehmung dieser ohne deme schon auf dem brodt unabweyßlich habender domestiquen, hervorbringende artefacta, umb der fortschwingenden Nahrung willen, in möglichst leydentlichen Preyß dahin lasset, womit darbey wiederumb so wohl der handelsmann als kauffer bestehen möge.“

103 Tamtéž, fol. 99, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728: „Indeme das übrig-müssige gesindl, entweder auser landes geschaffet, oder mit arbeiten versorget und wider die weiters einschleichende faulenzere eine scharfe aufsicht bestellt worden ist.“

104 Srov. Adolf DEMUTH, *Das Manufakturhaus in Weißwasser*, MVGDB 28, 1890, s. 293–334 (česky jako *Manufaktura v Bělé*, Věstník okresu Bělského 4, 1912, s. 1–61); František ZUMAN, *Vychovatelna a pracovna v Bělé v XVIII. století*, Bezděz 7, 1936, s. 19–28; Michaela MARKOVÁ, *Vychovatelna nebo manufakturní, pak pracovní dům v Bělé pod Bezdězem (některé aspekty chudinství v novověku)*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 1998.

105 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 120, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728; Tamtéž, fol. 147, Valdštejn Bořkovi 31. 8. 1728.

106 Srov. Eduard MAUR, *Merkantilistický populacionismus a kritika feudalismu*, Československý časopis historický 22, 1974, s. 848–870. Autor zde sleduje vývoj tohoto směru myšlení od 16. do 18. století.

107 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 77, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

buci a její rozvržení, nikoli výši vrchnostenské renty, na niž si mohli poddaní podle jeho mínění oficiálně stěžovat.¹⁰⁸ Proti špatnému *modu contribuendi* však byli bezmocní.¹⁰⁹ Kritika poddanských poměrů nebyla v 17. a na počátku 18. století ničím výjimečným a zaznívala především z úst duchovních, kteří argumentovali pomocí morálních kategorií. Merkantilisti a před nimi například jezuitský ekonom Kryštof Fischer přinesli kritiku neúměrného poddanského zatížení i z mikroekonomického pohledu, tedy že zbídačení poddaní budou brzdit rozvoj velkostatku, a také z hlediska makroekonomického, protože prosperita venkova je spojena s prosperitou země. Valdštejn využíval poddanské potíže také jako argumentační zbraň ve svých soukromých kauzách. Například když se během konfliktu se švagrovou Marií Markétou, rozenou Černínovou z Chudenic, snažil zabránit poručnictví Karla Bredy nad svými nezletilými synovci, poukazoval právě na Bredovo hrubé chování vůči vlastním poddaným.¹¹⁰ Zatímco Valdštejn považoval za hlavního viníka zaostalosti poddaných stát, Bořek se nerozpákoval obvinít ze špatné situace venkovánů jejich vrchnosti. Poddaní podle něj „nevlastní nic jiného než svůj hořký život a ubohou duši, jsou utiskováni nekompromisní vrchností, ve dne v noci podléhají svévoli jejich úředníků, kteří od nich vymáhají dlužné dávky a roboty.“ Při výkonu vrchnostenských práv (*ius herile*) připomínal i nucený odkup „zkažených panských vikuálií za nekřesťanskou cenu“ a „přenechávání vrchnosti všeho, co v potu tváře [poddaní] vyprodukuje“. Jako tíživý problém dále uvedl nucenou pomoc poddaných při šlechtických lovech a také opětovné vybírání kontribuce, zpronevěřené

108 Tamtéž, fol. 73, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Besonders da gewieß ist, daß die wenigste herren ihre unterthanen dergestalt hart tractiren werden, sich auch noch niemands destwegen beschwehret hat; wo aber kein kläger, da ist auch kein richter, und würden die unterthanere sicherlich nicht ermangeln, falls ihnen zu viel geschehete, sich zu beklagen, das königliche gouverno auch ihnen umb so mehr alle hülfe leisten, als so häufige allergnädigte königlich publicirte patenten vor sie streithen thuen.“

109 Oproti tomu Bohuslav Balbín trval na tom, že poddaní jsou zcela bezmocní a bezprávní (používá u nich termín „mancipium“, tedy otroctví). Srov. Eduard MAUR, *Pobělohorské poddanské poměry a Bohuslav Balbín*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992, s. 13–23, zde s. 18. Souhrnně také Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.

110 V dopise nejvyššímu kancléři Leopoldu Josefu Šlikovi z 25. března 1722 se snažil Valdštejn prosadit místo Bredy Františka Josefa Černína: „Vorhero aber ist auch gedachte meine Schwagerin [Marie Markéta] bey der kay[serlichen] landtafel einkommen und dem herrn Grafen Carl von Bredau Statthalter verlanget, welches er dann auch gar gerne angenommen. Sintemahlen nun pro novo assistenze weltkundig, daß Graf von Bredau mit seinen Untertanen in etwas rigoros und hart zu verfahren pfl eget, welches ich als sein nachbar am besten weiß, mithin zu besorgen, daß selbiger bey antretten der Assistenzstelle mit denen waldsteinischen Untertanen (...) ein gleiches zuthun keineswegs unterlassen wurde.“ RAV, inv. č. 3467, sign. II–20–XII, kart. 47, fol. 19–20.

vrchnostenským aparátem.¹¹¹ Svou poměrně ostrou kritiku poddanských poměrů přitom směřoval jednomu z největších pozemkových vlastníků v tehdejších Čechách, s nímž měl evidentně zcela odlišné názory na hodnocení příčin tristního stavu venkovského obyvatelstva. Na tyto rozpory ani jeden z korespondentů explicitně toho druhého neupozornil.

Panství zůstávalo i pro merkantilisty jako Bořek nebo Valdštejn základní ekonomickou a správní jednotkou raně novověkého státu. Nejednou si tedy kladli otázku, jakým způsobem lze přenést hospodářskou autarkii šlechtických dominií, budovanou od konce středověku, na celostátní či celozemskou úroveň. Valdštejn se v dopise Bořkovi z 31. srpna 1728 podívoval nad tím, jak je možné, že je v Praze nedostatek soukenického zboží, zatímco podkrušnohorské manufaktury od Kadaně po Děčín ho vyrábí dostatek. Hledá příčiny toho, proč trh v Praze nefunguje jako na (jeho) panství: „Konečně musím říct, že na venkově žádný nedostatek není, což můžu dosvědčit z vlastní zkušenosti, například zde v Duchcově na jarmarku lze dostat soukenické zboží v dostatečném množství a nikoli za vysokou cenu. Překvapuje mě tedy, proč je v hlavním městě Praze situace opačná.“¹¹² Nutno říct, že při hledání příčin nefungujícího trhu Valdštejn narážel na hranice své ekonomické představivosti, což mělo praktické důsledky například v tom, že se jeho hornolitvínovská manufaktura potýkala v počátcích s neustálými odbytovými potížemi.

Zatímco Valdštejn navrhoval stále znovu známou tezi o nutnosti splavnění hlavních českých řek, Bořek nabízel komplexnější řešení, a sice větší zapojení měst do dálkového obchodu, a to především prostřednictvím nejrozličnějších

111 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 89, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728: „(...) das über ihne allzustreng exercirende Jus herile, crafft dessen selbder auser des bitterm lebens und seiner armen seele, nichts aigenes besitzt, der tribulirung einer rigorosen herrschaft, und der Suaeviz dern beambten tag und nacht unterlieget, neben praestirung derer schuldigen gaaben und robothen (...) die verdorbene herrschaftliche victualien von Speiß und Tranck, oder sonstige effecten, in einem unchristlichen preyß consumiren und annehmen, seine mit sauern schweißß producirende aigene aber der Obrigkeit in dem Ihr selbst auständigem Preyß überlassen, sein besseres vor dern außgemertztes Vieh vertauschen, die durch einen etwann übl haußhaltenden herrn verschwendete, oder von dem beambten veruntreute Contributiones wiederholter bezahlen, seine kinder, welche sich in der Weltdt zu was mehrern habitiren heunt oder morgen Vatter sambt Mutter und geschwister besser versorgen könten, mit sich in der unerträglichsten servitut verschmachten lassen. Endlich, wann er miteinander in alten tügen noch von hauß und hof gejaget wird.“

112 Tamtéž, fol. 144, Valdštejn Bořkovi 31. 8. 1728: „Wenigstens äussert sich hier auf dem land kein defectum mercium, welches ich aus aigener experienz attestiren kan, massen hier zu dux auf dem unlängst gewesenem jahrmarkt so wohl bänder, zeiche als andere wahren in überfluß und in keinen theueren preyß (...) zubekommen gewesen. Wundert mich also, wie das widerspiehl in der hauptstadt Prag geschehen könne?“

obchodnických konfraternit spojených vždy s určitým místem. Již na počátku 18. století byl členem komise pro povznesení měst a hýřil nápady, jak zlepšit městské hospodaření (dokonce sepsal návrh podkomořské instrukce, kde radil mimo jiné městským elitám zakládat městské manufaktury).¹¹³ I o dvacet let později svůj názor na důležitost městského stavu nezměnil a v dopisech Valdštejnovi s rozhodností tvrdil, že „je velmi škodlivé oslabovat města a ruinovat tím městské řemeslnictvo“.¹¹⁴ Zároveň patřil mezi důkladné znalce vnitřních poměrů měst a na rozdíl od jiných merkantilistů věděl, že obchodnická ani řemeslnická infrastruktura zatím není ve stavu, kdy by mohla plnohodnotně nahradit cechovní organizaci. Tě přiznával i disciplinační rozměr a děsila jej představa lidových bouří, o nichž se doslechl z Anglie nebo Nizozemí.¹¹⁵

Na druhou stranu se snažil pranýřovat některé nedostatky, především omezení pro přijímání nových mistrů a nákladnost mistrovských kusů. Na městská privilegia útočil jen ve chvíli, kdy bránila svobodnému obchodování: nesmiřitelný byl například v otázce městských mýt a obzvláště mu vadilo to českobudějovické, komplikující obchod směřující do Čech z Horních Rakous; mimo jiné i obchod se solí.¹¹⁶ Během svého působení v komisi pro povznesení měst dokonce navrhoval vést silnice mimo města, aby se jim vzala možnost vybírat místní cla a mýta.¹¹⁷ Zároveň si uvědomoval, že především šlechta není nakloněna hospodářskému rozvoji královských měst a se zaujetím popisoval, jak vyšší stavy skupují ve městech prostřednictvím nastrčených osob měšťanské domy, které potom vyvazují z povinností vůči městu a provozují nekalou konkurenci.¹¹⁸ Zůstává otázkou, zda si Bořek uvědomoval, že se právě takovým způsobem jeho korespondent Valdštejn zmocnil před časem nemovitostí, z nichž si nechal vybudovat svůj nový malostranský palác.¹¹⁹

113 Srov. J. KLEPL, *Královská města*, 64–65.

114 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 88, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728: „(...) ist das principium sehr schädlich, die städte zuschwachen und darmit den bürgerlichen gewerbstandt zuruiniren.“

115 Srov. A. KLÍMA, *Mercantilism in the Habsburg Monarchy – with special reference to the Bohemian Lands*, Historica XI, 1965, s. 95–119.

116 Důvodem pro propůjčení mýta Budějovickým měl být jejich závazek, že se budou starat o cesty. Vzhledem k výnosu mýta by museli investovat do cest 50 000 zlatých ročně, což rozhodně nečiní. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 109, Bořek Valdštejnovi 4. 9. 1728.

117 J. KLEPL, *Královská města česká*, s. 491.

118 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 88, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

119 Srov. Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, s. 241–246.

Jak Valdštejn, tak Bořek chápali své myšlenky vtělené do souvislých memoriálů i do vzájemné korespondence a stejně také praktické kroky v oblasti hospodářství jako službu vlasti, přičemž většina jejích obyvatel jim nerozumí. Jakoby se na řádcích svých dopisů museli utvrzovat ve správnosti merkantilistických principů, které neustále opakovali za použití podobných argumentů. Bořek viděl ve Valdštejnovi významnou postavu, která by mohla svou činností přinést zlepšení ekonomického stavu země.¹²⁰ Svůj dopis ze 17. května 1728 pak končil posmutnělým konstatováním o vlastní nemoci a zároveň vyjádřil naději, že bude mít alespoň Valdštejn více sil k prosazení návrhů k prospěchu země i obecného dobrého,¹²¹ i když občas skepticky zapochyboval, že „bude někdo ochoten následovat jeho [Valdštejnův – pozn. J. H.] cenný příklad a stejným způsobem nezaujatě z patriotických pohnutek a (...) z lásky k veřejnosti obětovat tolik tisíc zlatých“.¹²² Valdštejnovo veřejné působení reflektovali i jeho další korespondenti, kteří zmiňovali v rámci přání k životním výročím význam jeho činnosti pro obecné dobré i blahobyt vlasti a přáli mu zdraví, které by umožnilo jeho další činnost.¹²³ V neposlední řadě na své zásluhy o ekonomický rozvoj země upozorňoval i sám Valdštejn, když rozesílal uražené dopisy o tom, jak se místo něj stal nejvyšším lovčím jeho teplický soused František Karel Clary-Aldringen¹²⁴ nebo jak moc by si zasloužil Řád zlatého rouna, který ovšem nikdy nedostal.¹²⁵

Patriotismus totiž nebyl v podání obou korespondentů nějaký obecně kladný vztah k zemi, nýbrž aktivní činnost v její prospěch. Valdštejn, podobně jako na-

120 „Der allerhöchste Verleyhe ebenfalls, und zwahr fürnemmblichen Euer hochgräflichen Excell[enz] eine vollkommene gesundtheit, und langwährige Conservation. So wohl zum besten des Vatterlandes, alß dero hohen Familie.“ RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 220, Bořek Valdštejnovi 29. 8. 1727.

121 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 12, Bořek Valdštejnovi 17. 5. 1728: „So dörrffen solche paria etwas späther einleg[en] den allerhöchste Verleyhe hochgräfl[ichen] Excellenz zum besten des Vatterlandes und gemeinen Weesens mehrer kräfften und gesundtheit alß mir.“

122 Tamtéž, fol. 104, Bořek Valdštejnovi 4. 9. 1728: „Allermassen auch sehr zweiffle, daß man nach Euer hochgräfl[iche[n]] Excell[enz] preyßwürdigsten Exempl bey denen übrigen fabriquen, mit gleichmässig uninteressirt patriotischen absehen (...) und amore publici viele mächtige tausendt gulden sacrificiren werde.“

123 Např. apelační rada Jan František Turba ve vánočním přání ze 17. prosince 1729: „(...) bittend, womit derselbe [Gott] Euer hochgräfl[iche] Excellenz zum besten des gemeinen Weesens, Wohlstand des wertisten Vatterlands, ferner Aufnahm und Wachstum dero hohen Familie (...) in beständigem Gesundheitsstand (...) erhalten möge.“ RAV, inv. č. 3463, sign. II–20–VIII, kart. 47, fol. 3–4.

124 RAV, inv. č. 3464, sign. II–20–IX, kart. 47, fol. 154–155, Valdštejn Harrachovi 3. 12. 1722.

125 Karel VI. Valdštejnovi vyslovil uznání jeho zásluh o hospodářství země v osobním dopise, který obdržel Valdštejn nedlouho před svou smrtí. RAV, inv. č. 3435, sign. II–18–XVII, kart. 45.

příklad Becher, sám několikrát ironicky útočil na ty, kteří se sice označovali jako milovníci vlasti, ale zboží dále nakupovali v zahraničí. Tato „*fremdbegierde unserer Patrioten*“¹²⁶ se projevovala samozřejmě především v oblasti luxusního zboží, jehož prvořadými nákupci byli čeští a moravští aristokrati. Změna jejich chování a preferencí pak bude podle Valdštejna trvat dlouho, protože jsou na cizí zboží zvyklí a kupují je „*sans toute raison*“.¹²⁷ Chápal sám sebe jako apoštola nového, racionálního pohledu, uvedl řadu příkladů, kterými lze tyto podivné patrioty přesvědčit, a kritizoval marnivost spojenou s nákupem rozbitného porcelánu, jenž měl nahradit užitečnější stříbrné nádoby, či zálibu v cizích pochutinách jako čaj, káva nebo čokoláda. Z podobných důvodů ostatně Bořek pranýřoval nákladné kavalírské cesty spojené s uvolněnými mravy, neúměrnými náklady na metresy a hazardními hrami.¹²⁸

Stimulace domácí poptávky představovala jeden z pilířů defenzivního merkantilismu; jednalo se o „přeorientování na domácí výrobky“, což by mělo zajistit dostatečně velkou záruku odbytu vyrobených věcí. Povýšení této zásady na celozemskou úroveň bylo úkolem naivních protekcionistických opatření, např. oděvních a policejních řádů,¹²⁹ které navíc přinášely mnoho výjimek, protože neplatily pro cizince, pro osoby pohybující se u dvora a podobně. Součástí těchto opatření tedy nebylo podvázat spotřebu jako takovou, neboť její význam pro obchod si merkantilisti uvědomovali, ale spotřebu přesměřovat s tím, že svou roli zde hrály i politické zájmy, což je zřejmé u opatření proti dovozu francouzského zboží (poprvé v letech 1673 a 1674). Zároveň se patriotismus merkantilistických teoretiků odrážel i v optimismu, že domácí výrobci budou schopni nahradit svými produkty ty zahraniční, a to jak jejich množstvím, tak i kvalitou. Valdštejn měl

126 Např. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 63, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728. Podobně také nedokončený koncept Valdštejnova dopisu Bořkovi uložený v RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 224–225: „(...) unsere Patrioten so beschaffen seyndt, daß sie ausländische schlechtere waaren lieber thuerer, als unser inländische, obschon sie wirklich besser waren, wohlfeyley künden.“

127 Podobně VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 69, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Allein die erfahrung giebet das widerspiehl da man aus puhren imagination der bessern qualitaet nach denen fremdbden waar mit begierde greifet, die einheimische aber verachtet und erliegen lassen“. Také tamtéž, fol. 113, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „Massen unsere patrioten an die frembde waaren schon dergestalt gewohnet seynd, daß sie von denen inländischen obschon solche besser wären, gar nichts halten (...)“.

128 Tamtéž, fol. 86, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

129 Srov. Dietmar STUTZER, *Merkantilistische Theorie und wirtschaftspolitische Praxis im Österreich von 1743. Dargestellt am Erlaß der Polizeyordnung von 1743*, Bohemia 20, 1979, s. 44–60.

častěji starost, aby české země nezaplavilo sukno ze zahraničí, zatímco domácí sukno bude zůstat na skladech a řemeslníci budou trpět hladem.¹³⁰

Vymezení hospodářského prostoru

Ochrana domácího hospodářského prostoru s sebou přinášela zcela zákonitě otázku po jeho definování. Merkantilisti se proto velmi intenzivně zabývali vymezováním toho, co či kdo do něj patří a co se již objevuje za jeho hranicí. K vymezení hospodářského prostoru docházelo v rovině geografické prostřednictvím celních opatření a v rovině sociální při označování těch, kteří se mohou podílet na vytváření ekonomických hodnot a čerpat z nich, a těch, jejichž činnost se nachází za hranou tohoto prostoru a měli by být z něj vyloučeni.

Země byla pro merkantilisty vymezena především geograficky, ve svých historických hranicích. Z hospodářského hlediska tu byl komplikovaný vztah Čech ke Slezsku, kde panovaly rozdílné celní tarify a celkově uvolněnější pravidla: například již roku 1708 byl císařem ve Slezsku zrušen vrchnostenský monopol na výkup lněné příze, což umožnilo nástup dravých obchodnických rodin.¹³¹ Na pomezí mezi oběma korunními zeměmi existovaly potíže, jež se projevovaly především v oblasti Kladska, kde panoval podle Valdštejna v odvádění celních poplatků značný zmatek, který učinil z tohoto území na česko-slezském pomezí ráj pašeráků a překupníků.¹³² Podobné nejasnosti zaznamenal Bořek i v případě dovozu sukna z Lužice, které podle něj vyňal český zemský sněm roku 1686 z omezení, jež se vztahovala na saské sukno s tím, že Lužice stále formálně patří k českému království.¹³³ Stejně jako v případě franckých lén nebo Voigtlandu byl podle Bořka i v případě Lužice z hospodářského hlediska *nexus foederalis* zcela irrelevantní a Lužici považoval přes všechny formální vazby za cizinu.

130 „Warumben man sich dann gleichwohlen so kostbahr und operose auf solche mit verarbeitung frembder Materialien und negligierung unserer selbst aigenen innländischen Wolle verleger, nicht aber lieber mit verarbeitung dieser letztern so vielen tausendt einheimischen müssigen Tuchmachern, und Strimpfwürckern zum brod helfe?“ VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 48–49, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728.

131 VDZKČ IX, s. 253.

132 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 112, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728.

133 Zároveň naznačil, že lenní vazba na české království byla v tomto případě pouhou zástěrkou, která umožnila (židovské) podvody. Tamtéž, fol. 152–153, Bořek Valdštejnovi 13. 7. 1728: „(...) unter dem vorwandt, daß laußnitz zur Cron Böheimb zu Lehen rühre, eigentliche aber, auß gantz anderer uhrsachen, von dem damahls introducirten auffschlag, hinwiederumben enthoben worden.“

Český hospodářský prostor měl však i svá sociální omezení. Merkantilismus především znovu otevřel otázku konfesionality. Valdštejn otevřeně přiznal, že minimálně v první fázi po založení manufaktury je nutné přizvat odborníky z nekatolického zahraničí bez ohledu na jejich vyznání.¹³⁴ Nejednalo se přitom o ojedinělý názor a přistěhovalectví zahraničních odborníků obhajoval již Šebestián Malivský z Maliv v polovině 17. století,¹³⁵ ale také ve svém textu *Alia fusius notata de mala nostra oeconomia* osecký opat Laurentius Scipio, jehož nástupce Benedikt Simon Littwerig se stal zakladatelem proslulé manufaktury na punčochy (1697).¹³⁶ Ostatně Bořek považoval v memoriálu z roku 1699 katolické náboženství v českých zemích za natolik pevně zakotvené, že není potřeba obávat se o obyvatelstvo, jež by se setkal s početně omezenými nekatolickými skupinkami obchodníků či řemeslníků.¹³⁷ Ve Valdštejnově hornolitivínovské manufaktuře se skutečně objevilo několik Holanďanů a Angličanů nekatolického vyznání, za což byl svými nepřáteli udán ve Vídni.¹³⁸ Náboženské napětí přitom duchcovský pán neviděl mezi katolíky a protestanty, nýbrž mezi katolickými a protestantskými zeměmi, které kvůli krátkozraké exportní politice dvorské komory (např. kvůli vývozu drahých kovů) prosperují na úkor Čech. Nejenže budou mít potom obyvatelé cizích zemí lepší „sociální služby“ (špitály, školy atd.), ale nekatolické země mohou své bohatství přetavit ve vojenskou sílu a ohrožo-

134 Tamtéž, fol. 78, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Diese leythe seynd zwar acatholici, jedoch ausgemachte manufacturiers, welche selbst mit arbeithen und auf 18 jahr mit mir in die compagnie trethen wollen. Sie haben diese wenige zeit bereits gezeichnet, daß selbe das werk aus dem fundament und jede zu einer fabrique gehörige speciem vom größten bieß zum kleinsten verstehen; dahero ist sich wohl auf sie zuverlassen, und zu versichern, daß anjetzo ein so gut qualificirtes Tuch in meiner fabrique werde gemacht werden.“

135 Malivský dokonce spekuloval s příchodem 100 000 západoevropských manufakturních dělníků na Moravu, což označoval jako předpoklad pro další „protoindustriální“ rozvoj. Srov. E. MAUR, *Merkantilistický populacionismus*; J. NOŽIČKA, *Z počátků hospodářského myšlení*, s. 6.

136 P. BĚLINA, *K vývoji národohospodářského myšlení*, s. 472. K osecké manufaktuře dále Karel NOVOTNÝ, *Kláštevní manufaktura v Oseku v 18. století*, Acta Universitatis Carolinae phil et his, Praha 1967, s. 5–83.

137 NM, sign. C 1/5: „Die wahre Catholische allein seelgemachende Religion ist im Königreich böheimb dergestalt vest gestellet, daß die in handl und wandl nothwendige conservation mit anderen religionen denenselben nebst göttlichen vorsehung nicht leicht einen anstoß zu fügen kan, besonders wann man die Privat Religions Disputationes scharff untersagen, darbey aber denen uncatholischen kein öffentlichen exercitium gestatten, zumahlen ohne dem viel von catholische soldaten und handwerkß-gesellen, sich zu dießen catholischen glauben bekehren.“

138 Část z této denunciace je uvedena v rámci Valdštejnovy obhajoby; dále RAV, inv. č. 3443, sign. II–19–V, kart. 46, fol. 22–44.

vat nás. Toto ohrožení vnímal Valdštejn stále na konfesní rovině, vztahy s katolickou cizinou jakoby vědomě ponechával stranou snad proto, že měl stále před očima Sasko.¹³⁹

Zatímco patriotičtí merkantilisti počítali z ekonomických důvodů se značnou mírou tolerance vůči nekatolíkům, ze stejných důvodů se snažili vyčlenit z českého hospodářského prostoru židy. Dvacátá léta 18. století byla klíčovým obdobím pro novou vlnu perzekuce židů ze strany raně novověkého státu. V předchozích desetiletích se sice setkáváme s nenávistí vůči židovské minoritě, ta však vycházela primárně z náboženské odlišnosti a projevovala se především ve vypjatých momentech ohrožení většinové společnosti jako válka či epidemie. Merkantilisti v čele s Becherem však začali zdůrazňovat i ekonomickou škodlivost židovského podnikání.¹⁴⁰ V druhé dekádě panování císaře Karla VI. zesílilo to, co Jaroslav Prokeš nazval „úřední antisemitismus“; tedy soustředěný tlak na omezení židovské populace a na její přísnější kontrolu prováděnou ze strany státních orgánů (důsledkem může být například tzv. translokační edikt či familiantský zákon z roku 1726).¹⁴¹ Jednalo se přitom do značné míry o výsledky činnosti komisí, ustanovovaných v Čechách od počátku 18. století, které nežádaly omezení židovského živlu z náboženských, nýbrž právě z hospodářských důvodů, protože jejich členy byli povětšinou právníci a ekonomové totožní s tehdejšími merkantilisty. Pro ně byli internacionálně působící židovští obchodníci nepříjemnou komplikací: jejich ekonomické zájmy nerespektovaly státní hranice a porušovaly vše, oč merkantilisti svou restriktivní celní politikou usilovali. Židé jako osoby bez národního státu neměli za cíl obecně dobré české země,¹⁴² nýbrž pouze a jen vlastní zisk: usilovali o to, aby nejružnější opatření nebyla vůbec přijata, a pokud se některé podařilo prosadit (plombování zboží), tak je ve velkém porušovali.

139 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 65, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Durch wessen abgang die inländische gewerbs-leythe bißhero hunger- und kummer leyden, ja die mehrerste mit weib und künd zum bettelstab haben verfallen müssen; wo entgegen die acatholici sich gar gut darbey befinden, ihre länder mit volck vermehret, kirchen-spithäler und schulen aufgerichtet und uns in der harten armuth immer seytzen lassen haben.“

140 Wilhelm ROSCHER, *Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland*, München 1874, s. 279.

141 Srov. Tomáš PĚKNÝ, *Historie židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 92–97. Také Jiří KUDĚLA, *Poznámky k dějinám židů v habsburské monarchii v 16.–19. století*, FHB 16, 1993, s. 7–33, zejména s. 14–15.

142 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 113, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) nachdeme doch jederman bekannt ist, was geringen nutzen das publicum von diesem gesündl [židé – pozn. J. H.] ziehe, und was unsegleichen schaden entgegen es durch solches erleyden thue.“

I Valdštejn s Bořkem sdíleli tyto názory¹⁴³ a oba shodně navrhovali vypovězení židů a pod pokutou 1000 zlatých zákaz jejich usazování na panstvích, zrušení jejich právní ochrany¹⁴⁴ či přinejmenším omezení jejich podnikání. Nešetřili přitom urážkami („*das landbeschädigende Juden-Insekt*“,¹⁴⁵ „*dieses heyllose Gesündel*“,¹⁴⁶ „*die-se flagella publica*“,¹⁴⁷ „*schadhaffte bestien*“¹⁴⁸ atd.), útoky, ani nejrůznějšími příhodami, jejichž ověřitelnost byla přinejmenším sporná.¹⁴⁹ Vzhledem ke svým výdělkům platili podle nich židé nízké daně, a přesto jim státní orgány vycházely maximálně vstříc, nečinily nic proti jejich šíření, což jim dodávalo potřebnou odvahu a drzost. Bořek připomínal, že vrchnosti dlouhodobě nerespektovaly restriktivní opatření státu, zejména to zemského sněmu z roku 1650, které stanovilo, že mají ze země odejít nově příchozí židé, kteří dorazili do Čech po roce 1618. Zatímco obnovení tohoto sněmovního nařízení v letech 1723 a 1725 již nezmínil,¹⁵⁰ se zalíbením hleděl na činnost Valdštejnova prastrýce, arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, a na jeho zákaz společného bydlení židů a křesťanů (1689).¹⁵¹ Součástí protizidovské hysterie byly i přehnané údaje o počtu židů: zatímco translokační reskript se týkal v Čechách 30 000

143 Bořek vtělil své antisemitské názory jak do zprávy pražského místodržitelství z roku 1699, tak do pamětního spisu komise pro zlepšení českého obchodu a průmyslu (zřízena 1705). Jaroslav PROKEŠ, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské*, Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v československé republice 1, 1929, s. 41–224, zde s. 136.

144 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 59, Bořek Valdštejnovi 29. 11. 1728: „Wegen derer Juden habe mich ebenfahls letzthin schon expliciret, welche end[lich] noch zutoleriren wären, wann man jedennoch gleichwohlen dieses ungeziefer vor unentpöhrlich achtete? Die übrigen aber dörrffen nach verflüssung das, ihnen zur emigration anberaumbten Termins, nur Vogt-frey erklähet werden.“

145 Tamtéž, fol. 13, Bořek Valdštejnovi 30. 6. 1728.

146 Tamtéž, fol. 75, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

147 Tamtéž, fol. 91, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

148 Tamtéž, fol. 132, Bořek Valdštejnovi 4. 8. 1728.

149 Tamtéž, fol. 75–76, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728: „Ja mir ist wissend, daß aus einen gewissen orth die christen unter dieser zeit ausgetrieben und ihre häuser mit juden angefüllet werden seyn, ohne daß sich weder das königliche gouverno noch der fiscus ein geringsten dargegen rühren thäte, und dahero muß man es billig als eine wahre fatalitaet und verhäng muß gottes consideriren, ja was mir am verwunderlichsten vorkommet, ist, daß die juden mehreren favorem und privilegia als alle stände und inwohner in böheimb genießen.“ Podobně tamtéž, fol. 111, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „(...) theils aber de notoritate ist, daß es die meiste beambte mit denen juden halten, und ein ab privatum interesse zuschützen suchen.“

150 J. PROKEŠ, *Úřední antisemitismus*, s. 170.

151 Tamtéž, s. 75. Opatření musel nakonec arcibiskup odvolat na naléhání místodržících, protože bylo „contra jura, fidem publicam et ipsam charitatem christianam“.

židů,¹⁵² Valdštejnův odhad oproti tomu uváděl minimálně 150 000 židů v českém království.¹⁵³

Antisemitismus duchcovského pána však nebyl tak úplně bez důvodů: roku 1717 musel snížit produkci své hornolitvínovské manufaktury kvůli otevřenému bojkotu ze strany židovských obchodníků, kteří jej dostali do značných odbytových potíží.¹⁵⁴ Valdštejn se snažil problém operativně vyřešit angažováním obchodníků pocházejících z početné židovské komunity usídlené v západosmoravské Třebíči, kterou držel tou dobou jeho starší bratr František Josef z Valdštejna. Pokus se však až na jednu výjimku nezdařil.¹⁵⁵ Také proto se duchcovský pán snažil mimo jiné i prostřednictvím Bořka přesvědčit vídeňské orgány a především ministeriální bankodeputaci a dvorskou komoru, že by bylo třeba omezit židovský obchod s holandským a anglickým sukem, přeprodávaným židy domácím obchodníkům,¹⁵⁶ stejným způsobem, jakým se dařilo regulovat obchod se solí nebo směnu cizích mincí.¹⁵⁷ Prezident dvorské komory Gundakar Tomáš ze Starhemberku však nebyl proti židům tak zaujatý jako čeští merkantilisti, a tak se ani tato cesta nezdála být příliš schůdná. Možná měl Valdštejnův antisemitismus hospodářské kořeny, brzy však přerostl v obecnou nenávist k židům: s jedním z mnoha právních poradců například řešil, jak postupovat, když jeho soused, kolešovický pán Jiří Olivier Wallis z Karringhmainu usídloval na svém panství židovské obyvatele, a překračoval tak panovnický zákaz.¹⁵⁸ Následovalo podání k českému místodržitelství, které obviňovalo Wallise z nezákonné stavby židovských domů a synagogy a navrhovalo, aby mu bylo v podobných krocích zamezeno.¹⁵⁹

K ochraně domácího hospodářského prostoru měla sloužit cla, tedy poplatky vybírané za zboží, které překonalo hranice země. Vysoké mělo být podle

152 T. PĚKNÝ, *Historie židů*, s. 92. Sčítání konzumentů soli (1702) uvádí 14 532 židů starších deseti let, což přes veškerou nepřesnost neodpovídá ani zdaleka Valdštejnovu odhadu. E. MAUR – D. PÍŠKOVÁ, *Sčítání*, s. 66.

153 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 75, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

154 O židovské konkurenci prvním manufakturám také K. NOVOTNÝ, *Kláštevní manufaktura*, s. 49.

155 Dále J. HRBEK, *Barokní Valdštejnové*, s. 273.

156 „(...) mit ausländischen Tüchern negotirende Juden, sich unter der handt an christliche handelsleuthe handeln und solche vors Loch schieben wollen.“ RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 241, Bořek Valdštejnovi 7. 10. 1727.

157 RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 233, Bořek Valdštejnovi 3. 9. 1727.

158 RAV, inv. č. 3449, sign. II–19–XI, kart. 46, fol. 5, Valdštejn prokurátoru Schellhornovi 9. 9. 1722.

159 Tamtéž, fol. 6–7, Schellhorn Valdštejnovi 9. 11. 1722.

merkantilistů především clo dovozní uvalené na finální produkty,¹⁶⁰ v nižší sazbě mělo zůstat pouze nezbytné a v zemi nevyráběné zboží¹⁶¹ a také suroviny jako vlna, na jejímž odběru ze Saska byla zavislá řada severočeských manufaktur včetně osecké nebo hornolitvínovské.¹⁶² Technickou náročnost vybírání cel v raném novověku, související s nedostatečným hlídáním zemských hranic, navrhoval Bořek překonat prostřednictvím důmyslného systému plombování kupeckých vozů. Poprvé bylo plombování uvedeno do praxe roku 1716, i o několik let později však bylo stále významným bodem návrhů na zlepšení ekonomické situace země. Ty se většinou shodly na klíčové úloze pražského ungeltu, kde mělo docházet k odplombování spolu s pečlivým zápisem do statistiky zahraničního obchodu.¹⁶³ Také proto Valdštejn prosazoval všemožně jmenování mistra váhy (*waagmeistera*) pražského ungeltu s více než dvacetiletou zkušeností Františka Josefa Dollensteina do komerčního kolegia.¹⁶⁴ Plombováním mělo být odděleno zboží určené pro český trh a zboží tranzitní, opatřené mnohem nižší celní sazbou.¹⁶⁵

Bořek i Valdštejn kladli na zachovávání plombovací povinnosti velký důraz a navrhovali nemalé tresty těm, kteří by tuto povinnost obcházel, včetně konfiskace zboží. Celý systém se dařilo prosazovat jen s obtížemi, které jsou častým námětem Bořkových a Valdštejnových dopisů. Bořek odmítal, aby celou akci prováděli na hranicích pouze vrchnostenští nebo městští úředníci a považoval za nutné angažování královských celníků, jejichž počet ovšem vzhledem k náročnosti úkolu nedostačoval. Přitom jako představený úřadu deputovaných nad nepřímými daněmi sám uzavřel 11. října 1706 dohodu s českokrumlovskou vrchnostenskou správou, již světil organizaci obchodu s císařskou solí v jižních Čechách, včetně stíhání pašeráků, čímž de facto přiznal bezmoc císařských pojezdých.¹⁶⁶

160 „Dahero ist meines erachtens der hauptpunkt, den verschleiß der inländischen waaren so viel möglich zu facilitiren, weilen ein solches aus obbesagten ursachen unmöglich geschehen kan, es seye dann, daß die frembde fabricata entweder durch gantzlichen verboth oder durch starcken imposten aus dem lande gehalten werden.“ VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 66, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

161 Srov. pozn. 167.

162 Roku 1723 psal osecký převor Jakob Gallus Janu Josefovi z Valdštejna, aby učinil vše proti zvyšování dovozního cla na vlnu, které by znamenalo úpadek českých manufaktur. K. NOVOTNÝ, *Klášteří manufaktura*, s. 41.

163 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 13, Bořek Valdštejnovi 30. 6. 1723.

164 Jeho doporučení císaři poslal Valdštejn 11. listopadu 1727. RAV, inv. č. 3443, sign. II–19–V, kart. 46.

165 Srov. J. ŠMÍDA, *K hospodářské politice*. Bořek navrhoval důmyslný systém s barevnými plombami podle toho, zda šlo o domácí zboží, tranzitní, dovážené nebo vyvážené. VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 151, Bořek Valdštejnovi 13. 7. 1728.

166 F. GABRIEL, *Pasovská sůl*, s. 153.

Proti dovozním clům, která měla zamezit přísun produktů, jež lze vyrobit doma, a odliv kvalitních císařských mincí do zahraničí, stála cla vývozní, která měla být podle merkantilistů podstatně nižší.¹⁶⁷ K podpoře vývozu však mělo docházet pouze u finálních výrobků, nikoli u surovin. Bořek se obával varianty, že se z Čech budou vyvážet suroviny, které budou zpracovány v zahraničních manufakturách, jež budou své výrobky drazé prodávat zpět do Čech.¹⁶⁸ Podle merkantilistů byl objem vyvážených surovin (vlna), polotovarů (příze) nebo potravin (obilí, ryby) neúměrně veliký a působil jejich nedostatek v rámci země. Ne vždy však byly teoretické postulaty v souladu s praxí, což lze pozorovat například v případě tak nedostatkové suroviny, jakou bylo na počátku 18. století dřevo. Postupné omezování jeho vývozu patřilo mezi časté návrhy předních merkantilistů, zároveň by úplný zákaz podlomil obchod především na hranicích se Saskem, jehož stříbrné doly potřebovaly neustálý přísun této strategické suroviny. Přes merkantilní zápal Jana Josefa z Valdštejna uzavřelo jeho duchcovské panství roku 1706 výhodnou smlouvu na prodej dřeva se saským kurfiřtstvím na deset let a i poté následovalo její prodlužování.¹⁶⁹ Valdštejnův vídeňský agent Schmidt psal ještě v březnu 1730 o prosbách saského vyslance u císařského dvora Fridricha Gregora von Lautensack, který na něj naléhal, aby se do Saska dostalo alespoň 10 000 sáhů dřeva z duchcovských lesů.¹⁷⁰

Podobná situace nastala i u další životně důležité komodity, a sice u obilí, u níž vývozní clo tvořilo pouhý zlomek celkové sumy, za níž se měrice toho kterého druhu obilí prodávala (zásadní regulaci přinesl až hladomor v 70. letech 18. století). Zahraniční obchod s obilím měl ještě podstatnější politické konotace, než tomu bylo u dřeva; na vývozu z Čech po Labi byl totiž až do konce sedmileté války závislý obilní trh v Sasku a dokonce na něm spočívalo i zásobování samotného drážďanského dvora. To se projevilo v řadě stížností, které Marii Terezii adresovali členové saské kurfiřtské rodiny roku 1762, kdy panovnice v důsledku vojenských dodávek

167 Poprvé od zavedení vývozních cel (1671) se tak stalo až na základě celního řádu roku 1737. VDZKČ IX, s. 253.

168 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 96, Bořek Valdštejnovi 18. 10. 1728.

169 Srov. Josef NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, Praha 1957, s. 151. K definitivnímu zákazu vývozu dřeva po Labi do Saska došlo až v letech 1743 a 1744, při čemž výjimku tvořila panství Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice a Děčín.

170 „Und da ich meinesorts hierauf mit Nein geantwortet, so hat er mich weiters gebethen (...)“. RAV, inv. č. 3474, sign. II–20–XIX, kart. 47, fol. 96–98. Lautensack vyjednával ve Vídni choulostivé záležitosti, o čemž svědčí mimo jiné jeho vysoké odměny navzdory tomu, že neměl žádný oficiální status. Dále o něm Judith MATZKE, *Gesandtschaftswesen und diplomatischer Dienst Sachsens 1694–1763*, Leipzig 2011, s. 227, 230, 345–346.

zakázala obilní vývoz z Čech.¹⁷¹ Valdštejn si v korespondenci s Bořkem uvědomoval strategický význam obilí (stejně jako dalších klíčových potravin) a užíval ho jako argument proti volnému obchodu, z něž mají být právě tyto komodity vyňaty.¹⁷² Zároveň u Valdštejna ještě nezaznívá názor, který vtělil do svého pamětního spisu z roku 1765 majitel sloupské manufaktury Josef Jan Kinský a který již odráží rozvoj protoindustriálních podniků, totiž že přílišný vývoz obilí způsobí hladovění manufakturních dělníků, kteří se nemohou zabývat vlastní zemědělskou činností a jsou tedy odkázáni na zásobování z venkova.¹⁷³

Podobně jako pro většinu „defenzivních“ merkantilistů i pro Valdštejna s Bořkem byl zahraniční obchod hra s nulovým součtem, tedy zisk jedné strany hranic musí nutně způsobit ochuzení a úpadek té druhé. Aby se zahraniční obchod vyplácel, musel probíhat ve velkém měřítku a pokud možno plně pod dohledem státu. K tomu ovšem bylo potřeba zlepšit infrastrukturu, tedy především splavnit největší řeky. Nedílnou součástí těchto představ byl i návrh, který sdělil Bořek Valdštejnovi v dopise z 5. dubna 1724, a sice zřídit plavební společnost (*Navigations-Gesellschaft*), jež by organizovala obchod v Čechách a umožňovala manufakturám z celé země využívat lukrativní labské obchodní cesty. Za podmínky, že dojde ke splavnění Vltavy z Českých Budějovic a Labe od Mělníka až do Hamburku, by měla tato společnost v rukou de facto celý středoevropský obchod. Na jednom konci totiž měla být napojena na podunajský trh přes spojnici České Budějovice-Freistadt-Linec a na druhém konci, v Hamburku, na orientální společnost založenou Karlem VI. roku 1722 v Ostende pro obchod se zámořím.¹⁷⁴ Bořek svým návrhem kombinoval předchozí projekty splavnění Vltavy s plány o zapojení Prahy do mezinárodního obchodu, které v 17. století přednesli Johann Vogler, Gerhard Leux z Luxensteina a další.¹⁷⁵ Ve Valdštejnově archivu předchází Bořkovu plánu navigační společnosti finální zpráva „městské komise“ z roku 1705 a stručný historický exkurz, který shrnoval starší projekty na úpravu obchodní infrastruktury, včetně návrhu

171 Srov. Václav ČERNÝ, *Obilní cla v 18. století*, Venkov 19, 1924, č. 148 (25. 6. 1924), s. 2–3. Také Ottokar WEBER, *Der Zolltariff für Böhmen von Jahre 1737*, MVGDDB 31, 1893, s. 358–395.

172 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 119, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728.

173 V. ČERNÝ, *Obilní cla*, s. 3.

174 VS Křivoklát, inv. č. 1058, sign. SA O 1, fol. 84–85, Bořek Valdštejnovi 5. 4. 1724. Svůj návrh vtělil do 22 bodů a hned v bodě 2 požadoval pro tuto společnost dvacetiletý monopol na lodní dopravu po Vltavě a Labi.

175 Srov. Valentin URFUS, *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*, Praha 1959, s. 43–45.

strahovského opata Kryšpína Fuka a opisu dobrozdání říšské dvorské rady ke splavnění Labe z 24. května 1661.¹⁷⁶

Bořek se tak snažil dlouhodobě vytyčit jakýsi „veřejný zájem“, i když – jak mu později připomínal Valdštejn – s návrhem na zřízení plavební společnosti zcela určitě narazí na odpor stavů, které vlastní pozemky podél Labe a které by tím přišly o významný zdroj příjmů.¹⁷⁷ Celý projekt by ostatně nešlo uskutečnit bez značné ingerence ze strany státu ani bez součinnosti říšských knížat. Těto nutnosti si byl vědom i Jan Josef z Valdštejna: aby zajistil odbyt zboží z hornolitvínovské manufaktury, potřeboval prodávat v Říši a otázky labské plavby několikrát konzultoval i se svým příbuzným Leopoldem Vilémem z Valdštejna, který se jako hofmistr saské kurfirťky Marie Josefy pohyboval dlouhodobě u drážďanského dvora, kde svou přítomností chtěl „všelijakým způsobem sloužit veřejnosti a zejména své vlasti podat ruku v komerčních záležitostech“.¹⁷⁸ Představy českých merkantilistů tak získávaly celoevropský rozměr a ačkoli je nelze považovat za příliš reálné, vypovídaly o znalosti mezinárodních souvislostí a patriotické snaze využít je ve prospěch českého hospodářství.

Merkantilismus a jeho zásady ovládly na přelomu 17. a 18. století zcela ekonomický diskurz. Přesto zde existoval menšinový názor, že hospodářskou politiku lze vést i jiným směrem, a sice k liberálnímu prostoru bez výraznějších omezení, k volnému obchodu. S touto představou Valdštejn zásadním způsobem nesouhlasil, což vyjádřil mimo jiné kritikou Becherových překážek v obchodování. Přední vídeňský merkantilista již v 60. letech 17. století pojmenoval tři nedostatky trhu, jimž může účinně bránit pouze stát: *monopolium* (umělé udržování výsadního postavení jednoho subjektu), *propolium* (umělé bránění nabídkce a poptávce například vrchnostmi, které nedovolovaly svým poddaným volně obchodovat) a *polypolium* (rozdrobení výrobního i prodejního procesu, později nazývané jako dokonalá konkurence).¹⁷⁹ Valdštejn proti tomu zdůrazňoval nutnost ochrany investic, k níž by mohlo docházet právě udílením státních privilegií a tedy zajištěním jisté formy monopolu nebo omezením přeshraničního obchodu. Přeci ten, kdo vložil kapitál a úsilí do své manufaktury, si podle Valdštejna zaslouží určité jistoty a vidina ná-

176 VS Křivoklát, inv. č. 1248, sign. SA O 210.

177 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 69, Valdštejn Bořkovi 18. 10. 1728.

178 „(...) die zeit meines hier-sein(s) mich auf alle weise beflüssen und bemühet habe, dem Publico nach allen Kräften zu dienen, und in sonderheit meinem Vatterland in Comercialibus solche sachen an die Hand zu geben.“ RAV, inv. č. 3436, sign. II–18–XVIII, kart. 45, fol. 177–178, Leopold Vilém z Valdštejna Janu Josefovi z Valdštejna 17. 6. 1729.

179 Srov. W. ROSCHER, *Geschichte der Nationalökonomik*, s. 277.

vratnosti investice by měla sloužit jako motivační faktor i pro ty, kteří by se nepustili jako on do podnikání z patriotického zápalu.¹⁸⁰

Preference volného obchodu vycházela ze západoevropské představy o přirozeném právu a dostávala se do střední Evropy přes německé autory. Ve Vídni se centrem těchto myšlenek stala načas dvorská komora a lidé jako Christian Julius Schierl ze Schierendorfu¹⁸¹ stavěli na volném obchodu své návrhy na zlepšení stavu monarchie. Zastánce volného trhu bychom však našli mezi členy brněnské obchodnické konfraternity nebo jihlavské či znojenské městské rady.¹⁸² Mezi nadšené přívržence svobodného podnikání patřil i výše zmíněný komerční rada Jan Kristián Anthoni z Adlersfeldu. Ten narušoval jinak kompaktní skupinu merkantilistů shromážděných v komerčním kolegiu, což vedlo k častým konfliktům mezi ním a Valdštejnem, které získávaly postupem času osobní charakter. Vyústily v Adlersfeldovy útoky na Valdštejnovu manufakturní činnost, mimo jiné i kvůli zaměstnávání nekatolických cizinců, kteří prý brali domácím řemeslníkům práci. Valdštejn záhy docílil Adlersfeldova odvolání z postu komerčního rady.

Adlersfeldova podpora volného podnikání a trhu musela u merkantilistů poměrně rychle narazit. Vycházela z jeho osobních zkušeností, protože jeho obchodní aktivity byly skutečně rozsáhlé a dosahovaly přes Svatou říši římskou až do Francie či do Nizozemí.¹⁸³ Zároveň disponoval širokými teoretickými znalostmi, měl přehled o právních úpravách zejména směnečného práva v západní Evropě a na jejich základě navrhnul již v roce 1715 směnečný řád také pro Čechy.¹⁸⁴ Své názory vyložil Adlersfeld v několika memoriálech posílaných většinou dvorské komoře.¹⁸⁵ Každé omezení obchodu či jeho regulace podle něj hospodářství zásadně škodí,

180 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 118, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728.

181 Srov. Alfred FISCHER, *Christian Julius von Schierendorff. Ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI.*, in: Týž, *Studien zur österreichischen Reichsgeschichte*, Wien 1906, s. 139–305.

182 VDZKČ IX, s. 236.

183 C. MADL, *Johann Christian Anthoni von Adlersfeld*, s. 37–40.

184 Starší návrh podal jeho kolega Vilém Matyáš z Glauchova. Adlersfeldův projekt byl komplexnější a zahrnoval kromě hmotných předpisů i procesní ustanovení (*modus judicandi et exequendi*). V. URFUS, *Zdomácnění směnečného práva*, s. 140–141, 172–174. Také TÝŽ, *Pražští směnárníci*, s. 48.

185 Dva z nich editoval A. F. PRIBRAM, *Das böhmische Commerzcollegium*, s. 210–221 (Ohnmaßgebiger Vortrag, wie und welchergestalten die suchende Tuchfabricierung (...) am allerleichtesten seiner Art und Beschaffenheit nach introducirt werden könnte) a na s. 273–278 (Gutachten über den Aufschlag auf fremde Waaren de Anno 1728 /verfaßt 1737/).

vždyť „obchod se kultivuje sám na základě svých vlastností“. ¹⁸⁶ Privilegia udělená císařem považoval za šrouby blokující další rozkvět a moc starých cechovních mistrů za zbytečnou brzdu v rozvoji mladých zručných řemeslníků; žádný monopol neprospívá zemi, protože jeho držitel se neohlíží na ni, ale na vlastní profit. ¹⁸⁷ Příkladem mohla být přímo hornolitvínovská manufaktura, kde cizí odborníci učili novým postupům pouze valdštejnské poddané. Snížení neúměrně vysokých cel potom přinese podle Adlersfelda obdobná opatření i v sousedních zemích a rozvoj vzájemného zahraničního obchodu zajistí další prostředky na (uměřených) clech, jejichž současnou výši kritizoval dosti nevybíravě: „Zeměpán může obehnat celou zemi palisádami nebo čínskou zdí, aby nic cizího nemohlo dovnitř.“ ¹⁸⁸ Oproti tomu pro Valdštejna by zrušení cel znamenalo okamžitý a nekontrolovatelný odliv drahých kovů a jednoznačnou výhodu pro cizí země. ¹⁸⁹ Není divu, že Adlersfeldovy návrhy vedly Valdštejna k jednoznačnému závěru, že je jejich předkladatel cizí agent a špión, na což poukazoval i jeho údajný saský původ. ¹⁹⁰

Spor mezi merkantilisty a zastánci volného obchodu nebylo možné rozhodnout na základě hospodářských statistik a číselných ukazatelů. Argumentace jedné i druhé strany spíše používala logické úvahy než tabulky prozrazující, jak si ve skutečnosti obchod v Čechách stál. Zásadní absence relevantních a ověřitelných statistických údajů představovala závažný nedostatek. Až na výjimky, jakou byla například čísla poskytovaná Valdštejnovi a tedy komerčnímu kolegiu z pražského ungeltu, ¹⁹¹ chyběly exaktní informace a dokonce i přibližné odhady množství dra-

186 A. F. PRIBRAM, *Das böhmische Commerzcollegium*, s. 219: „(...) das commercium nach seiner wahren Eigenschaft cultivirt wird.“

187 „Unter die Kaufmannschaft in großen Städten finden sich gleich principia [monopol – pozn. J. H.], welche auf nichts als ihr eigen Interesse abzielen und sich wenig um die Wohlfart des ganzen Landes sorgen.“ Tamtéž, s. 276.

188 Tamtéž, s. 74.

189 VS Křivoklát, inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 119, Valdštejn Bořkovi 13. 9. 1728: „Es muß auch die freyheit eines comercii nicht dahin extendiret werden, daß man puhr allein andere länder darbey profitiren, unser aigenes Vatterland aber zu grund gehen lasse; dann diese freyheit des commercii bringet unß kein geld ins land.“

190 Jako rodilý Sas měl být osobně zainteresován na přeshraničním a pro české země nevýhodném obchodu. RAV, inv. č. 3443, sign. II–19–V, kart. 46, fol. 1–5, Jan Josef z Valdštejna Karlovi VI. 11. 11. 1727. V dopise Valdštejnovi uvedl Vilém Matyáš z Glauchova, že se Adlersfeld i se synem odstěhoval do Saska: „(...) [jde zpráva], dass Herr Adlersfeld bereits vor (...) Zeit von hier abwesend auch dass der Ruff gehe, sambt er mit seinem Sohn in dem sächsischen Laager gewesen seyn solle.“ RAV, inv. č. 3479, sign. II–21–I, kart. 48, fol. 184, 29. 6. 1730.

191 Na základě jeho údajů uváděl Bořek v dopise Valdštejnovi, že ročně přichází do Čech zboží zhruba za 5 milionů zlatých, z něhož by se mělo platit v ungeltu alespoň 260 000 zlatých. VS Křivoklát,

hého kovu v zemi, od něhož se od dob středověkého monetarismu odvíjela kupní síla obyvatelstva. Obavy z vývozu cenných kovů tak byly u merkantilistů provázeny neopodstatněnou deflační panikou, tedy pocitem, že budou vrchnosti tezaurovat doma zlato a stříbro ať už v podobě liturgického nádobí, nebo drahých šperků.¹⁹² Právě komerční kolegium ve Vídni, zřízené roku 1666, mělo jako jeden ze svých předních cílů zjišťovat informace o pohybu peněz. Již samotný text jeho instrukce však dokládá, že nedisponovalo přesnou metodikou, neboť cesta k požadovaným číslům vedla skrze „*gute correspondenz, Verständniss und information mit vornehmen Handelsleuten*“.¹⁹³ Situace se s počátkem 18. století zlepšovala jen velmi pozvolně a teprve roku 1717 vznikla v kanceláři českého místodržitelství první tabulka na evidenci všeho vyváženého zboží;¹⁹⁴ celková obchodní bilance se objevila až v souvislosti s přípravou nového celního řádu roku 1732.¹⁹⁵ Ještě Karel Egon (I.) z Fürstenberka si o více než 40 let později v jednom ze svých memoriálů stěžoval na nedostatek spolehlivých údajů o bilanci zahraničního obchodu.¹⁹⁶ Bořkova i Valdštejnova korespondence se zkrátka musela obejít bez přesnějších číselných údajů a i při rozhodování kolegia hrál roli spíše sled logických argumentů a jednotlivých příkladů než přesvědčování prostřednictvím makroekonomických dat.

Za všeobecným blahobytem

Valdštejn a Bořek vybočovali z řady českých merkantilistů počátku 18. století zejména svým spojením teorie a praxe: kromě vytříbených ekonomických názorů mohli čerpat z dlouholetých zkušeností, ať už je získali v čele významných zemských úřadů, nebo vlastním podnikáním. Zásadní pro ně bylo spojení merkantilismu se zemským patriotismem, jenž se v jejich podání neodvíjel od představ náboženských nebo státoprávních, nýbrž čistě ekonomických. I když se v mnohém neshodli,

inv. č. 1100, sign. SA O 43, fol. 149, Bořek Valdštejnovi 28. 8. 1728.

192 D. STURZER, *Merkantilistische Theorie*, s. 55.

193 Srov. Emanuel M. SCHINDLER, *Merkantilismus a státní praxe v Rakousku za Leopolda I.*, *Obzor národohospodářský* IX, 1904, s. 367–372, 415–424, 468–476, 509–518, zde s. 468.

194 Už o rok dříve byl evidován export sukna, plátna a skla do Benátek, jelikož Benátky tyto komodity zakázaly dovážet. Srov. J. ŠMÍDA, *K hospodářské politice*, s. 53.

195 J. NOŽIČKA, *Z počátků hospodářského myšlení*, s. 13; součástí bilance nebylo zboží osvobozené od cel, tedy armádní dodávky, a zboží určené pro dvůr. Bilance za rok 1732 byla sestavena až o tři roky později a ukázala přebytek ve výši 1,255 milionu zlatých. Čechy tedy byly vysoce exportní zemí.

196 J. PROKEŠ, *Memoriály*, 12, s. 49.

formulovali své dopisy v rámci jednoho (merkantilistického) diskurzu a v základních kategoriích si tedy rozuměli. V textech vzájemné korespondence dávali najevo úctu dokazovanou slovy uznání i dárky.¹⁹⁷

Valdštejn se s Bořkem radil i v případě sporu o podobu svého erbu v místnosti desk zemských, rytec Dietzler s ním konzultoval náčrt hornolitvínovské manufaktury pro reprezentativní album *Designatio iconographica Oberlautensdorfsenses*, které připravoval na Valdštejnovu objednávku. Hospodářské otázky však tvořily jádro jejich korespondence, jež se skládala z rozsáhlých memoriálů, které si navzájem preposílali.¹⁹⁸ V tomto ohledu předznamenali tištěné brožury, které v době osvěcenství přinášely návrhy na zlepšení hospodářské situace právě formou korespondence dvou vlastenců-patriotů.¹⁹⁹

Jelikož byl středoevropský merkantilismus obrácen dovnitř státu, patřila k jeho projevům také snaha upevnit pouta uvnitř ekonomického společenství a všemožně podporovat povědomí o jeho jednotě, ohrožované cizími ekonomickými vlivy. V představách lidí jako Valdštejn nebo Bořek se potom právě v merkantilismu realizovaly jejich patriotické představy, jak své návrhy často označují: blaho vlasti a prosperita jejich obyvatel závisí na výrobě a obchodu, které se ovšem odehrávají v mantinelech merkantilistického myšlení a jsou spojeny se zájmem státu. Aristotelská představa „obecného dobrého“ skutečně dostávala výrazně ekonomický charakter a přelom 17. a 18. století se stal klíčovým obdobím, v němž stály postavy jako Bořek nebo Valdštejn na rozhraní mezi tradicí a novým směřováním ekonomiky, na jejímž vrcholu viděla následující generace „stát blahobytu“ (*Wohlfahrtsstaat*), odpovídající představám vídeňských kameralistů, jako byl Johann Heinrich Gottlob Justi, tedy stát, který zajišťuje hmotný prospěch všech společenských vrstev.

197 Valdštejn poslal občas Bořkovi na přilepšenou například zvěřinu. Za zaslání „kostbaren gutten hirschen, welchen [ich] als ein schätzbahres zeichen dero hohen gnaden (...) verzehre“, děkuje v dopise z 29. 8. 1727 (RAV, inv. č. 3479, sign. II–21/I/3, kart. 48, fol. 219–220).

198 Jistou paralelu by mohly tvořit dopisy komerčního rady Otty Ludvíka Loscaniho a Jana Ludvíka Harbuvala de Chamaré o českém plátenictví. Ty jsou však zaměřeny spíše na řešení praktických problémů, které přinášelo provozování manufaktury ve východočeském Potštejně. Srov. Bohumír SMUTNÝ (ed.), *Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví*, Sborník prací východočeských archivů, Supplementum 2, Zámrsr 1998.

199 Srov. Valentin URFUS, *Osvícenství a ekonomická ideologie v Čechách*, Právněhistorické studie 14, 1969, s. 201–220, zejména s. 206–208.

Pro bono publico oeconomico.

A probe into economic thinking at the beginning of the 18th century

JIŘÍ HRBEK

The Aristotelian term „common good“ (*bonum publicum*, *Gemeinwohl*, *bien commun*) belonged amongst the central terms of the political theory of the Middle Ages and the Early Modern Age, which defined the aim of entire political endeavour. It rested on securing justice in society and had a major moral dimension. In the course of the Early Modern Age, it, however, began to change: the term „common good“ gradually acquired an economic dimension. Mercantilism of the 17th century started to put this notion into practice, when it emphasised the necessity for governmental regulation so that the ground was prepared for trade, which was to be the route to securing the economic prosperity of a state. The Enlightenment state then embraced this idea wholeheartedly in the following century and set itself the goal of securing economic prosperity of society (welfare).

Mercantilist ideas penetrated the Czech environment very slowly in the course of the 17th and in the first half of the 18th century. However, we know of several contemporaries who dealt with the economic situation of the country in their treatises, especially within the framework of ever increasing fiscal demands on the part of the Habsburg Monarchy. Apart from that, these thinkers usually engaged in extensive correspondence through which they clarified and elaborated their views. Jan Kryštof Bořek, the learned lawyer and in the end a Court Chamber member, and Jan Josef of Waldstein, the Czech aristocrat and president of the Commercial Collegium and the owner of a cloth-making manufactory in Horní Litvínov, also regularly exchanged letters. They both combined practical activities with theoretical knowledge.

In the Habsburg Monarchy there developed a defensive variant of mercantilism, which strove to increase the income of the Treasury and to promote the accumulation of precious metals within the country. The tools, by which this goal was to be achieved, were to increase the manufacture of goods (and the sale of domestic products abroad at a profitable price); the mining of raw materials; directing domestic consumption towards locally produced goods (criticism of luxury goods imported from abroad); amendment of serfdom conditions and restrictive tariff measures. Although Bořek and Waldstein did not agree on all the

issues of the operation of the mercantilistic economy (for example the question of taxation), they perceived the principal economic categories in a similar way.

Bořek and Waldstein were also in agreement as to how to resolve the dismal state of the economy in the Czech Lands. They saw it in the improvement of the technical state of the means of transport (making major rivers navigable and the improvement of roads); in supervision of coin circulation and the contents of precious metals within it; in promoting the establishment of manufacturies despite the opposition of guilds, and so on. Bořek proposed, amongst the others, the establishment of a commercial company (Navigations-Gesellschaft), which would contribute to the maintenance and development of trade relations across the Czech Lands with links to the territory of the Holy Roman Empire. The pursuit of these general aims would lead, according to both correspondents, to the benefit of not merely the state itself, which would collect enough money in taxation but ultimately to increased standards of living for the country's inhabitants, which Waldstein documented on examples from his own economic experience.

Waldstein and Bořek, also, viewed their activities as a duty to their homeland, as a manifestation of their patriotism. That had many forms, its economic side was also emphasized at the beginning of the 18th century. The preference for „local“ against „foreign“ led Waldstein and Bořek to define a domestic economic space. Whereas experienced workers of non-Catholic confession from abroad promoted a mercantilistic notion about the development of a Czech economy in manufacturies and brought with them the much needed know-how, the Jews were considered to be its enemies as they did not respect borders and instead of the „common good“ they only pursued their own financial interest.

Other economic views also appeared in Czech economic discourse at the beginning of the 18th century. They preferred the principles of free trade even on an international level and the abolition of all monopolies. Yet, defensive mercantilism, the supporters of which were Waldstein and Bořek, also, unilaterally prevailed. There was no suitable discursive platform for the proponents of mercantilistic and proto-liberal ideas, in addition there were no exact statistical data, which would enable a new way of (scientific) argumentation, which had until then primarily unfolded in the categories of moral philosophy. Thus, the change could only occur in the second half of the 18th century thanks to the development of the exact economic data analysis, alongside the change of the state's economic policy in the period of Theresian and Josephinian reforms.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Proměny v aplikaci rozsudků trestu smrti v habsburské monarchii v průběhu 19. století v reflexi dobových statistik

ALICE VELKOVÁ

**ALICE VELKOVÁ: Changes in the Application of the Death Penalty
in the Habsburg Monarchy in the Course of the 19th Century in the
Light of Contemporary Statistics**

This article deals with a change of judicial practice for crimes for which the Criminal Code prescribed the death penalty. It briefly outlines the legislative framework of judicial decision-making, the organisation of courts, as well as the procedure by which it was possible to be granted a reprieve from capital punishment. Afterwards it primarily pays attention both to the change in the number of these judgements and the proportion of executions actually carried out as documented by contemporary statistics and it analyses what these changes meant from the perspective of the development of society in general.

Key words: death penalty – Habsburg Monarchy – statistics – trials by jury – executions

Úvod

Soudnictví a justiční správa patří k základním kamenům, na nichž staví každá státní organizace. Zároveň se v těchto sférách nemohou neodrážet změny, jimiž příslušná společnost v té které době prochází. Již samotný výběr jednání a činů, které jsou státem stanované „za hodna“ kriminalizace či naopak dekriminalizace, představují zajímavý pramen, jenž poodhaluje kulturní vzorce, kterými se každá společnost řídí a na nichž lze sledovat proměny diskurzu jak zločinu, tak i trestu, jenž následoval.¹

Trest smrti a jeho zařazení do systému trestů je pak významným fenoménem, který již od 2. poloviny 18. století podněcoval četné diskuse, jejichž podstatou byla otázka samotné definice a funkce trestu.² Zároveň lze konstatovat, že těmto otázkám, stejně jako „dějinám trestu smrti“, byla ze strany historiků věnována poměrně značná pozornost.³ Proto je s podivem, jak málo se badatelé z oblasti právních dějin zabývali samotnou praxí, kterou od zrodu moderní doby spoluurčovaly příslušné soudy. V kontextu českých zemí byly sice občas publikovány příběhy, v nichž figurovali lidé odsouzení na smrt, nešlo v nich však o nějaký systematický výzkum, ale spíše o popis „každodennosti“,⁴ případně o vykreslení jakýchsi „novinářských soudniček“. ⁵ Pro podchycení a rekonstruování vývoje soudní praxe v uplatňování trestu smrti se jako ideální pramen ukazují dobové

1 Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězeňství*, Praha 2000; Karl VOCELKA, *Public Opinion and the Phenomenon of Sozialdisziplinierung in the Habsburg Monarchy*, in: Charles W. Ingrao (ed.), *State and Society in Early Modern Austria*, Indiana 1994, s. 119–138; Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

2 Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, Dějiny a současnost 22, 2000, č. 1, s. 14–19; TÁŽ, *Otázka trestu smrti a trestů tělesných na prahu moderní doby*, Moderní dějiny 8, 2000, s. 259–264; Jürgen MARTSCHUKAT, *Der Maasstab für die geistige Bildungsstufe eines Volkes und die Moralität eines Zeitalters: Die Todesstrafe in Diskurs und Praxis im 18. und 19. Jahrhundert*, Historische Anthropologie 9, 2001, s. 1–26.

3 Např. Jean IMBERT, *Trest smrti*, Bratislava 1994; Martin MONESTIER, *Historie trestu smrti. Dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost*, Praha 1998; Jürgen MARTSCHUKAT, *Inseniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2000.

4 Zdeněk ŠESTÁK, *Jak hřešil Žižkov před sto lety*, Praha 2006; Vladimír ŠINDELÁŘ – Jiří PEŠTA, *Hrdelní příběhy z Prácheňska*, Praha 2006; Jiří FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2007; Vladimír ŠINDELÁŘ, *Jihočeský zločin v časech staré monarchie*, České Budějovice 2009.

5 Bohumil ŠPAČEK – Karel STIBRAL, *Vražděný volá: Ježíš Maria! Kriminální příběhy ze staré Prahy a okolí*, Praha 2006.

statistiky, které však dosud byly za podobným účelem využívány pouze sporadicky, a to i v mezinárodním kontextu.⁶

První specializované kriminální statistiky začaly vycházet na konci 20. let 19. století ve Francii a v USA (ve státě New York).⁷ V rakouské monarchii byly již od poslední čtvrtiny 18. století jednotlivé soudy povinny vytvářet čtvrtletní soupisy ohledně své činnosti, nicméně tyto přehledy není ještě možné označit za statistiku, nebyly ani publikovány. První uveřejňované údaje, které přinášejí souhrnný přehled o spáchaných trestných činech v rakouské monarchii i o výši trestů, vyšly v *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, v nichž byla postupně publikována data za léta 1828–1865. Od roku 1864 pak již vycházel *Statistisches Jahrbuch*, jenž byl v roce 1882 vystřídán 35 ročníky *Österreichisches Statistisches Handbuch für im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, které vycházely až do roku 1917.

Práce se statistickými údaji přináší mnohá další úskalí.⁸ Úroveň shromažďování těchto dat byla v jednotlivých zemích monarchie značně rozdílná. V některých zemích existovaly již v 1. polovině 19. století zaběhlé statistické metody a postupy využívané pro různá odvětví, v jiných zemích se však teprve podobné zkušenosti začaly sbírat. Obecně lze konstatovat, že teprve až pro 3. čtvrtinu 19. století je možné statistické údaje publikované pro oblast kriminality v rámci celého Předlitavska označit za spolehlivé.⁹ Kromě potíží při samotném statistickém zpracování je však pohled, který z pramenů statistické povahy můžeme o kriminalitě v 19. století získat, ve značné míře ovlivněn i praxí soudů a vyšetřujících orgánů.

Na druhou stranu nám může analýza statistických údajů pomoci vytvořit si obrázek o tom, jak soudní praxe opravdu fungovala a zda navzdory legislativní stabilitě v ní přeci jenom nedocházelo k určitým proměnám souvisejícím se změnou společenského diskurzu. Cílem tohoto článku je pokusit se při vědomí všech úskalí, která práce s dobovými statistikami přinášejí, zmapovat proměny, jimiž v 19. století prošla aplikace rozsudků trestů smrti na tzv. předlitavské části habsburské monarchie. Nejprve bude představena legislativní rovina sledované problematiky, stejně jako

6 Alice VELKOVÁ, *Schuld und Strafe. Von Frauen begangene Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 2012; Sieglinde STOLZ, *Problematik der Kriminalstatistik*, Dipl.-Arbeit, Universität Innsbruck 1995.

7 S. STOLZ, *Problematik der Kriminalstatistik*, s. 4.

8 Srov. též Arno PILGRAM, *Kriminalität in Österreich. Studien zur Soziologie der Kriminalitätsentwicklung. Studien zur Soziologie der Kriminalitätsentwicklung*, Wien 1980, s. 9–42.

9 Hugo HOEGEL, *Vergleichende Uebersicht der österreichischen Straffälligkeitsstatistik*, Statistische Monatschrift XXIV (III), 1898, s. 479–573, zde s. 480, 496.

soudní organizace včetně popisu procesu, který následoval, aby mohla osoba odsouzená k trestu smrti dosáhnout udělení milosti.

Hlavní pozornost pak bude zaměřena na sledování frekvence, s níž se nejtěžší možný trest uděloval. V této souvislosti jsou důležité nejen údaje o udělených trestech smrti, ale především podíl skutečně popravených zločinců, neboť změny v tomto směru mohou významně vypovídat o proměnách a názorech na smysl a funkci trestu smrti. Při analýze statistických dat vztahujících se k rozsudkům trestů smrti bude pozornost věnována i jednotlivým druhům zločinů, za něž bylo možné tento absolutní trest udělit, a tedy i otázce, zda i v tomto směru dochází v průběhu sledovaného období k nějakým změnám. Zkoumané období je zde vymezeno lety 1804–1895, což vychází z právního a administrativního vývoje justice v habsburské monarchii. Spodní hranice odráží rok vydání trestního zákoníku Františka I., horní hranici pak stanovují legislativní změny, které proběhly v letech 1896–1897 a následně vyústily v zavedení nové soudní organizace a jednacího řádu od roku 1898. Zároveň zde byl jakožto mezník, který slouží k rozdělení tohoto dlouhého období do dvou úseků, zvolen rok 1852, kdy byl vydán novelizovaný trestní zákoník.

Metodicky a pramenně byl tento výzkum založen jednak na analýze vlastních statistik z 19. století – tj. především některých svazků *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, které publikovaly sumarizované údaje za delší časová období, a dále na jednotlivých vydáních ročenek *Statistisches Jahrbuch* a *Österreichisches Statistisches Handbuch für im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* pro léta 1878–1895, které již přinášejí podrobné údaje k jednotlivým případům. Byla tak vytvořena databáze čítající více než 1500 případů trestů smrti, díky níž bylo možné zaměřit se na některé dílčí otázky – například na výši udělovaného substitučního trestu. Tyto primární údaje byly dále doplněny dobovými zpracováními statistik.¹⁰ V rámci prezentované analýzy budou srovnávána data za všechny země, které patřily do tzv. Předlitavska,¹¹ zvláštní pozornost pak bude věnována českým zemím a jejich postavení, které v tomto kontextu v rámci monarchie měly.

10 Adolf FICKER, *Die Todesurtheile im ordentlichen Strafverfahren wegen Verbrechen von 1804 bis 1877*, *Statistische Monatsschrift* IV, 1878, s. 105–121; Hugo HOEGEL, *Vergleichende Uebersicht*.

11 Pro zjednodušení používám v rámci tohoto článku tento pojem i pro období před rokem 1867.

Trest smrti v zákonících 2. poloviny 18. století a v 19. století

V zákonících 18., ale ani 19. století nebyl trest smrti používán zdaleka výjimečně. *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1768 uváděl ve své druhé části celkem 47 článků, které obsahovaly jednotlivé druhy zlých jednání (Malefizhandlungen). Pouze v devíti případech za tuto trestnou činnost nehrozil trest smrti. Zákoník sice v článku 5 stavěl trest smrti na roveň s doživotním vězením, to však nemohly udělit soudy o své vůli. Rozhodnutí o změně trestu smrti na toto dlouhodobé vězení mohl učinit na návrh Nejvyššího soudního úřadu pouze panovník formou milosti.¹² *Tereziána* byla však zastaralá již v době svého vzniku, neboť neodrážela změněnou společenskou situaci. Jejími hlavními inspiračními vzory se staly zákoníky ze 17. století – *Constitutio Criminalis Ferdinanda* z roku 1656, trestní řád Leopolda I. z roku 1675 a *Constitutio Criminalis Josephina* z roku 1707.¹³ Hlavním účelem trestu zde byla stále odplata a msta. V poslední čtvrtině 18. století se však stále více objevovala kritika dosavadního častého užívání trestu smrti.¹⁴ Diskusi na toto téma ovlivnilo především německé vydání spisu Cesare Beccaria *Dei delitti e delle pene* (německy *Von Verbrechen und Strafe*), které vyšlo již v roce 1765, tedy pouze rok od jeho prvního italského vydání. Kritici trestu smrti, k nimž v Rakousku patřil především Joseph von Sonnenfels,¹⁵ poukazovali na to, že hlavním úkolem státu by mělo být vytvořit takový trestní systém, který by potencionální delikventy od páčání trestné

12 Gerhard AMMERER, *Zucht- und Arbeitshäuser, Freiheitsstrafen und Gefängnisdiskurs in Österreich 1750–1850*, in: G. Ammerer – Alfred Stefan Weiß (eds.), *Strafe, Disziplin und Besserung. Österreichische Zucht- und Arbeitshäuser von 1750 bis 1850*, Frankfurt am Main 2006, s. 7–61, zde s. 10.

13 Alena RUNDOVÁ – Marek STARÝ, *Zrod moderního trestního práva na území habsburské monarchie a trestní zákon z roku 1803*, in: Jaroslav Kotulán – Dušan Uhlíř (eds.), *Evropa 1805. Sborník prací 5. Mezinárodního napoleonského kongresu*. Brno, 26.–28. září 2005, Brno 2006, s. 499–507, zde s. 499.

14 K tomu více Gerhard AMMERER, *Diskurse um die Todesstrafe: vom Theresianischen über das Josephinische zum Franziszeischen Strafgesetzbuch (1768/69–1803)*, in: Wilhelm Brauneder – Milan Hlavačka (eds.), *Bürgerliche Gesellschaft auf dem Papier: Konstruktion, Kodifikation und Realisation der Zivilgesellschaft in der Habsburgermonarchie*, Berlin 2014 s. 327–363; Petr KREUZ, *Die Abschaffung der Tortur und ihr Einfluss auf die Entwicklung des Strafprozessrechts in den böhmischen Ländern und die Mitteleuropa in der zweiten Hälfte des 18. und im 19. Jahrhundert*, in: Tamtéž, s. 365–377.

15 Viz jeho třísvazkové dílo *Grundsätzen der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*, které vyšlo ve Vídni v letech 1765–1772. K tomu viz Werner OGRIS, *Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer*, in: Helmut Reinalter (ed.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988, s. 11–95.

činnosti odrazoval, tedy že případný prospěch, který by vzešel ze spáchání trestního činu, by měl být „přebit“ nevýhodami vyplývajících z uděleného trestu.¹⁶

Na diskuse o trestu smrti reagovala i soudní praxe, a to tím, že se zvýšil počet případů, v nichž bylo odsouzcencům k trestu smrti vyhověno v žádostech o milost. Např. v letech 1778–1780 změnil Nejvyšší soudní úřad více než 80 % trestů smrti v rozsudek odnětí svobody, přičemž nebylo neobvyklé, že doba, kterou odsouzený musel nakonec strávit v žaláři, nebyla díky těmto substitučním trestům obzvlášť dlouhá.¹⁷ Zároveň se začaly připravovat i změny na legislativní úrovni. Již v roce 1776 požádala Marie Terezie Nejvyšší soudní úřad o vyjádření, zda by se trest smrti neměl úplně zrušit, či zda by se alespoň nemělo omezit jeho používání. Změny však prozatím zastavila otázka nákladů, které by tento krok s sebou nesl.¹⁸ Nová diskuse na toto téma byla z popudu Josefa II. otevřena v roce 1781. Dvorská kompilační komise začala pracovat na novém návrhu trestního zákoníku, který by obsahoval pouze tresty odnětí svobody, jejichž délka měla být odstupňována dle závažnosti jednotlivých deliktů. První takový návrh dokončila komise v březnu 1783. I když v tento okamžik převládal názor, že dlouhodobým žalářem je odsouzený potrestán více než trestem smrti, ukázala se potřeba dalších diskusí, které se vedly ve Státní radě, v Nejvyšším soudním úřadě, ve Dvorské válečné radě a u Apelačního soudu. Výsledkem těchto porad se na konci roku 1786 stalo konečné znění nového trestního zákoníku *Allgemeines Gesetzbuch über Verbrechen und deren Bestrafung*, který byl sankcionován začátkem roku 1787.

Trest smrti byl s výjimkou stanného práva zcela zrušen a byl vytvořen systém tzv. těžkých a dlouhých trestů odnětí svobody. Ve srovnání s *Tereziánou* zákoník nově pohlížel na funkci trestů. Trest měl být ukládán na základě zásady úměrnosti tak, aby odpovídal nebezpečnosti spáchaného deliktu. Tresty tedy neměly být nadále odplatou za vykonaný trestný čin, nýbrž měly vést primárně k převýchově a nápravě pachatele. To však neznamenalo odstranění jejich krutosti, neboť právě kruté tresty byly považovány za dostatečně účinné, aby přivedly pachatele k nápravě.¹⁹ Nešlo zde tedy o humanizaci trestů, pojetí zákoníku bylo spíše v racionálním, utilitaristickém a preventivním duchu.²⁰ Předpoklad, že odnětí svobody bude pro zločince horší

16 Viktor VANBERG, *Verbrechen, Strafe und Abschreckung. Die Theorie der Generalprävention im Lichte der neueren sozialwissenschaftlichen Diskussion*, Tübingen 1982, s. 14.

17 Adolf FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 105.

18 G. AMMERER, *Zucht- und Arbeitshäuser*, s. 12.

19 Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku*, Praha 1993, s. 335.

20 Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 72–73.

než trest smrti, se velmi často naplnil. Odsouzení museli vykonávat velmi těžkou práci, například byli posíláni do Uher, kde museli tahat lodě, což vedlo k tomu, že většina z nich nepřežila v žaláři déle než dva roky.²¹

Již nedlouho po smrti Josefa II. se začalo uvažovat o přípravě nového trestního zákoníku. V souvislosti s revoluční situací ve Francii se objevovaly hlasy, že by bylo dobré zavést trest smrti alespoň u takových deliktů, jako je velezrada, neboť se soudilo, že by díky této okolnosti došlo k eliminování „zlého smýšlení“.²² V lednu 1795 byl skutečně císařským patentem trest smrti znovu zaveden v případech urážky majestátu a vlastizrady. V roce 1801 se objevily úvahy o rozšíření trestu smrti i na zločin falšování mincí a bankocetlí, nicméně to bylo již v době, kdy se připravoval zcela nový trestní zákoník, který měl znamenat obnovení trestu smrti i v případě dalších deliktů. Jako hlavní argument byla uváděna potřeba zajištění celospolečenské bezpečnosti, když v okamžitém trestu smrti byla shledávána účinnější bezpečnostní pojistka než v nápravě zločince prostřednictvím trestu odnětí svobody.²³

Přípravu nového trestního zákoníku měla na starosti komise, v níž se na vypracování návrhu významnou měrou podílel především Matyáš Haan. Jeho návrh vstoupil posléze skutečně v život, nejprve v roce 1796 jako Západohaličský trestní zákoník, po určitých úpravách a připomínkách byl *Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizei-Übertretungen* následně vyhlášen s platností od 1. 1. 1804 i pro celou habsburskou monarchii vyjma Uher.²⁴ Tento zákoník se ukázal být nadčasový, neboť jeho základní ustanovení platila v českých zemích v zásadě až do roku 1950.²⁵

Zákoník se skládal ze dvou částí, z nichž první byla věnována zločinům a druhá přestupkům. Mezi oběma skupinami trestných činů bylo důsledně rozlišováno – zločin bylo možné spáchat pouze úmyslným jednáním, byl k němu zapotřebí „böser Vorsatz“ (§ 1 I. hlavy I. oddílu), nedbalostní forma zde byla vyloučena. Důležitá byla rovněž zásada, že neznalost práva pachatele neomlouvá. Trestně stíhatelný byl nejen dokonaný trestný čin, ale též již jeho pokus (§ 7 I. hlavy I. oddílu) a rovněž návod k němu a pomoc s trestným činem. Naproti tomu pouhý úmysl bez realizace trestný nebyl. Zákon rovněž určoval podmínky, za nichž čin

21 Podrobněji k okolnostem přijetí nového zákoníku viz G. AMMERER, *Zucht- und Arbeitshäuser*, s. 12–28. Trest tahání lodí byl zrušen po smrti Josefa II.

22 Tamtéž, s. 106.

23 Tamtéž, s. 107.

24 V některých zemích (severní Tyroly, Vorarlbersko, Krajina, Terst, Lombardsko-Benátsko, Salcbursko, Dalmácie) vstoupil zákon v platnost až v letech 1814–1817 (1819).

25 K. MALÝ – F. SIVÁK, *Dějiny státu a práva*, s. 336.

nemohl být jako zločin posuzován. Šlo o případy, kdy pachatel nebyl svéprávný či jednal v pomatení smyslů, pokud mu bylo méně než 14 let, pokud jednal pod neodolatelným tlakem či pokud způsobené zlo povstalo z omylu, nedbalosti či vlivem náhody (§ 2 I. hlavy I. oddílu).

Za zločin bylo považováno celkem 21 trestných činů, resp. jejich skupin: velezrada a rušení veřejného pokoje; povstání a vzbouření; veřejné násilí; návrat vyhnance; zneužití úřední moci; falšování veřejných úvěrních papírů; falšování mince; rušení náboženství; násilné smilstvo a jiné zločiny smilstva; vražda a zabití; vyhnání plodu ze života; odložení dítěte; zranění a jiná tělesná poškození; souboj; žhářství; krádež a zpronevěra; loupež; podvod; dvojnásobné manželství; utrhaní na cti; napomáhání zločincům. Z těchto 21 trestných činů mohl být v pěti případech udělen trest smrti: za velezradu, a to již za její pokus; za falšování mincí a veřejných úvěrních papírů; za vraždu s výjimkou infanticidia, a to i v případě, kdy pachatel sám nevráždil, ale pouze vraždu objednal; za loupežné zabití a účast při něm a za určité obzvláště závažné případy žhářství. K trestu smrti nesměly být odsouzeny osoby mladší 20 let. Zákon v zásadě nepřipouštěl u výše uvedených deliktů alternativu ve způsobu potrestání, nicméně zároveň bylo v § 435 stanoveno, že všechny rozsudky trestů smrti musí být ještě před jejich vyhlášením předloženy vrchnímu kriminálnímu soudu. Vrchní kriminální soud nebyl oprávněn znění takového rozsudku změnit, příslušná akta musel postoupit Nejvyššímu soudnímu úřadu.²⁶ Tento nejvyšší soud pak vypracoval dobrozdání, které bylo předáno ke konečnému posouzení císaři, jenž jediný byl oprávněn odsouzenému eventuálně udělit milost. Pokud císař milost udělil, neznamenalo to, že by sám rozhodoval o výši substitučního trestu. Ten určoval opět Nejvyšší soudní úřad, který přihlížel k okolnostem, za nichž byl trest spáchán, i k osobě odsouzeného. V praxi to pak znamenalo, že výsledné tresty za podobné delikty se mohly i velmi výrazně lišit, neboť rozpětí, v němž se substituční trest pohyboval, bylo velmi široké.

U vražd, které byly nejčastějším zločinem, za nějž se uděloval trest smrti, zákoník rozeznával celkem čtyři druhy (§ 118 16. oddíl I. hlavy), a to úkladnou vraždu, která měla být páchána jedem nebo jiným záludným způsobem; loupežnou vraždu, již se pachatel dopouštěl násilím proti osobě se záměrem zmocnit se cizího majetku; zjednanou vraždu, k níž byl někdo najat nebo byl k jejímu spáchání nějakým jiným způsobem přesvědčen třetí osobou, a prostou vraždu, kterou nebylo možné zařadit do žádného z výše uvedených typů vražd. Při zabití naproti tomu

26 Blíže k tomuto soudu viz Christian NESCHWARA, *Die Oberste Justizstelle in Wien (1749–1848)*, Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 6, 2016, s. 256–268.

přišel o život člověk takovým jednáním, jehož záměrem sice nebylo zabít, které nicméně obsahovalo nepřátelský úmysl (§ 123). Za zabití se trest smrti s výjimkou loupežného zabití neuděloval. Pachatel měl být potrestán trestem vězení v rozmezí 5 až 10 let, v případě zabití blízkého příbuzného mu hrozilo 10 až 20 let (§ 125). Pokud však k zabití došlo při tzv. nutné obraně, pachateli žádný trest udělen nebyl (§ 127).

Nový trestní zákoník ze dne 27. května 1852, za jehož základ byl vzat návrh Antona Hye von Gluneka (1807–1894), jenž působil na ministerstvu spravedlnosti, nepřinášel oproti svému předchůdci žádné podstatné změny. Lišil se především v nové kategorizaci trestných činů, když původní dvě skupiny trestných činů z roku 1803 upravil podle francouzského vzoru tak, že nový zákoník rozeznával již tři typy trestných činů: zločiny, přečiny a přestupky.²⁷ I v tomto zákoníku bylo ke spáchání zločinu zapotřebí zlého úmyslu (§ 1, hlava 1, I. díl) a i zde byly vymezeny situace, které uplatnění zlého úmyslu vylučovaly. Vedle dříve uvedených okolností bylo do zákoníku přidáno i úplné opilství, které tak bylo považováno za určitý druh pomatení smyslu (§ 2c, hlava 1., díl 1.). Zločiny mohly být potrestány buď smrtí, nebo žalářem prvního či druhého stupně, který mohl trvat od 6 měsíců do 20 let, případně mohl být zločinec odsouzen na doživotí.

Rozdělení zločinů bylo provedeno v 6. hlavě I. dílu zákoníku (§ 56–57). Oproti zákoníku z roku 1803 se počet druhů zločinů téměř zdvojnásobil, neboť zákoník z roku 1852 uváděl celkem 39 různých zločinů. Tento nárůst byl ovlivněn především přesnější specifikací činu, který byl v zákoníku z roku 1803 pojmenován jednoduše jako *Öffentliche Gewalttätigkeit*, tj. veřejné násilí, kterého se nyní bylo možné dopustit třinácti různými druhy tohoto zločinu. Kromě toho, že zákoník z roku 1852 rozdělil zločiny, které byly v zákoníku z roku 1803 uváděny jako jeden druh zločinu (např. krádež a zpronevěra), zahrnul do výčtu zločinů i zcela nový druh, a to uražení Veličenstva a údů císařského domu.²⁸ Uražky Veličenstva a členů jeho rodiny bylo samozřejmě možné stíhat už dříve, nyní však bylo toto jednání přímo pojmenováno jako zvláštní druh zločinu a v hierarchii zákoníku, která odrážela vážnost zločinů z hlediska ohrožení státní moci, zaujímalo hned druhé místo. I když ve výčtu zločinů došlo k formálnímu oddělení vraždy a zabití, oba tyto trestné činy byly řešeny ve společné 15. hlavě zákoníku. Rozdělení jednotlivých typů vražd, stejně jako definice trestu se shodovaly se zněním předchozího zákoníku.

27 Václav ŠOLLE, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, Sborník archivních prací 18, 1968, s. 86–141, zde s. 107–109.

28 Více k tomuto zločinu viz Alice VELKOVÁ, *Ženy proti Majestátu. Zločin urážky Veličenstva ve 2. polovině 19. století*, Dějiny a současnost 29, 2007, č. 9, s. 30–33.

Nový trestní zákoník rušil trest smrti za falšování mincí a veřejných úvěrních papírů, čímž omezil vynesení tohoto rozsudku z původních pěti na čtyři základní situace: velezradu namířenou proti osobě panovníka či jeho právům na vládu – v tomto případě měli být postiženi organizátoři a bezprostřední strůjci velezrady; dokonanou či objednanou vraždu; loupežné zabití; žhářství, ale jen tehdy, pokud někdo přišel o život a pokud se vážné následky takového činu daly předem předvídat či pokud došlo tímto činem k shluknutí lidu, které mělo za následek plenění.

Nově mohl být trest smrti udělen i v případě veřejného násilí, kdy došlo k předvídatelným obětem na životech a k poškození cizího majetku – především v případě poškození železnic, důlních závodů, mostů, vodních děl, parních strojů apod. Šlo však spíše o teoretickou možnost, která nebyla v praxi využívána. Nadále zůstalo platné ustanovení, podle něhož nemohl být trest smrti udělen osobě mladší 20 let (§ 52, 231 a 232). Vina měla být řádně prokázána důkazním materiálem a výpověďmi svědků.

Procesní řád z 27. července 1853 navíc pamatoval na řadu polehčujících okolností, které mohl soudce při svém rozhodování vzít v potaz. V případě trestného činu vraždy či dalších trestných činů, u nichž zákoník předepisoval pouze trest smrti, bylo totiž hlavní otázkou, o níž jednotlivé soudy rozhodovaly, zda obžalovaná osoba je skutečně vinná. Pokud došly k závěru, že ano, byl rozsudek jasný, neboť k trestu smrti neexistovala alternativa. Nicméně je zřejmé, že o tak závažném trestu nemohl bez dalšího rozhodnout jen prvoinstanční sborový soud, jímž v českých zemích ve 2. polovině 19. století byly většinou krajské soudy, případně zemské soudy v Praze a Brně. Druhou instancí, která se k tomuto rozsudku vyjadřovala, byly vrchní zemské soudy, které rovněž působily v Praze a Brně. Poslední třetí instanci v tomto procesu představoval Nejvyšší soudní a kasační dvůr ve Vídni. V soudním řízení měli dále významné místo státní zástupci, případně generální prokurátor působící od roku 1875 při vídeňském Nejvyšším soudním a kasačním dvoře.²⁹ Státní zástupci a generální prokurátor zastupovali obžalobu, zároveň však byli na soudech nezávislí a měli dbát na to, aby nikdo nebyl nevinně stíhán. Generální prokurátor mohl vznést i zmateční stížnost proti soudnímu rozsudku.³⁰

29 Generální prokuratura, zavedená při Nejvyšším soudním a kasačním dvoře na základě císařského patentu ze 7. 8. 1850, byla zrušena na základě jednoho ze Silvestrovských patentů začátkem roku 1852. K jejímu obnovení došlo až díky novele trestního procesního řádu, která vstoupila v platnost počátkem roku 1874. Nově jmenovaný generální prokurátor Dr. Eduard Ritter von Liszt se však svého úřadu ujal až koncem roku 1875. A. VELKOVÁ, *Schuld und Strafe*, s. 101.

30 Více viz Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 381–382.

Po vynesení rozsudku trestu smrti prvoinstančním soudem se musel podle § 293 vzápětí poté soudní dvůr znovu sejít a spolu se státním zástupcem se poradit, zda je odsouzený hodný zvláštní milosti a jaký trest v případě udělení milosti by měl být navrhnut. Vyjádření prvoinstančního soudu putovalo k druhé instanci, kde podobná porada proběhla za spolupůsobení vrchního státního návladního (§ 308). Konečné dobrozdání bylo vypracováno po zasedání třetí instance, jejíž názor byl pro odsouzeného rozhodující. Toto dobrozdání bylo předloženo ministru spravedlnosti, jehož úkolem bylo připravit souhrnnou zprávu pro císaře. V ní byla uvedena podstata trestného činu a nejdůležitější okolnosti, které čin provázely. Císař se zároveň mohl většinou seznámit i s názory jednotlivých soudních instancí, s polehčujícími či přitěžujícími okolnostmi, které jednotlivé soudy na případu shledaly, i s jejich návrhy trestu. Také ministr spravedlnosti připojil na závěr zprávy své stanovisko, jehož podstatou bylo, zda návrh na udělení milosti doporučuje, či nedoporučuje.

Císař byl jako jediný oprávněn milost buď potvrdit, nebo zamítnout (§ 310). Sám však výši substitučního trestu neurčoval. Na závěr přednesení, které obdržel od ministra spravedlnosti, pouze stručně připsal své stanovisko, jehož forma bývala unifikovaná: „Aus Gnade sehe Ich der (dem)... (jméno odsouzeného).... wegen Verbrechens.... (specifikace zločinu) verhängte Todesstrafe nach, und überlasse Meinem obersten Gerichts- und Cassationshofe an Stelle derselben eine angemessene Freiheitsstrafe zu bestimmen.“ Pokud se císař rozhodl milost neudělit, uvedl pouze následující formulaci: „Ich überlasse es dem obersten Gerichtshofe hinsichtlich der (dem), des Mordes überwiesenen und zum Tode verurtheilten (jméno), sein oberstrichterliches Amt zu handeln.“

Z výše uvedeného je patrné, že pokud byla milost udělena, byl odsouzené osobě určen trest odnětí svobody v té výši, jakou navrhoval Nejvyšší soudní a kasační dvůr ve Vídni. Názor této třetí soudní instance se nemusel shodovat s návrhy dvou nižších instancí. Naopak, v praxi bylo velmi časté, že se lišily jak úsudky všech tří soudů, tak rovněž i jednotlivých státních zástupců. Bývalo však obvyklé, že Nejvyšší soudní a kasační dvůr měl v praxi tendenci návrhy substitučních trestů soudů předchozích instancí spíše zmírňovat.³¹ Poté, co bylo řízení ohledně milosti ukončeno, byly s konečným rozhodnutím seznámeny jednotlivé instance. Odsouzený se o svém dalším osudu dozvěděl od soudu první instance, jehož informoval druhoinstanční, tedy vrchní zemský, soud. Odsouzené osobě bylo prezentováno konečné rozhodnutí Nejvyššího soudního a kasačního dvora, jež bylo přijato poté, co císař o milosti rozhodl. Z tohoto rozhodnutí se

31 A. VELKOVÁ, *Schuld und Strafe*, s. 172, 177–181.

odsouzený dozvěděl, jaké stanovisko císař k udělení milosti zaujal a jaký substituční trest mu byl v případě omilostnění určen.

Trest smrti v praxi soudů rakouské části habsburské monarchie v 1. polovině 19. století

Podívejme se nyní, jak vypadala skutečná soudní praxe, kterou reflektovaly dobové statistiky. I když impulsem ke znovuoobnovení trestu smrti byla na konci 18. století potřeba mít k dispozici tento nástroj pro případ velezrady, je paradoxem, že v letech 1804–1829 se trest smrti u tohoto zločinu fakticky neuděloval (za velezradu nebyl nikdo odsouzen). Ve 30. letech bylo za tento zločin odsouzeno v celém tzv. pozdějším Předlitavsku 24 osob a ve 40. letech pak dokonce 208 osob, nicméně 152 rozsudků připadlo na období 1847–1848, kdy u soudů doznívaly následky krakovského povstání a tzv. haličské řeže z roku 1846. Skutečně popraveni však byli za celou dobu pouze dva lidé v roce 1847 právě v souvislosti s uvedenými haličskými událostmi.³²

I když provinilci odsouzení za velezradu nakonec z velké většiny na popravišti neskončili, můžeme první polovinu 19. století označit za dobu velmi dynamickou z hlediska poměru vynesených a realizovaných rozsudků trestu smrti. Právě v tomto období proběhla v této oblasti výrazná změna, přestože v tomto směru k žádnému podstatnému legislativnímu vývoji nedošlo. Statistické údaje tak mohou výmluvně vypovídat o proměnách názorů na funkci trestu smrti, které pak výrazně ovlivnily i samotnou soudní praxi.³³

Celkem tak bylo v letech 1804–1852 v celém tzv. pozdějším Předlitavsku (a v Lombardsko-benátském království) vyneseno 1708 rozsudků smrti, z nichž 521, tedy 30 %, bylo vykonáno.³⁴ Ve skutečnosti však bylo trestů smrti uděleno ještě více. Statistické údaje až do roku 1822 nejsou zcela přesné, některá území do nich

32 A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 113–114. Odsouzenci za velezradu měli podobně jako další političtí vězni při samotném výkonu trestu ve srovnání s ostatními vězni odlišné podmínky, které byly dále upravovány zákonnými normami ve 2. polovině 19. století. K tomu viz Karel MALÝ, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*, Praha 1967, s. 239–240.

33 K tomu viz též Josef PRUŠÁK, *Rakouské právo trestní*, Praha 1912.

34 Následující statistické údaje se vztahují pouze k rozsudkům vyneseným v řádných procesech. Tresty smrti, které byly uděleny za stanného nebo válečného stavu, totiž vůbec císařské sankci nepodléhaly.

nebyla zahrnuta.³⁵ Pokud bychom se zaměřili pouze na období 1822–1852, bylo popraveno celkem 314 (23,6 %) z 1332 osob, které si vyleschly nejtěžší možný trest.

Průměrný podíl vykonaných rozsudků však v tomto případě nemá žádnou vypovídající hodnotu, neboť v průběhu 1. poloviny 19. století dochází v tomto ukazateli k výrazné proměně. Právě v období 1804–1821 byla pravděpodobnost vykonání popravky značná – celkově byla popravena více než polovina (54,3 %) provinilců. Zvláště v letech 1805–1809 bývalo pravidlem, že na popravišti skončilo více než 70 % osob odsouzených k trestu smrti. Podíl popravených zůstával vysoký až do konce 20. let – v letech 1822–1830 bylo popraveno v průměru 41,5 % delikventů. V následujícím období však již začal podíl popravených osob klesat – v letech 1831–1843 skončilo na popravišti celkově 32 % odsouzených k trestu smrti. K výrazné změně dochází po roce 1843, kdy se již vyskytují roky (1847, 1848, 1850), v nichž se podíl popravených osob dostává pod 10 %. Paradoxně vůbec nejméně popravených bylo v revolučním roce 1848 – pouhých 2,6 %. Na tento nízký podíl realizovaných rozsudků smrti měla vliv skutečnost, že téměř polovina trestů smrti byla vynesena za velezradu, tedy za čin, za nějž se fakticky nepopravovalo. Ministr spravedlnosti malý podíl císařem potvrzených rozsudků smrti vysvětloval na stránkách Wiener Zeitung dne 2. června 1848 tím, „dass Seine Majestät Kaiser Ferdinand I. sich nicht geneigt fänden, derzeit und bis die constitutionelle gesetzgebende Gewalt über die Beibehaltung oder Abstellung der Todesstrafe eintschieden haben wird, ein Todesurtheil voll strecken zu lassen“.³⁶ I když ke zrušení trestu smrti v průběhu revolučního období 1848/1849 ani později nedošlo, podíl vykonaných rozsudků smrti se ani po nástupu Františka Josefa I. významně nezvýšil.

O tom, zda pachatel závažného zločinu skutečně skončil na popravišti, rozhodovalo několik faktorů. Jak již bylo uvedeno, zákon rozlišoval několik druhů vražd, přičemž soudy některé z nich shledávaly jako závažnější než jiné. Důležitý byl způsob, jakým byla vražda provedena, zda pachatel nebyl zbytečně brutální či sadistický. Neméně závažný byl i motiv, neboť vražda kvůli zisku byla posuzována odlišně než útok osoby, která zabila svého trýznitele. Proto nepřekvapí, že vůbec nejčastěji byli v letech 1804–1829 popravováni pachatelé odsouzení za loupežné zabití. Tyto případy totiž velmi často v sobě zahrnovaly oba výše zmíněné negativní rysy. Odsouzení vraždili kvůli zisku, a to navíc často velmi brutálním způsobem.

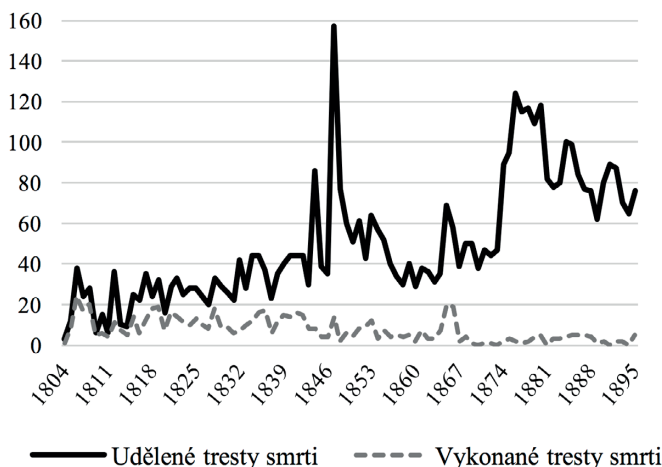
35 Např. rakouské části Itálie, Dalmácie a Albánie – k tomu viz A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 109.

36 Tamtéž, s. 114.

I když se tyto případy v 1. polovině 19. století vyskytovaly relativně zřídka (celkově bylo vyneseno jen 19 rozsudků smrti), jejich pachatelé končili na popravišti vůbec nejčastěji – ve dvou třetinách případů, přičemž před rokem 1821 se popravovaly všechny osoby souzené za tento trestný čin.

Graf č. 1

Počty udělených a vykonaných rozsudků trestu smrti v zemích tzv. pozdějšího Předlitavska v letech 1804–1895

Zdroje:

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Band 1, Wien 1829.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Band 13, Wien 1840.

A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 109–121.

H. HOEGEL, *Vergleichende Uebersicht der Statistik*, s. 378–379.

Nejčastějším zločinem, kvůli němuž soudy vynášely rozsudek trestu smrti, byly v 1. polovině 19. století vraždy – připadalo na ně kolem 75 % rozsudků, a tento podíl se výrazněji neměnil. Proměnu však doznal podíl popravených vrahů – lze říci, že snižující se celkové podíly poprav souvisely právě s nižším zastoupením potvrzených rozsudků smrti za vraždu ve 2. čtvrtině 19. století. V prvních dvou desetiletích 19. století bývalo v průměru popravováno 60–70 % pachatelů, ve 30. letech se tento podíl snížil na 37 % a ve 40. letech byla obvykle popravena již jen čtvrtina vrahů. Téměř jistě mohli s císařskou milostí počítat pachatelé, kteří byli k trestu smrti odsouzeni v souvislosti s falšováním mincí a veřejných úvěrních

papírů. K popravám za tento trestný čin došlo fakticky jen třikrát, a to v letech 1806–1808. Nicméně soudy za tento zločin vynášely rozsudky trestu smrti relativně často. Za celé období 1804–1852 bylo v souvislosti s tímto trestným činem k trestu smrti odsouzeno celkem 188 osob, což je více než za loupežné přepadení a žhářství dohromady. Na žháře soudy pohlížely přísněji než na falzifikátory, ale přeci jen shovívavěji než na vrahy nebo lupiče. Poprava byla vykonána celkově na 16 % žhářů, přičemž nejčastěji byli pachatelé tohoto zločinu popravováni v letech 1811–1820.

I když podíl vykonaných poprav v průběhu 1. poloviny 19. století významně poklesl, zdá se, že v přepočtu na počet obyvatel se četnost vynesených rozsudků smrti naopak zvyšovala. Přesné počty obyvatel především pro první polovinu tohoto období nejsou sice k dispozici, zvláště pro některé oblasti či země rakouské monarchie, nicméně se tento trend dá odvodit z průměrného počtu vynesených rozsudků smrti. Zatímco v 1. čtvrtině 19. století si na území tzv. Předlitavska rozsudek trestu smrti ročně vyslechlo v průměru 22 pachatelů, ve 2. čtvrtině 19. století stoupl tento počet dvojnásobně, na průměrně 44 rozsudků trestu smrti za rok. I když během první poloviny 19. století rostl i počet obyvatel, odhaduje se, že trvalo téměř celé 19. století, než se počet obyvatel na tomto území ve srovnání se stavem kolem roku 1800 zdvojnásobil.³⁷

Pro roky 1829–1846, kdy máme k dispozici údaje o počtu udělených i vykonaných rozsudků smrti pro jednotlivé země habsburské monarchie, se můžeme pokusit spočítat, jak časté byly rozsudky trestu smrti v jednotlivých zemích ve vztahu k počtu jejich obyvatel.³⁸ Z této analýzy je patrné, že se jasně vyděluje Dalmácie, kde počet každoročně udělených i vykonaných trestů smrti v přepočtu na 100.000 obyvatel více než dvojnásobně překračoval průměr ostatních zemí. A Ficker tento výsledek přičítá jednak nízké úrovni vzdělanosti v Dalmácii (ještě v roce 1890 zde neumělo číst a psát 75 % mužů a 90 % žen)³⁹ a jednak také faktu, že v této zemi páchali kriminalitu též lidé, kteří se na toto rakouské území dostávali z východních zahra-

37 J.-P. BARDET – J. DUPÂQUIER (eds.), *Histoire des populations de l'Europe. II; Die Habsburger Monarchie 1848–1918. Band III/1, Die Völker des Reiches*, Wien 1980, s. 38–39.

38 I když by byl přesnější přepočet na celkový počet trestně odpovědných osob, vzhledem k nedostupnosti těchto údajů byla u tabulky č. 1 i u grafu č. 6 zvolena metoda přepočtu na počet obyvatel. Lze předpokládat, že podíl dětské složky nebyl v jednotlivých zemích natolik výrazně odlišný, aby zde prezentované výsledky ovlivnil. Pro jednotlivé země jsou údaje za udělené tresty smrti (s výjimkou Lombardska-Benátska) známy až od roku 1829. Údaje jsou k dispozici i pro roky 1847–1848, ty však nebyly použity z důvodu možného zkreslení kvůli vysokému počtu rozsudků za velezradu. V rámci publikovaných statistik jsou některé země seskupeny dohromady, což je zde převzato.

39 Hugo HOEGEL, *Grenzen der Kriminalstatistik*, Statistische Monatschrift XXXIII (XII), 1907, s. 345–489, zde s. 434.

ničních oblastí.⁴⁰ Vysoký počet rozsudků trestu smrti byl shledán rovněž na území, do něhož byly spojeny Dolní a Horní Rakousy a Salcbursko. Zde mohlo jít o vliv hlavního města Vídně, kde lze zvýšenou zločinnost očekávat. Nadprůměrně často byl trest smrti udělován i v Haliči s Bukovinou, kolem průměru se počty pohybovaly v Čechách a zbylých rakouských zemích.

Tabulka č. 1

Průměrné roční počty udělených a vykonaných trestů smrti přepočtené na 100 000 obyvatel zemí tzv. pozdějšího Předlitavska v období 1829–1846⁴¹

Země	Udělené TS	Vykonané TS		Počet obyvatel 1840 (v tisících)	Udělené TS na 100.000 obyvatel / rok	Vykonané TS na 100.000 obyvatel / rok
	Počet	Počet	%	Počet	Počet	Počet
Dalmácie	27	7	25,9	394	0,38	0,10
Dolní, Horní Rakousy a Salcbursko	103	28	27,2	2.268	0,25	0,07
Halič a Bukovina	190	53	27,9	4.797	0,22	0,06
Čechy	130	50	38,5	4.174	0,17	0,07
Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Přímoří	60	6	10,0	2.216	0,15	0,02
Tyroly a Vorarlbersko	22	8	36,4	840	0,15	0,05
Lombardsko-benátské království	111	32	28,8	4.717	0,13	0,04
Morava a Slezsko	49	5	10,2	2.167	0,13	0,01
Celkem	692	189	27,3	21.573	0,18	0,05

Legenda: TS – rozsudky trestů smrti

Zdroje: A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 111–112.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Band 13.

⁴⁰ A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 113.

⁴¹ V tabulce je zahrnuto i Lombardsko-benátské království, bez něj by celkový počet obyvatel byl nižší než 17 milionů – viz poznámka č. 45.

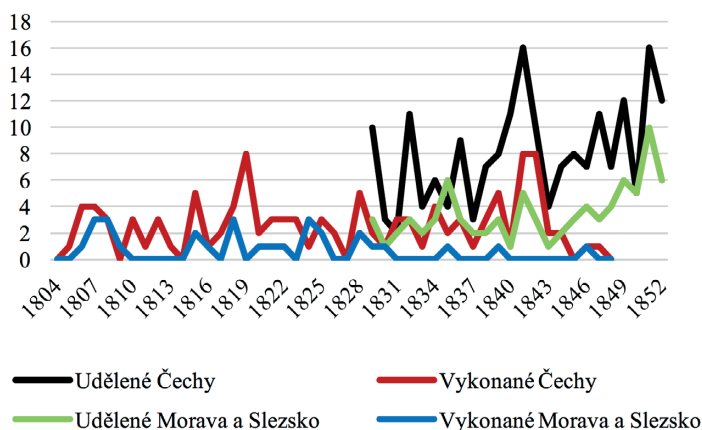
Čechy si však držely primát v podílu vykonaných rozsudků. Popraveno zde bylo v letech 1829–1846 v průměru 38,5 % odsouzců na smrt, což je nejvyšší podíl ze všech zemí. Vysoké podíly potvrzených rozsudků se v Čechách udržovaly až do roku 1843, přičemž v ostatních zemích je pokles podílu vykonaných trestů smrti patrný již ve druhé polovině 30. let. V Čechách naproti tomu nebylo výjimečné, pokud byly popraveny dvě třetiny zločinců. Podobně vysoký podíl poprav statistiky zaznamenaly i v Tyrolech a Vorarlbersku, zde však tento výsledek vyplývá z nízké četnosti celkově udělovaných trestů smrti. Ročně zde k tomuto výjimečnému trestu byli obvykle odsouzeni jen 1–2 lidé, a tak každá případná poprava podíl vykonaných trestů smrti výrazně vychýlila.

Naprosto výjimečné však bylo v 1. polovině 19. století postavení Moravy a Slezska. Velmi nízká frekvence v udělování trestu smrti zde byla ještě podtržena nízkým počtem poprav, kterých bylo v letech 1829–1846 vykonáno celkem pouze pět. Je otázkou, zda se zde částečně nemohla projevit i blízkost Vídně, která přirozeně přitahovala nemajetné osoby, které se na páchání trestné činnosti podílely zvýšenou měrou. Odchod „problematických osob“ mohl tak kriminalitu v domovské zemi teoreticky snížit.

Ohledně situace v českých zemích lze shrnout, že soudy v Čechách odsoudily ve 30. a 40. letech 19. století ročně v průměru 7 pachatelů k trestu smrti, popraveny však byly průměrně jen 2–3 osoby. Tento počet popravených je shodný s průměrným ročním počtem vykonaných poprav za období 1804–1828, pro něž jsou za jednotlivé země k dispozici jen údaje o skutečně provedených trestech smrti (nikoli o celkových rozsudcích). Nejvíce osob, celkem osm, bylo popraveno v letech 1819, 1841 a 1842. Tyto počty znamenají, že v roce 1841 byla skutečně realizována polovina rozsudků trestů smrti, o rok později bylo popraveno dokonce 80 % pachatelů odsouzených k trestu smrti. Průměrně bylo za celé období 1829–1846 skutečně provedeno 38,5 % rozsudků trestu smrti, což je více než průměr pro Předlitavsko za stejné období, který činil 27,3 % vykonaných poprav.

Graf č. 2

Počty udělených a vykonaných rozsudků smrti v Čechách a na Moravě a ve Slezsku v letech 1804–1852⁴²

Zdroj: A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 109–115.

Počty pachatelů, které k trestu smrti odsuzovaly každoročně soudy na Moravě a ve Slezsku, byly nižší než v Čechách, a to jak absolutně, tak v přepočtu na počet obyvatel. V letech 1829–1848 byly ročně odsouzeny k trestu smrti v průměru 2–3 osoby, většinou však nebyla vykonána žádná poprava. Jak bylo uvedeno výše, za celé dvacetiletí bylo totiž popraveno pouze 5 osob, tedy v průměru jedna osoba každé čtyři roky. Na rozdíl od situace v Čechách došlo na Moravě a Slezsku k výrazné změně oproti předchozímu období. V letech 1804–1828 zde bylo totiž popraveno celkem 24 osob, což znamená v průměru téměř jedna osoba ročně. V tomto období ovšem docházelo ke značným výkyvům. Například v letech 1810–1814 se na Moravě a ve Slezsku nekonala žádná poprava, naopak nejvíce osob (celkem tři osoby za rok) bylo popraveno v letech 1807, 1808, 1818 a 1824. Je tedy patrné, že v letech 1829–1846 se situace oproti předcházejícímu období výrazně změnila, neboť bylo ročně v průměru realizováno čtyřikrát méně poprav než dříve. Podíl skutečně popravených pachatelů

⁴² V letech 1822–1828 bylo v Čechách uděleno celkem 22 rozsudků smrti v řádných procesech a 2 rozsudky smrti v rámci mimořádného stavu, na Moravě a ve Slezsku bylo pak uděleno celkem 15 rozsudků smrti v řádných procesech. Viz *Tafeln zur Statistik*, Band 1. Pro období 1847–1852 nejsou údaje o počtech uskutečněných poprav k dispozici.

v tomto období činil jen 10,2 %, což znamená téměř trojnásobně nižší podíl, než byl pro celé Předlitavsko a čtyřikrát méně než v Čechách.

Trest smrti v praxi soudů rakouské části habsburské monarchie ve 2. polovině 19. století

Podívejme se nyní, k jakým změnám došlo v soudní praxi při vynášení rozsudku trestu smrti po vydání trestního zákoníku z roku 1852. Ze statistických údajů vyplývá, že v letech 1853–1895 bylo v Předlitavsku vyнесeno celkem 2900 rozsudků trestu smrti.⁴³ Ve srovnání s 1. polovinou 19. století tak počet těchto rozsudků narostl téměř dvojnásobně.⁴⁴ I když se v průběhu této doby zvýšil počet obyvatel, nezdá se, že by toto byl ten rozhodující faktor, který zvýšení počtu rozsudků smrti způsobil.⁴⁵ Při bližším pohledu na počty rozsudků trestů smrti v jednotlivých letech se ukazuje, že k nejvýznamnějšímu vzestupu došlo až v poslední čtvrtině 19. století. V letech 1853–1873 bylo totiž vyнесeno 928 rozsudků trestů smrti, zatímco v letech 1874–1895 pak 1972 trestů smrti, tedy více než dvojnásobný počet. Ze statistických údajů vyplývá, že nejvíce trestů smrti (kolem 120 rozsudků ročně) se udělovalo v letech 1876–1880, po roce 1885 se četnost těchto rozsudků opět snížila, takže v letech 1886–1895 bývalo ročně rozhodováno o 62–89 trestech smrti.

Tak časté tresty smrti nebyly v 70. letech 19. století obvyklé ani v kontextu tehdejších západoevropských zemí. Např. v roce 1875 bylo v Předlitavsku, kde žilo asi 21 milionů lidí, odsouzeno k trestu smrti 95 osob. Podobně lidnatá Velká Británie odsoudila k trestu smrti jen 24 osob, v lidnatější Itálii (28 milionů obyvatel) si trest smrti vyslechlo 46 osob, ve Francii (37,5 milionu) jen 33 lidí. Pravdou ovšem je, že tito „zahraniční“ odsouzenci bývali mnohem častěji než v rakouských zemích skutečně popraveni – v Itálii skončilo v tomto roce na popravišti 7 lidí, ve Francii 12, zatímco v Předlitavsku pouze tři osoby.⁴⁶ Tohoto nepoměru si ostatně byli

43 Nebudeme-li počítat Lombardsko-Benátsko, jehož území rakouský stát ztratil postupně v letech 1859–1866, šlo o 2856 případů. A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 116–121; H. HOEGEL, *Vergleichende Uebersicht der Statistik*, s. 378–379.

44 První polovina 19. století je v tomto případě ukončena až v roce 1852, aby bylo možné analyzovat celou dobu platnosti trestního zákoníku Františka I.

45 V polovině 19. století mělo Předlitavsko asi 17,5 milionu obyvatel, v roce 1880 21,8 milionu a v roce 1890 23,5 milionu obyvatel. *Die Habsburger Monarchie 1848–1918*, Band III/1, s. 38–39.

46 Eduard BRATASSEVIČ, *Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in Oesterreich während der Jahre 1874 bis 1877*, *Statistische Monatschrift* V, 1879, s. 97–106; 154–161, zde s. 103. K populačnímu vývoji viz J.-P. BARDET – J. DUPÂQUIER (eds.), *Histoire des populations de l'Europe*. II.

vědomi i právní odborníci žijící v Rakousku-Uhersku. V prvním ročníku časopisu Právník, který vyšel v roce 1861, bylo konstatováno, že: „o Anglicku dočítáme se, že tam od těch dob, co se řidčeji smrtí trestá, zločinců vždy ubývalo“.⁴⁷

Nelze předpokládat, že by zvýšení počtu rozsudků trestu smrti, k němuž v rakouských zemích ve 2. polovině 70. let došlo, bylo odrazem změn v politické situaci, neboť nedošlo k nějakému mimořádnému výkyvu v počtu udělených rozsudků za velezradu, jako tomu bylo například ve 40. letech, což významně ovlivnilo celkový počet rozsudků trestu smrti v této době (srov. graf č. 1). Na nárůstu rozsudků by se teoreticky mohl podílet jiný faktor, kterým byla důkladnější práce vyšetřujících orgánů. Zdaleka ne všechny trestné činy skončily vždy odsouzením pachatele. Ve 20. letech 19. století se například v rámci celého Předlitavska nepodařilo odhalit 15 % pachatelů vražd a zabití, případně se stalo, že odhalený viník utekl, a nemohl být tak odsouzen.⁴⁸ Mohlo dojít i k situaci, kdy některé vraždy nebyly vůbec odhaleny a úmrtí byla vysvětlena přirozenou smrtí, nešťastnou náhodou či sebevraždou, což mohla zlepšující se činnost vyšetřujících orgánů eliminovat. Významnější však je jiná skutečnost. Zdaleka ne všechny případy, v nichž došlo k obvinění a zatčení pachatele, vždy skončily vynesením rozsudku viny. Například statistické údaje z let 1822–1828 ukazují, že skutečně odsouzena byla pouze o něco více než polovina obviněných.⁴⁹ Asi 70 % z neodsouzených osob si rozsudek nevyslechlo kvůli nedostatku důkazů, což ale neznamená, že tyto osoby byly ve všech případech skutečně nevinné. Bylo totiž podstatné, jak byly důkazy posuzovány při soudním řízení. Z tohoto hlediska se ukazuje jako zásadní novelizace trestního řádu, která vstoupila v platnost dne 23. 5. 1873 coby zákon 119/1873 ř. z.

Jeho hlavním autorem byl rodák z Postoloprts Julius Glaser (1831–1885), který působil nejdříve jako profesor práva na vídeňské univerzitě, v letech 1871–1879 byl ministrem spravedlnosti a poté až do své smrti zastával funkci generálního prokurátora při Nejvyšším soudním a kasačním dvoře.⁵⁰ Jeho nový procesní řád se udržel v platnosti nejen až do konce monarchie, ale přežil i její zánik a platil nadále v nové Československé republice. Z hlediska trestu smrti bylo podstatné, že fakticky

47 Rudolf kníže TAXIS, *O způsobech trestu*, Právník 1, 1861, s.129–141, zde s. 133.

48 Srov. A. VELKOVÁ, *Schuld und Strafe*, s. 47–48.

49 Tamtéž, s. 40–43.

50 K jeho nejvýznamnějším dílům patří: *Abhandlungen aus dem österreichischen Strafrecht*, Wien 1858; *Anklage, Wahrspruch und Rechtsmittel im englischen Schwurgerichtsverfahren*, Erlangen 1866; *Gesammelte kleinere Schriften über Strafrecht, Zivil- und Strafprozeß*, Wien 1868; *Studien zum Entwurf des österreichischen Strafgesetzes über Verbrechen und Vergehen*, Wien 1871; *Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozeß*, Leipzig 1883.

uváděl v život ustanovení prosincové ústavy z roku 1867, která zakotvila ústnost a veřejnost soudního řízení, obžalovací proces a především instituci porotních soudů pro těžké zločiny a politické zločiny a přečiny (ve věcech tiskových zaváděl poroty zákon č. 32 ř. z. ze dne 9. 3. 1869). Porotní soudy se scházely v sídlech sborových soudů první instance, přičemž frekvence zasedání závisela na velikosti města, v němž se sídlo soudu nacházelo – ve Vídni měl soud zasedat jednou měsíčně, v jiných velkých městech jednou za dva a v ostatních jednou za tři měsíce.⁵¹

Samotný výběr porotců upravoval zákon č. 121/1873 ř. z., který stanovil, že členem poroty může být pouze gramotný muž starší třiceti let s domovským právem v Předlitavsku a s alespoň jednoročním pobytem v místě bydliště. Zároveň muselo jít o osobu, která splňovala buď stanovený daňový, nebo vzdělanostní census. Porotcem naopak nesměl být například státní úředník nebo voják či duchovní. Osoby, které zákonné požadavky splňovaly, byly zapisovány starostou dané obce do seznamu, z něhož se ke každému zasedání porotního soudu volilo 36 porotců a 9 jejich náhradníků. Jejich jména byla následně vložena do osudí, přičemž ke každému vylosovanému porotci se vyjadřovala jak obžaloba, tak obhajoba, které mohly vylosovaného kandidáta odmítnout. Losovalo se tak dlouho, dokud se nedospělo ke dvanáctičlenné porotě, případně dokud v osudí nezbylo právě tolik jmen, která mohla dosavadní schválené členy doplnit do onoho dvanáctičlenného souboru porotců. Vyloučení měli být lidé, kteří byli v souvislosti s projednávaným případem v nějakém střetu zájmů, případně kteří podali v této věci udání nebo měli vystupovat v roli svědků nebo se již dříve projednávání téhož případu účastnili.⁵²

Hlavní úlohou poroty bylo odpovědět kladně či záporně na otázky vznesené žalobcem – tedy v zásadě rozhodnout o vině či nevině. Klíčovým momentem byla skutečnost, že porotci neměli zákonem určená žádná pravidla pro své rozhodování. Svůj názor nemuseli ani nijak zdůvodňovat. Ke konečnému výroku poroty bylo možné dojít dvoutřetinovou většinou hlasů. Nicméně zákon pamatoval i na opravné prostředky, které bylo proti výroku poroty možné uplatnit. Pokud porotci uznali obžalovaného vinným a soud jednomyslně došel k závěru, že se zmýlili, měla

51 K trestnímu řízení podrobněji Karel SCHELLE a kol. (eds.), *Vývoj trestního řízení*, Ostrava 2012; viz též Karolína ADAMOŤOVÁ – Antonín LOJEK – Karel SCHELLE (eds.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada – Právo*, Praha 2017, s. 347–354.

52 Podrobněji rozebírá podmínky stanovené pro členy poroty Milan CHALOUPKA, *Justice a její právní úprava v 2. pol. 19. století*. Rigorózní práce, Fakulta právnická ZČU v Plzni, Plzeň 2016, s. 52–54.

o projednaném případě znovu rozhodnout nově sestavené porota. Pokud však i tato došla ke stejnému závěru, musel soud již z jejího výroku při stanovení výše trestu vycházet.⁵³

I když záměrem těchto předpisů bylo, aby v porotě zasedaly „elity“ – tedy lidé majetní či vzdělaní, od nichž se očekávalo, že budou schopni si učinit názor na projednávaný soudní proces, na základě statistik vyvstává pochybnost, zda tomu tak skutečně bylo. Změna v počtu rozsudků trestu smrti vynesených v letech následujících po této novelizaci je velmi nápadná. Zatímco v letech 1867–1873 bylo k trestu smrti odsuzováno v rámci celého Předlitavska 38–50 pachatelů ročně, v roce 1874 se počet těchto rozsudků zdvojnásobil (na 89), přičemž rostl i v následujících letech. Nejvíce pachatelů bylo k trestu smrti odsouzeno v letech 1876–1880, kdy si tento soudní verdikt vyslechlo 109–124 obviněných ročně. Uvedené maximum 124 rozsudků trestu smrti bylo dosaženo právě v roce 1876, kdy tak bylo k trestu smrti během jednoho roku odsouzeno vůbec nejvíce pachatelů za celé 19. století (kromě výjimečného roku 1847, v němž bylo 118 osob odsouzeno jen za velezradu). Je tedy otázkou, zda se poroty ve svém důsledku neprojevovaly více „krvežíznivě“, tedy zda nerozhodovaly o vině více na základě pocitu sympatie nebo nesympatie, což mohlo vést k častějšímu odsouzení obviněného k trestu smrti, než pokud byly zločiny ještě rozhodovány samosoudcem (ve spolupráci s kolegiem). Samosoudce se totiž musel poměrně striktně držet důkazních předpisů, jež mu předepisoval zákon, kdežto porotci jakožto laici rozhodovali na základě úplně jiných faktorů. Je pravděpodobné, že členy poroty ovlivňovaly při jejich rozhodování předchozí zkušenosti a zážitky či dokonce znalost obžalovaného. Tato skutečnost mohla způsobit rozdílný pohled na věc, takže výrok poroty nebýval zdaleka vždy jednomyslný.

Za jaké trestné činy byly ve druhé polovině 19. století rozsudky trestů smrti udělovány? Sonda skutečněná pro roky 1853–1873 ukázala, že bylo výjimečné, aby byl trest smrti vynesen za jiný trestný čin než vraždu. Vražd se týkalo 889 (95,8 %) rozsudků smrti, za velezradu bylo v tomto období odsouzeno celkem 26 lidí (2,8 %), z toho polovina v roce 1856,⁵⁴ za loupežné zabití 10 (1,1 %) a za žhářství pouze 3 osoby (0,3 %).

53 K. ADAMOVÁ – A. LOJEK – K. SCHELLE (eds.), *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 349–350.

54 Šlo o případy, které se vztahovaly ještě k roku 1848 a které nebyly vojenskými soudy dořešeny, neboť obvinění emigrovali. Po zrušení výjimečného stavu ve Vídni v roce 1856 byly tyto případy předány zemskému soudu, jenž vynesl kontumační rozsudky. K tomu A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 116–121.

Vysoký podíl trestů smrti udělených za vraždu byl srovnatelný se situací v předcházejícím období. V tomto směru tedy nedošlo v letech 1853–1873 k nějaké podstatné změně a situace se zásadně nezměnila ani později. Podíváme-li se blíže na tento trestný čin, zjistíme, že téměř polovina pachatelů byla odsouzena za prostou vraždu. I v tomto směru zůstala situace ve srovnání s 1. polovinou 19. století nezměněna. Změna však nastala v zastoupení činů, které byly klasifikovány jako úkladná a loupežná vražda. Zatímco ve 30.–40. letech 19. století byli vrahové častěji obviněni z loupežné než úkladné vraždy, ve 3. čtvrtině 19. století tomu bylo právě naopak. Za úkladnou vraždu byla odsouzena čtvrtina vrahů, zatímco za loupežnou vraždu jen 16 %. Podíly osob odsouzených za objednanou vraždu a vraždu spáchanou na blízkém příbuzném se významněji nezměnily.

Zdá se však, že k určité změně v tomto směru došlo v následujícím období, či alespoň v několika prvních letech, kdy začal platit nový trestní řád. Na základě souhrnných údajů z let 1874–1877 je patrné, že prudce narostl podíl vražd, které byly spáchány na blízkých příbuzných, tedy na rodičích, sourozencích a manželech. Takovýchto vražd bylo v uvedených čtyřech letech úplně nejvíce a jejich podíl činil dokonce 44 %! Je však možné, že došlo ke změně v kvalifikaci těchto trestných činů a že jako vraždy byly nyní častěji souzeny i činy, které byly dříve ohodnoceny jen jako zabití. Podíl prostých vražd naopak poklesl o 50 procentních bodů a další pokles je možné pozorovat rovněž u loupežných zabití.

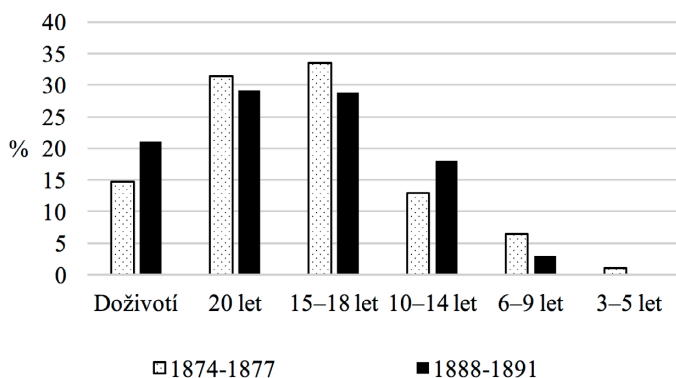
Vzhledem k tomu, že podíly skutečně popravených osob nebyly ve 2. polovině 19. století nikterak vysoké, rozhodovaly o délce, kterou odsouzení nakonec strávili v žaláři, tzv. substituční tresty. I když by bylo logické předpokládat, že pachatel tak závažné trestné činnosti, za níž zákon předepisoval trest smrti, dostane posléze nejvyšší možný trest odnětí svobody, pohled do soudní praxe vypovídá o něčem jiném. Hlavní důvod spočíval v tom, že rakouský trestní zákoník z roku 1852 neumožňoval u trestných činů, za něž bylo možné udělit trest smrti, vynést v případě uznání viny jiný rozsudek. Odsouzeným pachatelům tak bylo v prvním okamžiku měřeno všem stejně, bez ohledu na motiv a okolnosti činu. K diferencování pachatelů, při němž byly vzaty do úvahy polehčující i přitěžující okolnosti, tak docházelo až v rámci omilostňovacího řízení, kdy se rozhodovalo o výši substitučního trestu. Z tohoto důvodu se substituční tresty, které byly určeny pro případ udělení milosti, pohybovaly ve velmi širokém rozpětí od 3 let až po doživotí.⁵⁵

55 K. ADAMOVÁ – A. LOJEK – K. SCHELLE (eds.), *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 350.

Konkrétní sondy provedené pro období 1874–1877 a 1888–1891 ukazují, že substituční tresty při dolní hranici výše uvedeného rozpětí se však vyskytovaly mnohem méně často než tresty trvající 15 a více let. V období let 1874–1877 bylo sice k doživotí odsouzeno jen 15 % z omilostněných odsouzených, to ale neznamenalo, že by nebyly udělovány dlouhodobé tresty odnětí svobody. Vůbec nejčastěji byl totiž pachatel nakonec odsouzen k druhému nejvyššímu trestu, totiž ke dvacetiletému vězení. Ten si vyslechla téměř třetina pachatelů. Další třetina odsouzenců měla ve vězení strávit 15–18 let. Trest ve výši 10–14 let obdrželo 13 % delikventů, jistotu, že ve vězení stráví maximálně 9 let, si od soudu odneslo jen 7 % osob.

Graf č. 3

Srovnání struktury substitučních trestů podle jejich délky u omilostněných rozsudků trestu smrti udělených v zemích Předlitavska v letech 1874–1877 a 1888–1891

Zdroje:

A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 121.

Statistik der Rechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1888, 1889, 1890, 1891. Band 30/3, 36/3, 39/3, 41/3. Wien 1892–1894.

Zdá se, že na praxi, kdy byl trest smrti změněn na žalář, který trval déle než 15 let, se nic nezměnilo ani v pozdějších letech. Naopak lze pozorovat, že trend v udělování přísnějších trestů se ještě spíše posiloval. V letech 1888–1891 byla k doživotí odsouzena již více než pětina z těch pachatelů, kteří poté, co si vyslechli verdikt

o trestu smrti, obdrželi milost. Další téměř polovina z nich byla odsouzena k 15–20 letům vězení. Méně než 10 let si měla odsedět pouze 3 % odsouzených, přičemž již nebyl udělen ani jeden trest kratší než 6 let odnětí svobody.

Nebylo však vyloučeno, aby někteří z odsouzených dosáhli snížení substitučního trestu v průběhu výkonu trestu. Odsouzeným či jejich blízkým nic nebránilo tomu, aby se na císaře i opakovaně obraceli se žádostí o snížení trestu či o prominutí zbytku trestu. V některých případech císař takové žádosti skutečně vyhověl, a tak mohl být pachatel, který si odseděl většinu svého trestu, z vězení propuštěn i dříve, než mu původně uložený substituční trest měl vypršet. Zdá se však, že k těmto případům docházelo častěji u deliktů, které nebyly tak závažné jako ty trestné činy, za něž hrozil trest smrti.

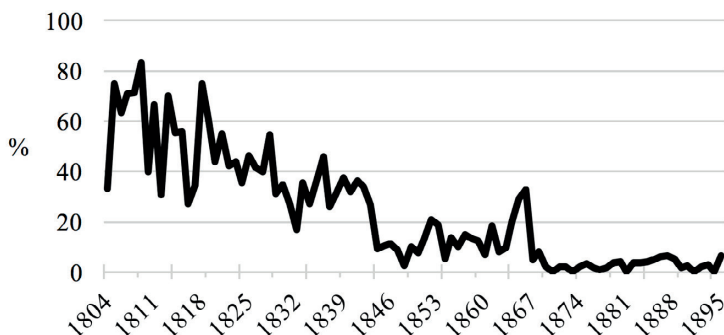
V jakých případech se císař rozhodl milost neudělit? V letech 1853–1873 bylo popraveno celkem 11,9 % osob odsouzených k trestu smrti. Ze 110 rozsudků se drtivá většina (106 případů) týkala vražd, pouze 3 rozsudky trestu smrti byly uděleny za loupežné zabití a 1 rozsudek za velezradu. Nejčastěji se popravovali takoví pachatelé, kteří měli na svědomí více lidských životů, případně ti, kteří vraždili obzvláště brutálně či se svého činu dopustili na úředních osobách. Nelze však jednoznačně tvrdit, že by ve 3. čtvrtině 19. století pokračoval trend ve snižování podílu popravených pachatelů, který byl zřejmý v 1. polovině 19. století. Jestliže v letech 1841–1850 bylo skutečně popraveno 13 % osob odsouzených k trestu smrti, v šestém desetiletí se tento podíl nijak výrazně nezměnil. V letech 1861–1870 došlo naopak k nárůstu podílu popravených, a to na 15 %. Bylo to způsobeno vysokými počty popravených vrahů v polovině 60. let. V roce 1864 bylo popraveno 20 % odsouzenců k smrti, o rok později 29 % a v roce 1866 dokonce 33 %! Rovněž rok 1861 byl v tomto ohledu nadprůměrný, neboť bylo popraveno 18,4 % osob odsouzených k trestu smrti. Nižší průměrný podíl popravených osob z let 1853–1873 byl ovlivněn malým počtem poprav v letech 1867–1873. Obzvláště nízký byl podíl poprav v posledních pěti uvedených letech, kdy bylo popraveno jen 1,3 % osob odsouzených k trestu smrti.

Po vydání novelizace trestního řádu se počty prováděných poprav mírně zvýšily. Zatímco v letech 1869–1873 docházelo maximálně k jedné popravě za rok, po roce 1873 se v rámci celého Předlitavska obvykle vykonávalo 2–5 poprav ročně. Z hlediska počtu jednotlivých případů by bylo možné tento stav přirovnat k situaci obvyklé v letech 1853–1864. Celkový počet vynesených rozsudků trestu smrti byl však po roce 1873 mnohem vyšší než v 50.–60. letech. Přestože bylo tedy vykonáváno přibližně stejné množství poprav, podíl vykonaných rozsudků trestu smrti se

po roce 1873 výrazně snížil. Zatímco v 50. a 60. letech se, jak bylo uvedeno, vykonávalo obvykle 10–15 % rozsudků trestu smrti, v letech 1874–1895 byla popravena průměrně pouze 3 % k trestu smrti odsouzených pachatelů. K výraznějším výkyvům v tomto období nedocházelo, podíl popravených nepřesáhl v poslední čtvrtině 19. století v žádném roce 7 %. Nejčastěji se popravovalo v letech 1885–1887, kdy se podíl vykonaných poprav pohyboval mezi 5,1 a 6,5 %. V rámci jednotlivých desetiletí připadl nejnižší podíl poprav na 70. léta, kdy bylo průměrně popraveno jen 2,3 % k trestu smrti odsouzených pachatelů. Tento nízký podíl poprav souvisel s již popsanou situací na začátku 70. let, kdy se popravovala maximálně jedna osoba ročně. V letech 1881–1890 se průměrně vykonalo 3,7 % poprav, v první polovině 90. let tento podíl opět poklesl na průměrnou hodnotu 2,3 %.

Graf č. 4

Podíl vykonaných rozsudků trestu smrti z celkového počtu vynesených rozsudků trestů smrti v tzv. Předlitavsku v letech 1804–1895

Zdroje:

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Band 1.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Band 13.

A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 109–121.

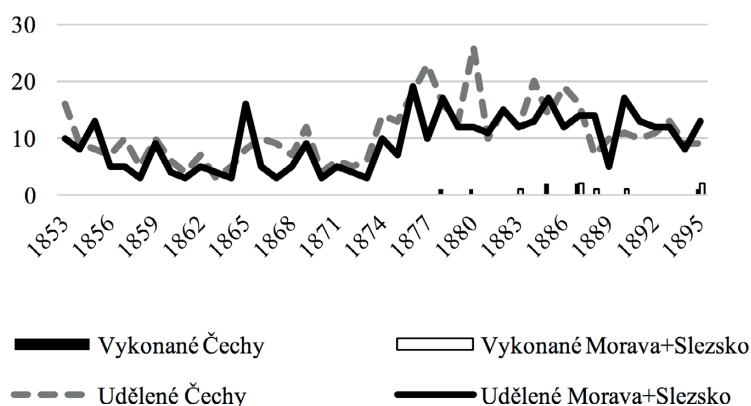
H. HOEGEL, *Vergleichende Uebersicht der Statistik*, s. 378–379.

K jakým změnám v udělování trestu smrti došlo ve druhé polovině 19. století v českých zemích? I zde je patrná již popsaná změna, která po vydání nového trestního řádu v roce 1873 způsobila nárůst v počtu vynesených rozsudků smrti. Zatímco v letech 1853–1873 bylo v Čechách uděleno v průměru

7,5 rozsudků trestů smrti ročně a na Moravě se Slezskem pak 6 rozsudků, v letech 1874–1895 se tento průměrný roční počet navýšil na 14, resp. 12,5 rozsudků. Nejvíce pachatelů bylo v Čechách k trestu smrti odsouzeno v roce 1880 (26), dvacet a více osob si tento rozsudek vyslechlo ještě v letech 1877 a 1884. Po roce 1887 však v Čechách dochází ke snížení četnosti, s níž se tresty smrti udělovaly – počet takových rozsudků se ročně pohyboval kolem deseti.

Graf č. 5

Počty udělených a vykonaných rozsudků trestů smrti v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1853–1895

Zdroje:

A. FICKER, *Die Todesurtheile*, s. 109–121.

Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1878–1881. Wien 1882–1884.

Statistik der Rechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1882–1895. Band 6/3; 11/3; 15/3; 19/3; 24/3; 27/3; 30/3; 36/3; 39/3; 41/3; 43/3; 45/3; 47/3; 50/3. Wien 1886–1898.

Na Moravě a ve Slezsku byla situace poněkud odlišná. Nárůst v počtu udělených trestů smrti znamenal, že zde v roce 1876 bylo vyneseno 19, v letech 1878, 1885 a 1890 pak 17 rozsudků trestu smrti. Na rozdíl od Čech zde k žádnému poklesu četnosti v této souvislosti v 80. letech 19. století nedošlo. Počet udělených

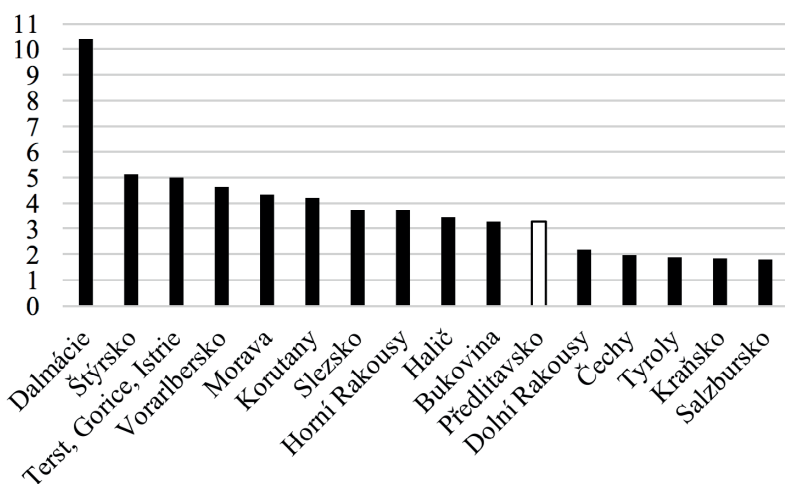
rozsudků smrti zůstal poměrně vysoký, takže se běžně stávalo, že s výjimkou let 1889 a 1894 bylo na Moravě a ve Slezsku odsouzeno k trestu smrti více osob než v lidnatějších Čechách. Došlo tedy k výrazné změně oproti situaci v 1. polovině 19. století, kdy počet vynášených rozsudků na Moravě a ve Slezsku patřil v přepočtu na počet obyvatel ve srovnání s ostatními zeměmi k těm nejnižším. Příčiny tohoto posunu teprve na své objasnění čekají.

Právě přepočet počtu rozsudků na počet obyvatel nám může nejlépe ukázat to, v jakých předlitavských zemích se tyto nejtěžší tresty nejčastěji udělovaly a jak si v tomto ohledu stály české země. Jako nejvýhodnější a nej přesnější se nabízí využití údajů o počtu obyvatel ze sčítání lidu z roku 1890 a porovnat je s průměrným ročním počtem trestů smrti, které byly uděleny v jednotlivých zemích Předlitavska v letech 1886–1895, neboť tím se eliminuje zkreslení, které by vzniklo, pokud by se ke srovnání vzal pouze jeden kalendářní rok.⁵⁶ Přepočet na 100 tisíc obyvatel ukázal, že mezi jednotlivými zeměmi existoval výrazný rozdíl. I když české soudy každoročně vynášely po haličských druhý nejvyšší absolutní počet rozsudků trestu smrti v celém Předlitavsku, byl tento stav způsoben lidnatostí země, nikoli častým výskytem násilných zločinů. Čechy naopak patřily spolu s Dolními Rakousy, Tyrol, Kraňskem a Salcburskem ke skupině zemí, kde bylo v přepočtu na počet obyvatel koncem 19. století vynášeno vůbec nejméně absolutních trestů. V ostatních zemích (tedy i na Moravě a ve Slezsku) padaly tyto rozsudky dvakrát častěji a zcela výjimečné bylo v tomto ohledu postavení Dalmácie, kde byly podobně jako v 1. polovině 19. století těžké zločiny páchaný nejčastěji, pětikrát častěji než v Čechách.

56 Viz *Die Habsburger Monarchie 1848–1918*, Band III/1, s. 38–39.

Graf č. 6

Průměrné roční počty udělených trestů smrti přepočtené na 1 000 000 obyvatel zemí Předlitavska v období 1886–1895⁵⁷

Zdroj:

Statistik der Rechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1886–1895. Band 24/3; 27/3; 30/3; 36/3; 39/3; 41/3; 43/3; 45/3; 47/3; 50/3. Wien 1889–1898.

Závěr

Během 19. století doznal přístup k trestu smrti v rakouské monarchii značných proměn. Tyto proměny neproběhly ani tak v rovině legislativní, jako především u samotného výkonu tohoto nejvyššího možného trestu. Největší změnou týkající se trestu smrti, která se v průběhu 19. století v trestním právu udála, bylo znovuzavedení trestu smrti po jeho dočasném zrušení za Josefa II. K tomu došlo již na konci 18. století u trestného činu velezrady a poté především v novém trestním

⁵⁷ Počet obyvatel je vztáhnut ke sčítání lidu z roku 1890 (převzat je z *Die Habsburger Monarchie 1848–1918*, Band III/1, s. 38–39). Počet rozsudků smrti udělených v jednom roce je počítán jako průměr za léta 1886–1895.

zákoníku Františka I. z roku 1804. Na tomto legislativním aktu nezměnila nic ani následující desetiletí. V dalším trestním zákoníku z roku 1852 nastala v tomto ohledu jen nepatrná modifikace, když byl zrušen trest smrti za trestný čin falšování mincí a veřejných úvěrních papírů. Hlavní zásadou, jíž se rakouské trestní právo řídilo celé 19. století, bylo, že u těch trestných činů, za něž zákon připouštěl trest smrti, neexistoval alternativní způsob potrestání. Trestní zákoníky tedy neuváděly trest smrti jako jednu z možností u určených trestních činů, nýbrž zavazovaly soudy, aby rozsudek trestu smrti vynesly ve všech případech, v nichž byl pachatel shledán vinným za zločin, pro nějž byl trest smrti předepsán.

Přestože v legislativní rovině nedošlo k žádné významné změně, která by přímo ovlivnila změnu v postojích jednotlivých soudních instancí či v četnosti udělovaných rozsudků k smrti, rozbor statistických údajů ukázal, že přístup soudů se v této otázce v průběhu 19. století přeci jen významně proměnil. Ze srovnání ročního průměrného počtu rozsudků trestů smrti, které byly na území tzv. předlitavské části habsburské monarchie vyneseny na přelomu 30. a 40. let 19. století, se situací o padesát let později, vyplývá, že se frekvence udělování těchto nejzávažnějších trestů téměř zdvojnásobila. Zatímco před polovinou 19. století připadalo na každý milion obyvatel 1,8 rozsudků trestu smrti, na konci 19. století to bylo již 3,3 rozsudků. Tento vývoj souvisel s celou řadou faktorů, mezi něž patřil vzestup počtu obyvatel, nárůst či pokles počtu spáchaných trestných činů a rovněž zlepšení vyšetřovacích metod. Schopnost vyšetřovacích orgánů odhalit více trestných činů a jejich pachatelů na jedné straně a předložit soudům dostatek důkazů, na jejichž základě by bylo možné obviněného shledat vinným, na druhé straně, byla důležitou okolností, která ovlivňovala počet udělených trestů smrti. Na vzestupu četnosti vynášených rozsudků trestu smrti se však významnou měrou projevil ještě další faktor, jímž byla novelizace trestního řádu, která vstoupila v platnost roku 1874.

Nejdůležitějším ustanovením se v tomto směru stalo zavedení porotních soudů, které dosavadní soudní praxi podstatně změnilo. Zatímco dříve se soudy musely při posuzování viny či nevinu obžalovaného striktně držet zákonných předpisů, které určovaly, jak má probíhat hodnocení důkazů, nově instalovaná porota se v otázkách viny a nevinu žádnými pravidly řídit nemusela. Z velmi nápadného vzestupu počtu udělovaných rozsudků trestu smrti po roce 1873 se zdá, že porotci měli tendenci vidět v obžalovaném viníka častěji, než tomu bývalo, dokud trestný čin hodnotili soudci. Vzhledem k tomu, že zároveň s touto změnou dochází rovněž k postupnému zpřísnění substitučních trestů, které byly v případě

císařské milosti odsouzenec k smrti udělovány, však bude třeba změnu soudní praxe v poslední čtvrtině 19. století ještě podrobněji posoudit.

To, že byl rozsudek smrti vynesen a potvrzen všemi soudními instancemi, však ještě neznamenalo, že byl souzený pachatel vždy skutečně popraven, neboť každá taková odsouzená osoba automaticky podstupovala omilostňující řízení. Právě vývoj v podílu uskutečněných poprav je tím nejviditelnějším a nejdůležitějším aspektem, v němž je možné pozorovat proměnu v přístupu k trestu smrti v průběhu 19. století. Zrušení trestu smrti za Josefa II. odráželo diskuse o účelu a funkcích trestu. Jeho znovuzavedení bylo však především politickým rozhodnutím, které nerefletovalo změnu myšlenkových postojů k této otázce, ale bylo spíše výrazem mocenské autority. I v dekretu dvorské kanceláře vydaném nedlouho po novém trestním zákoníku z roku 1803 se konstatovalo, že zrušení trestu smrti nemělo za následek zvýšení kriminality.⁵⁸ Přestože diskuse o vhodnosti aplikace trestu smrti neustávaly a naopak v průběhu 19. století převládl názor, že trest smrti není pro udržení pořádku a bezpečnosti státu bezpodmínečně nutný, až do konce existence monarchie nedošlo k žádné legislativní změně, která by trest smrti z trestního zákoníku odstranila. Názory, že trest smrti s sebou nese princip odstrašení, odplaty a pomsty, čímž se státní moc snižuje na zločincovu úroveň, neboť používá stejně nemorálních prostředků, však přeci jen ovlivnily změnu postoje soudů při rozhodování, kdy je nutné trest smrti skutečně v praxi aplikovat.⁵⁹

Tato změna se nejvýrazněji projevila v postupném snižování podílu skutečně vykonaných rozsudků trestu smrti, k němuž došlo především v průběhu 1. poloviny 19. století. V prvních letech poté, co nový trestní zákoník v roce 1804 vstoupil v platnost, bylo velmi pravděpodobné, že ten, kdo byl odsouzen k trestu smrti, bude skutečně dříve či později popraven. Ještě do konce třetího desetiletí se poprava konala v průměru u každého druhého takového případu. Od čtvrtého desetiletí došlo k významné redukci podílu skutečně vykonaných poprav. Tento postoj se nejvýrazněji projevil těsně před polovinou 19. století, kdy k potvrzení rozsudků trestu smrti chyběla politická vůle. Již od 40. let 19. století se tak skutečně vykonávalo jen kolem 15 % rozsudků trestu smrti. V poslední čtvrtině století se podíl vykonaných poprav ještě dále snižoval na průměrná 3 %.

V průběhu 19. století se však příliš nezměnilo složení popravených zločinců z hlediska trestných činů, za něž byli pachatelé odsouzeni. Po celou dobu bývali nejčastěji popravováni vražedci. Relativně malé zastoupení mezi popravenými měly

⁵⁸ Dvorský dekret z 29. 10. 1803.

⁵⁹ V českých zemích se podobné diskuse vedly např. v časopise Právník.

osoby odsouzené za loupežné zabití. Bylo to ale způsobeno především tím, že těchto případů bylo ve srovnání s vraždami mnohem méně. Tyto činy byly však obvykle posuzovány přísněji než tzv. prosté vraždy, což vedlo k tomu, že poprava hrozila spíše člověku odsouzenému za loupežné zabití než za vraždu. Jen sporadicky byly vykonávány popravy zločinců, kteří byli odsouzeni za jiné trestné činy. Poslední případ vykonané popravy pachatele odsouzeného za falšování mincí a veřejných úvěrních papírů je doložen k roku 1808, v případě žhářství byla poslední poprava uskutečněna v roce 1841 a u velezrady v roce 1855.

Vzhledem k tomu, že tato analýza byla zaměřena především na zhodnocení statistických údajů, které s trestem smrti aplikovaném v 19. století souvisí, není zde prostor pro podrobný popis názorů a jejich změn, jimiž společnost v rakouské monarchii a její významní představitelé v průběhu tohoto období prošli. Domnívám se však, že i když z legislativního hlediska formálně k žádné změně nedošlo, je i ze statistických údajů patrné, že o potřebě vysokého počtu vykonaných poprav nebyl na konci 19. století přesvědčen již téměř nikdo. Praxe si tedy našla způsob, jak se vypořádat s nemilosrdnou zákonnou normou. Je samozřejmé, že by toto nebylo možné bez změny názorů lidí, kteří o provedení trestu smrti rozhodovali. I když formálně mohl milost udělit pouze císař, nebylo obvyklé, aby panovník nerespektoval doporučení, které mu v jednotlivých případech udělených trestů smrti bylo doručeno z nejvyšší soudní instance. Lze tedy shrnout, že změny v této oblasti se prosadily mnohem dříve do praxe než do litery zákona.

Changes in the Application of the Death Penalty in the Habsburg Monarchy in the Course of the 19th Century in the Light of Contemporary Statistics

ALICE VELKOVÁ

This article observes the changes in the process of prosecution and punishment of crimes punishable by the death penalty in the Habsburg Monarchy in the 19th century. It briefly outlines the legislative framework of judicial decision-making, the organisation of courts, as well as the procedure by which it was possible to be granted a reprieve from capital punishment. The fundamental principles of the change, to which a decrease in the proportion of actual executions belonged, in particular, are introduced on the basis of an analysis of data from contemporary statistics. Whereas in the first half of the 19th century it was not uncommon that more than half the people sentenced to death were executed, in the last quarter of the 19th century, on average, no more than 3 % of these criminals were executed. However, the statistical data showed that this development was also hiding other aspects, amongst which was, for example, an increase in the frequency of capital punishments passed in the second half of 19th century. That might have been influenced by the significantly greater efficacy of investigative and judicial organs. Nevertheless, it is shown that a significant phenomena in this direction was the introduction of trials by jury in 1874. The court practice itself thus accepted changes in wider society much more quickly than the legislative branch.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Honour as a political-legal argument: The French July Monarchy, national dignity and Europe 1830–1840

MIROSLAV ŠEDIVÝ

MIROSLAV ŠEDIVÝ: Honour as a political-legal argument: The French July Monarchy, national dignity and Europe 1830–1840

The goal of this study is to show how the French July Monarchy systematically exploited the concept of dignity and honour in its foreign policy during the 1830s. Both terms were actually synonymous at that time and were invoked particularly in instances when the French regime was unable to legitimise its goals in international affairs with the precepts of public international law, as for example in the policy of non-intervention in the early 1830s and the position assumed during the so-called Rhine Crisis in 1840. These two political affairs have therefore been chosen to show how France played the 'honour card' in the diplomatic arena with other European countries and how the term 'honour' gained the value of a more or less political-legal argument in disputes with them. These two affairs also offer evidence of the negative reaction from some of the great powers and Italian states, the latter being affected by both the non-intervention principle and the Rhine Crisis, which made it necessary as well as useful to include Italy as the third important component of the study through which this article attempts to offer an original insight into 19th century diplomatic history.

Key words: Honour – Dignity – France – July Monarchy – Europe – Italy

Among the most impressive monuments in the Parisian Père Lachaise cemetery stands the splendid tomb of French Prime Minister Casimir Périer who died in May 1832. The inscription engraved upon it explains to visitors that this man defended with eloquence and courage France's national dignity abroad.¹ A historian dealing with the post-Napoleonic diplomatic history of Europe in general and the French July Monarchy in particular is necessarily struck by this explanation that must be regarded as more than an expression of courtesy to a man who significantly contributed to the stabilisation of the political regime in France after 1830: it symbolises a strong tendency in French diplomacy as well as society to extol dignity as a precious value worthy of almost limitless defence as well as promotion on the international scene.

The history of international relations is not simply the result of only logical geopolitical and economic deliberations but also takes into account sympathies, aversions and even hatred. An important component of this "irrational" side of human as well as international relations has been the question of personal or national dignity, something impossible to clearly define or measure. This concept of dignity (*dignité*) is usually connected with another term – honour (*honneur*) – sometimes difficult to distinguish since the meaning is, or at least was during some periods, very similar and the two words were usually used in the same sense. During the last quarter of a century both these terms have been brought into the focus of academic research in the fields of history, politics, philosophy, sociology and anthropology; in various approaches scholars have drawn attention to, for example, ancient philosophy, the customs of Bedouin tribes or classic works of Spanish and English belles-lettres to deepen our understanding of the role of these two concepts in human society.²

What remains under-researched in this respect is the important sphere of international relations where dignity and honour were frequently mentioned and, from time to time, also played an important role in political procedure, yet their use in diplomatic practice has never been clearly defined. This also holds for the application of the concept of honour by France in diplomatic affairs during the post-Napoleonic

1 Acknowledgements: This work was supported by the Czech Science Foundation (GA ČR) under Grant GA15-04973S.

The whole text is: "He defended with eloquence and courage order and liberty at home and peace and national dignity abroad."

2 James BOWMAN, *Honor. A History*, New York 2006; Richard N. LEBOW, *A Cultural Theory of International Relations*, Cambridge 2008; Frank H. STEWART, *Honor*, Chicago and London 1994.

period from 1815 to 1848 despite the fact that it is possible to find excellent scholarly works on the significance of honour in public life in France of that era.³

The goal of this study is to show that the terms dignity and honour served in political procedure as an instrument to promote French national interests, especially at a time when it was impossible to sustain these interests on a legal basis. For this purpose France and the period 1830–1840 have been chosen. As for the choice of country, it is not to say that France was the only one that used the honour argument as a tool for vindicating her proceedings in international affairs; other examples can be found, and not surprisingly rather often when there was no legal justification or when it was at least questionable. It was thus symptomatic that Great Britain's aggressive and illegal proceeding against the Kingdom of the Two Sicilies in the so-called Sulphur War in 1840 was justified with the interests of British commerce and the honour of Her Majesty's Crown. The fact that her conduct was completely beyond the precepts of international law was confirmed even by prominent British legal scholars of that time and widely and strongly condemned by European society. Although the British could have won the case simply by the force of their superior power, they found no other excuse for their proceeding than in the honour argument.⁴ In 1846 Piedmont, or rather her king, Charles Albert, used the same tactic to shield his dubiously legal standpoint in his dispute with Austria in the so-called wine-salt affair.⁵ A year later another Italian ruler, the Grand Duke of Tuscany, tried to excuse his obviously illegal proceeding in a territorial quarrel over the town of Fivizzano with the Duke of Modena by claiming his honour had been injured by the latter, which was a hardly tenable argument but at the time the only one that the grand duke actually had at his disposal for veiling his own injustice.⁶

After a detailed investigation into various diplomatic affairs in Europe from 1830 to 1848 it can be claimed that it was particularly France who repeatedly used the honour argument in diplomatic disputes and did so assertively. This is a claim difficult to prove since it is not possible in this article to show evidence of

3 For some more recent works see Robert A. NYE, *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*, Berkeley 1998; William M. REDDY, *The Invisible Code. Honor and Sentiment in Postrevolutionary France, 1815–1848*, Berkeley 1997.

4 Dennis W. THOMSON, *The Sulphur War (1840). A Confrontation between Great Britain and the Kingdom of the Two Sicilies in the Mediterranean*, Ann Arbor 1989, p. 64.

5 Niccolò RODOLICO, *Carlo Alberto negli anni di regno 1843–1849*, Florence 1943, p. 81.

6 Franz PESENDORFER, *Zwischen Trikolore und Doppeladler. Leopold II., Großherzog von Toskana 1824–1859*, Wien 1987, pp. 231–233; Armando SAPORI, *Il conflitto fra Toscana e Modena per le questione della Lunigiana (ottobre-dicembre 1847)*, *Rassegna storica del Risorgimento* 14, 1927, p. 9.

my systematic research on all the great powers and some small states in the above-mentioned period in more than 22 European archives from Moscow in the east to Paris, London and Southampton in the west and Stockholm in the north to Naples in the south as well as other kinds of primary sources and also because no scholarly literature directly dealing with this topic of the use of honour in international relations of that era exists. However, as the same sources convincingly prove, it was not at all accidental that France's exploitation of honour in this way was also strongly reflected in the ruling as well as diplomatic circles of other states and provoked a more palpable reaction than in the cases of the use of honour by other European states mentioned in the previous paragraph. For both reasons – the obvious exploitation of honour and the sensible reaction of other states – I chose France over other states as the best example of the application of honour in political procedure before 1848.

The principal reason for the frequent use of the honour argument by the French July Monarchy in international affairs must be sought in the character of France's foreign policy after 1815. It was basically revisionist, aimed at the modification of the European states system established at the end of the Napoleonic Wars. The French generally disliked this system since they saw it as humiliating for their native country: they maintained that the two Peace Treaties of Paris of 1814 and 1815 deprived France of many territories and thereby also offended her dignity.⁷ This led to a public call for the pursuance of a foreign policy that would restore France's "greatness and honour". This pressure, already strong during the Restoration period when it moved the governments to placate the public with ostentatious actions abroad like the military expeditions to Spain in 1823, the Peloponnese in 1828 and Algeria in 1830, increased after the July Revolution and made the new regime's foreign policy much more assertive but not always compatible with the precepts of the existing international law.⁸

7 William M. REDDY, *Condottieri of the Pen. Journalists and the Public Sphere in Postrevolutionary France (1815–1850)*, *The American Historical Review* 99, 1994, pp. 1546–1570; Volker SELLIN, *Conclusion. France, the Vienna Settlement, and the Balance of Power*, in: Peter KRÜGER – Paul W. SCHROEDER (eds.), *"The Transformation of European Politics, 1763–1848". Episode or Model in Modern History?* Münster and Hamburg and London 2002, p. 232.

8 Francis R. BRIDGE – Roger BULLEN, *The Great Powers and the European States System 1814–1914*, Harlow 2005, p. 33; Roger BULLEN, *France and Europe, 1815–48. The Problems of Defeat and Recovery*, in: Alan SKED (ed.), *Europe's Balance of Power, 1815–1848* (London: Macmillan, 1979), p. 141; Jacques DROZ, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris 2005, pp. 306–310; William FORTESCUE, *France and 1848. The End of Monarchy*, London and New York 2005, p. 52; Karl HAMMER, *Die französische Diplomatie der Restauration und Deutschland 1814–1830*, Stuttgart 1963, pp. 153–160; Jörn LEONHARD, *Bellizismus und Nation*.

At this point the French government used the concept of national honour as an argument in the political-legal clashes that had arisen with other European states to distract the attention from the hardly legal character of its proceeding as will be explained in this article. In other words, the honour argumentation served as a smoke-screen at the governmental level much like it was used in this respect by a Frenchman who was accused in public of violating the precepts of morality for example by lying or of legality for example by fraud and corruption, which allowed him to claim he was defending his honour.⁹ Since the conservative powers continued to follow a policy aimed at the preservation of the political status quo in Europe, it was also easier for them to follow the precepts of international public law, and therefore they were not forced to search for a defence strategy outside the strictly legal arena, for example with the honour argument as did France.

Since this article analyses the use of honour by French ministers and diplomats in their conduct in diplomatic affairs, the analysis is mainly based upon the primary sources of official character – the diplomatic correspondence – whereas the numerous allusions to honour in the French press had to be excluded. The choice of period 1830–1840 also corresponds with this goal as it is framed by two affairs during which France clearly used the concept of honour in political quarrels with other great powers when she was unable to legitimise her conduct with the precepts of international law: the policy of non-intervention in the early 1830s and the position she assumed during the so-called Rhine Crisis in 1840.

As for the non-intervention principle, France primarily used it to sustain her own geopolitical interests in the areas considered in Paris to be her natural spheres of influence; by promoting it extensively she attempted to establish a buffer zone (*cordon sanitaire*) beyond her borders, especially in Belgium, Switzerland and Piedmont, and limit Austria's influence in other Italian states, especially in the Papal States. With this action France also violated the sovereignty of the affected countries which with this principle were to be deprived of the right to call on another independent country for military assistance.¹⁰ During the Rhine

Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten 1750–1914, München 2008, pp. 398–404; Reiner MARCOWITZ, *Großmacht auf Bewährung. Die Interdependenz französischer Innen- und Außenpolitik und ihre Auswirkungen auf Frankreichs Stellung im europäischen Konzert 1814/15–1851/52*, Stuttgart 2001, pp. 13 and 43; Paul W. SCHROEDER, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1996, p. 659.

9 W. M. REDDY, *The Invisible Code*, p. 14.

10 For all works on France's non-intervention policy see the most recent one Nicolas JOLICOEUR, *La politique étrangère de la France au début de la monarchie de juillet. De la non-intervention à la*

Crisis, France assumed a bellicose attitude when she tried to enforce her political goals in face of opposition from the other great powers with warlike rhetoric and threats incompatible with the rights of some other European countries.¹¹ These two political affairs have therefore been chosen to show how France played the “honour card” in the diplomatic arena with other European countries and how the term “honour” gained the value of a more or less political-legal argument in disputes with them. They simultaneously offer evidence of the negative reaction of some great powers and Italian states, the latter being affected by both the non-intervention principle and the Rhine Crisis, which made it necessary as well as useful to include Italy as the third important component of this study.

The way the topic is presented in this article corresponds with its thematic delineation as well as the effort to explain it in a coherent way: the non-definition of honour by legal experts and the resulting advantage for diplomatic practice is briefly introduced at the beginning, followed by its use by France in her non-intervention doctrine and the Rhine Crisis and then the response that it provoked in Italy and among the other great powers.

In defining the methodological approach including the time and territorial delimitation within which the issue of honour can be analysed it is also necessary to explain why the major crisis of the 1830s in which not only France but also other European powers were fully involved – the establishment of independent Belgium – has been omitted in this article. Regarding the necessity to follow the clearly traced line of France’s use of the honour rhetoric and the reaction to it of other European states as well as the public on one hand and due to the immensity of the Belgian question on the other, it was necessary to limit the focus to only the Apennines for the sake of coherence and to avoid overloading it with the sources necessary to study. Italy also offers better material for the proposed analysis: although all the great powers accepted for pragmatic reasons the non-intervention principle in Belgium *de facto*, the conservative ones never did so in any way in Italy, and therefore the resulting honour argument that France used in her Italian policy was more intense and long-lasting than in the Belgian question.¹²

contre-intervention (1830–1832), Revue d’histoire diplomatique 21, 2008, pp. 11–29.

11 For the history of the Rhine Crisis see the most recent monograph Miroslav ŠEDIVÝ, *Crisis among the Great Powers. The Concert of Europe and the Eastern Question*, London 2017.

12 There is naturally a vast amount of literature on the Belgian Question but there has been no mention of the exploitation of honour by France in any of it. For all relevant fundamental works see Horst LADEMACHER, *Die belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik 1830–*

The basic condition enabling France to apply the defence of honour reasoning within a diplomatic framework was its non-definition by legal scholars and the resulting obscurity of the use of the term honour in diplomatic practice despite its widespread use in diplomatic correspondence, journal articles, political pamphlets and public speeches. From the methodological point of view, there is hardly anything that can be labelled as “hard data” that could be presented as direct evidence for the systemic use of the concept of honour. Its use was simply so automatic in the diplomatic world of that era that despite its widespread application it did not become the subject of discussions or written communications that would decode the rules of its use either from a political or legal point of view: although honour and dignity were often mentioned in international treaties and the works of the experts on international law, their application was in no way explained or even touched on in the same works. The selected legal textbooks of authoritative juridical scholars active in the first half of the 19th century merely mention – albeit without relevant definitions – the terms honour and dignity in connection with the protocols of diplomatic conduct at foreign courts like equality among the rulers, the questions of precedence and the royal prerogative, in other words with the right to external marks of honour and respect.¹³ Even the use of the same words in itself was in no way institutionalised; their application in the diplomatic protocols of that era was the result of custom but not of any defined rule, and they were employed together despite the fact that they actually had the same meaning in the first half of the 19th century. Therefore, to simplify the whole issue, on the following pages the term honour will generally represent both of them with the same sense.

The use of honour operated outside the normal legal system. One could apply Arthur Schopenhauer’s remark that for honour “there is no court [of justice] to appeal to but the court of force.”¹⁴ Behind the veil of honour it was thus possible to mask illegal conduct in international affairs as indicated by historian William

1914, Bonn 1971; Daniel H. THOMAS, *The Guarantee of Belgian Independence and Neutrality in European Diplomacy, 1830’s–1930’s*, Kingston 1983.

13 August W. HEFFNER, *Das europäische Völkerrecht der Gegenwart*, Berlin 1844, pp. 46–47, 327 and 336; Johann L. KLÜBER, *Droit des gens moderne de l’Europe*, vol. 1, Stuttgart 1819, pp. 144–145, 155–158 and 180; Giovanni M. LAMPREDI – Defendente SACCHI, *Diritto pubblico universale ossia diritto di natura e delle genti*, Pavia 1818, p. 162; Robert PHILLIMORE, *Commentaries upon International Law*, Philadelphia 1854, p. 149; Henry WHEATON, *Elements of International Law*, Philadelphia 1836, pp. 153–157, 294, 299 and 304–305; Henry WHEATON, *History of the Law of Nations in Europe and America, from the Earliest Times to the Treaty of Washington, 1842*, New York 1845, pp. 229–230.

14 J. BOWMAN, *Honor*, p. 88.

M. Reddy explaining the centrality of a male code of honour in public life, “rather than a moral or ethical code, in that it explicitly allowed for the concealment of deviations or infractions, for the maintenance of appearances.”¹⁵

Such a use of honour was made possible primarily by the fact that it was not definable, as mentioned above in connection with the works on international law, which made it an obscure and dangerous instrument in international politics: since it is always hard to define, it can be explained in many ways and various ambitions seeking to promote national interests could be encompassed in it. Because it was not entirely clear how one’s dignity should be interpreted, it was also difficult to ascertain what had actually violated it. When French Foreign Minister Horace François Sébastiani declared in December 1830 that France wanted the preservation of peace “in accordance with the maintenance of France’s dignity,”¹⁶ it could mean anything but actually said little. Then, however, any incident could be labelled as a violation of national honour and used as a pretext for revenge. French conservative historian and diplomat Gaëtan de Raxi de Flassan criticised the use of the honour argument in this respect with the example of Algeria, which the French army had invaded in 1830 under the pretext that France’s dignity had been injured in the incident concerning the Algerian dey’s infamous strokes with a flywhisk to the face of the French consul general in Algier and which they were still trying to pacify with difficulty in 1840 when Flassan’s booklet was published: “The African war is presented to the French nation in terms of honour. Honour! This magical word so often erroneously understood and capable of causing interminable wars.”¹⁷

The use of honour by the July regime occurred soon after its establishment in reaction to another revolution in Belgium in late August 1830 when the Parisian cabinet promulgated the principle of non-intervention containing the pledge that France would not intervene in Belgian affairs with the use of force and simultaneously threatened that a military intervention by other great powers would be regarded by France as a *casus belli*.¹⁸ An important doctrine in France’s proceeding after 1830 was thus invented and since it quickly obtained widespread support among the French

15 W. M. REDDY, *Condottieri of the Pen*, p. 1548.

16 *Histoire de la diplomatie française*, Paris 2005, pp. 541–542.

17 Gaëtan R. de FLASSAN, *Solution de la question d'Orient, et neutralité perpétuelle de l'Égypte*, Paris 1840, p. 34.

18 David H. PINKNEY, *The French Revolution of 1830*, New Jersey 1972, P. 308; R. MARCO-WITZ, *Großmacht auf Bewährung*, p. 111.

public, it became, as Foreign Minister Count Louis-Mathieu Molé, the man who proclaimed it for the first time, declared, “the basis of our policy.”¹⁹

The problem of this non-intervention principle was that except for Great Britain no other European country formally acknowledged its validity and it was generally considered to be illegal since it limited the sovereignty and independence of countries towards which it might be applied: it actually prohibited any military assistance agreed between two sovereign rulers (governments) against the rebellious subjects of one of them. Since in many countries the legitimate authority was still represented by the princes and not the whole nation the former represented in European politics the entity with sovereign rights including the right to request military assistance from another sovereign authority. This right was generally respected although not necessarily fulfilled if the other states did not wish to offer their assistance, as happened for example in the case of the Dutch king’s request for help against the Belgians in late 1830. France’s attempt to limit this right led to strong opposition among the conservative powers (Austria, Prussia and Russia) as well as the secondary countries, especially those towards which France wanted to apply her political-legal invention: besides the bordering states like Spain, Belgium, Switzerland, Piedmont and the German ones in the Rhineland the government in Paris soon extended the principle to some other Italian countries beyond Piedmont, particularly the Papal States.²⁰

Although some French political radicals saw in the principle of non-intervention a weapon on behalf of liberals and democrats against their legitimate rulers, the French king and most of his ministers used the principle for, first, placating the French public demanding a more ambitious policy and, second, the creation of a perimeter where the presence of foreign armies was regarded by France as a geopolitical threat and where she herself wished to exert greater influence.²¹ In other words, the non-intervention doctrine was not to serve as a means for supporting political liberalisation abroad but for promoting France’s own geopolitical interests. Nevertheless, its application immediately struck against the barrier of the precepts and practices of the existing international law. Since other European countries did not want to limit their freedom of action, they, led by the three conservative powers, refused to recognise the principle of non-intervention

19 Archives du Ministère des affaires étrangères, Paris (henceforth: AMAE), Correspondance politique (henceforth: CP), Angleterre 631, Molé to Vaudreuil, Paris, 6 September 1830.

20 N. JOLICOEUR, *La politique étrangère de la France*, p. 14.

21 Eugène GUICHEN, *La révolution de Juillet 1830 et l’Europe*, Paris 1917, p. 171.

as a legal rule and to submit themselves to it. Even Great Britain saw that it was impossible to agree on the definition of this principle when she was requested by France to do so.²²

The French themselves were clearly well aware of the incompatibility of their non-intervention doctrine with the public law of Europe. Already on the very first day when Molé proclaimed the principle and was confronted with the remark of a Prussian envoy at Paris that no one could limit other countries' independence as France was attempting to do, he was unable to offer any legal counterargument and merely defended the principle with the critical situation of the French government within the country.²³ The same problems were faced by French diplomats who soon realised that it was impossible for them to defend the non-intervention principle on the legal battlefield. Count Louis de Sainte-Aulaire wrote from Rome to his French colleague in Turin in March 1831: "I repeat, I will not utter the word *non-intervention* again. This principle, in its generality, seems to me to be too bad a topic for discussion."²⁴ Duke Casimir-Louis-Victorien de Mortemart warned his government from St Petersburg in the same month that the new principle was so badly defined and its use so vague that one could easily contest its suitability.²⁵ In April of the same year in Berlin, Édouard Mortier anxiously avoided discussing the principle of non-intervention from the legal point of view in connection with Italy, and when Prussian Foreign Minister Count Christian Günther von Bernstorff openly challenged him to such a debate, he flatly refused to take part in one.²⁶ Finally, Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, who had vigorously promoted the principle in London during the autumn of 1830 in connection to the question of Belgium, warned in April of the following year that "the principle of non-intervention, practical enough in itself and appropriate enough for that situation, is nothing other than absurd if regarded as an absolute, if it is to be extended to the furthest extremes."²⁷

22 The National Archives of the United Kingdom, London (henceforth: TNA), Foreign Office (henceforth: FO) 27/427, Granville to Palmerston, Paris, 21 February 1831.

23 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin (henceforth: GStA PK), Hauptabteilung III (henceforth: HA III), Ministerium des Auswärtigen I (henceforth: MdA), 4913, Werther to Frederick William III, Paris, 1 September 1830.

24 Sainte-Aulaire to Barante, Rome, 24 March 1831, Claude de BARANTE (ed.), *Souvenirs du Baron de Barante de l'Académie française 1830–1832*, vol. 4, Paris 1894, p. 154.

25 AMAE, CP, Russie 182, Mortemart to Sébastiani, St Petersburg, 29 March 1831.

26 AMAE, CP, Prusse 276, Mortier to Sébastiani, Berlin, 8 April 1831.

27 Talleyrand to Périer, London, 28 March 1831, Duc de BROGLIE (ed.), *Charles M. de Talleyrand Périgord. Mémoires du prince de Talleyrand*, vol. 4, Paris 1891, p. 114.

French diplomacy found itself in a quandary with its principle of non-intervention, especially in Italy where the outbreak of revolution was expected at the end of 1830; it finally occurred in February 1831 forcing some local rulers to ask Austria for military assistance against the rebels. At that moment France arrived at a crossroads: she had to decide whether or not to enforce her doctrine with full force and react to Austria's military intervention in the Apennines with a declaration of war, which ultimately she did not, and how to legitimise the threat of war, something she attempted to do to no avail when she tried to prevent Austria from sending her troops to Parma, Modena and the Papal States. Since Austria's proceeding on behalf of the three Italian rulers was entirely compatible with international law – she was formally asked by them for military intervention – in Paris the non-intervention doctrine veiling French geopolitical designs directed against Austria's predominance in Italy could not be defended by any legal argument.²⁸ Therefore, the French politicians and diplomats, backed by the press, justified France's non-intervention doctrine in 1830–1831 with reference to the necessity to defend her interests and preserve her honour and dignity.

The argument of honour had actually been used in connection with the principle of non-intervention since the moment the principle had been promulgated on 31 August. A day later, Molé upheld it with the declaration that “France [...] will do only what suits her dignity.”²⁹ Both expressions – non-intervention and honour/dignity – became thus simultaneously important components of political as well as public discourse in France and also instruments of French diplomats abroad. In October 1830 when Bernstorff opposed the principle of non-intervention in Belgium, Mortier argued that it would have been incompatible with the dignity and independence of France to see numerous foreign armies beyond her frontier.³⁰ Louis Philippe used the same singular line of argument when he tried to calm the Sardinian envoy in Paris, Count Paolo Francesco di Sales, with his resolution not to wage a war of conquest in Italy: “It would only be to defend France's dignity that I would be forced to wage war, and for no other reason.”³¹

28 Narciso NADA, *L'Austria e la questione romana dalla rivoluzione di luglio all'fine della Conferenza diplomatica romana*, Torino 1953, pp. 33–76; Alan J. REINERMAN, *Austria and the Papacy in the Age of Metternich*, vol. 2. *Revolution and Reaction, 1830–1848*, Washington 1989, pp. 1–34.

29 Molé to Chasteau, Paris, 1 September 1830, Armando SAITTA (ed.), *Le relazioni diplomatiche fra la Francia e il Regno di Sardegna, 1830–1848, volume primo: 14 agosto 1830 – 31 dicembre 1831*, Roma 1974, p. 38.

30 AMAE, CP, Prusse 274, Mortier to Molé, Berlin, 11 October 1830.

31 Archivio di Stato di Torino, Turin (henceforth: AST), Lettere ministri (henceforth: LM), Francia 257, Sales to La Tour, Paris, 26 November 1830.

During the first four months of 1831, in connection with the unsettled situation in Italy that finally led to Austria's military intervention, the French opposition based upon the principle of non-intervention was accompanied by extensive honour rhetoric. Sébastiani, who was foreign minister before mid-March 1831 in Jacques Laffitte's government as well as later in Casimir Périer's, belonged to a group of more radical-minded politicians prepared to wage war with Austria and his expressions corresponded with his belligerent attitude. He wrote to the no less belligerent French ambassador in Vienna, Marshal Nicolas-Joseph Maison, on 16 February 1831 that France had to oppose foreign intervention in Italy because "the principle that forms the basis of our policy today is well known; it is the one of non-intervention. By submitting to it ourselves, we have undertaken to respect it everywhere where we exert our influence and action, and above all in the regions where, as in Italy, our direct and so to speak material interests, and no less the matter of our dignity, oblige us to oppose every foreign intervention even if the maxims we have adopted do not make it a law for us."³² In the following month he added in the instructions to the same diplomat that France had struggled with Austria for hegemony in Italy for centuries and the French public would be disaffected if the government did not proceed in Italian affairs "with honour."³³ To the French ambassador in Turin, Baron Amable Guillaume Prosper de Barante, Sébastiani wrote that the honour and interests of France would be injured by Austria's intervention in Italy: "We desire to preserve peace in Europe but we are decided not to accept the injury to our honour and our dignity that are always present, *up to a certain point*, in the issues of Italy."³⁴ And to British ambassador at Paris, Granville Leveson-Gower 1st Earl Granville, Sébastiani stated that to allow Austria's freedom of action in Italy would be "inconsistent with the honor [sic] and interests of France."³⁵

The more moderate Périer also used the honour rhetoric when dealing with his own as well as foreign diplomats, openly claiming that "the honor [sic] of the country must be maintained at all risks."³⁶ In late March 1831 he told the Austrian ambassador at Paris, Count Paul von Apponyi, in reaction to Austria's intervention in the Papal States: "I have always solemnly engaged myself in the defence of the application of the principle of non-intervention when the honour and interest of

32 AMAE, CP, Autriche 414, Sébastiani to Maison, Paris, 16 February 1831.

33 Nicolas JOLICOEUR, *La politique française envers les états pontificaux sous la monarchie de juillet et la seconde république (1830–1851)*, Bruxelles 2008, p. 236.

34 Sébastiani to Barante, Paris, 15 March 1831, A. SAITTA, *Le relazioni diplomatiche*, vol. 1, p. 181.

35 TNA, FO 27/427, Granville to Palmerston, Paris, 14 March 1831.

36 TNA, FO 27/428, Granville to Palmerston, Paris, 1 April 1831.

France require it. Well, in the current case it is in France's honour and interest to prevent the re-establishment of the pope's temporal authority, which result we have resolved to achieve, from being solely attained owing to Austria's influence and the triumph of her bayonets; we want, indeed we must contribute to it, and it is by means of diplomatic negotiations, in which your court has declared itself willing to participate, that this goal must be achieved. This way of concluding the affair is demanded nationally across France, whom you are offending, whom you are humiliating with your armed intervention carried beyond Modena, Parma and Ferrara!"³⁷

Périer did not spare assertions of honour even in his correspondence and public speeches. On 18 March, five days after the establishment of his ministry, he declared in the French parliament: "We support the principle of non-intervention everywhere through the means of negotiations, and only the interests and dignity of France would force us to take up arms. We accord no nation the right to compel us to fight for its cause; the blood of the French belongs only to France."³⁸ At the end of the month Périer supported his request for parliament's approval of a governmental loan of 100 million francs with the same argument of France's honour, and he obtained the approval without difficulty.³⁹

The argument of honour was something that also met a considerably positive response in the French public. On 30 March the *Journal des Débats* claimed that the Austrian intervention in the Papal States had become for France "a matter of honour and Mr Périer has promised us satisfaction."⁴⁰ Some French citizens were finally satisfied with the peaceful proceeding of Périer, as the Duchesse de Broglie wrote Barante on 5 April: "It seems to me that people have become more reasonable with regard to war and that Mr Périer's statement has satisfied feelings of national honour."⁴¹ Others, however, were not placated by the policy of mere declarations and gestures: the sending of a naval squadron to the Adriatic Sea by Périer as a demonstration of power was too little for some French citizens, especially republicans who during the summer elections to parliament criticised his government for the foreign policy that ensured peace at the cost of France's honour.⁴²

37 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vienna (henceforth: HHStA), Staatenabteilungen (henceforth: StA), Frankreich 277, Apponyi to Metternich, Paris, 28 March 1831.

38 Pietro SILVA, *La Monarchia di Luglio e l'Italia. Studio di storia diplomatica*, Torino 1917, p. 121.

39 TNA, FO 27/428, Granville to Palmerston, Paris, 29 March 1831.

40 N. JOLICOEUR, *La politique française envers les états pontificaux*, p. 246.

41 Duchesse de Broglie to Barante, Paris, 5 April 1831, C. BARANTE, *Souvenirs du Baron de Barante*, p. 179.

42 N. JOLICOEUR, *La politique étrangère de la France*, p. 24.

The defence of France's dignity was professed not only in Paris but also in other capitals by French diplomats, the above-mentioned Barante and Maison being the most vociferous in this respect. Barante informed the government in Turin in February 1831 that in compliance with his instructions a military intervention by Austria in Piedmont would compel France to act according to her interests and honour.⁴³ Maison stated in Vienna during February and March that France had assumed the non-intervention principle as a basis of her policy and that she therefore "regarded it as being in her dignity and interest to oppose every foreign intervention in the regions where, as in Italy, these two motifs unite to trace the line of conduct that she must follow."⁴⁴ If sometimes Maison did not mention dignity, he did not neglect to use "national honour" as an argument.⁴⁵ In Berlin Mortier reasoned in a similar way when he warned Bernstorff against making a mistake in presuming that France's desire for the preservation of peace "could ally itself with the loss of her dignity and her rightful role as leader in European affairs."⁴⁶

On the international stage France achieved very little in 1831 with her policy of non-intervention supported by the honour rhetoric: she in no way prevented Austria from intervening in Italy. At least Périer achieved a quick withdrawal of Austria's forces from the Papal States, which helped him to strengthen his power at home and win the elections. When Austria intervened in the Papal States again in January 1832, Périer decided to go beyond the limit of verbal threats and intervene with force as well: on 23 February the French occupied the papal town Ancona on the Adriatic coast. Périer did not conceal the fact that essentially the only reason for the whole expedition was the demonstration of force that was to placate the French public and show Austria that she could not act in Italy as she liked, and it was of little interest to him that the Austrians had been invited by the pope whereas the French seized the town not only without the pope's approval but also against his will. Consequently, the government in Paris proceeded in sharp contradiction to international law because it calculatedly occupied the territory of a country with which it was not only at peace but also enjoyed friendly relations.⁴⁷

⁴³ Barante to Sébastiani, Turin, 10 February 1831, A. SAITTA, *Le relazioni diplomatiche*, p. 124.

⁴⁴ AMAE, CP, Autriche 414, Maison to Sébastiani, Vienna, 25 February 1831.

⁴⁵ AMAE, CP, Autriche 414, Maison to Sébastiani, Vienna, 5 March 1831.

⁴⁶ AMAE, CP, Prusse 275, Mortier to Sébastiani, Berlin, 23 March 1831.

⁴⁷ H. A. C. COLLINGHAM, *The July Monarchy. A Political History of France 1830–1848*, London and New York 1988, p. 191; Francesca FALASCHI, *L'occupazione francese di Ancona del 1932*, *Rassegna storica del Risorgimento* 15, 1928, pp. 118–126; Giuseppe LETI, *La Monarchia del luglio e la spedizione francese del 1832 in Ancona*, *Rassegna storica del Risorgimento* 16, 1929,

France's counter-intervention in the Papal States was actually the result of the same non-intervention doctrine that it had pursued in 1830 and 1831, with the significant difference that the threat of a military counterattack previously made was actually carried out in 1832. A less obvious difference but still an important one was the fact that France advocated her conduct not so much with the non-intervention doctrine that was proclaimed somewhat less vociferously by French politicians and diplomats as with the more outspoken desire to be active in Italy and limit Austria's influence there. As François Guizot later confessed in his memoirs, France had no "material and direct interest" in the Papal States and her invasion was primarily motivated by "the question of dignity and national greatness."⁴⁸

The honour rhetoric seemed to gain a greater significance with this shift from theorising about the non-intervention principle to being frank about her geopolitical aims as a result of the realisation that the non-intervention principle was impossible to sustain by any legal arguments. Therefore, honour continued to serve as an excuse for France's conduct in Italy that was generally regarded as illegal. When the Prussian envoy in Paris, Heinrich Wilhelm von Werther, asked Périer whether after the occupation of Ancona the public law of Europe still existed, Périer answered angrily: "The European public law, it is I who defends it; do you think that it is easy [for me] to preserve the treaties and the peace? It is necessary that the honour of France is also preserved: *this commanded what I have done*."⁴⁹ When defending the measure undertaken against the pope, Périer claimed that it was "a political guarantee urgently required by the dignity and the interests of France."⁵⁰ This explanation gained a more official character when it was incorporated in the French government's memorandum of 16 March explaining the reason for France's interference in the internal affairs of the Papal States: "The dignity of France and her own interests proscribe leaving the settlement of this important

PP. 58–63; Giovanni NATALI, *La rivoluzione italiana del 1831–1832 e sue immediate conseguenze*, Bologna 1956, pp. 106–110; Lajos PÁSZTOR, *L'intervento austriaco nello Stato Pontificio nel 1832 e i cardinali Albani e Bernetti*, Studi Romagnoli 8, 1957, pp. 529–595; Pierre RENOUVIN, *Histoire des relations internationales II. De 1789 à 1871*, Paris 1954, p. 394.

48 François GUIZOT, *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, vol. 2, Paris 1859, p. 297.

49 Maria GISCI, *Un episodio dell rivalità franco-austriaca nello Stato Pontificio*, Rassegna storica del Risorgimento 17, 1931, p. 385. See also Antonin DEBIDOUR, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la clôture du Congrès de Berlin (1814–1878)*, Paris 1891, p. 305; F. GUIZOT, *Mémoires*, p. 302.

50 Périer to Barante, Paris, 26 February 1832, Armando SAITTA (ed.), *Le relazioni diplomatiche fra la Francia e il Regno di Sardegna, 1830–1848, volume secondo: 2 gennaio 1832 – 31 dicembre 1834*, Rome 1976, p. 83.

question under the sole and exclusive protection of another great power.”⁵¹ Other French diplomats expressed themselves in the same way, for example Maison, who designated the occupation as “the only possible approach that was demanded of [the French government] by both the honour and interest of the country.”⁵²

What actually happened in the period between the July Revolution and the occupation of Ancona was an obvious process of transition in the use of the honour argument to justify France’s policy of non-intervention: while in 1830 and 1831 she defended, or one could even say excused, her policy primarily with the non-intervention principle to which the honour argument was added only as a supporting argument, in 1832, when the French invasion of the Papal States could not be sustained by French politicians and diplomats with the non-intervention principle, the concept of honour was no longer simply a supporting argument but became the primary factor in the political argumentation vindicating the French foreign policy in Italy.

This process of transition from the use of honour to justify the principle of non-intervention to its application as an argument in itself (independently upon the same principle) was accomplished in late 1833. At that time French foreign minister, Duke Victor de Broglie, informed the representatives of Austria, Prussia and Russia that France would never accept foreign military intervention in any neighbouring European countries. Although this attitude was an obvious outcome of the non-intervention doctrine, Broglie did not legitimise it with the principle of non-intervention, which he actually did not mention in this respect at all, but with simple reference to France’s dignity and security. This fact was well noted by the conservative courts in Vienna, Berlin and St Petersburg, which never recognised this claim, but neither did they officially refute the argument of either security or dignity and they let the whole affair die down.⁵³

The same discreet attitude towards the honour argument was assumed by the same three conservative powers and Great Britain in 1840 during the so-called

51 HHStA, StA, Toskana 52, Mémoire du Cabinet français, Paris, 16 March 1832, Metternich to Saurau, Vienna 21 April 1832.

52 N. JOLICOEUR, *La politique française envers les états pontificaux*, p. 262. See also Mémoire sur les affaires d’Italie par monsieur de Vielcastel, directeur politique, March 1832, Bianca M. CECCHINI (ed.), *Per il Re, per l’Imperatore: Gli Stati italiani nei rapporti della diplomazia segreta francese e asburgica (1815–1847)*, Roma 1998, p. 188.

53 HHStA, StA, Frankreich 288, Hügel to Metternich, Paris, 31 October 1833; AMAE, CP, Autriche 419, Sainte-Aulaire to Broglie, Vienna, 20 November 1833; AST, LM, Austria 132.2, Pralormo to La Tour, Vienna, 22 November 1833; Harald MÜLLER, *Im Widerstreit von Interventionsstrategie und Anpassungszwang. Die Außenpolitik Österreichs und Preußens zwischen dem Wiener Kongress 1814/1815 und der Februarrevolution 1848*, Berlin 1990, p. 356.

Rhine Crisis. This affair was the fallout of the second Turko-Egyptian conflict of 1839–1841, an important chapter in the history of the Eastern Question determined by two Ottoman Sultans, Mahmud II and his son Abdülmecid I, and the powerful and ambitious governor of Ottoman Egypt, Mohammed Ali. Soon after the outbreak of war between Mahmud II and Mohammed Ali in the spring of 1839, the losses to the Turkish army, navy and the sultan himself provoked the diplomatic intervention of all the great powers. On 15 July 1840 in London four of them signed a convention with the Ottoman Empire that guaranteed their diplomatic and military assistance against the Egyptian pasha. After the failure of diplomatic negotiations in Alexandria, the Austrians, British and Turks launched a military expedition in Syria in September and forced the Egyptian forces to retreat back to Egypt in early 1841. The conflict between the sultan and his pasha was finally solved in the summer of 1841.⁵⁴

This Turko-Egyptian crisis was not only significantly influenced by the involvement of the European powers but also had a significant impact on events themselves in Europe. Since France had decided not to act against Mohammed Ali and remained apart from the London Convention of 15 July 1840, the other powers acted without her support and approval. This, however, led to a serious diplomatic defeat for France. Her government led by Adolphe Thiers and backed by Louis Philippe started preparations for war with the aim of forcing the signatories of the convention to make some concessions to Mohammed Ali and thereby to France. Since the signatory powers did not give in to French threats, Louis Philippe decided to reduce the tension by accepting the resignation offered by his prime minister in October 1840 when the Rhine Crisis was virtually over.⁵⁵

The Rhine Crisis was the most serious international affair of the period from 1830 to 1848 not as much for the attitude of the king and government since they neither openly threatened war nor were willing to wage one – a fact well-known across Europe – but for the reaction of the French public that was extreme in its

⁵⁴ More on the history of the second Turko-Egyptian conflict including the consequences for Europe see Eugène GUICHEN, *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*, Paris 1921; Adolf HASENCLEVER, *Die Orientalische Frage in den Jahren 1838–1841. Ursprung des Meerengenvertrages vom 13. Juli 1841*, Leipzig 1914. The struggle between the Ottoman sultans and the Egyptian pasha is more accentuated in the book of Letitia W. UFFORD, *The Pasha. How Mehmet Ali Defied the West, 1839–1841*, Jefferson and London 2007.

⁵⁵ More on the Rhine Crisis see the published dissertation thesis of German historian Irmeline VEIT-BRAUSE, *Die deutsch-französische Krise von 1840. Studien zur deutschen Einheitsbewegung*, Köln 1967, and M. ŠEDIVÝ, *Crisis among the Great Powers*.

extent as well as in its intensity and quickly mounted to real national hysteria. French of all political factions regarded the London Convention as an insult to France and branded it, in Marshal Nicolas Jean-de-Dieu Soult's words, as a "new treaty of Chaumont," many of them believed that this national insult "must be wiped out in blood"⁵⁶ and the press eagerly invoked a war that was to be crowned by the seizure of France's so-called natural frontiers: the Rhine and the Alps.⁵⁷

The French protested that the London Convention was an offence to France, but the four great powers had neither planned nor done anything that could be construed as such.⁵⁸ The "warlike paroxysm"⁵⁹ after 15 July 1840 was caused, as the French claimed, by the intentional and malicious isolation of France by the other powers, but in fact France had actually isolated herself by her unwillingness to cooperate with them. During the first half of 1840 the future signatories waited for months for her consent to its conditions and even offered some concessions to get her on their side, while during this time France was prolonging the whole affair by not negotiating with them and secretly trying to reach a direct settlement between the sultan and his pasha. In brief, France was the victim of her own duplicitous game with the sultan as well as the other great powers who finally decided not to play it with her, something not well-known by the public but definitely realised by Thiers and Louis Philippe at the beginning of the crisis.⁶⁰

Unsurprisingly, with reference to France's threatened interests, actually not explained, the two men based their attacks against the other great powers' proceeding on the country's injured national honour and dignity (used often simultaneously again), and of course not defined, that served them as the means, in fact the only one, to legitimise the French conduct in the whole Turko-Egyptian affair.⁶¹ Belgian King Leopold I, visiting Paris when the news about the London

56 John HALL, *England and the Orleans Monarchy*, London 1912, p. 280.

57 Charles LEDRÉ, *La presse à l'assaut de la monarchie 1815–1848*, Paris 1960, p. 174; Philip MANSEL, *Paris between Empires 1814–1852*, London 2001, p. 359.

58 P. E. CAQUET, *The Napoleonic Legend and the War Scare of 1840*, *The International History Review* 35, 2013, p. 703.

59 TNA, FO 27/605, Bulwer to Palmerston, Paris, 4 September 1840.

60 For more on France's duplicitous conduct leading to her own isolation in mid 1840 see Charles H. POUTHAS, *La Politique de Thiers pendant la crise orientale de 1840*, *Revue Historique* 182, 1938, pp. 72–96; Miroslav Šedivý, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen 2013, pp. 777–800.

61 Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Munich (henceforth: BHStA), Ministerium des Äußern (henceforth: MA), Großbritannien 2235, Cetto to Ludwig I of Bavaria, London, 31 July 1840. For more on the policy of Thiers and Louis Philippe during the Rhine Crisis see Guy ANTONETTI, *Louis-Philippe*, Paris 1994, pp. 823–825; Gabriel de BROGLIE, *Guizot*, Paris 1990, pp. 243–

Convention arrived, fittingly remarked that France felt herself “injured even more in her honour than her interests,”⁶² and particularly those French patriots openly discussing war would have agreed with this statement since, as a deputy for the Department Somme claimed, “when the honour of the country is at stake, any hesitation [to wage it] is a treason.”⁶³

The war finally did not come since Louis Philippe saw in a fight for France against the four other great powers a serious threat not only for his country but also his throne. When on 15 October a deranged assassin tried to kill him, the king decided to end his belligerent policy and rejected a discourse on the throne drafted by Thiers on 20 October, which was in essence modest but concluded with threatening words in order for him to save face before the deputies and the nation: “Gentlemen, more than ever I would like to count on your patriotic support. You want France to be strong and great as much as I do. No sacrifice would be too great for her to keep her rightful position in the world. She does not want to lose it. France is strongly attached to peace but she will not buy it at a price unworthy of her, and your king, who devotes his glory to conserving her place in the world, wishes to leave intact to his son that sacred heritage of independence and national honour which the French Revolution has placed in his hands.”⁶⁴

In reaction to the king’s rejection of his draft Thiers resigned, a new ministry was established and a very moderate speech was prepared for the king,⁶⁵ assuring the deputies that the king wanted to preserve peace, of course in compliance with France’s honour: “I have at heart the dignity of our native country as much as its security and peace.”⁶⁶ This proves that the concept of national honour, propagated so widely at the beginning of the crisis, was also highly important at the end of it,

254; J. P. T. BURY – R. P. TOMBS, *Thiers, 1797–1877. A Political Life*, London 1986, pp. 70–77; Pierre GUIRAL, *Adolphe Thiers ou de la nécessité en politiques*, Paris 1986, pp. 175–181; T. E. B. HOWARTH, *Citizen King. The Life of Louis-Philippe, King of French*, London 1961, p. 264; Henri MALO, *Thiers 1797–1877*, Paris 1932, pp. 307–322.

62 HHSa, StA, England 229, Neumann to Metternich, London, 25 August 1840.

63 Charles ALMERAS, *Odilon Barrot. Avocat et homme politique 19 Juillet 1791 – 6 Août 1873*, Paris 1948, p. 133. For the honour rhetoric in some French journals during the Rhine Crisis see W. M. REDDY, *The Invisible Code*, pp. 26–30.

64 *Projet de discours pour l’ouverture de la session des Chambres de 1840, présenté au Roi le 20 octobre 1840 par le cabinet présidé par M. Thiers, et non agréé par le Roi*, F. GUIZOT, *Mémoires*, p. 512.

65 François CHARLES-ROUX, *Thiers et Méhémet-Ali. La grande crise orientale et européenne de 1840–1841*, Paris 1951, pp. 263–264.

66 Séance royale du 5 November 1840. Discours du Roi, Imprimerie Royale, 1–2; see also Charles H. POUTHAS, *La Politique étrangère de la France sous la monarchie constitutionnelle*, Paris 1948, p. 287.

and despite the criticism of some warmongers, the French generally seemed to be satisfied with the peaceful outcome; as Count Charles de Rémusat, the minister of interior in Thiers' government, wrote two days after the assassination attempt on the king: "Many people, once extremely sensitive on the question of national honour, are delighted to find in the fear of anarchy a pretext for cooling down."⁶⁷

The examples of the non-intervention doctrine and the Rhine Crisis prove with certainty that the honour argument was an important weapon used by France when she had no other means for justifying her foreign policy, as, for example, when she tried to create a "cordon sanitaire" behind her borders and thereby limit the sovereignty of the neighbouring countries in the early 1830s or find a pretext for the criticism of the London Convention in 1840. In such cases the defence of her national honour became a political weapon with an almost legal value since it was applied instead of a legal argument when there was none. What is also certain is the fact that this honour rhetoric was noted by foreign diplomats and statesmen during the whole period under research and they clearly understood but disliked its purpose – to win domestic support for foreign activities and gain an argument for sustaining the need for such actions in face of foreign objections. For this it is possible to offer limited but persuasive evidence of the negative reactions in the diplomatic correspondence although it was sometimes merely in the style of the response of Sardinian Foreign Minister Victor Sallier De La Tour, who expressed a strong dislike of the July Monarchy and a desire of an open rupture with France; La Tour expressed his reaction, and regarding his attitude presumably also his dislike, by underlining the explanation of a French chargé d'affaires in Florence about the occupation of Ancona as "*a decision concerning France's dignity*."⁶⁸

Some others left more outspoken expressions of their disapproval. Austrian Chancellor Prince Clemens Wenzel Lothar Nepomuk von Metternich-Winneburg wrote in his instructions to London on 8 April 1832: "The occupation of Ancona is an act inexcusable under all the terms under which it is possible to view it. It represents a manifest violation of international law, a serious insult to the sovereignty of the Holy Father, an unfounded insult for Austria, an excitation to revolt, and a claim for domination on the part of a great power that does not lose any opportunity to prove that this dominance is inseparable from what it likes to qualify as *national honour* [underlined by Metternich] [...]. The aim of the French government was to get a foothold in Italy [...]. What this enterprise inevitably had

67 René de CASTRIES, *Louis-Philippe*, Paris 1980, p. 316.

68 AST, LM, Toscana 12, Castelfalfero to La Tour, Florence, 6 March 1832.

to offer insulting to the principles was subordinated to the aims of national glory and vanity.”⁶⁹ Just several days earlier the Prussian secretary of state, Johann Peter Friedrich Ancillon, had expressed himself to a Sardinian envoy at Berlin in a similar way: “France proceeds regardless of the disagreement taking place, certain that the pope will not oppose her intervention. It would be much easier for the French ministry to defend the expedition to Ancona if it were not reminded of it now. If one were to remind her of it, France would consider it an insult to her honour because what she demands to maintain her honour actually serves to maintain her injustice and political turpitude.”⁷⁰ The Austrian internuncio in Constantinople, Franz von Ottenfels, wrote in November of the same year: “I have observed for a long time that there is no affair, no problem in Europe in which France would not seek to interfere because she believes that her honour, or better said her self-esteem, would suffer if she had the impression of being excluded.”⁷¹

In 1840 some members of the diplomatic corps in Paris left comments proving that they understood the importance of the honour argument for mobilising the masses angered by France’s alleged exclusion from the London Convention and for legitimising the position that the French government adopted after 15 July towards its signatories.⁷² They also noted that the argument of injured honour was more important for the French government than reference to her interests, in other words that Thiers wished to ensure popularity at home by making the agreement between the great powers and the sultan “a matter of nation and honour.”⁷³ Therefore, in the journals under the influence of Thiers or Louis Philippe the London Convention was presented as a serious offence to “French national honour.”⁷⁴ The Prussian chargé d’affaires in Paris, Karl von Werther, reported in this respect at the end of July: “The entire press in Paris has occupied itself during the last four days with nothing except the Oriental affair and all the newspapers of whatever party express

69 HHStA, StA, England 199, Metternich to Neumann, Vienna, 8 April 1832.

70 AST, LM, Prussia 27, Breme to La Tour, Berlin, 3 April 1832.

71 HHStA, StA, Türkei VI, 54, Ottenfels to Metternich, Constantinople, 10 November 1832.

72 Archivio di Stato di Napoli, Naples (henceforth: ASN), Ministero Affari Esteri (henceforth: MAE), Sardegna 2014, Ramirez to Scilla, Turin, 1 August 1840; Archivio Segreto Vaticano, Vatican City (henceforth: ASV), Archivio della nunziatura apostolica in Parigi 39, Garibaldi to Lambruschini, Paris, 3 and 29 August, 6 October 1840; TNA, FO 27/605, Bulwer to Palmerston, Paris, 21 August 1840; National Archief, the Hague, Ministerie van Buitenlandse Zaken 1813–1870, 1555, Fagel to Verstolk, Paris, 24 August 1840; AST, LM, Francia 267, Crotti di Costigliole to Solaro, Paris, 27 August 1840.

73 HHStA, StA, Frankreich 318, Apponyi to Metternich, Paris, 30 July 1840.

74 BHStA, MA, Paris 2102/1, Luxemburg to Ludwig I of Bavaria, Paris, 8 August 1840.

themselves with indignation and anger towards Great Britain. The ministerial newspapers, at least those which write more or less under the influence of the government, do not cease on this occasion to invoke a sense of honour and warlike enthusiasm throughout the country.”⁷⁵

What is further evident from the available sources is the feeling of anxiety widespread among foreign diplomats as well as “common” Italians that gambling on the honour card would endanger the peace, as the papal nuncio in Paris reported in October 1840 about “the French who are so easily offended in matters of national honour, whose passions are so easily aroused, and who are so confident in their military power that, consequently, either because of their national honour, or the expectation of personal fortune or revolutionary passions, a warlike mentality has seized the country and is pushing it towards war.”⁷⁶ When the crisis reached its most serious phase in early October after the news of Mohammed Ali’s deposition by the sultan and an allied intervention against the Egyptian army in Syria arrived in Paris and provoked there real war fever, war was regarded in Turin as inevitable because the Sardinian government presumed that Louis Philippe and Thiers would be unable to stand the public pressure calling for revenge for the insulted “French honour and dignity.”⁷⁷ This was not the first time when the honour rhetoric caused feelings of uneasiness in an Italian state: in early 1831 the Tuscans feared France’s forthcoming naval expedition against the Duchy of Modena⁷⁸ owing to the strong condemnation of the French press criticising their own government for tolerating the Duke of Modena’s refusal to recognise the Orleans Monarchy and thereby “allowing the dignity of France to be insulted with impunity.”⁷⁹

Even though other countries disliked this style of argument, they never made a stand against it, or at least no such example has ever been documented. No foreign diplomats nor foreign ministers or their rulers directly attacked France’s loud protestations of her injured national dignity and there is no proof that they challenged the validity of the honour argument during meetings with the French. In the early 1830s Metternich, often regarded as the main guardian of the legal-political order in Europe after 1815 and prepared to defend Austria’s interests in Italy against France with all possible means, even at the cost of war and with the use

75 GStA PK, HA III, MdA I, 7355, Werther to Frederick William IV, Paris, 30 July 1840.

76 ASV, Archivio della nunziatura apostolica in Parigi 39, Garibaldi to Lambruschini, Paris, 8 October 1840.

77 ASN, MAE, Sardegna 2014, Ramirez to Scilla, Turin, 8 October 1840.

78 TNA, FO 27/426, Granville to Palmerston, Paris, 9 February 1831.

79 GStA PK, HA III, MdA I, 5663, Martens to Frederick William III, Florence, 29 January 1831.

of Napoleon I's son then residing in Schönbrunn against Louis Philippe's regime if necessary, never officially disputed the idea of French honour although he saw no reason why it should have been injured by Austria's Italian policy. During the Rhine Crisis when Metternich considered the French claim of a national insult to France as absolutely without foundation, not only did he not denounce it but he also tried, albeit in vain, to solve the crisis by means of any settlement that would not be contradictory to the contents of the London Convention but would still enable Thiers and Louis Philippe to save face, offering "to French vanity the chance to cry from the rooftops of the French Foreign Ministry on la Rue des Capucines to all France and Europe 'it is here and not in London where the Levant was pacified!'"⁸⁰

Even the usually less conciliatory British Foreign Secretary, Henry John Temple 3rd Viscount Palmerston, was prudent in his conduct towards the French in this respect. On the one hand, when Thiers threatened the British chargé d'affaires in Paris, Henry Lytton Bulwer, with war in 1840, Palmerston found it necessary to write to the latter that if the French prime minister attempted to use threatening language again, "convey to him in the most friendly and inoffensive manner possible, that if France throws down the gauntlet we shall not refuse to pick it up; and that if she begins a war, she will to a certainty lose her ships, colonies, and commerce before she sees the end of it; that her army of Algiers will cease to give her anxiety, and that Mehemet Ali will just be chucked into the Nile."⁸¹ On the other hand, although he disapproved of the accusation that France's honour and dignity had been injured by the signatory Powers during a discussion with a Swedish representative at London, he never dared to refute it when dealing with the French government.⁸²

Owing to the non-existence of any written explanation of this restraint it is possible only to deduce the reasons for it. The answer most probably lies in, first, the abstract nature of the honour argument, and, second, the value that the French attributed to it. For the other great powers it was in effect impossible to brush aside the allegations of France's threatened or even injured national honour because it was actually difficult to counter anything that could not be clearly defined and that, if attacked, could become a cause of diplomatic or even military clash. One

80 HHStA, StA, England 231, Metternich to Neumann, Königswart, 23 August 1840. See also HHStA, StA, Frankreich 319, Metternich to Apponyi, Vienna, 23 October 1840.

81 Palmerston to Bulwer, Carlton Terrace, 22 September 1840, Henry L. BULWER, *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, vol. 2, Leipzig 1871, p. 288.

82 Riksarkivet (The Swedish National Archives), Stockholm, Beskickningsarkiv, Inkomna skrivelser, London, E2 D:426, Björnstjerna to Ihre, London, 22 September 1840.

also cannot forget that arguments of dignity were routinely incorporated into the diplomatic correspondence and public speeches in other European countries, in the conservative ones usually connected with the ruler personally, and in this case it was also entirely unprecedented to challenge them. Consequently, the representatives of other countries unofficially expressed their little sympathy with the “vanity” of the French nation, of which the exalted defence of honour was said to be the outcome, and while they scorned this tendency in private, they never officially took a stand against it.⁸³

It was precisely for the reason that it was impossible or, better said, difficult and risky for the other powers to start a discussion whether the honour of the French nation was or was not injured that this instrument was often used by France. Although this conclusion cannot be supported by clear-cut evidence since its application was never explained or discussed by any party concerned, French diplomats actually seemed to apply it customarily to strengthen France’s position in diplomatic negotiations since their proclamations of honour and dignity, accompanying expressions of national interests, made it more or less impossible for their opponents to repudiate her claims; to refute the honour argument, in other words to reject it as invalid, was in the sphere of diplomacy beyond the realm of possibility: to say that France exaggerated the value of her dignity in the political context and that her honour was not at stake could be regarded by the French as an unacceptable national insult – a *casus belli*. This would explain why foreign statesmen and diplomats did not even broach the issue of France’s allegedly threatened dignity during private talks with her representatives although they cannot have failed to note this style of reasoning and evidently disliked this way of France justifying her foreign policy that was not always compatible with the existing legal norms. Both parties – France with her application of honour as a political-legal instrument in diplomatic affairs and the other great powers with their silence – seemed thus to contribute to the erosion of the European States System as it had been established in 1815.

83 HHStA, StA, Türkei VI, 50, Ottenfels to Metternich, Constantinople, 25 February 1830; HHStA, StA, Türkei VI, 54, Ottenfels to Metternich, Constantinople, 10 November 1832; HHStA, Staatskanzlei, Preußen 174, Trauttmansdorff to Metternich, Berlin, 12 October 1840; Gustav HUBER, *Kriegsgefahr über Europa, 1830–1850*, Berlin 1932, p. 63.

Čest jako politicko-právní argument: Francouzská červencová monarchie, národní čest a Evropa 1830–1840

MIROSLAV ŠEDIVÝ

V dějinách mezinárodních vztahů používali jednotliví protagonisté různorodé prostředky k obhajobě a prosazení vlastních cílů. Jedním z nich byla argumentace ctí, a to jak panovnickou, tak národní, která byla vznášena s cílem obhájit státní a po demokratizaci konceptu cti v průběhu Velké francouzské revoluce i národní zájmy.

Přes velkou pozornost, která je v zahraniční odborné produkci věnována otázce cti od antiky po současnost, nebyla dosud nikdy prozkoumána problematika využití či dokonce zneužití konceptu cti v mezinárodní politice, a to pro kterékoliv období lidských dějin. Tato studie si klade za cíl napravit tento stav a pokusit se o analýzu tohoto obtížně uchopitelného problému. K dosažení zvoleného cíle bylo vybráno období deseti let po červencové revoluci ve Francii v roce 1830, kdy se francouzská zahraniční politika stala asertivní a v některých případech dokonce nekompatibilní s tehdy všeobecně uznávanými principy mezinárodního práva, především pak ve vztahu k italským státům. Proto prostředím Apeninského poloostrova dotváří teritoriální rámec, v jehož mantinelech je analyzována obhajoba postupu Francie její národní ctí, a právě pro toto prostředí jsou v zájmu kontextualizace uvedeny i případy dalších států, které údajně raněnou panovnickou či národní ctí maskovaly nelegálnost své vlastní politiky.

Francouzská červencová monarchie systematicky využívala koncept cti v mezinárodních vztazích 30. let 19. století, a to především v momentech, kdy nebyla schopna své jednání obhájit na poli mezinárodního práva: na počátku této dekády se jednalo o takzvaný princip neintervence, v roce 1840 pak o její válečnou rétoriku v průběhu takzvané Rýnské krize v reakci na odlišný postup ostatních velmocí na Blízkém východě. Tyto dvě záležitosti proto byly vybrány k analýze způsobu, jakým Francie využívala cti v diplomatické aréně s ostatními evropskými státy a jak tato rétorika získala až téměř hodnotu politicko-právního argumentu. Volba principu neintervence a Rýnské krize pak byla učiněna i proto, že nabízí pro-

jevy nesouhlasu některých evropských a italských státníků a diplomatů s takovým chováním, případně i obyvatel některých států Apeninského poloostrova.

Jelikož vzhledem k absenci odborné literatury neexistuje pro zpracování tohoto tématu adekvátní metodika a současně není argumentace cti vysvětlena v dobových pramenech, je v předložené studii nezbytné věnovat značnou pozornost právě metodologické rovině. O jisté „abstraktnosti“ zvoleného problému vypovídá již jen to, že navzdory běžnému a hojnému výskytu odkazu na panovnickou či národní čest v rozličných textech daného období nebyl v diplomatické či právní praxi nikdy kodifikován ani systematizován způsob užití tohoto slova. Díla právních teoretiků na toto téma zcela mlčí, stejně jako novinové články, politické spisy a jakékoliv jiné zdroje. Dokonce neexistovalo ani pravidlo pro používání samotného pojmu čest, kdy ve francouzštině byl užíván bez jakéhokoliv rozlišení a často pak i vedle sebe jako synonyma *dignité* a *honneur*, v anglickém jazyce pak *dignity* a *honour*.

Tím spíše se tato studie opírá o přístup francouzského panovníka a jeho ministrů a diplomatů při prosazování národních zájmů pomocí principu neintervence či válečných hrozeb v roce 1840, jinými slovy o to, jak byl koncept cti aplikován v praxi. Zde se jednoznačně ukazuje, že čím méně bylo možné daný postup obhájit zásadami mezinárodního práva, tím intenzivněji docházelo k odvolávání se na národní čest. Důvodem se zdá být především to, že vůči tomuto způsobu argumentace bylo nanejvýš obtížné se bránit, neboť zpochybnění ohrožení či hodnoty cti panovníka či celého národa mohlo být považováno za vážnou urážku, případně i *casus belli*.

Zde je pak nutné hledat i odpověď na to, proč zástupci jiných evropských států sice nesouhlasili s odkazy na ohroženou francouzskou čest, současně se jim však nikdy neodvážili postavit otevřeně a vyvolat tak disputaci na toto téma. Přesto jsou vzácně dochované soukromé postoje odmítající tento způsob argumentace nanejvýš cenné, protože jednoznačně dokazují, že byl vnímán jako vážný problém. To platí i pro veřejné mínění v některých italských státech, které na obvinění o uražené národní cti francouzského národa reagovalo s obavou, že tato „domnělá urážka“ bude zneužita jako záminka k vyhlášení války ze strany Francie.

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Ve dnech 13.–15. září 2017 se konal v Olomouci 11. sjezd českých historiků – profesní setkání historiček a historiků České republiky. Hostitelem více než 800 účastníků sjezdu se stala Univerzita Palackého v Olomouci, která byla při této příležitosti hlavním partnerem Sdružení historiků České republiky. Zdárný průběh jednání zajistila skupina olomouckých historiček a historiků za vedení Radmily Švaříčkové Slabákové a Radmily Prchal Pavlíčkové, pod patronací rektora Jaroslava Millera a děkana filozofické fakulty Jiřího Lacha. Působivé prostředí Olomouce uvítalo rovněž zahraniční hosty (mj. z partnerských organizací historiků polských, slovenských a německých) a některým z nich poskytlo příležitost k přednáškám (zvláště zaujala americká historička Lynn Hunt výkladem o proměnách současné historiografie ve směru ke globální historii).

Dosud patrně nejpočetnější shromáždění badatelek a badatelů v oboru historických věd bylo netradičně rozděleno do mimořádně velkého počtu – zhruba osmi desítek – panelů, což na jedné straně umožnilo uplatnit asi 650 příspěvků autorů všech současných generací, na druhé straně však nutně vedlo k určité atomizaci programu. Jelikož se nepočítá s kompletním zveřejněním přednesených textů v kongresovém sborníku, lze očekávat, že se referáty přednesené na olomouckém sjezdu postupně objeví v řadě časopisů a snad i monotematických sborníků.

Redakce Českého časopisu historického se proto rozhodla oslovit autory těch referátů, které se týkají obecnějších otázek historiografie nebo které zaujaly publikum neobvyklými pohledy na vybraná dílčí témata, a nabídla jim možnost zveřejnění na stránkách ČČH. Samozřejmě respektovala skutečnost, že některé přednášky či referáty si již s předstihem rezervovala jiná odborná periodika. Zveřejnění v ČČH bylo podmíněno tím, že původní čtené referáty budou upraveny do podoby standardních studií. Prvé tři odevzdané texty přináší první číslo 116. ročníku. V průběhu roku 2018 vyjdou další stati, svým původem spjaté s olomouckým sjezdem.

Jaroslav Pánek – Jiří Pešek

THE 11th CONGRESS OF CZECH HISTORIANS

The 11th Congress of Czech Historians took place in Olomouc between 13th–15th September 2017 – it was a professional gathering of male and female historians from the Czech Republic. More than 800 participants of the Congress were hosted by Palacký University in Olomouc. On this occasion, the University was the main partner of the Association of Historians of the Czech Republic. The smooth running of the event was ensured by a group of Olomouc historians under the leadership of Radmila Švaříčková Slabáková and Radmila Prchal Pavlíčková, under the auspices of Jaroslav Miller, the Chancellor and Jiří Lach, the Dean of the Faculty of Arts. The friendly and impressive environment of Olomouc also welcomed foreign guests (from partnership organisations of Polish, Slovak and German historians, amongst others). Some of them were even given an opportunity to deliver their presentations (in particular, the paper delivered by the American historian Lynn Hunt on the changes and shifts of contemporary history towards the direction of global history, was especially fascinating).

This gathering of researchers in the discipline of historical sciences, probably the most numerous until now, was, contrary to tradition, divided into an unusually large number of panels – roughly eighty. However, this, on one hand, made it possible for around 650 presentations by participants of all generations to be heard, yet on the other hand it inevitably led to a certain atomization of the proceedings. As the complete publication of delivered Congress presentations is not envisaged, it may be expected that these contributions delivered at the Olomouc Congress will gradually appear in a number of publications and perhaps even in mono-thematic volumes.

The Editorial Board of The Czech Historical Review, therefore, decided to approach the authors of these papers which relate to the more general issues of historiography or whose presentations captured the public's attention by their unusual approaches to selected partial themes and offered them an opportunity to have them published in the pages of the CHR. The Board naturally respected the fact that some presentations or papers had already been reserved in advance by some specialist periodicals. Any publication in the Czech Historical Review is,

however, subject to the conversion of these originally oral papers to the form of standard written studies. The first three texts submitted are included in Issue One of Volume 116. In the course of 2018 further papers, the origins of which are linked to the Olomouc Congress, will be published.

Jaroslav Pánek – Jiří Pešek
Translated by Alena Linhartová

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd

JAROSLAV PÁNEK

JAROSLAV PÁNEK: Czech Participation at International Congresses of Historical Sciences

This article deals with the structure of international congresses of historical sciences from Madrid 1990 up to Jinan 2015 and with the topics discussed at them. Paying particular attention to the organization of „major themes“, it follows the dominant status of large states in the Euro-American civilisation and the Far East compared to the marginal role of all the other parts of the world. Using the example of the Czech Republic whose participation at world congresses has increasingly grown, it documents that this discrepancy is not impossible to overcome, yet it requires systematic work and increased effort on the part of the national committees and historians in these smaller countries. Collaboration of several countries (in this case especially that of the Czech Republic, Poland and other Central European countries) is seen as an appropriate means so that the results of historiographies of smaller countries may make their mark, which the article illustrates with the examples of the Congresses in Sydney 2005, Jinan 2015 and on preparations for the Congress in Poznan in 2020.

Key words: Historiography – International Congresses of Historical Sciences 1990–2015 – Central Europe – Czech Republic – Poland – Hungary – Epistemic Justice

Při zbežném pohledu na český podíl při pořádání nejprestižnějších setkání historiků z celého světa – mezinárodních kongresů historických věd¹ – bychom mohli zaujmout několikéré stanovisko. To *skeptické* by nám povědělo: na tak velkých kongresech se nic originálního neobjeví, protože do skrumáže nejméně dvou tisícovek lidí z mnoha desítek zemí pěti kontinentů se velké objevy nenosí. Leč takové tvrzení platí jen částečně. Každý kongres se rozpadá do desítek sekcí různého formátu, z nichž na některých (zejména ve specializovaných tématech a zasedáních u kulatého stolu) se mnohdy rozvinou pozoruhodné, jiskřivé diskuse, v nichž se prvně a možná naposledy setkají historici z různých konců světa a předvedou své naprosto rozdílné pohledy na dějiny, někdy i na společná či blízká témata. Taková příležitost se sotva kde jinde naskytne.

Druhý pohled by mohl být *sebeuspokojivý* – při hodnocení vývoje od roku 1990 by konstatoval, že naše situace je poměrně dobrá: Češi získali a zorganizovali „svá“ témata v roce 1990, 2000, 2005, 2010 a 2015 a ani před kongresem chystaným na rok 2020 nejsou bez vyhlídek.² K tomu bychom mohli dodat, že kromě toho se uplatnili se svými referáty v mnoha dalších sekcích, pořádaných jinými státy.³ Situace z dosud posledního – jinanského – kongresu by mohla někoho vést k nadšení, neboť počtem tří témat jsme se zařadili – byť i s velkým odstupem za historiografickými velmocemi – do druhé nejúspěšnější kategorie států. Leč entuziasmus tu není zcela na místě, uvážíme-li, že „svá“ zasedání dokázaly uspořádat pouze

- 1 Souhrnné dílo o historických kongresech, jež se konaly ve 20. století, napsal německý historik Karl Dietrich Erdmann, který byl v letech 1975–1980 předsedou Mezinárodního komitétu historických věd: Karl Dietrich ERDMANN, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen 1987; v upravené a doplněné anglické verzi K. D. ERDMANN, *Towards a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences*. Edited by Jürgen KOCKA and Wolfgang J. MOMMSEN, New York – Oxford 2005.
- 2 Blíže v kolektivní monografii Bohumil JIROUŠEK (ed.), *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd / Czech and Czechoslovak Participation in International Congresses of Historical Sciences*, České Budějovice 2006 (= *Historia culturae – Studia* 7); Jaroslav PÁNEK, *Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd v letech 1990–2005*, tamtéž, s. 109–138; TÝŽ, *Historici mezi vědou a vědní politikou*, Pardubice 2016, s. 413–520 (oddíl *Mezinárodní souvislosti české historiografie*).
- 3 Podrobná faktografická dokumentace: Jaroslav PÁNEK, *Historické kongresy*, in: Akademická encyklopedie českých dějin, V, Praha 2018 (v tisku).

ústavy Akademie věd ČR – ve dvou případech Historický ústav a v jednom Ústav pro soudobé dějiny. Naše univerzity byly sice reprezentovány několika odvážnými historičkami a historiky v úloze přednášejících, ale v porovnání k počtu badatelů na vysokých školách to bylo zastoupení jen mizivé. Jako by se čeští badatelé ostýchali vstoupit na světové kolbiště a prezentovat své výsledky na světovém fóru v té nejtvrďší konkurenci.⁴

Kdo měl příležitost sledovat světové kongresy historiků přinejmenším za poslední tři desetiletí, nemůže si dělat iluze o tom, že jsou dokonalou formou šíření vědeckých poznatků na té nejvyšší úrovni. Bezpochyby přinášejí také nemálo prázdných frází a pěnu módních vln, které se zanedlouho rozplynou jako loňský sníh. Nabízejí však obrovské tržiště informací, a to ne těch internetových, nýbrž *kontaktních*, které lze získat jen bezprostřední zkušeností, osobním stykem a přímou názorovou konfrontací.⁵ Jsou místem obrovské nabídky poznatků, které se jinde neobjevují, a zároveň jedinečnou příležitostí k účinnému šíření vlastních výsledků s potenciálně celosvětovým dosahem. Uvažme, v jakém stavu informační přesycenosti žijeme: jen v České republice vychází ročně kolem deseti tisíc historických publikací (knih, článků, recenzí a zpráv), na světě je to velmi hrubým odhadem nejméně milion publikací každých dvanáct měsíců.⁶ Je to taková záplava, že upozornit v ní na zajímavý výsledek i značného významu je velmi obtížné. Avšak světový kongres nabízí potenciál k rozšíření pozoruhodného výsledku daleko za hranicemi našeho státu i Evropy. Při tom nejde o sbírání formálních dokladů o „impaktu“, nýbrž o stále hledání odpovědi na naléhavou otázku, zda naše bádání má širší dopad a zda ve světě něco znamená.

Kdyby tomu tak nebylo, sotva by se už od prvního kongresu v roce 1898 stupňoval tak silný konkurenční tlak na kongresové zastoupení. Zatímco ještě v první polovině 20. století šlo o vystupování předních vědců, kteří vytvářeli jakousi evropskou historiografickou elitu (nás tehdy reprezentoval především Josef Šusta a po něm Karel Stloukal), pak od padesátých do osmdesátých let se kongresy změnilly v ideologické kolbiště bipolárního světa. To mělo i své mimovědecké „výhody“ – komunistický Východ si vedle převažujícího kapitalistického Západu

4 Podrobně: Jaroslav PÁNEK a kol., *XXII. Mezinárodní kongres historických věd v Ťi-nanu/Jinanu – 22nd International Congress of Historical Sciences in Jinan*, ČCH 113, 2015, s. 1133–1249.

5 Na základě poznatků z kongresu v Sydney (2005) to vystihl Jiří LACH, *Účast na kongresu jako zásadní profesní zkušenost*, ČCH 104, 2006, s. 217–220.

6 Blíže Jaroslav PÁNEK, *A Historian's Reflection on Historical Bibliography*, in: Kristina Rexová – Bernadette Cunningham – Václava Horčáková – Věra Hanelová (eds.), *Historical Bibliography as an Essential Source for Historiography*, Cambridge 2015, s. 3–13.

činil nárok na poměrně silnou reprezentaci a do směrodatného tria byly postupně přijaty i „rozvojové země“. Takovéto politicky podmíněné rozdělení úloh skončilo roku 1990 na kongresu v Madridu, na nějž byly ovšem partesy rozděleny už o několik let dříve. Jen proto mohlo tehdy Československo získat nárok na organizaci dvou zasedání (z nichž ovšem naplnilo pouze jediný)⁷ a Německá demokratická republika dokonce jedno ze tří velkých témat.⁸

To vše na počátku devadesátých let zmizelo a nastal čas tvrdé konkurence. Jistěže i zde působily a působí mimovědecké okolnosti (váha zainteresovaných států ve světě, jejich finanční možnosti, diplomatická obratnost představitelů jejich národních komitétů), ale na první místo se vysunuly takové faktory jako vědecká kapacita historiografie v jednotlivých státech, schopnost přinášet neotřelé podněty a intenzita zapojení do mezinárodních vědeckých sítí. Rozdělení vedoucích úloh na světových kongresech názorně ilustruje distribuce takzvaných velkých témat, tedy nejprestižnější a nejsledovanější části každého kongresu. Na posledních pěti kongresech, konaných v letech 1995–2015 se vytvořila zřetelná hierarchie. Velké téma získaly USA osmkrát, Francie a Velká Británie pětkrát, Německo a Austrálie třikrát, Itálie a Japonsko dvakrát; po jednom úspěchu zaznamenaly nově nastupující velmoc Čína a poté několik menších, ale vědecký a také humanitní výzkum významně podporujících států – Finsko, Izrael, Nizozemí, Rakousko, Španělsko a Švýcarsko.⁹

Z tohoto rozdělení je patrné, kdo hraje na světových kongresech první housle – vedle Spojených států je to čtveřice největších západoevropských zemí, ze zámorí Austrálie a Japonsko. Pětice menších západoevropských států, dále Izrael

7 Viz níže pozn. 20.

8 *17° Congreso Internacional de Ciencias Históricas / 17e Congrès international des Sciences historiques / 17th International Congress of Historical Sciences*, Madrid 1990, I (*Sección cronológica*), II (*Sección cronológica. Metodología: La biografía histórica*), Madrid 1992; Bohumil BAŘURA, *Ze XVII. mezinárodního kongresu historických věd*, *Folia Historica Bohemica* 14, 1990, s. 539–546; František ŠMAHEL – Jaroslav PÁNEK – Jiří KOŘALKA – Bohumil BAŘURA – Zdeněk MÜLLER – Josef MACEK – Milan ŠVANKMAJER, *17. mezinárodní kongres historických věd v Madridu*, ČČH 89, 1991, s. 306–312.

9 Vycházím z dokumentace zachycené v programech a protokolech jednotlivých kongresů, ze zpráv o kongresech z pera českých účastníků a samozřejmě z vlastní zkušenosti s průběhem těchto kongresů; příslušná literatura je zachycena v poznámkách 8, 13, 14, 16, 17, 19. Na některých kongresech měla tzv. velká témata poněkud složitější strukturu – byla rozdělena do několika částí (dílčích zasedání), z nichž každá měla vlastního organizátora; jeden z organizátorů dílčího zasedání se pak stával organizátorem, resp. koordinátorem celého velkého tématu; v takovém případě je v této stati organizující stát počítán vždy jednou, byť byl organizátorem dílčí části i koordinátorem celku.

a nejnověji Čína se zatím prosadily pouze výjimečně, kdežto pro země východní poloviny Evropské unie, pro postsovětské státy a pro ostatní kontinenty tu místo nezbylo nikdy. Pokud bychom podobně vyhodnotili ostatní formáty zasedání, počet zastoupených států by vzrostl a obraz by byl pestřejší, ale zásadní proporce by se potvrdily. Euroamerický Západ a Dálný východ jsou dominantní, kdežto ostatní části světa zaujímají submisivní postavení. Nikoli proto, že by byly tak intenzivně marginalizovány, ale i toho důvodu, že pravděpodobně na snahu o větší vyváženost světových makroregionů na mezinárodních kongresech historických věd rezignovaly.

Česká republika se zařadila mezi několik desítek zemí, které o získání velkého tématu neusilovaly, zato však se snažily podílet na menších formátech kongresových zasedání. Ani jejich získání a organizační zvládnutí není snadnou záležitostí. Navíc obsahové pojetí a forma těchto zasedání se postupem času mění. Ještě na kongresu v Madridu (1990) bylo možné v bipolárním soupeření uplatnit téma *Comenius in World Science and Culture*, tedy problematiku vázanou na jednu centrální osobnost;¹⁰ něco podobného se tehdy stalo u souběžného kulatého stolu, věnovaného rukopisným pramenům k době Marca Pola. Později už by to bylo téměř nemožné, neboť personalizovaná témata byla potlačena, a proto například návrh Masarykova ústavu AV ČR na zasedání „Evropan a světoobčan T. G. Masaryk a jeho diagnóza evropské krize“ pro chystaný kongresu v Oslu (2000) neměl naději na přijetí.¹¹ Pro zasedání byly nadále akceptovány v podstatě náměty formulované jako problémy, metody, pojmy, makroregiony, periody a vztahy v proudu dějin.

Základní forma kongresů, závazná v uplynulém čtvrtstoletí i dnes, byla přijata na generálním shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd, které se konalo v Praze v září 1992. Za předsednictví britského historika Theo C. Barkera byla struktura kongresů upravena tak, aby se nerozpadaly do množství „mikro-kongresů“ s předcítáním dlouhých přednášek, ale aby se těžiště jednání přeneslo do diskuse. Zřetelně se vyčlenila celodenní plenární zasedání k velkým tématům, zatímco pro specializovaná témata (zaměřená podle možnosti na komparativní

10 Blíže Jaroslav PÁNEK (ed.), *Comenius in World Science and Culture. Contributions of Scholars from European Countries for the 17th International Congress of Historical Sciences in Madrid, August 1990*, Prague 1991.

11 V listu tehdejšího předsedy Českého národního komitétu historiků Viléma Prečana generálnímu tajemníkovi byra Mezinárodního komitétu historických věd Françoisi Bédaridovi z 31. ledna 1997 byl námět formulován slovy *The 150th Anniversary of a Great European and World Citizen: Masaryk's Diagnosis of the European Crisis*; korespondence je uložena v registratuře Českého národního komitétu historiků v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze.

problematiku) a kulaté stoly (pružně se soustřeďující k aktuálním tématům výzkumu) byl zpravidla vymezen půlden.¹²

Na tuto změnu reagovala česká historiografie tím, že se dva z jejích mezinárodně uznávaných představitelů (František Šmahel a Miroslav Hroch) na kongresu v Montrealu (1995) prosadili jako referenti ve velkém tématu *Nations, Peoples and State Forms*, ale návrh na uspořádání rozpravy *The Long Road to Pluralism: Central and Eastern Europe after 1989* v české režii přijat nebyl.¹³ Teprve v roce 2000 se podařilo dosáhnout příznivějšího výsledku na kongresu v Oslu, kde byla tematika soudobých dějin (*The Opening of Archives and the History of Communism, 1990–2000*) přeformulována tak, aby bylo zřejmé, jaké nové obzory se otevřely poté, co byly badatelům zpřístupněny nejnovější archivní fondy.¹⁴

Zkušenosti devadesátých let ukázaly, že konkurence při získávání i menších formátů zasedání na světových kongresech je tak silná, že je účelné sdružovat síly alespoň dvou národních komitétů, aby se naděje na úspěch zvýšila. Tento postup se osvědčil při přípravě zasedání na téma *Political Culture in Central Europe in the European and Global Context* na kongresu v Sydney roku 2005. Zodpovědnost za ně přijaly Český a Polský národní komitét historiků a zajistily je Historický ústav AV ČR a Instytut Historii PAN, které uspořádaly dvě přípravné konference a vydaly dvousvazkovou kolektivní monografii o vývoji politické kultury ve střední Evropě od 10. do 20. století.¹⁵ I v tomto případě předcházela velmi obtížná

12 *Réunion du Bureau du CISH Madrid, 2 Septembre 1990*, Comité International des Sciences Historiques. Bulletin d'information 17, Paris 1991 s. 44–47; *Assemblée générale du CISH – Prague, 3 et 4 Septembre 1992*, Comité International des Sciences Historiques. Bulletin d'information 19, Paris 1993, s. 32–56.

13 *XVIIIe Congrès International des Sciences Historiques – Actes. Rapports, résumés et présentations des tables rondes / 18th International Congress of Historical Sciences – Proceedings. Reports, Abstracts, and Introductions to Round Tables*, Montréal 1995; František ŠMAHEL – Miroslav HROCH – Jiří KOŘALKA – Miloslav POLÍVKA – Jaroslava HONCOVÁ – Vilém PREČAN, *XVIII. mezinárodní kongres historiků v Montrealu*, ČČH 94, 1996, s. 186–205.

14 *XIXe Congrès International des Sciences Historiques. Programme final / 19th International Congress of Historical Sciences. Final Programme*, Oslo 2000; Anders JØLSTAD – Marianne LUNDE (eds.), *19th International Congress of Historical Sciences. Proceedings. Reports, abstracts and round table introductions / XIXe Congrès International des Sciences Historiques. Actes. Rapports, résumés et présentations des tables rondes*, Oslo 2000; Petr SVOBODNÝ, *XIX. Mezinárodní kongres historických věd*, Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 1, s. 32–33; Jaroslav PÁNEK, *Dva světové kongresy historiků*, Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 2, s. 1–6; Jaroslav PÁNEK – Zdeněk HOJDA – Václav PRŮCHA, *XIX. mezinárodní kongres historických věd v Oslu (6.–13. 8. 2000)*, ČČH 99, 2001, s. 415–422.

15 *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*. Part I: *Middle Ages and Early Modern Era*. Edited by Halina MANIKOWSKA and Jaroslav PÁNEK in cooperation with Martin

jednání s Mezinárodním komitétem historických věd, který chtěl téma začlenit do jiných souvislostí nebo omezit na 19. a 20. století. Diplomatickou obratností zejména zkušeného předsedy Polského národního komitétu Janusze Żarnowského a přispěním dalších komitétů (slovenského a maďarského) se z organizačního hlediska podařilo dosáhnout dobrého výsledku, neboť zasedání bylo nakonec zachováno v původním pojetí a povýšeno z table ronde na specializované téma a vyvolalo pozoruhodnou, v mnohém poučnou transatlantickou diskusi.¹⁶

V témž směru pokračovaly přípravy na kongres v Amsterdamu (2010). V souladu s obecnými trendy v historiografii bylo opuštěno středoevropské východisko a z iniciativy předsedy Českého národního komitétu Petra Vorla se prosazované téma povzneslo na interkontinentální úroveň. Problematika *Trade and Civilization from Ancient Times to Present* se ukázala jako velmi produktivní, neboť byla schopna připoutat intenzivní zájem evropských a asijských historiků a vést je k netradiční komparativní diskusi. Stalo se to na úrovni takzvaného sdruženého zasedání, nově uplatněné formy rozpravy, organizačně podporované kromě Českého komitétu také Národním komitétem Korejské republiky.¹⁷

Jestliže určitým mottem světových kongresů se staly globální dějiny (pojímané ovšem v různých kruzích historiků a v rozmanitých zemích odlišně), pak českým „vstupem do globální historiografie“ se staly přípravy a průběh prvního kongresu konaného na asijské půdě, v čínském Jinanu, roku 2015. Prosazení tří té-

HOLÝ, Prague 2005; *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*. Part II: 19th and 20th Centuries. Edited by Magdalena HUŁAS and Jaroslav PÁNEK in cooperation with Roman BARON, Warsaw 2005.

16 20th International Congress of Historical Sciences. Programme. 3–9 July 2005. University of New South Wales, Sydney, Australia, Sydney 2005; Jaroslav PÁNEK, *Přípravy XX. mezinárodního kongresu historických věd (Sydney, 3.–9. 7. 2005)*, ČČH 102, 2004, s. 209–214; TÝŽ, *První světový kongres historiků na jižní polokouli*, Bulletin Historického ústavu AV ČR 17–18, 2005–2006, s. 11–13; Jaroslav PÁNEK – Jiří KOCIAN – Oldřich TŮMA – Miloslav POLÍVKA – Petr VOREL – Jiří LACH – Radmila SLABÁKOVÁ, *XX. mezinárodní kongres historických věd v Sydney (3.–9. července 2005)*, ČČH 104, 2006, s. 206–224; TÍŽ, *Historický summit u protinožců. Dvacátý Mezinárodní kongres historických věd v Sydney (3.–9. července 2005)*, Soudobé dějiny 12, 2005 [vyšlo v červnu 2006], s. 812–834.

17 21st Congrès International des Sciences Historiques / 21st International Congress of Historical Sciences, Amsterdam 2010. Programme. Amsterdam, The Netherlands, August 22–28, 2010, Amsterdam 2010; XXI. mezinárodnímu kongresu historických věd v Amsterdamu (2010) bylo věnováno 2. číslo ČČH 109, 2011, s. 193–343, zejména zásadní studie uvozující „český“ panel v Amsterdamu: Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations (Prolegomena)*, ČČH 109, 2011, s. 193–216.

mat a předběžné vydání řady publikací¹⁸ k nim bylo dosud největším úspěchem jak českých historiček a historiků na tomto vrcholném fóru, tak i efektivně vedeného Českého národního komitétu. Pohled na témata, jež se podařilo v obrovské konkurenci realizovat, dokládá, jak dalece se česká historiografie oprostila od jednostranné závislosti na bohemikálních motivech.

Námět *European Reformation as a Model for Revolutions and Crises for Today's World* byl sice zakotven v Evropě a vztahoval se také k české reformaci, ale při uchopení tohoto problému v obecných sociologických pojmech nabídl překvapivá srovnání pozdního středověku s novodobými revolucemi a zvraty. Stal se debatou mezi historiky z Evropy, Asie a Ameriky, přičemž nabídl takovou perspektivu, která je schopna přiblížit zásadní, byť zdánlivě vzdálené téma evropských dějin recipientům i v jiných civilizačních okruzích. Specializované téma *Frontiers, Massacres and Resettlement of Populations* se podařilo uspořádat v součinnosti s Australskou historickou asociací a umožnilo konfrontovat pohledy na aktuální problém z pohledu tří kontinentů – Evropy, Austrálie a Afriky. Prozíravá volba tématu nabyla v době vrcholící migrační krize neobyčejné razance a prokázala schopnost české historiografie vstupovat do témat nejen globálních, ale i společensky mimořádně naléhavých. Zasedání s tematikou *Change of Value – Value of Change. Transforming Societies in Global Perspective via Oral History* si kladlo otázku po využitelnosti orálně historického přístupu k soudobým dějinám. Odhalilo, jak rozdílné mohou být kontextualizace a úsudky historiků z Evropy, Asie,

18 Péčí Historického ústavu AV ČR byly v součinnosti se zahraničními odborníky pro kongres v Jinanu připraveny tyto publikace: (1) kolektivní monografie o masovém přesídlování a vyhlazování obyvatelstva jakožto varovném příznaku moderních dějin: Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ et alii, *Resettlement and Extermination of the Populations. A Syndrome of Modern History*, Prague 2015; (2) historický atlas, který nejen v českém a evropském, ale na vybraných tématech i ve světovém kontextu zachytil nucené migrace jako důsledky násilí, válek a politické zvůle od 15. do 20. století: Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Tomáš JANATA – Pavel SEEMANN et alii, *Frontiers, Massacres and Replacement of Populations in Cartographic Representation. Case Studies (15th – 20th Centuries)*, Prague 2015; (3) originální studie o hraničních sporech, národnostních menšinách, odsunu a vyhánění obyvatelstva na území Československa a Polska za druhé světové války se zřetelem k britské politice a zároveň kritická edice dokumentů: Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Frontiers, Minorities, Transfers, Expulsions. British Diplomacy towards Czechoslovakia and Poland during WWII*, Prague 2015; (4) kolektivní monografie, věnovaná dějinám obětí náboženského, politického, národního a rasového pronásledování v rozpětí od 16. do 20. století: Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ et alii, *Undaunted by Exile! To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in Central Europe with an Accent on the Czech Lands*, Prague 2015.

Afriky a Latinské Ameriky, ale zároveň naznačilo možnost vzájemného metodického obohacení pluralitou pohledů na společné téma z různých končin světa.¹⁹

Při souhrnném ohlédnutí za šesti kongresy z posledních tří desetiletí je patrný posun ve výběru, zaměření a formulaci témat, jimiž se česká historiografie snaží prorazit na světové scéně. Zatímco roku 1990 to ještě byla témata velmi konkrétní (osobnost v dějinách a vývoj vzdělávacích institucí, speciálně technického školství),²⁰ pak od samého počátku 21. století je patrné stálé rozšiřování geografického horizontu – od střední či středovýchodní Evropy k mezicivilizačním vztahům, k transferu evropské tematiky do světové historiografie, ke kořenům krizových jevů globálního dosahu a ke komparaci metod vhodných k jejich uchopení. Neznamená to, že by čeští historici hromadně opouštěli nebo snad v budoucnosti měli opouštět bohemikálně, československy či středoevropsky orientovaný výzkum, k němuž mají z mnoha důvodů nejbližší; je to však znamení, že jsou a musí být schopni ho začleňovat nebo alespoň předkládat v mnohem širších souvislostech, aby jeho výsledky byly přijatelné nejen za českými hranicemi, ale i mimo euroamerický civilizační okruh.

Tento posun odpovídá jedné z hlavních tendencí ve vývoji programu na mezinárodních kongresech historických věd. Ani to však neznamená, že by se tam neobjevovala jiná než takto široce pojímaná témata. Naopak, velká část specializovaných témat a kulatých stolů, stejně jako sdružených či večerních zasedání, o souběžně probíhajících konferencích interních komisí a mezinárodních organizací ani nemluvě, volí užší, konkrétní témata – na jinanském kongresu roku 2015 to byly kupříkladu státní suverenita a technologie, parlamentní systémy, studená válka v nových výzkumech, trest smrti ve vývoji práva, domácí práce

19 22nd *International Congress of Historical Sciences*. Jinan, China, 23–29 August 2015. Program, Jinan 2015; Robert FRANK, *Short report on the Congress*, in: The 22nd International Congress of Historical Sciences – Closing Ceremony, Jinan 2015, s. 1–3; rozsáhlé přílohy *ICHHS special* v deníku *China Daily* 22.–23. VIII., 24. VIII. a 29.–30. VIII. 2015; Jaroslav PÁNEK a kolektiv, *XXII. Mezinárodní kongres historických věd v Ťi-nanu/Jinanu – 22nd International Congress of Historical Sciences in Jinan*, ČČH 113, 2015, s. 1133–1249; Jaroslav PÁNEK, *Vstup do globálních dějin. Světový kongres historických věd v Jinanu*, Akademický bulletin, 2015, č. 10, s. 16–20.

20 Zasedání *Formation et écoles techniques dans la société moderne*, které měl původně připravit Československý národní komitét historiků za předsednictví Jaroslava Purše, se sice na kongresu v Madridu roku 1990 ve zredukované podobě konalo, ale po pádu starého vedení ČsNKH již bez české účasti (na rozdíl od panelu *Comenius in World Science and Culture* zde nebylo nač navázat); tři texty z něho (včetně příspěvku slovenského historika Jozefa Vozára *Das montantechnische Schulwesen in der Tschoslowakei*) byly zveřejněny v publikaci *17° Congreso Internacional de Ciencias Históricas / 17e Congrès international des Sciences historiques / 17th International Congress of Historical Sciences*, II, Madrid 1990, s. 271–308.

v 19.–20. století, hudba a národ či dějiny turismu. Za některými tématy je silně patrná aktuální politická situace, což bylo nejzřetelnější po pádu komunistického systému na montrealském kongresu roku 1995, ale aktualizace tohoto druhu nevyvymizela ani později. Zatímco se poměrně málo objevují témata z událostních dějin (v Jinanu 2015 například Vídeňský kongres 1815 a nový řád pro starý svět či Boxerské povstání a válka v Číně), častější jsou komparativně pojaté pohledy na vybrané regiony, například historiografie v oblasti Indického oceánu, misionáři ve východní Asii nebo Latinská Amerika jako objekt a subjekt dějin a historiografie).²¹

Právě tato makroregionální problematika pronikla na některých kongresech i do velkých témat. Zatímco v Madridu 1990 to bylo – na zasedání samozřejmě organizovaném Španělskem – téma vytváření španělské světové říše, obratně skryté pod *Objevením Ameriky Evropany a jeho důsledky* (El descubrimiento de América por los europeos y sus consecuencias), v Jinanu 2015 připravili Číňané, asi nikoli náhodou v součinnosti se zkušenými Španěly, centrální téma *Čína v globální perspektivě* (China from Global Perspectives). Tyto příklady vyvolávají otázku, do jaké míry se může uplatnit také střední Evropa jako makroregion a předmět velkého tématu na kongresu v některé ze zdejších metropolí. V době konání generálního shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd v Praze (1992), kdy ještě doznívalo nadšení Západu nad „sametovou revolucí“, se sice objevovaly nezávazné úvahy o tom, že by se dějištěm kongresu mohla stát Praha, ale nic takového nebylo v době drastických škrťů financí na vědu uskutečnitelné. Další příležitost se naskytla teprve mnohem později.

Český národní komitét historiků, ale i jiné historické instituce a představitelé oboru v České republice mezi prvními důrazně podpořili polskou kandidaturu na uspořádání kongresu roku 2020 v Poznani.²² Dosažení tohoto cíle v soupeření Poznaň s vážnými konkurenty – řeckými Athénami a zvláště finským univerzitním centrem Tampere (dokonce v době, kdy byla předsedkyní Mezinárodního komitétu finská historička Marjatta Hietala) – poskytlo výjimečnou příležitost, aby se čeští historici poprvé ucházeli nejen o menší formáty zasedání, ale také o podíl na organizaci velkého tématu. Bylo jasné, že této příležitostí by bylo vhodné využít k prezentaci výsledků dosažených v rámci střeoevropských historiografií, ovšemže v komparaci s jinými částmi světa. Český národní komitét vytěžil příznivé zkušenosti z roku 2005, kdy se v česko-polské součinnosti podařilo prosadit specializo-

21 Podrobný rozpis témat v publikaci *22nd International Congress of Historical Sciences. Jinan, China, 23–29 August 2015. Program*, Jinan 2015.

22 *XXIII International Congress of Historical Sciences – Poznań 2020*, Poznań 2015.

vané zasedání o klíčových problémech politické kultury v dějinách střední Evropy. Tentokrát se dohodl s polskými kolegy, že by bylo možné společným úsilím směřovat k uspořádání velkého tématu.

Generální shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd v srpnu 2015 rozhodlo, že kongres se bude skládat z těchto zasedání: čtyř celodenních velkých témat, z nichž jedno bude mít metodologický charakter, dále 30 specializovaných témat, 21 kulatých stolů (vždy půldenních), 19 sdružených témat, tři večerních zasedání a obvyklých paralelních konferencí mezinárodních organizací a interních komisí.

Polští kolegové se ujali koordinace jednání národních komitétů zemí v „Mezimoří“, v oblasti mezi Baltem a Balkánem, a na dny 23.–24. září 2016 svolali poradou do lázeňského města Nałęczowa v jihovýchodním Polsku. Tam se dostavili zástupci osmi zemí, které polští organizátoři zahrnuli do výměru „středovýchodní“ či „východní střední Evropy“ (tím se téma geograficky a terminologicky posunulo na úroveň East-Central Europe). Část pozvaných komitétů (zejména z oblasti bývalé Jugoslávie, ale také z Rumunska) na možnost projednat velké téma vůbec nereagovala. Některé delegace sice do Nałęczowa přijely, ale na jednání o velkém tématu nebyly věcně připraveny. Předložily řadu námětů sice zajímavých, avšak na světovém kongresu vhodných jen jako specializovaná témata nebo diskusní kulaté stoly (Bulharsko: *Dunaj v dějinách*; Litva: *Návrat nacionalismu*; Maďarsko: *Kult východoevropských vůdců ve 20. století*; Slovensko: *Elity – definice, sebereprezentace a pojetí v historické perspektivě*), popřípadě uplatnitelných v sekci věnované didaktice dějepisu (Ukrajina: *Od antických skalních nápisů k modernímu školnímu dějepisu*) nebo spíše na bilaterální konferenci mimo světový kongres (Estonsko: *Estonsko-polské vztahy v letech 1933–1939*). Tyto návrhy se bohužel zcela míjely s obvyklým pojetím velkých témat. Naděje, že společný postup prokáže intelektuální soudržnost zemí velkého územního pásma mezi Ruskem a Německem, se vyjevila jako překvapivě slabá, stejně jako informovanost o tom, jak vlastně skladba kongresového jednání vypadá.

Nicméně dvoudenní diskuse umožnila zformulovat návrh *Towards a Balanced Historical Knowledge: East-Central Europe in a comparative Perspective*, za nějž se postavily především Polský a Český národní komitét historiků, k nimž se připojil i Maďarský komitét. Návrh adresovaný Mezinárodnímu komitétu – a to byl velký zisk nałęczowského jednání – podpořily všechny zúčastněné národní komitáty. Dlouhá řada jednání v letech 2016–2017 vedla ke zpřesňování formulace

do podoby, která by byla přijatelná pro všechny zúčastněné strany²³ a která pak byla v lednu 2017 předložena Mezinárodnímu komitétu historických věd. CISH téma projednal na svém zasedání v Neuchâtelu (30.–31. března 2017) a doporučil dílčí úpravy. Zároveň byly přijaty také dva další české náměty, které se týkají moderních dějin, jakožto témata pro zasedání menšího formátu.

Na základě získaných zkušeností lze říci, že spolupráce dvou či více národních komitétů na jednom tématu znamená zásadní posilu v procesu jeho prosazování na program světového kongresu a je zdrojem pozoruhodných komparativních podnětů, jež jsou do formulace tématu vnášeny na základě badatelských zkušeností jednotlivých zúčastněných historiografií. Současně představuje značnou zátěž organizační (zejména když se zúčastněné komitáty na přípravě společného díla podílejí velmi nerovnoměrně) a koncepční – pokud komitáty zastávají rozdílný postoj k vymezení a autorskému obsazení tématu. Zde může vzniknout zásadní odlišnost v tom, že jedna strana prosazuje *historické* pojetí tématu, druhá pojetí *metahistorické*. Jde vlastně o principiální spor o tom, zda je metodologie *nástrojem* k teoretickému zvládnutí historického tématu, či naopak zda jsou metodologie, popřípadě některé módní metodologické směry historiografii hierarchicky nadřazené a zda ony mají direktivně určovat volbu témat a způsob jejich zpracování. To je podstatné téma pro všechny příští kongresy.

S tímto přístupem mají zejména starší generace historiků neblahou zkušenost z padesátých až osmdesátých let 20. století, kdy metodologie historického materialismu určovala přípustná témata a vymezovala rámec, v němž smějí být interpretována. V současné době se jedním ze silně prosazovaných směrů stává metoda „spravedlivého historického poznání“ (epistemic justice), která usiluje o to, aby byly budoucí globální dějiny psány s dostatečným ohledem na všechny světové

23 Jednání, která v letech 2016 a 2017 probíhala v Nałęczowě, Krakově, Poznani, Varšavě a Olomouci, se účastnili za Český národní komitét historiků jeho předseda Petr Vorel a členové Jiří Kocian (předseda Sdružení historiků ČR), Jan Němeček a Jaroslav Pánek, za Polský národní komitét historiků jeho předseda Tomasz Schramm a členové Ewa Domańska, Krzysztof Makowski (člen CISH), Krzysztof Mikulski (předseda celostátní profesní organizace Polskie Towarzystwo Historyczne) a Anna Ziębińska-Witek, za Maďarský národní komitét historiků pak spíše sporadicky jeho předseda Attila Pók. Mezi setkáními probíhala velmi intenzivní a časově náročná korespondence, týkající se všech zúčastněných. Důležitou změnu znamenala rezignace Anny Ziębińskiej-Witek, která měla podle původních představ zastupovat Polsko v mezinárodní trojici organizátorů (vedle Jaroslava Pánka za Česko a Attily Póka za Maďarsko), na veškerou účast v přípravách panelu, dne 15. října 2017; tuto úlohu vzápětí převzal předseda Polského národního komitétu historiků Tomasz Schramm (veškerá korespondence je uložena v osobním archivu autora tohoto článku).

makroregiony, na dříve opomíjené sociální vrstvy, etnika atd. Tento pohled na dějiny, které by se měly vyvázat z dominantního postavení dějin velmocí a ukázat přínos i menších zemí a národů lidstvu, je nám svou podstatou blízký a sympatický. Jde však o to, jakým způsobem bude tato problematika pojata – zda jako rozšíření geografického a sociálního horizontu, či jako směrnice k závaznému výkladu dějin.

Téma je možná vážnější, než se na první pohled zdá. Radikální přehodnocování dějin se stalo jevem, který se v minulosti mnohokrát opakoval, zpravidla pod náboženským, ideologickým nebo politickým tlakem. K vynucenému přehodnocení dějin i v jejich materializované podobě došlo v posledních letech už několikrát. Když v roce 2001 Taliban zničil obří sochy Buddhy ve středním Afghánistánu, svět ustrnul údivem. Když roku 2015 organizace Islámský stát zničila antické památky v syrské Palmyře, právě zasedající XXII. mezinárodní kongres historických věd v Jnanu toto barbarství slovně odsoudil. O dva roky později mlčky přihlížíme k tomu, že i v rámci euroamerické civilizace mají být zničeny zhmotněné symboly dějin, které se určitému zájmovému společenství z dnešního hlediska jeví jako připomínky minulé nespravedlnosti. Evropské lidstvo má trpké zkušenosti s obrazoborectvím, jež bylo neseno ideologickým či náboženským fanatismem. Z dlouhodobého hlediska se mnohdy ukázalo, jak krátkodeché a škodlivé byly momentální výbuchy fanatismu či zničující výkon „spravedlnosti“ nad dějinami. Se zřetelem ke zkušenostem jak s ideologickým diktátem, tak i se vzájemným plodným ovlivňováním rozmanitých interpretací se stává současná situace výzvou k obhajobě názorové plurality. Právě světové kongresy historiků jsou k tomu mimořádně vhodnou základnou.

Generální shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd za účasti předsedů národních komitétů z celého světa, které se sešlo ve dnech 29.–30. září 2017 v Moskvě, s konečnou platností projednalo programovou skladbu XXIII. mezinárodního komitétu historických věd v Poznani. Oproti původním předpokladům částečně pozměnilo strukturu kongresové náplně a stanovilo počet připravovaných zasedání. Kromě jiného snížilo úhrn velkých témat ze čtyř na tři (nevybralo žádné vhodné metodologické téma), avšak jedno z nich – *Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective (Paradigms of Investigation, Narratives, Explications)* – pojalo do programu poznaňského kongresu. Generální shromáždění CISH přijalo formulaci, jež byla dohodnuta s polskými spoluorganizátory 13. září 2017 na okraji 11. sjezdu českých historiků v Olomouci. Tím byla polským, českým a maďarským organizátorům svěřena péče o jednu z nejdůležitějších částí blížícího se světového kongresu. Vzhledem k tomu,

že se to stalo ve středoevropských poměrech poprvé, vyplývá z tohoto pověření značná zodpovědnost, která se týká nejen samotného poznaňského zasedání, ale i přípravné konference či konferencí a publikací, jež by měly být ke kongresu připraveny. Mají-li být dějiny střední Evropy spravedlivě hodnoceny, je nezbytné, aby středoevropské historiografie prokázaly svou schopnost postavit tuto tematiku do evropských a světových souvislostí.

Aktivní, spolutvůrci – tedy nejen referentská – účast na světových kongresech historiků se může někomu jevit jako luxus, bez něhož bychom se možná obešli. Je zjevné, že se bez něho neobejdou státy velké a že se do této sféry snaží proniknout řada států středního a menšího formátu. Jejich národní komitety zjevně vycházejí ze zkušenosti, že zdaleka nejde jen o formální reprezentaci, ale také o účast na usměrňování historického výzkumu a mezinárodní i celosvětové prezentace jeho výsledků. Mezinárodní kongresy historických věd jsou v zásadě každému otevřeny jako hlediště, vyžádaným referentům také jako jeviště. Režii si však vyhrazuje pouze omezený okruh zemí a jejich národních komitetů. Je na nás, zda chceme vynaložit nemalé úsilí k tomu, abychom se na režii světového historiografického dění podíleli i my.²⁴

24 Z výsledků jednání generálního shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd v Moskvě vyplývá, že historici několika středních a menších států Evropy (vedle Polska a Česka také Maďarska a Rumunska), dále Itálie a Španělska, z mimoevropských států pak Brazílie, vynaložili mimořádné diplomatické úsilí, díky němuž dosáhli nadprůměrného zastoupení mezi organizátory programu poznaňského kongresu. Česká historiografie získala – kromě podílu na velkém tématu – dva z dvaceti kulatých stolů (*Les élites nobiliaires et la promotion de l'industrie en Europe des XVIIIe – XXe siècles*, organizátorka Marcela Efmertová; *The Woman and Global Migration*, Zlatica Zudová-Lešková) a dvě z patnácti sdružených zasedání (*Family memory and intergenerational transmission of the past*, Radmila Slabáková; *Uneasiness with minorities throughout the 20th Century? Lessons from the East Central Europe compared*, Jan Kuklík a Jan Němeček). To je úspěch v minulých letech sotva představitelný, a to tím spíše, že se vedle odborníků z Historického ústavu AV ČR zvýšil také podíl historiků z českých univerzit (České vysoké učení technické v Praze, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze). – Dokumentace je zachycena v písemnostech Mezinárodního komitétu historických věd (*ICHS General Assembly, Moscow 29–30 September 2017: Report of the General Secretary; Selected Proposals*), rozeslaných 20. října 2017 národním komitetům a uložených v registratuře Českého národního komitétu historiků (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha).

Czech Participation at International Congresses of Historical Sciences

JAROSLAV PÁNEK

The International Congress of Historical Sciences, which takes place every five years, has become the most prestigious gathering of historians and provides an exceptional opportunity to present scientific results of individual national historiographies. This article deals with the structure of these congresses in the years 1990-2015 and with the topics discussed at them. Paying particular attention to the organization of „major themes“, it follows the dominant position of a relatively small group of states – with the USA in the forefront, followed by France, Great Britain, Germany, Australia, Italy and Japan; yet also involving China at least once, alongside several smaller states, which, however, support not merely scientific research but research into the humanities in a significant manner – Austria, Finland, Israel, the Netherlands, Spain and Switzerland. All the other regions of the world play a marginal role in this category.

Using the example of the Czech Republic whose participation at world congresses has increasingly grown, the author documents that this discrepancy is not impossible to overcome, yet it requires systematic work and increased effort on the part of the national committees and historians in these smaller countries. In smaller session formats („specialized themes“, „round tables“ etc.) smaller and less wealthy states can succeed, in some cases individually, yet a more productive way seems to be collaboration of at least two countries and their national committees. Since the beginning of the 21st century the Czech Republic promotes cooperation with Poland, which has a strong historiography at its own disposal, and with other Central European countries (Slovakia and Hungary). Indeed, this approach has already achieved success at the Congress in Sydney in 2005 (questions of political culture in Central Europe, interpreted in European and world-wide contexts). Beginning with the Congress in Amsterdam in 2010, the Czech Republic has extended organizational cooperation to Asia (South Korea) and during the preparations for the Congress in Jinan 2015 to Australia, also. When preparing for the Congress in Poznań in 2020, in addition to promoting several smaller format sessions the Czech National Committee of Historians focused its attention on

co-organising a „major theme“ (*Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective – Paradigms of Investigation, Narratives, Explications*) in cooperation with Poland and Hungary, also with the support of a number of other Central European countries.

The aim of this endeavour is not merely the presentation of results of individual national historiographies. This is about introducing the history of Central (possibly of East-Central) Europe onto the world scene, its inclusion in global connections. The region between Germany and Russia, which still remains on the margins of interest in syntheses of European and world history, might, in this manner find its rightful place in new comparative connections and be included in a world context.

Translated by Alena Linhartová

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Historická věda a její bodové hodnocení v České republice za období 2013–2015

PETR VOREL

PETR VOREL: Historical science and its evaluation in Czech Republic from 2013 to 2015

This article recapitulates the course and results of the overall assessment of publication results, both for the science itself and research, in the discipline of “history” in the Czech Republic from the period 2013–2015. Based on the data acquired in this manner, the re-distribution of financial means for further development of individual research organisations was carried out. On average, the discipline of “history” annually presented about 1800 separate results (academic volumes, chapters in books and articles in scholarly periodicals). The author outlines the methodology of assessment and states the names of actual historians who were members of the panel of assessors. In conclusion he lists the main pros and cons, which this model of assessment brought compared to other systems of assessment. The points system, which directly generates finances for further research, influenced the discipline of “history” considerably in terms of quantity during the period concerned. However, it was possible to eliminate this phenomenon thanks to the physical verification of all submitted results and their allocation on a qualitative scale.

Spolu s vynálezem knihtisku a jeho všeobecným rozšířením v Evropě i na ostatních kontinentech se výrazně zvýšila šance historiků, že jejich dílo nepřijde nazmar. A to i v případě rukopisů, které pro svůj kontroverzní obsah nemohly být zveřejněny za autora života, ale třeba až po několika stoletích (pokud se uchoval rukopis). To by jistě ocenil „náš“ stavovský politik a historik Sixt z Ottersdorfu (1500–1583),¹ stejně jako jeho vrstevník, florentský historik Benedetto Varchi (1503–1566).²

Pokud se však podařilo historické dílo vydat tiskem a rozmnožit alespoň v desítkách či stovkách exemplářů, pak exponenciálně vzrostla šance na trvalé uchování jeho věcné informace, i když třeba později (například po změně režimu) byly tyto knihy systematicky vyřazovány z knihovních fondů či dokonce veřejně páleny na hranicích. Příkladů ze starších, moderních i nejnovějších dějin bychom mohli uvést spoustu. V našich starších dějinách jsou obecně vnímáni jako „paliči knih“ především jezuité druhé čtvrtiny 18. století (systematicky likvidující „libri prohibiti“, včetně historických děl české renesance). Proto si dovoluji v této souvislosti zmínit naopak knihu španělského jezuita jménem Juan de Mariana. Ten ve svém obsáhlém (roku 1609 tiskem vydaném) spisu velmi zasvěceně pojednal o starší i soudobé měnové politice španělské monarchie, která v té době zažívala opakované inflační krize. Jeho knihu rádci španělského krále vyhodnotili jako velmi nebezpečnou nikoli z důvodů konfesijních, ale proto, že velmi přesně vystihla „temné kouty“ ekonomického zákulisí jeho vlády. Filip III. proto nechal vykoupit a zničit celý náklad. Ještě několik let španělští agenti systematicky pátrali po evropském knižním trhu, zda přeci jenom nějaký exemplář neunikl do zahraničí.³ Unikl, takže kniha se dočkala nového moderního vydání⁴ a její cenný obsah byl zachráněn.

Technologický pokrok počátku 21. století přinesl novou zcela zásadní kvalitativní změnu nejen ve zlevnění a zjednodušení tiskových technologií, ale především v digitalizaci. Knihy našich dávných předchůdců, dochované v jednom

1 Josef TEIGE (ed.), *Sixt z Ottersdorfu Knihy památné o nepokojných letech 1546 a 1547*, I–II, Praha b.r. (1919).

2 Benedetto VARCHI, *Storia fiorentina*, sv. I–II, Firenze 1858.

3 Claudia LOZANE, *Geldtheorie und Geldpolitik im frühneuzeitlichen Spanien – Münzabwertung: Problemgewußtsein und Stabilisierungsvorschläge (1618–1642)*, Forschungen zu Spanien, Bd. 18, Saarbrücken 1997, s. 63.

4 Joannes MARIANA, *De monetae mutatione (MDCIX)* – Juan de Marina: *Über die Münzveränderungen (1609)*, Bibliotheca Neolatina Bd. 7 (ed. Josef Falzberger), Heidelberg 1996.

či dvou exemplářích, už není nezbytně nutné zpřístupňovat formou časově náročných reedicí, ale v posledních několika letech hojně vznikají „reprinty“: Tedy naskenovaná kniha, vytištěná v nezměněné podobě z knihovního digitálního zdroje, přístupného on-line. Je to záležitost ryze ekonomická: Knihy přístupné on-line si každý trochu šikovnější uživatel dokáže vytisknout na papír sám doma, zvláště pokud se mu nechce zírat dlouhé hodiny na monitor počítače a potřebuje si do textu psát svoje poznámky či překlady složitějších výrazů z cizích jazyků. Ale na čas i peníze je výhodnější objednat si hotový „reprint“. Velitel pěchoty Šmalkaldského spolku Sebastian Schertlin von Burtenbach by se jistě podívoval, že jeho vlastní životopis, ve kterém vylíčil své zážitky z německých bojišť poloviny 16. století, bude 440 let po jeho smrti vydán v indickém Dillí.⁵ V pozadí tohoto nakladatelského počínu pochopitelně není enormní zájem současné indické historiografie o vojenské dějiny střední Evropy v době císaře Karla V., ale ryze pragmatický podnikatelský počín, který reaguje na poptávku na trhu s informacemi. Včetně informací v podobě historických pramenů a jejich zpracování. Vydělává to peníze.

U současných či nedávno publikovaných prací už nehrozí, že by se někomu mohlo podařit všechny vydané exempláře zničit, jak se o to u výše zmíněného Marianaova díla pokoušel král Filip III. počátkem 17. století. Prakticky každé původní či nově vydané historické dílo, obdařené kódem ISBN (u knižních publikací) či ISSN (u časopisů) může počítat s tím, že našim pokračovatelům už bude k dispozici navždy, i kdyby se zjistilo, že všechen papír, vyrobený po roce 2000, se do třiceti let samovolně rozpadne.

Tato skutečnost má ale i své stinné stránky. Co historik jednou zveřejní, to už nemůže „vzít zpět“. Tím nemám na mysli přelomová údobí naší nedávné historie, po kterých se někteří autoři snažili svoje starší práce (týkající se především soudobých dějin) co nejdříve zapomenout z důvodů politických. Mám na mysli naši dobu ve vztahu k části historiografické produkce, publikované v předchozím desetiletí. Tím problémem ale není otázka „nevhodného“ společenského angažmá toho či onoho historika (to už nás snad v budoucnu nepostihne), ale fenomén naší doby, kterému se říká „RIV-ové body“.

Až někdy v budoucnu specialisté na dějiny české historiografie počátku 21. století zveřejní své analytické výzkumy, lze očekávat, že první polovinu druhé dekády našeho století vyhodnotí jako fázi výrazného výkyvu v množství i v kvalitě historické produkce. Bez znalostí širšího kontextu se tento jev možná

5 Ottmar F. H. SCHÖNHUTH (ed.), *Leben und Thaten des weiland wobledlen und gestrengen Herrn Sebastian Schertlin von Burtenbach, durch ihn selbst deutsch beschrieben*, Delhi 2017.

bude s odstupem několika desetiletí jevit jako zcela nelogický, podobně jako výše zmíněné loňské vydání Schertlinových pamětí v Indii. Důvod je skoro stejný: „Vydělávalo“ to peníze. Nebo si alespoň někdo myslel, že to tak bude.

K přesnějšímu pochopení této vývojové anomálie mohou přispět informace, které se níže pokusím sumarizovat ve srozumitelné podobě.⁶

Každá normálně fungující instituce (včetně institucí vědeckých) má zaveden nějaký systém hodnocení, který posuzuje kvalitu dosažených výsledků. Tyto údaje následně využívá v řídicím procesu, třeba formou finanční motivace či služebního postupu. I výsledky vědy a výzkumu je vždy možné nějakým způsobem v určitém kontextu hodnotit. Každý takový systém, zvláště funguje-li delší dobu, však ale zároveň ovlivňuje podobu chystaných budoucích výsledků. Část vědeckých pracovníků více či méně dobrovolně či zcela pragmaticky přizpůsobuje podobu připravovaných vědeckých výsledků té formě výstupu, která ve fungujícím hodnotícím systému přináší nejefektivnější profit. Například „pořadí“ v různých indexovaných „výkonnostních tabulkách“ (jako ve sportu) či zprostředkovaně přínos finanční.

Ve většině technických a přírodovědných oborů je takový systém založen na různých indexech, vycházejících z citovanosti vědeckých časopisů, které jsou pro ně hlavní publikační platformou. Historických věd se tento problém dlouho vůbec netýkal, protože nějaký obecný systém porovnávání kvality v minulých desetiletích neexistoval. V historických vědách je tradičně považována za nejhodnotnější výsledek autorská knižní monografie, ve které se koncentruje často mnohaletý základní pramenný a interpretační výstup. Nikoli časopisecké články, které jsou obvykle důležitými, ale přeci jen dílčími výstupy historického výzkumu, dlouhodobě směřovaného obvykle až k souhrnné knize.

Přesto i humanitní obory musely postupně zvažovat vznik nějakého systému, který by umožňoval alespoň rámcově porovnávat úroveň dosažených výsledků vědy a výzkumu. Ještě v devadesátých letech 20. století žádný takový systém neexistoval; každé vědecké pracoviště provádělo vyhodnocení kvality vědecké práce jen v rámci vlastního „domácího“ prostředí, například mezi členy jedné katedry či akademického ústavu. A vzhledem k tomu, že tehdejší financování veřejných vysokých škol bylo závislé v rozhodující míře jen na počtu studentů (kvalita

6 Tato studie je rozšířenou verzí závěrečného referátu, předneseného pod názvem *Historická věda a RIV-ovi „šibalové“ (Bodové hodnocení publikačních výsledků v oboru „Historie“ v České republice za období 2013–2015)* na XI. sjezdu českých historiků v Olomouci de 15. září 2017. Musel jsem však respektovat skutečnost, že jako někdejší předseda hodnotícího panelu RVVI pro jednu skupinu humanitních a společenských vědních oborů (mezi nimi i historie) jsem vázán mlčenlivostí v případě konkrétních informací, které nejsou k dispozici ve veřejně přístupných zdrojích.

vědeckých výstupů neměla na jejich institucionální financování žádný přímý vliv; byla zohledňována hlavně v rámci akreditačních procesů či kvalifikačního postupu konkrétních akademických pracovníků), bylo v podstatě úplně jedno, jestli historik – vědec vůbec nějaké vědecké výsledky publikuje, případně kde je publikuje a za kterou instituci tyto výsledky vykazuje. Záleželo na tom, jakou váhu výsledkům vědecké práce přikládalo vedení příslušné instituce, ale ani sebelepší publikované historické vědecké dílo nepřinášelo následně (po vydání) oné instituci žádné finanční zdroje na další výzkum.

Vzhledem k tomu, že vysokoškolští pedagogové a vědečtí pracovníci v humanitních oborech byli tehdy velmi špatně placeni a často museli z důvodu zajištění základní obživy své rodiny přijmout více pracovních úvazků, bylo teoreticky možné (a zřejmě i běžné), že jedna a tatáž kniha nebo článek ve vědeckém časopise mohly být tímž autorem interně vykázaný (v obvyklém přehledu činnosti za uplynulý kalendářní rok) jako vědecký výsledek na dvou katedrách různých veřejných vysokých škol a zároveň třeba i v ústavu akademie věd. Nikdo to nerozporoval a bylo to úplně jedno. Na žádné z úrovní, kde se vědecké výsledky oněch institucí hodnotily, se takto multiplikovaně vykázané publikace společně nesešly. Neexistovala žádná jejich centrální evidence.

Nová situace nastala až počátkem 21. století, kdy se připravovala změna financování veřejných vysokých škol (do té doby financovaných státem převážně jen podle počtu studentů). Hlavní formou finanční podpory vědeckého výzkumu na veřejných vysokých školách se počátkem nového tisíciletí staly tzv. výzkumné záměry (tj. projekty základního výzkumu v rámci určité vědní oblasti, plánované zpravidla na pět let). Výzkumné záměry (jako forma účelového financování) byly jednotlivým pracovištím poskytovány v rámci veřejné soutěže. Zdaleka ne všechna historická pracoviště na ně tehdy „dosáhla“.

V zájmu průběžné evidence těchto projektů byla roku 2002 přijata nová zákonná norma,⁷ kterou byly zavedeny dvě veřejně přístupné informační databáze: 1) *Centrální evidence projektů (CEP)*, evidující projekty, finančně podpořené z veřejných zdrojů (tedy vedle tehdejších výzkumných záměrů na veřejných vysokých školách i projekty Grantové agentury České republiky, projekty jednotlivých resortních ministerstev apod.). 2) *Registr individuálních výsledků vědy a výzkumu (RIV)*, ve kterém jsou evidovány výsledky vědy a výzkumu, vzniklé v rámci řešení projektů, evidovaných v CEP, ale i jiných, kterých bylo dosaženo mimo zmíněnou projektovou podporu.

7 Ustanovení § 12, § 31 a § 32 zákona č. 130/2002 Sb.

Tyto dvě databáze, které s různými technickými problémy a po dílčích modifikacích fungují i v současné době,⁸ se staly základem všech následných hodnotících procesů, neboť obsahují primární data, která do systému vkládají samy instituce, které se vědeckým výzkumem zabývají. V těchto databázích je možné zadat i filtry podle institucí, doby publikování či jmen autorů (tedy „tvůrců výsledku“). Proto také u každého z českých historiků je možné touto cestou poměrně rychle zjistit, které jeho publikace byly vykázaný jako vědecké výsledky u instituce či institucí, ve kterých od počátku 21. století působil či působí. Databáze obsahuje i některá starší data (teoreticky od roku 1993), ale více či méně úplně jsou tyto informace až od počátku století, kdy systematické vykazování publikačních výsledků do databáze RIV začalo mít pro příslušné instituce také přímý efekt. Úspěšnost či neúspěšnost projektů vědy a výzkumu byla mimo jiné posuzována i podle množství a kvality vědeckých výsledků, evidovaných v RIV-u. Potřebnost existence těchto veřejných databází dosud snad nikdo vážně nezpochybnil, bez ohledu na to, jakým způsobem byly později využívány pro samotný hodnotící proces.

První „generace“ výzkumných záměrů byla financována v letech 2002–2007. Po vyhodnocení výsledků bylo zřejmé, že tento systém není úplně spravedlivý a plně efektivní. Proto už v rámci druhého období financování výzkumných záměrů (2007–2012) byl roku 2010 zahájen postupný přechod na jiný způsob přerozdělování omezených zdrojů, určených na financování vědy a výzkumu.

Nový model měl být strukturován jako institucionální (nikoli účelový) a měl zohledňovat nikoli to, co některá (nikoli všechna) vědecká pracoviště slíbila v rámci svých projektů vybádat v budoucích pěti letech (na tom jsou obecně postaveny projekty účelového financování), ale jakých výsledků v daném oboru (evidovaných v systému RIV) ta či ona výzkumná organizace (a to každá) už dosáhla v předchozích pěti letech. To byl model institucionálního financování, postupně přechodně zaváděný od roku 2010 (započteny výsledky, evidované v RIV-u za léta 2004–2008) a plošně uplatněný pro financování výzkumných organizací (dále zkráceně: VO) od fiskálního roku 2012 (výsledky za léta 2006–2010). Tento zdánlivě nelogický dvouletý „časový posun“ byl dán jednoduchou následností: Výsledky vědy a výzkumu za kalendářní rok 2010 byly do systému RIV vykázaný na jaře 2011. Po „spočítání bodů“ tedy mohly ovlivnit rozpočet až v následujícím fiskálním roce, tedy 2012.

8 Volný přístup on-line do Centrální evidence projektů viz <http://www.rvvi.cz/cep> (31. 1. 2018); do Registru individuálních výsledků viz <http://www.rvvi.cz/riv>. (31. 1. 2018).

Zásluhový princip přerozdělování finančních zdrojů je obecně vzato spravedlivější, ale problém spočíval v tom, že jen obtížně se stanovoval obecný typ vědeckého výsledku, který by měl být „bodován“ a jeho tvůrce (resp. příslušná instituce) následně oceněn v rámci institucionálního financování. V letech 2007–2008 někteří vlivní zástupci politické i akademické sféry zastávali názor, že humanitní obory mezi skutečnou vědu nepatří a že se má vytvořit jeden společný hodnotící model (založený na pojmu „impact factor“), podle kterého se budou „bodovat“ všechny vědní obory bez ohledu na jejich specifika.

Rozumný přístup však nakonec převážil⁹ a pro „měkké“ vědní obory, označované souhrnně jako SHV (společenské a humanitní vědy), byla uplatněna mírně odlišná kritéria výběru hodnocených výsledků a jiná hodnotící škála, zohledňující (ve srovnání s „tvrdými“ vědami) především knižní monografie. To byl zásadní pozitivní průlom v následném vývoji celého systému, byť se v této fázi ještě nepodařilo prosadit přesnější oborovou specifikaci.

Tak vznikl *první systém přerozdělení finančních prostředků na rozvoj výzkumné organizace (RVO)*, nastavený kvantitativně podle výsledků již dosažených v předchozích pěti letech. Z hlediska financování výzkumných organizací byl tento systém mnohem stabilnější, než financování projektové (výzkumné záměry), neboť rok od roku se měnila jen pětina posuzovaných výsledků (z pětiletého období se odčítaly výsledky na nejstarší rok a přičítaly se výsledky za další nový rok). Každý mohl předpokládat, jaká proporční změna u této položky rozpočtu nastane, neboť věděl, kolik bodů se mu „odečte“ za nejstarší rok hodnocení a také věděl, kolik bodů získal v nově započítávaném nejmladším roce. Dopředu jen nebylo jasné, jaký objem financí na RVO bude ze státního rozpočtu uvolněn.

Základním nedostatkem tohoto systému však byla absence kvalitativního prvku hodnocení. To se projevilo i v historických vědách, a to především u „bodování“ knižních monografií. Pokud byly splněny formální podmínky, měly všechny knihy stejné bodové hodnocení bez ohledu na vědeckou kvalitu. Část pragmaticky uvažující oborové komunity logicky využila tuto chybu v systému a v historické

9 Tento proces jsem se pokusil poměrně podrobně (i se zmíněním konkrétních osob, které se tehdy zasloužily o „záchranu“ humanitních oborů v rámci institucionálního financování vědy a výzkumu) shrnout v referátu, předneseném 15. května 2016 na XV. sjezdu Slovenské historické společnosti, konaném ve Skalici. Viz Petr VOREL, *Hodnocení výsledků vědy a výzkumu v oboru „Historie“ v České republice v letech 2013–2016*, Historický časopis 64, 2016, č. 4, s. 699–713. Zde jsou uvedeny i další podrobnosti, týkající se starších fází hodnocení výsledků vědy a výzkumu v oboru „Historie“, které by věcně patřily i do této studie, ale nechci je na tomto místě v plném rozsahu zbytečně opakovat.

produkci začal výrazně růst podíl „malých knih“ o nevelkém rozsahu (formálním limitem byl rozsah 50 tištěných stran). Nebyl k dispozici žádný nástroj, kterým by bylo možné zohlednit odborný přínos publikace. Byla-li splněna základní formální kritéria (poznámkový aparát, recenzenti, resumé apod.), pak i drobná kompilační brožurka, sepsaná za pár dní, v systému „vynesla“ stejné body (a stejné finance na RVO), jako náročná monografie o mnoha stovkách stran, na které autor pracoval řadu let a vydal ji třeba u renomovaného zahraničního nakladatele.

Podobné problémy s kvalitativním prvkem hodnocení nastávaly i u ostatních vědních oborů, proto se tomuto systému přerozdělování finančních zdrojů na RVO brzy začalo (trochu hanlivě) říkat „kafemlejnec“. V oné prvotní (značně nedokonalé) podobě však tento systém přerozdělování fungoval jen relativně krátce. V plném rozsahu ovlivňoval objem finančních prostředků na RVO jen pro fiskální roky 2012–2014. V roce 2014 byly tedy prostředky na RVO rozděleny na základě výsledků vědy a výzkumu, vykázaných za období 2008–2012.

V té době už se ale intenzivně připravovala zásadní změna, která celý hodnotící a přerozdělovací proces posunula na podstatně vyšší úroveň. Méně informovaní politici, novináři i někteří akademičtí pracovníci stále hovořili (či dokonce dodnes hovoří) i po roce 2014 o „kafemlejnku“. Ve skutečnosti však nový systém, podle kterého už se hodnotily výsledky vědy a výzkumu vykázané za rok 2013, fungoval úplně jinak. Kontinuálně pokračovaly jen základní informační databáze CEP a RIV a princip pětiletého zpětně hodnoceného vědeckého výkonu.

Samotné principy hodnocení byly ale zcela odlišné. Vznikly na základě širší diskuse mezi oborovými i institucionálními reprezentacemi české vědy pod pracovním označením „Metodika13+“. Oficiální název tohoto dokumentu zněl *„Metodika hodnocení výsledků výzkumných organizací a hodnocení výsledků dokončených programů (platná pro léta 2013 až 2016)“*. O jeho výslednou podobu a prosazení do praxe se významně zasloužil tehdejší místopředseda Rady vlády pro vědu a výzkum, významný český chemik prof. Ing. Jiří Málek, DrSc., proto se tomuto systému (pro odlišení od starého „kafemlejnku“) říkalo také „Málkova metodika“.

„Metodika 13+“ hodnotila různé typy výsledků v rámci tří tzv. pilířů. Plošné posouzení všech vybraných typů výsledků, vykázaných do systému RIV, probíhalo v rámci tzv. *I. pilíře*, na který bylo alokováno 72,5 % finančních prostředků na RVO. Této části hodnocení se budu níže věnovat, neboť ta byla systémově odlišná od všech dosud známých domácích i zahraničních evaluačních modelů. Vedle toho obsahovala „Metodika 13+“ také tzv. *II. pilíř*. Ten představoval obvyklejší (a asi neefektivnější) postup: Zde byl hodnocen předem daný omezený počet vybraných výsledků vědy

a výzkumu v ČR za daný rok bez ohledu na vědní obor, ve kterém vznikly, a z nich formou hodnocení „peer review“ vybráno 20 % výsledků „excelentních“. Podle výsledků hodnocení v II. pilíři se mezi výzkumné organizace rozdělovalo 10 % finančních prostředků, určených na RVO. Poslední *III. pilíř* (17,5 % finančních prostředků na RVO) neměl pro obor „Historie“ prakticky žádný význam, neboť byl určen pro hodnocení výsledků aplikovaného výzkumu, které (zcela nelogicky) nejsou dosud stále pro historické obory odpovídajícím způsobem definovány.

Zásadní novinkou „Metodiky13+“ bylo ve srovnání s předchozím „kafemlejnem“ především ustavení *Oborových hodnotících a verifikačních panelů (OVHP)*. Členem OVHP se nemohl stát nikdo, kdo by nebyl na tuto pozici přímo nominován zevnitř příslušné oborové komunity. V první fázi přípravy byly všechny výzkumné organizace vyzvány, aby samy hodnotitele navrhly. Z těchto návrhů pak RVVI jmenovala členy OVHP, jejichž jména byla po celou dobu hodnocení známa (resp. tehdy veřejně přístupná na webových stránkách www.rvvi.cz). Další novinkou byla výrazná oborová specifikace hodnotícího procesu. Každá oborová skupina mohla do značné míry ovlivnit, který typ výsledků je pro ni důležitý a jakou má mít v hodnocení váhu. Jednotlivé oborové skupiny si vymezily okruh publikačních výsledků, které chtějí v rámci hodnocení základního výzkumu započítávat. Proto například již jen obory humanitní trvaly na tom, že jako hodnocený výsledek má i nadále zůstat článek, publikovaný v „národním“ recenzovaném časopise („J_{rec}“).

Ke snadnější mezioborové dohodě přispěla také skutečnost, že na základě pečlivého vyhodnocení předchozího vývoje došlo k fixnímu proporčnímu rozdělení celkového počtu RIV-ových bodů. Na obory společenské a humanitní připadlo 15 %. Jednotlivé oborové skupiny si tedy nadále množstvím vykázaných výsledků navzájem nekonkurovaly.

Obor „Historie“ byl v rámci výše zmíněného I. pilíře „Metodiky 13+“ zařazen spolu se čtyřmi dalšími obory do samostatného panelu, nazvaného „*Společenské a humanitní vědy – a*“ (SHVa). Zbývající humanitní vědní obory této skupiny vytvářely z technických důvodů (kvůli velkému počtu hodnocených výsledků) druhý panel, nazvaný SHVb, sociální vědy byly seskupeny do panelu SHVc, a to takto:

panel	zkratka oboru	obor
SHVa	AB	Dějiny
	AG	Právní vědy
	AI	Jazykověda
	AJ	Písemnictví, masmédia, audiovize
	AL	Umění, architektura, kulturní dědictví
SHVb	AA	Filozofie a náboženství
	AC	Archeologie, antropologie, etnologie
	AD	Politologie a politické vědy
	AE	Řízení, správa a administrativa
	AM	Pedagogika a školství
SHVc	AH	Ekonomie
	AN	Psychologie
	AO	Sociologie, demografie
	AP	Městské, oblastní a dopravní plánování
	AQ	Bezpečnost a ochrana zdraví, člověk – stroj

Hodnotící a verifikační panel „SHVa“ (jehož řízením byl pověřen autor tohoto článku) měl v době zahájení své činnosti v létě roku 2014 celkem 65 členů. Oborový subpanel „Historie“ tvořilo jedenáct historiků, jmenovaných RVVI: Eva Doležalová (Historický ústav AV ČR Praha); Petr Charvát (Filozofická fakulta ZČU Plzeň), Jaroslav Kučera (Fakulta sociálních věd UK Praha), Pavel Marek (Filozofická fakulta UP Olomouc); Pavel Mücke (Ústav soudobých dějin AV ČR Praha); Jana Mynářová (Český egyptologický ústav UK Praha); Magdaléna Pokorná (Filozofická fakulta UK Praha); Jan Stejskal (Filozofická fakulta UP Olomouc); Ludmila Sulitková (Filozofická fakulta UJEP Ústí nad Labem), Rudolf Svoboda (Filozofická fakulta JČU České Budějovice) a Petr Vorel (Filozofická fakulta Univerzity Pardubice). V tomto složení jsme pracovali po celou dobu. Hned po prvním roce hodnocení jsem požádal RVVI o rozšíření panelu o další odborníky se specializací na moderní a soudobé dějiny, neboť v tomto segmentu historické vědy byl vykazován zdaleka největší

počet výsledků. Od druhého roku hodnocení (výsledky vykázané za rok 2014) byl proto subpanel „Historie“ rozšířen o další dva členy, kterými se stali Jana Čechurová (Filozofická fakulta UK Praha) a Jiří Kocian (Ústav soudobých dějin UK Praha).

Postup hodnocení byl jasně dán „Metodikou 13+“. K posouzení jsme měli připraveny tři typy výsledků: články v recenzovaných časopisech, zařazených v „národním“ seznamu (J_{rec}), odborné knihy (B) a kapitoly v odborných knihách (C). Články v časopisech, evidovaných v mezinárodních databázích „Web of Science“, „SCOPUS“ a „ERIH“ (tj. výsledky typu J_{imp} , J_{sc} a J_{neimp}) byly bodovány samostatně (mimo činnost našeho panelu), ale pokud byl v té době některý z takových časopisů zároveň evidován i v „národním“ seznamu (a spadal i do kategorie J_{rec}), tak nám jej systém generoval k verifikaci také.

Jednotlivým hodnotitelům byly přiřazeny konkrétní výsledky (články, knihy, kapitoly v knihách) v souladu s jejich specializací. Každý výsledek hodnotili nejméně dva členové panelu, kteří nebyli ve vztahu k autorům či k vykazující instituci ve střetu zájmů. Pokud se výsledky těchto dvou hodnocení podstatně lišily (rozdíl dvou stupňů nebo jedno hodnocení kladné a druhé záporné), byl určen třetí hodnotitel, jehož názor rozhodl. Výsledkem hodnocení tak byl výsledný číselný údaj podle následujícího schématu:¹⁰

Typ výsledku	individuální hodnocení členem panelu	možný výsledný bodový výsledek / počet „normativních“ RIV-ových bodů					
	charakter hodnocení	0	2	3	4	5	6
J_{rec}	binární (0–1)	-4	4	–	–	–	–
B	škálové (0-3)	-20	4	22	40	80	120
C	škálové (0–3)	Jako „B“, ale jen podle % rozsahu knihy					

10 V tabulce zmíněné „normativní body“ však ještě nejsou totožné s výslednými body „RIV-ovými“ (od kterých se odvozuje finanční dotace na RVO), a to právě v důsledku limitního uzavření celkového počtu RIV-ových bodů v rámci jednotlivých oborových skupin. Jednoduše řečeno: Čím více hodně bodovaných výsledků, tím menší je celková „RIV-ová“ hodnota takto generovaných „normativních bodů“. Například při hodnocení v roce 2014: Odborná kniha, která v rámci hodnocení SHVa získala hodnotu „5 = 80 bodů“, generovala výzkumné organizaci konečných 66 bodů „RIV-ových“.

V případě článků v časopisech byla naše úloha pouze verifikační. Tedy měli jsme ověřit, zda vykázaný výsledek splňuje definici druhu výsledku. Tato verifikace umožňovala jen binární rozhodnutí („ano“ = 2 nebo „ne“ = 0). V předchozím „kafemlejnku“ totiž stačilo, měl-li vykázaný výsledek příslušné ISSN, a systém mu automaticky „nasypal body“, i když šlo třeba jen o krátkou recenzi či zprávu o konání konference. I v rámci našeho hodnocení byly poměrně hojné případy (cca 8 až 10 %), kdy jako „vědecký článek“ byly vykazovány žánrově jiné typy textů (recenze, bibliografické přehledy, zprávy z konferencí aj.), které se ve vědeckých časopisech pochopitelně také publikují, ale nejsou výsledkem základního vědeckého výzkumu, tak jak je typově definován. Bodovému započítání takových textů důsledná fyzická kontrola podle „Metodiky 13+“ už zabránila. Naším úkolem tedy nebylo nahrazovat práci redakčních rad a primárně jsme u článků neměli posuzovat odbornou kvalitu. Také jsme tak v naprosté většině případů nečinili. Jen výjimečně se objevily texty, formálně publikované jako vědecké studie, které však zjevně nesplňovaly definici druhu z jiných důvodů. Typově nejčastější případy zmiňuji v závěru této studie.

Podle „Metodiky 13+“ odpovídaly kladně přijatému výsledku typu „J_{rec}“ 4 „normativní“ RIV-ové body (v předchozím „kafemlejnku“ to bylo 10 bodů); pokud však byl výsledek vyřazen jako neoprávněně vykázaný (hodnocení „0“), přinesl záporný bodový „výnos“, tedy mínus 4 body.

U výsledků typu „B“ a „C“ zařazoval každý hodnotitel jím posuzovaný výsledek do vcelku přehledné a jednoduché hodnotové škály: 3 = výjimečně kvalitní odborná kniha, přinášející nadstandardní vědecké výsledky; 2 = standardní kvalitní výstup vědy a výzkumu; 1 = kniha, kterou je ještě možné akceptovat jako výsledek základního výzkumu a nakonec 0 = publikace, které nesplňuje kritéria, kladená na odbornou knihu a nemá nový vědecký přínos. Součtem dvou platných hodnocení tak mohlo vzniknout celkem 6 stupňů škálového hodnocení,¹¹ ke kterým příslušelo poměrně široké bodové rozpětí od „+120“ až po „-20“ takto:

11 V průběhu hodnocení byla ještě zavedena kategorie „technická nula“ (níže v tabulkách sloupec „0T“) pro ty případy, kdy vykázaný výsledek nebyl předložen ve fyzické podobě k hodnocení, resp. nebyl ze strany vykazující výzkumné organizace dodán do Národní knihovny v Praze (resp. v případě elektronických publikací nebyl k dispozici volný přístup z NKP). V takovém případě byl výsledek vyřazen z hodnotícího procesu, ale nebyly mu připsány „záporné body“, protože nemohl být hodnocen. Takové případy byly relativně časté, zvláště v případě knih či časopisů, vydávaných v zahraničí, u nichž vydavatelé nemusejí dodat do fondu NK povinný výtisk. Obecně vzato to však není problém autorů příslušných publikací ani hodnotícího panelu, ale příslušné VO (když za takový výsledek žádala finanční prostředky na RVO). Vykazující instituce byla povinna fyzicky zajistit dodání příslušného výtisku k posouzení; nikdo nemohl požadovat od členů panelu, aby si posuzované knihy opatřovali někde sami.

6 = +120 bodů; 5 = +80 bodů; 4 = +40 bodů; 3 = +22 bodů; 2 = +4 body; 0 = -20 bodů. Stejný postup byl užít také u výsledků kategorie „C“ (kapitola v odborné knize). Každé hodnocené kapitole však byla ve výsledku přiznána jen poměrná část bodového hodnocení, odpovídající jejímu rozsahu v rámci celé knihy.

Každý z hodnotitelů musel svůj návrh u každého jednotlivého výsledku zdůvodnit; bez této části hodnocení nebylo možné evaluační záznam uzavřít. Zvláště u výsledků, které byly hodnoceny na okrajových částech bodové škály, jsem od hodnotitelů vždy požadoval podrobné slovní zdůvodnění (proč považuje hodnocenou knihu za výjimečně kvalitní či naopak), v některých případech i s odkazovým aparátem (zvláště pokud byla publikace navržena k vyřazení jako plagiát či autoplagiát, pak bylo nutné tuto skutečnost přesně doložit). Tato část hodnotícího procesu byla velmi důležitá pro závěrečnou fázi, při které mohly příslušné VO navržené hodnocení rozporovat. Rozporovány byly takřka výhradně ty případy, kdy jsme navrhli posuzované publikace k vyřazení (a přidělení „záporných“ bodů). Pak bylo nutné znovu zopakovat a doložit, proč jsme tu či onu publikaci nepovažovali za přínosnou pro historii jako vědní obor, resp. jaké jiné důvody vedly k vyřazení z hodnotícího procesu (např. chybná definice druhu; chybné oborové určení; blíže k tomu viz závěrečná pasáž této studie).

Podle „Metodiky13+“ byly výsledky vědy a výzkumu poprvé v České republice hodnoceny v průběhu roku 2014 (červenec až září), kdy se hodnotily výsledky, vykázané do systému RIV v předchozím roce 2013. Druhé hodnocení (výsledky vykázané za rok 2014) proběhlo od března do května 2016. Třetí hodnocení (výsledky vykázané za rok 2015) proběhlo v lednu až březnu 2017. Celkový počet vykazovaných výsledků byl po celé tři roky vcelku stabilní jak z hlediska celkového počtu, tak z hlediska rozložení v kvalitativní škále:

AB – historie (2013)	Hodnocené výsledky							celkem
	6	5	4	3	2	0	0T	
B – odborná kniha	6	23	166	68	31	3	5	302
C – kapitola	3	17	443	211	98	45	10	827
J _{rec} – článek v NČ	–	–	–	–	666	67	–	733
Celkem výsledků	9	40	609	279	795	115	15	1862

AB – historie (2014)	Hodnocené výsledky							celkem
	6	5	4	3	2	0	0T	
B – odborná kniha	3	26	124	54	35	13	2	257
C – kapitola	–	45	562	212	44	22	25	910
J _{rec} – článek v NČ	–	–	–	–	571	43	–	614
Celkem výsledků	3	71	686	266	650	78	27	1781

AB – historie (2015)	Hodnocené výsledky							celkem
	6	5	4	3	2	0	0T	
B – odborná kniha	3	22	161	54	19	20	5	284
C – kapitola	1	16	412	221	93	40	47	830
J _{rec} – článek v NČ	–	–	–	–	609	86	6	701
Celkem výsledků	4	38	573	275	721	146	58	1815

Z výše publikovaných tabulek vyplývá, že v rámci oboru „Historie“ bylo každým rokem předkládáno k verifikaci či k hodnocení okolo 1800 jednotlivých výsledků. Je to hodně, nebo málo?

Odpověď je jednoznačná: Je to extrémně mnoho. V obecném kontextu vykazovaly společenské a humanitní vědy řádově větší počty výsledků, než ostatní obory. Z celkového počtu 11 980 výsledků, předložených za rok 2013 v rámci I. panelu k hodnocení všem oborovým a verifikačním panelům, jich společenské a humanitní vědy (SHVa-c) posuzovaly 11 105, tedy 92,7 %! A v rámci společenských a humanitních věd vykazoval obor „Historie“ každý rok zdaleka nejvíc výsledků (každý rok okolo 1800). Pro dokumentaci této skutečnosti si dovoluji připojit souhrnnou statistickou tabulku všech výsledků posledního roku hodnocení (výsledky vykázané za rok 2017) v hodnotícím panelu SHVa, ze které je zřetelné i relativně vyrovnané rozložení kvalitativní škály v těchto oborech:

obor AI (jazykověda)	6	5	4	3	2	0	T0	celkem
B	6	8	48	9	5	10	3	89
C	5	18	90	65	6	38	23	245
J	–	–	–	–	182	37	5	224
celkem	11	26	138	74	193	85	31	558

obor AG (právní vědy)	6	5	4	3	2	0	T0	celkem
B	5	12	56	23	14	10	2	122
C	5	19	213	159	95	46	13	550
J	–	–	–	–	574	41	–	615
celkem	10	141	269	181	683	97	15	1287

obor AJ (písemnictví)	6	5	4	3	2	0	T0	celkem
B	8	7	46	32	22	18	5	138
C	–	5	123	102	87	22	21	360
J	–	–	–	–	195	22	–	217
celkem	8	12	169	134	304	62	26	715

obor AL (umění aj.)	6	5	4	3	2	0	T0	celkem
B	7	21	123	28	15	28	11	233
C	1	9	239	36	58	33	36	412
J	–	–	–	–	400	36	–	436
celkem	8	30	362	64	473	97	47	1081

obor AB(dějiny)	6	5	4	3	2	0	T0	celkem
B	3	22	161	54	19	20	5	284
C	1	16	412	221	93	40	47	830
J	–	–	–	–	609	86	6	701
celkem	4	38	573	275	721	146	58	1815

Za každou jednotlivou položkou ve výše uvedených statistických tabulkách je však nutné si představit konkrétní knihu či článek v časopise, které museli v pražské Národní knihovně fyzicky ověřit či posoudit nejméně dva, ale často tři či čtyři hodnotitelé z různých částí České republiky. Zvláště první rok hodnocení (výsledky za rok 2013), kdy ještě nikdo z organizátorů ani z hodnotitelů neměl s podobným evaluačním procesem žádné zkušenosti, se jednalo o poměrně stresující a časově velmi náročnou záležitost. Díky mimořádné vstřícnosti pracovníků Národní knihovny se však dařilo různé komplikace průběžně řešit a připravit se na ně do budoucna. Druhý a třetí rok hodnocení (výsledky za roky 2014 a 2015) už probíhaly v relativním klidu. Národní knihovna dobře zvládla i formální problém, související s ukládáním některých publikací (zvláště zahraničních) v depozitáři v Hostivaři. Podobným evolučním procesem prošla i hodnotící databáze, která si zažila spolu se všemi uživateli složité „porodní bolesti“ hlavně v prvním roce, ale v následných letech hodnotícího procesu už i toto nezbytné technické zázemí, které zajišťoval Úřad vlády České republiky, fungovalo dobře.

Hlavní přínos celé této logistiky a časově náročné akce vidím v tom, že se podařilo v praxi ověřit, že takové plošné zhodnocení publikačních výstupů v rámci všech dílčích oborů společenských a humanitních věd napříč celou Českou republikou je každoročně prakticky realizovatelné a může poskytnout poměrně věrohodné a statisticky vyhodnotitelné výsledky. Především se však podařilo najít cestu, jak z hodnocení (a následného přerozdělení finančních prostředků) vyřadit výsledky neoprávněně vykázané, jejichž prostřednictvím (buď omylem, nebo záměrným pokusem o porušení zadaných podmínek) mohlo dojít k výrazné deformaci zásluhového přerozdělování finančních prostředků na RVO.

Náš subpanel „Historie“ v tomto směru postupoval velmi uvážlivě a rozhodně se nepovažoval za nějakého „soudce“. O postupu hodnocení a problémech, které s ním souvisely, jsme vedli uvnitř oboru otevřenou diskusi na více

úrovních: toto téma bylo často diskutováno na pravidelných setkáních děkanů filozofických fakult České republiky (která se konají dvakrát ročně), na jednáních výboru Sdružení historiků České republiky i Českého národního komitétu historiků. O výsledcích hodnocení výsledků za rok 2013 i problémech, které tento proces provázely, jsem informoval oborovou komunitu i na valném shromáždění Sdružení českých historiků koncem roku 2014 a na XV. sjezdu Slovenské historické společnosti v květnu 2016.

Opakovaný proces hodnocení tímto způsobem v průběhu tří let už umožňuje určité zobecnění, které se níže pokusím aplikovat na historické vědy, ale má zřejmě i širší platnost. Hodnocení výsledků vědy a výzkumu za léta 2013–2015, realizované podle „Metodiky13+“, představuje svým způsobem uzavřenou kapitolu a je málo pravděpodobné, že se někdy v budoucnu bude v tomto rozsahu opakovat. Myslím však, že poskytuje velmi cenná zjištění pro přípravu evaluačních modelů v budoucnu.

Za pozitivní považuji několik prvků: Informační systém umožňoval kdykoli zpětnou vazbu na konkrétní projekty a výsledky až na úroveň jednotlivých autorů a jejich institucionální afiliace. To je velmi silný nástroj i pro vlastní hodnocení uvnitř výzkumných organizací, neboť poskytuje možnost srovnání i mimo vlastní instituci. Velmi důležitá byla oborová specifikace. Každá oborová komunita mohla po otevřené diskusi předem rozhodnout, jaký typ výsledku je pro ni důležitý. Mimo jiné i proto došlo ke změně definice typu výsledku, který byl v předchozím „kafemlejnku“ označován jako „kolektivní monografie“. Nic takového už „Metodika 13+“ nezná; hlavním výstupem humanitních oborů je „odborná kniha“. Záleží pak na konkrétní publikaci, zda definici druhu splňuje, a není podstatné, zda jde o autorskou monografii, vědeckou edici pramenů, odborný katalog sbírky či logicky strukturovaný soubor autorsky pojatých kapitol jedné knihy, která vzešla z jednání tematicky zaměřené vědecké konference. To jsou v našem oboru významné a časem osvědčené výstupy základního výzkumu, které lze do kategorie „odborná kniha“ zahrnout; záleží na individuální kvalitě konkrétního výstupu.

Za výrazně pozitivní považuji způsob konstituování hodnotících panelů. Ty byly tvořeny výhradně vědeckými pracovníky, které navrhly samy výzkumné organizace. Mezi hodnotitele se tedy nemohl dostat nikdo, za jehož odborné renomé se nezaručila žádná vědecká instituce a identita těchto hodnotitelů byla známa. Nesli tedy svým způsobem osobní zodpovědnost za celkový výsledek, aniž by jej mohli ovlivňovat v těch případech, kdy byli ve střetu zájmů (až po úroveň fakulty či ústavu Akademie věd). Systém hodnocení, použitý pro výsledky z let 2013–2015

byl ve srovnání s předchozím „kafemlejnem“ výrazně „protiinflační“. To bylo zaručeno jednak výše zmíněným proporčním rozdělením výsledné bodové alokace (která byla limitována) mezi oborové skupiny, jednak velmi výrazným rozpětím možné kladné (ale i záporné) bodové bonifikace posuzovaných hlavních výsledků našeho oboru, tedy „odborných knih“. To umožnilo výrazně pozitivně ohodnotit malou část nejkvalitnějších výsledků, úplně vyřadit publikace z odborného hlediska bezcenné (např. primitivní kompiláty či texty na úrovni turistických průvodců), ale zároveň bylo možné v systému hodnocení ponechat (byť třeba jen se symbolickým bodovým hodnocením) i jednodušší publikace oborových elévů, vycházející například z diplomních prací studentských, pokud v nich hodnotitelé shledali alespoň malý vědecký přínos. Masivní kvantitativní nárůst publikačních výsledků tohoto typu souvisí pravděpodobně i s dříve nebývalým nárůstem počtu doktorandů v historických oborech na většině veřejných vysokých škol, kteří musí během studia mimo jiné prokazovat i publikační činnost.

Jednoznačnou nevýhodou, kterou pro historické vědy tento systém hodnocení přinášel, byl už výše zmíněný příliš velký počet vykazovaných výsledků. Tuto skutečnost jsme jako negativum zmínili v závěrečné zprávě našeho panelu hned po prvním roce hodnocení (výsledky za rok 2013), ale systém byl nastaven na hodnocení plošné (nikoli výběrové), takže jsme se s tou ohromnou masou výsledků museli vypořádávat i v dalších dvou letech. Jako efektivní pro náš obor jsme tehdy opakovaně navrhovali selektivní výběr kvalitnější části produkce (cca 30%) už na úrovni vykazující výzkumné organizace. Tím by se snadno předešlo mnohem podstatnějším negativním jevům, které jsme během hodnotícího procesu zaznamenali.

Tyto jevy se dají jednoduše rozdělit na dvě skupiny: 1) Chyby vniklé nedostatečnou informovaností na straně výzkumných organizací či omylem. 2) Neoprávněné vykazování výsledků nekvalitních, nepůvodních či dokonce cizích, které bylo podle mého názoru možné v některých případech klasifikovat jako pokus o podvod. To ovšem není chyba „Metodiky 13+“. Právě naopak. Takto nastavený systém jasně prokázal, že níže zmíněné negativní jevy je schopen efektivně eliminovat.

Triviální chyby se vyskytovaly poměrně často, ale jako hodnotící panel jsme je nemohli za výzkumné organizace „opravovat“. Jednalo se nejčastěji o tyto „závady“:

1. Publikace nebyla dodána do fondu Národní knihovny. To byla povinnost, kterou výzkumné organizaci, žádající o finanční bonifikaci za předložený výsledek, výslovně ukládala „Metodika 13+“. Času na to bylo dost, protože hodnocení výsledků za konkrétní kalendářní rok probíhalo s velkým časovým odstupem. Pokud

tedy posuzovaná publikace nebyla v době hodnocení ve fondu Národní knihovny (neměla její signaturu, nebyla ve fondu dohledatelná ani přístupná z Národní knihovny on-line v elektronické verzi), tak jsme jí museli udělit „technickou nulu“ a vyřadit z hodnocení (ale bez negativních bodů), i když hodnotitelé třeba tu knihu dobře znali a měli ji třeba doma v knihovně. Bylo nutné dodržet stejné podmínky pro všechny. Po dodání povinného exempláře do NK mohla být taková kniha vykázána a standardně hodnocena v následujícím roce.

2. Chybné oborové určení. To jsou ta dvě písmenka v první z výše publikovaných tabulek. Obor historie má identifikační kód „AB“. Pokud to někdo (třeba sekretářka, vyplňující formulář) popletl a napsal tam třeba „AG“, tak tuto publikaci hodnotili právníci a pochopitelně ji vyřadili jako oborově nepatřičnou. S tím jsme také nemohli nic dělat; za správnost oborového určení zodpovídá vykazující instituce a hodnotitelé nesměli tyto údaje měnit, i když šlo o zjevný nesmysl. U publikací výrazně mezioborových byl výsledek posuzován podle toho oboru, který VO označila příslušným kódem, ale v rámci hodnotícího panelu mohl být jako druhý hodnotitel přizván kolega s příslušnou oborovou specializací. Takových případů ale nebylo mnoho. Vedle zjevných překlepů či mezioborových prací se však vyskytovaly i případy, které jsme pracovně nazývali „kukaččí vejce“. Tedy publikace z úplně odlišných oborů, které se historické vědy vůbec netýkaly (i když měly třeba slovo „Historie“ v názvu), ale byly vykážány v oboru „AB“ jednoduše jen proto, že jiné obory (technické, přírodovědné) výsledky typu B, C či J_{rec} vůbec neakceptují jako hodnotné výsledky vědy a výzkumu. Někdy šlo o docela kuriózní případy.

3. Statisticky nejčastějším důvodem k vyřazení výsledku z hodnocení byl jednoznačně nesoulad mezi definicí výsledku a jeho skutečným obsahem v případě odborných časopisů v kategorii J_{rec} . Tedy již výše zmíněné vykazování zpráv z konferencí, drobných recenzí, nekrologů, přehledů literatury, populárně naučných shrnutí a dalšího podobného „pomocného materiálu“, který tvoří běžnou a cennou součást každého kvalitního vědeckého časopisu, ale není publikovaným výsledkem základního výzkumu (a také obvykle neprochází žádným recenzním řízením). Celkový počet takto neoprávněně vykázaných výsledků (cca 8–10 % z kategorie J_{rec}) nasvědčuje tomu, že dřívější „kafemlejek“, který více spoléhal na serióznost vykazovaných dat ze strany VO, do roku 2012 i takovéto výsledky (které zřejmě neprocházely systematickou verifikací) bodoval v plné výši, jako by šlo o původní recenzované vědecké studie. V mnoha případech asi ani nešlo o chybu jednotlivých autorů těchto textů, neboť mezi nimi se vyskytli i renomovaní historici, kteří

rozhodně nemají zapotřebí nějak kvantitativně navyšovat počet svých publikačních aktivit. Spíše se domnívám, že ve většině případů šlo o chybně nastavený systém filtrace bibliografických údajů uvnitř příslušné instituce. Tedy běžné „síta“ mezi přehledem, který každý vykazujeme za příslušný kalendářní rok na svém pracovišti jako publikační výkon (tam jsou přirozeně obsaženy všechny výstupy, včetně recenzí a podobných drobných textů), a souborem dat, která byla ze strany VO vkládána do systému RIV k následnému hodnocení. To nejsou dvě stejné množiny. Pokud některé pracoviště neprovádělo zpětnou kontrolu dat, vykazovaných do RIV-u (ať už na úrovni vedení katedry či věcně příslušného proděkana), tak se mohlo snadno stát, že se mezi vykazovanými vědeckými výstupy objevila kdejaká drobnost (měla-li „správné“ ISSN, systém ji formálně „přijal“).

Výše zmíněné tři základní typy chyb jsou relativně snadno odstranitelné už na úrovni výzkumné organizace, pokud věnuje souboru dat, odesílaných k evidenci do RIV-u, náležitou pozornost. V průběhu druhého a třetího roku hodnocení už tyto chyby hodnotící proces ani příliš nezdržovaly, protože jsme s nimi po zkušenostech z prvního roku v určité míře počítali.

Za systémově mnohem nebezpečnější jsem však považoval aktivní pokusy o porušení principů „Metodiky 13+“, které se naopak v posledních letech hodnocení začaly objevovat ve stále sofistikovanější a pro náš obor nebezpečnější podobě. Zřejmě k tomu přispěla i skutečnost, že z různých důvodů (které nechci na tomto místě podrobněji zmiňovat) opakovaně nastávala relativně velká prodleva mezi ukončením hodnotícího procesu ze strany hodnotících panelů, a spočítáním a zveřejněním výsledných RIV-ových bodů za hodnocený rok. Výzkumné organizace tak dlouho neměly zpětnou vazbu mezi údaji, které k hodnocení předložily, a mezi bodovými výsledky, které jim hodnocení přineslo. Zřejmě proto právě ve třetím roce hodnocení kulminovaly aktivity, které jsme v menší míře zaregistrovali (a vyřazením takových výsledků zohlednili) u našeho oboru už v předchozích fázích hodnocení, neboť ty VO, které v předchozích letech postupovaly nekorektně (ať už omylem či vědomě), se mohly domnívat, že neoprávněně vykazované výsledky jim systém stále akceptuje.

Šlo o několik jevů, které lze nejen obecně označit za parazitické chování, spočívající ve snaze získat na úkor ostatních co nejvíce užítku s vynaložením co nejmenších nákladů bez ohledu na skutečnou vědeckou kvalitu (kterou má být podložen nárok na institucionální financování v rámci RVO), ale také o prokazatelné (a v ojedinělých případech i prokazatelně vědomě) porušování principů „Metodiky 13+“ za účelem neoprávněného získání finančních prostředků

z veřejných zdrojů. To už se ale dostáváme na hranu zákona, takže i můj komentář (i s ohledem na okolnosti, výše zmíněné v poznámce č. 6) musí být jen obecný, neboť nemíním ztrácet drahocenný čas potahováním po soudech ze strany některé z dotčených výzkumných organizací či konkrétních osob. Za systémově nebezpečné jevy, které se však podařilo v průběhu hodnotícího procesu zaregistrovat a určité alespoň zčásti eliminovat, považuji:

1. „*Nákup*“ *výsledků vědy a výzkumu*. Ten se jeví jako velmi výhodná investice s nízkými náklady a vysokým ziskem v budoucnu. Některé VO se mylně domnívají, že když formou dodatečně uzavřené dohody o pracovní činnosti či dokonce jen autorské smlouvy „koupí“ od autora vědecké výsledky, vzniklé na jiném pracovišti, tak jsou oprávněny vykázt je jako svoje vlastní a žádat za ně peníze v rámci institucionálního financování. Nikoli, podle „Metodiky 13+“ přísluší právo vykázt konkrétní výsledky vědy a výzkumu tomu pracovišti, kde tyto výsledky vznikly. Rozhodující je prokazatelná doba vzniku a institucionální afiliace autora v době tohoto vzniku, nikoli instituce, která výsledek zveřejnila ve svém nakladatelství či ve „svém“ časopise a jen autorovi zaplatila honorář. Je to logické; když mne zaměstnavatel platí za vědeckou práci, tak má také nárok na institucionální financování, které výsledky mého výzkumu přinášejí. Je tedy v bytostném zájmu každé výzkumné organizace, aby si sama ohlíдела, zda si její výsledky neoprávněně nepřivlastňuje (být třeba i se souhlasem autora) někdo úplně jiný. Pokud ano (a to se dá snadno zjistit prostřednictvím databáze RIV), tak může tuto skutečnost zpětně rozporovat. Kde ale není žalobce, není soudce. My jsme mohli z výše uvedeného důvodu vyřadit jako neoprávněně vykázané ty výsledky, kde byl zjevný rozpor mezi vykazující institucí a údaji o afiliaci autora, uvedenými přímo v samotném výsledku (u výsledku kategorie J_{rec} podle „Metodiky 13+“ jednoznačná afiliace autora uvedena být musí).

2. *Tzv. „bílí koně“*. To je vykazování vědeckých výsledků (třeba i kvalitních), které vytvořil autor, jemuž je český systém RIV-ových bodů zcela lhostejný. Nejčastěji se jedná o zahraničního pracovníka, který příslušnou VO v daném roce alespoň navštívil (například na konferenci) či na ní nějaký čas pobýval (třeba jen týden při výukovém pobytu v rámci projektu „ERASMUS“), což pak tuto VO vedlo k domněnku, že si jeho (převážně zahraniční) publikační aktivity za celý kalendářní rok může vykázt jako svoje vlastní vědecké výsledky a žádat za ně finanční prostředky na RVO. Ať už byly takové vědecké výsledky vykázaný s vědomím autora či bez jeho vědomí (to by technicky také šlo), systém takový postup sám o sobě nemohl odhalit jako nekorektní, neboť nikde nedošlo (na rozdíl

třeba od některých domácích případů) ke kolizi sporného zdvojeného vykazání téhož výsledku dvěma různými VO. U několika výsledků jsme se domnívali, že by se mohlo jednat o takový případ (zas tak hodně cizinců na historických pracovištích v České republice dlouhodobě nepůsobí). To by však mohla ověřit či vyvrátit pouze verifikace pracovně-právních vztahů v době vzniku výsledku a k tomu jsme nebyli oprávněni. Z hodnocení jsme mohli vyřadit jen ty případy, kde byl zmíněný rozpor zcela zjevný: Například když v samotném výsledku byla uvedena informace, že jeho vznik byl financován z grantového projektu, řešeného v zahraničí, na kterém se vykazující VO nijak nepodílela. I takto odůvodněný náš návrh mohla dotčená VO rozporovat (a doložit, že výsledek vykazala oprávněně), což se však nestalo. Významná část publikací, kterých se týká tento odstavec, se však v době hodnocení nenacházela ve fondu Národní knihovny, takže stejně byly z hodnocení vyřazeny jako „technické nuly“.

3. „Recyklace“ výsledku. V podstatě stejný text, publikovaný opakovaně na různých místech s mírně odlišným názvem a vydávaný za nový výsledek. Takový postup by jen mechanicky spravovaná databáze nemohla odhalit, protože formálně jde o dva odlišné výsledky, evidované pod různým názvem a různým ISBN či ISSN. Protože jsme však měli k dispozici data za tři roky a výsledky posuzovali stejní hodnotitelé, mohli poměrně snadno odhalit, že práci na podobné téma stejný autor publikoval nedávno i někde jinde. Pak stačilo porovnat oba výsledky a bylo zjevné, že jde o autoplagiát, často jen primitivně zkopírovaný (stejný text, stejný poznámkový aparát, stejné přílohy apod.) a nanejvýš rozšířený o několik odstavců. Pochopitelně každý si může publikovat, co chce, kde chce a kolikrát chce (a v některých případech má i opakované vydání stejného textu smysl). Je však nesprávné, když autor takto postupuje jen z toho důvodu, aby za jeden a týž výsledek získala jeho instituce (na úkor ostatních) finanční prostředky na RVO. Je to nekorektní i vůči redakcím časopisů, kterým autor takové již jednou vydané texty k publikování nabízí.

Smutným rekordmanem v této „disciplíně“ se s výsledky za rok 2015 stal historik, působící na významné regionální univerzitě. V roce 2015 publikoval knihu, pojednávající o dějinách jednoho českého města v určitém historickém období. Tato kniha byla hodnocena jako velmi kvalitní výsledek základního výzkumu. Týž autor však současně jednotlivé kapitoly této knihy (všechny) nabídl v podobě samostatných článků (doplněných jen o „oslí můstky“ úvodních a závěrečných odstavců, jinak beze změny se stejným textem, poznámkovým aparátem apod.) samostatně redakcím různých vědeckých historických časopisů v rámci celé

České republiky. Ty je rády přijaly k publikování, protože samy o sobě byly tyto texty kvalitní, založené na původním pramenném výzkumu. Pochopitelně je běžné, že ve fázi přípravy nějaké rozsáhlejší syntézy autor publikuje dílčí témata časopisecky a následně část svých vlastních výzkumů ve finálním textu použije. Toto však byl zjevně jiný postup, při kterém vůbec nešlo o publikování nových vědeckých výzkumů (ty byly doslova stejně obsaženy v knize), ale jen o multiplikaci „RIV-ových“ bodů, k čemuž autor příslušné časopisy v podstatě zneužil. Těžko říci, co jej k tomu vedlo. Možná jenom soutěživost uvnitř katedry, pokud mají sportovního ducha a pravidelně sledují nárůst svých RIV-ových bodů.

4. *„Podnikatelský přístup“ k vydávání časopisů.* Jak jsem výše uvedl, našemu hodnotícímu panelu primárně nepříslušelo vyjadřovat se k odborné kvalitě časopiseckých článků, které všechny (jsouce vykázaný do systému RIV) měly projít kvalitním recenzním řízením a jejich publikování mělo být schváleno příslušnými redakčními radami, často složenými z historiků zvučných jmen. Při fyzické verifikaci některých textů jsme však (vzhledem k jejich zjevně diletantskému obsahu) museli vznést otázku, zda u nich proběhlo řádné recenzní řízení a zda vůbec redakční rada funguje. To je myslím i klíčová otázka do budoucna. Vždyt členstvím v redakční radě na sebe každý historik bere část zodpovědnosti za texty, které v daném časopise vycházejí. Pokud redakční rada existuje jen formálně, texty nejsou recenzovány a vydávající instituce si ve „svém“ časopise tiskne, co chce a jak chce (což pochopitelně může), pak takové periodikum nemá co dělat na seznamu vědeckých „recenzovaných časopisů“ a takové texty nemají být vykazovány do RIV-u.

Vzhledem k obsahu několika posledních hodnocených čísel taková situace pravděpodobně nastala u jednoho časopisu, vydávaného resortní výzkumnou organizací jednoho z našich ministerstev (nejedná se o veřejnou vysokou školu). U tohoto časopisu jsme opakovaně indikovali všechny tři v předchozích odstavcích zmíněné jevy (u výsledků vykázaných za rok 2015 v extrémně vysoké míře). Krom toho u podstatné části textů, publikovaných v tomto časopise v průběhu sledovaných tří let, byli jako autoři uvedeni zaměstnanci vydavatelské VO (u některých čísel takřka výhradně). Analogické nesrovnalosti (taktéž nastíněné výše) se v případě této VO vyskytovaly i u vykázaných výsledků typu B a C. Jednalo se naštěstí o zcela ojedinělý případ, který jsme však vyhodnotili jako možný pokus o manažersky řízenou „těžbu“ RIV-ových bodů bez ohledu na jakoukoli vědeckou hodnotu vykazovaných textů. Tento případ byl podle mého názoru systémově nebezpečný svým rozsahem (za jeden rok až v řádu stovek RIV-ových bodů) a zjevně gradující meziroční tendencí. Naš hodnotící panel však neměl k dispozici žádné nástroje, kterými by

mohl předpokládané porušení „Metodiky13+“ ověřit. Ani tvůrci této metodiky zřejmě neuvažovali o tom, že by podobná potřeba mohla nastat. Proto jsme hledali cestu, jakým způsobem vůbec konat, abychom na jedné straně nedopustili masivní neoprávněné získání RIV-ových bodů, nebo naopak na druhé straně nepoškodili příslušnou VO, pokud ve skutečnosti postupovala v souladu s „Metodikou 13+“. Po předběžné konzultaci s Komisí pro hodnocení vědy RVVI jsem jako předseda SHVa požádal věcně příslušnou sekci Úřadu vlády o provedení dvou úkonů: 1) *Ověření dokumentace týkající se redakční práce a recenzního řízení u časopisu „XXX“ (vydávaného YYY)*; 2) *Ověření dokumentace týkající se pracovních vztahů autorů, jejichž texty jsou vykazovány jako výsledky základního výzkumu YYY v systému RIV*. Oprávněnost tohoto požadavku jsme doložili konkrétní dokumentací, získanou z veřejně přístupných zdrojů. Úřad vlády v dané věci skutečně neprodleně konal a inicioval jednání s náměstkem příslušného ministerstva (které je zřizovatelem oné VO). V oficiální odpovědi jsme se pak dozvěděli, že v dané VO byla přijata dostatečně rozsáhlá nápravná opatření. Věcnou pracnost i stresový potenciál takové aktivity si každý jistě dokáže představit. Ale snad to k něčemu bylo; přinejmenším k tomu, že zmíněný evaluační systém prokázal tímto způsobem svou efektivitu, včetně schopnosti operativně řešit poměrně složité situace.

V příštích letech už nově připravovaný evaluační systém (nazývaný „Metodika17+“) s podobným plošným hodnocením všech výsledků, evidovaných v RIV-u, nepočítá. Nový hodnotící systém je teprve v počátcích a není úplně jasné, jak přesně bude vědecká kvalita publikačních výsledků (vedle jiných aktivit) ovlivňovat celkové hodnocení výzkumných organizací. V případě humanitních věd jsme v průběhu hodnocení výsledků za období 2013–2015 opakovaně doporučovali výrazné snížení kvantity, a to formou výběru určitého počtu výsledků už na úrovni výzkumné organizace. Vzhledem k tomu, že humanitní vědy mají ve srovnání s jinými obory zcela odlišně nastavenou váhu publikačních výsledků (dominantní jsou odborné knihy; nelze užít jako kritérium „impact factor“ ani „citační index“; domácí publikační platforma je oprávněně výrazně širší, než u technických a přírodovědných oborů), doporučovali jsme vybrat k základnímu hodnocení „peer review“ až okolo 30 % z celkového počtu publikačních výsledků. Tedy pro obor historie ročně cca 600 publikací za celou Českou republiku. To již představuje dostatečně reprezentativní vzorek pro systematické srovnání kvality uvnitř oboru. Výběr na úrovni VO přitom zaručuje, že se do této skupiny nedostanou „balastní“ texty. Tím by podle mého názoru zcela odpadla případná motivace k umělému navyšování „produkce textů“ jen kvůli snadnému získání „RIV-ových bodů“, jak je

popsáno výše. Pravda, některé časopisy pak přestanou vycházet a také ubyde různých „odborných knih“, sestavených ze studentských seminárních prací. Taková redukce však našemu oboru jen prospěje.

Ale abych tuto rekapitulaci přeci jen zakončil něčím zcela konkrétním, dovolím si uvést seznam odborných knih, které praktické uplatnění „Metodiky13+“ v rámci hodnotící činnosti našeho subpanelu vygenerovalo jako nejlepší publikační výsledky vědy a výzkumu v oboru „Historie“ za léta 2013–2016. Uvádím je chronologicky a abecedně podle příjmení autorů:

2013:

BOBKOVÁ Lenka a kol., *Lucemburkové – Česká koruna uprostřed Evropy, Praha 2012*;
BUŇATOVÁ Marie, *Pražští kupci na cestách (Předbělhorská Praha a středoevropské trhy), Praha 2013*;

BĚLINA Pavel – HLAVAČKA Milan – TINKOVÁ Daniela, *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.a (1792–1860), Praha – Litomyšl 2013*;

BALCAR Jaromír – KUČERA Jaroslav, *Von der Rüstkammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus: Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953, Göttingen 2013*;

ŠMAHEL František, *Jan Hus: život a dílo, Praha 2013*;

ŠOUŠA Jiří – KUBŮ Eduard – JANČÍK Drahomír, *Arisierungsgewinner. Die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen, Wiesbaden 2011*.

2014:

ČEPELÁK Jiří Augustin – RŮČKOVÁ Markéta, *Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče: Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618, Praha 2014*;

FIALA Michal – KOBLASA Pavel – ŽUPANIČ Jan, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra (Erbovní listiny), Praha 2014*;

PINARD Peter Richard, *Broadcast Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia: Power Structures, Programming, Cooperation and Defiance at Czech Radio 1939–1945, Frankfurt am Main 2015*.

2015:

HNILICA Jiří, *Les nouvelles élites tchécoslovaques. Une formation française 1900–1950, Paris 2015*;

PETRÁŇ Josef – PETRÁŇOVÁ Lydia, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015;

PRAŽÁKOVÁ Kateřina, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, České Budějovice 2015.

Historical science and its evaluation in Czech Republic from 2013 to 2015

PETR VOREL

In this review study the author summarizes the development of the system for evaluating of science and research in the Czech Republic in the years 2013–2015, and considers the way this system is applied in the historical research community. It was a specific system of point evaluation of published results closely connected with the amount of financial resources from the state budget granted for the development of the research organization. This model of financing was gradually introduced in the Czech Republic in 2010–2012. In 2013 the evaluation system was significantly adjusted and strengthened according to the “peer review” principle, which gives substantial weight to qualitative criteria. The author positively evaluates the fact that in this system the evaluation is done exclusively by important members of the research communities, who were proposed for this work by the research institutions. All substantial data are publicly accessible, including the actual results, their evaluation in terms of points and the names of the members of the evaluation panel, so that the quality of the work of the evaluation panel can be retrospectively judged by the expert community. These facts guarantee a relatively high level of objective evaluation. In the conclusion of the study, the author gives a brief review of the qualitative division of the published results from the field of “history” in the Czech Republic and noticed some difficulties concerning described process of evaluation. He cites specific book titles, which were evaluated by this method as the most important scientific achievements of Czech historiography in the evaluated three years.

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Narativ jako nevyhubitelný fenomén
lidské společnosti

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: Narrative as an Indestructible Phenomenon of Human Society

The author reflects on historical narrative as a tool, sprung from human ontogenesis, for the foundation of social identity and contemporary as well as historical self-awareness of any human community – a tool useful, but also open to abuse. The author discusses a situation in which the existing narratives are either rejected, without being subject to analytical criticism, or in which civically/societally relevant narratives are absent. A special problem arises as a result of the most current situation in which the „post-truth“ narratives politically compete with those which are created by critical historiography.

Key words: Narrativity – Theory of Historiography – Post-truth – Historiography and Society

Porozumět své aktuální situaci je pro člověka mnohdy těžké. Začlenit ji do širšího prostorového i časového kontextu, přiřadit jí, resp. svému vlastnímu i cizímu konání hodnotové charakteristiky, identifikovat šance i nebezpečí dění a událostí je ještě těžší. Rozhodnout se na základě vždy v podstatě jen parciálních informací a s obvykle

nedokonalou orientací v nedohlédnutelných souvislostech pro ten či onen další postup, pro takové nebo onaké řešení nestandardních situací, to jsou úkoly mnohdy nelehké až velmi náročné nejen pro jedince, ale i pro celou komunitu. Člověk, a o to více společnost, takovýto nárok nedokáže a od antiky nikdy ani nedokázal uspokojit (tedy stav věcí komplexně pochopit a co možná úspěšně řešit) jinak, než že svoji okamžitou situaci učinil součástí svého – odněkud někam s jistou logikou běžícího – příběhu. Až v jeho rámci začínaly pak jednotlivosti nabývat smysl, až v jeho kontextu člověk porozuměl (nebo se domnívá porozumět) fragmentům lokální společnosti přesahujících procesů, kterých je bezprostředním účastníkem. Až formulování takového „velkého příběhu“ – narativu – dalo a dává smysl, oprávnění a „požehnání“ našemu a našich předků konání, snažení, utrpení i vynaloženým obětím.¹ Tímto formulováním konceptualizované reflexe prožívaného bezprostředního bytí se člověk odlišuje od i těch nejinteligentnějších zvířat.²

Takovýto přístup lidské společnosti a jejích jednotlivých komunit k prožívané skutečnosti se postupně vytvářel již v pravěku. Svědčí o tom zcela konkrétně malby ve slavných jeskyních, které nepřinášejí pouhé jednotlivosti, ale tlumočí „příběh“.³ S postupem organizovanosti a diferencování lidských společenství, s ustavováním a artikulací jejich identit a ovšem i jejich nároků jak dovnitř, tak i vůči okolnímu světu, se pak dříve či později ustavila řada – navzájem si konkurujících – „velkých příběhů“.⁴ To nebyly a nejsou produkty kritické distinktivní reflexe, nýbrž dílem spontánně, dílem pragmaticky (legitimizačně) vzniklé narativ-

1 Tento příspěvek vznikl s podporou PROGRES Q 22 FHS UK.

2 K významu narativu např. ve výchově dětí srovnej: Robin MELLO, *The Power of Storytelling: How Oral Narrative Influences Children's Relationships in Classrooms*, International Journal of Education and Arts 2/1. 2001, <http://www.ijea.org/v2n1/> (15. 1. 2018).

3 Klíčovým českým badatelem o problematice dějepisné narace je Jan Horský. Srovnej jeho práce Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, zde zejména kapitola: Místo (velkých) teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání, s. 70–97, kde autor na s. 97 uzavírá: „Narativistické kritiky jsou však jednostranné, a byly-li by přijaty v plném rozsahu (White), měly by jednoznačně antiscientistický dopad.“ Dále srovnej: TÝŽ, *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorií kulturního vývoje*, Praha 2015, zejména kapitola „Teorie a narace (typy a zápletky) – příkré protiklady nebo prostupující se kategorie?“, s. 66–90.

4 Jen připomeňme, že se tu dostáváme k široké a již přes půl století probíhající diskusi, kdysi iniciované Haydenem White o narativním diskursu a historické reprezentaci. Srovnej v pokročilé fázi: Hayden WHITE, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987. K tomu srovnej: George G. IGGERS, *Zur 'Linguistischen Wende' im Geschichtsdnken und in der Geschichtsschreibung*, *Geschichte und Gesellschaft* 21, 1995, s. 557–579, resp. TÝŽ, *Linguistický obrat: Konec historie jako vědecké disciplíny*, in: TÝŽ, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 111–124.

ní koncepty více či méně účelové povahy.⁵ Ale člověk by bez nich byl a dodnes zůstal bezradný.⁶ Společnost bez nich nedokáže vzdorovat entropii, natož pak uhájit sama sebe a svoji specifickou, historicky rostlou kulturu, své zájmy a životní způsob vůči společností mocensky konkurujícím. (Vzpomeňme jen na „boje o Čapka“ nebo na obranu výuky latiny v 50. letech 20. století. To byl – jistě zástupný – boj na obranu české kulturní tradice proti komunistické diskontinuitě a sovětské rusifikaci.) Řekl bych, že bez ustavení takovýchto narativů nejsou společnosti obecně schopny vyrovnat se s katastrofami – ať již přírodního nebo společenského původu.⁷

Narativ se tak stal bází společenské sebeidentifikace, její stability, odolnosti, schopnosti vyrovnat se s nebezpečími a překonávat chvíle zkázy. To ovšem ještě neznamená, že takový „velký příběh“ byl a je a priori něčím hodnotově pozitivním, ať už jeho roli posuzujeme uvnitř té které komunity samé nebo v širším kontextu lidské společnosti. Klasické náboženské, zemské či nacionální narativy tak na jedné straně mohou společenstvím dodávat sílu, stabilitu a odolnost, zároveň ale mohou ve jménu tradice, kulturní identity, národního zájmu či některého z pravověří blokovat nebo přinejmenším brzdit vnitřní emancipační a modernizační procesy segmentů či vrstev společností a ještě daleko více pak podporovat agresivitu této společnosti navenek, vůči jejím sousedům či konkurentům.

Historiografická (jednoduchá a namnoze také velmi účelová) reflexe těchto po staletí až tisíciletí etablovaných skutečností je věcí až moderní, tj. osvícenské a samozřejmě zejména post-osvícenské, pozitivistické historiografie. Možná se mylím, ale až na výjimky typu (ve své době vysoce politizovaného, generačního, do obecnější roviny emancipace vědy z poručnictví nacionální politiky se posunuvšího) sporu o pravost RKZ, se moderní česká historiografie nedovedla, a to přes řadu závažných a zajímavých prací, prosadit do celospolečenského pozitivního povědomí s kritickou (tedy nikoliv jen plytce negující) koncepcí vůči „nerelevantním“ narativům minulosti. Na rozdíl od „účelově vylhaných“ narativů je totiž takový kriticko-analytický pohled na minulost a cesty jejího výkladu pro širší veřejnost

5 K problematice narativu srovnej klasickou studii: Lawrence STONE, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*, Past and Present 85, 1979, s. 3–24. V retrospektivě pak Gérard NOIRIEL, *Die Wiederkehr der Narrativität*, in: Joachim EIBACH – Günther LOTTES (edd.), *Kompass der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch*, Göttingen 2002, s. 355–370.

6 Srovnej Stefan JORDAN, *Theorien und Methoden der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2009, s. 11–19. Autor tu na s. 18 říká, že kronikářský faktograficko-chronologický přehled „se stává historiografií teprve tehdy, když je prostřednictvím vyprávění postaven do smysluplné souvislosti (Sinnzusammenhang)“. Můžeme hovořit i o zasazení do širšího kontextu.

7 Srovnej THUKYDIDES, *Dějiny peloponéské války*, Praha 1977, s. 129; obecně Jiří PEŠEK, *Katastrofa jako dějepisné téma*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 133–139.

daleko nudnější. Hlavně však analytická kritika rovnou nenabízí náhradní, obecně srozumitelný, tedy jednoduchý a aplikovatelný interpretační model minulosti, resp. použitelný diskurs přítomnosti.

Skutečně analyticky dekonstruován nebyl přitom kupříkladu po roce 1989 ani dosavadní marxisticko-leninský narativ československé poúnorové, státně nacionální diktatury (lumpen)proletariátu jako součásti rusko-sovětského impéria.⁸ Byl pouze radikálně zavržen (!), a to nejednou i těmi, kdo ho po desetiletí utvářeli, inovovali, oprašovali a reformovali.⁹ Důsledkem této skutečnosti je jednak vytrvalé přežívání některých jeho narativních segmentů v povědomí společnosti, jednak stydlivé prázdno na až příliš mnoha výkladových plochách. Je to pochopitelné z hlediska kapacitních možností a generační struktury naší historické obce, je to však neblahé s ohledem na komunikativní mezeru ve vztahu historiografie k široké veřejnosti a zejména k mladé generaci. (Možná právě proto, že se ze školské výuky dějepisu „vytratil“ jednotící, početným a nudným jednotlivostem smysl a řád propůjčující narativ, stal se tento obor mezi žactvem a středoškolským studentstvem bezkonkurenčně nejneoblíbenějším...).

V tomto kontextu není náhodou, že dodnes – osmadvacet let po listopadové revoluci – postrádáme (s výjimkou příslušných kapitol koncepčně jinak zaměřené epochální Křenovy knihy o dvou staletích středoevropských dějin)¹⁰ – skutečnou akademickou syntézu (tedy nikoliv jen datově událostní přehled) dějin

8 Tím nechci říci, že by se na tomto poli nic nevykonalo. Vždy však zatím šlo o dílčí segmenty, jednotlivé osobnosti, specifická dějepisná prostředí: Za připomenutí stojí zejména kniha Vítězslava SOMMERA, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem 1950–1970*, Praha 2011; biografie: Bohumil JIROUŠEK, *Josef Macek mezi historií a politikou*, Praha 2004 nebo sborník: Zdeněk BENEŠ – Bohumil JIROUŠEK – Antonín KOSTLÁN (edd.), *František Graus – člověk a historik*, Praha 2004. Lze připomenout i článek: Jiří PEŠEK, *Historiographie an den Universitäten in Ostmitteleuropa 1945–1970*, in: Christiane BRENNER – K. Erik FRANZEN – Peter HASLINGER – Robert LUFT, *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, München 2006, s. 297–316.

9 Do této kategorie exemplárně patří rozsáhlé, faktograficky nesmírně cenné, historické kritice, kontextualizaci a jakémukoliv konceptu však vzdálené dílo klasika českých soudobých dějin Karla Kaplana. Srovnej alespoň: Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, Brno 2005; *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968: společnost a moc*, Brno 2008; *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*, Brno 2009; *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný – vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*, Brno 2011.

10 Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

společnosti českých zemí od Mnichova do roku 1989.¹¹ Prostě tam, kde by ustavení nového narativu či velkého obrazu a příběhu příliš bolelo, udržuje se v historiografii konsenzus mlčení, kompenzovaný provokativními, většinou výzkumně nepřilíš podloženými „protinarativy“ z pera autorů mladé (či spíše již střední) generace.¹² Historik přitom nepíše jen pro odborné publikum: Laická veřejnost nadto vždy nemusí na jeho „nové pravdy“, třeba i pracně a kriticky vydobyté z pramenů, ověřené a kriticky interpretované, reagovat právě nadšeně. Tam kde nová historická analýza „bere smysl“ dosud zažitému příběhu konání a zážitků lidí, naráží velmi snadno na jejich drsné nepochopení.¹³ Komunikačně účinné zprostředkování nových zjištění a interpretací patří proto ke zcela základním, nicméně velmi často krajně nesnadným úkolům historika. Ten přitom stojí v konkurenci vůči mediálnímu – obrazovým jazykem promlouvajícímu a silně emocionalizovanému, pročez pro veřejnost důvěryhodnějšímu, narativu moderních médií: televizi či filmu, stále častěji též „hernímu“ internetu.¹⁴

Nelze se tedy narativů raději vzdát? Není možno prohlásit je za přežitek minulých epoch a odložit je do starého haraburdí? Verbálně nesporně ano. Viděli jsme to na konci 20. století, kdy se ve vlně optimismu po konci studené války, resp. po zhroutilí „tábora míru a socialismu“ objevily předpovědi o „konci dějin“ (Francis Fukuyama),¹⁵ kdy národy byly prohlašovány za překonanou formu spole-

11 Tuto roli pro poválečné období, bohužel, nehraje ani jinak úspěšná, ovšem relativně stručná, opakovaně (i v anglické mutaci) vydávaná syntéza: Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, Praha 2008. A již vůbec takovou syntézu nemohou nahradit v podstatě populární přehledy typu: Jiří PERNES, *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*, Praha 2003.

12 Exemplárně srovnej: Jaroslav CUHRA – Jiří ELLINGER – Adéla GJURIČOVÁ – Vít SMETANA, *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý od roku 1918*, Praha – Litomyšl 2006 nebo Pavel KOLÁŘ – Michal PULLMANN, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2017. K první z uvedených knih srovnej moji kritickou recenzi in *Soudobé dějiny* 14, 2007, s. 509–516.

13 Exemplárně se tak stalo v ruské společnosti při přehodnocování dějin stalinské epochy v Sovětském svazu doby perestrojky. Srovnej: Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume. Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München 2013, srovnej: Jiří PEŠEK, *Nové Dějiny Ruska ve 20. století jako inspirace i výzva*, ČČH 114, 2016, s. 735–755, zde s. 750.

14 Jen jako příklad uveďme: Volker ULLRICH, *Eine produktive Provokation. Die Rolle der Medien in der Goldhagen-Kontroverse*, in: Martin SABROW – Ralph JESSEN – Klaus GROßE KRACHT (edd.), *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Grosse Kontroversen seit 1945*, München 2003, s. 152–170.

15 Francis FUKUYAMA, *Konec dějin a poslední člověk*, Praha 2002.

čenské existence¹⁶ a kdy k dobrému tónu patřilo též hovořit o „konci historismu“.¹⁷ Postmoderní evropská historická věda okázale zavrhovala „velké – v podstatě vždy legitimizační – příběhy“ s nacionální nebo dokonce imperiální konotací,¹⁸ samozřejmě odmítala též deskriptivní – zejména tzv. „politické“ dějiny (a před nimi již klasické dějiny diplomacie a mezinárodních vztahů). To vše se tehdy již zdálo být „out of the window“. Společnost česká stejně jako evropská se navenek tvářila jako osvobozená od stínů minulosti, ale reálně v důsledku těchto posunů do jisté míry ztratila orientaci, pozbyla sebejistotu i oporu pro kritický pohled na sebe sama. Plytce negované narativy ovšem hybernují a trpělivě čekají na svoji účelovou resuscitaci. Tím, že „minulé“ bylo do velké míry znehodnoceno, ale i tím, že dějepis byl do velké míry posunut do oblasti pouhé zábavné četby či televizních talkshows, zúžila se též, snad až vytratila, komparativní platforma pro formulování koncepčních projektů budoucnosti.¹⁹

Zapomnělo se především na to, že narativ, veřejně prohlášený za zastaralý, nepěkný, nejsoucí nebo i „zrušený“, tu prostě dále je. A že tu bude s námi dokonce i poté, co ho vytlačíme z naší komunikace... Mlčení Boha přece není důkazem jeho neexistence! Nebo snad máme nějaký důkaz o tom, že Bůh vzal na vědomí, že ho Nietzsche kdysi prohlásil za mrtva? Zanechme však provokativních dotazů a připomeňme, že pro podstatnou – praktikující – část dnešního evropského

16 Neodolám, abych necitoval Miroslava HROCHA, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, s. 277: „Když Eric Hobsbawm vydával koncem osmdesátých let 20. století svoji knihu *Nations and Nationalism*, napsal do úvodu několik optimistických vět o tom, že nacionalismu v Evropě odzvonilo a že se stal pouze historickým fenoménem. Mnozí recenzenti to po něm nadšeně opakovali. Vzápětí se ukázalo, jak velmi se mýlil.“ Srovnej: Eric HOBBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*, Brno 2000.

17 Historismus ovšem „byl v krizi“ nejpozději již od sporu o Lamprechta počátkem 20. století. Podle mínění německých historiků definitivně zhynul v 60. letech 20. století. Otázka zní, do jaké míry jsou historiografické práce na toto téma přednostně analýzou historiografie 19. a časného 20. století a do jaké míry kritikou nadále existujícího fenoménu. K tématu srovnej především: Friedrich JAEGER – Jörn RÜSEN, *Geschichte des Historismus. Eine Einführung*, München 1992, zejména s. 20n, 161–184 a Sebastian CONRAD, *Auf der Suche nach der verlorenen Nation. Geschichtsschreibung in Westdeutschland und Japan 1945–1960*, Göttingen 1999, s. 38 a Georg G. IGGER, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 36–38.

18 Konrad H. JARAUSCH – Martin SABROW (edd.), *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*, Göttingen 2002, zde Christoph CORNELISSEN, *Der wiederentstandene Historismus. Nationalgeschichte in der Bundesrepublik der fünfziger Jahre*, s. 78–108.

19 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Historiografie jako aplikovaná společenská věda (Neveselá posjezdová úvaha v podstatě proseminární)*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (AUC-HUCP) LII, Supplementum 1, 2012, s. 45–52.

dějepisectví zůstává narace, tedy vyprávění (jako „specifická forma vědeckého vysvětlování“) relevantním nástrojem dějepisické práce. Aneb, jak praví Johannes Süssmann: „Něco historicky vysvětlovat, znamená řadit události v jejich vývojové následnosti. A to se děje formou vyprávění. Narativita (uspořádání do vyprávěcí podoby) představuje základní figuru všeho historického vědění a myšlení.“²⁰

Zapomíná se také, že narativ ustavuje nejen historik, ale v podstatě každý člověk, a to již tím, že vybere téma k řešení, že si zvolí klíčové (hodnotově konotované) pojmy, resp. slova, kterými ty pro něj významné pojmy zakotví do horizontu světa, že si položí pro sebe „zásadně“ důležité otázky a že své téma konceptualizuje.²¹ Nic z toho se nemusí dít proklamativně, nic z toho nemusí být tvůrcem historického, stejně jako občanského či nejobecněji lidského narativu ustaveno důsledně a plně vědomě, možná dokonce ve většině praktických případů jde jen o intuitivní zakotvení namnoze chaotických dějinných skic... Ono narativ ustavující téma nadto ani v historiografii vůbec nemusí ležet v oblasti oněch „prokletých“ státních, národních nebo obecněji politických dějin. Pole kulturních, náboženských, genderových, sociálních nebo např. komunikačních dějin se k tomuto účelu přece hodí stejně dobře. Lze dokonce říci spolu s Václavem Havlem, že „nejlépe slouží ten, kdo neví, že slouží“!²²

Narativ – velký příběh v pozadí úvah o dnešku, budoucnosti i o časech minulých – se tak ukázal být něčím více než jen historiografickým konstruktem. Ukázal se být nezničitelným účelovým nástrojem, po tisíciletí (kontinuálně již od Homéra) přirozeně spočívajícím v ruce člověka. Je to nástroj, jehož se ani dnešní společnosti nehodlají vzdát jen proto, že tak (snad?) káže evropská postmoderní historická teorie. Daleko méně tak prakticky (navzdory záplavě děl amerických teoretiků narativismu i antinarativismu) činí ve své tradici silně narativní anglosaská historiografie. Připomeňme jen celosvětově čtená a daleko přes hranice dějepisu působící díla – velké příběhy – z pera Iana Kershawa, Richarda Evanse nebo Konrada H. Jarausche.²³

20 Johannes SÜSSMANN, *Erzählung*, in: Stefan JORDAN (ed.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, s. 85–88, zde s. 86. Srovnej TÝŽ, *Geschichtsschreibung oder Roman? Zu Konstitutionslogik von Geschichtserzählungen zwischen Schiller und Ranke (1780–1824)*, Stuttgart 2000.

21 Srovnej k tomu exemplárně: S. CONRAD, *Auf der Suche nach der verlorenen Nation*, s. 36n.

22 Václav HAVEL, *Žebrácká opera*, 1972, vydáno: Václav HAVEL, *Hry*, Brno 2017.

23 Jen exemplárně: Ian KERSHAW, *Hitler 1889–1936: Hubris*, London 1998; *Hitler 1936–1945: Nemesis*, London 2000; TÝŽ, *To Hell and Back: Europe, 1914–1949*, London 2015; Richard J. EVANS, *The Coming Of The Third Reich*, London 2003; TÝŽ, *The Third Reich In Power, 1933–1939*, New York 2005; TÝŽ, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest*

Narativy tedy nevymřely. Naopak, zažíváme drastický návrat dominantních narativů: právě v předvečer druhé irácké války v roce 2003 formulovala US-americká neokonzervativní historiografie tezi o USA jako o hegemonu světa, hegemonu odpovědném za své činy jen Bohu a nikoliv svým, hierarchicky níže stojícím spojencům.²⁴ Obratem zareagovala státní historiografie post-sovětská oživením „stalinského třetího Říma“ a pak už se s (neo)imperiálními, (neo)nacionálními a dalšími roztomile účelovými (neo)narativy roztrhl pytel napříč Evropou.²⁵ Vzpomeňme si jen na vysoce aktuální narativ „naší“ luxusní, migrantům či azylantům nepřístupné „pevnosti Evropa“, xenofoby všech zemí hrdinsky bráněné proti nájedníkům. Přitom nám, šťastným obyvatelům tohoto „poloostrova na západě Asie“ chybí historicky podložený koncept dalšího vývoje Evropy pro nadcházející desetiletí.

Nové narativy se prosazují ovšem i v rámci cílené negace narativů starších: Dobrým příkladem může být již prakticky deset let trvající historiografické tažení proti „velkému příběhu“ Masarykovy demokratické první Československé republiky. Předcházela mu, dílem otevřeně importovaný, „narativ“ (resp. „antinarativ“) o bezpříkladné zločinnosti údajně českého národního projektu poválečného vysídlení německé menšiny z Československa.²⁶ Ten je dnes doplňován narativy o českém (jakoby unikátním) antisemitismu. Vše to pak lze snadno zneužít k úspěšné relativizaci vědomí o dominantní roli nacismu při zničení Evropy,

to Disaster, London 2008; TÝŽ, *The Pursuit of Power: Europe 1815–1914*, London 2016; Konrad H. JARAUSH, *Out of Ashes: A New History of Europe in the Twentieth Century*, Princeton 2015.

24 Srovnej stručnou informaci: Jiří PEŠEK, *Kongres American Historical Association*, *Dějiny a současnost* 25, 2003, č. 2, s. 60.

25 K postsovětské historiografii, které se u nás, bohužel, nedostává dostatečné pozornosti, srovnej např. Jiří PEŠEK, *Současná situace historiografií soudobých dějin v Evropě a USA*, *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria* 8, 2005, s. 7–36, zde s. 30–36, zejména však Elena ZUBKOVA, *Goldene Zeit der Geschichtsforschung? Tendenzen der postsowjetischen Historiographie in Russland*, in: Alojz IVANIŠEVIČ a kol., *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, Wien – Frankfurt am Main 2003, s. 81–92 a Daniela KOLENOVSKÁ, *Soudobé dějiny na stránkách Novaja i novějšaja istorija*, in: Jiří PEŠEK, *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*, Praha 2014, s. 267–282; TÁŽ, *Alexandr Čubarjan a sovětské dědictví současné ruské historiografie*, *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria* 14, 2014, č. 3–4, s. 85–107.

26 Přehled literatury podává Jiří PEŠEK, *Nucené migrace v Československu a z Československa 1938–1989*, *Theatrum historiae* 7, 2010, s. 301–310, resp. Jiří PEŠEK, *Evropská vyhnání a vysídlení 20. století a velmocí*, in: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK – Petr VOREL, *Velmocenské ambice v dějinách*, *Acta Societatis Scientiarum Bohemicae I*, Praha 2015, s. 103–138.

o obludnosti nacisty rozpoutaného holocaustu a zejména o radikální – nacisticko-sovětské – destrukci tradiční evropské, jistěže trvale nesnadné multikulturality.²⁷

Aby mi bylo správně rozuměno: Nejsem zastáncem teze o unikátní demokratičnosti a naprosté bezchybnosti Masarykovy republiky, nepokládám tzv. „odsun“ Němců za skvělý, nadto český nápad a národní úspěch a vím poměrně mnohé o českém antisemitismu, resp. o antisemitismu v Československu. Ale snažím se tyto jevy neinscenovat jako separované, moralizované obrazy. Dávám přednost tomu vkládat tyto jevy, situace a události do dobových srovnání a kontextů napříč Evropou a komparativně hodnotit jejich míru, zakotvení a závažnost pro dobovou společnost. Takový nadnárodní, nadstátní, případně dokonce evropský „velký obraz“ je pak ovšem méně kontrastní, místy není jednoznačně interpretovatelný a obecně řečeno, ve srovnání s výše uvedenými narativy se dá hůře prodat. Měl by ale přesto být analyzován a diskutován – ostatně stejně jako ony neoimperiální historické a historizující (politicky účelové) narativy dneška.

Je s podivem, že – nejen, ale zejména historiografická – reflexe těchto aktuálních narativistických skutečností byla a zůstává jen nevelká. Všechny tyto „neokoncepty“ byly a jsou vnímány vlastně jako jakési nesystémové megavýjimky... Přitom se potvrzuje to, že konceptu „velkého legitimizujícího příběhu“ se žádná společnost prostě nedokáže vzdát²⁸ a zejména že běžní lidé – pokud nejsou právě teoretiky v činné historiografické službě – se nedovedou orientovat v aktuálních bouřích doby bez pomoci z minulosti do dneška přesahujícího příběhu, v němž se „naleznou“ a uvelebí. Nejde přitom jen o výběrově sestavená „fakta“, nýbrž a možná především o akcentované hodnoty, atributy a koordináty onoho příběhu.

Ukázalo se nadto, že i pro historismus platí, že „prohlášení za mrtva žijí déle“ a že společnost, která si historismy zakáže, ztratí orientaci a bázi vnitřní, přinejmenším mezigenerační komunikace. Dnes je identita a legitimita v Evropě, v USA i v Rusku účelově čerpána z dějin v rozsahu a způsobem, který by ještě před dvěma desetiletími nikdo neočekával. Vše tedy funguje tak, jako kdykoliv

27 Na některé z těchto problémů se pokoušel upozornit již text, pojatý jako podklad pro širokou oborovou diskusi, ztrestaný však jen neargumentovanými apriorními odsudky: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK, *Historikové proti znásilňování dějin* (Stanovisko Sdružení historiků České republiky), in: *Historikové proti znásilňování dějin*, Příloha ke Zpravodaji Historického klubu 12, 2001, č. 2, Praha 2002, s. 3–7.

28 Srovnej, jak se s touto skutečností poněkud komplikovaně a ve výsledku ne zcela přesvědčivě potýká jeden z nejskvělejších euroamerických historiků soudobých dějin: Konrad H. JARAUSCH, *Die Krise der nationalen Meistererzählungen. Ein Plädoyer für plurale, interdependente Narrative*, in: K. H. JARAUSCH – M. SABROW, *Die historische Meistererzählung*, s. 140–162.

v dosavadních lidských dějinách. Jen velká část historiků v posledních desetiletích – navzdory popsaným skutečnostem – ve jménu tzv. vědeckosti rezignovala na koncipování či modernizaci starších narativů a oddala se, po vzoru přírodovědců, pokud možno detailnímu výzkumu nespojitých, dekontextualizovaných a tedy pro širokou společnost nezajímavých, parciálních témat. (Zapomínáme přitom, že i moderní, popisnou rovinu překračující, přírodověda je opřena o vytváření – konsenzuálně ustavovaných – interpretačních narativů. Bez nich by se utopila v nematematizovatelné záplavě různě (!) naměřených dílčích dat a bez interpretačního software nevizualizovatelných snímků okem nepostihnutelných skutečností.)

Historiky opuštěných narativů se pak ujali politici, žurnalisté, publicisté a populisté všeho druhu. Odpovědi žité reality v post-pravdivém období na počátku 21. stol. na zproblematizování, rozbití nebo bez náhrady odklizení dosavadních narativů je vznik nových, účelových politicko-nacionálních narativů, které se v nejmenším neohlízejí ani na historická fakta, ani na historiografické teorie a bez většího nároku na odborné uznání své „alternativní pravdivosti“ vznášejí jménem svých tvůrců skupinové mocenské nároky, přinejmenším na „rovnoprávnou“ pozici v hierarchii dosud vládnoucích (legitimizačních) narativů.²⁹ Otázkou je, jak má reagovat historiografie?³⁰

Není snad řešení v převzetí přírodovědně lékařského postoje vůči mutujícím kulturám zdánlivě vyhubených virů a bakterií, které je třeba stále znovu a pokaždé co možná sofistikovaněji potlačovat (při současném nebezpečí nárůstu autoimunitních reakcí)? Ve svobodné demokratické společnosti ale nikdo nemá právo potlačovat politicky, morálně, genderově nebo i „jen“ odborně nerelevantní, otevřeně falzifikované narativy. Reálně viděno, nelze dokonce ani zamezit šíření narativů nacistické a komunistické povahy, ač byly zakázány zákonem.

Podle všeho nám tedy zbývá ona stará, soustavná, nepopulární či dokonce společensky odmítaná kritika stávajících narativů (a narativních mýtů) v odborné – kriticky argumentující – diskusi. Především však soudím – a jsem o tom přesvědčen, ač jsem za to snad již po dvacet let opakovaně kritizován – že je povinností historiků tvorba narativů nových, opírajících se o výdobytky soudobé – kritické –

29 Pojem „posttruth“ byl redakcí Oxford Dictionary vyhlášen „slovem roku“ 2016, roku poznamenaného „brexitem“ a volbou Donalda Trumpa prezidentem USA; <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (15. 1. 2018).

30 Srovnej např. interview: Christoph SCHEUERMANN – Gordon REPINSKI, *Historian Anne Applebaum on Trump 'Protest Is Insufficient'*, Spiegel Online 20. 1. 2017 (<http://www.spiegel.de/international/world/anne-applebaum-interview-about-president-donald-trump-a-1130988.html>) (15. 1. 2018).

evropské dějepisné vědy a přijímajících například (v pramenech zakotvenou) multiperspektivitu možného uchopení každého „příběhu“.³¹ Že výsledky zásadního, v podstatě velmi speciálního, evropsky špičkového výzkumu lze s úspěchem předložit jako „vyprávění“, prakticky potvrdil např. Zdeněk Smetánka, když roku 1992 cíleně nabídl odborné i zainteresované veřejnosti „Legendu o Ostojovi“.³² To přece není „populární rozmělnění“ výsledků vědecké práce. To je – čtenáři vděčně akceptovaný – narativní obraz, v němž precizní badatel (v tomto případě osobnost s mimořádně velkou vnímavostí pro dějiny, teorii i aktuální praxi svého oboru) sumarizuje a interpretuje výsledky dlouholetého výzkumu. Autor přitom nezakrývá, že mnohé nedokáže exaktně doložit, „jen“ aproximativně předpovědět. Není divu, že tuto, opakovaně vydávanou knihu mají dodnes studenti za povinnou četbu...

Ony „nové“ narativy (plurál je tu užít úmyslně pro zdůraznění nutnosti konkurence svým pojetím odlišných konceptů) by měly cíleně tematizovat multiperspektivitu možných vyprávění toho kterého příběhu a přijmout evropskou kontextualizaci vývoje společnosti našich zemí, jakož i nutnost klást jej do nadregionálních, přinejmenším středoevropských komparací. Neměl by to být příběh, předem koncipovaný jako vítězná cesta toho kterého subjektu z bažin minulosti k výšinám současnosti (ale ani slzavé vzdychání po velké minulosti z marastu dnů současných), ale spíše vyprávění o utváření a vytváření předpokladů pro příští řešení, o těžkých a mnohdy nepřesných, nezdařilých volbách v krizových momentech, o lidských chybách a emocích, o příliš pozdě rozeznávaných iluzích, ale také o tom, že ohromné plány držitelů moci končívají jako „krvaví kohouti“, jak roku 1944 veršoval Bertolt Brecht.³³ Tedy mělo by to být při maximální vědecké exaktnosti velké a poutavé literární dílo, jaká ostatně v této zemi již dokázala nabídnout celá řada velkých moderních historiků: od Pekaře a Šusty po Petráně a Šmahela. Kupodivu jen zcela výjimečně (a o to záslušněji) se tak ovšem dalo i pro dějiny nejnovější.³⁴

31 Zde cíleně navazuji na koncept, který předestřel JARAUSCH, *Die Krise der nationalen Meistererzählungen. Ein Plädoyer für plurale, interdependente Narrative*.

32 Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života*, Praha 2004.

33 Bertolt BRECHT, *Das Lied von der Moldau*; srovnej: Walter HINCK, *Kritische Geschichtsdeutung in Balladen Brechts*, in: Srđan Bogosavljević (ed.), *Die deutsche Ballade im 20. Jahrhundert*, Bern 2009, s. 82.

34 Exemplárně srovnej ne právě utěšenou bilanci biografii nejvýznamnější české osobnosti posledních desetiletí 20. století: Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích. Pět biografii Václava Havla*, *Soudobé dějiny* 22, 2015, s. 474–502. A naopak jako knihu bez nadsázky fascinující lze nejnověji připomenout dílo: Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická kultura Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015.

Tvořit dějepisný (ale nejen dějepisný) narativ přece není diktát. Je to nabídka, věcný vstup historika do diskuse občanské společnosti o věcech pro ni dodnes podstatných (mnohdy zanedbávaných nebo dokonce potlačovaných). Společnost totiž potřebuje konkurující si vize minulosti jako základ pro vážné diskuse o své aktuální situaci i o budoucnosti. Česká historiografie však tento odborně občanský „servis“ české společnosti (natož pak vážnou – vzájemnou – sousedskou, dějepisně diskusní výpomoc zemím okolním) bohužel takřka neposkytuje. Mám obavu, že krásný a až příliš pestrý 11. sjezd českých historiků v září 2017 tuto situaci jen zdůraznil.

Das Narrativ: ein beständiges Phänomen der menschlichen Gesellschaft

JIŘÍ PEŠEK

Die methodologischen Diskussionen im Zuge der „linguistischen Wende“ und die vorübergehende Begeisterung für die Historiographie als „soziale Wissenschaft“ haben die traditionelle Grundfigur der historiographischen Arbeit seit der Antike, also die erklärende, argumentative Erzählung, infrage gestellt. Der Verfasser argumentiert, dass die narrative Form der Erfassung und Erklärung aktueller und desto mehr historischer Situationen eine der menschlichen Gesellschaft inhärente erprobte Art des Selbst-Verstehens ist. Die narrative Zusammenfassung der historischen Erfahrung bildet die Basis der historischen Identität jeder Kommunität und sie hilft ihr, sowohl ihre Identität aufzubauen als auch sich mit katastrophenartigen Situationen auseinanderzusetzen. Die großen „Meistererzählungen“ haben allerdings oft auch negative (nationalistische, aggressive, antiemanzipatorische usw.) Züge. Wenn diese legitimistischen, imperialen, rassistischen usw. Meistererzählungen nicht kritisch dekonstruiert, sondern nur negiert bzw. ignoriert werden, mutieren sie zu noch schlimmeren Gebilden. In der heutigen Zeit der medialen „Postwahrheit“ entstehen so – spontan oder zweckmäßig – den gesellschaftlichen Konsens gefährdende „Neo-Narrative“. Der ausgebliebene kritisch-argumentative Dekonstruktionsprozess beschädigt die Gesellschaft im Grunde ebenso intensiv wie die abgelehnten Narrative selbst. Der Verfasser demonstriert dies am Beispiel der in der öffentlichen Diskussion nicht kritisch hinterfragten oder gar überwundenen Narrative und Paradigmata der kommunistischen Epoche in der Tschechoslowakei. Er schließt seinen Text mit der – sich auf die Konzeption von Konrad H. Jarausch stützenden – Überzeugung, dass die für die Bürgergesellschaft einzig produktive Lösung darin besteht, die „ausgedienten“, in einer offenen Diskussion dekonstruierten Narrative durch eine neue Generation pluraler, interdependenter oder multiperspektivischer, sich konkurrierender, quellenkritisch untermauerter historischer Erzählungen zu ersetzen.

MATERIÁLY

Italská diplomacie a únorový převrat
v Československu 1948

JAN KUKLÍK – JAN NĚMEČEK

JAN KUKLÍK – JAN NĚMEČEK: The Italian diplomacy and the February putsch in 1948

The Italian diplomacy closely followed the development in the post-war Czechoslovakia and the Communists' assuming power. This particularly applied to the February putsch in 1948, the course of which Alfonso Tacoli, the Italian Ambassador to Czechoslovakia, comprehensively covered in his reports to Rome. In addition, this interest was also reflected in his report from mid-March 1948, relating to a comparison of the roles of President E. Beneš and the Foreign Minister J. Masaryk in the critical days of February 1948.

Key words: Putsch – Czechoslovakia – Czechoslovak-Italian relations – diplomacy

Únorový převrat v Československu roku 1948 je logicky v centru pozornosti českých, slovenských i zahraničních historiků, neboť znamenal změnu politického systému v zemi na více jak 40 let. Z hlediska zahraničního pohledu byl – z hlediska zájmů oprávněně – sledován a analyzován zejména optikou americkou, britskou,

francouzskou či sovětskou,¹ tedy optikou zemí více či méně angažovaných na dalším osudu Československa. Poněkud tu ale dosud absentoval pohled zemí stojících mimo bezprostřední oblast zájmu. I z tohoto důvodu jsme se rozhodli nabídnout českému badateli pohled italského diplomatického zastoupení.

Zprávy o komunistickém převratu v Československu a o jeho ohlasu v zahraničí přicházely do centrály římské diplomacie v Římě z celé Evropy. Ku příkladu telegram italského vyslanectví ve Stockholmu hovořil o švédských protestech proti událostem („barbarství“) v Československu ze strany 127 švédských spisovatelů, 125 pedagogů stockholmské univerzity a 227 vyučujících univerzity v Uppsale.² Většinou však toto zpravodajství bylo založeno na informacích místního tisku či na reakcích místních politických kruhů. Politická zpráva italského vyslanectví v Haagu z 2. března 1948 tak zase zachycovala kritickou reakci nizozemských vládních kruhů, zejména Katolické lidové strany a Strany práce, doplněnou podrobnými přehledy nizozemského tisku.³ Obdobně referovalo 5. března i italské vyslanectví v Dánsku, hovořící podle zpráv dánského tisku o „znásilnění československé demokracie“, ale také o solidaritě dánských studentů z různých politických stran (s výjimkou komunistů) s československými studenty s výzvou k vytvoření antikomunistického bloku.⁴ Obdobně je možno registrovat zprávy italské diplomacie z finských Helsinek,⁵ norského Osla,⁶ švýcarského Bernu⁷ a dalších evropských metropolí, zachycující reakce tamní veřejnosti i politických kruhů na pražské události. O postoji jedné z evropských velmocí – Francie – přišla do Říma zpráva z Paříže z 28. února 1948, která referovala o prohlášení francouzského ministra zahraničních věcí Georgese Bidaulta v Národním shromáždění o Československu.⁸ Toto zpravodajství se také (vedle zpráv tiskových korespondentů v příslušných zemích) stalo základem pro oficiální tiskové souhrny

1 Z novějších českých prací srov. rozbor literatury Vítu SMETANY v knize *Ani vojna, ani mír. Velmo-ci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*, Praha, 2016, s. 417nn., kde je uvedena relevantní literatura k zahraničně-politickým aspektům tématu.

2 Archivio Storico Diplomatico (ASD), Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7, zpráva o „protikomunistických manifestacích“ z 21. března 1948. Busta 7 obsahuje takřka 500 stran dokumentů k únorové krizi 1948 a jejím následkům.

3 Tamtéž, zpráva Bombieriho z Haagu 2. března 1948.

4 Tamtéž, zpráva Ministero degli Affari Esteri (MAE) z 22. března o zprávě vyslanectví v Kodani.

5 Tamtéž, zpráva vyslanectví z Helsinek z 25. února 1948.

6 Tamtéž, zpráva z 3. března 1948.

7 Tamtéž, zpráva ze 4. a 11. března 1948.

8 Tamtéž, zpráva italského velvyslanectví z Paříže z 28. února s výstřižkem prohlášení z listu Aube 28/2. Další zprávy: z 27. února o názorech francouzských stran na československou krizi z francouzského tisku a řada jiných.

římské agentury Agenzia nazionale stampa associata s detailním zpravodajstvím o událostech v Československu.

Zpravodajství přicházelo v této věci také z metropolí mimoevropských, z Washingtonu,⁹ ze Santiaga de Chile (v souvislosti s OSN – viz dále) apod.¹⁰ Italští diplomaté zaznamenali i první protestní reakce československých diplomatů, kteří ve světě zůstali věrni demokracii, jak o tom hovoří zprávy z Ankary, kde se jako jeden z prvních postavil proti nastupujícímu komunistickému režimu vyslanec Jindřich Kolovrat-Krakovský.¹¹ Zpravodajství však nepřicházelo do římské centrály jen ze západní strany reálně se rýsující železné opony, ale také z východní, v podobě zpráv z Varšavy¹² a dalších zemí sovětského bloku, kde fungovalo italské zastoupení.

Italská diplomacie také pozorně sledovala vývoj problematiky související s československým zastoupením v Organizaci spojených národů (OSN).¹³ Vyslanec Ján Papánek, zastupující ČSR v OSN, se obrátil se stanoviskem k československé krizi na tuto instituci, resp. nejprve již 25. února na jejího generálního sekretáře Trygve Lieho.¹⁴ Československá kauza v souvislosti s únorem 1948 představuje právě v OSN samostatnou kapitolou, díky které svět získal informace o zásadních změnách, ke kterým v Československu došlo. Papánek, který vznesl protest, však byl novou Gottwaldovou vládou záhy odvolán a nahrazen Vladimírem Houdkem.¹⁵ O těchto událostech podal podrobné informace Úřad italského tiskového pozorovatele u OSN v New Yorku, který poté informoval i o Papánkových dalších aktivitách u této mezinárodní organizace.¹⁶

9 Tamtéž, telegram z 27. února 1948.

10 Tamtéž, telegram z 18. března 1948.

11 Viz zprávy z Ankary: telegram R. Prunase z 26. února a zprávu MAE z 9. března 1948 o rozhovorech s J. Kolovratem-Krakovským. Srov. Jindřich DEJMEK za spolupráce Jana NĚMEČKA a Slavomíra MICHÁLKA, *Diplomacie Československa, díl II., Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha: Academia 2013, s. 115.

12 ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7, zpráva italského vyslanectví ve Varšavě z 25. února o ohlasech polského tisku na „československou krizi“.

13 Blíže viz Czechoslovak Case before the Security Council of the United Nations (12. 3.–26. 5. 1948), manuscript, 200 s., uloženo Library of Congress, Washington, Jan Papánek Papers, folder 3, kart. 10, a Slavomír MICHÁLEK, *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista*, Bratislava 1993, s. 91–101.

14 ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7, srov. zprávu MAE italským zastoupením v Londýně, Paříži, Moskvě a Praze z 26. března 1948.

15 Tamtéž, viz Tacoliho zprávu MAE ze 14. dubna 1948.

16 Tamtéž, zprávy Ufficio dell' Osservatore Italiano presso le Nazioni Unite pro MAE z 12. a 26. března 1948.

Po Papáňkově dalším protestním dopise generálnímu sekretáři z 10. března 1948,¹⁷ kdy hrozilo, že tento protest se nedostane na pořad jednání Rady bezpečnosti, se věci ujal chilský zástupce u OSN velvyslanec Herman Santa Cruz, jenž se souhlasem chilského prezidenta napomohl (svým dopisem generálnímu sekretáři OSN z 12. března 1948)¹⁸ předložením protestu na zasedání Rady bezpečnosti.¹⁹

Klíčové pro postoj Itálie k únorovým událostem však bylo přímé zpravodajství italského vyslanectví z Prahy, pocházející převážně od samotného vyslance Alfonse Tacoliho (zčásti publikované v oficiální italské diplomatické edici *Documenti Diplomatici Italiani*) a také od prvního sekretáře vyslanectví, jímž byl Fabrizio Franco. Italští diplomaté nejprve stručnou a rychlou formou telegrafických zpráv komentovali jednotlivé události,²⁰ což bylo završeno soubornou zprávou ze 4. března 1948, resumující den po dni průběh únorové krize v Československu až po složení přísahy nové Gottwaldovy vlády do rukou prezidenta Edvarda Beneše.²¹ Stejně tak zaslalo vyslanectví do ústředí oficiální dokumenty, týkající se československé krize, ať již se jednalo o projevy premiéra Klementa Gottwalda či o výměny dopisů mezi prezidentem a předsedou vlády z 24. února a některé další.²²

Toto zpravodajství se stalo také výchozím bodem k zaujetí italského stanoviska, vyznačujícího se zdrženlivostí, jak to naznačují slova telegrafické odpovědi italského ministra zahraničních věcí Carla Sforzy italskému velvyslanectví ve Washingtonu z 27. února 1948, která přišla na jeho žádost o stanovisko: „...mé absolutní mlčení ohledně hrozného pražského dobrodružství mi bylo nadiktováno mojí dávnou osobní náklonností k Benešovi...“.²³ Ani Sforzova reakce na Tacoliho žádost o instrukce z 27. února není konkrétnější. Vyslanec s odkazem na zprávy o nástupu nové vlády, o přijetí jejího slibu prezidentem a také o prezidentově projevu žádal instrukce pro italské stanovisko k nové československé vládě. Také pro

17 Tamtéž, zpráva Ufficio dell' Osservatore Italiano presso le Nazioni Unite pro MAE z 11. března 1948. Srov. též *Letter of Czechoslovakia U. N. Delegate to Lie*, Herald Tribune 11. března 1948. Český text: *Únor 1948. Šedesát let poté*, Jindřich DEJMEK – Marek LOUŽEK (eds.), Praha 2008, s. 171–174.

18 ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7.

19 Slavomír MICHÁLEK, *Postoje OSN a USA k únoru 1948*, in: *Únor 1948. Šedesát let poté*, s. 76–79.

20 *Documenti Diplomatici Italiani*, X. série 1943–1948, díl VII (15. prosinec 1947 – 7. květen 1948), Řím 2000, dok. č. 296, 300, 310, 325 a další, s. 356–357, 362, 375, 383, 389 a další.

21 Tamtéž, dok. č. 380, s. 458–463.

22 ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7, soubor dokumentů zasláný 27. února 1948 do MAE.

23 Tamtéž, č. 2414, C. Sforza do Washingtonu 27. února 1948. Ke Sforzově vstřícným postojům k Benešovi z meziválečného období srov. Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část první: Revolucionář a diplomat (1884–1935)*, Praha 2006.

případ, že by československá vláda protestovala proti postoji zahraničního (tedy také italského) tisku.²⁴ Den nato Sforza zareagoval neutrálně, že se mu případné kroky, jak je vyslanec nastínil, zdají nepravděpodobné (narážel zde na Tacoliho informaci o možné demisi²⁵ prezidenta republiky, která podle vyslance pocházela „ze spolehlivého zdroje“). Ohledně italského tisku upozornil na to, že „náš tisk je svobodný jako v každé skutečně demokratické zemi“.²⁶ Jak vyplývá z Tacoliho reakce z 1. března, ony důvěrné informace o možné demisi prezidenta vycházely „z domněnek vlivnějších kolegů a nárážek samotného Masaryka“. Hypotetická možnost této demise však podle italského diplomata s posledním vývojem situace po 27. únoru poklesla.²⁷

Italský pohled na únorové události v Československu je ale důležitý ještě z jednoho hlediska, kterým byl vliv i na vnitřní italskou politickou situaci, na tamní veřejné mínění a na zahraničněpolitické směřování Itálie. Také v této zemi se rozhodovalo dva měsíce nato, v dubnu 1948, o dalším směřování země.²⁸ Na rozdíl od Československa však v demokratických volbách do parlamentu spojená levice – socialisté (Socialistická strana, Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria) a komunisté (Partito Comunista Italiano) – utrpěla porážku. Vítězem se stala se 48 % hlasů křesťansko-demokratická strana (Democrazia Christiana). Poukazování na únorové události v Československu sehrálo v předvolební kampani svoji roli a řada autorů se shoduje, že veřejné mínění v Itálii bylo komunistickým převratem v ČSR šokováno a uvědomovalo si korelaci mezi československým a italským vývojem, čehož propagandisticky využily nekomunistické strany.²⁹ Československé události také odpovídajícím způsobem využila ve vztahu k Itálii a k jejímu prozápadnímu směřování britská a zejména americká diplomacie.³⁰

24 *Documenti Diplomatici Italiani*, X. série 1943–1948, díl VII, c. d., dok. č. 342, s. 419–420.

25 V telegramu je v této souvislosti uveden termín *partenza* (odjezd), nicméně v souvislostech (zejména s následujícím Tacoliho telegramem, v němž opakovaně uvádí v této souvislosti termín *dimissioni*) měl autor na mysli možnost demise prezidenta.

26 ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7, č. 2454, C. Sforza do Prahy 28. února 1948.

27 Tamtéž, č. 2773, A. Tacoli pro MAE 1. března 1948; *Documenti Diplomatici Italiani*, X. série 1943–1948, díl VII, c. d., dok. č. 358, s. 438–439.

28 Blíže F. CATALANO, *The Rebirth of the Party System, 1944–1948*, in: *The Rebirth of Italy 1943–1950*, ed. Stuart Joseph Woolf, Longman, Londýn 1972, s. 57–94.

29 Viz zejména Muriel GRINDROD, *The Rebuilding of Italy, Politics and Economics, 1945–1953*, The Royal Institute of International Affairs, Londýn 1955, s. 55–56.

30 Tamtéž. Viz též James Edward MILLER, *The United States and Italy 1940–1950, The Politics and Diplomacy of Stabilization*, The University of North Carolina Press 1986, s. 238–239 a 247–250 a Kaeten MISTRY, *The United States, Italy and the Origins of Cold War. Waging Political Warfare 1945–1950*, Cambridge University Press 2014, s. 108. K britskému hodnocení italského vývoje

Publikovaný dokument je poněkud jiného charakteru než ostatní politické zprávy. Zaměřuje se na dvě klíčové osobnosti československé politiky, prezidenta Beneše a ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a je určitou úvahou italského vyslance nad úlohou těchto osobností, vycházející jak z jeho vlastních osobních rozhovorů a zkušeností, tak z informací, kterých se mu dostalo z jiných zdrojů, oficiálních, ale také z pražského diplomatického sboru. Jistě ne ve všem měl italský diplomat pravdu (ostatně ani on své závěry neabsolutizuje), ale ukazuje v mnoha ohledech pozoruhodnou schopnost *sine ira et studio* zhodnotit situaci v Československu v době únorové krize roku 1948. Domníváme se, že jeho charakteristika Benešovy osobnosti plně odpovídá realitě, stejně jako hodnocení možností, které prezident v únorové krizi měl. Taktéž charakteristika Jana Masaryka je trefná a odhaluje tragickou situaci, do které se ministr zahraničních věcí v závěru svého života dostal a jak těžce ji osobně vnímal.³¹ Tacoliho zpráva tak i dnes dává badatelům další interpretační možnosti k přelomovým událostem v Československu.

Ediční poznámka

Zpráva pochází z pera italského vyslance v Československu markýze Alfonsa Tacoliho, diplomata a právníka, jenž nastoupil do své funkce v Praze 16. května 1946 (kdy předal prezidentu Edvardu Benešovi své pověřovací listiny)³² a zůstal zde až do podzimu 1948, kdy odejel do jižní Ameriky na své nové působiště, kde nastoupil 2. listopadu jako italský vyslanec v Montevideu,³³ a v Praze jej nahradil Vanni d'Archirafi.³⁴ Za doby svého nedlouhého působení v Praze se Tacoli musel vyrovnat s řadou komplikovaných záležitostí, vyplývajících zejména z konsekvencí druhé světové války. Do jeho agendy spadaly mj. i otázky uplatňování závěrů mírové smlouvy Spojenců (a tedy i Československa) s Itálií či náhrad za znárodněný italský

v roce 1948 viz The National Archives (TNA), Londýn, Foreign Office (FO) 371, 79292, V. Mallet E. Bevinovi 24. března 1949.

31 Pozornost si jistě zaslouhuje i samostatný konvolut dokumentů (jak oficiálních, tak i vlastních italských zpráv), uložených v ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 7, pod názvem Morte di Jan Masaryk, který si však vyžádá samostatné zpracování, obdobně jako další soubory Morte di Eduard Benes, Fuga del Segretario Generale Ministero Affari Esteri Heidrich atd.

32 *Itálie a Mexiko zastoupeny v Praze*, Práce 17. května 1946, s. 2.

33 Jeho dalším působištěm se stala v letech 1952–1955 etiopská Addis Abeba, kde zemřel.

34 Viz příslušný konvolut zpráv týkajících se nástupu nového italského vyslance in ASD, Řím, fond Affari Politici 1946–1950, busta 9.

majetek v Československu, československo-italských kulturních vztahů se kupříkladu negativně dotýkala i politická angažovanost levicových italských studentů v Praze, s nelibostí sledována zdejším italským zastoupením, a mnoha dalších problémů, které s sebou konec války přinesl a které vyžadovaly dlouhodobých řešení.³⁵ Jeho zpráva je publikována dle zásad pro vydávání novodobých historických pramenů,³⁶ opatřena edičními poznámkami a komentáři. Původní italské znění bylo doplněno též českým překladem, který pořídila Eva Ripamonti.

DOKUMENT

1948, 15. března, Praha. – Zpráva^{a)} italského vyslance v ČSR Alfonsa Tacoliho ministru zahraničních věcí Itálie Carlo Sforzovi o reakci na únorovou vládní krizi v Československu a o úloze prezidenta ČSR E. Beneše a ministra zahraničních věcí ČSR J. Masaryka.

Signor Ministro,

Tutto il mondo parla della Cecoslovacchia e tutte le Rappresentanze ne riferiscono. Il quadro degli avvenimenti é dunque completissimo. Questa Legazione, per parte sua, ha inviato cronache minuziose, ha illustrato i fatti ricordandone le origini e le cause, ha cercato di prevedere gli sviluppi futuri.

Non può oggi che aggiungere qualche particolare e qualche considerazione sulla condotta dei due personaggi che attirano l'attenzione del mondo in questo momento: Benes e Masaryk.

La devozione della stragrande maggioranza del popolo cecoslovacco per il suo Presidente era ben nota. Il suo passato politico, il successo di simpatia e di stima che aveva raccolto in ogni parte del mondo, la lunga, ondefessa opera per la creazione della Cecoslovacchia, per il suo consolidamento, per la sua resurrezione, i risultati ottenuti e il prestigio che al paese era derivato in misura non certamente inferiore ai meriti, avevano creato intorno a questo uomo una reputazione di abilità e di saggezza che non trovava riscontro se non in quella goduta da Tommaso Masaryk. Con la stima andavano di pari passo l'ammirazione, la riconoscenza, l'affetto.

35 Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Praha, ZÚ Řím 1944–1954, kart. 7, nota italského zastoupení v Praze z 27. května 1948.

36 Ivan ŠTŮVÍČEK – Helena NOVÁČKOVÁ a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

Ancora una settimana dopo l'instaurazione del nuovo governo, un altissimo funzionario, che pur riteneva fondamentale errata la condotta del Capo dello Stato durante la crisi, si domandava – e domandava a me – se Benes avrebbe fatto meglio a dimettersi, almeno ora, per salvare qualche possibilità per il futuro, o se, ormai, non fosse preferibile che rimanesse per confortare con la sua presenza la popolazione e per ravvivare le speranze. Egli sembrava non accorgersi che il prestigio del Presidente, nelle attuali condizioni, non avrebbe potuto durare a lungo, neppure presso un popolo così infatuato dei suoi grandi uomini come quello cecoslovacco.

Oggi sono pochissimi quelli che, con una fiducia quasi mistica, aspettano dagli avvenimenti la rivelazione del perché dell'ultimo atto di Benes e che dicono: "se egli ha fatto così, saprà bene il perché!" La grandissima maggioranza prende a criticare aspramente l'operato del Presidente e con la fiducia perde l'estrema speranza. In questa maggioranza i più benevoli cercano pietosamente una diminuzione nelle sue condizioni di salute, ma non manca chi arrivava a parlare di debolezza peccaminosa che uguaglia nei suoi effetti il tradimento. I comunisti fanno gruppo assé. Non essendo stati costretti a rovesciarlo, ma avendolo formalmente consenziente, circondano il Presidente d'un freddo ossquio ufficiale che non può certo ridonargli autorità.

E' certo che il Presidente aveva sempre affermato, e ben recisamente, che egli non si sarebbe mai adattato ad alcuna misura che potesse comunque mettere in pericolo la libertà del popolo cecoslovacco. Ricordo personalmente che, in un'udienza concessami nella primavera dello scorso anno, egli ebbe a dichiararmi che si sarebbe opposto ad eventuali mosse tendenti ad isolare il partito comunista, ma che si sarebbe opposto del pari ad ogni tentativo del partito comunista (che non aveva la maggioranza assoluta e che aveva anzi perdute non poche simpatie) di imporsi alle altre correnti e di acquistare un potere predominante che non gli spettava. Riassunse il suo pensiero affermando che egli non sarebbe mai stato il Presidente di una Repubblica cecoslovacca dominata dai comunisti. Aggiunse che aveva pregato Zorin di significare nettamente questa sua determinazione a Molotov. Che strano sapore acquistano oggi quelle dichiarazioni! E le altre analoghe che Benes ebbe a fare a diplomatici, a uomini politici, a giornalisti e perfino al pubblico.

Ci si potrebbe domandare se qualche maggior reazione al colpo comunista non si sarebbe verificata ove la popolazione non avesse concesso illimitato credito ai propositi del Presidente e non fosse rimasta attonita al suo improvviso cedimento. Mi pare che il corso degli avvenimenti non sarebbe stato gran che diverso, data la impreparazione e la disorganizzazione generale: tutt'al più qualche isolato gesto che avrebbe però più netamente segnata la natura sopraffattrice del colpo comunista.

Invece gli avvenimenti si sarebbero svolti in modo assai diverso, anche se per arrivare per il momento^{b)} alla stessa situazione, ove Benes non si fosse arreso. Da fonte autorevolissima mi è stato riferito che il sabato 21 febbraio, secondo giorno della crisi, egli era determinato a non accettare le dimissioni dei dodici ministri e a pretendere un governo di coalizione. Pare che domenica 22 febbraio, egli abbia avuta qualche esitazione di fronte alle sollecitazioni comuniste che avevano suoni di minaccia. Ma il lunedì 23 e il martedì 24 e per tutto il mattino del mercoledì 25 febbraio, fino all'arrivo di Gottwald, la sua intenzione di resistere, ripetutamente manifestata, sembrò a tutti fermissima. Si credeva che nessuna minaccia avrebbe potuto smuoverlo. Invece, nel lungo colloquio con Gottwald dello stesso mercoledì 25 febbraio, egli improvvisamente cedeva a tutte le richieste. Accettazione delle dimissioni dei dodici ministri, incarico alle persone che Gottwald designava e non ad altri.

È facile comprendere come, nella tensione estrema degli spiriti, le più nella tensione estrema degli spiriti, le più diverse voci siano corse circa quel colloquio decisivo del 25 febbraio. Si è detto che Gottwald, che, per recarsi al colloquio aveva abbandonato il grande comizio adunato sulla piazza di San Venceslao, avrebbe minacciato il Presidente di dare ordine alla polizia e alla milizia operaia di occupare il Castello e di impadronirsi della sua persona. Si è detto perfino che Gottwald abbia portato la comunicazione che truppe russe sarebbero entrate in Cecoslovacchia la sera stessa. La sicurezza con cui Gottwald aveva preveduto dinanzi alla folla la "compresione" del Presidente e gli elogi che poi gli tributò per quella stessa compresione e che parvero ironici, potrebbero confermare l'ipotesi di serie pressioni, anche se nessuno può dire esattamente quali e quante siano state.

Ma quali che siano state e quante, la resa è stata a discrezione.

Ed a mio avviso due dati importanti vi hanno concorso: la natura del Presidente e il suo stato di salute.

Benes è stato sempre l'intelligente calcolatore, l'abile creatore di combinazioni, lo scopritore di soluzioni per i casi più complicati, il causidico perfetto. Non ha mai avuto uno slancio generoso e irriflessivo, non ha mai giocato carte che non avesse ben pesato per uno gioco già preparato, non ha mai corso l'avventura. Come di cervello più che di cuore, il suo cervello tanto più poteva calcolare quanto meno gli impoeti del suo cuore lo disturbavano. Così la decisione improvvisa e suprema che il destino lo chiamava a prendere tutt' a d' un tratto, trovarla in lui una natura impari alle necessità: perché quella decisione poteva prorompere da una ribellione sentimentale, non da un improvvisato calcolo sugli effetti immediati e lontani.

Poi Benes é gravemente ammalato. Il colpo apoplettico (che ufficialmente é stato chiamato colpo di sole) se non lo ha gravemente offeso nell'apparenza lo ha certamente debilitato nelle sue energie. Ai funerali di Masaryk egli é apparso molto tempo quasi assente, poi ad un tratto commosso fino alle lacrime ed é stata osservata certa sua incertezza di fronte a Gottwald al quale ha finito per stringere calorosamente la mano. Ora, a parte certe esagerazioni che provengono per di più dai circoli a lui vicini, é certo che egli non possedeva nel suo duello con Gottwald, l'energia dell'uomo valido che il momento richiedeva.

Si trattava (anche che Gottwald non sia uscito in aperte minacce) di lasciare che le forze comuniste si scatenassero nell'aperta violenza, che l'esercito, o parte di esso e parte della popolazione si opponessero con la forza alla forza o che con tutta probabilità forze russe intervenissero.

Eppure proprio questo Benes avrebbe dovuto fare.

Egli era l'uomo che aveva abilissimamente giocata la carta di Monaco durante e dopo la guerra e che sapeva quante simpatie e quanta indulgenza, benevola considerazione aveva procurato all'Urss, alla Cecoslovacchia e alle sue modeste imprese belliche la qualità di vittima dell'aggressione.

Il dilemma che si presentava a Benes era il seguente: o la soggezione del suo paese al comunismo e cioè alla Russia si presentava come senza rimedio e allora il facilitarla con la sua adesione era inutile complicità; o per quella soggezione sarebbe venuto, prima o poi, il rimedio, (che non potrà essere che di origine internazionale, dovesse pure chiamarsi guerra) e allora la sua adesione privava il paese della carta migliore per qualsiasi conferenza chiamata a regolare l'assetto dell'Europa.

Né ad eludere questo dilemma tragico si può opporre che Benes si facesse illusione alcuna sul totalitarismo comunista e sull'espansionismo russo. A parte le sue recenti dichiarazioni che ho ricordato più sopra, si hanno antiche prove delle sue opinioni in materia. Da persona autorevolissima e in grado di avere avuto conoscenza diretta dei fatti, mi è stato confermato che quando, sul finire dell'ultima guerra, Benes lasciò Londra per recarsi in patria via Mosca, il Cremlino gli riservò una non lieve sorpresa. Gli fu detto che la promessa di sottomettere prontamente il suo paese a quelle forze liberatrici che proprio allora vi penetravano, era subordinata ad alcune condizioni. Una di queste era la composizione del primo governo cecoslovacco, dove alcuni Ministeri, primo fra tutti quello dell'Interno, dovevano essere affidati a comunisti e cioè indipendentemente dell'importanza delle correnti politiche esistenti nel paese. Benes – a quanto sembra – pensò di sollecitare l'occupazione della Boemia dall'Ovest, ma dovette apprendere che le truppe americane sostavano

in ossequio alle intese di Jalta, secondo le quali era riservata ai russi l'occupazione dell'intera Cecoslovacchia.¹⁾ Egli non seppe nascondere ai suoi intimi le preoccupazioni che le pretese russe suscitavano in lui. Dovette inchinarsi e cercò di bilanciare l'azione del Ministro degli Interni con quella del Ministro della Giustizia che volle sempre affidato al suo amico fiducia Drtina. Così il Presidente fu costretto ad iniziare e dovette prosaquire poi a lungo quel lavoro di equilibrio, tanto in politica interna quanto in politica estera, che potè sembrare un capolavoro di abilità, ma che era troppo fragile per resistere alla tempesta.

Oggi l'opinione pubblica dimentica i sapienti equilibranti e rinfaccia al Capo di non aver compiuto il miracolo: nemmeno il gesto risoluto. In questo senso vi è stato tradimento: il tradimento delle aspettative. Ma qualche cosa d'altro è stato tradito è l'anima popolare che ne è rimasta offesa: la resa di Benes sembra abbandonare i docili ministri dimissionari, tra cui i suoi più intimi collaboratori del governo di Londra, Drtina e Ripka,²⁾ alle sensazioni contro i reazionari e i sabotatori.

Ora il Presidente è nella sua campagna di Sezimovo Ústí. C'è chi dice che vi stia quasi prigioniero. Altri sostiene che là egli si dibatte nell'incertezza se dimettersi o no. Si dice anche che egli cerchi di negoziare: accetterebbe di rimanere contro certe garanzie sulla sorte riservate ai ministri dimissionari. Ma ormai la sua rinuncia non avrebbe più una larga risonanza e fra poco i comunisti al potere non deranno più alcun peso al suo permanere.

Triste fine di un uomo che il suo popolo unanimemente venerava!

Masaryk! L'ho veduto l'ultima volta esattamente sei giorni prima della sua fine.²⁾ Mi ha ricevuto nel suo appartamento privato a Palazzo Cernin. Un po' di grippe, mi disse, lo costringeva al letto. Era un' evidenza molto depressa. Non gli uscì una parola scherzosa, non un accenno di speranza, a lui che aveva lo scherzo così pronto e l'ottimismo così facile.³⁾ Parlava a scatti, ora a voce alta, ora quasi sommesso e l'uomo disinvolto, sicuro dell'effetto e libero nella forma sembrava impacciato e imbarazzato.

Mi disse a voce alta che, come aveva già dichiarato in un'intervista diramata ai quattro venti, egli era sempre con il popolo, anche guardo l'opinione popolare si evolveva bruscamente. Ma, a voce bassa e con triste rassegnazione, aggiunse: "ci si deve persuadere che ormai un'epoca è finita e che un'altra incomincia. Come è cambiato il mondo"!

Mi dimostrò il suo pessimismo circa l'eventualità di una guerra prima con una smorfia amara significativa, poi aggiungendo frasi generiche sulla vastità dei problemi in conflitto. Aggiunse qualche considerazione critica sullo atteggiamento

americano e sulla delusione che ormai ne proveva, le frasi si prestavano a una duplice interpretazione, ma egli aveva l'aria di sottolinearne una.

Mi disse anche che il Presidente era molto ammalato e che il lavoro che aveva svolto durante la crisi le aveva enormemente affaticato.

Già, nel corso della conversazione mi aveva detto che egli soleva che io comprendessi il suo atteggiamento, ma, nel congedarmi, mi strinse a lungo le mani e, evidentemente commosso, mi salutò sottolineando che mi chiamava semplicemente per nome: "Vous êtes un ami, un ami n'est pas?"

Ora la sua figura è contesa aspramente fra le due parti. "La sua anima sensibile non ha resistito agli attacchi feroci dei sedicenti amici dell'Occidente. La reazione l'ha ucciso!", si dice negli ambasciati ufficiali. "Il suo spirito libero, la sua fede democratica non potevano consentirgli di respirare l'aria avvelenata d'un regime totalitario. I comunisti l'hanno ucciso!", si dice dagli oppositori del nuovo regime.

In realtà si dovrebbe sapere perché Masaryk ha aderito a fare parte del nuovo governo. E' probabile che egli si sia voluto tener fuori quale "indipendente", quale "apolitico", quale "tecnico", dalla manovra parlamentare delle dimissioni che aprì formalmente la crisi. Egli voleva essere più libero nei suoi atteggiamenti: rimase invece prigioniero degli avvenimenti. Benes non riusciva a comporre il nuovo governo di coalizione nel quale Masaryk sarebbe tornato senza essersi compromesse né a destra né a sinistra. Benes si arrendeva a Gottwald. E Masaryk restava impigliato nella rete. Il rifiuto di partecipare al nuovo governo sarebbe stato ancor più significativo delle dimissioni dei dodici colleghi di gabinetto e sarebbe apparsa come una confessione di Benes.

Masaryk rimase, ma non poteva più vivere. Non poteva controfirmare tutte le espulsioni dei suoi più antichi collaboratori e forse le condanne dei suoi amici, non poteva sostituire i Rappresentanti all'estero, che dimettendosi dimostravano anche contro di lui, con i "puri" che gli venivano "suggeriti", non poteva presentarsi al Parlamento per l'approvazione unanime d'un programma che aveva sempre avversato, non poteva lanciarsi contro il mondo occidentale che era stato il suo mondo e al quale aveva chiesto sempre aiuto per il suo paese, non poteva contribuire a uccidere, un poco ogni giorno, quella forma di vita che era nella sua natura più ancora che nel suo pensiero.

Nessun comunista può in verità credere che il gesto isolato di un'adesione parli di più di un'intera vita.

Perché allora vi fu quell'adesione? Ibis redibis, si ritorna a quanto ho già detto sull'unico punto oscuro. Naturalmente le fantasie si sono abrigiate anche qui e si è parlato di terroristiche imposizioni e di minacce di morte da un lato, di

devota acceptazione di una perentoria domanda di Benes cui sarebbe seguita una disperata delusione, dell' altra.

Ma il popolo, il vero popolo di Praga e di tutta la Cecoslovacchia ha ritenuto, per ogni spiegazione, soltanto la profonda tragedia umana e, nel suo impeto generoso, ha sollevato queste sue figlie all' altezza dell' eroismo. Ne ha coperto di fiori le salme, ne esalta la memoria, ne fa un martire.

Di tanto è disceso Benes: di tanto è salito Masaryk.

Voglia gradire, Signor Ministro, gli atti del mio più profondo ossequio.

Tacoli⁴⁾

Archivio Storico Diplomatico, Řím, fond Affari politici 1946–1950, Cecoslovacchia, svazek Crisi cecoslovacca del febbraio 1948, No 476/302, busta 7. Kopie, strojopis; opis, strojopis.

a) Zpráva byla na MAE v Římě registrována 25. března 1948.

b) Přeskrtnuto původní: finalmente.

c) V dokumentu chybně: Rypka.

1) Tato informace neodpovídá skutečnosti. Osvobození Československa se dělo v duchu dohod o demarkační linii, která probíhala v západních Čechách, jež byly osvobozeny americkou armádou.

2) Ke smrti J. Masaryka a pokusu o sebevraždu P. Drtiny srov. Tacoliho stručnou telegrafickou zprávu ministerstvu zahraničních věcí z 10. března 1948. *Documenti Diplomatici Italiani*, X. série 1943–1948, díl VII, c. d., dok. č. 411, s. 499.

3) Srov. dřívější obdobné hodnocení Masarykovy společenské povahy z pera italského diplomata Gastona Guidottiho z 12. dubna 1945, krátce po Masarykově návratu z moskevských jednání: „I když byl unaven z dlouhých cest a z vyčerpávajících jednání, našel jsem ho v dobré formě, téměř stejného, jak jsem ho poznal v Praze v roce 1934: tatáž brilantní konverzace plná rychlých a plynulých přechodů od jednoho tématu k dalšímu, oduševnělých poznámek a jasné dobrosrdečné ironie, tentýž um a zkušenosti člověka a diplomata.“ *Documenti Diplomatici Italiani*, X. série 1943–1948, díl II, Řím 1992, dok. č. 123, s. 161.

4) Překlad z italštiny:

Pane ministře,

celý svět hovoří o Československu a všechny zastupitelské úřady o něm přinášejí zprávy. Obraz událostí je tedy značně ucelený. Náš úřad, pokud se jej týče, zaslal podrobný komentář událostí, popsal fakta a současně připomněl i jejich výchozí body a příčiny, pokusil se předpovědět budoucí vývoj.

Nyní nezbývá, než připojit pár podrobností a úvah o postoji dvou osobností, o něž se svět v současné době zajímá: jsou jimi Beneš a Masaryk.

Oddanost převážně většiny československého lidu svému prezidentovi jest věcí obecně známou. Jeho politická minulost, úspěch potvrzený obecnou sympatií a úctou, jimž se těšil v mnoha částech světa, jeho velké zásluhy a nezdolný zápas o vytvoření Československa, konsolidace státu a jeho opětovného přivedení k životu, dosažené výsledky a plně zasloužená prestiž, jíž země dosáhla, to vše tomuto muži zajistilo pověst vysoce schopného a moudrého člověka, jíž se jinak těšil jen Tomáš Masaryk. Stejným dílem byl uctíván, obdivován a milován, jako mu byli lidé vděční.

Ještě týden po nastolení nové vlády si kladl jeden vysoký funkcionář, jakkoli považoval prezidentův postoj v období krize za zásadně chybný, otázku – a kladl ji i mně – zda by neudělal Beneš lépe, kdyby podal, přestože až nyní, demisi, a pokusil se tak ještě zachránit určité možnosti do budoucna, anebo jestli by vlastně už nebylo lepší, aby ve funkci zůstal a svou přítomností tak dodával obyvatelstvu duševní posily a nedával zemřít naději. Zdálo se, že si zcela neuvědomuje, že za současných podmínek je prezidentova prestiž dlouhodobě neudržitelnou, a to ani v případě lidu natolik citově vázaného na své velikány, jako je ten československý.

Dnes je již málo těch, kdo, s důvěrou takřka mystickou, očekávají, že současné události dají náhle vysvitnout motivaci posledního Benešova aktu a říkají: „pokud to tak udělal, pak ví dobře, proč!“ Naprostá většina začíná ostře kritizovat prezidentovo jednání a spolu s důvěrou ztrácí i poslední zbytky naděje. Ti nejbenevolentnější z této většiny pak soucitně hledají vysvětlení v jeho zdravotním stavu, avšak jsou i takoví, kdo hovoří o trestuhodné slabosti, již neváhají přirovnat ke zradě. Komunisté tvoří samostatné seskupení. Vzhledem k tomu, že jej nemuseli svrhnout, majíce naopak jeho formální souhlas, vytvářejí kolem prezidentovy osoby atmosféru chladného oficiálního respektu, který mu zajisté autoritu navrátit nemůže.

Je věcí známou, že prezident vždy prohlašoval, a to se vši rozhodností, že nikdy nepřipustí nic, co by mohlo jakkoli ohrozit svobodu lidu Československa. Osobně si vzpomínám, jak mi během slyšení, jež mi bylo uděleno vloni na jaře, řekl,

že by se postavil na odpor případným krokům, jež by měly za cíl izolaci komunistické strany, ale že by se právě tak postavil na odpor i jakémukoliv pokusu komunistické strany (která nejenže nedisponovala absolutní většinou, ale která rovněž přišla o velkou část sympatií) o ovládnutí ostatních politických směrů a o získání většinové moci, což jí nenáleželo. Svou úvahu shrnul prohlášením, že on nebude nikdy prezidentem Československé republiky, již by ovládali komunisté. Dodal, že požádal Zorina, aby toto jeho rozhodné stanovisko jasně sdělil Molotovovi. Jak divnou pachutí mají dnes tato prohlášení! I další podobná, která Beneš učinil před tvářmi diplomatů, politiků, novinářů i celé veřejnosti.

Mohli bychom se zamyslet nad tím, zda by došlo k nějaké rozsáhlejší reakci na komunistický převrat v případě, že by obyvatelstvo nemělo onu bezmeznou víru ve svého prezidenta a nezůstalo posléze ochromeno jeho nenadálým ústupkem. Myslím však, že by se události s ohledem na všeobecnou nepřipravenost a rozvrat neubíraly směrem o mnoho odlišným: nanejvýš by došlo na ojedinělá gesta, jež by ještě zjevněji potvrdila svévolný charakter komunistického puče.

Vývoj událostí by byl však dosti odlišným, a to i přesto, že by jejich současné vyústění bylo totožné, pokud by se Beneš nebyl podvolil. Z vysoce spolehlivého zdroje jsem byl informován, že v sobotu 21. února, což byl druhý den krize, byl prezident pevně rozhodnut nepřijmout demisi dvanácti ministrů a požadovat sestavení koaliční vlády. V neděli 22. února se zřejmě ocitl poněkud na rozpacích tváří v tvář výhrůžnému nátlaku ze strany komunistů. Avšak v pondělí 23. a úterý 24., stejně jako celé středeční dopoledne 25. února, až do příjezdu Gottwalda, připadalo všem jeho opakovaně proklamované rozhodnutí odolat pevně a neměnně. Mělo se za to, že s ním žádné výhrůžky nepohnou. A zatím, v průběhu dlouhé rozmluvy s Gottwaldem téhož dne, ve středu 25. února, prezident náhle ustoupil všem požadavkům: přijal demisi dvanácti ministrů a funkcemi pověřil výhradně osoby navržené Gottwaldem.

Je snadno pochopitelné, že se v atmosféře duševního vypětí objevily v souvislosti s rozhodujícím rozhovorem z 25. února zprávy všeho druhu. Proslychá se, že Gottwald, jenž kvůli rozhovoru opustil veřejné shromáždění na Václavském náměstí, prezidentovi vyhrožoval, že vydá rozkaz policii a lidovým milicím, aby obsadily Hrad a prezidenta zatkli. Říká se dokonce, že Gottwald přinesl zprávu o tom, že ruské jednotky překročí ještě téhož večera československé hranice. Gottwaldova sebejistota, s níž před shromážděným davem předpokládal prezidentovo „porozumění“ a následné projevy, jimiž mu za toto porozumění vyjadřoval uznání a jejichž vyznění bylo ironické, jsou možným potvrzením hypotézy o značném nátlaku, přestože nelze říci přesně, jakého druhu a intenzity tento nátlak byl.

Ať už však byl, jaký chtěl, kapitulace proběhla šetrně.

Dle mého názoru k tomu přispěly dva důležité faktory: prezidentova povaha a jeho zdravotní stav.

Beneš měl vždy schopnost inteligentní prozíravé kalkulace, vždy byl schopen vymyslet kombinace a řešení i těch nejsložitějších situací, byl skvělým advokátem. Nikdy se neuchýlil k rozmáchlému a neuváženému impulzivnímu jednání, hrál vždy s dobře připravenými kartami v předem promyšlených hrách, nikdy se do ničeho nepouštěl bezhlavě. Svému srdci upřednostňoval rozum, který s chladnou hlavou uplatňoval tím více, čím méně se nechával unášet impulzy svých citů. Náhlá nutnost zaujmout nečekané rozhodnutí nejvyšší důležitosti, před které jej osud postavil, v něm narazila na povahu, jež se s danou situací nedokázala vyrovnat způsobem, ježž okolnosti vyžadovaly: odpovídající reakce by totiž vyžadovala impulzivní citově podmíněné vzepření se situaci, a nikoli improvizovaným způsobem zaujaté rozhodnutí uvažující jak okamžité, tak budoucí následky.

Beneš je rovněž vážně nemocen. Přestože záchvat mrtvice (jež byl oficiálně vydáván za úžeh) nezasáhl výrazněji jeho vnější vzhled, bezpochyby jej připravil o značnou část sil. V průběhu Masarykova pohřbu byl jeho výraz po dlouhou dobu téměř nepřítomný, načež byl náhle dojat k slzám a bylo lze pozorovat určitou jeho nejistotu při setkání s Gottwaldem, jež bylo zakončeno vřelým stiskem ruky. Nyní, necháme-li stranou určité zveličené zvěsti pocházející především z kruhů prezidentovi blízkých, je už jisté, že ve svém duelu s Gottwaldem zcela nevládl takovou energií, jakou vyžadovala daná situace.

V podstatě (a to i v případě, že by Gottwald nepřišel s vyloženými výhrůžkami) se měla nechat situace dozrát k tomu, aby se komunistické síly naplno projevíly násilným způsobem, aby se vojsko, nebo jeho část, a část obyvatelstva této situaci vzepřely silou a aby velmi pravděpodobně zasáhly i ruské síly.

A přece to je přesně to, co by býval Beneš měl udělat.

Beneš uměl velmi obratně využívat mnichovské zrady během války i po jejím skončení a věděl, jak velkou míru sympatií, shovívavosti a benevolentního ohledu zajistil Československu a jeho skromným válečným počinům status obětí beránka předhozeného agresorovi. Před Benešem vystalo následující dilema: buď nebude mít podvolení se jeho země komunismu, a tudíž Rusku, žádnou možnost nápravy a v tom případě bude fakt, že chod událostí usnadnil, zbytečnou spoluvinou; anebo bude dříve nebo později pro toto podvolení možnost nápravy existovat (ta však bude nutně mezinárodní povahy, i kdybychom ji měli nazývat válkou) a v tom případě jeho souhlas s událostmi připraví zemi

o lepší karty v průběhu jednání jakékoli konference svolané za účelem uspořádání poměrů v Evropě.

Tváří v tvář tomuto tragickému dilematu nelze namítnout ani to, že by si Beneš byl dělal jakékoli iluze ohledně komunistického totalitarismu a ruské rozpínavosti. Kromě jeho nedávných prohlášení, jež jsem již výše zmínil, existují i starší důkazy o jeho smýšlení v tomto směru. Velmi důvěryhodná osoba, která byla v přímém styku s těmito fakty, mi potvrdila, že když se koncem poslední války Beneš vracel z Londýna přes Moskvu do vlasti, měl pro něj Kreml přichystané nepřijemné překvapení. Bylo mu sděleno, že slib ohledně rychlého stažení osvobozeneckých sil, které právě v té době do země pronikaly, z jeho vlasti, závisí na určitých podmínkách. Jednou z nich bylo složení první československé vlády, přičemž některá ministerstva, především pak ministerstvo vnitra, měla být svěřena do rukou komunistů, a to nezávisle na rozložení politických sil v zemi. Beneš – podle všeho – měl v úmyslu důrazně požádat o obsazení západních Čech, avšak dozvěděl se, že americká vojska nadále respektují Jaltskou úmluvu, na jejímž základě přináleželo obsazení celého Československa Rusům. Nedokázal před svými blízkými zakrývat obavy, jež v něm ruské nároky vzbuzovaly. Musel se podrobit a pokusil se o manévrování tím, že za ministerstvo vnitra chtěl udržet ministerstvo spravedlnosti, a to pro svého dobrého přítele Drtinu. Takto byl prezident donucen začít uplatňovat a následně dlouhodobě udržovat taktiku vyvažování sil, a to jak v oblasti politiky vnitřní, tak v oblasti zahraničně politické; tato sice mohla působit dojmem vrcholné obratnosti, avšak byla příliš křehká, než aby dokázala odolat bouři.

Veřejné mínění dnes zapomíná na obratné manévrování a vyčítá prezidentovi, že se mu nepodařilo uskutečnit zázrak: neučinil ani rázné gesto. V tomto smyslu lze hovořit o zradě: bylo zraženo očekávání. A ještě další stín zrady v tom je, jež se těžce dotkl duše národa: Benešova kapitulace vypadá, jako že opustil dvanáct ministrů, kteří podali demisi, mezi nimiž jsou jeho nejbližší spolupracovníci z londýnské vlády, Drtina a Ripka, a vydal je na pospas postihům pro sabotéry a reakcionáře.

Nyní je prezident ve své vile v Sezimově Ústí. Někdo říká, že je tam držen téměř jako vězeň. Jiní tvrdí, že se tam zmítá v nejistotě, zda má z funkce odstoupit či nikoli. Říká se rovněž, že se pokouší vyjednávat: zůstal by oproti jistým zárukám ohledně dalšího osudu odstoupivších ministrů. Jeho odstoupení však už dnes nemá šanci vzbudit větší ohlas a komunisté, kteří jsou u moci, zakrátko jeho setrvání ve funkci nebudou přikládat žádný význam.

Smutný konec člověka, kterého jeho národ uctíval takřka jednomyslně!

Masaryk! Naposledy jsem ho viděl přesně šest dní před smrtí. Přijal mne ve svém soukromém bytě v Černínském paláci. Lehká chřipka, jak se vyjádřil, jej upoutala na lůžko. Zjevně byl v těžké depresi. Nevypustil jediné žertovné slůvko, ani náznak naděje, on, který jindy sypal vtipy z rukávu a byl rozený optimista. Mluvil trhaně, chvílemi nahlas, pak skoro přidušeně. Tento vždy tak nenucený, sebejistý a neformální muž působil zaraženě a rozpačitě.

Nahlas mi řekl, že, jak již prohlásil ve všeobecně známém interview, on zůstává se svým národem, přestože se obecné mínění vyvíjí dosti nepředvídatelně. Potichu ovšem, a se smutnou odevzdaností, dodal: „Je třeba pochopit, že jedna éra definitivně skončila a začíná úplně jiná. Jak se ten svět změnil!“

Dal mi najevo svůj pesimistický postoj ohledně možnosti válečného konfliktu, ponejprv hořkou výmluvnou grimasou, poté dodal pár univerzálně platných výroků ohledně bezbřehosti problematiky svázané s podobným konfliktem. Přidal rovněž několik kritických názorů na postoj Američanů a vyjádřil zklamání, jež v jeho důsledku zažíval: jeho slova nepostrádala sice možnost dvojí interpretace, on však jasně zdůrazňoval pouze jednu z nich.

Řekl mi také, že pan prezident je velmi nemocen a že činnost, jíž byl zaměstnán v průběhu krize, jej nesmírně vyčerpala.

Již v průběhu našeho rozhovoru mi řekl, že doufá, že mám pro jeho postoj pochopení, pak když jsme se loučili, dlouze mi tiskl ruku a se zjevným dojetím mne pozdravil důvěrně mým křestním jménem a dodal: „Vous êtes un ami, un ami n' est pas?“

Jeho osoba je teď tvrdě diskutována oběma tábory. „Jeho citlivá duše nebyla schopna odolávat nemilosrdným útokům tak zvaných přátel Západu. Zabili jej reakcionáři!“, říká se v oficiálních kruzích. „Jeho svobodomyšlný duch, jeho víra v demokracii mu nedovolovaly dýchat otrávené ovzduší totalitního režimu. Zabili ho komunisté!“, říkají odpůrci nového režimu.

Ve skutečnosti by bylo dobré znát důvody, proč Masaryk vlastně souhlasil se svou účastí v nové vládě. Je pravděpodobné, že měl v úmyslu se distancovat od parlamentního opatření v souvislosti s demisí ministrů, jež bylo formálním počátkem krize, a zastávat pozici „nezávislého“, „apolitického“, „technického“ člena vlády. Chtěl si pro své postoje zajistit větší svobodu: zatím se však stal zajatcem událostí. Beneš nemohl sestavit novou koaliční vládu, v níž by mohl Masaryk figurovat, aniž by ho to kompromitovalo jak na pravém, tak na levém křídle politického spektra. Beneš se podvolil Gottwaldovi. Masaryk se tak zamotal do sítí. Jeho odmítnutí účasti v nové vládě by bylo gestem ještě významnějším než byla demise dvanácti kabinetních kolegů a vyznívalo by jako zpochybnění Benešovy osoby.

Masaryk tedy zůstal, ale se životem to slučitelné nebylo. Nemohl kontrasignovat dokumenty rozhodující o vyloučení jeho odvěkých spolupracovníků a nejspíše i odsuzující jeho přátele, nemohl nahrazovat členy diplomatického sboru, kteří svým odstupováním z funkcí demonstrovali i proti němu samotnému, osobami tak zvané „čistými“, jež mu byly „doporučovány“, nemohl předstupovat před parlament prošlý politickou čistkou a účastnit se jednomyslného schvalování programu, proti němuž se celý život vymezoval, nemohl vystupovat proti světu Západu, jež byl jeho pravým světem a ježž vždy žádal pro svou zemi o pomoc, nemohl den po dni přispívat k postupné zkáze formy života, s níž byla bytostně svázána jeho povaha snad ještě více než uvědomělé smýšlení.

Ani žádný komunista nemůže myslet vážně, že by ojedinělé gesto souhlasné podpory mohlo mít větší váhu než celoživotní postoj.

Proč však ona souhlasná podpora? Ibis redibis, nelze než zopakovat, co jsem o tomto jediném nejasném bodě již uvedl. Samozřejmě i v tomto případě se s možnými vysvětleními roztrhl pytel, na jedné straně se hovoří o teroristickém kladení podmínek a výhrůžkách smrti, na straně druhé pak o pokorném přijetí Benešova neústupného požadavku, po němž následovalo zoufalé zklamání.

Avšak národ, opravdový lid Prahy a celého Československa, si vysvětlení celé situace nalezl v hluboké lidské tragédii a ve svém šlechetném citovém pohnutí pozvedl tohoto svého syna na oblak hrdinství. Jeho ostatky zahrnul květinami, ctí jeho památku, stal se pro něj mučedníkem.

O kolik klesl v jeho očích Beneš, o tolik stoupl Masaryk.

Přijměte, vážený pane ministře, projev mé nehlubší úcty.

Tacoli

The Italian diplomacy and the February putsch in 1948

JAN KUKLÍK – JAN NĚMEČEK

The 1948 February putsch in Czechoslovakia has until now been viewed from the point of foreign policy of western superpowers or the Soviet Union, whereas the views of Italian diplomacy have remained somewhat overlooked. Yet, it followed the events in Czechoslovakia with no less attention than the superpowers mentioned above. This involved not merely reports from Czechoslovakia itself, but also responses to the communist takeover coming from all over the world. However, the news coming from Prague was crucial and it comprised political reports and telegrams from the Italian Ambassador Alfonso Tacoli, who covered in detail the development of events in the final days of February 1948. An important role in this news coverage (which also impacted upon the Italian situation before the country's parliamentary elections of April 1948) was also played by Tacoli's analysis of the roles of the two key personalities on the Czechoslovak political scene, namely President Edvard Beneš and Foreign Minister Jan Masaryk. This represents a type of the Italian diplomat's reflection on the roles of these personalities, based both on his own personal discussions and experience with them, and pieces of information which he gathered from other sources, the official ones but also from the Prague diplomatic corps. In many aspects he displays a remarkable ability *sine ira et studio* to assess the situation in Czechoslovakia at the time of the February crisis of 1948. We feel that his critical characterisation of Beneš's personality corresponds to reality, as well as his assessment of options open to the President during the February crisis. Similarly, the characterisation of Jan Masaryk is fitting and unveils the tragic situation which the Foreign Minister faced towards the end of his life and how difficult he personally found it.

Translated by Alena Linhartová

DISKUSE

Kolektiv autorů pod vedením Marie Makariusové

Biografický slovník českých zemí, 1–20. sešit: A–Gz

Praha, Libri a Historický ústav AV ČR, v. v. i. 2004–2012;

Praha, Nakladatelství Academia a Historický ústav AV ČR, v. v. i. 2013–2017,
ISBN 80-7277-214-7 (soubor).

Biografie je stále velmi oblíbený literární žánr, zejména jeho popularizační forma. V současnosti má totiž řada známých osobností vlastní biografii či autobiografii, bohužel často pochybné kvality (v posledních letech např. vzniklo mnoho biografii o hercích, zpěvácích a sportovcích). Touto cestou se však *Biografický slovník českých zemí*, za kterým stojí Biografické oddělení Historického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., nevydal.

Slovník navazuje na historickou tradici českých encyklopedických příruček. Počátky biografie sahají až ke středověkým kronikám, modernější charakter mají v českém prostředí biogramy, které byly ve druhé polovině 19. století uveřejňovány v kompendiích, jako je Riegrův *Naučný slovník* nebo *Ottův slovník naučný*, které měly ve své době úroveň předních evropských encyklopedií. Ve 20. století vzniklo mnoho slovníků, většinou však oborových či všeobecných, které měly spíše popularizační charakter. *Biografický slovník českých zemí (BSČZ)* si vytknul za cíl vytvořit univerzálně pojatý biografický slovník vztahující se k českým zemím. Inspiraci čerpal z okolních evropských států, poněvadž mnoho z nich bylo v tomto směru výrazně napřed. Nabízí se otázka, zde je nutné mít tyto specifické encyklopedie. Jak již bylo uvedeno, životopisy osob jsou stále oblíbené a zdá se, že tomu tak bude i nadále. Poučená i laická veřejnost proto potřebuje odborně zpracované biografie, jež jednoznačně prokáží historickou roli konkrétní osobnosti. Historický ústav Akademie věd ČR by měl být zárukou kvality, že jím vydané dílo nebude pouze popularizačním výtvorem.

Přibližme si nyní stručně, co *Biografický slovník českých zemí* je. Jde o univerzální slovník, který přináší abecedně seřazená hesla (biogramy) osob, které se buď narodily na území Čech, Moravy a Slezska, nebo zde značnou část života působily – bez ohledu na etnický původ. Slovník je tedy koncipován jako výběrový. Klíčem pro zařazení je především význam, jež v historickém vývoji českých zemí osobnost měla,

a to bez ohledu na to, zda je soudobou historiografi hodnocena kladně či záporně. Důležitým kritériem je také to, že se nesmí jednat o osobnost žijící. V současnosti jsou do slovníku řazeni lidé, kteří zemřeli do roku 2010.

BSCŽ vychází již od roku 2004; nejprve pod hlavičkou nakladatelství Libri (do roku 2012), v současnosti v nakladatelství Academia. Zatím vyšlo 20 sešitů; každých pět sešitů tvoří jeden svazek, přičemž každý svazek je číslován zvlášť, i když to není explicitně uvedeno. Jednotlivé sešity obsahují okolo 200 biogramů, které se liší délkou textu dle významu osobnosti. Sešity vydané v posledních letech jsou obsažnější a narostla délka biogramů, což vypovídá o tom, že autoři získali s léty praxi a jednotlivá hesla mohou tak sloužit jako základní sekundární zdroj.

Heslář osobností zahrnující celou abecedu je již několik let vytvořen a je volně přístupný na internetových stránkách Historického ústavu a také na novém webu <http://biography.hiu.cas.cz>; průběžně dochází k jeho doplňování. Osobnosti jsou rozděleny do čtyř kategorií podle důležitosti, již určila redakční rada. Na zpracování hesel se podílí mnoho externích pracovníků – z Akademie věd, z univerzit a vysokých škol, muzeí apod. Erudovanost autorů by tedy měla být zajištěna, občas se však stává, že biogramy mají různou kvalitu (některé jsou zpracovány víceméně popularizačně). Tuto skutečnost by měla redakce slovníku i jeho redakční rada v příštích svazcích zohlednit. Je samozřejmé, že mnoho odborníků nemá na podobnou práci chuť či čas. Jak však již bylo zmíněno, vše, co vychází pod hlavičkou Akademie věd ČR, by mělo být zárukou kvality.¹

Zaměříme se již konkrétněji na sešitová vydání tohoto rozsáhlého encyklopedického cyklu. Hned první výtku by se mohla týkat stránkování. Neztotožňuji se totiž s formou stránkování pěti sešitů jako jednoho svazku. Nedomnívám se, že by to bylo koncepční, když se jedná pouze o pět po sobě jdoucích sešitů a členění tak nemá jiný význam, jako v případě, kdy by bylo zpracováno celé písmeno abecedy. Nabízí se tak otázka, zda by nebylo vhodnější, aby měl každý sešit vlastní stránkování, nebo aby byl průběžně stránkovan od prvního dílu, jako to bývá v jiných klasických encyklope-

1 Navzdory tomu, že některá hesla jsou zpracována velmi podrobně, objevují se také biogramy, v nichž by mohlo zaznít více podrobných informací, např. skutečnost, že hudební skladatel Josef Bohuslav Foerster má pamětní desku také na hradě Valdštejn v Českém ráji (s. 283), když už jsou v textu zmíněny další dvě pamětní desky; u cestovatele Alberta Vojtěcha Friče není konkrétně zmíněno, od kterého kmene získal svou slavnou indiánskou přezdívkou (s. 394); u Samuela Fritze mohlo být zmíněno více literatury či filmových dokumentů (s. 449–450), srovnej Marie MAKARIUSOVÁ – Zdeněk DOSKOČIL – Martin KUČERA – Jiří MARTÍNEK – Gustav NOVOTNÝ – Lenka PROCHÁZKOVÁ – Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Biografický slovník českých zemí. Sešit 18, Fo–Fr*, Praha 2015, s. 283, 394 a 449–450.

diích. Zcela zásadní slabinou je, že v sešitech chybí rejstřík zpracovaných biogramů. Rejstřík by v obdobném díle chybět neměl, a to nejen proto, že urychluje hledání. Protože se neustále rozrůstá počet rodinných hesel, v nichž je zahrnuto hned několik příslušníků určitého rodu, rejstřík by mohl usnadnit mnohdy zdlouhavé listování v případech, že se jedná o frekventované příjmení. Jedním z největších nedostatků je minimální práce s archivními materiály. Protože za slovníkem stojí Historický ústav Akademie věd ČR, měla by být zohledněna práce s primárními prameny; pokud je osobní archivní fond přístupný, měl by s ním být autor alespoň zběžně obeznámen. Oddíl *Prameny* často odkazuje na rodné, sňateční, méně již na úmrtní matriky či na pražské konskripce, ne vždy jsou však zmíněny osobní fondy.²

Dalším sporným problémem jsou názvy lokalit, které se objevují především v záhlavích biogramů. Místa jsou často udávána podle současného názvu a zapominá se tak na historické názvy území a měst. Za zvážení by stálo, zda by nebylo lepší uvádět dobový název a vedle toho pojmenování současné (např. Gottwaldov – Zlín). Závažnější historickou chybou je také zaměňování některých pražských předměstí s Prahou, ačkoli se daná část stala součástí hlavního zemského města až roku 1922 po vzniku tzv. Velké Prahy. Nedostatek se však objevuje zejména ve starších sešitech slovníku.

V sešitech nalezneme také mnoho nejednotných citací v oddílech *Literatura* a *Prameny*. Jsou-li uvedeny webové odkazy, není např. dodrženo jednotné citování: internetový protokol <http://> se v řadě případů neobjevuje, někdy ovšem uveden je (srov. např. cs.wikipedia.org a <http://cs.wikipedia.org>).³ Nejednotně jsou citovány také nekrology: někdy se objevuje plná citace, jindy pouze název periodika a odkaz na konkrétní číslo, a to i v případech, kde lze název konkrétního nekrologu a případně i jeho autora dohledat prostřednictvím plně zpřístupněných elektronických verzí (*Národní listy* a *Památky archeologické*). Nesourodě je odkazováno rovněž na matriky. Jedná se však o naprosté marginálie, jichž si uživatel všimne pouze v případech, že biografický slovník prochází velmi podrobně.

S výše uvedeným problémem souvisí také otázka, zda by *Biografický slovník českých zemí* měl vůbec odkazovat na stránky *Wikipedie*, *otevřené encyklopedie*. Její užívání se

2 Např. V 18. sešitě u biogramu cestovatele Alberta Vojtěcha Friče zcela chybí skutečnost, že v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur se nachází jeho archivní fond, viz M. MAKARIUSOVÁ – Z. DOSKOČIL – M. KUČERA – J. MARTÍNEK – G. NOVOTNÝ – L. PROCHÁZKOVÁ – P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Biografický slovník českých zemí. Sešit 18, Fo–Fr*, Praha 2015, s. 396.

3 Marie MAKARIUSOVÁ – Zdeněk DOSKOČIL – Martin KUČERA – Jiří MARTÍNEK – Gustav NOVOTNÝ – Lenka PROCHÁZKOVÁ – Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Biografický slovník českých zemí. Sešit 20, Go–Gz*, Praha 2017, s. 696 (heslo Václav Gottlieb) a s. 812 (heslo Anton Günther).

sice neustále rozmáhá a je možné, že stránka může obsahovat jedinečné informace; při středoškolské i vysokoškolské výuce se však neustále zdůrazňuje, že z Wikipedie by se citovat nemělo. Jedná se o problém metodologického charakteru, který se stále častěji stává předmětem odborných, zejména humanitně zaměřených diskusí.

V dnešní době moderních technologií a internetového světa má jistě smysl vytvořit vedle tištěných encyklopedických svazků webovou databázi biografického slovníku. Redakce si tuto skutečnost a značnou příležitost uvědomila, což je pro celý projekt velkým přínosem. Databáze je již přístupná na internetu, zatím je však do ní vložena jen malá část informací, které obsahují první sešity. V budoucnu by bylo třeba přidat některá vylepšení, která nabízejí např. hyperlinkové odkazy. Bylo by tak možné provazovat jednotlivé příbuzné, spolupracovníky nebo osobnosti, které se narodily nebo zemřely ve stejném místě. Databáze by se tak mohla stát vyhledávaným elektronickým zdrojem a velmi vhodnou alternativou ke knižním biografickým sešitům.

Zmíňme ještě prostředí, v němž se současná elektronická verze slovníku zobrazuje. Jedná se o *Creative Commons*. Na této bázi je provozována také již zmíněná *Wikipedie*. Nespornou výhodou je, že v této podobě je webová stránka pro provozovatele zdarma. Tím, že prostředí se velmi podobá tolik využívané *Wikipedii*, je užívání databáze uživatelsky velmi pohodlné. Právě podobnost s *Wikipedií* však může být i na škodu: portál totiž může vyvolávat dojem, že se jedná o jakýsi projekt, který souvisí s právě s *Otevřenou encyklopedií*. Pokud by se v budoucnu podařilo získat finanční prostředky, které by umožnily další rozvoj projektu, bylo by např. zajímavé propojit ho s velmi přehlednou a dobře fungující databází Biblio (<http://biblio.hiu.cas.cz>). Provázání se nabízí nejen v oblasti personální, ale bylo by jistě možné provazovat také jednotlivá místa, resp. geografické autority.

Biografický slovník českých zemí zpracováváný Biografickým oddělením Historického ústavu Akademie věd České republiky má zcela zřejmý smysl. Navzdory výše zmíněným výtkám, které jsou do velké míry způsobeny tím, že redakce má velmi málo členů, se jedná o fungující projekt, jehož význam by měl být náležitě oceňován. Do budoucna je třeba, aby si slovník podržel dosavadní úroveň – v ideálním případě ji ještě pozvedl – a byl vnímán jako moderní evropská encyklopedická příručka. Nejde přeci jenom o to, aby každý rok byl vydán nový sešit, ale každý díl by měl být zpracován odborně a v ideálním případě přinést nové poznatky. Pokud by byl projekt v budoucnu oceňován tak, jak *Ottův slovník naučný*, jednalo by se zřejmě o největší možné uznání. Měl by se mu přinejmenším vyrovnat faktograficky a odborným zpracováním jej překonat.

Jaroslav Kříž

DISKUSE

K pojetí Biografického slovníku českých zemí

Je chvályhodné, že Český časopis historický zařazuje na své stránky kritický ohlas na generační projekt, jakým český národní biografický slovník má ambici být, avšak recenze Jaroslava Kříže přináší názory, s nimiž lze polemizovat, a proto jsme uvítali výzvu redakce ČČH, abychom se k nim současně také vyjádřili.

Čtenář se hned zpočátku bude zřejmě ptát, proč se posuzovatel vyjadřuje k ještě nedokončenému lexikonu, který se každoročně rozrůstá o další díl. Navíc jeho soudy ne vždy korespondují se znalostí edičních zásad slovníku, které byly zveřejněny již v úvodu prvního svazku.

Na tomto místě se stručně pokusíme reagovat na některé výtky, z nichž za nejzávažnější pokládáme tu o kategorizaci osob. Ve vydaných svazcích se uživatel totiž nikde nesetká s jejich tříděním do čtyř kategorií, a tedy s tím, že by si sama redakce osobovala právo závazně hodnotit význam zařazených osobností. Tento omyl vyplynul zřejmě z toho, že autor recenze je současně sám autorem několika hesel a mylně si vyložil redakční technické instrukce, sloužící jako vodítko při koncipování biogramu a další práci s ním. Tato pomůcka slouží externím spolupracovníkům k tomu, abychom předem alespoň zhruba usměrnili rozsah a strukturu dodaného textu.

K popularizačnímu stylu některých hesel lze dodat jen tolik, že stylistické zásahy se snaží redakce omezovat pouze na nezbytné minimum a pokud možno se více věnovat opravám věcným. Hesla jsou autorská a podepsaná, při takto zvolené formě ani prakticky nelze celé dílo důsledně stylisticky sjednotit. Je třeba vzít také v úvahu, že některé činnosti už ze své podstaty mají charakter populární (například hesla věnovaná sportovcům), s nímž korespondují také poněkud odlišné stylistické prostředky.

K další skupině poznámek, které se týkají především koncepce celého lexikonu, je nutno předeslat, že každé na mnoho let dopředu plánované práci musí nezbytně předcházet, a také předcházela, velmi podrobná diskuse široké odborné veřejnosti, která dospěla k jistému obecně přijatelnému konsensu a kompromisu, jemuž později vždy bude možné jednostranně vytýkat disproporce mezi maximalistickými požadavky a mírou reálných možností, které jsou však pro každou

práci limitující. Většinu redakčních zásad je nutno normativně stanovit na dlouhá léta dopředu bez možnosti přesně předvídat do budoucna jak technický, tak společenský vývoj. Toto se plně vztahuje i na ediční zásady, které nelze příliš radikálně měnit v průběhu prací, aniž by se tím porušila celá koncepce slovníku. Je rovněž nepřijatelné, aby uživatel při vyhledávání ve slovníkové příručce musel kromě obsahu hesla sledovat i technické odlišnosti jednotlivých svazků.

Toto se týká i rozhodnutí o nezařazování rejstříku a odkazových hesel do tištěné formy lexikonu. Těžko si lze představit funkční rejstřík u díla, které vychází průběžně, jehož heslář není uzavřen a je v průběhu let aktualizován tak, že po dekadách posunuje datum úmrtí osob, které je jedním z kritérií při rozhodování o zařazení. Lexikon tím sice získává tu výhodu, že po dokončení není časový odstup posledních svazků tak velký, aby bylo nutno okamžitě vydat dodatky k celé abecedě, zároveň však v tomto případě musí rezignovat na rejstřík i odkazová hesla, jež nelze sestavovat dopředu. Pro dílo, které je řazeno abecedně, by to však při vyhledávání nemělo být nepřekonatelným problémem.

K poznámce o nedostatečném využívání archivních materiálů lze dodat jen to, že důsledně toto vyžadovat je nezbytné v monografiích, žádoucí při psaní například biografických esejů, ale je zcela nereálné požadovat totéž od autorů lexikografických textů a je také zcela mimo možnosti redakce tyto údaje ve všech případech revidovat. Kupříkladu ověřování matrik plní svou funkci pouze v případě, existují-li odůvodněné pochybnosti o tradovaných údajích.

Ke jménům lokalit: Pravidla k jejich citaci byla stanovena tak, že v záhlaví je účelné uvádět jejich dnešní jména, a to v takové podobě, aby místo bylo jednoznačně lokalizovatelné a nezaměnitelné. V textu je však v některých případech možné a někdy i zajímavé ještě doplnit historický název lokality a případně další podrobnosti (týká se to nejčastěji městských částí Prahy).

V poslední poznámce chceme polemizovat s názorem, že *Wikipedii* nelze používat jako seriózní zdroj informací. Dlouholetá praxe dokazuje, že dosud negativní postoj k ní bude nutné korigovat, a to zdaleka nejen díky jejímu globálnímu rozšíření, ale především proto, že řadu informací (především o méně známých osobnostech), které dnes zveřejňuje, zvláště ve svých některých národních verzích, nelze bagatelizovat a kategoricky zavrhnout jako laické a neověřené. Jako každý jiný zdroj je nutno ji posuzovat kriticky, ale bez předsudků, a pokud z ní čerpáme, pokládáme za korektní ji také citovat.

K možností dalších využití elektronických médií v budoucnu se na tomto místě nelze zodpovědně vymezit; v recenzi navrhované možnosti jsou sice

inspirativní, ale v současnosti bychom se pohybovali na nejisté půdě vizí. Problém však vnímáme a dlouhodobě se jím také zabýváme.

Marie Makariusová

RECENZE

Petr KUBÍN

Svatý Vintíř. Poustevník, kolonizátor a diplomat

(= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium vol. XXV)

Praha, Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova, Ústav dějin křesťanského umění – Nakladatelství Lidové noviny 2016, 252 s., ISBN 978-80-7422-459-1.

Poustevník Gunther alias Vintíř, žijící na přelomu 10. a 11. století, není v české historické literatuře postavou neznámou. Jeho jméno má své místo v každé syntéze českých dějin daného období, obšírnější pojednání o jeho osobnosti však dosud představoval jen medailonek Jaroslava Kadlece v publikaci *Bohemia sancta* a pasáže v monografii o knížeti Břetislavovi I. z pera Barbary Krzemieńské.¹ Přes řadu parciálních studií (např. Michala Dragouna či Jana Royta o vintířovském kultu) předznamenala změnu pozornosti, věnované postavě poustevníka Vintíře, až Kubínova kniha *Sedm přemyslovských kultů*,² kde se autor zaměřil na genezi Vintířova kultu v době přemyslovské. Následně tentýž badatel připravil bilingvní edici *Života sv. Vintíře*.³ Petr Kubín si tak přichystal optimální základy k tomu, aby mohl předložit zpracování Vintířova života. Právě ten, nikoliv Vintířův kult, stojí v centru nové Kubínovy knihy, jak autor zdůrazňuje již v úvodu. Tento žánr si ostatně vyzkoušel již v biografii blahoslaveného Hroznatý.⁴

Zvolená koncepce není volbou autora, ale vychází ze stavu pramenné základny. Kubín akcentuje skutečnost, že Vintířův příběh vyniká (jeho slovy) v liduprázdné, resp. pramenů prázdné krajině střední Evropy přelomu 10. a 11. století, přičemž takových osobností, jejichž život lze prameny dokreslit, není prý mnoho. Podle Kubína si Vintíř stojí mnohem lépe než většina českých světců raného středověku. Naopak výrazně méně dochované prameny reflektují Vintířův kult, neboť ten se na rozdíl od kultu jiných světců nepodařilo prosadit obecně, ale zůstal omezen na okruh benediktinských klášterů. Představení historických pramenů, na jejichž základě lze rekonstruovat Vintířův život a působení, jakož i dosavadní odborné literatury tvoří úvodní pasáže knihy. Autor vyzdvihuje především dvě „biografie“, sepsané již během Vintířova života, resp. relativně nedlouho po jeho smrti. Postava mnicha a poustevníka Vintíře se krom toho objevuje v řadě dalších středověkých kronik a letopisů především říšské, ale také české provenience, i v pramenech úředního charakteru.

1 Jaroslav KADLEC (ed.), *Bohemia sancta: Životopisy českých světců a přátel Božích*, Praha 1990; Barbara KRZEMIENSKA, *Břetislav I.*, Praha 1986.

2 Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011.

3 TÝŽ (ed.), *Legenda o sv. Vintířovi*, Praha 2014.

4 TÝŽ, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000.

Vlastní výklad o životě mnicha Vintíře koncipoval Kubín striktně chronologicky. Nejprve se tedy zabývá jeho původem – zde autor ještě naráží na limity pramenných opor. Přesto v daných pasážích rozporuje např. tradičně uváděný rok 955 coby datum Vintířova narození a argumentuje spíše pro dobu okolo roku 970. Zlomovým bodem Vintířova života byla jeho konverze, kladená do roku 1005. Ta logicky představuje další z témat, kterým Petr Kubín věnuje zvýšenou pozornost. Dalším uzlovým bodem Vintířova života je jeho působení v čele niederalšského proboštství v Göllingenu. Až po této zkušenosti prodělal Vintíř podle legendistického podání skutečnou vnitřní konverzi, zřekl se světa mocných a s tím spjaté prestiže a stal se opravdovým následovníkem sv. Benedikta. Zde počíná poustevnická kapitola Vintířova života. Kubín pečlivě přibližuje výpověď středověkých pramenů, upozorňuje na místa, která představují žánrová topoi a snaží se odlišit také nánosy pozdější tradice jako např. v otázce Vintířovy šumavské poustevny. Za méně zdařilé pokládám pasáže, v nichž se autor věnuje založení kláštera v Rinchnachu a s tím spjaté kolonizační činnosti. Stručnou kapitolku Kubín formuluje výhradně na základě písemných pramenů, je však otázka, nakolik je jejich svědectví relevantní a nakolik jde pouze o obvyklé monastické topos. V recentní odborné literatuře je tzv. klášterní kolonizace často problematizována a domnívám se, že i v případě Vintířova šumavského působení nelze bez opory v dalších disciplínách typu archeologie, historická geografie či sídlištní historie říci cokoliv jistějšího.

Poustevník Vintíř je v literatuře znám jako aktivní hráč na soudobém diplomatickém poli, nepřekvapí proto, že Kubín sleduje také tuto linii. Přisuzuje Vintířovi účastenství na východní politice Jindřicha II. a kloní se k názoru, že to byl právě „náš“ Vintíř, kdo podnikl misijní cestu k pohanským Luticům. Autor ovšem přiznává, že soudobé prameny o tomto mlčí a není tedy jisté, zda je identifikace konvrše Vintíře, o němž hovoří kronikář Dětmar z Merseburku, skutečně správná. Přesto Kubín soudí, že misijní cesta k Polabským Slovanům odpovídá kontextu vztahů mezi mnichem Vintířem a císařem Jindřichem II. Další mise, která je již tradičně spojována s Vintířovou postavou, je jeho cesta ke dvoru krále Štěpána do Uher. Událost popisuje již svatoštěpánská legenda z konce 11. století, pozdější Vintířova vita pak připojuje údaj o příbuzenství světce a uherského panovníka. Skutečný účel však neznáme, což opakuje také Kubín. Ten jako o důvodu Vintířovy uherské cesty uvažuje podporu nově založenému klášteru Bakonybél, jehož zasvěcení sv. Mořicovi by mohlo naznačovat vztah k Vintířovu Niederaltaichu. Proč se zde však angažoval přímo Vintíř, nevíme a přiznává to též autor. Kubín si ostatně zachovává sympatickou střízlivost v závěrech, když necítí potřebu vynést za každou cenu kategorický soud a připouští tak, že celá kauza Vintířova působení v Uhrách může být také jen narativní strategií, jak více oslavit (v první řadě) krále Štěpána. Kubín také rozporuje tradované mínění, že mnich Vintíř vystupoval jako rádce císaře Konráda II. ve věci války o burgundské dědictví mezi lety 1032–1034, jehož základem se stala chybně editovaná kronika z počátku 16. století.

Nejslavnější a obecně známou kapitolou Vintířova života je pak jeho angažmá ve vztazích mezi říší a českým knížectvím v době vlády římského krále Jindřicha III. Právě tato událost, resp. její negativní interpretace, s níž vystoupil František Palacký, vedla v konečném důsledku k tomu, že postava mnicha Vintíře vymizela z obecného českého historického povědomí. Petr Kubín v poslední velké tematické pasáži právě s vlivným Palackého pojetím

polemizuje, vykračující ve stopách Václava Novotného. Zasazuje Vintířovo jednání do kontextu soudobého dění a vymezuje se proti hodnocení šumavského poustevníka jakožto zrádce, který převedl německého nepřítele přes český pohraniční hvozď a přispěl tak k pokoření Přemyslovců. Kubín naopak vykresluje Vintíře jako obratného diplomata a pragmatického mediátora. Kubín také uvádí do střízlivější roviny několik tradovaných hypotéz, které však nemají oporu v soudobých pramenech, jako např. myšlenku blízkého přátelství mezi Vintířem a českým knížetem Oldřichem, v okruhu břevnovského konventu pěstovanou ideu Vintířova kmotrovství Oldřichova syna Břetislava či hypotézu Barbary Krzemieńské, že Vintíř stál v čele Břetislavova poselstva, směřujícího začátkem roku 1040 za Jindřichem III.

Závěr Vintířova života tone v mlhách podobně jako jeho počátek. Historik je omezen především na výpověď hagiografických pramenů, přičemž není třeba pochybovat, že tyto pasáže, líčící Vintířovy poslední okamžiky, jsou z valné části literární fikcí. To hlavní, a sice Vintířův pohřeb v břevnovském klášteře, však potvrzují další písemné i hmotné prameny, jak českého, tak říšského původu. V závěru knihy se Kubín vrací ke svým starším pracím a stručně představuje Vintířův kult. Ten je prvně doložen na přelomu 11. a 12. století v nekrologiu Bernolda z Kostnice. Doklad české úcty se objevuje až v břevnovském breviáři z osmdesátých let 12. století. Už zde je však Vintířův svátek veden jako významné datum. Kubín klade důraz hlavně na Vintířův kult ve středověku, a třebaže vývoj vintířovské úcty sleduje až do 20. století, tyto pasáže už pojímá jako stručný epilog. Nezvyklým tahem autora či nakladatelství je pak skutečnost, že plný text práce je v knize obsažen také v německojazyčné mutaci.

Vintířovská monografie Petra Kubína tedy představuje tradičně koncipovanou biografii, sledující běh světova života, resp. jeho klíčové okamžiky, odrážející se v dochovaných svědectvích. Kubín pečlivě shromáždil patrně všechny písemné prameny, přistupuje k nim kriticky poučen svým předchozím badáním na poli středověké hagiografie a dobře se orientuje také v sekundární literatuře české i německé provenience. Nevelký rozsah knihy však zjevně ukazuje možnosti a limity takového konzervativního přístupu na poli raně středověkých dějin. Třebaže autor v úvodu konstatoval, že k osobnosti mnicha a poustevníka Vintíře existuje více historických pramenů, než je tomu v případě jiných soudobých světců, přece jen se ukazuje, že oněch svědectví není zase tolik, aby to historikovi umožnilo proniknout hlouběji za obraz, vykreslovaný legendisty. Což je ovšem obecnější problém, týkající se žánru biografii středověkých osobností jako celku. Zasluhou Petra Kubína je tedy k dispozici přehledné, doposud nejucelenější shrnutí životních osudů jedné nepochybně zajímavé osobnosti přelomu 10. a 11. století, práci však lze stěží vnímat jinak než jako pomyslnou tečku za autorovým předchozím badáním, jehož vrchol představuje již zmíněná kritická bilingvní edice vintířovské legendy. Je možná škoda, že Petr Kubín nenavázal na svou knihu *Sedm přemyslovských kultů* a přece jen nerozvedl vintířovskou úctu (resp. tzv. druhý život blahoslaveného/svatého Vintíře obecně), jejíž historii až na práh moderní doby skicuje v závěru předložené knihy. Zde snad ještě zůstává prostor k nejspíše komparativnímu uchopení.

Josef Šrámek

Pavol HUDÁČEK

Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000

Bratislava, Historický ústav SAV – Veda, 2016, 477 s., ISBN 978-80-224-1535-4.

Pod enigmatickým názvom *Castrum Salis* sa ukrýva stredoveký hrad na východnom Slovensku, ktorý sa spomína len v malom množstve prameňov. Hoci názov publikácie indikuje pomerne úzko špecifikovaný bod záujmu, Pavol Hudáček zasadil príbeh hradu Salis do celkového obrazu starších uhorských stredovekých dejín s prihliadnutím najmä na oblasť severného pohraničia Uhorska, kde sa nachádzali hranice s Poľskom a Rusou resp. Haličou. Autor s použitím veľkého množstva prameňov a literatúry poukazuje na to, že tento hrad, ktorý zrejme vznikol v 9. storočí, bol strategickým pohraničným bodom, najmä však je jeho vznik spojením so získavaním a distribúciou soli, dôležitej stredovekej komodity.

Práca je rozdelená na šesť kapitol, v ktorých autor postupne a podrobne mapuje osud predmetného hradu od najstarších čias (9./10. storočie) až po udalosti súvisiace s tatárskym vpádom 1241/1242. Prácu doprevádza mapová príloha. Východiskovými prameňmi sa stali dve kroniky: *Uhorsko-poľská kronika* a Anonymova kronika *Gesta Hungarorum*. Obidve kroniky zmiňujú i dotknutý hrad. Prvá kapitola najskôr mapuje problematiku najstaršieho stredovekého osídlenia regiónu, kde ležal hrad Salis. Tento región dnes poznáme pod názvom Šariš. Tu sa totiž rozprestieral i uhorský komitát resp. župa Šariš. Autor konštatuje to, že sa tu nekonal podrobnejší archeologický prieskum, ktorý by osvetlil i vývoj osídlenia. Názory na vývoj osídlenia Šariša sa totiž veľmi rozličili. Napríklad Václav Chaloupecký tvrdil, že severné Slovensko bolo ešte v 13. storočí pokryté lesmi a prakticky neosídlené. Výskum historikov i archeológov odhalil početné slovanské lokality s kontinuitou osídlenia. Problematickou však zostáva konfrontácia s naračnými prameňmi. Spomeňme najmä Kroniku anonymného notára kráľa Bela (III.) *Gesta Hungarorum*, podľa ktorej v priestore dnešného východného Slovenska a severovýchodného Maďarska vládol bulharský knieža Salan. Historická veda má za preukázané, že za touto postavou sa skrýva osoba veľkomoravského panovníka Svätopluka I. Otázne je, či meno za ktorým je Svätopluk „ukrytý“ – Salan, súvisí i s hradom Salis, s riekou Slaná (maď. Sajó) prípadne i hradom Slankamen (dnes Stari Slankamen, Srbsko), ktorý je taktiež spomenutý v kronike, pričom spoločným základom by mohlo byť slovo sol (lat. sal, salis). Minimálne názvy *Castrum Salis* a Slaná, súvisia s prepravou soli a to tunajšej ale i dovezenej soli zo Sedmohradska, ako to Pavol Hudáček zdôvodnil a preukázal.

Anonymný notár písal svoje dielo na začiatku 13. storočia, využil však rôzne staršie pramene (stratené *Gesta Ungarorum Vetera*), na to aby opísal resp. skôr prikrášlil udalosti 9. a 10. storočia. Hoci zostane otázne, prečo lokalizoval Svätopluka do oblasti dnešného severného Srbska (jeho dvorec do obce Titel), alebo len na základe názvu Slankamen vytvoril či skôr odvodil meno Salan. Anonymova kronika však uľahčuje lokalizáciu hradu Salis. Historici ho stotožňovali i s hradom Šariš, ako však Hudáček udáva, hrad sa pravdepodobne nachádzal v Solivare (mestská časť Prešova) na vyvýšenine v polohe Várhegy (maď. hradný vrch), kde dnes stojí kostol svätého Štefana. Samotný názov Solivar je moderný a však vychádza zo stredovekého maďarského toponyma Sóvár – teda Solňohrad.

Hudáček takisto v úvodnej kapitole analyzuje osídlenie Slovanov v tejto oblasti a ich vzťahy s Maďarmi a to i v kontexte s ohľadom na získavanie či transport soli. Podľa všetkého totiž Maďari veľmi rýchlo prezvali kontrolu nad sedmohradskými soľnými baňami ako i nad soľnými žriedlami na východnom Slovensku a spolu s tým fakticky i kontrolu nad soľnými cestami. Tieto cesty – napr. zo Sedmohradska, ktoré existovali podľa všetkého už v 9. storočí, viedli na Moravu, prípadne i ďalej, majú pravdepodobne i staroveký pôvod. I samotný hrad Salis vznikol, buď v 9. alebo 10. storočí, v blízkosti ložísk soli i za účelom kontroly a distribúcie tejto suroviny. Čo sa týka hradu Salis, slovanské pomenovanie absentuje, hoci podľa všetkého nejaké jestvovalo, dochovalo sa však iba latinské a maďarské.

Druhá kapitola analyzuje hrad Salis a jeho zmienky v kronikách, predovšetkým v *Kronike anonymného notára* a v *Uhorsko-poľskej kronike*. Obe pramene vznikli na začiatku 13. storočia, vychádzajú však z rôznych starších prameňov, ktorými boli najmä stratené uhorské Gesta prípadne kráľovské anály z 11. storočia. Hudáček podrobne analyzuje obidve kroniky ako i stratené Gesta, predostiera i staršie názory na čas a miesto vzniku týchto prameňov. Je totiž pravdepodobné, že zmienky o hrade Salis v oboch kronikách sú staršieho pôvodu a pochádzajú zo starších uhorských prameňov. Je to napríklad zmienka o pobyte poľského panovníka Boleslava I. na hrade Salis po mierových rokovaníach s uhorským kráľom Štefanom I., ktorá sa nachádza v *Uhorsko-poľskej kronike*. V inej kapitole sa zase dočítame že Boleslav II. poľoval pri hrade Salis, na svojom území. Podľa všetkého ide o kontamináciu rôznych rozprávání, ktoré sa však primárne týkajú Boleslava Chrabrého. Hudáček analyzuje i toto spojenie Piastovcov s hradom Salis. Hoci existuje i „legenda“ o Boleslavovi II. ako o kajúcnikovi, je pravdepodobné, že po vyhnaní z Poľska sa uchýlil práve na hrad Salis. Piastovci totiž veľmi často zasahovali do uhorských vnútorných záležitostí, najmä v 11. storočí, pričom tie dynastické nevynímajúc. I tieto intervencie boli reflektované v uhorských kronikách.

Nasledujúca kapitola predostiera aké boli vzťahy Uhorska s Poľskom na konci 10. a začiatku 11. storočia. Vieme totiž, že Boleslav Chrabrý obsadil Nitriansko, hoci nepoznáme presné dôvody ani okolnosti. O svoj vplyv v Nitriansku v 10. storočí bojovali i Přemyslovci, hoci po roku 955 (bitka pri Lechu) sa Maďari trvalejšie usadili v priestore budúceho Uhorska a slovanskí veľmoži už uznali ich faktickú moc v tomto priestore. Hudáček ich nespomína, no s veľkou pravdepodobnosťou sa jednalo o rody Poznanovcov a Hontovcov, ktorých príslušníci stáli pri zrode Uhorského kráľovstva.¹ Priestor je venovaný i sobášom medzi Arpádovcami a Piastovcami. Predovšetkým to bol na konci 10. storočia sobáš Boleslava Chrabrého s neznámou príslušníčkou dynastie Arpádovcov. Pavol Hudáček prevratne prichádza s tým, že táto kňažná bola dcérou nitrianskeho kniežata Michala a nie veľkokniežata Gejzu, ako sa to väčšinou interpretuje. Boleslav mal záujem o Nitriansko, preto je pravdepodobné, že sa ho snažil získať i sobášnou politikou. Z tohto manželstva sa narodil syn Bezprim. Historici väčšinou tvrdili, že uhorské mesto (hrad) Veszprém (slovenský názov Vesprím) sa volá podľa Bezpríma. Hrad Veszprém i s rotundou svätého

1 Ján LUKAČKA, *K otázke etnického pôvodu veľmožského rodu Hont-Poznanovcov*, *Forum Historiae* 4, 2010, č. 2, s. 1–13.

Juraja však zrejme existoval už v 9. storočí.² Táto otázka by si žiadala ešte hlbší výskum, nakoľko napr. Kronika Šimona z Kézy umiestňuje i Svätoplukovo sídlo do Veszprému.³ Hrad Salis sa stal svedkom všetkých týchto udalostí. Jeho význam spočíval i v strážnej funkcii uhorsko-poľskej hranice a bol zároveň najvýchodnejším strategickým bodom Nitrianskeho kniežatstva, integrálnej časti stredovekého Slovenska.

Štvrtá kapitola publikácie prináša podrobnú sondu do regiónu hradu Salis, najmä na základe informácií z Anonymovej kroniky. Anonymný notár Bela III. na základe stratených Gest totiž pravdepodobne zachytil situáciu tohto priestoru v 9. a 10. storočí. Už vtedy tu totiž existovali rôzne hrady, niektoré Maďari však zničili. Niektoré z týchto hradov (pôvodných slovanských hradísk) sa stali i komitátnymi sídlami, hrad Salis však medzi ne nepatril. Celá táto oblasť bola však popretkávaná kráľovskými dvorcami a tiež dynastickými majetkami, medzi ktoré často patrili lesy, kam chodili Arpádovci poľovať. Jedným z týchto majetkov bol i neďaleký Patak resp. neskorší Sárospatak (Blatný Potok), kde sa nachádzal kráľovský dvorec a neskôr sa tu usadili i zahraniční kupci. Hudáček i analýzou informácií dospieva k záveru, že anonymný notár mal podrobené informácie o tejto oblasti, ktorú zrejme poznal z autopsie. Anonymný notár zachytil aj vývoj severnej uhorskej hranice, kde stál hrad Salis ako jediný hrad v severovýchodnom pohraničí, natoľko dôležitý, že sa dostal i do predmetnej kroniky.

Ďalšia kapitola analyzuje funkciu pohraničia v stredovekom Uhorsku. Tieto pohraničné pásma (lat. *confinium*) boli často tvorené lesmi, prípadne i močiarimi. V prípade oblasti východného Slovenska to boli husto zalesnené severné Karpaty, ktoré oddelovali Uhorsko od Poľska a Rusi. Lesy ako také patrili do kráľovského regálu a slúžili príslušníkom dynastie na poľovačky. Hranice samotné boli často tvorené tzv. zásekmi (lat. *indagines*) a z krajiny sa vychádzalo iba cez tzv. krajinské brány. Hudáček na príklade vpádu cisára Henricha III. v 40. rokoch 11. storočia výborne ilustruje ako bolo Uhorsko chránené a najmä to, že do samotnej krajiny bolo možné vstúpiť iba niekoľkými „bránami“, prípadne brodmi, ktoré boli však často ochránené zásekmi alebo aj prírodnými pomermi (lesy, močiare a pod.).

Na pohraničí takisto často stáli hrady. Na západe to boli napr. Bratislava, Mošon či Šopron. Na severovýchode to bol práve hrad Salis, ktorý kontroloval krajinské brány a nimi vedúce cesty. V stredovekom Uhorsku boli takéto cesty mimoriadne dôležité pretože prepadali mocenské centrá štátu ako boli Ostrihom, Stoličný Belehrad (hlavné mesto či hlavné sídlo kráľovstva ešte neexistovalo) i s kráľovskými dvorcami rozmiestnenými po celej krajine. V pohraničí jestvovali i dôležité trhové strediská. Cesty, ktoré spájali významné mestá, kde sa konali trhy, zachytili v 11. a 12. storočí arabskí a židovskí cestovatelia. Na strane 269 sa čitateľ dozvie, ktoré mestá spomína Al-Idrísí, ktorý pôsobil na dvore sicílskeho kráľa Rogera II.

Hudáček pri niektorých udáva otáznik – menovite pri lokalitách Abia a Bač. Názov Abia pri tom indikuje latinské pomenovanie Stoličného Belehradu – *Alba*. Bač je v tomto prípade lokalita v severnom Srbsku (Vojvodina), kde existoval komitátny hrad a takisto tu na krátku

2 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. II. vydanie, Bratislava 2016, s. 1755–177.

3 László VESZPRÉMY – Frank SCHAEER – Jenő SZUCS eds., *Simonis de Keza. Gesta Hungarorum. Simon of Kéza. The Deeds of The Hungarians*. Budapest – New York 1999, s. 75, 77.

dobu (koniec 11. – prvá tretina 12. storočia) sídlil i arcibiskup.⁴ Takisto pri meste Mitrovica by bolo vhodnejšie uviesť plný názov, teda Sremska Mitrovica (taktiež Vojvodina, Srbsko).

V tejto kapitole sa čitateľ taktiež dozvie o preprave soli v Uhorsku. Na jej uskladnenie totiž slúžili len niektoré hrady. Napríklad to bol Slankamen, kde sa uskladňovala sedmohradská soľ dovezená po riekach Maroš a Tisa. Hudáček taktiež na niekoľkých príkladoch ukazuje aká bola dôležitá soľ pre uhorských panovníkov. Obchod s touto surovinou a jej distribúcia boli totiž i právne upravené (Zlatá bula Ondreja II., Dohoda z Beregu). Je veľmi pravdepodobné, že sedmohradská soľ sa vyvážala do Poľska a na Rus cez hrad Salis a taktiež sa tu skladovala. Na stranách 293–294 autor rozoberá i staršie názory, podľa ktorých, hrad Salis bol v Uhorsku jediný, ktorý dostal pomenovanie podľa miesta, kde sa nachádzala soľ (skladovala alebo získavala). Autor sa na tomto mieste mohol ešte vrátiť k dnešnej srbskej lokalite Stari Slankamen, ktorá ma podľa všetkého tiež svoj názov odvodený od soli.⁵ Možno by bolo vhodné porovnať Slankamen a hrad Salis, nakoľko to boli soľné sklady ležiace na dôležitých cestách.

Záverečná kapitola zhodnocuje vývoj pohraničia v 13. storočí, pričom autor rozoberá vývoj severnej uhorskej hranice a formovanie komitátov. V tomto priestore najskôr existoval veľký komitát zvaný *Novum Castrum*, z neho sa postupne vyčlenili menšie celky – napr. Šariš. Hrad Salis, ktorý patril do komitátu *Novum Castrum* mal predovšetkým strážnu funkciu. Okolo hradu sa taktiež rozprestieral kráľovský les a ležal tu kráľovsky majetok (prédium) Šariš. Samotný hrad Salis mal i svoje územie a majetky, ktoré sa nachádzali medzi riekami Torysa a Topľa. Autor pri hľadaní paralel kráľovských majetkov spomína i predaj dynastického majetku, ktorý realizoval Koloman, brat uhorského kráľa Bela IV. Na strane 356 sa čitateľ dozvie, že ešte za života ich otca Ondreja II. bol Koloman kráľom „Ruthénov“ a kniežaťom Slavónie a Belo bol sedmohradským kniežaťom (!). Termín knieža sa však javí pomerne anachronistický. V prípade sekundogenitúry v arpádovskej dynastii je snáď vhodnejšie používať termín vojvoda. Termín *sedmohradský knieža* totiž poznáme až z pomoháčskej doby. Arpádovská sekundogenitúra však prechádzala rozmanitým vývojom, ktorého zhodnotenie ešte absentuje. Hudáček ďalej rozoberá osídlenie oblasti okolo hradu Salis, predovšetkým dediny, ktoré patrili jeho hradného územia. Samotný hrad zrejme zanikol počas tatárskeho vpádu v rokoch 1241–1242. Tatári vtedy zničili mnohé hrady i mestá v priestore strednej i juhovýchodnej Európy. Hrad Salis už nebol obnovený, ako však Hudáček pripomína, jeho zánik mohol súvisieť i so spoločenskými zmenami v Uhorsku v druhej polovici 13. storočia. Z patrimoniálneho štátu so starými štruktúrami sa vyvíjalo už modernejšie kráľovstvo, kde sa formujú mestá i šľachta v pravom slova zmysle.

Pavol Hudáček predkladá veľmi zaujímavú prácu. Hoci titul napovedá jej úzkemu zameraniu, autor príbehom hradu Salis a severného pohraničia Uhorska načrtáva celistvý obraz o uhorských hradoch, komitátoch a v neposlednom rade i obchode so soľou, ktorý bol kľúčový pre tento hrad. Napriek drobným nezrovnalostiam sa jedná o výbornú prácu,

4 György GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarországtörténeti földrajza I.* Budapest 1987, s. 210–213.

5 Alexander MADGEARU, *Salt Trade and Warfare: The Rise of the Romanian-Slavic Military Organization in Early Medieval Transylvania*, in: Florin CURTA (ed.), *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Ann Arbor 2005, s. 103.

ktorá by sa mohla stať inšpiráciou pre ďalšie publikácie. Práve *Castrum Salis* totiž ukazuje, že o stredovekom Uhorsku mnohé ešte zostalo nevytvorené.

Peter Bučko

Joachim von Fiore. *Concordia Novi et Veteris Testamenti*

Hrsg. von Alexander PATSCHOVSKY.

(= Monumenta Germaniae Historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. 28, 1–4)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017, CDXXIX + 1497 s., ISBN 978-3-447-10679-5.

Vydávání spisů kalábrijského opata Jáchyma z Fiore († 1202) věnuje tento časopis průběžně pozornost, jak dokládají čtyři referáty z minulých let (ČČH 105, 2007, s. 741; ČČH 107, 2009, s. 889; ČČH 111, 2013, s. 644–646; ČČH 113, 2015, s. 225–226). Edici stěžejního Jáchymova díla sice již v roce 1927 ohlásil Herbert Grundmann, náročný projekt však po devadesáti letech uskutečnil až jeho žák Alexander Patschovsky, badatel spjatý s mnichovským institutem Monumenta Germaniae Historica a emeritní profesor kostnické univerzity. Až dosud měli badatelé k dispozici buď benátský tisk z roku 1519, anebo dílčí edici čtyř knih Concordiae E. Randolpha Daniela.

Místo prvního slova v názvu, tj. „Concordia“, se v některých rukopisech vyskytuje „Concordantia“, ani tento výraz však plně nevystihuje obsah díla. Záměrem autora bylo totiž v pěti knihách podat a na základě pěti premis vyložit i zdůvodnit tok dějin, přičemž prostřednictvím vlastní představy o světě zamýšlel dospět k závěrečným soudům morálně teologické, antropologické a společensky politické povahy. Těmito slovy postihuje náplň díla sám editor, jenž obsahu, výstavbě a ideji Jáchymovy Concordie věnoval tři sta stran prvního svazku. Podnětem k sepsání nejen tohoto, ale i jiných Jáchymových spisů byla obava z blížícího se konce světa v podobě katastrofy apokalyptických rozměrů. Jáchym byl přesvědčen, že mezi epizodami popsány ve Starém zákoně a ději v novozákonních dějinách církve musí existovat racionálně postižitelný soulad (*concordia*).

Nejprve však k Jáchymovým premisám. Podle první z nich je Bůh stvořitelem a pánem všehomíra a tím i pánem historie jak v jejím časovém průběhu, tak i v její strukturované skladbě, pro kterou Jáchym použil výrazu *textura*. Božství je podle druhé premisy třeba chápat v trojjedinosti Boha Otce, Boha Syna a Ducha svatého. Přestože každá bytost z božské Trojice je všudypřítomnou, jejich působnost v dějinném dějišti podle Jáchyma odpovídá třem dějinným epochám (*status*). Ty, alespoň podle třetí premisy, společným božstvím navzájem korespondují a vytvářejí tak svorný soulad (*concordia*) umožňující opakování dějinných událostí v každé ze tří epoch. Klíč k pochopení principu historické rekapitulace poskytuje srovnání mezi ději Starého zákona a mezi dějinami církve zachycenými v Novém zákoně. Ke každé význačné události známé ze Starého zákona Jáchym nalézal odpovídající skutečnost z dějin novozákonní církve. Konečně podle páté premisy má Bohem stvořený svět daný řád číselně postihnuteľných relací a struktur, z jejichž proporcionality lze vyvodit výslednou harmonii. Propočtem věků a generací před

Kristovým příchodem (3 x 14) Jáchym shledal stejný počet generací po této epochální události. A protože jedné generaci empiricky vyhradil třicet let, dospěl k fatálnímu letopočtu 1260, kdy podle něho mělo dojít buď k příchodu Antikrista, nebo k jinému rozhodnému dějinnému zlomu.

Kdo by se bez patřičné erudice spokojil s četbou pěti Jáchymových knih, anebo pouhým nahlédnutím do jejich edice, sotva by porozuměl tomu, co měl kalábrijský opat na mysli i na srdci. Naopak ani spolehnutí se na editorův podrobný výklad jednotlivých kapitol a částí čtenáři nedá přesnou představu o Jáchymovu textu. Alexander Patschovsky jako editor totiž ví o díle více než sám autor. Buď přímo v Úvodu prvního svazku, anebo v poznámkovém aparátu edice rozdělené do dvou následujících svazků upozorňuje na korelace a na možné či průkazné posuny významů pojmů v Jáchymově textu. Nespokojuje se přitom jen s parafrází obsahu, neboť souběžně zkoumá formální výstavbu a ideovou náplň díla. Není pak divu, že četba editorova komentáře je stejně náročná jako četba Jáchymova textu.

Není bez zajímavosti, že Jáchymova *Concordia* si jak od autora, tak i od editora vyžádala více než jedno desetiletí intenzivní práce. Zatímco editor vynaložil nezměrné úsilí, aby ve stovkách odkazů upozornil na *similia*, tj. obsahově shodná místa v patristické i jiné literatuře, Jáchymovou jedinou, avšak závaznou autoritou bylo Písmo svaté. Dokonce i výroky církevních Otců byly pro něj pouhým míněním (*opinio*). Odvolával se na ně jen ojediněle, což platí i pro sv. Augustina. V případě citací Řehoře Velikého zase nelze spolehlivě říci, zda Jáchym nevyužil Gratiánova Dekretu nebo obdobné sbírky s výroky autorit.

Velice složitou i časově náročnou úlohu pro editora představoval průzkum vysokého počtu 43 rukopisů, z nichž 26 obsahuje úplné dílo. Alexander Patschovsky věnoval tomuto svízelnému problému samostatnou knihu (viz ČČH 111, 2013, s. 644–646), a proto se v Úvodu zaměřil na vlastní ediční postup. Neméně důkladně již dříve prozkoumal Jáchymovy diagramy, z nichž deset je přímou součástí vydávaného spisu. První knihu uzavírá soupis pramenů a literatury spolu s obrazovou přílohou a konkordancí s edicí prvních čtyř knih, jež roku 1983 vydal E. Randolph Daniel. Tyto čtyři knihy tvoří v edici A. Patschovskyho druhý svazek, třetí pak je prvním kritickým vydáním páté knihy Concordie. Čtvrtý svazek zaplňují rejstříky, z nichž nerozsáhlejší zahrnuje slovní zásobu. Vzhledem k významu, jež Jáchym z Fiore přikládal číselným vztahům, editor připojil též rejstřík formulací tohoto druhu.

Co říci závěrem? Jde o monumentální edici monumentálního díla, přičemž obojí se vymyká běžným měřítkům.

František Šmahel

Tomasz GAŁUSZKA

Henry Harrer's Tractatus contra beghardos. The Dominicans and Early Fourteenth Century Heresy in Lesser Poland

Kraków, Wydawnictwo Esprit 2015, 211 s., ISBN 978-83-64647-64-2.

Paweł KRAS – Tomasz GAŁUSZKA – Adam POZNAŃSKI (edd.)

Proces beginek świdnickich w 1332 roku. Studia historyczne i edycja łacińsko-polska

Lublin, Wydawnictwo KUL 2017, 292 s., ISBN 978-83-8061-367-6.

V posledních letech výrazně stoupl zájem polských medievistů o dějiny středověkých herezí. Je to svým způsobem paradoxní, protože pramenů, na jejichž základě je možné studovat pozdně středověké heretiky, působící na území dnešního polského státu, je jen velmi málo. Mladší badatelé dnes navazují především na studie nedávno zesnulého Stanisława Byliny, jenž v tomto ohledu nasměroval polskou medievistiku evropským směrem. Zacílení polských medievistů na hereze má však i svůj negativní rozměr. Vedle prací vskutku kvalitních vznikly též studie dosti problematické. Platí to jak pro kompilativní práci Piotra Czarneckého *Kataryzm włoski. Historia i doktryna* (2013), jež není založena na analýze pramenů, ale téměř výhradně vychází ze sekundární, byť moderní západní literatury (s deficitem neznalostí prací Amedeo Molnára). Mnohem horším případem je až na hranici vědeckého podvodu se pohybující kniha Magdaleny Ogórek *Beginki i waldensi na Śląsku i Morawach do końca XIV wieku* (2012), která v ní tvrdí, že objevila neznámé prameny, ačkoli jde o texty již dávno publikované Ignazem von Döllingerem či Alexandrem Patschovským. I zde se přitom jedná o práci výhradně kompilativní, bez jakýchkoli interpretačních inovací, pomineme-li autorčina ničím nepodložená tvrzení o existenci katarů ve Slezsku apod.

To, že pramenná základna může být při troše štěstí rozšířena, ukazuje edice traktátu *Contra beghardos* pražského dominikána z konventu sv. Klimenta Jindřicha Harrera. Samotný traktát objevil v roce 1969 Paweł Kielar. Vydání se však dočkal až o více než čtyřicet let později díky krakovskému historikovi Tomaszi Gałuszkovi v knize *Henry Harrer's Tractatus contra beghardos*. Podle jeho výzkumů Harrer sepsal tento traktát někdy mezi léty 1328–1334 na objednávku krakovských dominikánů, kteří se cítili být znepokojeni rozšířením vlivu beghardů v krakovské diecézi. Gałuszkou editovaný traktát není klasickým inkvizitorským textem. Ostatně nemáme žádné doklady o tom, že by Harrer působil v Čechách či někde jinde jako papežský inkvizitor. Gałuszkova kritická edice jediného dochovaného znění traktátu ve vratislavském rukopisu je doprovozena anglickým překladem latinského textu a souborem několika studií, jež představují anglický překlad již dříve polsky publikovaných editorových textů.

Nejdůležitější otázka, kterou Gałuszka řeší, zní, do jaké míry Harrerův traktát odráží náboženskou situaci v krakovské diecézi a zda reflektuje skutečný život zde činných beghardů. I když nemáme k dispozici žádné jiné jednoznačné – vyjma textů normativních pramenů – doklady o rozšíření beghardů v této oblasti, přesto dospěl Gałuszka k závěru, že informace, které Harrer získal s největší pravděpodobností od krakovských dominikánů, odpovídají realitě. Se samotnými krakovskými „beghardy“ se ale Harrer nikdy nesetkal

a stejně tak neměl k dispozici žádný výslechový protokol. To, co se o nich dozvěděl, konfrontoval s dobovou inkvizitorskou a teologickou, především tomistickou literaturou. Na základě této konfrontace se Gałuszka domnívá, že oni zbožní krakovští muži nejsou klasickými heretickými beghardy, odsouzenými papežskými bulami, nýbrž horlivými laiky, kteří propagovali radikální chudobu a soukromou individuální zbožnost, praktikovanou mimo zdi kostelů. Harrer jejich náboženské praktiky, například neprojeování horlivé úcty eucharistii, považoval za nesprávné, ale ani to, stejně jako jejich představy o individuálním přiblížení se Bohu prostřednictvím soukromé modlitby a askeze, nehodnotil jako striktně heretické. Důležité rovněž bylo, že konání těchto zbožných mužů neztotožňoval se sektou svobodného ducha, o jejíž existenci se ve 20. a 30. letech 14. století v teologickém a inkvizitorském prostředí nepochybovalo.

Jestliže Gałuszkou editovaný traktát *Contra beghardos* může odrážet skutečně náboženské praktiky v Krakově, resp. v krakovské diecézi, jen v omezené rovině, pak nově edičně zpřístupněný inkviziční protokol se svídnickými bekyněmi představuje jakýsi protipól vůči učenecckému dominikánskému textu.

Examen testium super vita et moribus Beguinarum z roku 1332 není neznámým textem. Ba naopak, díky edici Bolesława Ulanowského z roku 1889 patří k hojně využívaným pramenům k dějinám pozdě středověké inkvizice. K jeho novému, kritickému vydání vedlo Pawła Krase, Tomasze Gałuszkę a Adama Poznańskiego znovuobjevení rukopisu tohoto inkvizičního protokolu v archivu krakovské katedrální kapituly, jenž byl až do roku 2016 považován za ztracený. Druhým důvodem nové edice byla i skutečnost, že Ulanowski měl k dispozici pouze krakovský opis textu z 15. století a nemohl sáhnout k druhému rukopisu, který v roce 1955 objevil ve sbírce vatikánských konvolutů (Vat. Lat. 13119) dominikánský historik Vladimír Koudelka.

Nově připravená kritická edice je příkladem moderního a mnohovrstevnatého přístupu k vydávání středověkých textů. Editoři nejenže text inkvizičního protokolu doprovodili obsáhlým textově kritickým aparátem, ale zároveň do poznámkového aparátu včlenili i hojné věcné komentáře, které faktická znění výpovědí interpretují. Kritická latinská edice je v novém vydání rovněž doprovázena polským překladem. Na rozdíl od mnoha soudobých kritických edic však vydání *Examen testium* neulpívá na pouhém editování textu, ale předchází mu i obsáhlá historická a teologická analýza. To, že se kritický aparát v ojedinělých případech dubluje s úvodními studiemi, sice může čtenáře poněkud zarazit, rozhodně to ale není na škodu. Více iritující je naopak skutečnost, že tím Paweł Kras, autor pěti úvodních kapitol (poslední, šestou, věnovanou inkvizitorovi Janovi ze Schwenkenfeldu napsal Tomasz Gałuszka), neponechal příštím badatelům přílišný prostor pro další interpretace.

Jak vyplývá z Krasem představeného přehledu dosavadního bádání nad Ulanowského edicí *Examen testium*, byli si již badatelé přelomu 19. a 20. století vědomi, že se jedná o jedinečný text z prostředí střední a středovýchodní Evropy. Výpovědi svídnických bekyní podle mnoha historiků stejně tak vnesly nové světlo do našich představ o existenci – či neexistenci – sekty svobodného ducha. Na debatu o existenci této sekty, resp. o její možné reflexi ve výpovědích svídnických bekyní, kterou v 70. letech zpochybnil Robert E. Lerner, nově navazuje i Paweł Kras. V úvodních textech však v mnohém překračuje tuto

omezenou, byl velmi důležitou otázkou, a detailně se věnuje problematice bekyňství v Evropě druhé poloviny 13. a počátku 14. století. Nahlíží ji jak v rovině teologického diskurzu, tak v rovině disciplinačního dohledu církevních institucí a autorit, především viennského koncilu a papeže Jana XXII. Konfrontace teologického diskurzu s výpověďmi svídnických bekyň ho přivádí k odpovědi na otázku, co ze svídnické reality vskutku odráželo představy vysoce vzdělaných duchovních o bekyních. Je si přitom vědom skutečnosti, že papežský inkvizitor Jan ze Schwenkenfeldu rozhodně nebyl nestranným soudcem a že otázkami, které kladl vyslýchaným bekyním, do značné míry ovlivňoval jejich odpovědi. Jen na okraj zatím dodejme, že Galuszka je naopak přesvědčen o tom, že inkvizitorovy otázky nebyly v některých ohledech návodné, a že tedy odpovědi bekyň v mnohém odrážejí jejich vlastní představy.

Inkviziční protokol dle Krase jednoznačně svědčí o skutečnosti, že svídnické bekyně byly přesvědčeny o tom, že praktikování radikální chudoby spojené s těžkou fyzickou prací bylo přímou cestou vedoucí ke spasení. Bekyně svůj společný život v uzavřené komunitě vnímaly jako kvalitativně vyšší ve srovnání s životem řeholníků a řeholnic, kteří odvrhli radikální chudobu a v jejichž společenství kontemplace vytěsnila tvrdou fyzickou práci. Svídnické bekyně byly rovněž přesvědčeny, že spásy je možné dosáhnout mimo magisterium církve, a že tedy není nutné účastnit se svátostí. Kras jejich chování a myšlení interpretuje jako vědomý antiklerikalismus, i když v konkrétních vyjádřeních svídnických bekyň se po mém soudu vědomé pohrdání či opovrhování církví a církevními institucemi nachází jen v omezené míře.

Na rozdíl od dřívějšího bádání položil Kras důraz na rozdíly mezi staršími sestrami a sestrami mladšími, z nichž mnohé, ač to není z protokolu vždy jednoznačně patrné, z bekyňského společenství vystoupily. Ono napětí mezi staršími a mladšími sestrami se promítlo i do samotného pramene. Ten na straně mladších sester registruje mnohá obvinění, jež Kras interpretuje jako výraz závisť či psychického a fyzického vyčerpání mladých sester. Ty totiž byly po příchodu do společenství nuceny odevzdat veškerý majetek, žít v přísných postech, v nuzných šatech a ještě k tomu byly podrobovány fyzickému trýznění, ať v podobě trestů od starších sester či v podobě asketického sebetrýznění. A k tomu celému přistupovala několikahodinová každodenní fyzická práce, bez přerušení v neděli a ve svátky, což samozřejmě inkvizitor traktoval jako přestupující nařízení církve. Na druhé straně se však tyto mladší sestry neúčastnily setkání starších sester s beghardy či náboženských rituálů v úzkém kruhu starších sester, a proto mnohdy fabulovaly a vrhaly na starší sestry nejružnější obvinění, i když pro ně postrádaly přímé důrazy: Starší sestry obviňovaly z tělesného obcování s beghardy, z tajných lesbických vztahů, tvrdily o nich, že chudobu jen předstírají a pod nuznými šaty nosí kvalitnější oblečení, že se účastní bohoslužeb jen na oko, že chodí k umírajícím za účelem, aby od nich získaly peníze formou testamentu, či dokonce že zabíjejí děti sester nedodržujících sexuální čistotu.

Důležité jsou Krasovy reflexe, jak bekyně vnímaly samy sebe. Starší si byly velmi dobře vědomy skutečnosti, že žijí ve společenství, jež není oficiálně uznáno církví. Některé mladší sestry o tom prý naopak neměly plné povědomí. Starší považovaly své společenství za vyvolené, jež je po smrti uchráněno od očišťovacích muk, což prý byla i jedna z příčin, proč do společenství vstupovaly některé mladší sestry. Na základě výpovědí starších i mladších sester, že přinejmenším ve 20. a 30. letech bylo svídnické společenství ve styku s jinými bekyňskými domy, například

v Lipsku, Brně či Praze, vyvozuje Kras závěr, že se považovaly za součást širšího společenství. O tom má svědčit i skutečnost, že starší sestry samy sebe nazývaly „filiae Udyllindis“, resp. „unio filiarum Udyllindis“, přičemž onu Udyllindu Kras pronikavou kombinací ztotožnil s Odelindou z Piritz, zakladatelkou bekyňského domu v Kolíně nad Rýnem.

Největší pozornost však samozřejmě budí teologické názory svídnických bekyň, tedy pokud můžeme slovo teologické v dané souvislosti použít. Výpovědi sester týkající se teologických subtilit jsou totiž velmi lakonické. Jedna ze sester například tvrdila, že je již tak sjednocena s bohem, že o sobě může prohlásit, že to ona spolu s ním stvořila svět. Jiné sestry se domnívaly, že jsou dokonalé jako Panna Maria, protože i ona těžce fyzicky pracovala při vykonání různých služebných prací a že díky tomu se jí dostalo výsady být boží matkou. Další sestra hlásala, že Kristus při svém nanebevstoupení vzal s sebou svůj kříž a že na Golgotě zůstaly jen kříže lotrů. Díky tomu, že prostřednictvím chudoby, sebetřýznění a těžké fyzické práce dosáhly dokonalosti, věřily prý sestry, že se nacházejí ve stavu bezhříšnosti, že se nemusejí účastnit bohoslužeb, modliteb v kostele, ani přijímat svátost oltářní, stejně jako že nejsou poddány žádné světské moci a světským právům.

V očích inkvizitora se samozřejmě jednalo o heretické představy, které povětšinou spojoval s vírou a praktikami sekty svobodného ducha. O tom, že svídnické bekyně jsou stoupenkyněmi této sekty, byl Jan ze Schwenkenfeldu skálopevně přesvědčen. Oba autoři úvodních studií, Kras i Gałuszka, se v tomto ohledu domnívají, že při výsleších postupoval podle vzoru konstituce *Ad nostrum*, a že se tedy pokoušel v myšlenkovém světě svídnických bekyň ony ohlasy sekty svobodného ducha nalézt a doložit. Sestry samotné si však existence takovéto sekty vůbec nebyly vědomy (ostatně samy sebe za členky jakékoli sekty nepovažovaly) a dle svých tvrzení usilovaly pouze o asketický způsob náboženského života, jenž měl vést k duchovní dokonalosti. S tím lze jistě souhlasit.

Když ale Gałuszka konfrontuje výpovědi svídnických bekyň s názory inkvizitora Jana ze Schwenkenfeldu, tvrdí, že například jejich představy o vtělení boha, k němuž by prý došlo i bez toho, že by člověk zhřešil, nebyly herezí a podle tehdejšího učení je prý ani není možné považovat za teologicky bludné. Jednoduše řečeno, podle Gałuszky inkvizitor bekyně obviňoval z hereze neprávem. Po mém soudu si však Gałuszka jen nedostatečně uvědomuje, že pro Jana ze Schwenkenfeldu nebylo primární, co sestry hlásají a zda to už je či není hereze, ale především to, že nebyly duchovními osobami, řeholnicemi, nýbrž pouhými laiky. A právě proto jim nepřislušelo jakkoli teologizovat, jakkoli probírat náboženské subtility, hledat vlastní cesty duchovního zdokonalení. Laici měli podle inkvizitora činit jediné, podřizovat se magisteriu církve a církevním nařízením. To byl pravý důvod, proč Jan ze Schwenkenfeldu začal inkviziční vyšetřování, o němž bohužel nevíme, jak nakonec dopadlo (bekyně jsou ale ve Svídnici doloženy i ve druhé polovině 14. století). Laici praktikující mimo uznané a povolené církevní řády radikální chudobu, neúčastníci se na svátostech, popírající slavení církevních svátků a považující sama sebe za sjednocené s bohem, bezhříšné a rozhodně dokonalejší než všechny duchovní osoby, pro něho nemohli být ničím jiným než heretiky, v daném případě členy sekty svobodného ducha navázané na potulné beghardy.

Za poněkud problematické lze rovněž považovat jak Gałuszkova, tak i Krasova tvrzení o ovlivnění náboženských představ svídnických bekyň mystikou Mistra Eckharta.

Ve výpovědích svídnických bekyň totiž po mém soudu nenacházíme žádné stopy reflexe teologických subtilit. Ani jedna ze sester nemluví o mystickém sjednocení duše s bohem. Nic ve výpovědích rovněž nesvědčí o kontemplativním praktikování víry či o mystických vizích, reflektujících postupné snažení o takovéto sjednocení. Víra a cesta k dokonalosti svídnických sester je založena na ryze praktickém způsobu náboženského života, na askezi, odříkání, tělesném sebetřýznění a fyzické práci, avšak bez jakéhokoli vztahu ke kontemplaci. To, že sestry ve svých názorech dospěly k představě o dokonalosti a sjednocení s bohem, svědčí spíše o tom, že k tomu, po čemž toužili němečtí mystici s Mistrem Eckhartem na čele, přicházely vlastní a nezávislou cestou.

Stejně tak není možné po mém soudu z protokolu vyvozovat, že by Jan ze Schwenkenfeldu zaměňoval inkvizičního vyšetřování za univerzitní katedru a za teologický spor, jak to tvrdí Galuszka. Inkvizitor nepolemizoval s nějakou subtilní teologií, která by v téměř univerzitní podobě kvetla ve svídnickém bekyňském domě, ale naopak odsuzoval názory vulgarizované teologie, k nimž některé sestry dospěly bez znalosti teologických či jakýchkoli jiných textů. Ostatně samy sestry se dívaly na duchovní osoby svrchu právě proto, že svoji učenost vyčetly z „telecích kůží“, jak říkaly, a právě vůči této pergamenové učenosti stavěly svůj vlastní život, založený na chudobě, odříkání a každodenní práci. Ovlivnění jejich života ať mysticismem či subtilními teologickými názory tedy považují za nepravděpodobné. Mnohem více se mi zdá, že naopak onu subtilní teologickou učenost se jim snažil přisoudit inkvizitor, který ve svých očích názory bekyň jednoznačně spojoval s učením sekty svobodného ducha. Moderní historici by měli být opatrnější v hledání ozvuků skutečně učenécké či mystické teologie v myšlenkovém světě nevzdělaných laiků ženského i mužského pohlaví, kteří v konfrontaci se soudobou náboženskou realitou toužili po dokonalosti a nejrůznějšími cestami usilovali o spasení, o vykoupení z hříchů a – možná že především – o vysvobození z očišťcových muk.

Martin Nodl

Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON – Jan CTIBOR (edd.)

Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech

Praha, Scriptorium 2017, 355 s., ISBN 978-80-88013-50-1.

S *Čítankou latinských textů z pozdně středověkých Čech* se zájemcům o českou latinskou medievistiku dostává do rukou užitečná pomůcka nejen pro studium středověké latiny. V posledních letech se čím dál více ukazuje, že studium a interpretace latinských středověkých textů vyžaduje interdisciplinární přístup a mezioborovou spolupráci. To je i případ této publikace, do níž přispěla celá řada předních odborníků na středověkou literaturu a historii. Vzhledem k jejímu sborníkovému charakteru lze ale čítanku považovat nejen za učební text, ale i za ukázkou některých současných trendů v české medievistice. Velikým přínosem publikace je rovněž skutečnost, že většina materiálů, které se v ní nacházejí, doposud nebyla editována.

Publikace předkládá výběr neliterárních latinských pramenů. Ty byly dosud do obdobných příruček zařazovány spíše jen okrajově. Čtenář se tak jejím prostřednictvím ocitne

například v jídelně středověkého kláštera, dozví se, které pivo bylo ve své době populární, pozná, jak probíhala univerzitní disputace nebo jak vznikalo středověké kázání. Ukázky přitom byly vhodně zvoleny tak, aby byly nejenom reprezentativní pro určitý žánr nebo typ textu, ale aby měly rovněž potenciál zaujmout studenty i další zájemce a případně v nich vzbudit hlubší zájem o danou problematiku. Texty spojuje několik typických vlastností: vícejazyčný charakter a adaptování cizích předloh do českého prostředí. Některým textům je rovněž vlastní to, že u nich nelze přesně určit hranici mezi autorstvím a editorstvím.

Příspěvky jsou podle jednotného vzorce členěny na úvodní studii a latinské ukázky doplněné o český překlad. Úvodní studie ve většině případů obsahuje obecné informace o žánru nebo typu textu, doplněné o výklad ke konkrétní ukázce. Na závěr je vždy připojen seznam rozšiřující literatury k tématu. U některých textů bylo potřeba vymyslet, jakým způsobem je graficky zpřístupnit čtenáři, aby se v nich mohl dobře a rychle zorientovat. Pro pozdně středověké latinské texty, a to zejména ty neliterární, je totiž typické, že často obsahují interlineární glosy nebo postranní komentáře a mají neobvyklou grafickou úpravu. Příspěvatelé se s tím vyrovnali různým způsobem. Udržet jednotnost však bylo při takovém počtu autorů velmi obtížné, bez zásadnějších editorských úprav takřka nemožné. Čítanka proto působí trochu nejednotným dojmem.

Pokud jde o překlad ukázek, většina autorů se snažila spíše o doslovný převod originálu, jenž si neklade velké umělecké ambice, ale snaží se co nej přesněji zprostředkovat dikci originálu, a to jak na úrovni lexikologické, tak syntaktické. Vzhledem k tomu, že se jedná primárně o publikaci určenou jako doplněk k výuce a studiu latiny, lze považovat tento přístup za zcela adekvátní. Překladatelé se v některých případech museli vyrovnat s obtížně srozumitelným latinským textem, vyžadujícím při převodu do češtiny notnou dávku fantazie a překladatelských schopností, aby se vyhnuli příliš krkolomným konstrukcím.

Příručka je rozdělena do patnácti kapitol podle žánrů a typů textů. Úvodní dvě jsou věnovány problematice řeholí. V první z nich se Karel Pacovský zabývá glosovanou a komentovanou řeholí sv. Benedikta (po 1401), která byla určena jedné z benediktinek kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, Elišce, která patrně pocházela z rodu Valdštejnů. V úvodní studii se čtenář seznámí s historií Benediktovy řehole a jejím užíváním v ženských kláštorech. Vybrané úryvky ukazují, jak byla řehole, určená původně mužskému klášteru, adaptována pro klášter ženský. Ve druhé kapitole představuje Adéla Eberssonová zajímavý pramen – statuta kanonie řeholních kanovníků sv. Augustina v Roudnici nad Labem. V úvodní studii zasazuje autorka statuta do širšího historického a literárního kontextu, přibližuje okolnosti jejich vzniku a blíže komentuje vhodně zvolené a zajímavé ukázky z jejich klíčových míst.

Třetí kapitola otevírá tematickou oblast kalendářů, martyrologií a nekrologií. Michal Dragoun se tu snaží čtenáři přiblížit historii těchto tří typů pramenů a na konkrétních ukázkách představit, jakou měly podobu v pozdně středověkých Čechách. Na skutečnost, že zajímavé texty lze najít i na jiných médiích než jsou rukopisy, upozorňuje v příspěvku o nápisích na nástěnných malbách kunsthistorik Jan Dienstbier. Po krátkém úvodu do problematiky si pokládá otázku, zda nápisy, které v mnoha případech obsahují velmi neobvyklé lexikum, mohly být ve své době srozumitelné i méně vzdělaným čtenářům. První dvě ukázky, které zvolil, jednu z románské malby objevené v bazilice sv. Jiří na

Pražském hradě, druhou, pozdně středověkou z kostela sv. Jana Evangelisty ve Švihově, dokládají rozšířenost kultu sv. Kryštofa v Čechách. Třetí ukázka reprodukuje modlitbu ke sv. Jeronýmovi, jež se dochovala v kostele sv. Vavřince pod Petřínem v Praze na Malé straně.

Následuje rozsáhlejší kapitola, věnovaná problematice středověkých kázání, jednomu z nejrozšířenějších žánrů pozdního středověku. Sestává z příspěvků tří autorů, kteří se dlouhodobě specializují na analýzu středověkých kázání. Pavel Soukup se zabývá Husovými betlémskými kázáními a představuje dvě paralelní znění části kázání o pití alkoholu ze dvou dochovaných rukopisů, jež vychází z Husových podkladů. Jan Odstrčilík zase přibližuje čtenáři dva rozdílné latinské překlady Husovy České nedělní postily. Překlady jsou pozoruhodné zejména tím, jakým způsobem jejich autoři přecházeli mezi latinou a češtinou. Vojtěch Večeře pak na základě analýzy Kázání o večeři a utrpení Kristově (*Sermo de cena et passione Christi*) Jindřicha z Vildštejna ukazuje, jak vznikalo středověké kázání. Z příspěvku je dobře patrný pozdně středověký fenomén splývání autorství s editorstvím, který si čítanka klade za úkol představit svým čtenářům.

Další z kapitol se věnuje jednomu z prvních systematických děl české reformní teologie. Iva Adámková v ní čtenářům představuje spis Pravidla Starého a Nového zákona (*Regulae Veteris et Novi Testamenti*) Matěje z Janova († 1393). Jako ukázkou si zvolila teologický traktát O Antikristu (*De Antichristo*), ve kterém Matěj z Janova shrnuje svou teorii o podstatě Antikrista jako souhrnu všeho protikristovského a zároveň zastává názor, že se proroctví o Antikristově příchodu naplnila. V úvodní studii Adámková nejprve shrnuje vývoj daného žánru a představuje osobu samotného Matěje z Janova, stěžejní část příspěvku je pak věnována okolnostem vzniku díla a jeho analýze.

Téma příchodu Antikrista je také hlavní náplní apokalyptických proroctví, na něž se v následující kapitole zaměřuje Pavlína Cermanová. Čtenářům postupně představuje tři proroctví, která byla v českých zemích v dané době velmi rozšířená. První z nich, Francouzská lehkomyšlnost (*Gallorum levitas*), se šířilo v českém prostředí patrně zejména proto, že obsahuje zmínky o reformě církve. Jako druhou ukázkou autorka zvolila proroctví „Pojď se mnou v zarmoucení“ (*Vade mecum in tribulacione*), v němž Jan Rupescissa (asi 1310 – před 1370) popisuje utrpení, čekající v blízké době církev. Ve třetí ukázce, Výklad zjevení (*Expositio super Apocalypsim*), je představen spis táborského teologa Mikuláše Biskupce z Pelhřimova (asi 1385 – asi 1459). Jeho exegetické dílo vykládá na základě Zjevení sv. Jana historickou situaci a dění v táborské komunitě.

V další části čítanky Jana Zachová představuje Manifest táborských hejtmanů z roku 1430. Jiří Petrášek se poté věnuje žánru polemiky, který ilustruje na protitáborské reakci na tento manifest s názvem Odpověz hlupákovi (*Responde stulto*), jejímž autorem je heidelberský teolog Mikuláš Magni z Javora (1355 – asi 1435). Autor vybral z Mikulášova díla úryvky: O odpustcích církve (*De indulgentiis ecclesie*), Disputace s heretiky (*Disputacio cum hereticis*) a Proti druhému artikulu pražskému (*Contra secundum articulum Pragensem*).

Následující dvě kapitoly jsou kolektivním dílem Lucie Doležalové a Jana Ctibora. Námětem první z nich je žánr listu, který zde reprezentuje dopis Oldřicha Kříže z Telče Tobiašovi do Tábora z roku 1477. V listu se Oldřich ptá na bližší okolnosti Husova upálení, zda byl mistr popraven kvůli přijímání pod obojí či zda došlo k zatmění Slunce během jeho

exekuce, nebo ještě před ní. Ve druhé z kapitol se autoři zabývají typem textu označovaného lat. *planctus* (pláč, nářek). Vysvětlují, že pod tímto označením se nejčastěji skrývá žalozpěv nad smrtí panovníka, milostný nářek nebo pláč Panny Marie nad mrtvým Ježíšovým tělem. Tento literární útvar neměl jednotnou formu, v některých případech mohl být veršovaný, jindy prozaický. Jako ukázkou si autoři vybrali Pláč nad Prahou (*Planctus super civitatem Pragensem*), v němž je personifikováno a oslovováno město Praha.

Nejrozsáhlejší část čítanky je zasvěcena naučné literatuře. Je rozdělena do šesti podkapitol, v nichž postupně Hanna Šedinová představuje žánr lexikonu, Barbora Kocánová univerzitní disputaci, Zuzana Silagiová komputistiku, Hana Florianová lékařské spisy, Jan Odstrčilík didaktické příručky a Lucie Doležalová společně s Janem Ctiborem umění paměti. Dnešní studenty latiny by mohl zaujmout zejména oddíl Jana Odstrčilíka, ve kterém představuje traktát O způsobu studia (*De modulo studendi*). Spis obsahuje jednak praktické rady pro studenty, jako jsou medicínské recepty či poučení o správné životosprávě, zahrnující varování před ženami a pitím alkoholu, jednak charakteristiku jednotlivých studijních disciplín, vedle sedmi svobodných umění, i filozofie, medicíny, práva a teologie.

Kapitola, jejíž autorkou je Hana Pátková, se zaměřuje na statuta cechu malířů a sklenářů na Starém Městě pražském z roku 1454. Statuta v širším slova smyslu jsou důležitým svědectvím o každodenním městském životě a komunitním charakteru středověké společnosti. Autorka představuje čtenářům dva paralelní dobové texty, jeden latinský a druhý český, které doplňuje o překlad do novodobé češtiny. Z pera Hany Pátkové pochází rovněž kapitola o textech hospodářské evidence, účtech a urbářích. Představuje tu berní knihu Starého Města pražského, z níž vybrala ukázkou o výdajích z berně roku 1429. Záznamy jsou psány latinsky, místy však autor přechází do němčiny nebo češtiny. Jako druhá ukáзка byl vybrán úryvek z urbáře statků pražského arcibiskupství, z doby kolem roku 1390.

Čítanku uzavírá kapitola, věnovaná písemnostem městské správy. Martin Musílek v úvodní studii vymezuje pojem městská kniha, zabývá se její historií a významem pro život městské společnosti. Jako ukázkou zvolil úryvky z knihy soudní s trhovými zápisy, vedené v kanceláři Starého Města pražského v období 1351 až 1367. Celou publikaci doplňuje užitečný rejstřík citovaných rukopisů a tisků a rejstřík osob.

Z výše uvedeného je patrné, že čítanka zahrnuje široké spektrum latinských textů a může být užitečná nejen studentům medievistiky, ale i historie a pomocných věd historických. Celkový dojem poněkud kazí skutečnost, že se editoři nesnažili důsledně sjednotit pravopisnou podobu jednotlivých příspěvků. To se projevuje např. při psaní velkých písmen u sakrálních jmen. Objevují se tak varianty „Boží“ i „boží“ (např. s. 113). I přes drobné výtky však čítanka působí přehledně a představuje nesporně velmi užitečnou pomůcku pro poznání latinského písemnictví pozdně středověkých Čech.

Michaela Falátková

Alena PAZDEROVÁ (ed.)

Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem, Tom. I.

(= *Epistulae et acta Cesari Speciani 1592–1598, pars I–III / 1592–1594/*)

Praha, Národní archiv 2016, 2073 s., ISBN 978-80-7469-045-7.

Tomáš ČERNUŠÁK (ed.)

Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars V

(= *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus IV.*)

Praha, Academia 2017, 674 s., ISBN 978-80-200-2655-2.

Přestože čeští historikové raného novověku v současnosti stále více upírají pozornost k dříve opomíjené pobělohorské epoše, jejich neutuchajícímu zájmu se i na prahu 21. století nadále těší rovněž rudolfínská doba. Pod vlivem nových metodologických přístupů byla v nedávné minulosti zkoumána jak osobnost samotného císaře, tak i některé z výrazných mezníků jeho vlády.¹ Vznik podobných děl do velké míry umožnila existence nových pramenných edic, vypovídajících o přelomu 16. a 17. století. Výjimečné místo mezi nimi bezpochyby náleží zprávám papežských nunciů u císařského dvora, jejichž soubor se v posledních letech rozšířil i díky pilné ediční činnosti českých badatelů.

Když se v roce 1881 díky nařízení papeže Lva XIII. konečně otevřely historikům dveře Vatikánského tajného archivu, rozhodly se mnohé vyspělé evropské státy podpořit výzkum tamních písemností zřízením vlastních historických ústavů, které měly zaštitovat ediční zpřístupnění vatikánských pokladů. Jako první vznikl již v roce 1881 Rakouský historický ústav / Istituto Storico Austriaco (tehdy Istituto Austriaco di Studi Storici), následovaný o dva roky později Italským historickým ústavem (Istituto Storico Italiano). V roce 1888 přibýly do skupiny římských historických ústavů také Královský pruský historický ústav (Stazione Storica Prussiana) a Římský ústav katolicky orientované Společnosti Görresovy. Počáteční rivalita mezi jednotlivými institucemi, které spojoval zájem o dějiny Svaté říše římské, byla zčásti utlumena teprve v roce 1891 díky dohodě, v níž se rakouský a německé ústavy zavázaly k podílu na velkém edičním programu *Nuntiaturberichte aus Deutschland, nebst ergänzenden Aktenstücken*. Většinu raně novověkého období papežských nuntiatur měly podle tohoto ujednání zpracovat německé instituce (od roku 1937 sdružené a přejmenované na Istituto Storico Germanico), zatímco Rakouskému historickému institutu bylo vyčleněno ke zpracování období let 1560–1572.² V meziválečné

1 Výběrově např. Jiří JUST, 9. 7. 1609, *Rudolfův Majestát, Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009; Václav BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14); Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (edd.), *Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen. Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609*, Stuttgart 2014; Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015.

2 Georg LUTZ, *Die Nuntiaturberichte und ihre Edition*, in: Reinhard Elze – Arnold Esch (edd.), *Das Deutsche Historische Institut 1888–1988*, Tübingen 1990, s. 87–121, zde s. 98–101;

době se k oběma institucím přidal rovněž Československý historický ústav v Římě (1923), jemuž na základě vzájemné dohody mezi zúčastněnými ústavy připadl úkol připravit kritické edice nunciaturní korespondence z období 1592–1628.³

Přestože od založení Československého historického ústavu uplynulo již téměř devadesát pět let, jeho výsledky v oblasti edičního zpřístupňování papežských nunciatur jsou velmi skromné.⁴ První svazky ediční řady nunciaturní korespondence, která nese název *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, sice vznikly již ve třicátých a čtyřicátých letech zásluhou Mileny Linhartové a Zdeňka Kristena, po roce 1948 byla ale činnost ústavu násilně přerušena komunistickou diktaturou.⁵ Slib, daný německým a rakouským kolegům, tak čeští historikové mohli opět začít plnit teprve po roce 1993, kdy byl nově otevřen Český historický ústav v Římě.⁶ Trvalo však ještě dlouhých dvacet let, než do ediční řady raně novověkých nunciatur přibyl první svazek. Stal se jím ediční počín brněnského historika a archiváře Tomáše Černušáka mapující korespondenci nuncia Antonia Caetaniho ze září 1608 až června 1609.⁷ S velmi krátkým odstupem následovala monumentální třísvazková edice korespondence papežského nuncia Cesare Speciana z let 1592–1594, kterou připravila pracovnice Národního archivu Alena Pazderová a další svazek dopisů Antonia Caetaniho z období od července 1609 do února 1611, jež publikoval Tomáš Černušák.

Ačkoliv oba ediční počiny mají jiného vydavatele, formální úprava prací Aleny Pazderové a Tomáše Černušáka se liší pouze nepatrně, a to barvou obálky či písmem užitým v poznámkách pod čarou. Vše ostatní vypovídá o tom, že se jedná o svazky téže ediční řady. Lze proto doufat, že také příští editoři a vydavatelé budou tento nastolený formát respektovat. Oproti svazkům, jež v meziválečné době a za nacistické okupace připravili Milena Linhartová a Zdeněk Kristen, se ale recenzované tituly výrazně různí, a to nejen svou vnější úpravou. Nejdůležitější změnu představuje jazyk, kterým se editoři obrací na čtenáře.

Alexander KOLLER, *Le nunziature di Germania e la loro edizione*, in: Matteo Sanfilippo – Giovanni Pizzorusso (a cura di), *Gli archivi della Santa Sede come fonte per la storia moderna e contemporanea*, Viterbo 2001, s. 109–131.

3 Jitka RAUCHOVÁ, *Československý historický ústav v Římě*, České Budějovice 2014.

4 Zatímco čeští historikové doposud připravili kromě recenzovaných titulů šest svazků nunciaturní korespondence, řada *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken* do dnešních dní čítá více než 30 titulů zahrnujících období 1533–1635. Přehled svazků je zpřístupněn na <http://dhi-roma.it/nuntiaturberichte.html> (21. 1. 2018).

5 Milena LINHARTOVÁ (ed.), *Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta 1607–1611 I–III*, Praeae 1932–1946; Zdeněk KRISTEN (ed.), *Epistulae et acta Johannis Stephani Ferrerii 1604–1607 I*, Praeae 1944.

6 Jaroslav PÁNEK, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014.

7 Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611, Pars IV. (September 1608 – Junius 1609)*, Praha 2013 (= *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus IV.*). Srov. např. mou recenzi *La rinascita della collana Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, *Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma* 9, 2014, s. 221–228.

Na rozdíl od svých předchůdců, kteří používali v záhlavních regestech i v poznámkách pod čarou latinu, zvolili Pazderová i Černušák pro svá sdělení němčinu.

Díky tomuto rozhodnutí ediční řada *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628* mnohem lépe odpovídá potřebám současných badatelů a navíc se vhodně doplňuje s moderními edicemi z Německého historického ústavu v Římě. Ty se ostatně staly pro oba české editory vítanou inspirací i v dalších ohledech (vnitřní členění, způsob utváření záhlavního regestu, bibliografie...). Struktura obou edic je velmi podobná. Skládají se z úvodní odborné studie, oddílu věnovaného edičním zásadám, vlastní edice a doprovodných částí (seznamy zkratk a sigel, seznam archivních pramenů a bibliografie, osobní, místní a věcný rejstřík). Jednotlivé editované texty autoři po vzoru edic vydávaných Německým historickým ústavem rozčlenili do číslovaných odstavců a opatřili stručným záhlavním regestem. Poznámkový aparát je standardně rozdělen na poznámky věcné a textové.

Určité rozdíly v přístupech obou editorů lze vypočítat především v úvodních studiích. Zatímco Černušák se spokojil s tím, že na základě editovaného pramene stručně představil Caetaniho působení na pražském císařském dvoře a nastínil hlavní tematické okruhy nunciovy korespondence (císař, Země koruny české, Svátá říše římská), studie, jež předchází edici Aleny Pazderové, je mnohem rozsáhlejší a je sama o sobě velmi záslužným počinem. Editorka se v ní pokusila zasadit nunciaturu Cesare Speciana do širokého kontextu současného českého i zahraničního bádání. Díky tomu její práce v mnohém překračuje pouhou analýzu editovaného pramene a stává se cenným příspěvkem k poznání osobnosti apoštolského nuncia a obecně papežské politiky přelomu 16. a 17. století.

Cesare Speciano Pazderovou nezajímá pouze jako nuncius u císařského dvora, nýbrž jako osobnost, jejíž charakter i kariéru spoluutvářela celá řada faktorů. Autorka se zmiňuje o jeho rodinném zázemí, studiích a především o přátelských vazbách k milánskému arcibiskupovi a reformátorovi Karlu Borromejskému, jenž zásadním způsobem vstoupil do Specianova života. Především díky jeho přízni se rodák z Cremony na počátku sedmdesátých let 16. století uchytil v papežských diplomatických službách. Přestože byl v roce 1584 jmenován také biskupem v Novaře, plnil i nadále spíše úlohu diplomata než církevního hodnostáře. První z výrazných vrcholů jeho kariéry nastal v letech 1586–1588, kdy byl papežem Sixtem V. pověřen vedením madridské nunciatury.⁸ Pobyt ve Španělsku Speciana ovlivnil natolik, že po celý zbytek života patřil k velkým obdivovatelům Ignáce z Loyoly a Tovaryšstva Ježíšova, církevních reformátorů a mystiků Terezie z Ávily a Jana od Kříže i španělského krále Filipa II. Výrazným způsobem se to projevilo v době jeho druhé velké mise, která jej v roce 1592 zavedla k císařskému dvoru. V Praze strávil šest let života a teprve v květnu 1598 se vypravil zpět do Cremony, kde byl až do své smrti v srpnu roku 1607 biskupem.

Poté, co Pazderová čtenáře seznámila s osobností hlavního protagonisty své práce, zaměřila se v úvodní studii podrobně na jeho činnost v čele papežské nunciatury u pražského císařského dvora. Určitý prolog k této části obstaraly pasáže, ve kterých se editorka zabývala procesem fungování papežské zahraniční politiky, a to se zvláštním důrazem na diplomatické

8 K tomu Natale MOSCONI (a cura di), *La nunziatura di Spagna di Cesare Speciano (1586–1588)*, Brescia 1981.

mise, vysílané do středoevropské habsburské monarchie a římsko-německé říše. Osobně vnímám tyto podkapitoly jako velmi zdařilé a věřím, že se stanou užitečnou pomůckou pro historiky, kteří se zabývají politickými a diplomatickými dějinami dané epochy. Svým obsahovým zaměřením se tento text vhodně doplňuje se starší prací Karla Stloukala a řadí se tak mezi zásadní příspěvky české historiografie k poznání papežské diplomacie konce 16. století.⁹

Největší část úvodního textu editorka přirozeně věnovala analýze témat traktovaných v korespondenci, kterou si papežský nuncius Cesare Speciano v letech 1592–1594 vyměňoval s papežem Klementem VIII. a římskými diplomaty. Autorka se znovu vrací k osobnosti cremonského biskupa, představuje čtenářům Specianův pražský dvůr, způsob fungování nunciatury i každodenní problémy, s nimiž se musel během svého pobytu v české metropoli vypořádat. Vedle zdravotních potíží způsobených chladným středoevropským podnebím se Speciano podobně jako většina raně novověkých velvyslanců potýkal s neustálým nedostatkem financí. Spokojenosti jej však nenaplnňovala ani situace na pražském dvoře, kde se jeho snahy vesměs setkávaly s nepochopením císaře.

Obraz Rudolfa II., jež přináší Specianova korespondence, se výrazně neliší od ostatních dobových svědectví. Podle Speciana byl císař milovníkem klidu a inklinoval k přejímání těch názorů svých radů, které tento klid nenarušovaly. Nuncius často kritizoval císařovu nechuť k plnění státnických povinností i jeho laxnost ve věcech víry. Bez povšimnutí však nenechával ani Habsburkův zdravotní stav, především časté záchvaty melancholie, během kterých se panovník uchýloval do ústraní svých uměleckých sbírek. Ze záležitostí, které papežskému nunciovi obzvláště ležely na srdci, se osobnosti císaře týkala hlavně otázka jeho chystaného sňatku se španělskou infantkou Isabelou Klárou Evženíí a nástupnictví v římsko-německé říši. V obou těchto případech nuncius jednal zcela v souladu se zájmy španělského krále.¹⁰

Z oblastí středoevropské habsburské monarchie upíral Speciano ve svých relacích největší pozornost k Českému království, které se mělo stát vzorem protireformační činnosti pro celou Svatou říši římskou. Ve svých zprávách si proto všímal nejen zdejšího náboženského vývoje, nýbrž věnoval pozornost také politické situaci. Obšírně komentoval například problémy, do nichž se čeští katolíci dostali v důsledku pádu nejvyššího hofmistra Jiří Popela z Lobkowicz. Velmi negativně je ve Specianových zprávách vykreslen nekatolický vicekancléř Kryštof Želinský ze Sebuzína (*heretico perfidissimo*), jehož nuncius vnímal jako jednoho z hlavních strůjčů neúspěchu vlastního snažení. Edice Aleny Pazderové tak nepřímou potvrdzuje již dřívější závěry Josefa Borovičky.¹¹

9 Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925.

10 V jedné ze zpráv španělské státní rady je ostatně Speciano označován jako „hombre muy plático, de grandes partes y muy aficionado al servicio de Vuestra Magestad...“ K tomu Ryszard SKOWRON et alii (edd.), *Documenta Polonica ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas*. Nova series, Vol. I., Kraków 2015, s. 440.

11 Josef BOROVIČKA, *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597–1599*, ČCH 28, 1922, s. 277–304.

Stranou zájmu Cesare Speciana přirozeně nezůstala ani situace na uherských bojištích patnáctileté války a politický jednání v římsko-německé říši, kde se hlavní události sledovaných let stal řezenský sněm z roku 1594. Velkou pozornost editorka v úvodní studii věnovala rovněž církevní politice v jednotlivých oblastech římsko-německé říše i zahraničně politickým aktivitám císaře, sahajícím od Moskvy až po Pyreneje. Pazderová přitom ve svém textu nejen objasnila příčiny a vývoj událostí zmiňovaných často jen v náznacích ve Specianově korespondenci, nýbrž pokusila se představit také stanoviska, jež k těmto záležitostem zaujímal samotný nuncius. Činí to v míře tak hojně, že si bez respektu k její práci bude jen stěží možné představit případnou biografii tohoto italského preláta.

Vzhledem k šíři témat projednávaných v nunciově korespondenci se editorka neubránila některým formulačním nedostatkům či drobným pochybením. Na s. XXXIV například píše, že nejprestižnější diplomatické místo pro středoevropské šlechtice představoval Řím, neboť zde císařský vyslanec zastupoval nejen císaře, ale i ostatní členy Rakouského domu. Rakouský dům (Casa de Austria) ale zahrnoval rovněž španělské Habsburky a ti měli v Římě vlastní zastoupení. Nesouhlasím ani s tím, že císařskému vyslanci v Římě náležela přednost před všemi vyslanci světských panovníků. Obávám se totiž, že tato teoretická přednost nenacházela v praxi přílišné uplatnění. Císařský vyslanec v Římě Francesco Gonzaga si v roce 1604 naopak stěžoval, že mu nebyly prokazovány stejné pocty jako tehdejšímu španělskému vyslanci.¹²

Není rovněž pravdou, že se Wolf Rumpf z Wielrossu ve sledovaném období uchýlil do augustiniánského kláštera sv. Tomáše proto, aby se tam věnoval exerciciím (s. CXXXV). Účelem jeho pobytu v klášteře bylo splnění noviciátu, jenž předcházел jeho přijetí do vojenského církevního řádu sv. Jakuba (Santiago). Ten měl být podle statut řádu sice vykonán v řádovém sídle Uclésu, středoevropsští šlechtici si však tuto povinnost vynahrazovali právě pobytem u sv. Tomáše na Malé Straně.¹³ Poslední drobnou poznámku mám k informaci, že papežská nunciatura přesídlila do Prahy v roce 1583 (s. XLVIII). Ačkoliv se tento údaj opakovaně objevuje v pracích českých historiků přinejmenším od dob publikování Stloukalovy studie z roku 1928,¹⁴ přesun nunciatury do Prahy by si jistě zasloužil bližší objasnění. Vždyť nedávno publikovaná korespondence Orazia Malaspiny naznačuje, že nuncius dlouhodobě působil v Praze již několik let před tímto datem.¹⁵

I přes obsáhlost úvodní studie nemohla Alena Pazderová postihnout zdaleka všechny zajímavé informace obsažené ve Specianových dopisech. České historiky jistě velmi zaujme například způsob, jakým se papežská kurie po skonu Viléma z Rožmberka začala

12 K tomu Archivio di Stato di Mantova, A.G.C.S., busta 161–163.

13 Friedrich EDELMAYER, „*Manus manum lavat*“. *Freiherr Wolf Rumpf zum Wielross und Spanien*, in: Erwein H. Eltz – Arno Strohmeyer (edd.), *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg 1994, s. 235–252.

14 Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze: Bonhomini v Čechách v l. 1581–1584*, ČČH 34, 1928, s. 1–24; s. 237–279.

15 Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell'Arena (1578–1581)*, Berlin – Boston 2012 (= *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, 3 Abt., 10. Band).

zajímat o jeho mladšího bratra a nového vladaře rožmberského domu. Nuncius Speciano na podzim roku 1592 několikrát navštívil Petra Voka v jeho pražském paláci, aby zjistil, jaké jsou příští plány jihočeského velmože. Vzhledem ke konfesijnímu postoji mladšího z Rožmberků se totiž v Římě právem obávali, že by mohl na rodových panstvích v budoucnu provádět takové kroky, které by ohrozily výsledky dlouholeté protireformační činnosti jeho bratra Viléma. Petr Vok však během vzájemných setkání Speciana ujišťoval, že proti jezuitům ani jiným představitelům katolické církve působících na jeho dominiích nehodlá nijak vystupovat. Rožmberkova odpověď byla přitom natolik vlídná a přesvědčivá, že si papežští diplomaté vzápětí kladli otázku, zdali by pána erbu červené pětিলisté růže nebylo možné přimět ke konverzi ke katolické víře. Ačkoliv Petr Vok z Rožmberka zdaleka nedisponoval takovou autoritou v české stavovské obci jako jeho starší bratr, zástupci kurie předpokládali, že by jeho příkladu mohli následovat mnozí další čeští bratři a nelegální Jednota bratrská by tak utrpěla těžkou ztrátu. Jelikož navíc bylo stále zřejmější, že Petr Vok nebude mít dědice, lze v pozadí jednání apoštolských diplomatů vytušit i boj o rozsáhlý rožmberský majetek. Především domnělé příbuzenské vazby, které poutaly Rožmberky k italským Orisniům, povzbuzovaly naději kurie, že by Petrovy jihočeské statky mohly skončit v katolických rukou. Očekávání papežských diplomatů ohledně konverze Petra Voka z Rožmberka navíc vydatně živily Marie Manrique de Lara a její dcera Polyxena, které papežskému nunciovi pomáhaly vytvářet strategie, jak Petra Voka, který v nunciových zprávách vystupoval jako hlupák a opilec, sblížit s římskou církví.

Právě v podobně rozmanitých a mnohdy subjektivně zabarvených výpovědích spočívá jedinečnost Specianových relací. Výjimečný je však rovněž jejich rozsah i způsob, jakým se uchovaly do dnešních dnů. Edice Aleny Pazderové, pokrývající léta 1592–1594, zahrnuje 868 písemností pocházejících z Vatikánského tajného archivu, Apoštolské knihovny i milánské Biblioteca Ambrosiana. Editorka tyto dokumenty publikuje v plném znění na 1953 tiskových stranách. Jen nunciova korespondence za rok 1594 přitom představuje více než osm set stran textu!

Dopisy papežského nuncia Antonia Caetaniho publikované v edici Tomáše Černušáka sice svým množstvím příliš nezaostávají (celkem 716 dokumentů z let 1609–1611 uložených ve Vatikánském tajném archivu, Apoštolské knihovně i římské Biblioteca Angelica), jejich rozsah je však mnohem úspornější. Ačkoliv také mezi Caetaniho korespondencí najdeme některé obsáhlejší dopisy, recenzovaný svazek je z velké části tvořen velmi stručnými zprávami a instrukcemi, které apoštolskému nunciovi zasílal kardinál Scipione Borghese. Samotné Caetaniho listy se totiž pro sledované období dochovaly jen v počtu zhruba stovky kusů, přičemž např. z období dubna až července roku 1610 máme k dispozici jediný dopis.

S paleografickou a jazykovou stránkou se oba editoři vyrovnali znamenitě, přičemž uspěli i tam, kde dřívější badatelé zklamali. V edici Aleny Pazderové proto občas najdeme doplnění či upravení mylných tvrzení, která se objevila ve starší edici Natale Mosconi.¹⁶ O pečlivé práci české editorky ostatně svědčí i fakt, že mnohé informace, obsažené ve

16 Natale MOSCONI (a cura di), *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite vaticane e ambrosiane*, I–V, Brescia 1961–1966. Je škoda, že Alena Pazderová tuto starší edici v úvodní studii své práce blíže nepředstavila.

Speciánových dopisech, konfrontovala s dalšími prameny, především pak s tzv. *Avvisi di Praga*, jejichž znění často zmiňuje v poznámkách pod čarou. Jak Pazderové, tak i Černušákoví se navíc podařilo identifikovat většinu osob a míst zmiňovaných v pramenech. V rejstřících se je pak oba editoři následně pokusili stručně charakterizovat. Pazderová šla přitom v tomto ohledu o krok dále než její brněnský kolega a především u jmen některých diplomatů či dvorských hodnostářů se snažila uvádět také léta, kdy zastávali svůj úřad či hodnost.

I přes veškeré úsilí, které oba editoři vynaložili při sestavování rejstříků, se nevyhnuli drobným pochybením. V Černušákově edici například chybí odkaz na Jindřicha IV. Bourbonského (s. 397), u Pazderové na Alexandra Komuloviče (s. 1625) či na Cinzia Aldobrandiniho (s. 1770). V Černušákovu rejstříku i v edici je uváděn španělský vyslanec v Římě jako Francesco Gastón de Moncada, ve skutečnosti se ale jedná o Gastóna de Moncada y Gralla, II. markýze de Aytona a Gastón není diplomatovo rodové nýbrž křestní jméno. V jinak velmi dobře připravených rejstřících se jistě jedná o pouhé výjimky, při práci s oběma edicemi je ale třeba s podobnými nedostatky počítat.

Bez ohledu na tyto drobnosti patří oběma editorům obrovské uznání za jejich velmi kvalitně odvedenou práci, díky níž se nejen českým historikům dostávají do rukou prameny prvořadého významu, jejichž výpovědi posouvají dál naše poznání o přelomové době vlády císaře Rudolfa II. Českou historiografii může těšit, že Alena Pazderová a Tomáš Černušák hodlají ve své ediční činnosti pokračovat. Především díky nim lze totiž doufat, že seznam zpřístupněných svazků edice *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628* bude i v příštích letech utěšeně narůstat.

Pavel Marek

Marie RYANTOVÁ

***Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu
a problematice konverze v období raného novověku***

Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2016, 667 s., ISBN 978-80-7415-135-4.

Zájem Marie Ryantové o osudy Jiřího Holíka, člověka neklidného ducha, světoběžníka, katolíka konvertujícího k luterství a hledajícího proto pravou víru za hranicemi vlasti, narůstal postupně, až časem přerůstal v pravé zaujetí pro tuto zajímavou osobnost. Některé práce a útržky z biografie této interesantní postavy připomněla už starší literatura, ale do plného světla Holík postavila právě až Ryantová. Učinila tak v několika odborných článcích¹ a nyní i v rozměrné česko-německé monografii, která obsahuje důkladnou úvodní studii a edici několika Holíkových děl.

Autorka doslova kráčela ve stopách svého protagonisty a pečlivě prohledala mnohé evropské knihovny a archivy (mj. v Erfurtu, Gotě, Drážďanech, Hamburku, Magdeburku i Rize), kde našla jeho ohlasy. Sám Jiří Holík nebyl skoupý na líčení svých životních osudů, ovšem, jak Ryantová zjišťuje, jeho osobní výpovědi je třeba brát s notnou dávkou

1 Srov. seznam použité literatury v této knize, s. 629–630.

kritičnosti. Jeho údaje o sobě samém jsou zjevně poněkud zkreslené, neseny touhou prokázat zřetelný odpor k vnucenému katolicismu a touhu po pravé (luterské) konfesi. Marie Ryantová v nich právem zjišťuje tendence patrné v tzv. revokačních kázáních, tedy fenoménu, který ona jako první připomněla v české odborné literatuře.² Mně osobně tento žánr připomíná i „běhy života“, jímž nekatoličtí exulanti z českých zemí prokazovali svá utrpení v otčině při příchodu do vyhnanství (především v pruských lokalitách).³ Nicméně není nutné pochybovat o tom, že se Holík v protestantismu „našel“ a zůstal mu věrný až do smrti.

Starší autoři tápali v určení místa Holíkova narození, podle nových zjištění jsou ale středočeské Mnichovice zcela nezpochybnitelné.⁴ Narodil se tu v roce 1635 v nekatolické rodině, ovšem dle všeho ne v luteránské. Podle svého vlastního tvrzení byl „odvlečen“ jezuity do jejich škol (1645–1646), kde vystudoval nižší studia – gymnázium, které zakončil řádně v nejvyšším ročníku – rétorice (1645). Bohužel, řádové jezuitské prameny jsou z této doby jen velmi kusé, a tak se o Holíkových studiích nelze dovědět nic přesnějšího. Poté se rozhodl vstoupit do řádu kazatelského – k dominikánům. Vystudoval teologii, dosáhl kněžského svěcení v Litoměřicích, poté působil např. v Klatovech, Brně a Plzni, kde vykonával i inkvizitorský úřad, zabavoval a ničil nekatolické knihy. Jejich četba se pak ale stala, alespoň podle jeho vlastního svědectví, podnětem k pochybování o římské víře a z místa svého opětovného působení v Litoměřicích se pokusil uprchnout (1666). Byl však uvězněn, odeslán do Prahy a pak Jihlavy. Vymohl si prý návštěvu rodičů, ale jednalo se více o záminku, aby získal možnost k útěku do Žitavy, proslulého útočiště českých exulantů.

Poté začal, už v pokročilejším věku, studovat v Mece luterských studií – Wittenbergu. Záhy -nato se počal ucházet o místa kazatele, především mezi českými exulanty v Sasku, ale tato jeho činnost nebyla příliš úspěšná. Množily se stížnosti na jeho působení: krajané jej nemilovali a mezi německými věřícími údajně nemohl působit kvůli své špatné znalosti němčiny. Na to ostatně sám opakovaně upozorňoval. Obrátil se proto do další luterské země zaslíbené – do Švédska (1671), aby se posléze znovu imatrikuloval ve Wittenbergu (1673). V následujících dvou letech procestoval řadu míst v Sasku i na baltském pobřeží od Rostocku po Štětín. V letech 1674–1675 se opět odebral na sever přes Kodaň do Švédska a v roce 1678 se imatrikuloval na univerzitě v Královci. Od roku 1683 se pohyboval nejvíce v Pobaltí (dnešním Estonsku a Lotyšsku) a dle všeho zemřel v Rize v roce 1710.

Jak vyplývá z autorčiny analýzy, Holík asi opravdu nebyl skvělým kazatelem, ani správcem obce. Dokládají to stížnosti jeho farníků především z řad českých exulantů. Nebyl ani pozoruhodným teologem, o čemž svědčí i jeho spisy editované v recenzované knize, autorkou obecně označované jako náboženské. Tato díla jsou spíše nepřilíživou apologetikou a řemeslnou ukázkou polemické (kontroverzní) literatury. Nakonec Holík

2 Ryantová zde byla inspirovaná především dílem Alexandra Schunky (přehled jeho prací na s. 632–634).

3 Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých exulantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999.

4 Ryantová uvádí (inspirována upozorněním J. Oulíka), že v roce 2009 byl v Mnichovicích zřízen park Jiřího Holíka z dotací Evropské unie. Jak vyplývá z následného vyličení životních Holíkových osudů, tentokrát Evropská unie přispěla skutečně na památku opravdového Evropana.

našel své poslání a skutečný *raison d'être* v péči o zahrady a v tomto oboru publikoval i původní díla.⁵

Jeho největší přínos je spatřován v pomologii. Při svých cestách na sever a severovýchod evropského kontinentu Holík zkoušel, jaké ovocné stromy lze nejlépe v těchto drsnějších podmínkách pěstovat tak, aby byl výnos co nejpríznivější. O nezanedbatelných úspěších Holíkova snažení na tomto poli svědčí fakt, že jeho „zahradnické“ spisy vycházely ještě dlouho po jeho smrti.

Podstatná část úvodní studie je v knize otištěna v německém překladu a následují perfektní edice Holíkových náboženských prací s vyčerpávajícím poznámkovým aparátem. Dílo *Behmisk klage-gråt*, které spatřilo světlo světa v Uppsale roku 1672 a bylo věnováno švédskému kancléři Magnusovi de la Garde, autorka zveřejňuje i ve starším českém překladu (Český pláč)⁶ Josefa Janka. Jistě není bez zajímavosti poněkud kuriózní Holíkovo naříkání nad odchodem „akademiků“ z Prahy po vydání Dekretu kutnohorského v roce 1410 (sic). Historie nebyla zjevně jeho doménou, protože by jinak věděl, že tehdy odešli z hlavního města Českého království sice „dobří Němci“, ale praví katolíci, zatímco ti, kdo směřovali k reformaci, naopak v Praze zůstali. Nejen v tomto Holíkově pojednání jsou patrné přejímky z více známé *Historie o těžkých protivenstvích církve české*, připisované Janu Amosi Komenskému. Z vlastních Holíkových prací je možno zjistit, že opravdu nebyl velkým teologem, ale jeho protikatolický zápal byl zjevně upřímný a vykazuje stopy jeho zřejmého temperamentu. Naproti tomu, jak Ryantová sama poukazuje, jeho němčina byla na dobové úrovni a zdaleka nebyla tak špatná, jak se snažil opakovaně tvrdit.

Marie Ryantová prokázala v knize nejen obrovskou píli a snahu po dosažení až neuvěřitelné heuristické úplnosti, ale také pozoruhodnou vědeckou erudici (nepřehlédnutelný je doslova mohutný poznámkový aparát, doprovázející text), schopnost nahlédnuť i plného porozumění pro sledované téma. Kromě předestření Holíkových životních osudů a analýzy jeho prací se autorka snaží i o determinaci rozdílů mezi pojmy emigrant a exulant, o zobecnění situace konfesijního exilu i o hledání pohnutek, které vedly člověka 17. století ke konverzi. Kniha, zasvěcená Jiřímu Holíkovi, si jistě získá čtenáře nejen díky atraktivitě námětu, ale může inspirovat i k dalším analogickým výzkumům.

Ivana Čornejová

5 V recenzované knize předkládá Ryantová jen jejich výčet, editována nejsou kvůli značnému rozsahu. Zajímavé je zjištění, že tyto práce jsou akceptovány i moderní vědou. Je zcela pochopitelné, že zahradnické edice už kniha neobsahuje, protože jejich rozsah je příliš velký.

6 Celý titul tohoto dílka v českém překladu zní: *Český pláč, tj. krátká a pravdivá zpráva o žalostném stavu pravých evangelických křesťanů v Čechách ze soustrasti napsaná od Jiřího Holíka, zapuzených luterských Čechů církevního pastýře*.

Petr MACEK – Richard BIEGEL – Jakub BACHTÍK (edd.)

Barokní architektura v Čechách

Karolinum, Praha 2015, 767 s., ISBN 978-80-246-2736-6.

Když dostane čtenář do ruky objemný svazek se syntetizujícím názvem *Barokní architektura v Čechách*, zaujme jej patrně nejdříve jeho fyzická podoba: hmotnost umocněná kvalitním papírem (tolik důležitým pro obrazový doprovod), počet stran blížící se číslu 770, velkorysý formát a pohled do klenby kostela sv. Maří Magdaleny v Karlových Varech na přebalu. Nakladatelství Karolinum, které knihu vydalo ve spolupráci s Univerzitou Karlovou, skutečně nešetřilo na technickém provedení publikace, již vévodí množství neobyčejných fotografií. Za ty patří velké uznání dvojici Vladimír Uher – Martin Micka, jejichž podíl na celé knize a kvalita provedených fotografií z nich činí plnohodnotné spoluautory a nikoli pouze vykonavatele vůle tvůrců hlavního textu. Mnohdy až ohromující dojem z obrazové části recenzovaného díla je zvýrazněn tím, že fotografie jsou většinou otištěny v černobílém provedení, které patřičně zdůrazňuje „čistotu“ architektonických linií a do značné míry filtruje rušivé vlivy pestrobarevného okolí.

Tematické vymezení knihy se může zdát poměrně jednoznačné: v centru pozornosti stojí architektura, nacházející se na geograficky jasně ohraničeném prostoru (Čechy), již autoři přisoudili adjektivum „barokní“. Definování předmětu zkoumání však s sebou přináší nejednu obtíž, které se autoři – snad záměrně – vyhnuli. Mnohé by mohla odhalit úvodní kapitola, jež měla přinést metodologické a terminologické vyjasnění, ale která zůstala v jakémsi polotovaru, jako by ji autoři psali pod časovým tlakem na samém konci práce na úctyhodném díle. Chybí zde hlubší vhled do diskuzí nad náplní pojmu „barokní architektura“ stejně jako evropský kontext debat, které věru nebyly pouze českým specifíkem. Pouhý výčet relevantní literatury a jejích autorů v úvodu při koncipování syntézy prostě nestačí.

Přitom řadu dílčích problémů dokáží autoři recenzovaného díla postihnout skrze historiografické exkurzy, jimiž doplňují jednotlivé kapitoly: ať už se jedná o debatu kolem Jeana-Baptisty Matheye (s. 177–178), o významu a inspiračních zdrojích dynamické barokní architektury (s. 249–251) nebo o recepci barokního minimalismu v českých dějinách umění v kontextu práce Františka Maxmiliána Kaňky (s. 348–350).

Rozdělení publikace podle významných architektů, seskupených do na sebe navazujících generací, není podle mého názoru nejšťastnějším řešením. Celek se tak až příliš rozpadá do kapitol a podkapitol, části jsou často definovány určitou osobností a ta dále jednotlivými díly. Publikace tak místo celkové fresky nabízí čtenáři spíše mozaiku životopisných medailonů složených z klasického schématu, v němž je popsán původ, školení a nejvýznamnější umělecká díla toho kterého významného architekta.

Závazný postup je učebnicově dodržován i při popisu architektonické tvorby, která je seskupena podle druhů staveb; jejichž podoba je vždy dokonale popsána: nejdříve exteriér a poté interiér. Nejzřetelněji se tento postup projevuje při pojednání o Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi, jež tvoří jistý vrchol knihy a je nejrozsáhlejší (88 s.). Recenzovanému dílu je třeba přiznat nespornou snahu a snad až úzkostlivou touhu po úplnosti. Kniha má pojednat všechny významné architekty a nesmí jí uniknout jediná významná barokní

stavba, pro niž je v ní předem připravena vymezená kolonka. Dílo tím však dostává výčtový až slovníkový charakter.

Každá generace architektů je uvozena krátkou statí z pera Víta Vlnase. Nutno říct, že Vlnasovy texty, které měly patrně v původním záměru uvést kontext příslušného období, patří nejen díky své vynikající slohové úrovni k nejcennějším pasážím celého díla. Vlnasovi se totiž daří spojit architekturu s příbuznými disciplínami výtvarného umění a také s celkovou dějinnou situací, a tím dává jednotlivým architektonickým dílům smysl. Při čtení Vlnasových „úvodních vhlédů“ se dokonce nelze ubránit přání, aby některá z příštích syntéz barokní architektury byla napsána podobným stylem celá. V tomto kontextu by možná stálo za úvahu, zda neměl být zvolen jeden hlavní redaktor olbřímího díla, jenž by mu vtiskl ve výsledku jednotný ráz a snad také koncipoval celkový závěr, který recenzovanému svazku poněkud chybí.

Barokní architektura tvořila jeden celek s malířstvím, sochařstvím, ale také s divadlem či hudbou a je tudíž otázkou, zda ji lze z tohoto celku beze škod vypreparovat a pojednat samostatně. Autoři koncepce předložené knihy vidí spíše než jednotu všech těchto uměleckých směrů průsečíky mezi architekturou a příbuznými uměleckými obory. Propojení se sochařstvím, se štukaturou či s nástěnnou malbou však nejsou jen „souvislosti barokní architektury“, které lze vyčlenit na závěr knihy, nýbrž její bytostnou podstatou. Nejen Martin Mádl v tomto ohledu zcela na místě zmiňuje dobový ideál *bel composto* (s. 653). Ještě více to platí v případě zahrad a začlenění staveb do okolní krajiny, jak ostatně ukázala v poslední kapitole knihy Sylva Dobalová. Přitom právě větší ohled k širším souvislostem by mohl vést k položení otázek, jež by vnesly do výkladu tolik potřebnou dynamiku.

O tom, jak zásadní jsou správně položené otázky, ostatně vypovídají kapitoly o architektuře, spojené s osobou Albrechta z Valdštejna (autorkou Michaela Líčeníkové) a o vídeňsky orientované architektuře z pera Martina Krummholze. Obě statí totiž pojednávají o zahraničních vlivech na české prostředí, o cestách, jimiž se k nám tyto vlivy dostávaly, a způsobech, jakými se projevovaly. V obou případech šlo o vlivy italské; ve druhém případě předávané přes vídeňské centrum. Jak Líčeníková, tak Krummholz přitom odhalují nové dimenze výkladu, které v ostatních částech knihy mnohdy chybí: jak významné byly samotné návrhy a nerealizované stavby, jak důležitá byla role stavebníka-zadavatele (ať už Albrechta z Valdštejna nebo Jana Adama Ondřeje z Lichtenštejna) apod.¹ Nikoli náhodou v obou zmíněných kapitolách překročili autoři nejednou hranice Čech a dali svému výkladu minimálně středoevropský kontext. Škoda jen, že tyto zahraniční vzory nebyly zahrnuty do jinak bohatého obrazového doprovodu, což vyložení chybí například v kapitole o Jeanu-Baptistu Matheyovi.²

Ale i do výkladu řízeného přesnými pravidly, od životopisných skic architektů až po popisy staveb, se dostaly otázky, které by mohly do budoucna předznamenat jiné pojetí dějin barokní architektury: jak se architekt vyrovnával se starším objektem a jeho

1 M. Líčeníková zmiňuje poměrně závažný fakt, že předním architektem valdštejnských staveb byl Albrecht z Valdštejna sám. Srov. rec. dílo, s. 88.

2 Dokonce chybí i obrazový doprovod ke stavbám, které vznikly mimo Čechy a pocházely od pojednávaných architektů (výjimku tvoří klášter v Lehnickém Poli).

případným začleněním do nově konstruované budovy (případ lobbiovické Roudnice nad Labem nebo malostranského chrámu sv. Mikuláše), jak si poradil s geologickým podložím, jak probíhalo „výběrové řízení“ na určitý projekt a jak se konkrétní stavba „rodila“ (případ Bayerových plánů pro břevnovský klášter), jak byla recipována soudobá teorie architektury a zda tato recepce dokázala ovlivnit konkrétní tvorbu (případ díla Abrahama Leuthnera) či jak fungovala dílna jednotlivých stavitelů (naznačeno v pasážích o Kryštofu Dientzenhoferovi). Tyto otázky však nejsou pojímány jako závažný problém *sui generis*, ale jen jako součást výkladu dané architektonické osobnosti, jako tematické odbočky.³ Možná, pokud by autoři trochu slevili z nároku na úplnost pojednávané látky, mohli by častěji na konkrétních příkladech staveb či jen jejich částí pojednaných jako *pars pro toto* proniknout do obecnějšího problému (viz rozbor průčelí kostela sv. Havla na Starém Městě pražském).

Stranou pozornosti stojí architektura „užitková“ a „funkční“, na niž je poukázáno pouze okrajově (u G. Broggia zmíněn most přes Labe v Litoměřicích, u Santiniho hospodářské dvory na plaském panství), ale také architektura efemérní a její vztah k architektuře „trvalé“. Jakkoli se vždy nemusí jednat z uměleckého hlediska o (současnými dějinami umění) vysoce hodnocená díla, své místo v české krajině dodnes barokní „užitková“ architektura má. Myslím, že lze upozornit na fakt, že kromě vrcholů barokního stavitelství vznikala v daném období a v barokním slohu také řada panských hostinců, špýcharů a sýpek, ovčínů a hřebčínů, mlýnů a v neposlední řadě i lidových stavení, jejichž ambice nebyly primárně umělecké. Tyto objekty přitom tvořily celkový kulturněhistorický obraz určitého panství jakožto základní společenské, hospodářské a politické jednotky barokních Čech.

Barokní architektura není pouze architektura monumentálních chrámů a šlechtických sídel, ale také drobná architektura v krajině či interiérové vybavení staveb (např. oltáře, náhrobky, křtitelnice, varhanní skříně). Je škoda, že s výjimkou kapitoly o Františku Maxmiliánu Kaňkovi (a to jen na s. 346–348) není těmto uměleckým artefaktům věnována pozornost, která by patrně – podobně jako v případě Kaňky – odhalila komplexnost tvorby barokních architektů. Kaňkova osobnost nás nutí i k dalšímu zamyšlení, tedy zda by součástí syntetické práce o barokní architektuře neměla být tematizována i barokní architektura, považovaná dnešními historiky umění z nejrůznějších důvodů za nevýznamnou. Ta přitom jistě převládala i v době tak umělecky potentní, jakou u nás bylo 17. a 18. století. Pohled na dějiny diskuzí o Kaňkově díle či docenění osobnosti Tomáše Haffeneckera až Mojmírem Horynou⁴ přitom naznačují, jak tenká byla a je hranice mezi historiky umění odmítaným a veleným tvůrcem. Bohužel se ve výkladu nejen dějin výtvarného umění či architektury čtenář stále setkává do jisté míry s umělým rozdělením na umělce „významné“ a „méně významné“,

3 V tomto ohledu je škoda, že nejsou určité skupiny staveb pojednány souborně na základě své formální podobnosti. Například na zámky s oválným tělesem uprostřed tak čtenář narazí ve výkladu Alliprandiho či Augusta a musí složitě dohledávat jejich vazby.

4 Zejména Mojmír HORYNA, *Dvě skupiny sakrálních staveb Tomáše Haffeneckera*, in: Tomáš Sekyrka – Vít Vlášek (edd.), *Ars baculum vitae*. Sborník studií z dějin umění a architektury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preise, DrSc., Praha 1996, s. 178–187. Horyna zde navazoval především na své výzkumy v poutním místě v Hejnicích, o nichž publikoval studie již v 80. letech 20. století.

umělce „středoevropského, celozemského či naopak pouze regionálního“ významu. Kritéria této „významnosti“ přitom bývají subjektivní a přinejmenším dobově podmíněná. Je jistě sympatické, že se recenzovaná publikace snaží podobnému vnímání vzpírat (jak ostatně autoři deklarují v úvodní pasáži na s. 20), přesto se mu v některých případech neubránili.

Občas až příliš podrobné popisy staveb lze podle mého soudu s úspěchem suplovat kvalitními fotografiemi, které publikaci doprovázejí. V záplavě popisovaných detailů, kvůli nimž musí laik neškolený v dějinách umění nezřídka sáhnout po odborném slovníku, se často ztrácí podstatný přínos osobnosti architekta: Čím vynikal (či naopak v čem zaostával) vůči svým současníkům, co bylo obecnějším rysem dobové tvorby a co jeho vlastní invencí, proč mu byl ex post vlastně přiznán status významného umělce a proč se tedy dostal do prestižního výběru. Pravda, složité prvky a tvarosloví, o němž jeho tvůrci předpokládali, že bude vnímáno spíše vizuálně než prostřednictvím psaného textu, vyžaduje složité vyjadřování. Občas však autoři díla kladou na čtenáře poněkud přehnané požadavky, když např. automaticky předpokládají znalost principu *Wandpfeilerhalle* (poprvé s. 67), rozdílů mezi boloňským a florentským půdorysem (s. 89) nebo odkazují na praemerovský okruh (s. 149). To s sebou pochopitelně přináší otázku, komu byla vlastně kniha určena.

Recenzované práci výrazně chybí sociální a také hospodářský rozměr architektury: barokní stavby zpravidla nebyly výrazem vůle jediné osobnosti, ale výsledkem často velmi ostrých debat mezi autorem plánu (architektem), jeho realizátorem (stavitelem) a zadavatelem (stavebníkem), jenž poskytoval tolik důležité peníze. Do výsledné podoby pak promlouvala i řada vnějších faktorů, například nadřazené politické orgány (městská rada, vrchnost či dokonce panovník) nebo řádová pravidla (např. u kapucínů). Kontext pro vznik určité stavby však byl ještě širší. Napětí mohlo panovat i uvnitř skupiny umělců a řemeslníků, kteří se podíleli na realizaci stavby. Většina slavných barokních architektů byla zároveň podnikateli a zaměstnavateli dalších osob, které tu více, tu méně vykonávaly jejich vůli. Vztah mezi architektem-projektantem a zedníkem či polírem přitom nemusel být pouze pracovněprávní či ekonomický, ale mohlo docházet také k vzájemnému ideovému ovlivňování, jak ostatně na několika místech vysvítá i z textu recenzované knihy.⁵ Tě by rozhodně slušel alespoň jeden podrobnější popis geneze vybrané stavby ve formě *case study*, který by tyto sociální a ekonomické vazby jistě poodkryl. Až příliš velké zacílení na postavu architekta, jediného tvůrce, vede autory recenzované práce logicky k jeho hledání a tedy spíše k dlouhým diskuzím o atribuci jednotlivých staveb.

Velmi zajímavé by bylo rovněž sledovat používání v dané době nových technologických a konstrukčních postupů při stavbě často monumentálních budov nebo naopak uplatňování teoretických principů v architektonické praxi. Příkladem mohou být tridentské předpisy pro vytváření exteriéru i interiéru barokních chrámů,⁶ stejně jako uplatňování

5 Např. vztah mezi Ottaviem Broggiem a Jakobem Schwarzem představený na s. 373 recenzovaného díla.

6 Srov. Johana BRONKOVÁ, *Problematika sakrality a sakrálního prostoru ve spisech církevních autorit kolem roku 1600*, dizertace, Ústav dějin umění FF Univerzity Karlovy, Praha 2007; TÁŽ, *Bellarmino – Possevino – Villalpando – dreierlei Auffassungen vom Sakralraum*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia jesuitica 1556–2006 II*, Praha 2010, s. 1165–1180.

principů použitých u západoevropských zámků (např. ve Versailles) v případě české profánní architektury. S některými těmito obecnými a nanejvýš důležitými informacemi se čtenář setká až ve velmi úsporné kapitole Pavla Zahradníka (s. 597–601) či v textu Martina Krummholze o vnitřní dispozici zámeckých staveb (s. 603–611). Obě tyto stati měly být podle mého soudu rozsáhlejší a měly tvořit jakousi výkladovou mřížku, na niž měly být „zavěšeny“ příběhy jednotlivých objektů.

Je třeba mít na zřeteli, že barokní architektura nebyla pouhým tvarem, ale aktivně komunikovala se svým okolím: s ostatními stavbami v rámci urbanistického plánu (zásady renesančního a barokního urbanismu bychom přitom v recenzované práci bohužel hledali marně), ale také s lidmi, neboť byla většinou postavena právě pro ně. Až na výjimky se však v textu knihy nesetkáváme s dobovým hodnocením popisovaných staveb⁷ ani s popisem jejich každodenního provozu.

Baroko rozhodně nebylo dobou opuštěných a zamčených kostelů či rozlehlých zámeckých prostor bez života. Architektura ožívala ve slavnostech, odehrávaly se v ní však i všední okamžiky. Byla médiem, které mělo sdělit pozorovatelům určitou myšlenku (o velikosti a moci stavebníka, starobylosti jeho rodu apod.) nebo je přimět k určitému chování, což lze demonstrovat například na provázání ceremoniálu a architektury (viz výše zmíněnou kapitolu o dispozicích profánních staveb z pera Martina Krummholze). Totéž lze demonstrovat nejzřetelněji na potridentské sakrální architektuře, jejímž hlavním úkolem bylo přivést věřící blíže katolickému pojetí Boha.

Po faktografické stránce lze předloženou publikaci, přes některé drobné nepřesnosti,⁸ jen obdivovat. Autorům se podařilo shromáždit obrovské množství materiálu a utřídit ho nanejvýš systematicky. Není jistě nic udivujícího, když prohlásím, že jejich výklad je primárně uměleckohistorický. Myslím, že zde byl položen základ, na němž bude moct v budoucnu stavět koncepčně trochu jiná syntetická práce o barokní architektuře, práce kulturněhistorická,⁹ která dále rozvine některé naznačené otázky, spojí architekturu a další umělecké projevy do jednoho homogenního celku a bude vypovídat více o společnosti tvůrců a konzumentů barokního umění v Čechách.

Jiří Hrbek

7 Zde je třeba připomenout pasáž o vnímání plaského kláštera P. Mauriciem Vogtem (rec. dílo, s. 315).

8 Na rozdíl od jeho syna Karla Eusebia bych byl poněkud skeptický ke znalostem umění a architektury u Karla z Lichtenštejna (s. 67), Vsetín nepatřil mezi západomoravská panství (s. 74), Rombaldo Collalto byl spíše Valdštejnovým oponentem než spolupracovníkem (s. 101) a nevlastnil Březnici, nýbrž Brtnici (s. 111); na s. 500 je Rentzova rytina holdování Marii Terezií, nikoli jejího korunovačního průvodu; „korunní panství“ jsou v kontextu Salské bezesporu panství komorní (s. 455).

9 Jako inspirativní lze na tomto místě zmínit rozsáhlou bibliografii autorů jako Jiří Kroupa, Petr Fidler, Thomas DaCosta Kaufmann a nejnověji také dvoudílné dílo o valdštejnské architektuře (Petr ULÍČNÝ a kol., *Architektura Albrechta z Valdštejna I–II*, Praha 2017).

Ulrich L. LEHNER

The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement

Oxford, Oxford University Press 2016, 272 s., ISBN 978-0-19-023291-7.

Existuje jen málo odborných historických knih, kterým byla v nedávné minulosti věnována taková pozornost, jako právě recenzované publikaci. Anotace, komentáře i rozsáhlé analýzy z celého světa zaplňují virtuální prostor internetu, ale také recenzní rubriky prestižních odborných časopisů.¹ Zdánlivě nepochopitelné, uvážíme-li, že se jedná o poměrně stručnou publikaci, která má ambici popsat tak komplikovaný jev jako je katolické osvícenství, a to ještě v celosvětovém měřítku. Kniha ovšem upoutala globální odbornou veřejnost několika lákadly: je psána anglicky, vyšla v prestižním nakladatelství, zabývá se atraktivním tématem stojícím v popředí zájmu západní společnosti a konečně jejím autorem je historik dobře známý široké badatelské obci jako specialista na danou problematiku. Mnozí se mu nezdrahají přisuzovat zásadní podíl na odkrývání katolických osvícenců v Evropě i v Zámorí.

Ulrich L. Lehner v současné době přednáší na katedře teologie Marquette University v Milwaukee, má však za sebou též zkušenost z působení v Princetonu a Notre Dame.² Někteří recenzenti jej dokonce pokládají za „the foremost American scholar of Enlightenment Catholicism“. Sborník *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, který Lehner připravil s Michaelem Printym, vyvolal bohaté, místy rozporuplné reakce.³ Za pojednání o německých osvícených benediktinech let 1740–1803 však Lehner obdržel *Gilmary Shea Award* za „nejvýznačnější a nejoriginálnější“ knihu o dějinách katolické církve, uveřejněnou v letech 2010/2011.⁴ Čtenáři, kteří ovládají německý jazyk, se v ní ovšem nedozvěděli mnoho nového. Osobně pokládám za zdařilejší autorovu publikaci o klášterních vězeních⁵ nebo jeho práci o archivu kláštera ve Straubingu.⁶ Lehner rovněž dosud editoval

1 Srov. alespoň některé z nich: <http://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=46126>; <http://www.catholicworldreport.com/2016/06/27/revisiting-the-the-catholic-enlightenment/>; <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-26017>; <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2016/03/the-catholic-enlightenment-yesterday-and-today>; <https://academic.oup.com/jaar/article-abstract/84/4/1175/2518899/The-Catholic-Enlightenment-The-Forgotten-History>; <http://thefederalist.com/2016/03/19/the-forgotten-history-of-the-catholic-enlightenment/>; <http://blog.acton.org/archives/85984-samuel-gregg-catholicism-and-the-enlightenment.html>; <http://regensburgforum.com/2016/06/01/trent-vatican-ii-and-enlightenment/>; <http://www.thepublicdiscourse.com/2016/10/17670/> (3. listopadu 2017).

2 Mj. *Princeton Institute of Advanced Studies, School of Historical Studies, Notre Dame Institute of Advanced Study/University* nebo německý *International Research Center for Comparative History of Religious Orders*.

3 Ulrich L. LEHNER – Michael PRINTY (ed.), *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, Leiden 2010.

4 Ulrich L. LEHNER, *Enlightened Monks. The German Benedictines 1740–1803*, Oxford 2011.

5 TÝŽ, *Monastic Prisons and Torture Chambers. Crime and Punishment in European Monasteries, 1600–1800*, Eugene, OR 2013.

6 TÝŽ, *Historia Magistra. Beiträge zur Archivgeschichte des Kollegiatstifts Straubing*, Nordhausen 2003.

třináct kolektivních monografií a příruček,⁷ z nichž je v našem kontextu nutno vzpomenout oceňovanou oxfordskou rukověť raně moderní teologie, u jejíhož zrodu stál a jejíž nadkonfesijnost prosazoval.⁸

Lehner tedy přistoupl k psaní recenzované publikace jako zkušený autor. V tematicky strukturované knize (např. náboženská tolerance, ženská práva, soupeření katolicismu s neevropskými kulturami, význam světců a zázraků pro náboženství nebo zotročení původních obyvatel mimoevropských území) si kladl za cíl nejen utřídit názory na fenomén katolického osvěcenství, ale rovněž jej rehabilitovat (s. 2), což většina recenzentů (nejen katolických) vyzdvihuje jako inovativní přístup. Jako klad knihy je vnímán též její geografický záběr, který se neomezuje pouze na Evropu a severní i jižní Ameriku, ale zahrnuje také Asii (zvláště Čínu a Indii). Jak si ještě ukážeme, Lehner nezamlčuje ani záporné stránky katolických osvěcenců (slibuje to už na s. 13). Velkou pozornost věnuje jansenismu a jeho jezuitským odpůrcům. V každém případě se snaží dokázat, že většina osvěcenců nebyla protinábožensky zaměřená (jak nás přesvědčoval Peter Gay) a spíše „balancovala mezi rozumem a vírou“.⁹

Nakonec byli katoličtí osvěnci podle Lehnera vmanipulováni Francouzskou revolucí a náladami ve společnosti, které vyprovokovala, mezi papežství, jež bránilo samo sebe, resp. svoji minulost (s. 61), a antináboženské extrémisty. To katolické osvěnce zcela zničilo (toto tvrzení je přítomno v celé knize, nikoli pouze v jejím závěru, srov. s. 15). Lehner tak nevypráví příběh s „dobrým koncem“, jako například Andreas Holzem.¹⁰ Publikace slibuje (s. 6) rozbít mnohá klíše (o vztahu katolíků k ženám, k jiným kulturám, jezuité nebyli mnohdy tmáři [s. 21] apod.), avšak tyto hypotézy až příliš (jen náhodou?) zapadají do dnešní debaty o katolicismu, ekumenismu a roli papeže ve světě. Zde, myslím, leží klíč k celosvětovému úspěchu knihy.

K rozsahu a zaměření publikace je nicméně potřeba uvést, že se nejedná o práci určenou pro (evropské) historiky raného novověku, tím méně osvěcenství, ale spíše o přehled problematiky pro magisterské studenty a doktorandy, příp. pro vážné zájemce z řad poučené americké veřejnosti. Tomu odpovídá i styl textu (s malým poznámkovým aparátem a bez pramenných odkazů), který je přístupný, jasný, bez zbytečných odboček a řešení komplikovaných otázek. Takový mají anglofonní intelektuálové rádi. Do přehlednosti má kniha ovšem daleko, na což poukázali i někteří anglosaští recenzenti (např.

7 Jeffrey BURSON – Ulrich L. LEHNER (ed.), *Enlightenment in Catholic Europe. A Transnational History*, Notre Dame, IN 2014.

8 Ulrich L. LEHNER – Richard MULLER – A. G. ROEBER (edd.), *Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800*, Oxford 2016. Naopak Lehnerův soubor esejí *On the Road to Vatican II: German Catholic Enlightenment and Reform of the Church*, Minneapolis 2016, se nesetkal s tak kladným přijetím. Chyby v knize našel Marc R. Forster. Srov. jeho recenzi v *Journal of Jesuit Studies* 4, 2017, s. 701–703.

9 Peter GAY, *The Enlightenment: An Interpretation*, vol. 1: *The Rise of Modern Paganism*, New York 1966.

10 Andreas HOLZEM, *Christentum in Deutschland 1550–1850. Konfessionalisierung – Aufklärung – Pluralisierung*, Bd. 1, Paderborn 2015, s. 12–32.

Nicholas Gallagher). S Gallagherem se shodují v názoru, že kniha nemá jasného cílového čtenáře: odborníka neosloví, pro studenty je ovšem příliš složitá svou nejasnou strukturou a mnoha postavami, které nejsou blíže určeny. Na jazyku textu je poznat, že jej užíval autor neodchovaný anglosaskou školou, nýbrž německým vzdělávacím systémem. Domnívám se nicméně, že pro českého čtenáře se jedná spíše o výhodu.

Pozorný čtenář prací o osvěcenství z poslední doby již mnoho let ví,¹¹ že osvěnci nebyli pouze protinábožensky zaměřeni jedinci a že se zdaleka nerekrutovali pouze z Francie nebo Skotska. Jestliže Lehner v recenzované knize ukazuje, že katolicismus římského stříhu nebyl nutně v protikladu s moderními proudy větší části 18. století, nenabízí čtenáři nic nového. Tuto skutečnost známe totiž dobře ze středoevropské literatury již dlouhá desetiletí.¹² Rovněž autorovo odvozování katolického osvěcenství od tridentského koncilu (s. 3–7) je vcelku konvenční. Stejně jako upozornění, že někteří historikové hovoří o více osvěncích, nikoli pouze o jediném (s. 5). V tomto směru musím dát za pravdu německému recenzentu Florianu Bockovi z Thübingen, že kniha „je psána pro anglo-americký trh“, a proto je pro středo- a východoevropského čtenáře mnohem méně přínosná než pro amerického. Z knihy je též cítit přílišná snaha po zobecnění a po přesvědčení čtenáře, že katolické osvěcenství je univerzální koncept, vyskytující se po celé planetě. Pramenně ovšem autor zůstává „věrný“ Evropě, což zčásti zpochybňuje jeho vlastní tvrzení o univerzálnosti.

Ve výkladu se objevuje mnoho zkratkovitých a nepodložených tvrzení, což ovšem při širokém záběru a zároveň skromném rozsahu knihy nemůže překvapit. Tak není například jasné, jak se liší katoličtí osvěnci od svých předchůdců ze 16. a 17. století (patřili k reformátorům katolicismu, nebo se spíše ztotožňovali s intelektuály upřednostňujícími rozum?). Zdá se (s. 46), že se Lehner přiklání k první variantě, když upozorňuje čtenáře na skutečnost, že katolické osvěcenství bylo jen jedním z mnoha hnutí v dějinách pokoušejících se reformovat římskokatolickou církev. Katoličtí osvěnci přece jen nemohli držet pohromadě pouze skrze „přesvědčení, že katolicismus se musí zmodernizovat, jestliže má být napříště životaschopnou intelektuální alternativou k přesvědčivým argumentům protinábožensky smýšlejících osvěnců“ (s. 7).

Vadí mi rovněž – obdobně jako některým německým recenzentům, a na rozdíl od jejich anglofonních kolegů – příliš časté paralely 18. století a století 20., resp. 21. (např. s. 179). Diskutabilní je též tvrzení: „archivní prameny dokazují, že reformy tridentského

11 Srov. Jonathan SHEEHAN, *The Enlightenment Bible. Translation, Scholarship, Culture*, Princeton 2013, David SORKIN, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton 2008, Jeffrey D. BURSON, *The Rise and Fall of Theological Enlightenment: Jean-Martin de Prades and Ideological Polarization in Eighteenth-Century France*, Notre Dame 2010, z částečně české produkce bych připomněl alespoň Ivo CERMÁN – Rita KRUEGER – Susan REYNOLDS (eds.), *The Enlightenment in Bohemia: Religion, Morality and Multiculturalism*, Oxford 2011.

12 Zmiňme alespoň Elisabeth KOVÁCS (ed.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, Wien 1979; Harm KLUETING – Norbert HINSKE – Karl HENGST (edd.), *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*, (Studien zum achtzehnten Jahrhundert 15), Hamburg 1993.

koncilu, jež chtěly zlepšit morální život kléru, byly velice úspěšné“ (s. 28). Stejně tak výroky ohledně tolerance protestantů katolickými osvícenci nemají všeobecnou průkaznost (s. 48). Existují snad detailní analýzy z celé Evropy, neřku-li světa ohledně tohoto fenoménu? Domnívám se, že při současném stavu našich znalostí se nemůžeme k takovému výroku odvážit. Připočteme k tomu ještě fakt, že Lehner si z obrovského rozsahu látky vždy vybírá takové události, které se mu hodí pro podepření jeho základní teze: katoličtí osvícenci skutečně existovali, a dnes jsou neprávem zapomenuti.

Na druhou stranu mnoho Lehnerových postřehů je přínosných. Upozornění, že jezuité znali problémy a kulturu mimoevropských civilizací lépe než známí osvícenci Voltaire, Gottfried Wilhelm Leibniz, Christian Wolff (s. 118), patří k těm podnětnějším. Zajímavý je i názor, že zatímco osvětenší mniši obhajovali celibát jako prostředek ke kontrole počtu populace, sekulární osvícenci propagovali nekontrolovatelný populační růst (s. 29).¹³

Autor vyzdvihl rozdílný přístup k toleranci (s. 47). Správně zdůraznil, že intelektuálové 18. století obecně rozlišovali mezi osobní tolerancí (která byla katolickým osvícencům vlastní) a teologickou tolerancí (která byla pro mnohé i velmi osvěceně působící muže těžko stravitelná). Většina katolických myslitelů se podle Lehnery též neptala „Jak mohu být tolerantnější k jiným vírám?“, ale spíše „Je opravdu *nezbytné* ostatní víry tolerovat?“ (s. 48; kurzíva Lehner). Katolickým osvícencům vytýká necitlivost při pastorači, nepřiměřený přístup k prostým posluchačům, které údajně zahrnovali sofistickými problémy (s. 152, 154), necitlivý přístup k žebrákům a lidem stojícím na okraji společnosti (s. 167, 170, 179) a neposkytování pomoci při řešení otázky otroctví (s. 205). Obviňuje je též z elitarismu a povýšenosti.

Všimněme si v knize ještě české „stopy“: Lehner ukazuje (anglofonnímu) čtenáři, známému Nizozemí coby líhně osvícenců, také habsburskou říši, která je dle něj daleko lepším příkladem osvícenců a tolerance (s. 53–60). Snaží se dokázat, že Josef II. svými zákony osvětenství podporoval více, než si je podle Lehnery mnoho (patrně opět anglofonních) historiků ochotno připustit (s. 58). Připomínán je Joseph von Sonnenfels i Leopold Hay¹⁴ a ke slovu přicházejí i náboženské poměry v Čechách a na Moravě (s. 60–63).

Katoličtí osvícenci prý pokládali utrakvisty (též nazýváni husiti) za „tajné katolíky“ (s. 60). Na tuto „totally forgotten episode“ pak nahlíží jako na jednu z nejranějších ekumenistických snah v dějinách církve. Osvícenci v Čechách (nikoho nejmenuje) prý interpretovali dřívější náhledy katolíků na utrakvisty jako pomýlené, protože katolíci utrakvisty nechápali správně. Josefa Dobrovského, kterého autor zve jezuitou a vidí v tom ironii dějin, staví do role kritika protireformace a zastávce husitů (s. 61). Za husity se v 18. století přimlouval i lublaňský¹⁵ biskup hrabě Johann Karl Herberstein, ale papež jeho argumenty zcela zamítl, protože ohrožovaly postavení papežství. A konečně Lehner zmiňuje

13 Lehner zde odkazuje na práci: Augustin SCHELLE, *Über den Cölibat der Geistlichen und die Bevölkerung...*, Salzburg 1784.

14 Německý původ autora se projevuje i jeho psaním Hradce Králové za pomoci německého ekvivalentu „Königgrätz“ (s. 59), což není v anglicky psaném textu, který dodržuje současnou podobu toponym, obvyklé. Připojení „Bohemia“ na vysvětlenou, kde se dotyčné město nachází, na situaci nic nemění.

15 Lehner používá německý název „Laibach“.

i „českého opata“ Ottu Steinbacha z Kranichsteinu jako obhájce náboženské tolerance (1785), nebo „piaristu Mikuláše¹⁶ Voigta“, který prý viděl Husa jako „zcela katolického“. Vzpomíná i Caspara Royka¹⁷ coby autora výroku: „Katolíci by neměli pojímat protestanty jako heretiky, ale jako bratry“ (s. 61). Podle Lehnera se však veškeré naděje na usmíření mezi katolíky a utrakvisty v Čechách rozplynuly po roce 1789 vinou papežství, pro které bylo katolické osvětenství „nebezpečnou směsicí historického relativismu a podezřele pokrokové doktríny“ (s. 62). Dvě strany pak Lehner věnuje tzv. Moravské církvi (Moravským bratřím), která pochopitelně kolegy v USA nemálo zajímá.

Recenzi mohu tedy uzavřít konstatováním myšlenky, která mne napadla již při čtení předchozích Lehnerových publikací: autor záslužně zprostředkovává postupy a závěry středo- a zčásti i východoevropské historiografie anglofonním čtenářům, kteří dnes v jiných (a zvláště malých) jazycích dosti pokulhávají, a proto jsou pro ně závěry Lehnerových knih objevné. V daleko menší míře to však platí pro poučného čtenáře na východ od Rýna. Recenzovaná kniha je tak dalším potvrzením známého rčení „Kolik jazyků umíš, tolikrát jsi člověkem“, které pro historika platí dvojnásob. A neplatí to jen pro historika s malým národním jazykem, ale jak dokazují Lehnerovy publikace, též pro kolegu majícího za svůj první jazyk *lingvu francu* současnosti. A ještě o jedné věci recenzovaná kniha vypovídá: a sice jak obtížné, ne-li nemožné je napsat globální historickou knihu pro všechny.

Jakub Zouhar

Dušan UHLÍŘ

Čas kongresů a tajných společností

Praha, EPOCH 2017, 437 s., ISBN 978-80-7557-087-1.

Jedním z nepřehlédnutelných důsledků současného způsobu hodnocení vědy v České republice je nadprodukce odborných knih, z nichž řada sice splňuje formální kritéria kladená na tento typ prací, ovšem po obsahové stránce některé kvalitativně pokulhávají. Někdy je dokonce ani nelze označit za dobrá populárně naučná díla převlečená do vznešenějšího, tedy odbornějšího, hávu, neboť postrádají to, co je pro literaturu faktu nanejvýš důležité: schopnost představit širší čtenářské obci vybraná historická témata přehledným a čtivým způsobem. O to vzácnější je situace, kdy nová publikace sice svojí formální podobou náleží k literatuře faktu, ovšem po obsahové stránce z této škatulky v pozitivním slova smyslu vybočuje.

Právě toto je případ nejnovějšího literárního počínu moravského historika Dušana Uhlíře, jenž se rozhodl seznámit čtenáře s dramatickými událostmi postnapoleonského období evropských dějin let 1815–1830, ve kterém významnou roli sehrála snaha některých Evropanů o dosažení politických změn ve jméno liberalizace a demokratizace tehdejších vládnoucích režimů. Toto úsilí však naráželo na odpor mnoha panovníků, a proto byly opoziční síly nejednou přinuceny uchýlit se do ilegality. V rámci tajných společností, spolků a sekt pak šířily své myšlenky a připravovaly spiknutí s cílem změnit či dokonce zcela

16 Zde překvapivě česká podoba jména.

17 Ten se těší v současné německé historiografii obzvláštní pozornosti.

zlikvidovat stávající politický systém. Většina těchto pokusů však ve sledované době skončila neúspěšně, neboť byly buď odhaleny ještě ve stádiu příprav, nebo potlačeny v momentě, kdy se protistátní debaty transformovaly do otevřené revoluce. Tento souboj mezi vládami a nespokojenými poddanými byl natolik závažný, že ovlivnil i fungování mezinárodních vztahů, když přinutil evropské mocnosti reagovat na tento problém společným rokováním na čtyřech kongresech z let 1818 až 1822. I proto je název knihy *Čas kongresů a tajných společností* zcela výstižný.

Neméně logické je i vymezení zkoumaného období, které je vhodně ohraničeno na straně jedné pádem francouzského císaře Napoleona I. a vytvořením nového politického pořádku na Vídeňském kongresu v letech 1814–1815, na straně druhé pak červencovou revolucí ve Francii z roku 1830, která podnítila několik dalších více či méně úspěšných pokusů o politické změny i v některých dalších evropských státech. Tato revoluční vlna z počátku 30. let byla vyústěním dříve akumulované nespokojenosti části evropské populace sahající mnohdy do doby Vídeňského kongresu, případně ještě za něj. Rozhodnutí autora věnovat se právě tomuto půldruhému desetiletí je možné považovat současně i za chvályhodný počín, protože se stále jedná o období nacházející se mimo hlavní proud zájmu českých historiků a současně k němu vychází i málo překladů zahraniční knižní produkce. To je samozřejmě škoda, neboť nedávné dvoustleté výročí Vídeňského kongresu zaznamenalo mimo Českou republiku velký ohlas a vedlo k rozmnožení kvalitní odborné literatury nejen k této významné historické události, ale také k dějinám první čtvrtiny 19. století.

Uhlířova práce tento neutěšený stav do jisté míry napravuje, a to velmi přehledným, srozumitelným a v neposlední řadě mimořádně čtivým způsobem. Rozsáhlý text je rozdělen do pětadvaceti kapitol, což přispívá k čtenářově snadné orientaci v poměrně složité problematice představené na rozsáhlém teritoriu, neboť autor se nevěnuje jednomu či dvěma regionům, nýbrž všem oblastem Evropy, ve kterých docházelo k vážnému pnutí mezi vládami a opozicí. K přehlednosti zde slouží i to, že výklad není veden striktně po časové přímce, nýbrž že autor bere ohled i na jednotlivé regiony, kterým logicky vyčleňuje ucelené části své knihy, často i několik po sobě jdoucích kapitol. V jejich rámci se pak nebojí sáhnout k flashbackům, kdy se vrací zpět v čas, aby vysvětlil vývoj v daném státě či oblasti, pročež jako průvodců nejednou využívá i některých významných osobností.

Jestliže v první kapitole slouží Vídeňský kongres, který představoval mezník mezi napoleonskými válkami a následným obdobím míru, jako ideální výchozí bod celého příběhu, pak v té následující autor umně používá jednoho z nejvýznamnějších účastníků kongresu, Talleyranda, k analýze účasti Francie a současně i k jednomu z mnoha v knize přítomných návratů v čas, v tomto případě do období Velké francouzské revoluce a zejména prvního císařství. Talleyrandova kariéra tak autorovi slouží jako historická sonda, nezbytná pro pochopení francouzských dějin a opozičního hnutí po roce 1815. Těm jsou věnovány ještě kapitoly pět a šest, jmenovitě zasvěcené odporu části francouzské společnosti proti restaurovanému bourbonskému režimu. Odpor se projevil mimo jiné protivládními konspiracemi v tajných spolcích. Jak autor správně zdůrazňuje, jejich cíle měly primárně republikánský charakter, zatímco odkaz Napoleona I. po roce 1815 uvažoval. Absence bonapartismu jako reálné politické síly ve Francii pak autor využívá k jistému vychýlení

z hlavní dějové osy, a to směrem k otazníku, který visel nad smrtí Napoleona I. v roce 1821. Je však nutné dodat, že se jedná o odbočku pro čtenáře nanejvýš atraktivní.

Mezi výše uvedené části jsou včleněny kapitoly tři a čtyři. První z nich se zabývá Svatou aliancí, jejíž prohlášení bylo podepsáno v září 1815 a která se brzy stala symbolem protikonstituční politiky mnoha evropských států, vedených Ruskem, Rakouskem a Pruskem. Autor v této kapitole volí střízlivější přístup k hodnocení jejího významu v praktické rovině mezinárodních vztahů, než je v české historické produkci běžné, přesto lze polemizovat s tvrzením na straně 52, že Svatá aliance byla jedním ze dvou pilířů mezinárodního systému po roce 1815. To je však spíše interpretační záležitost. Poté autor přesouvá svoji pozornost na osobu rakouského ministra zahraničí Metternicha. Tento údajný „kočí Evropy“, což je známá, třebaže poněkud nadsazená Metternichova přezdívka použitá i pro název čtvrté kapitoly, je zde stejně jako Talleyrand využit k retrospektivnímu pohledu, v tomto případě na situaci Rakouska před rokem 1815.

Po výše zmíněném exkurzu do francouzských reálií se děj přesouvá přes sedmou kapitolu, věnovanou setkání evropských velmocí na prvním ze čtyř postnapoleonských kongresů v Cáchách v roce 1818, z Francie do Německa, aby ve třech následujících kapitolách bylo analyzováno téma raného německého nacionalismu. Zrod tohoto hnutí má kořeny v období napoleonských válek, se kterým je také spojen mýtus osvobozeneckých válek Němců proti Napoleonovi. Tento mýtus autor oprávněně zpochybňuje, aby poté čtenáře uvedl do problematiky studentských celoněmecky orientovaných spolků, takzvaných buršenshaftů. Jeden z jejich členů, Karl Ludwig Sand, v roce 1819 zavraždil tehdy známého dramatika Augusta von Kotzebue. Autor velmi správně hodnotí příčiny Kotzebuovy smrti, která byla po více jak jeden a půl staletí schována pod nánosem tendenčních tvrzení jako důsledek dramatikova údajného reakcionářství a špionáže pro cara.

Nepopiratelným a zásadním důsledkem tohoto incidentu byla reakce německých panovníků v podobě Karlovarských dekretů, kterými byly ještě roce 1819 omezeny univerzitní, spolkové a tiskové svobody v Německu, což zde nevyhnutelně vedlo k utlumení politického života. Je však otázkou, zda není poněkud přehnané autorovo tvrzení ze strany 149, že v důsledku těchto dekretů skončil i „veselý společenský ruch“, kdy „družná atmosféra ustoupila podezřívavosti“ v důsledku policejního špiclování a lidé hledali apolitické útočiště v klidu rodinného krbu. Zde by však bylo vhodné tuto biedermeierovskou tendenci kontextualizovat šířeji, a to spíše jako společenskou reakci na téměř čtvrtstoletí trvající války s revoluční a napoleonskou Francií než jako důsledek často přeceňované perzekuce německých vlád.

Z Německa je čtenářova pozornost vedena skrze Rakousko, kde byly velmi silně potlačovány projevy jakéhokoliv protirežimního smýšlení, na Apeninský poloostrov, který byl, na rozdíl od dnešní doby, politicky rozdroben mezi několik států. Někteří italští panovníci navíc nerespektovali ducha nové doby a vládli způsobem, který vyvolával odpor mnoha jejich poddaných. Ti se pak sdružovali do tajných spolků, z nichž dodnes nejznámější jsou karbonáři. Konspirace tajných společností zde vedla k revolucím v Království Obojí Sicílie a Piemontu v letech 1820–1821, o kterých tehdy jednali zástupci velmocí na kongresech v Opavě a Lublani a které byly nakonec potlačeny vojenskou intervencí Rakouska (kapitoly jedenáct až šestnáct). Někteří z těch, kteří brojili proti stávajícímu politickému řádu v Itálii,

dokonce skončili ve věznicí na Špilberku. Tomuto neutěšenému místu a několika jeho nedobrovolným obyvatelům věnuje autor celou sedmnáctou kapitolu, ve které zúročil své hluboké znalosti brněnských realii.

V jižní Evropě čtenář setrvá i na stránkách dalších tří kapitol, líčících osudy revolucí ve Španělsku a Portugalsku a povstání Řeků proti turecké nadvládě. Na Pyrenejském poloostrově došlo k těmto událostem v roce 1820, v Řecku pak o rok později. O neúspěchu liberálů ve Španělsku rozhodl kongres ve Veroně z roku 1822, který posvětil vojenskou intervenci Francie. Ta rozhodla o vítězství kontrarevoluce v Madridu. V Portugalsku naopak přítomnost britské válečné flotily umožnila dosažení kompromisu mezi panovníkem a liberální opozicí. A konečně Řekové díky intervenci tří z pěti evropských velmocí dosáhli na počátku 30. let úplné nezávislosti na Osmanské říši. Jak v Portugalsku, tak v Řecku se na stranu těch, kteří toužili po politických změnách, postavila tehdy nejliberálnější velmoc: Velká Británie. Jak však autor dokazuje v jednadvacáté kapitole, velmi trefně nazvané „Neklidné ostrovy“, tajné protivládní konspirace s násilnými cíli se nevyhnuly ani jí. Zde ovšem nakonec k žádné revoluci nedošlo, a to ze dvou důvodů: z krátkodobého hlediska pomohla bdělost policie, z dlouhodobého pak parlamentní reforma z roku 1832.

Na rozdíl od Portugalců a Řeků se žádné politické změny nedočkali ani Rusové a Poláci, žijící pod nadvládou cara. Těm jsou věnovány předposlední tři kapitoly, které líčí neúspěšné konspirace ruských a polských tajných spolků proti samoděržaví. Pokud již došlo k projevům otevřené neposlušnosti, jak se stalo především v případech povstání děkabristů z prosince 1825, nebylo pro cara příliš obtížné je zlikvidovat.

Knihu uzavírá pětadvacátá kapitola, sloužící jako stručný exkurz do dalšího revolučního víru let 1830–1831, kdy svoji nespokojenost s převládajícími pořádky dali jako první velmi hlasitě najevo obyvatelé Francie. Jejich úspěch z posledních červencových dnů vedl nejen k výměně panovnické dynastie na francouzském trůně a důležitým ústavním změnám, ale také k revolucím v Belgii, Itálii a Polsku. S většimi ohledy pak vůči svým panovníkům vystoupili i poddaní v některých německých státech.

Jak je z obsahu patrné, autor vsutku pokrývá všechny oblasti Evropy, ve kterých je možné vysledovat významnou politickou konspiraci proti stávajícím režimům. To vše navíc zasazuje do širšího rámce vojenských, hospodářských a sociálních dějin přelomu 18. a 19. století. Kromě výše uvedených marginálních výtek vyložene interpretací charakteru se v textu nevyskytují žádné faktografické chyby, což je u takto tematicky široce pojaté práce více než úctyhodné, ovšem na druhou stranu pochopitelné, neboť se jedná o výsledek autorova celoživotního zájmu o dějiny napoleonské a postnapoleonské Evropy, kterým věnoval i některé své dřívější publikace.¹ I díky tomuto zájmu a současně znalosti několika cizích jazyků mohl Uhlíř pro současnou knihu čerpat z velmi široké pramenové základny. Ta obsahuje nejen nejnovější produkci zahraničních odborníků, ale i dokumenty z několika evropských archivů. Výběr z použitých pramenů a literatury, uvedený na konci monografie, je svým rozsahem pro literaturu faktu pozoruhodný, ovšem přesto se stále

1 Dušan UHLÍŘ, *Slunce nad Slavkovem*, Třebíč 2010, původně Praha 1984, a TÝŽ, *Slezský šlechtic Felix Lichnovský*, Praha – Litomyšl 2009.

skutečně jedná o „pouhý“ výběr toho nejvýznamnějšího, co autor ve svém dosavadním badatelském úsilí k této době prostudoval.

Závěrem lze konstatovat, že nejnovější historický exkurz profesora Dušana Uhlíře je nanejvýš fundovaným, zajímavým a čtivým pokusem o zhodnocení sice krátkého a v českém prostředí polozapomenutého, avšak rozhodně ne bezvýznamného období evropských dějin. Bezpochyby se jedná o mistrný způsob popularizace minulosti, který může zaujmout nejen laickou veřejnost, ale také studenty historie a profesní historiky.

Miroslav Šedivý

Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiří MALÍŘ (edd.)

Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894

(= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 114)

Nach editorischen Vorarbeiten von Antonín Okáč.

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2016, 1138 s., ISBN 978-3-205-20067-3.

Autentické konzervativní politické a historické myšlení s nádechem věčné platnosti a stále nejistoty zároveň bylo a je u nás Popelkou. Minulá i současná česká společnost nerada čte a poslouchá muže, kteří psali a říkali nahlas skeptické, kriticky nepřijemné soudy o nás samých a měli vyhraněný názor i na minulé děje. Bylo jich vždy poskrovnu a i jejich politická praxe se málokdy ohlížela na většinové názory a myšlení. Jedním z takových mužů minulosti, který byl spojen pupeční šňůrou s habsburskou monarchií, katolickou Moravou a její konzervativně smýšlející aristokracií byl hrabě Egbert Belcredi, který žil v letech 1816 až 1894. I profesionálním historikům moderní doby vytane na mysli při vyřčení jména Belcredi spíše postava Egbertova mladšího bratra Richarda, který byl v letech 1865 až 1867 rakouským ministerským předsedou. Richardovo působení ve vysoké politice nebylo nikterak šťastné, což i bratr v denících charakterizoval jako ministrování „bez energie“. S jeho jménem bude asi již navždy spojeno sistování Schmerlingovy ústavy v roce 1865 a nakonec i vážná vnitropolitická krize po drtivé rakouské porážce u Hradce Králové o rok později. Řešení této hluboké vnitropolitické a státoprávní krize bylo ale císařem přenecháno, jak známo, nikoliv zdrženlivému moravskému aristokratovi Richardu Belcredimu, ale nerakušanovi, bývalému saskému ministerskému předsedovi a Bismarckovu protihráči Friedrichu Ferdinandu Beustovi.

Nicméně Egbert Belcredi do politiky také významně zasáhl. Nebyl sice nikdy, tak jako bratr, ministerským předsedou, ani ministrem nebo místodržitelem. Byl „jenom“ poslancem moravského zemského sněmu a předsedícím moravského zemského výboru a také členem poslanecké sněmovny říšské rady, kde náležel více méně zcela formálně do tzv. českého klubu a zde se mimo jiné podílel na vyhodnocení ankety o dělnické otázky. Do otevřených státoprávních bojů se tak jako například smečenský pán hrabě Jindřich Clam Martinic či děčínský Leo Thun-Hohenstein s ústavověrnými liberály nikdy nepouštěl. Přesto byl označován dobovým německým liberálním tiskem za státoprávníka, federalistu, feudála či klerikála. Tyto a jiné z hlediska liberálů pejorativní nálepky byly přisuzovány ve

vrcholné liberální éře jejich konzervativním politickým odpůrcům z českých zemí za jejich politické a státoprávní názory. Za nimi ovšem stála, jak se po roce 1879 ukázalo, mlčící většina prostého katolického obyvatelstva českých a alpských zemí. Tato mlčící většina, která výrazně promluvila do parlamentní politiky po úpravě volebních řádů v roce 1882, kdy svrhla dle Belcrediho mínění „velkopřemyslnicko-židovské“ panování německých liberálů a jala se – už jen v Předlitavsku – napravovat „škody“, které dle jejich soudu liberálové napáchali v živnostenské a sociální politice.

Hrabě Egbert Belcredi nebyl jistě ani vyloženým klerikálem, natož (podle vídeňského liberálního tisku) zatvrzelým feudálem. Vždyť to byl právě on, kdo na zasedání moravského zemského sněmu v roce 1848 navrhl zrušení šlechtických titulů. Nebyl ani příznivcem českého nacionálního programu, když opět za revoluce v roce 1848 jasně deklaroval nesouhlas s pražskými peticemi a vždy se zasazoval za samostatnou moravskou politiku vůči Vídni, respektive císaři a za uskutečnění voleb do frankfurtského národního shromáždění na území českých zemí. Byl především moravským patriotem, který rozuměl a četl česky, a který se jako zámecký pán v Líšni u Brna a v Jimramově na Českomoravské vysočině, kde jeho rodina vedla po roce 1781 vzornou náboženskou toleranční politiku, dovedl vždy solidarizovat s „venkovským lidem“. Vždy usiloval (nejen na tomto malém prostoru rodinných velkostatků) o smíření mezi náboženstvími, třídami a stranami (rodinná hrobka Belcrediů se nachází v Jimramově vedle propojeného katolického a protestantského hřbitova).

Jak píše Lothar Hoebelt, jeden z vydavatelů Belcrediho deníkových záznamů, ve skvěle koncipované předmluvě, mnohé premisy českého politického programu a českého národního myšlení posuzoval tento moravský konzervavec, jak jinak, zcela skepticky, což platilo o účelu pasivní rezistence českých poslanců vůči říšské radě a také o národoveckých představách o vlastní minulosti. K tehdy živým debatám o důsledcích porážky protestantů na Bílé hoře a divokým spekulacím, co by nastalo, kdyby Katolická liga byla poražena a Fridrich Falcký by ovládl české země, dodával, že, kdyby se tak stalo, už by byly české země přeci dávno „germanizovány“ anebo by sdílely v horším případě osud polabských Slovanů. Jeho nejvěrnějším spojencem nebyl dle deníkových záznamů nikdo z moravských a českých aristokratických soukmenovců, protože sám sebe definoval jako „aristokrata rodem, demokrata smýšlením“, ale nakonec jen a jen moravský venkovský katolický lid, respektive místní faráři a sedláci. Ti bez řečí, důsledně a vytrvale dovedli vzdorovat „omnipotentnímu“ státu, tedy všemocné moderní státní byrokracii a všeobecné (městské) pokrokařské euforii, která opět podle Belcrediho deníkově zaznamenaného nočního přemýšlení, nakonec dovedla společnost v habsburské monarchii na počátku 80. let 19. století na pokraj skutečné „sociální revoluce“.

Není proto divu, že Egbert Belcredi ctil ze současníků především ideologa moderních katolíků barona Karla von Vogelsanga a svého času šéfredaktora listu *Vaterland* a také rudého prince Aloyse Liechtensteina a se sympatiemi sledoval i Luegerův vídeňský politický vzestup. Umíral v době, kdy mu po desetiletích (nejen deníkových) lamentací, zoufání, ale i obrovských výdajů na vydávání konzervativně katolického tisku („*Vaterland*“ ve Vídni, „*Hlas*“ v Brně) a vyloženého pesimismu k výsledkům vlastního konání (*Das Blatt ist zu gut und das Publikum zu dumm*) konečně i politická každodennost dávala za pravdu,

že „odklon od křesťanství“ byl zastaven, že sociální politika byla a je nutnou součástí státní politiky, že liberálové byli poraženi a jejich strany se rozpadly a že na jejich místo kromě nacionalistů a sociálních demokratů nastupovali sebevědomí křesťanští sociálové a agrárníci, tedy (konečně) politicky probuzený katolický venkov, kterému věnoval své nemalé intelektuální a organizační síly například zakládáním četných politických spolků a tiskovin. Zkratka a dobře, jeho zcela konkrétní politické předsevzetí z konce sedmdesátých let 19. století, které svědčil nejen deníku, a které zcela jednoduše znělo, „wir müssen die Bauern mobil machen“, se stalo v 90. letech 19. století skutečností.

Druhým neméně „smutným hrdinou“ této edice je učitel, historik, archivář, v 50. letech 20. století závozník či později dokumentarista geologické služby a hlavně i za socialismu praktikující katolík Antonín Okáč (1908–1986). Jeho nezměrným úsilím v době trestající jakékoliv veřejné projevy katolictví vznikl přepis Belcrediho deníkových zápisků a jeho bohaté korespondence napříč stavy a dobou. Antonín Okáč, který si až po studiích na brněnské Masarykově univerzitě (jeho učitelem byl například Rudolf Urbánek) rozšířil intelektuální a praktické obzory i o germanistiku a učitelství na středních školách, pilně přepisoval deníky, a to i v době, kdy jeho pětičlenná rodina dřela – i v důsledku zcela osobně motivované nepřízně kolegů z brněnské pobočky Historického ústavu ČSAV – bídla a kdy jeho žena psala ze zoufalství dokonce manželce prezidenta Antonína Zápotockého Marii (marné) dopisy o pomoc. Jeho osud byl v mnohém tak podobný životnímu a profesionálnímu údělu Františka Kutnara, ovšem s tím rozdílem, že z rozsáhlého historicko-archivního výzkumu mohl Antonín Okáč publikovat v dobách politického tání většinou jen části či střípky textů, popřípadě v omezeném neprodejném nákladu a někdy i pod vypůjčeným jménem, což se nakonec týkalo i zhotovených přepisů a kritické interpretace Belcrediho deníků.

Péčí Okáčových synů a nyní i tří rakouských a českých zkušených editorů-historiků, vyšlo jeho nevydané obří ediční dílo v parádní špičkové úpravě v prestižním německo-rakouském nakladatelství Böhlau. Až nyní, po mnoha desetiletích přináší široké badatelské veřejnosti množství nových poznatků ze zákulisí císařské politiky (například odkrývá pozadí vzniku tzv. Říjnového diplomu z roku 1860) či církevní (spory s olomouckým arcibiskupem kolem oživení Velehradu jako poutního místa či udělování kardinálských klobouků), sněmovní a parlamentní či vydavatelské politiky (zvláště s ohledem na snahu udržet konzervativní hlásnou troubu listu Vaterland při pravidelném životě, což se nakonec po padesát let dařilo).

Z Belcrediho deníků sice vyzařuje především zklamání z neustálého lidského selhávání, z nevzdělanosti urozených i neurozených vrstevníků, přinášejí ale zcela zásadní poznatky a odkrývají nové souvislosti pro řešení zcela kardinálních otázek moderního historického výzkumu. Mezi ně patří začlenění aristokracie do porevoluční společnosti, skutečná tvář liberálního panování (jeden citát z deníku za všechny: „Pokud chce někdo skutečně užívat svobody, volají liberálové okamžitě policii“), vznik politické veřejnosti na venkově, dodržování či ohýbání ústavy v politické praxi rakouského parlamentarismu, obtížné prosazování nejhlubších základů státní sociální politiky alespoň pro továrenský a hornický proletariát, mnohvrstevnaté formování křesťansko-sociálního tábora či

komplikovaný vztah mezi českou a moravskou politickou reprezentací.

Z hlediska kritického editorského vkladu nelze edici v podstatě vůbec nic vytknout. Poznámky pod čarou vysvětlují dokonale a v úplnosti dobové personálie a příbuzenské a jiné vztahy, poměry u císařského dvora nebo v prostředí rakouské i evropské aristokracie, názory církevních kruhů či liberálních politiků. Nechybí ani překlady hojných (a již pozapomenutých) řeckých a latinských citátů s přesným odkazem na dílo a autora. Jedinou chybičku lze po přečtení celé obří edice odhalit jen v jedné poznámce pod čarou v názvu titulu znojemských konzervativních novin (místo Znaimer Beobachter je na s. 23 uveden Botschafter), a to je také vše.

S touto edicí je radost pracovat, a to i díky vynikajícím vstupním studiím z pera profesora vídeňské univerzity Lothara Hoebelta (Edgert Belcredi – „pravý“ konzervativce) a profesora Masarykovy univerzity Jiřího Malíře (Okáčův precizní biogram) a také díky jmennému rejstříku a jedinečnému bibliografickému přehledu vydaných pozůstalostí a odborných děl týkajících se „šlechtického“ výzkumu. Co jediné může ztížit masové využití této edice badateli nejen 19. století, je pouze a jenom její velmi exkluzivní cena.

Milan Hlavačka

Martin MINAŘÍK

V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945

Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017, 368 s., ISBN 978-80-7415-158-3.

Jak prozrazuje již podtitul recenzované knihy, jsou jejím tématem dějiny smíchovského pivovaru v době od jeho založení do konce druhé světové války. Autor publikace patří mezi mladé hospodářské a sociální historiky a daným tématem se zabýval delší dobu. Dal si za cíl především „obohatit českou historiografii o komplexní pojednání založené na moderních metodách oboru dějin podnikání (business history), zasazující strategii firmy... do interakce s konkurenčním a širším sociálním prostředím“ (s. 10). Tento cíl se mu podle názoru recenzenta povedlo zdařile naplnit.

Pro obsahovou strukturu knihy zvolil autor řazení tematické a chronologické. To první je prezentováno dvěma kontextualizačními kapitolami. První z nich se zabývá tradicemi pivovarnictví. Analyzuje vývoj technologií vaření piva, velikost pivního trhu a jeho proměny, symbolický význam hospody a samotného pití piva v české společnosti. Druhá z kapitol („Češi a Němci v habsburské monarchii“) seznamuje čtenáře se základními trendy vývoje česko-německých vztahů, do nichž zásadní měrou promlouvala vedle politických událostí (vnitropolitického i zahraničně politického charakteru) česká hospodářská emancipace, jejímž výrazem bylo i založení smíchovského pivovaru.

První dvě kapitoly otevírají prostor pro následující čtyři, které jsou řazeny chronologicky podle základních etap vývoje pivovaru a představují obsahové jádro knihy. První z nich („Založení Akcionářského pivovaru na Smíchově“) se zabývá vznikem firmy. V předchozí kapitole vylíčené obecné národnostní poměry aplikuje na prostředí samostatné obce Smíchova. V něm docházelo pozvolna k růstu českého živlu, zejména v nejnižší volební kurii. Politická převaha tak byla na německé straně a jedním z cílů

založení Akcionářského pivovaru byla snaha o získání zastoupení ve vyšších kuriích, což se podařilo. Autor přesvědčivě dokládá vyhraněnou národnostní pozici nového podniku, který z této skutečnosti od počátku vycházel při tvorbě jedné ze svých základních strategií značky. Následující tři kapitoly se odvíjejí od chronologického vývoje. Jejich názvy byly zvoleny velmi vhodně a obsahují základní sdělení o daném období: „Etablování na trhu a základní směry podnikatelské strategie (roky 1869–1891)“, „Mezi největšími pivovary monarchie (léta 1891–1918)“ a „Pivovarskou jedničkou (roky 1918–1945)“.

Tematicky se kniha zabývá všemi aspekty fungování smíchovského pivovaru. Recenze se zaměří na ty nejzajímavější: První z nich je majetková struktura společnosti a z ní vyplývající mechanismy vnitřního rozhodování a obsazování správní rady a vedení. Minařík pečlivě mapuje vývoj statutárních orgánů (správní rady a valné hromady) během sledovaného období. Stanovy společnosti důsledně cílily na středostavovské skupiny. Možnost hlasovat na valné hromadě byla omezena na určitý počet držených akcií, což eliminovalo drobné akcionáře. Sílu těch velkých naopak limitoval maximální možný počet hlasů jednoho akcionáře na valné hromadě (akcie přes tento limit již z hlediska hlasování nic nepřinášely). Ačkoli to vlastníci obcházeli (hlasovali jménem např. svých příbuzných, kteří drželi další akcie), za celou dobu se nikomu nepodařilo ovládnout většinu a tento stav ani nikdy nehrozil. Autor správně podotýká, že to bylo jedno z klíčových rozhodnutí, které pivovar uchránilo od (z hlediska národnostního profilu společnosti nechtěného) zájmu vídeňských velkobank. Ty by z ekonomického hlediska jistě měly o prosperující společnost velký zájem (s. 177). Akcie byly cíleně roztržštěné a akcionáři museli chtít nechtě hledat kompromisy. V případě smíchovského pivovaru byly tyto kompromisy však natolik efektivní, že by se spíše dalo hovořit o synergickém efektu.

Druhou důležitou oblastí zájmu autora byl národnostní profil společnosti. Ta vznikala jako česká, měla na tom založeno odůvodnění svého vzniku a existence (samozřejmě vedle primárního úkolu vařit pivo). Ve správní radě nezasedla ani jedna osoba německé národnosti až do druhé světové války (kdy se tak událo po zásahu okupační moci, s. 316). Tuto nacionální profilaci pivovar úspěšně využíval jako jednu z klíčových obchodních strategií a postavil na ni svou značku – pít smíchovské bylo výrazem národního cítění. Minařík k tomu správně poznamenává, že se tak pivovaru téměř od počátku podařilo dosáhnout dnešního vysněného cíle marketingových strategií – hluboké identifikace zákazníka s produktem (s. 81–82, 351). Ostatně raketový růst pivovaru v 90. letech odstartovala spektakulárně úspěšná účast na jubilejní zemské výstavě, odehrávající se roku 1891 ve vyhraněně nacionální atmosféře (s. 122–142).

Další zajímavou oblast představují ekonomické výsledky firmy a její podnikatelská strategie. Z hlediska výsledků nelze hovořit o ničem jiném, než o masivním úspěchu. Kromě jediného roku neskončil pivovar nikdy ve ztrátě, v drtivé většině sledovaného období se mu dařilo zvyšovat produkci (ve třicátých letech se dopracoval do pozice jedničky na trhu, propad v prvních krizových letech byl ve srovnání s konkurencí marginální). Správní radě se po celou dobu dařilo přesvědčit akcionáře o ponechání části čistého ročního zisku (obvykle minimálně ve výši 20 %) ve firmě a pivovar tak ke své expanzi většinou nepotřeboval krytí úvěry. I přesto díky poměrně velmi malému akciovému kapitálu (v poměru k produkci,

resp. tržbám) dosahovaly dividendy v procentuálním vyjádření až astronomických hodnot (nezřídka i kolem 80 % nominální ceny akcie, s. 322). Je zvláštní, že tato skutečnost nijak zásadně nenarušila pověst smíchovského jako „proletářské desítky“, která byla postavena zejména na vynikajícím poměru mezi kvalitou a cenou. V důsledku tohoto vnímání a zdůrazňování české nacionální orientace firmy nemusel pivovar nikdy nijak zásadně bojovat o zákazníky nebo se uchýlovat ke strategiím dumpingových cen či jiných výhod pro hostinské (jako jiné pivovary). Minařík na několika místech zdůrazňuje pozoruhodnou skutečnost, že pivovar spíše naopak často nové zájemce z řad hostinských odmítal, protože nechtěl, aby si blízko sebe konkurovaly dvě hospody se smíchovským pivem. Stejně tak mu velký zájem umožňoval snadno nahradit hostinské, kteří od něj odešli, což se však nestávalo příliš často.

Smíchovský pivovar patřil již na počátku 20. století mezi největší pivovary monarchie, v Československu byl dlouho po měšťanském pivovaru v Plzni dvojkou na trhu. Ve 30. letech se během hospodářské deprese vyvíjel na pozici jedničky. Minařík již dříve ve svých pracích skvěle analyzoval strategii poskytování úvěru hostinským, které přineslo pivovaru snovou expanzi právě ve 30. letech, kdy jiné pivovary od tohoto nástroje v důsledku krize naopak ustupovaly.¹ V recenzované publikaci autor toto téma opět rozebírá a dovedně začleňuje do líčení celkového vývoje firmy.

Poslední pro recenzenta velmi zajímavou oblastí výzkumu je přístup k technologickým inovacím. Smíchovský pivovar se prakticky po celé sledované období držel strategie technologického následovnictví (nechával tedy nové technologie vyzkoušet napřed konkurenci a projít lety zkoušek, během nichž se ukázal jejich opravdový přínos a trvanlivost). Tuto taktiku opustil až ve druhé polovině 30. let, kdy se naopak stal jedním z nejmodernějších pivovarů minimálně ve střední Evropě. Technologické následovnictví se tedy dlouhodobě bohatě vyplatilo a pivovar může být ukázkou toho, jak i firma, která není na špičce inovací, může velmi dobře prosperovat (s. 352).

Hodnocení recenzované knihy vyznívá veskrze pozitivně. Publikace zdařile používá metody moderních hospodářských a sociálních dějin. Autor vycházel z velkého množství archivního materiálu, dobového tisku i odborné literatury. Jeho závěry jsou cenné zejména tím, že si na jedné straně uvědomuje atypičnost vývoje smíchovského pivovaru, ale současně správně identifikuje rysy společné celému pivovarnickému průmyslu a onen „specifický příběh“ do těchto rysů zdařile zasazuje. Některé závěry jsou vynikající a do značné míry překvapivé (např. zmiňované analýzy strategie technologického následovnictví či hostinského úvěru) a nabourávají tak u neodborníků vžitou představu o pivovarnictví jako oboru, v němž se mnoho nového neděje. Přínosná je také profesní analýza osobností ve správné radě. Ta ukazuje, že se jednalo o příslušníky především vyšších středních tříd, odkrývá však také, že se obvykle jednalo o skutečné elity nejen pivovarnického oboru.

Máme-li hovořit o slabších místech publikace, je to podle názoru recenzenta poněkud upozaděné vnímání některých zajímavých, poněkud kontroverzních aspektů fungování

1 Martin MINAŘÍK, *Manažerský sen. Expanze firmy v době hospodářské krize. Příklad Akciového pivovaru na Smíchově*, in: Eduard KUBŮ – Jindřich SOUKUP – Jiří ŠOUŠA (eds.), *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*, Praha - Pelhřimov 2015, s. 303-316.

smíchovského pivovaru. Tak například část zakladatelů nové firmy zakoupila rok před jejím založením budoucí pozemky. Ty následně prodali pivovaru za dvojnásobnou hodnotu v podobě akcií. Byl to od nich samozřejmě podnikatelský risk (pivovar mohl i zkrachovat), nominálně však získali z investice během jediného roku dvojnásobný výnos. Připočteme-li k tomu skutečnost, že tržní cena akcií se již po první dekádě začala pohybovat na úrovni vyšší, než byla cena nominální, a zohledníme-li velmi nízký akciový kapitál smíchovského pivovaru, generující při velkých ziscích dividendy ve výši desítek procent, jednalo se o obchod bezpochyby výhodný. Autor však tuto transakci téměř neanalyzuje (s. 53).

Stejně tak by bylo vhodné věnovat větší prostor chování smíchovského pivovaru vůči konkurenci. To bylo totiž často značně tvrdé a dalo by se dnešními slovy označit i za využívání (nikoli zneužívání) dominantní pozice na pražském trhu. Je to zjevné např. z postoje pivovaru vůči kartelovým dohodám. Před první světovou válkou, kdy měl pivovar téměř naplněné kapacity a prostor pro expanzi výroby byl omezený, byl jedním z iniciátorů a zastánců kartelové dohody. Naopak za první republiky, kdy neustále zvyšoval výstav piva, se změnil v odpůrce podobných smluv a podřídil se jim až po zásahu státu. Byl to od vedení akciové společnosti (myslící na zájmy firmy) logický a správný postup, je však současně nepochybné, že vůči slabším hráčům na trhu postupovala firma v podstatě bez ohledů.

Kniha Martina Minaříka *V národních barvách* patří mezi zdařilé počiny. Doporučit ji lze nejenom zájemcům o pivovarnictví, ale obecně badatelům v oblasti hospodářských, sociálních dějin a speciálně dějin firemních. Publikace úspěšně zaplňuje dosavadní mezeru v bádání, obsahuje řadu překvapivých informací a silných závěrů.

Jan Slavíček

Jan ŠIMEK

Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost

Praha, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2016, 268 s., ISBN 978-80-86935-35-5.

Publikace, u jejíhož zrodu stála jak erudice a zájem autora, tak bohatství dosud nevytěženého obrazového materiálu, fotografií a stavebních plánů, znamená další zdravý průlom do stále přetrvávající situace, kdy pod pojmem dějiny školství byly a jsou rozuměny převážně dějiny učitelstva. V úvodu knihy *Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost* autor jasně definuje předmět svého studia a přístup: zajímá ho „fenomén školních budov z hlediska jejich funkce, tedy coby prostoru pro realizaci vzdělávacího procesu“ (s. 10). Vzhledem k tomu, že se jedná o první takto koncipovanou a vymezenou práci, soustředil se Jan Šimek jen na budovy základních škol.

V periodizaci spisu vyšel z proměn školství daných legislativou. Práce, zahrnující období od tereziánské školské reformy po rok 1989, je tak rozdělena na pět částí, přičemž poslední tvoří stručné pojednání o školní architektuře po sametové revoluci. Autor se soustředil na vývoj školské architektury v českých zemích, nicméně přihlédl i k vývoji na Slovensku, ba zařadil krátký exkurz do bavorských škol na konci 18. století, kde využil

zdravotního katechismu Bernarda Christopha Fausta v německých originálech i českých překladech (u nás s touto problematikou pracuje Daniela Tinková)¹.

Velmi kvalitní a široká heuristická základna (soupis pramenů a literatury čítá plných sedm stran), obsahující normativní prameny, prameny úřední povahy i prameny statistické, včetně oněch z konce 18. století, memoárovou literaturu vydanou i nevydanou, pedagogická a architektonická periodika. Autor shromáždil velký objem obrazového materiálu, fotografií, dobových kreseb a vzorových plánů škol (bezděky tak připravil půdu badatelům, kteří by se rozhodli zabývat vývojem školské stavební dokumentace od posledních desetiletí 18. do začátku 21. století). Těžil ze sbírek svého domovského Národního pedagogického muzea a knihovny v Praze, jakož i ze sbírek Národního archivu, několika státních okresních archivů, rozličných knihoven i soukromých sbírek. Bohatý a typologicky rozličný pramenný materiál, jeho kvalitní kritika a velmi dobrá orientace v sekundární literatuře umožnily zkoumat zvolenou problematiku v širším historickém kontextu.

První část „Období ‚staré školy‘ (1774–1869)“ vychází primárně z tvořivého vytěžení Felbigerovy *Metodní knihy* z roku 1775 (tento postup naznačil v roce 2013 Michal Kneblík)², kde se Šimek soustředil na pasáže zmiňující nároky na školní budovu, ať „školní světnici“ či učitelův příbytek ve školní budově. Sáhl rovněž k vytěžení v českém prostředí v podstatě neznámého spisu uherského evangelického kazatele a učitele Gabriela Balšoviče. Pokud se týče dalšího legislativního dokumentu souvisejícího se školstvím, zákona z roku 1805, autor se soustředil na představy o školních budovách obsažených v XIX. oddílu Politického zřízení obecních škol. Je to zřejmě v historiografii českého školství poprvé, kdy byl historiky nepříliš oblíbený zákon analyzován z tohoto hlediska. „Tvrdá“ fakta obsažená v legislativě a dalších normativních pramenech, v úředních pramenech včetně školních kronik, jsou doplněna údaji obsaženými v memoárové literatuře. Autor pracoval nejen s notoricky známým veršovaným životopisem a školními deníky J. J. Ryby, či vzpomínkami Františka Weniga, K. V. Adámka, ale použil i děl dalších, méně známých autorů. Pozornost věnoval jak školám ve velkých městech (v případě Prahy vychází z pozapomenutého díla J. Dolenského), ale i menším městským školám, které opět analyzoval z hlediska jejich funkce a reálného života v jejich zdech.

Druhá kapitola cílí na „Období ‚nové školy‘ (1869–1918)“. Autor oprávněně ocenil význam Hasnerova zákona, a to nejen pokud se týká výstavby školních budov. Ze stavebního hlediska byly novinkou např. zemské subvence a zákon o zřizování škol z roku 1870, jenž mj. počítal, opět v souvislosti se zněním Hasnerova zákona, s výstavbou tělocvičny. Autor přehledně uvádí všechny důležité změny související se změnami ve společnosti: ideu městské školy jako „paláce vzdělanosti“, ale i proměny venkovské školy. Konkrétní situaci po vydání Hasnerova zákona dokládají v oblasti školského stavebnictví stavby „z úředního donucení“ i autentické reakce jazykově české učitelské veřejnosti, která k zákonu zaujala vesměs negativní

1 Daniela TINKOVÁ, *Tělo, obraz duše*, in: Milena Lenderová – Vladan Hanulík – Daniela Tinková (eds.), *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 111–130. Zde i další literatura.

2 Michal KNEBLÍK, *Škola mezi disciplínou těla a ducha. Triviální školy v Čechách 1774–1800*, in: M. Lenderová – V. Hanulík – D. Tinková (eds.), *Dějiny těla*, s. 131–148.

stanovisko. Příznačná je rovněž informace o „vzorové škole“, poprvé představené na Světové výstavě ve Vídni v roce 1873: Je ale opravdu možné tvrdit, že v českých zemích získala tato myšlenka ohlas spíše v německojazyčných oblastech? Definitivní odpověď by mohl přinést další výzkum této zajímavé problematiky. Autor k němu učinil první krok, když v předložené publikaci věnoval přiměřenou pozornost i menšinovému školství.

„Tradice a moderna: školní budovy v meziválečném a poválečném období (1918–1948)“ je název další kapitoly. Vznik samostatného československého státu nepřinesl v oblasti organizace školství v podstatě žádné změny. I zde nadále platily rakousko-uherské normy, přijato bylo jen několik dílčích opatření. Platila i stará nařízení týkající se školních budov, neměnily se ani stavební zákony. To, co (nejen) školní architekturu významně ovlivnilo, byly radikální změny ve stavebních materiálech a moderní stavební styly, především funkcionalismus. A samozřejmě i fakt, že se stavbám školních budov věnovala řada renomovaných architektů. Postupující medikalizace společnosti pak přinesla zvýšený akcent na hygienu v podobě zavedení přezouvání a šaten na odkládání svrchního oděvu, situovaných na chodbu. Autor si rovněž všímá různých konceptů dispozičního řešení školních budov a oživení koncepce „vzorné“ školní budovy, s níž tentokrát přišli učitelé. V období první republiky to bylo reformní pedagogické hnutí a z něj vycházející nové nároky na školní budovy, jež našly své místo v představách Reformní komise při Škole vysokých studií pedagogických a ve vzniku „pokusných reformních škol obecných“.

Čtvrtá kapitola „Období socialistické školy (1948–1989)“ přibližuje „hlubokou orbu“, která v souvislosti s převratem v roce 1948 poznamenala všechny oblasti soukromého i veřejného života. Projevila se i ve školství, potažmo v architektuře školních budov, v nichž bylo třeba počítat mj. s nově zřizovanými školními družinami. Velikášskému nápadu „jednotné školy“ odzvonily hospodářské potíže, vzdělání bylo opět zkráceno a jeho kvalita nezadržitelně klesala, což neřešily další, často arbitrárně přijímané reformy. Zatímco školy stavěné v prvních poválečných letech byly ještě ovlivněny myšlenkami meziválečné reformní pedagogiky, od konce 40. let, kdy se školská výstavba stala součástí pětiletka, jež plánovaly grandiózní počty nových školních budov, bylo třeba sáhnout k typizaci celých školských objektů. Znamenalo to „provádění staveb podle jednotných zásad pedagogických, hygienických a architektonických“ (s. 222). Později šel vývoj od monobloků k pavilonovým typům, resp. koncentrovaným blokům škol. Typizace tuto oblast architektury výrazně poznamenala, přesto se i v tomto období objevovaly ojedinělé experimentální projekty. Navzdory velkým investicím, které směřovaly do školství, se nepodařilo úplně odstranit nedostatek učeben, jenž byl až do roku 1989 řešen střídavým vyučováním. Možno doplnit, že druhým řešením byl „vývoz“ děti z přeplněných městských škol do učeben zrušených škol v nejbližších vesnicích.

Čtvrtá kapitola je, stejně jako kapitoly předcházející, logicky členěná, čtivá a zajímavá, nicméně zde čtenář postrádá onu mnohohrstevnatost výpovědí – chybí zde totiž svědectví pramenů osobní povahy. Otázka, jaký byl postoj samotných učitelů (nikoli postoj veřejně prezentovaný, postižitelný v jásavých referátech denního, stavovského i odborného tisku či ve školních kronikách: učitelé epochy reálného socialismu disidenty rozhodně nebyli), ať k typizovaným objektům, tak k ojedinělým experimentům. Odpověď by patrně

přinesly objektivní vzpomínky učitelů působících v druhé polovině 20. věku. Písemné patrně ještě neexistují, možná by se nabízelo využití ústních výpovědí pamětníků.

Publikaci uzavírá stručný nástin vývoje v „Období po roce 1989“. Autor nabízí přehled legislativních změn, které přinesla demokratizace společnosti; důležitá byla decentralizace školské správy provedená v rámci reformy veřejné správy. Typizace školních budov přestala být závazná, přesto, až na výjimky (Hovorčovice, okres Praha-východ, Líbeznice v okrese Praha-východ), nevznikly objekty, které by budily pozornost (případně diskusi či protesty).

Pozoruhodná a bohatá obrazová dokumentace, která celou publikaci provází, je provázaná s textem, nikde nepůsobí samoúčelně. Cenné informace přináší i pečlivě zpracované popisky. Knihu, důkladně a čtivě analyzující zatím nezpracovanou problematiku v dlouhém trvání, lze považovat za mimořádně cenný příspěvek k dějinám školství nahlížený vítanou optikou dějin hmotné kultury.

Milena Lenderová

Jiří HNILICA

Fenomén Dijon. Století českých maturit ve Francii

Karolinum, Praha 2017, 510 s., ISBN 978-80-246-3514-9 (brož.),
ISBN 978-80-246-3528-6 (pdf).

V knize *Fenomén Dijon* se Jiří Hnilica rozhodl zpracovat osudy českých (československých) sekcí na francouzských středních školách v Dijonu, Nîmes a Saint-Germain-en-Laye od jejich počátků (od vzniku samostatného Československa) do současnosti. Pozornost věnoval i obdobím 1940–1945, 1948–1965 a 1974–1989, kdy politická situace vedla k přerušení jejich působení. Autorovi nešlo jen o postižení vývoje těchto významných činitelů česko(slovensko)-francouzské spolupráce, o vysvětlení vývoje studijních plánů, problémů a osudů absolventů, ale i o vyvrácení některých mýtů, „které se pojí s česko-francouzskými vztahy 20. století“ (s. 10). Jeho cílem bylo „podat pokud možno úplný obraz historie českých (československých) sekcí na pozadí česko(slovensko)-francouzských kulturních vztahů v průběhu celého století jejich existence – od založení roku 1920 do současnosti“ (s. 11). Snaha vřadit existenci a působení sekcí do širšího vývoje mezinárodních politických, kulturních a částečně i ekonomických relací, výzkum „kulturního“ rozměru zahraniční politiky a diplomacie, srovnání vývoje školských systémů a formování elit prostřednictvím střední školy dává této publikaci v podstatě rozměr syntézy. Nezanedbatelná je rovněž třetí rovina výzkumu, postižitelná v šesté a především v osmé kapitole, na jejímž konci stojí kolektivní biografie studentů-„sektářů“, sledování jejich původu, postojů a osudů po složení maturity na některém z těchto francouzských lyceí.

Na první pohled upoutá velmi široká heuristická základna. Autor vytěžil archivní prameny francouzské (Archives du Ministère des affaires étrangères, Centre des archives diplomatiques, Archives d'Institut d'Études slaves, francouzské regionální archivy nacházející se v Dijonu a Nîmes), archivy české (Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Národní

archiv Praha, Archiv hlavního města Prahy atd.), slovenské i archivy soukromé. Svě zdroje rozšířil o rozhovory s pamětníky, informace z dobových novin a časopisů, z memoárů politiků i umělců, z dobové literatury. Rozsáhlý je i soupis sekundární literatury české, francouzské i anglické provenience.

Spis je členěn do osmi kapitol, vedle nichž obsahuje úvod a syntetizující závěr. První kapitola „Francie a Československo: kultura, školství, politika“ je rekapitulací vývoje politických a kulturních vztahů a vojenské spolupráce mezi novým československým státem a Francií. Autor tuto problematiku zkoumá v širokém kontextu mezinárodního vývoje po první světové válce. Pracuje se symbolickým a kulturním kapitálem Francie v českém prostředí, současně poukazuje na nejednoznačnost přijímání tohoto obrazu Francie, a to jak některými politickými stranami, tak částí veřejnosti. Zdůrazňuje, že to byli právě absolventi československých sekcí, kteří si vytvořili k česko-francouzským vztahům, především na konci 30. a ve 40. letech dvacátého století, kritičtější postoj. Všimá si institucionalizace organizačního a finančního zajištění vzájemné spolupráce, propagace Československé republiky ve Francii a naopak. Pozornost věnuje i klíčovému osobnostem této kulturní výměny, především Ferdinandu Špiškoví, a roli Francouzského institutu v Praze.

Druhá kapitola „Od burgundské révy k české maturitě“ analyzuje peripetie zřízení první středoškolské sekce při Carnotově lyceu v Dijonu v roce 1920. Autor vysvětluje důvody, pro které byl zvolen právě Dijon: byly jednak geografické (relativní blízkost k československým hranicím), jednak zde hrály roli „vztahové vazby“ (s. 56; zájem představitelů místní správy a ekonomických struktur o střední Evropu). Právě vznik zdejší sekce je opředen nejasnostmi a různými klišé, která autor uvádí na pravou míru. Druhým z center byl Saint-Germain-en-Laye, městečko poblíž Paříže, ve zdech jehož zámku byl zpečetěn osud Rakouska-Uherska. Sekce na zdejším dívčím gymnáziu byla otevřena na počátku školního roku 1923/1924 na základě dijonského modelu. Založení třetí sekce v jihofrancouzském Nîmes bylo, na rozdíl od předcházejících sekcí, „nímskou iniciativou, kterou československá strana pouze vyslyšela“ (s. 65). Důvod byl nasnadě – v Nîmes se narodil Ernest Denis. Prvních dvanáct československých studentů sem přijelo v říjnu 1924. Nímská sekce se postupně stala nejpočetnější. Specifické místo zaujímala sekce v Angoulême, která vznikla při tamním Collèges des jeunes filles, neposkytovala tudíž plnoprávnou maturitu a v průběhu vývoje se zde objevila celá řada problémů. Autor si všimá i návrhů na založení dalších sekcí, které ale nebyly realizovány.

Třetí kapitola „Nová elita první republiky“ připomíná, že primárním cílem existence sekcí bylo zformovat novou, frankofonní a republikánskou elitu, k čemuž mělo mj. přispět poznání francouzského vzdělávacího systému. V tom byli zajedno politické kruhy i pedagogové. Někteří z nich ale kritizovali fungování sekcí z výchovného aspektu – odmítali vytržení mladých lidí z domácího prostředí předtím, než je jejich národní vědomí upevněno, a narušení průběhu středoškolského studia. J. Hnilica si všimá i problematiky stipendií, jeho výše a mechanismu výběru stipendistů. Objevné jsou jeho poznatky týkající se kritérií výběru studentů, jejich předběžného vzdělání a místa původu. Historici vzdělanosti ocení komparaci československého a francouzského vzdělávacího systému, kdy francouzský, zaměřený na selektivnost a rozvoj studentovy individuality, se poměrně výrazně lišil od československé reality, akcentující demokratičnost a kolektivnost vzdělání.

Ke studiu patřil i život na internátě, spočívající v povinnosti respektovat striktní pravidla a smířit se s omezováním osobní svobody. I v tom se francouzský vzdělávací systém lišil od československého. Francouzská maturita byla podstatně obtížnější než československá, což, jak autor na několika místech dokazuje, studentům působilo problémy. V této kapitole se nacházejí cenné biogramy sekčních správců (Bohuše Tenory, Miloše Sovy, Viktora Kripnera, Aloise Krušiny aj.). Díky využití typologicky různých pramenů autor osudy těchto zajímavých osobností doslova objevil. Jen pro úplnost připomeňme, že Miloš Sova (o něm s. 85 et passim) učil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy praktické kurzy francouzštiny ještě ve druhé polovině 60. let; jeho studenti o zajímavé minulosti svého učitele bohužel vůbec nic nevěděli.

Čtvrtá kapitola „Symbol tradice v neklidných dobách“ je zaměřena na konec 30. let, na život sekci během dramatických událostí, které vedly k zániku republiky. Autor přibližuje nejistotu a obavy „sektionářů“ během této hluboké krize frankofilství, jejíž vyústění je postavilo před problém, zda se vrátit domů, či zda – v případě chlapců – bojovat ve Francii, eventuálně volit ještě jinou alternativu. Rok 1938, jak autor dokládá, byl přitom rokem prohlubující se československo-francouzské spolupráce.

Pátá kapitola „Proměněná tvář česko-francouzských vztahů“ sleduje období druhé světové války a prvních poválečných let optikou československo-francouzských vztahů. Analyzuje a vysvětluje okolnosti znovuotevření francouzských sekcí po skončení války. Politická a ekonomická (růst cen vedl k růstu nákladů na studium) situace se v obou zemích lišila, v obou ale byla podstatně horší, než v meziválečném období. Do vývoje zasáhl destruktivně únor 1948, jenž přinesl mj. personální čistky na československých ministerstvech. Frankofilství získalo negativní konotaci. Francouzská strana počítala s pokračováním spolupráce, československá nikoli. Studenti byli donuceni k návratu a konec sekci byl oficiálně oznámen 9. listopadu 1948.

Šestá kapitola „V soukolí kulturní diplomacie“ sleduje postupné zhoršování vzájemných vztahů. Na základě analýzy především diplomatických pramenů dokládá autor vznik nesmlouvavé československé ofenzívy proti všemu francouzskému. Součástí toho tažení bylo i pronásledování, kriminalizace a věznění československých abiturientů francouzských lyceí. Mírné oteplení nastalo v polovině 50. let, ale konkrétní výsledky (např. více francouzštiny vyučované na středních školách) přicházely pomalu, zcela v duchu pomalého ústupu studené války. Nesporným přelomem byl nástup Čestmíra Císaře, jednoho z dijonských absolventů, přesvědčeného frankofila, na místo ministra školství; stejné postoje zastával jeho nástupce Jiří Hájek, který podepsal návrh na obnovení sekci, iniciovaný Císařem.

První skupina dvanácti nových studentů dorazila do Dijonu 12. října 1966. Ná sledovali další, kteří se vydali do Nîmes a Saint-Germain-en-Laye. Právě tato generace studentů měla příležitost zažít rok 1968 ve dvou rozměrech: jako „francouzský“ (květnové studentské bouře, které přešly v silný sociální protest a posléze v předčasné volby) i jako „československý“, který měl neméně dramatický průběh a podstatně horší vyústění. Autor využil vzpomínek „sektionářů“, kteří se po návratu z prázdnin roku 1968 vraceli sice do koedukovaných a relativně svobodnějších francouzských ústavů, ale s vlastní hořkou

zkušeností invaze „sprátelených“ armád a nejistými vyhlídkami. Bylo v logice věcí, jak autor dokládá, že normalizace znamenala opět zhoršení francouzsko-československých vztahů. Najít argumenty pro ukončení činnosti sekcí nebylo pro normalizátory nikterak obtížné – oháněli se především znepokojivou úrovní „politickovýchovné práce“ (s. 300), jakož i faktem, že sekce na francouzských gymnáziích neměla žádná ze „sprátelených“ zemí.

Sedmá kapitola „Hlubiny, meandry, proměny“ analyzuje situaci, jež nastala po uzavření československých oddělení na francouzských středních školách v červenci 1973. Uzavření bylo již třetím v pořadí, na rozdíl od předcházejících ale neznamenalo radikální přelom ve vztazích mezi oběma státy v 70. a 80. letech. Pro francouzskou stranu byla hlavní starostí „frankofonie“, která byla páteří francouzské zahraniční politiky i ve vztahu k demokratickým zemím. Zdálo by se, že akcent na kulturní, případně hospodářskou spolupráci by tuto koncepci umožňoval. Ideologické aspekty ale vzájemné vztahy nadále výrazně zatěžovaly a neblaze se projevovaly mj. v učebnicích cizích jazyků. Povědomí o českých sekcích se ale udržovalo (nikoli překvapivě) ve všech třech francouzských městech, ale (překvapivě) i v českém prostředí, nejen v tom frankofilském či frankofonním. Československá výzva k prohloubení vzájemných vztahů z května 1984, navazující na oficiální vládní návštěvy a konečně cesta Françoise Mitteranda do Prahy v prosinci 1988 umožnily, aby byl československý postoj k Francii méně „obezřetný“.

Pád komunismu převedl vzájemné vztahy opět na normální platformu. Autor analyzuje neúspěch snahy prohloubit hospodářskou spolupráci mezi oběma státy a stereotypy, které o české (československé) realitě ve Francii stále kralovaly. Pokud se týče výuky cizích jazyků, vzdělávací pole postupně ovládla angličtina. Tato skutečnost měla vliv i na jednání o obnovení českých sekcí ve Francii. Československé sekce byly otevřeny na lyceích v Dijonu (pro chlapce, později se proměnila na sekci smíšenou) a Nîmes (pro dívky). Autor se věnuje organizačním změnám, financování sekcí, vývoji počtu studentů, změnám ve vybavení internátů, změně sociální role maturity. Samostatně se vyvíjela slovenská sekce na gymnáziu v Bordeaux, kde na Université Michel de Montaigne fungoval od roku 1967 jeden z prvních slovenských lektorátů ve Francii. Politický vývoj na Slovensku ale činnosti sekce nepřál a poslední studenti z Bordeaux odešli v roce 2013. Příčinou, jak autor konstatuje, byl oboustranný nezájem. Ze stejných důvodů byly ohroženy i sekce české, které, aspoň jak se zatím zdá, zůstaly zachovány.

Osmá kapitola „Srovnávací osudy“ vychází z prosopografické metody (autor využívá této metody spontánně, bez opory autorů, kteří vytvořili její pravidla) a usiluje o sestavení kolektivní biografie představitelů jednotlivých generací „sekcionářů“. Určuje kategorie, které charakterizovaly „sekcionáře“ či „sekcionářku“ a které je možno považovat za distinktivní znaky kolektivní biografie. Podle J. Hnilici jimi byly soudržnost a kolektivní život, kdy kolektivismus lze považovat za jednu z výrazných charakteristik českých studentů, dále silné formativní zážitky, specifika jazyka, jakéhosi „newspeaku“, kterým se v sekcích hovořilo, „nostalgie“ v kolektivním vzpomínání. Autor analyzuje další osudy meziválečných „sekcionářů“, jejich další studia a profesní kariéru. Biogramy „sekcionářů“ jsou začasté v hlavních rysech podobné a dokreslují představy o proměnách elit v Československu. Je příznačné, že generaci studentů, kteří přišli do Francie po roce 1945 a z nichž celá čtvrtina

skončila v emigraci, studium na francouzských středních školách v komunistickém režimu leckdy diskvalifikovalo.

Bohatá faktografie, podrobená minuciózní kritice (opravme snad jen informaci uvedenou na s. 10: označení „česká přínaležitost k Západu“ použil Ivan Pfaff v názvu své publikace vydané roku 1996), kvalifikovaná exposé o vývoji mezinárodních souvislostí, v nichž se autor velmi dobře orientuje a která zpravidla tvoří úvod ke každé kapitole, vyžadují soustředěnou pozornost čtenáře. Hutný text je ale ožívován četnými citáty z úředních i osobních pramenů, fotografiemi, grafy, tabulkami a mapkami, takže je v konečném důsledku velmi čtivý.

Není pochyb o tom, že globální cíl, který si autor předsevzal, pochopit „fenomén Dijon“ (s. 12), byl více než naplněn.

Milena Lenderová

Maciej GÓRNY

Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)

Warszawa, Instytut Historii PAN 2014, 384 s. + obr. příloha, ISBN 978-83-63352-33-2.

Varšavský historik Maciej Górny je v české historické obci relativně dobře známý, byť – podle mého názoru – ne tolik, kolik by si zasloužil. Jeho knižní prvotina pojednávající o české marxistické historiografii byla dobře přijata,¹ kupodivu se ale nedočkala českojazyčné mutace. Ani ve svých dalších monografiích zahrnujících geograficky již podstatně větší část Evropy nepouštěl Górny ze zřetele české aspekty.²

Platí to také pro jeho nedávno na stránkách ČČH recenzovanou knihu o prvních fázích první světové války, napsanou společně s Włodzimierzem Borodziejem,³ stejně jako pro samostatné dílo zaměřené na příbuznou problematiku s výmluvným názvem *Velká válka profesorů. Vědy o člověku (1912–1923)*. Autor v ní svým pojetím na předchozí monografii v leccm navazuje, mimo jiné v chronologickém vymezení, v němž velký světový konflikt propojuje s bezprostředně předcházejícími balkánskými válkami i s poválečnými mírovými jednáními a přetrvávajícími vojenskými konflikty ve středovýchodní a východní Evropě. Rozšiřuje tím dosud dominující západoevropské pojetí Velké války o pohled, který by také nám měl být bližší, byť se „předehra“ i „dohra“ první světové války týkala českých zemí spíše zprostředkovaně. Autor ostatně chronologické mezníky bere jen jako pomocné – zvláště v případě „války intelektuálů“, která v mnoha ohledech pokračovala i v meziválečném období (s. 11).

1 Maciej GÓRNY, *Między Marksem i Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001; srov. recenzi Jana Havránka, ČČH 100, 2002, s. 427–428.

2 M. GÓRNY, *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; v německé verzi TÝŽ, „Die Wahrheit ist auf unserer Seite.“ *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln – Weimar – Wien 2013.

3 Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna*. Tom I. Imperia 1912–1916, Warszawa 2014; srov. recenzi Jiřího Peška v ČČH 115, 2017, s. 566–570.

Górny svou monografií nevstupuje na pole zcela neorané, nikdo před ním si ale nekladl podobně náročný cíl co do šíře pohledu (časový a geografický rozsah, různé – ač související – vědní disciplíny). Dosavadní studie zaměřené komplexnějším způsobem na vědce a intelektuály za 1. světové války se věnovaly především západní frontě. Pro ni je k dispozici koncept „Krieg der Geister“ – válka vedená z idealistického přesvědčení především na stránkách periodik a knih, opřená o vědecké (i pseudovědecké) metody výzkumu a argumentaci. Její přesahování do oblasti propagandy a ideologie je v mnoha případech nezpochybnitelné, byť existuje dosti široká hranice, na níž lze obojí od sebe jen těžko oddělit (s. 57). Pro oblast středovýchodní Evropy byly zatím sledovány spíše osudy jednotlivých osobností, případně vývoj vědeckých oborů.

Pomineme-li úvod a závěr, je kniha členěna do šesti větších kapitol. V první z nich Górny představuje předválečné diskuse v oblasti „národní charakterologie“ – sdílených představ o charakteru národů, ústících až ve stereotypy a autostereotypy. Pro porozumění některým dalším oddílům knihy jsou zvláště důležité pasáže o dichotomii ženského a mužského principu, uplatňované v soudobých textech také na celé národy a civilizační okruhy, podobně jako dichotomie západu a východu. Autor si všímá i souvisejících vysvětlení předkládaných soudobou vědou, zejména po konstituování tzv. „Völkerpsychologie“ ve druhé polovině 19. století. Tehdy staršímu přístupu, vycházejícímu převážně z jazykových rozdílů, konkurovaly rychle se rozvíjející přírodovědné obory (zejména antropologie) kladoucí důraz na tělesnou konstituci obyvatelstva. Odsud byl již jen krůček k formulování rasových teorií a počátkům eugenického hnutí. Zvláštní pozornost je věnována populárnímu dílu experimentálního psychologa Wilhelma Wundta a jeho recepci nejen v německém intelektuálním milieu.

Obraz značné prostupnosti argumentačních okruhů humanitních a biologických věd v oblasti diskuse o národní charakterologii je rozšířen v následující kapitole, která se již přímo zabývá rolí vědců a intelektuálů ve válce ducha. Záplavu angažované, často přímo propagandistické literatury považuje autor za typickou zejména pro první dva roky války. Poté se již projevila jistá únava z válčení a vzrostla všeobecná přijatelnost mírových jednání. Osobní angažovanost představitelů vědecké obce byla různá, na straně odpůrců války a přesvědčených pacifistů zůstávala spíše minimální (asi nejvýraznějším příkladem je jazykovědec Jan Baudouin de Courtenay). Naopak se vědeckým kruhům nevyhnula všeobecná militarizace společnosti – typicky pro německé prostředí, kde bylo všeobecné nadšení z počátku války známou záležitostí. Vyhraněné nepřátelské postoje ale existovaly také u vědců z opačného tábora (např. Henri Bergson nebo Henri Pirenne).

Koncept „Krieg der Geister“ se Górny v druhé části uvedené kapitoly pokusil aplikovat rovněž na středovýchodní Evropu, podle mého názoru zdařile. Upozorňuje tu na jiné výchozí podmínky: především v mnohonárodnostní podunajské monarchii nebylo možné rozvinout nacionální stereotypy do podobné šíře, byť například nedůvěra oficiálního tisku vůči slovanským národům byla zřetelná. Autor se zabývá jednotlivými etniky středovýchodní Evropy a Balkánu, jejich vzájemnými vztahy i častými „konflikty loajalit“, vedoucími ke schizofrenickým situacím. Všímá si také klíčových událostí, jejichž zrcadlově obrácená interpretace se po válce stala předmětem národního kultu (např. bitva u Zborova, s. 82n).

Role slovanských vědců je sledována i v poválečném období, kdy se v nástupnických státech mohly jejich teorie teprve soustavně rozvinout, případně vplýnout do státní ideologie nebo ji alespoň podpořit. Situaci v českých zemích a posléze v Československu je věnována pozornost zejména na s. 103–106: autor zde například tematizuje spor českých a německých historiků o charakter původního osídlení českých zemí nebo uvádí poválečné (česko)slovensko-maďarské potýkání. (V této souvislosti lze doplnit, že slovenská vlastivědná příručka z pozn. 336 na s. 106, z níž je citována protimaďarská, resp. protiněmecká pasáž, byla dílem českého středoškolského profesora Františka Kulhánka – pro absurditu poválečných národnostních poměrů je to zcela typické.) Obecně ale způsob vedení „války duchů“ na východní frontě autor neshledává výjimečným a připouští i její převažující státotvorný charakter (s. 124) ve vztahu k nástupnickým státům s většinou slovanského etnika.

Opravdovou džungli stereotypů, snah o jejich využití a někdy i o překonání představuje autorova reflexe dění na východní frontě, resp. analýza ukrajinsko-polského a ukrajinsko-ruského vztahu při zohlednění vztahu k Židům a Němcům. Těto otázky se Górný věnuje velmi podrobně a z výkladu je zřejmé, jak tvrdé někdy byly vzájemné animozity (podobně jako v případě polsko-litevském) a jak podpásové argumenty se tehdy objevovaly.

Tři následující kapitoly jsou věnovány vývoji a válečnému využití tří konkrétních vědních oborů reprezentujících různé oblasti výzkumu soudobých věd o člověku: prostor (geografie), tělo (antropologie) a mysl (psychologie). Ve všech třech případech máme co do činění s mladými, čerstvě institucionalizovanými vědními obory, které byly v určitých ohledech vzájemně provázány a ve vysokoškolském prostředí stály na pomezí filozofických a lékařských, později také přírodovědeckých fakult. Dokládá to i přítomnost konkrétních vědců v textu knihy – opakovaně se tu objevuje několik osobností, které se výrazně prosadily během války, angažovaly se v mírových jednáních nebo byly vnímány jako zásadní dobové autority, pověřované úkoly pro odborné znalce (mj. zeměpisce Eugeniusz Romer a Jovan Cvijić, antropologové Rudolf Pösch a Jan Czekanowski, psychologové Erwin Stransky či Sigmund Freud – portréty většiny z nich byly ostatně využity pro obálku knihy).

V případě geografie sleduje Górný její praktickou využitelnost (vojenské mapy apod.), především pak geopolitické představy geografů a jejich vliv na nové uspořádání kontinentu. Tematizuje různé konkurenční přístupy, zejména ve vztahu ke stanovení hranic. Platí to i pro vlivnou teorii přírodní hranice, která se posléze do jisté míry prosadila v případě stanovení hranic ČSR (v knize je citován Viktor Dvorský a jeho úspěšná teze o přírodní jednotě české kotliny z posledních válečných let). Prostor ve výkladu dostávají i některé z celoevropského hlediska marginální teorie, které ovšem měly význam v rámci příslušného etnika (turanská teorie Pála Telekiho a jeho stoupenců v případě Maďarů). Podíl geografů na reálných výsledcích války, tedy na poválečném uspořádání, je vnímán jako poměrně významný. Zvláště úspěšní přitom byli na versailleských jednáních díky věcnosti a realistickým návrhům geografové z nástupnických států, paradoxně ze značné části žáci vlivného německého zeměpisce Alfreda Pencka z doby jeho vídeňského působení (Eugeniusz Romer, Stanisław Pawłowski, Jovan Cvijić, Stepan Rudnyckij). Vzhledem k revizionistickým snahám přitom trvala „mobilizace“ evropských geografů po celé meziválečné období.

Institucionalizování antropologie i hledání konsenzu ohledně jejích vědeckých metod bylo na počátku Velké války v podstatně méně pokročilé fázi než v případě geografie. Němečtí a zejména rakouští antropologové (a s nimi etnologové a lingvisté) rychle pochopili válku jako mimořádnou šanci pro rozsáhlý výzkum vzhledem k množství zajatců ze vzdálených oblastí Asie a Afriky; dočkali se přitom podpory příslušných ministerstev i armády. Předmětem zájmu autora se stala především změna, kterou vědní disciplína prošla během války, resp. ideologické využití jejích výsledků. Příkladem je dočasné zdomácnění termínu „mongolizace“ v širším veřejném diskursu, a to nejen ve vztahu k národům bojujícím v ruské armádě.

Probíhající válka i dílčí konflikty s ní související, jako občanská válka ve Finsku, tak mohly být interpretovány jako rasová střetnutí, v nichž hodnotnější rasa stojí proti méně hodnotné. Na západní frontě byli předmětem zájmu německých antropologů zejména arabští a afričtí vojáci bojující ve francouzské armádě. Górný sleduje tuto otázku i pro období bezprostředně poválečné, kdy byla jejich přítomnost v okupovaných oblastech Porýní předmětem ostrých útoků, až po rozhodnutí o sterilizaci dětí ze „smíšených“ vztahů v této oblasti po nástupu nacismu. Nejen na tomto příkladě autor dokládá, jak závažným mezníkem byla Velká válka pro rozvoj eugenického hnutí, pro teorie o rasové hygieně a nacionalizaci antropologie, jež měla předtím jako mladá disciplína vzhledem k malému počtu odborníků podstatně otevřenější, internacionální charakter.

Psychologie a psychiatrie měly podobně jako geografie ve vztahu k armádě svůj praktický rozměr: posttraumatická stresová porucha byla coby „shell-shock“ popsána již v roce 1915. Nemocnice byly již v prvních týdnech války plné pacientů, jejichž psychický stav vyžadoval lékařskou pomoc. Autor nejprve sleduje vývoj praktické psychiatrie (užití elektrošoků, postoj k psychoanalýze, proměny terminologie, otázky sociální hygieny jako další inspirace pro vznikající eugenické hnutí). I tady je ale jeho hlavní pozornost nakonec zaměřena k národní charakterologii. Značný prostor je zde věnován zvláště otázce dichotomie ženského a mužského prvku ve vědní disciplíně, jejíž představitelé dlouho považovali psychické choroby takřka výlučně za ženskou záležitost a ještě během krvavých frontových bojů dokázali související psychické poruchy považovat za zženštilost. Autor ukazuje bohatou škálu těchto názorů, sahajících od nejběžnějších stereotypů (mužní Germáni versus zženštilí Francouzi) až po méně známé a sofistikovanější teorie.

Poslední kapitola je věnována hledání kořenů „Války duchů“. Podobnosti v argumentech, vzájemném vnímání i v použitých mechanismech nalezl Górný zejména pro německo-francouzskou válku let 1870–1871. I ta mobilizovala akademické kruhy (vědce obrazně, studenty doslova). Intenzita válečné publicistiky a válkou ovlivněného výzkumu (např. etnologické a antropologické výzkumy zajatců) byla sice menší, nechyběly ale ani doopravdy velké vědecké spory s politickým pozadím. Takovým byl spor Jeana-Louise Armanda de Quatrefages de Bréau s německými vědci v čele s Rudolfem Virchowem o finsko-turanský původ Prusů. Górný se mu věnuje podrobněji a vede zajímavou paralelu s vlivnou dobou teorií polského historiozofa Franciszka Henryka Duchińskiego o neslovanském (turanském) původu Rusů, přičemž autor naznačuje, že ovlivnění francouzského antropologa Duchińským mohlo být větší, než se na první pohled zdá (s. 282–285).

Knihu uzavírá rejstřík a obrazová příloha. Ta reflektuje vedle národních stereotypů především antropologické výzkumy válečných zajatců. Seznam pramenů a literatury, čítající bezmála sedmdesát stran (!) svědčí o důkladné heuristice a dodává zjištěním autora na váze. Maciej Górny knihou zaplnil další z bílých míst v novějších dějinách středovýchodní Evropy. Učinil tak v širokém evropském kontextu a výsledky jeho výzkumu by měly být bez okolků využity také západoevropskou historiografií pro vytvoření celistvějšího a geograficky vyváženějšího obrazu Velké války. Pro naši historiografii to platí rovněž, protože česká problematika je integrální součástí výkladu. Je opravdu s podivem, že se žádná z autorových knih zatím nedočkala českého překladu. U té poslední by pro potenciálního nakladatele mohlo být důležitým podpůrným argumentem, že se jedná o téma čtenářsky atraktivní a po stylistické stránce zvládnuté s bravurou.

Marek Ďurčanský

Zdenko MARŠÁLEK – Emil VORÁČEK a kol.

Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka.

Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939

Praha, Historický ústav AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2017, 330 s.,

ISBN 978-80-7286-312-9 (HÚ AV ČR) a ISBN 978-80-7285-206-2 (ÚSD AV ČR).

Když 17. července roku 1936 zaznělo ve španělském éteru heslo „En toda España el cielo está despejado“ neboli česky „Nad celým Španělskem je bezoblačno“, byl to signál pro rozšíření čerstvě zažehlého armádního puče z afrických držav do kontinentální části Španělska. Dnes je tento den většinou historiků považován za počátek občanské války. Když se ukázalo, že nepůjde o klasický armádní puč – *pronunciamiento*, těch ostatně země za Pyrenejemi zažila v uplynulých sto letech mnoho, který by neměl (stejně jako ty předešlé) dlouhého trvání, bylo již pozdě. Rozhořel se krvavý konflikt, nepřímo předznamenávající světovou válku. Trval bezmála tři roky, měl široké mezinárodní souvislosti i angažovanost ze zahraničí. Když skončil, zbyly po něm stovky tisíc mrtvých a rozvrácené Španělsko nesmazatelně a smutně poznamenané prakticky až do dnešních dnů. Války se v rámci mezinárodních brigád zúčastnilo i okolo dvou a půl tisíce československých dobrovolníků, z nichž několik set v daleké zemi položilo své životy. Není proto divu, že tento konflikt i více jak osmdesát let od svého počátku stále budí zájem historiků doslova napříč všemi kontinenty.

Problematika československých interbrigadistů a často diskutabilní vnímání jejich role ve společnosti byla před rokem 1989 výrazně ovlivněna proměnami tehdejšího politicko-společenského systému. Do jisté míry s tím koreloval i vývoj naší historiografie na toto téma.¹ Polistopadová, z hlediska historického bádání neporovnatelně otevřenější a svobodnější doba zprvu nepřinesla mnoho nového. Interbrigadisté zůstávali stále trochu

1 K vývoji naší historiografie souvislostí španělské občanské války do roku 1989 blíže např. Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 6–9.

stranou ve stínu zájmu většinové obce historiků, pro něž se otevřela široká pole do té doby zapovězených a pro mnohé i atraktivnějších témat zájmu a výzkumu. Zablýsknutí na lepší časy nastalo s příchodem nového milénia, to již ale ke škodě věci zůstávalo naživu jen několik málo z přímých účastníků španělských bojů. Dokladem pozitivní změny je řada odborně zpracovaných monografií i konference na dané téma.²

Jedním z dokladů nejnovějšího pojetí, které shrnuje současný stav bádání o tomto tématu v široce pojatých souvislostech, je i recenzovaná publikace. Při práci na ní se sešel kolektiv autorů napříč několika pracovišti, různého osobního zaměření, generačního rozpětí i metodologického přístupu. Zvolený postup si měli, jak říkájí v úvodu díla, poprvé možnost vyzkoušet během konference o španělské občanské válce, která se konala 23. října 2015 v Senátu Parlamentu České republiky.³ Tato publikace je jejím vyústěním.

Autoři se rozhodli prezentovat méně známé kapitoly z historie československé účasti na španělské občanské válce. Prolog problematiky tvoří úvodní kapitola „Španělsko, občanská válka a atlantický svět“. Jejím autorem je po Josefovi Poliškém druhý nestor naší iberoamerikanistiky Josef Opatrný. Poutavě a čtivě s pečlivou chronologickou posloupností zasvěcuje nejen poučené laiky (na které je práce zacílena) se vším, co předcházelo vypuknutí konfliktu a jaká byla jeho geneze. Generacím žáků, které Opatrný vychoval, se při čtení vybaví jeho poutavé přednášky.

Na úvod navazuje kapitola „Španělská občanská válka očima současných historiků“ Jiřího Chalupy, o generaci mladšího významného představitele naší hispanistiky. Na několika desítkách stran sumarizační syntézy podrobil španělskou občanskou válku reflexi očima nejnovější historiografické produkce. Ta přináší řadu podnětných zjištění, kterými polemizuje s řadou přetrvávajících klišé a názorně ukazuje, jak je toto téma ve španělské společnosti živé a citlivé. Takových bodů je celá řada od nevyhnutelnosti války, ke konečnému vítězství či porážce, přes teorie tzv. třetího Španělska nebo například teorie „tří velkých R“ či více válek v jedné. Podle mého názoru se jedná o jednu z nejpřínosnějších částí celé monografie, která svým pojetím a zpracováním dalece přesahuje dané téma.⁴

2 Zmínme např. konferenci s mezinárodní účastí, konanou na půdě tehdejšího Muzea dělnického hnutí 4. dubna 2009. Na konferenci, na jejímž pořádání se podílel Národní archiv a Instituto Cervantes v Praze, vystoupili např. Vladimír Nálevka, Miroslav Ransdorf, Zdeněk Hrabica, Petr Lukeš, Věra Beranová, Otto Novák, ze Španělska dorazivší Manuel Ortiz, jeden z posledních v té době ještě žijících československých interbrigadistů Adolf Vodička a mnozí další. Srov. *70. výročí ukončení španělské občanské války*, Sborník Muzea dělnického hnutí 2009, č. 2.

3 Konference se pod názvem „Českoslovenští interbrigadisté a španělská občanská válka“ konala z iniciativy předsedy Sdružení přátel interbrigadistů Richarda Falbra, pod záštitou předsedy Senátu Parlamentu České republiky (PČR) Milana Štěcha ve spolupráci s Českým svazem bojovníků za svobodu, Historickým ústavem AV ČR a Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR dne 23. října 2015 v Senátu PČR. Část přednášejících se zúčastnila i série přednášek na téma *Občanská válka ve Španělsku – českoslovenští interbrigadisté a mezinárodní solidarita*, konané na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK) v Praze 26. října 2016.

4 Svůj novátorský přístup a vnímání autor představil již v řadě odborných publikací: Jiří CHALUPA, *Jak umírá diktatura. Pád Frankova režimu ve Španělsku*, Olomouc 1997; TÝŽ, *Zápisky*

Navazuje kapitola, zpracovaná Emilem Voráčkem, „Sovětský svaz, Kominternu a první období španělské občanské války“. Autor v ní věnuje pozornost jednomu z rozhodujících činitelů celého konfliktu, tedy zahraniční intervenční politice, zde ze strany tehdejší komunistické velmoci. Voráček strukturovanou a vysoce přehlednou formou předkládá čtenářům celý poměrně komplikovaný vývoj sovětsko-španělských vztahů, od iniciace ke vzniku mezinárodních brigád i následné sovětské vojenské pomoci. Za vyzdvižení stojí, že autor jako jeden z mála v našich krajích využil ne vždy snadno dostupné, o to však unikátnější materiály z moskevského Ruského státního archivu sociálněpolitické historie (RGASPI).

Jindřich Dejmek se v kapitole „Španělská občanská válka a československá diplomacie 1936–1939“ zabývá proměnou i ne vždy jednoduše interpretovatelným pozadím naší zahraniční politiky ve vztahu k protagonistům válečného konfliktu v období do Mnichova i za tzv. druhé republiky. Primárně při tom čerpá především z Archivu ministerstva zahraničních věcí (AMZV).

Touto kapitolou je zakončena první část knihy, která je zaměřena na širší souvislosti naší i světové politiky ve vztahu ke konfliktu ve Španělsku. Následující část je zacílena konkrétněji na interbrigadisty, pocházející z našich zemí. Její úvodní kapitolu „Dobrovolníci v soukolí dějin. Životní osudy československých interbrigadistů“ napsal Zdenko Maršálek. Radim Gonda, historik Muzea Vysočiny v Jihlavě, je podepsán pod příspěvkem „Postoj československé státní moci k rekrutování dobrovolníků do mezinárodních brigád ve Španělsku“. Zaoberá se zajišťováním logistiky odchodů našich dobrovolníků, náborovou kampaní, spojenou s aktivizací sítě spolupracovníků, i zainteresovaností konkrétních osob. To vše se dělo v protikladu k činnosti státně bezpečnostních složek, které této aktivitě, jsoucí v rozporu s několika československými zákony, věnovaly od počátku značnou pozornost.⁵ Konec textu autor doplnil životopisnými medailonky spolu s fotografiemi některých v textu zmiňovaných osob.

Autorem příspěvku „Českoslovenští interbrigadisté jako příslušníci zahraničních vojenských jednotek v letech druhé světové války“ je opět Zdenko Maršálek, jeden z iniciátorů celého projektu. Okolnosti života v uprchlických táborech, možnost vstupu do čs. armády ve Francii, evakuace na britské ostrovy, vzpoura v Cholmondeley, to jsou jen některé z bodů, které jsou obsahem této čtivě zpracované kapitoly. Její součástí jsou i statistické tabulky, zpracované na základě autorova výzkumu. Navazuje osmá kapitola z pera Jaroslava Boučka „Osudy československých interbrigadistů po druhé světové válce“. Jejím jádrem je sinusoida zájmu, která zobrazuje vzestupy a pády nazírání na naše interbrigadisty. Ač jsou jejich jednotlivé osudy mnohdy velice odlišné ve své individualitě, v některých průsečících se střetávají. Josef Pavel, Oskar Valeš, Osvald Závodský, František Kriegel, Bohuslav Laštovička,

o válce občanské. Studie o vybraných aspektech Španělské občanské války 1936–1939, Praha 2002; nejnověji TÝŽ, *Dějiny Španělska*, Praha 2017.

5 Srovnej např. Jiří NEDVĚD, „Verbování“ československých příslušníků do mezinárodních brigád a jejich cesty do Španělska, *Historie a vojenství* 2016, č. 3, s. 4–19.

Ota Hromádka nebo Artur London – to jsou mediálně známější interbrigadisté, které autor zmiňuje, z nichž ale každý by byl námětem na historickou studii.⁶

Kapitola „Občanská válka ve Španělsku v české překladové literatuře“, je poslední textovou částí recenzované publikace. Autor, překladatel španělské literatury Jiří Kasl, v ní názorně ukazuje, jak byla rozvrstvena reflexe konfliktu. První sledovaný směr tvoří překlady básnických a prozaických děl, druhý překlady z kategorie nebeletristických. Čtenář ocení, že kapitola je doplněna bibliografickým přehledem knižních překladů.

Zmíněných jedenáct kapitol je na závěr doplněno dvěma obrazovými ilustračními přílohami. První je tvořena barevnými reprodukcemi šestnácti propagačních plakátů španělské provenience, vybraných z celkem 215 plakátů stejného zaměření, které jsou uloženy ve sbírkách Národního archivu.⁷ Druhou část přílohy tvoří reprodukováné archivní materiály: Jedná se o francouzsky zpracované statistiky našich dobrovolníků vyhotovené kádrovou sekcí interbrigád, které byly dokončeny roku 1940 v Moskvě.⁸ Jejich originály jsou uloženy v RGASPI. Část z nich byla v šedesátých letech odeslána do Prahy na mikrofilmech, které byly deponovány v tehdejším Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ. V současnosti jsou uloženy ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu (VÚA–VHA) v Praze-Ruzyni ve fondu Českoslovenští interbrigadisté 1936–1939. Dobová autentičnost je důležitá například i z pohledu historické demografie či statistiky.

Význam recenzované publikace, která je výsledkem trpělivé práce celého autorského kolektivu, je nesporný zvláště v oblasti odborně-popularizační. Knihu lze hodnotit jako vysoce kvalitní. Doufám, že se jí podaří podnítit opětovný zájem o problematiku a otevřít plodnou diskusi, kterou si téma bezpochyby stále заслужuje.

David Majtenyi

6 Některé z nich v širších souvislostech autor zmiňoval již ve studii: Jaroslav BOUČEK, *Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*, in: Politické elity v Československu 1918–1948, Praha 1994. Někteří ze jmenovaných, např. Josef Pavel (Historie a Vojenství 2016, č. 3) anebo Osvald Závodský (Moderní dějiny 2016, č. 2) se již mezi tím své monografie dočkali.

7 Selekce plakátů byla původně provedena v rámci příprav zmiňované konference o občanské válce ve Španělsku konané v Senátu PČR 23. 10. 2015, své prezentace se dočkala i na FF UK v Praze 26. 10. 2016 jako součást přednášek na dané téma a nakonec byla vystavena ve dnech 7. 4.–7. 6. 2017 ve foyeru Národního archivu. Za připomínku stojí, že podobně unikátní kolekce dobových plakátů se nacházela i v někdejším Muzeu dělnického hnutí (MDH). Po jejím převzetí Národním muzeem se stala součástí sbírek MDH v NM.

8 Jejich originální název je *Commision des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d'Espagne. Volontaires tchécoslovaques dans l'Espagne Republicaine 1936–1938. Statistiques. Moscou - Décembre 1940.*

Jože PIRJEVEC

Tito. Die Biografie

München, Verlag Antje Kunstmann 2016, 719 s., ISBN 978-3-95614-114-0.

Jože Pirjevec, známý slovinský historik, svou obsáhlou knihu Tito a soudruzi (*Tito in tovariši*, Cankarjeva založba, Ljubljana) vydal v Lublani již v roce 2011. Brzy poté vyšla v chorvatštině (*Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012), následně pod stejným titulem ve dvou dílech v srbštině (Laguna, Beograd 2014), a dokonce jako třídílná v černohorštině (Nova Pobjeda, Podgorica 2016). V zemích bývalé Jugoslávie se dočkala vysokých nákladů a velkého ohlasu. Její nedávné vydání v italštině (*Tito e i suoi compagni*, Einaudi 2015), němčině (*Tito, Die Biografie*, Antje Kunstmann Verlag, München 2016) a francouzštině (*Tito, Une vie*, Paříž 2017) ji přibližuje i širšímu evropskému, a to nejen odbornému, publiku, plánované vydání v angličtině na jaře 2018 (University of Wisconsin Press) knihu téměř jistě vynesou mezi nejčtenější historické biografie ve světě.

Pirjevec (narozen 1940) k tomuto úspěchu směřoval v podstatě po celý svůj život. Monografie o Josipu Brozu Titovi je završením jeho pozoruhodných, na důkladném pramenném studiu založených prací, které budily vzrůstající zájem především v souvislosti s rozpadem Jugoslávie a následnými válkami.¹ Pochopení osobnosti Tita, jeho cesty k ovládnutí Jugoslávie, jeho politiky, života i odkazu bylo vždy pro odbornou i laickou veřejnost významným klíčem k jugoslávským událostem. Na tuto objednávku, hlad po informacích, reagoval i knižní trh. O Josipu Brozovi bylo vydáno mnoho desítek monografií, z nichž ale zdaleka ne všechny by se daly nazvat skutečně odbornými pracemi, neboť vesměs nepřinášely nic převratně nového, respektive byly jen „vyvařováním“ známých informací. Projevovale se tu i jistá pohodlnost postjugoslávské historiografie, která se spokojovala s dosaženou heuristikou a příliš se nepídila po nových pramenech, resp. nesnažila se ani o novou interpretaci známých fakt. To vše změnil až Pirjevec.

On to byl, kdo se jako první v zahraničních archívech od Washingtonu až po Moskvu (včetně archívu Ministerstva zahraničních věcí ČR) dostal k řadě neznámých či dosud nevyužitých pramenů k Titově osobnosti, respektive dějinám Jugoslávie. A jako první historik je také důkladně využil. Je dlužno říci, že pro takovou práci měl Jože Pirjevec ty nejlepší předpoklady. Nejen jako skutečný insider, ale také jako člověk, který měl už od svých mladých vědeckých let a díky dvojímu občanství (žil dlouho s rodinou v Terstu) velké kontakty v zahraničí (především Itálii, Německu a Rakousku). Významné bylo i to, že se Pirjevec jako občan Slovinska, rychle a víceméně bezproblémově vyčleněného z jugoslávského soustátí, mohl rychleji a s větším odstupem podívat i na historii své bývalé širší vlasti.

Rozsáhlá monografie je v německé, zde recenzované, verzi rozdělena na pět velkých kapitol, časových epoch, s řadou podkapitol (v originále je kapitol šestnáct), exkurs a přílohy (obrazové přílohy, soupis pramenů a literatury, jmenný rejstřík, seznam zkratk). Na rozdíl od chorvatského, srbského, černohorského či francouzského vydání nemá to

1 Srovnej např.: Jože PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000.

německé zvláštní úvod některého z renomovaných znalců této problematiky (chorvatské a černohorské uvedl Tvrtko Jakovina, srbské Latinka Perović, francouzské Jean-Arnault Dérens). Je to možná škoda, protože německá historiografie disponuje historiky, kteří by takový komentář napsali určitě dobře.

V knize nenajdeme standardní historiografický úvod, který by nějakým způsobem ukázal, jak autor svou knihu zamýšlel, jaké cíle si vytyčuje nebo jaké metody si zvolil. Místo toho Pirjevec zvolil prozaický vstup, když v kapitole „Titos Augen“ akcentoval dojem, jaký na některé současníky učinily Brozovy oči, a tím i celá jeho osobnost (od spisovatele Krleži až po Kissingera).

Ve velké úvodní kapitole „1892–1939“ sleduje Pirjevec osudy Josipa Broze od jeho rodného Kumrovcu v chorvatském Záhoří až do roku 1939, kdy se stal nezpochybnitelnou, Moskvou jasně podporovanou hlavou Komunistické strany Jugoslávie. Tato „mladá léta učňovská a vandrovní“ a především vylíčení jeho kariérního vzestupu ve straně, jsou Pirjevcem podána velmi svěžím způsobem s řadou zajímavých, často zcela nových informací. Josip Broz sice neměl žádné vyšší formální vzdělání, ale byl to přirozeně inteligentní člověk, velmi neklidného ducha. Vypracoval se z krejčovského učně, přes číšníka a zámečníka s pracovními pobyty po celé monarchii i v Německu až po charismatického vůdce, který nikdy na sobě nepřestal pracovat. Jeho pracovní knížka mimochodem nestačila pojmout tolik razítek a potvrzení o jeho velmi častém střídání zaměstnání. Nedostatek formálního vzdělání Brozovi nezabránil, aby se stal jedním z nejmladších poddůstojníků rakousko-uherské armády. Dotáhl to až na šikovatele, který byl odměňován za nadstandardní výkony a oceňován za statečnost. Na Velikonoce 1915 byl však těžce raněn na haličské frontě a upadl do ruského zajetí. Jeho další anabáze, skrze lazarety, zajatecké tábory, útoky a uvěznění, dočasná zaměstnání až po setkání s první manželkou, je poměrně dobře známa a vydala by na samostatný román. Od podzimu 1917 se Josip Broz stal členem mezinárodní rudé brigády, která bojovala s Kolčakem i s československými legiemi.

Do vlasti, která se mezitím změnila na Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, se Josip Broz vrátil po velkých peripetiích až na podzim 1920 jako přesvědčený bolševik, který věřil ve světovou revoluci. Následujících osm let pracoval v různých funkcích Komunistické strany Jugoslávie, až se stal šéfem její záhřebské organizace. V roce 1928 však byl jako ozbrojený terorista zatčen a musel strávit pět let ve vězení, které sdílel s dalšími komunisty. Z nich mnozí se později stali jeho přáteli a spolupracovníky, někteří ještě později i protivníky (Hebrang, Pijade, Ranković, Đilas). V roce 1934 odešel, už jako člen ústředního výboru komunistické strany Jugoslávie, do Sovětského svazu, aby se sešel se svou rodinou a stal se jedním z mnoha hostů a zároveň kádrů Kominterny. Díky vlastní šikovnosti, vůli a tvrdohlavosti, a především díky podpoře Georgi Dimitrova, který Broze považoval za jednoho z mála jugoslávských komunistů, kteří jsou schopni opravdu konkrétní práce, brzy postoupil do vyšších struktur Kominterny. Studoval a také pěstoval kontakty mj. se sovětskými tajnými službami, patrně prošel i kurzem NKVD. Byl nepřímým svědkem eliminace velké části vedení jugoslávských komunistů v Moskvě, sám jen o vlásek unikl, aby se nakonec stal nesporným vládcem strany. Nedošlo by k tomu bez podpory Dimitrova, Piecka a dalších, jejichž hlas byl nakonec silnější než těch, kteří chtěli Broze také zlikvidovat.

Pirjevec přiznává, že úloha sovětských tajných služeb v této etapě Brozova života je dodnes nejasná a nebude nikdy zcela objasněna, pokud nebudou zveřejněny jejich dokumenty. Záhadou dodnes například zůstává, co přesně dělal Broz v roce 1936 a 1937 ve Španělsku a jaký byl jeho případný podíl na sovětských čistkách mezi španělskými „trockisty“ a „sektáři“. Titova zkušenost se stalinským terorem a s mechanismy sovětské moci se podle Pirjevce stala jedním z úhelných kamenů jeho dalšího života. Broz neměl dostatečné vzdělání, aby získal kritický odstup, případně aby pochopil veškerá nebezpečí, která se skrývala za tím, co zažil. Přijal jako fakt, že stalinské metody a teror mohou vést k moci, a hlavně ji pomáhají udržet.

V další části „1939–1945“ se Pirjevec zabývá především partyzánským hnutím, v jehož čele Broz, nyní už Tito, stál. Zajímavé jsou i nové poznatky o tom, jakým způsobem se snažil uklidňovat odpor vůči paktu Hitlera a Stalina a do jaké míry to vedlo k rozvratu především mezi chorvatskými komunisty. Přesto z této situace vyšla komunistická strana Jugoslávie pod Titovým vedením jako monolitická organizace stalinského typu, v níž za největší zločin platil frakcionismus. Tito si již před válkou, byť žil pod falešnou identitou, zvykl na život na vysoké noze, prosadil ve straně sovětský model privilegií a prebend, nechal si vyplácet plat odpovídající příjmu vysokoškolského profesora, pořídil si v Záhřebu malou vilu, měl auto s řidičem a vynikal elegancí.

Obdobně zajímavé jsou Pirjevcem vytěžené dokumenty Kominterny týkající se Titova návrhu z roku 1940 na všelidové povstání proti koalici Cvetković-Maček, které však vedení 3. Internacionály, včetně Klementa Gottwalda, odmítlo jako nerealistické.

Tito se již od konce roku 1940 intenzivně připravoval na všelidovou revoluci a „boj s třídními nepřáteli a vykořisťovateli“ v rámci předpokládané války s mocnostmi Osy. V těchto jeho plánech ho brzdila Moskva, která nechtěla Hitlera provokovat. Rychlé obsazení Jugoslávie Německem a jeho spojenci v dubnu 1941 komunisty zaskočilo, nicméně Tito rozhodně přistoupil k přípravě ozbrojeného odboje a z Bělehradu již na konci dubna 1941 varoval Moskvu, že je dalším cílem Němců. Přepadení Sovětského svazu ho nepřekvapilo. Týž den zveřejnil ÚV KSJ výzvu k ozbrojenému boji, k obraně „kvetoucí sovětské zahrady“, přičemž počítal s rychlým vítězstvím Sovětů a následně s proletářskou revolucí v Jugoslávii. Titovy výzvy padly na úrodnou půdu v Srbsku, Černé Hoře, mnohem méně pak v Bosně a v Chorvatsku.

Pirjevec v této souvislosti demaskuje některé zakořeněné mýty či naopak zamlčované skutečnosti o válce v Jugoslávii. Např. o Đilasově teroru v Černé Hoře v roce 1941, údajném vázání ohromných sil Osy v Jugoslávii, o počátku občanské války mezi partyzány a ostatními, o definitivním rozpadu spolupráce s četniky v listopadu 1941, o neúspěších osobního Titova velení v zimě 1941/1942 a také v roce 1943, o mýtu bitvy na Neretvě, o rozhovorech Tita s Němci na podzim 1943, o zasedání AVNOJ v Jajci, o výsadbě Němců na Drvar, kdy Tito propadl panice a chystal se vzdát, a nebýt Aleksandara Rankoviće, asi by to také udělal. Zmiňuje se také o definitivním příklonu britské Churchillovy vlády k Titovi jako jejímu hlavnímu válečnému partnerovi v Jugoslávii. A také především jasně ukazuje, že Tito nesl odpovědnost za velké zločiny spáchané po válce, byť je nepodepisoval, to přenechával jiným (v letech 1945–1951 mělo být likvidováno přes půl miliónu bývalých kolaborantů a odpůrců nového režimu a téměř 3 milióny lidí byly nuceně přesídleny).

Velmi zajímavá, u nás neznámá, jsou Pirjevcova zjištění o tom, jak rychle se Tito a jeho spolubojovníci proměnili z „bojovníků za svobodu“ v „totalitní mocipány“ a začali budovat „rudou šlechtu“ a její dvory, které byly pro národ mnohem nákladnější než dvory sesazené královské rodiny. Hochštaplerský, přehnaný a vulgární luxus se na Titově dvoře stal standardem, který inspiroval další a další členy komunistické elity. Tento styl pak Tito od padesátých let rozšířil na celé území Jugoslávie, všude tam, kde měl svá refugia – rezidence, lovecké chaty, přímořské vily. Jeho nejoblíbenějším letoviskem se stalo souostroví Brijuni, kde si díky nasazení trestanců nechal vybudovat sídlo zcela imperiálních rozměrů a podoby. Zde také přijímal vládní delegace, členy královských dvorů nebo známé umělce. To vše bylo doprovázeno rychlým budováním samostatné mocenské vertikály, partajní mocenské struktury, která přerostla v autonomní, na státě nezávislou moc.

V kapitole „1945–1953“ Pirjavec plasticky popisuje poválečné roky, rychlé zlikvidování monarchie, všech „buržoazních“ politických protivníků, nacionalizaci, pozemkovou reformu a celkovou konsolidaci moci komunistů. Zajímavá a informativně bohatá je část knihy, týkající se mezinárodního postavení poválečné Jugoslávie, jejích problémů s USA, Velkou Británií, ale především se Sovětským svazem. Ten podle Tita nedostatečně podporoval jugoslávské nároky na Terst. Nesoulad panoval ale i v dalších záležitostech: Především šlo o jugoslávskou podporu řeckých komunistů v tamní občanské válce. Do ní se Stalin nechtěl vměšovat, protože vliv v Řecku slíbil ponechat západním spojencům. To však bylo proti Titově přesvědčení, že je jeho bolševickou povinností řeckým komunistům pomoci.

Podobně to bylo i s Titovou ambicí sjednotit Balkán (samozřejmě více méně pod jugoslávskou kuratelou): prvním krokem měla být federace s Bulharskem, pak s Albánií, případně Rumunskem. Pro tento plán získal Tito i Georgi Dimitrova. Vše to však bylo zkoncepováno proti Stalinovým intencím, a hlavně bez jeho rozhodujícího slova. Proto byl vztah Jugoslávie a SSSR v letech 1945–1948 sice formálně velmi přátelský, nicméně ve skutečnosti stále osciloval mezi láskou a silnou nedůvěrou a stále více nabýval rozměrů latentního konfliktu. Sebevědomé jugoslávské vedení, které si za války zvyklo na velkou samostatnost a nezávislost, ani na chvíli nenapadlo, že by se mělo zcela podřídit Stalinovi („oni mají atomovou bombu, my máme partyzánskou...“). Postupně se vršící nedorozumění a spory vedly nakonec k otevřené politické roztržce v únoru 1948 a k následnému vyloučení Jugoslávie z Informbyra v červenci téhož roku, resp. k dalekosáhlému konfliktu se Stalinem, který v letech 1949 až 1951 dokonce zvažoval přímou vojenskou intervenci proti Jugoslávii.

Na pozadí těchto událostí Tito tvrdě zúčtoval se svou vnitrostranickou, údajnou i skutečnou stalinskou opozicí ve státním aparátu, a především v armádě. Postižení byli i odpůrci násilné kolektivizace, která nebyla úspěšná a přivedla zemi téměř na pokraj hladomoru. Tito v boji s opozicí použil metody, které dobře znal z předválečné Moskvy. Pro několik desítek tisíců skutečných i údajných odpůrců režimu byl zřízen v podstatě koncentrační tábor na ostrově Goli otok v Kvarnerském zálivu, další internační tábory s otřesnými podmínkami vznikly poté i jinde. Oživen byl dokonce i tábor Stara Gradiška, který jen několik let předtím ustašovský režim užíval jako tábor vyhlazovací. Teprve v roce 1951 a později se poměry začaly zlepšovat, k postupnému rušení táborů docházelo po počátku normalizace vztahů se Sovětským svazem.

Tyto části Pirjevovy práce jsou pro čtenáře velkým obohacením, protože přinášejí velmi podrobný, dodnes v této podobě neznámý přehled událostí, které vedly k vytržení Jugoslávie z přímé podřízenosti Sovětskému svazu a jejímu lavírování mezi bloky, resp. postupnému otevírání se západnímu světu.

Velká část knihy (od s. 313) je věnována zásadním Titovým soupeřníkům, Milovanu Đilasovi (1911–1995), Edvardu Kardeljovi (1910–1979) a Aleksandaru Rankovićovi (1909–1983), ale také dalším členům tehdejšího jugoslávského komunistického vedení (jako Moše Pijade, Ivan Krajačić Stevo a další). Díky tomu se Pirjevova kniha stává jakousi kolektivní biografií jugoslávského komunistického vedení od 40. do 70. let 20. století. Ta je prezentována na pozadí historických událostí, které silně ovlivnily situaci v Jugoslávii (usmíření a normalizace vztahů se SSSR, hnutí nezúčastněných, Titovy spanilé cesty po světě, hospodářské problémy v Jugoslávii, pokusy o zlepšení, případně změnu stávajícího systému vlády). Đilas, hlavní ideolog jugoslávského komunismu a v očích mnoha lidí zločenecký kat nevinných v době války, nebyl podle Pirjevce o nic lepší či horší než jiní vůdci tehdejšího jugoslávského komunistického vedení. Od fanatického prosazovatele revoluce nakonec překvapivě přešel přes liberální až na disidentské pozice, za což si vysloužil Titovu nemilost a postupně ve stejných vězeních, kde seděl již za krále tři roky, strávil dalších sedm let. Ani poté se však nevzdal svých „kverulantských“ postojů a zůstal jakousi „otevřenou ranou“ jugoslávského komunistického režimu, člověkem, jenž se nikdy nevzdal svého názoru a jenž o sobě samém jen velmi málo pochyboval.

Velmi zajímavou postavou byl Slovinec Edvard Kardelj. Ten byl na rozdíl od Tita člověkem, jenž miloval moc ne kvůli moci samé, ale protože upřímně, naivně věřil, že díky ní lze vytvořit lepší společnost. Byl to podle Pirjevce člověk plný komplexů, ale přesvědčený ve své ideologii. On to byl, kdo už za války, v roce 1943 vytvořil v bosenském Jajci koncept jugoslávského federalismu. Tento svůj projekt pak vždy později hájil a prohluboval (ve změnách ústavy lidové a socialistické Jugoslávie). Zákonitě se tím dostával do stále silnějších konfliktů s centralisty, především ze srbských řad, kteří správně tušili, že federalismus je jedním z možných hrobníků státní celistvosti.

Kardeljovým hlavním protivníkem se pak logicky stal Aleksandar Ranković, technolog moci, zakladatel komunistických tajných služeb, přesvědčený srbský centralista. Ranković neskrýval nesouhlas s postupnou federalizací Jugoslávie, kterou vnímal jako „upozadování“ svého, tedy srbského národa, jež považoval za jediný skutečně státoprvný. Postupně se z Titova intima stal jeho největší noční můrou, takže byl nakonec na 4. plénu ÚV SKJ v roce 1966 politicky eliminován, také k radosti Kardelje. Ranković a jeho spolupracovníci se podle Pirjevce stali obětními beránky špatné situace ve straně i v zemi, na níž největší zodpovědnost dozajista nesl Josip Broz Tito.

Tito byl člověk přirozeně inteligentní a věděl, že Jugoslávie a její ekonomika nemohou obstát ve světové konkurenci ani nabídnout svým obyvatelům tolik, aby to u nich vyvolalo větší náklonnost k režimu. Proto se pokoušel najít nové cesty, jak získat v podstatě komunistické diktatuře sympatie lidí. Tomuto hledání „socialismu s lidskou tváří“ při neustálé snaze udržet křehkou rovnováhu vztahů mezi jednotlivými národy Jugoslávie se především věnuje kapitola „1953–1973“. Josip Broz Tito často přemítal o koncepcích co nejširší samosprávy (původně to byla myšlenka Đilasova), podstatných

změnách ústavy (1963) a cestách, jak vyvést Jugoslávii z hospodářských potíží, najít pro její zaostalou ekonomiku nové trhy a také politické místo na slunci. I proto se začal stále podstatněji zajímat o hospodářské reformy a v 50. letech více a více obracet k zemím třetího, k mocenským blokům nepatřícího světa, jehož nepsaným vůdcem se vlastně stal.

Když se pokusy najít třetí cestu nevydařily a hospodářství stále chřadlo, Tito velmi chytré v 60. letech otevřel Jugoslávii investicím ze Západu a umožnil jejím obyvatelům cestovat a pracovat v zahraničí. To vedlo k dojmům falešné, relativní prosperity, k vytvoření komunistické diktatury s pozlátkem kapitalismu. V těchto nových cestách mu pomáhaly, ale také mu stály v cestě, reformní skupiny, které se po pádu Rankoviće postupně dostaly k moci v jednotlivých zemích Jugoslávie. Tato „mladá garda“, v Srbsku intelektuálně liberální, ve Slovinsku technokratická, v Chorvatsku a Kosovu intelektuálně nacionální, v Makedonii a v Bosně dezorientovaná, však Titovi nepomohla zemi integrovat a homogenizovat, spíše naopak. Proto na konci 60. a počátkem 70. let proti mladé gardě nastoupila garda stará, respektive její zbytky. Opřela se ovšem při likvidaci „chorvatských“ a dalších „jar“ o původně druholigové, ale o to rigidnější aktéry – Svaz bojovníků proti fašismu, stranický aparát v armádě, tajné služby, tedy o složky a organizace, kde dominovali konzervativní Srbové bez většího intelektuálního potenciálu. Tato komplexní porážka „mladých“, a tedy odstavení liberální, evropské orientace, byla ve skutečnosti i jakýmsi počínajícím bojem o Titovo dědictví, o to, jaká bude Jugoslávie po něm.

Těto etapě je věnována část „1973–1980“, která líčí pozdní titovské období: jugoslávskou hospodářskou krizi, klíčovou změnu ústavy v roce 1974, zhoršování vztahů se Sovětským svazem a střet s Brežněvovou doktrínou „omezené suverenity“ satelitních socialistických států. Ústava z roku 1974 byla posledním dílem Edvarda Kardelja, který byl v posledních deseti letech svého života přesvědčen o tom, že dějiny právě jeho vyvolily k tomu, aby zrealizoval vize klasiků dělnického hnutí a socialismu. Nešlo mu přitom o Lenina, ale především o ideály Marxe („republika asociované práce“), Engelse a o Pařížskou komunu. Jeho pokusy vytvořit ideální socialistickou společnost v jugoslávské realitě, plné politického, duchovního a ekonomického marasmu, byly pro intelektuální špičky čistě naivní záležitostí, pro obyčejné lidi pak víceméně nesrozumitelnou až směšnou utopií (čehož si všimla dokonce i tehdejší československá diplomacie).

Přesto se Kardeljovi podařilo významnou změnu ústavy prosadit. Titovi v ní byl zaručen doživotní mandát, armádě byla definována role obránce nezávislosti a suverenity Jugoslávie, ale především byla republikám přiznána vlastní státnost, jakož i široká autonomie Kosovu a Vojvodině. Tito měl s ústavou problém, obával se jejích dopadů na další vývoj země. I proto ji sám nepodepsal a přenechal tuto úlohu předsedovi Komory národů svazového parlamentu. Jeho pochybnosti se brzy začaly potvrzovat při praktickém uplatňování ústavy. Vznik de facto konfederace s osmi státy a osmi komunistickými organizacemi byl pokusem o vypuštění přetlaku páry, odlehčení hořících politických, hospodářských, sociálních a národnostních problémů země. Ve skutečnosti ale ústava na jedné straně dalekosáhle uvolňovala ruce armádě a policii jako ochráncům státu a socialistického pořádku, a tím posilovala odpor obyvatelstva, na druhé straně podpořila separatistické tendence v jednotlivých svazových republikách.

Další obrovské dílo „didaktického moralisty“ Kardelje, zákon „k asociované práci“, což byla v podstatě nová hospodářská ústava o 671 článku, byl přijat v roce 1976. Tento pokus o prosazení samosprávného institucionálního „eurokomunismu“, jak si ho představovaly některé západoevropské komunistické strany, které se už dávno vzdaly představy o diktatuře proletariátu, se však nikdy, v důsledku až neuvěřitelné těžkopádnosti a nepraktičnosti, reálně neprosadil. Jak říká Pirjevec, Edvard Kardelj se prostě snažil nově číst Marxe a pokoušel „se řešit kvadraturu kruhu“, když chtěl kombinovat jugoslávský socialismus s konceptem pluralismu, ale ne pluralismu politického, nýbrž s pluralismem „samosprávných zájmů“. Pro Kardelje nebyl marxismus prioritně ideologií, ale vědou, s níž si hrál jako s milovaným dítětem. S jugoslávskou realitou to nemělo nic společného. Mohlo to být zajímavé pro západní pozorovatele a pro další socialistické země, které vězely v ještě horším marasmu než Jugoslávie, ale budoucnost to nebyla. Bylo jasné, že s Titovou érou skončí i éra experimentů, jak ji zachránit.

Tito také věděl, že bez jeho pevné ruky, charismatu, politické policie a neustálé snahy o rovnováhu mezi jednotlivými názorovými a národními proudy nemá strana, a tím i země, šanci na udržení jednoty. Zajímavé jsou popisy posledních let Titovy vlády: vládce správně předvídal problémy v Kosovu a nebezpečí pro jednotu státu spočívající v de facto konfederalizaci Jugoslávie. Navíc se začaly hromadit další problémy. Např. se aktivovali staří i noví „informbyrovcí“ (hlavně Černohorci) v žoldu Sovětského svazu. Ti získali vítr do plachet po roce 1968, kdy bylo potlačeno pražské jaro a sovětská KGB s nimi začala počítat pro případ Titova odchodu. Tito tedy musel v těchto letech bojovat nejen s prosovětskou pátou kolonou uvnitř země, ale také s odpůrci v Chorvatsku i dalších republikách. V polovině 70. let byla jugoslávská vězení již opět zaplněna politickými vězni. Před helsinskou konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě dostali narychlo amnestii.

Pozdně titovská Jugoslávie měla stále dvě tváře – na západ ukazovala, že se snaží být demokratická, a na východ pak okázale demonstrovala svoji připravenost bránit se Sovětům, kteří by ji chtěli zardousit. Pirjevcovo líčení této epochy je velmi atraktivní, byť je založeno především na memoárech, mj. v části týkající se dobových vztahů mezi SSSR a Jugoslávií. Např. při oficiální Brežněvově návštěvě Bělehradu v roce 1976 měl Tito několikrát ukázat svému hostu, kdo je a bude v Jugoslávii pánem. A to dokonce tak, že na něj měl křičet, že Brežněv „není v Československu a že on /Tito/ není Dubček“...

Následuje „exkurs“, kapitola o Titovi a jeho ženách „Tito und die Frauen“. Ta jasně ukazuje, že Josip Broz byl bonviván a člověk mnoha vášní, který miloval ženy jako „Sulejman Nádherný“, ale který se stal „Napoleonem, jehož Waterloo byla jeho manželská ložnice“. Tito se třikrát oženil a vedle řady milenek měl i dvě stálé partnerky, s nimiž žil v mimomanželském vztahu. Nejvíce prostoru je věnováno Titově poslední manželce, Jovance Budisavljević, „jugoslávské Xantipě“. Ta měla podle Pirjevce na Tita fatálně negativní vliv, zejména na vztahy ve vedení Svazu komunistů Jugoslávie a doslova zničila posledních dvacet let jeho života.

Závěrečná část Pirjevcovy práce, kapitola „1980“, se věnuje posledním měsícům Titova života a jeho politickému odkazu. Tito v posledních deseti letech života propadal nejen stále více nemocem, ale také kultu osobnosti, jenž měl i jisté faraónské prvky. Zbavil

se Jovanky, zbavoval se svých odpůrců i přátel, a nakonec zůstal víceméně sám. Ačkoliv je Pirjevec k Titovi velmi kritický, přesto mu v závěru knihy přiznává řadu zásluh. Bez Tita by národněosvobozenecký boj národů Jugoslávie probíhal určitě zcela jinak. Bez Tita by nebylo konfliktu se Stalinem, národy Jugoslávie by se pravděpodobně dostaly do stejné či podobné závislosti na SSSR jako jiné národy „sovětského bloku“. Bez Tita by nebylo širokého mezinárodního hnutí nezúčastněných zemí. Tito se též zasloužil o reformovaný socialismus s „lidskou tváří“, i když ho k tomu vedly či spíše donutily ekonomické a další politické důvody. Na druhou stranu, nikdo nemůže Titovi odpárat kruté vypořádávání se s politickými protivníky, za války i po ní.

Z titoismu dnes zůstala u mnohých jen nostalgická vzpomínka, symbolicky zhmotněná Titovou jachtou *Galeb*, ukotvenou v Rijece. Je to jachta, na níž maršál brázdil světové oceány a obrazně i moře přízně svého četného nadšeného publika. Samotného Tita připomíná po všech zemích bývalé Jugoslávie řada hmotných i nehmotných památek, které nenechávají zapomenout tohoto talentovaného vůdce, původem z malého městečka v chorvatském Záhoří. To vše jsou ve skutečnosti jen idoly, často více či méně falešné obrazy. Proto je kvalitní, odborná kniha o něm velkým přínosem pro poznání jeho skutečného odkazu.

O Titovi bylo v Jugoslávii a ve světě napsáno více než 100 knih. Lze souhlasit s Latinkou Perović, že Pirjevcova ohromná studie není jen další takovou knihou, že je „opravdu srovnatelná s těmi největšími světovými biografiemi. Dělá to z ní skutečnost, s jakou Pirjevec využil a interpretoval dostupné prameny, jeho moudrá rekonstrukce doby a politického prostoru, jež byly dány Titovi, respektive tehdejší jugoslávské komunistické elitě. Je to jeho analýza Titovy osobnosti, její ideové a psychologické struktury...“. Pirjevec přečetl během posledních desetiletí nejen tisíce stran těch nejzajímavějších archivních pramenů, prozkoumal reflexe Tita z pera jeho přátel, soupeřů, ale též nejtvrdošijnějších nepřátel. Proto je jeho kniha tak unikátní, tak plastická a čtivá.

Kniha o Titovi a jeho soudruzích má samozřejmě i jisté nedostatky, které je však možno přičíst i řadě podobných, takto úzce zaměřených biografií. Jen těžko jí budou moci porozumět nepoučení laici, některé kapitoly jsou naddimenzované, jiné překvapivě krátké, proto podřazení kapitol do pěti epoch v německém vydání je dle mého soudu rozumným krokem, které dává čtenáři větší přehled. Pirjevcova rozsáhlá monografie o Titovi a jugoslávské politické věrchuše se bude určitě číst lépe těm, kdo mají dobré znalosti jugoslávské historie, případně – ještě lépe – kdo četli některé dřívější Pirjevcovy knihy.

Pirjevec použil prakticky veškerou do doby vzniku knihy relevantní literaturu k tématu, jeho hlavní zásluhou je již výše zmíněná intenzivní práce s dosud neznámými nebo nevyužitými prameny. Zajímavý je také autorův důraz na oral history, především na memoáry blízkých Titových spolupracovníků, které – byť jsou zajímavé a cenné – nemohou být vždy brány za primární pramen. Lze nicméně předpokládat, že k osobnosti Tita a jugoslávského politického vedení bude možné najít řadu dalších pramenů především v dosud nevyužitých archivech komunistických stran jednotlivých zemí tzv. socialistického bloku.

Velkým přínosem knihy je její soustředění se na mezinárodní postavení titovské Jugoslávie, složité vztahy uvnitř jejího komunistického vedení, na celou novou vládnoucí

třídu s jejími chybami i zajímavostmi. Je to kniha nejen o maršálovi samém, ale šíře o fenoménu Josipa Broze Tita. Je jen škoda, že se Pirjevec více nevěnoval rozsáhlé činnosti protititovské opozice, která se usadila v řadě zemí „socialistického tábora“ (kromě SSSR, Rumunska a Bulharska také v Československu) a vedla odsud proti Titovi propagandistický stalinský boj i dlouho poté, co byl Stalin již dávno po smrti.²

V každém případě je Pirjevcova kniha průlomem, který si zaslouží pozornost každého historika, ale též poučeného laika, který se zajímá o dějiny Jugoslávie a jeho nejzajímavější a nejvýznamnější osobnost v historii 20. století. Není to jen „další nová kniha o Josipu Brozu Titovi“, ale nadlouho ta nejlepší kniha, na kterou bude možné dobře navazovat, pokud se objeví a budou zpracovány další prameny, které bezpochyby existují.

Jiří Kuděla

Emília HRABOVEC a kol.

Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963–2013)

Bratislava, Univerzita Komenského 2015, 357 s., ISBN 978-80-223-3922-3.

Naprosto jedinečná koncentrace církevních institucí v Římě je obecně známým faktem. Méně už se ví o vzniku, skladbě a pojetí „národních“ institucí – kostelů, kolejí, hospiců a dalších institucí, které po staletí vytvářejí živou spojnici mezi centrem západního křesťanstva a jednotlivými zeměmi našeho civilizačního okruhu. I když některé z těchto institucí vznikly již ve středověku (jako dávno zaniklý český hospic z doby Karla IV.), velká část z nich se vytvořila teprve v 19. a 20. století.¹ Z této doby pochází již zaniklá kolej Bohemicum a na ni od roku 1929 navazující česká Papežská kolej Nepomucenum. O zpracování jejích dějin se postaral kolektiv vedený olomouckým církevním historikem Tomášem Parmou nejprve v italské a poté i v české verzi.² Kolektivní práce, která vyšla pod vedením bratislavské historičky a ředitelky Slovenského historického ústavu v Římě Emílie Hrabovec, se stává historiografickým protějškem věnovaným obdobné instituci, kterou si ve druhé polovině 20. století vytvořilo exilové duchovenstvo.

2 O protititovské opozici v Československu srovnej: Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha 2012.

1 Srov. mj. Luigi SALERNO, *Roma communis patria*, Bologna 1968; Mario ESCOBAR, *Le chiese sconosciute di Roma* (Quest'Italia. Collana di storia, arte e folclore, 125), Roma 1988; Peter RIETBERGEN, *Rome and the World – the World in Rome. The Politics of International Culture, 1911–2011*, Dordrecht 2012.

2 Tomáš PARMA (ed.), *Dal Bohemicum al Nepomuceno. La cultura ceca e la formazione sacerdotale in un contesto di scontri nazionalisti e di coesistenza*, Roma – Olomouc 2011; TÝŽ (ed.), *Česká kolej v Římě. Od Bohemica k Nepomucenu: 130 let existence české kulturní a vzdělávací instituce*, Kostelní Vydří 2014.

Kniha obsahuje – kromě edičního úvodu, příloh a rejstříku – patnáct kapitol, z nichž část má charakter vědeckých, část spíše vzpomínkových, subjektivně zabarvenou textů. Obojí se dobře doplňují, neboť texty druhého typu mají značnou pramennou hodnotu. Platí to především o stati kardinála Jozefa Tomka, který pohledem účastníka vylíčil předpoklady a vznik Slovenského ústavu v roce 1963.³ Pohled „zevnitř“ reprezentuje mj. memoárová kapitola Michala Kani o životě v semináři či veršované vyznání saleziána Gorazda Zvonického.

Nejdůležitější studii, pojednávající o vývoji Slovenského ústavu v kontextu církevní politiky, napsala Emílie Hrabovec,⁴ která se při charakteristice tohoto „slovenského hlasu v Římě“ (s. 45) opřela o výsledky rozsáhlého archivního výzkumu. Autorka označila vztah k Římu a křesťanské víře za základní konstantu slovenských dějin a zdůraznila, že Slováci – na rozdíl od jiných národů – měli k papežství v uplynulých 1100 letech naprosto nekonfliktní vztah. Vznik a vývoj Slovenského ústavu zařadila do souvislosti se zahraniční politikou papežské kurie a vatikánsko-československých jednání, přičemž podrobila ostré kritice „pražský režim“, který se obával sepětí národních a náboženských zájmů Slováků a v tomto smyslu vyvíjel tlak na Svatou stolicí. Autorka věnuje pozornost také souvislosti mezi federalizací Československa a úsilím o vytvoření samostatné církevní provincie na Slovensku, což prezident Gustáv Husák údajně pokládal za završení emancipace Slovenska po roce 1968. Zabývá se specifickým postavením Slovenska mezi Prahou a Budapeští a zdůrazňuje silný vztah Jana Pavla II. k Slovensku. Všechna stručně nadhozená témata mají z pohledu historizace naplněných ambicí Slovenska svou relevanci a nepochybně zůstanou předmětem dalšího výzkumu rovněž v české a maďarské historiografii.

Další studie jsou zaměřeny k užší tematice spjaté se Slovenským ústavem v Římě, který se stal katolickým kulturním a vzdělávacím centrem, jež mělo sloužit náboženským potřebám Slováků v zahraničí, zejména v USA a Kanadě, a podle možností daných politickými poměry také na Slovensku. Pojednávají o duchovní službě pro zahraniční Slováky, o vydavatelské a překladatelské činnosti ústavu, o součinnosti s Vatikánským rozhlasem, o formační a pedagogické činnosti (zejména také v „Malém semináři“ – Slovenském gymnáziu Antona Bernoláka v Římě), o podílu slovenských saleziánů na pedagogické a ediční činnosti ústavu, o vztahu k liturgické reformě po Druhém vatikánském koncilu, o čelných osobnostech ústavu a o jeho vývoji po roce 1989. Dějin zahraniční politiky Československa se dotýká stať Pavla Jakubčina o snahách ovlivnit kuriální politiku vůči slovenským duchovním a o aktivitách komunistické Státní bezpečnosti.

Dokumentární příloha obsahuje 13 textů převážně normativní povahy – stanovy ústavu z let 1961 a 1998, stanovy Papežského slovenského kolegia z roku 1997, záznam o vysvěcení ústavního kostela, doklad o konspiraci Státní bezpečnosti proti jezuitovi Michalu Lackovi z roku 1972, seznam kněží, kteří od roku 1990 studovali v Římě a pobývali v ústavu, a oficiální korespondenci. Obrazová dokumentace ilustruje kromě vnitřního života ústavu především jeho kontakty s papežskou kurií.

3 Jozef TOMKO, *Zrod Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme*, recenzovaná kniha, s. 9–19.

4 Emília HRABOVEC, *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda a Svätá stolica v cirkevnepolitickom kontexte*, recenzovaná kniha, s. 20–52.

Značná část pojednávání tematiky se týká dějin Československa v období 1948–1989. V některých případech zaznamenává také příležitostné kontakty s českým duchovenstvem, mj. s kardinálem Josefem Beranem v souvislosti se slavnostní mší, kterou sloužil papež Pavel VI. pro české a slovenské poutníky 14. února 1969 k uctění 1100. výročí úmrtí věrozvěsta Konstantina-Cyrila. Neméně důležité jsou však partie, které se zabývají vztahy mezi slovenským a českým duchovenstvem v samotném Římě.

Mezi iniciátory vzniku Slovenského ústavu patřili slovenští kněží, kteří v období po komunistickém převratu roku 1948 žili v Nepomucenu a studovali na Ateneu, pozdější papežské Lateránské univerzitě. Zatímco tamní čeští studenti bohosloví měli po přerušení oficiálních vztahů s Československem podporu od amerických krajanů, slovenští exiloví představitelé po roce 1945 odmítali podporovat slovenské bohoslovce v Nepomucenu, neboť tuto kolej pokládali za českou a vytýkali jí české vedení (ve skutečnosti byl tehdy rektorem Ital, kdežto Češi byli reprezentováni vicerektorem); dosáhli dílčího úspěchu, když byl vicerektorem-ekonomem jmenován Jozef Tomko (v této funkci zůstal v letech 1950–1965).

Slovenští duchovní působili nezávisle na českém kléru, mj. vydávali od roku 1952 měsíčník *Hlasy z Ríma – mesačník Katolickej akcie Slovákov v exile* a od roku 1961 vědecké sborníky *Slovak Studies*. V roce 1955 bylo založeno Slovenské vydavatelstvo sv. Cyrila a Metoda v Římě, které publikovalo náboženskou literaturu ve slovenštině. Nicméně za jeden z hlavních úkolů pokládali slovenští exiloví kněží oddělenou výchovu nových bohoslovců a od roku 1959 postupně krystalizovala představa o vybudování samostatného ústavu, který se měl nazývat Cyrillomethodianum a měl být otevřen k cyrilometodějskému výročí 1963. Začaly sbírky a Jozef Tomko při cestě za krajany do USA roku 1960 získal podporu papežské kurie; kardinál Giuseppe Pizzardo oslovil Sdružení slovenských katolíků v USA s poděkováním za pomoc slovenským bohoslovcům v Římě a s doporučením, aby napomohl ke zřízení malého slovenského semináře ve Věčném městě.

Jozef Tomko líčí „boj proti (slovenskému) ústavu“ a proti „slovenskému separatismu“ ze strany Čechů (s. 16–18), zejména vicerektora Nepomucena Josefa Bezdíčka jako téma, které se přenášelo i na úroveň vatikánského Státního sekretariátu a Kongregace pro semináře. Tam byla přirozeně snaha zažehnat rozkol v Nepomucenu, v němž zaujímal pozdější kardinál Tomko úlohu jednoho z vicerektorů. Pod neutrálním názvem Istituto dei Santi Cirillo e Metodio, který v oficiálních jednáních odsunul slovenský národní charakter této instituce do pozadí, bylo nakonec zřízení semináře schváleno v lednu 1961. Ústav, jehož prvním rektorem se stal kněz Štefan Nahálka, odchovanec Nepomucena, dostal za úkol péči o mladé bohoslovce, duchovní službu emigrantům, vydávání a distribuci náboženského tisku a službu poutníkům přicházejícím do Říma. V květnu 1963 vysvětil papež Jan XXIII. základní kámen budovy na Via Cassia, kde začal Slovenský ústav působit ještě téhož roku.

S odstupem pouhých 34 let od zahájení činnosti Nepomucena, které bylo za první Československé republiky určeno pro výchovu bohoslovců ze všech diecézí státu, ale fakticky zůstávalo českou kolejí, naplnili stejné ambice také Slováci. Na cestě k dosažení tohoto cíle se střetalo – a to i v církevním prostředí a v exilu – dvojí pojetí domovského státu (československé, nesené Čechy, a slovenské), což nemohlo zabránit prohlubující se emancipaci slovenského národa. Ústav pokládán za jednu z nejdůležitějších duchovních

institucí Slováků v zahraničí svým vývojem předstihl utvoření samostatné Slovenské republiky, ale jistým podílem tomuto procesu též napomohl.

Texty shromážděné v publikaci se tak stávají příspěvkem k poznání méně známých aspektů církevních, politických a kulturních dějin Slováků a Čechů v uplynulých sedmdesáti letech. Zda je však zcela výstižné tvrzení editorky, že i po roce 1918 slovenský „národ žil bez slobody i vlastného štátu a pre svet neexistoval“ (s. 8), zodpoví teprve další – komparativně pojaté – historické bádání a uvažování.

Jaroslav Pánek

Peter BRANDT – Detlef LEHNERT (edd.)

Sozialdemokratische Regierungschefs in Deutschland und Österreich: 1918–1983

Bonn, Dietz 2017, 301 s., ISBN 978-3-8012-0495-2.

Svazek, vycházející z výsledků symposia konaného roku 2015, sleduje životní a politické osudy osmi sociálních demokratů/socialistů, kteří v období mezi koncem první světové války a počátkem 80. let stáli buď v čele Německé říše, Spolkové republiky Německo nebo Republiky Rakousko. K nim byl jako devátý připojen portrét „rudého cara z Pruska“, Otto Brauna. Ten byl v letech 1920–1932 sociálně demokratickým ministerským předsedou největší, nejlidnatější (60 % obyvatel Německa) a nejdůležitější – od polských k francouzským hranicím se rozprostírající – říšskoněmecké země.

Po krátkém úvodu z pera Detlefa Lehnerta následuje obecnější studie Bernda Brauna o úřadu říšského kancléře ve výmarské republice. Autor, který jako zvláštní případ nechává v úvahách stranou Friedricha Eberta, dochází k závěru, že tři sociálně demokratičtí kancléři výmarské doby – Philipp Scheidemann, Gustav Bauer a Hermann Müller nebyli méně schopní ani méně bezúhonní než jejich předchůdci za císařství nebo následníci ve výmarské republice. (Braun je tu profiluje vůči Franzi von Papen.) „Důvody, proč nevstoupili do dějin jako úspěšní, dlouho vládnoucí kancléři, spočívají v konstrukčních deficitech výmarské ústavy, v charakteru výmarského stranického systému, především však v krizově otřesené politické situaci, která konfrontovala první německou demokracii s problémy dosud nevídané velikosti“ (s. 46).

Řadu portrétů jednotlivých kancléřů zahajuje zdařile sumarizující studie Waltera Mühlhausena o specifickém případě Friedricha Eberta. Tato výrazná, v jádru odborářská osobnost je autorovi ústředním celoživotním tématem, jemuž věnoval nejen řadu opakovaně vydávaných delších i kratších biografí a speciálních studií, ale také edic.¹ Příspěvek, nazvaný „Od předsedy strany k říšskému prezidentství“, začíná rokem 1917, kdy se od SPD odštěpila levice – USPD. Sociální demokracii to sice oslabilo, Ebertovu

1 Walter MÜHLHAUSEN, *Friedrich Ebert 1871–1925. Reichspräsident der Weimarer Republik*, Bonn 2006; TÝŽ, *Friedrich Ebert. Sozialdemokrat und Staatsmann*, Leinfelden-Echterdingen 2008; TÝŽ, *Friedrich Ebert 1871–1925. A Social Democratic Statesman*, Bonn 2015; Walter MÜHLHAUSEN – Bernd BRAUN (edd.), *Friedrich Ebert und seine Familie. Private Briefe 1909–1924*, München 1992.

pozici v čele strany však posílilo a především tím radikálně vzrostla důvěryhodnost SPD jako potenciálního koaličního partnera pro buržoazní strany. Otevřelo to cestu pro demokratizaci vrchnostensky konstruované monarchie cestou reforem.²

Ebert vysvětloval své straně již v září 1918, že je zastáncem zachování – demokraticizované – monarchie jako nástroje zabránění revoluci, provedené po ruském způsobu. Obával se, že na konci prohrané války, ve chvíli bankrotu a chaosu, v němž hrozilo politické vakuum, by radikální, ústavně systémový převrat mohl dodatečně vyhrotit již tak komplikovanou situaci. „Říjnovými reformami demokratizovaná 'firma' měla zůstat zachována, ovšem s jiným knížetem v čele než se zbankrotovaným císařem – např. s princem Maxem Bádenským jako říšským regentem. Ebert byl přesvědčen o tom, že 'Německo není zralé pro republiku'“³ (s. 56) Proměnou říše v konstituční stát, odstoupením Viléma II. a převzetím úřadu říšského kancléře Ebertem 9. listopadu 1918 byly splněny klíčové požadavky SPD. Ebert prohlásil že „Německo dokonalo svoji revoluci“ (s. 57).

Scheidemannovo proklamování republiky 9. listopadu 1918 Eberta zaskočilo. Ostře tento krok kritizoval jako nedemokratický: o něčem takovém měl rozhodnout až nově volený parlament. Ebert tak vlastně kancléřoval jediný den, protože SPD a USPD už 10. 11. vytvořily paritně obsazenou radu lidových pověřenců. Ta měla působit jako správce konkursní podstaty starého režimu a politické moci. Skutečně také vyhlásila základní občanské a emancipační svobody a za prioritu prohlásila volby do demokratického národního parlamentu. Šestihlavé radní grémium mělo být jakýmsi „kolektivním kancléřem“. Ebert byl v jeho rámci ale *primus inter pares*, nadto jako jediný respektován nadále fungujícím dosavadním byrokratickým vládním aparátem.

Mühlhausen dodává, že Ebert zásadně odmítal jakékoliv ohrožení svobodných voleb. Když v lednu 1919 právě s touto intencí povstali radikálně levicoví Spartakovci, nechal je Ebert rozdrtit „železnou pěstí“ jako ohrožení cesty k demokracii. Za této situace pro něj bylo použití násilí proti násilníkům plně legitimní! (s. 60) Snad by toto aktuální historiografické nahlížení (opakovaně hlásané též dalším „dvorním dějepiscem SPD“, Heinrichem Augustem Winklerem) na dobovou – ve jménu udržení sotva vylíhlé demokracie proklamovanou – nutnost krvavého rozdrcení radikálně levicových pokusů o cíleně protidemokratický puč mohlo být inspirací i pro historiky, dodnes z těch či oněch nacionálních pozic kaceřující potlačení radikálně levicových vystoupení 4. března 1919 v českém a moravském pohraničí.

Jako prezident se mocensky zdatný, zájem a stabilitu státu před zájmem strany preferující Ebert podle autora vždy považoval za součást říšské vlády, nikoliv za jejího protihráče. Podřizoval se proto, byť i s nevolí až hořkostí, jejím rozhodnutím. Stalo se tak například v případě, kdy Walter Rathenau v dubnu 1922 dohodl smlouvu se sovětským Ruskem, která torpedovala Ebertovo dlouhodobé úsilí o dohodu se západními Spojenci,

2 Lehnert v úvodu (s. 15) hovoří o tom, že se za války „odborová organizace postupně stala nosným sloupem válečného hospodářství“, přičemž byly patrné pokusy, navázat na „válečný socialismus“ také koncepty plánovitého a zespolečenštěného hospodářství.

3 K Maxi Bádenskému srovnej nově: Lothar MACHTAN, *Prinz Max von Baden. Der letzte Kanzler des Kaisers. Eine Biographie*, Berlin 2013.

směřující ke snížení reparací a postupnému opětovnému začlenění Německa do kontextu plnoprávných evropských států. Ebert i přes svůj osobní zásadní, hluboce nacionální odpor k Versaillské smlouvě věřil v možnost dohody se západem. A setrval též na nezměněném – již v předvečer světové války vyhoceně nacionalistickém – stanovisku SPD, že „Německo sáhlo v srpnu 1914 po zbraních pouze k obraně ohrožené německé vlasti“ (s. 64, 66).

Christian Gellinek se s láskou, obdivem (a s nevráživostí vůči F. Ebertovi) ujal osobnosti Philippa Scheidemanna, něco přes čtyři měsíce ve Výmaru úřadujícího „říšského ministerského předsedy mezi ustavením Národního shromáždění a 'Versailles'“.⁴ Scheidemann byl vedle Eberta klíčovou osobností sociálně demokratického převzetí moci v dosavadní říši Hohenzollernů. Byl radikálnější (a to i vůči levicovým povstalcům, které nechal bez milosti masově likvidovat), ale také ještě německo-nacionálnější než první prezident republiky. Spolu se svým ministrem zahraničí, hrabětem Ulrichem von Brockdorff-Rantzau, se roku 1919 snažil – bez ohledu na reálné kontexty i pravděpodobné následky tohoto úsilí – dotlačit spojené západní mocnosti k podepsání pro Německo výhodného míru. Když tato ilusivní představa padla a hrozilo, že Spojenci vojensky vkročí do Německa, Scheidemann rezignoval, odešel z „velké politiky“ a do roku 1925 starostoval v hessenském Kasselu. Gellinek má pro něj plné pochopení a ostře kritizuje západní Spojence za jejich postoj k poraženému Německu. Pro vládní garnituru, která mírovou smlouvu nakonec podepsala (Gustav Bauer, Matthias Erzberger, Hermann Müller),⁵ mu zbývá jen pohrdání.⁶

Dlouholetý odborář Gustav Bauer zastával coby „říšský ministerský prezident“ funkci šéfa německé vlády jen od června 1919 do března 1920, kdy odstoupil v důsledku obvinění ze strany levice SPD i odborů, že nedokázal předejít a zabránit Kappovu puči. Tim B. Müller v Bauerově medailonu zdůrazňuje, že dobovou publicistkou stejně jako dnešními historiky nedoceněna, ba nepovšimnuta zůstává Bauerova velká, centralistická, na progresivním zdanění postavená daňová reforma, prosazená s cílem zajistit „daňovou spravedlnost“. Jejím prostřednictvím byla nastolena pevná báze moderní, celé Německo daňově sjednocující a hospodářskému vývoji oporu dlouhodobě poskytující fiskální politiky. Je ironií doby, že za hyperinflace byl tento moderní systém nesrovnatelně výhodnější pro velké subjekty, které své příjmy zdaňovaly až s odstupem, zatímco bezprostřední inflační tíže dolehla na běžnou populaci.

⁴ Autor, emeritus University of Florida, už před čtvrtstoletím napsal stručnou biografii svého hrdiny: Christian GELLINEK, *Philipp Scheidemann. Eine biographische Skizze*, Köln 1994.

⁵ Matthias Erzberger byl katolický (strana Centrum) ministr pro otázky dodržování příměří, který s vědomím, že po hrozně prohrané válce nutně přichází hrozný mír, vedl spolu s H. Müllerem závěrečná jednání ve Versailles a spolupodepsal mírovou smlouvu. Roku 1921 byl zastřelen ultrapravicovým teroristou. Poslední dekáda přinesla novou vlnu zájmu o tohoto muže, který za války prošel dramatickým vývojem od šéfa říšské zahraniční propagandy až k entusiastovi pro „porozumivý mír“. Srovnej: Christopher DOWE, *Matthias Erzberger: Ein Leben für die Demokratie*, Stuttgart 2011.

⁶ Je příznačné, že Gellinek například vůbec nebere na vědomí knihu, důkladně bez nacionálních emocí zkoumající dobovou realitu v širokém kontextu: Eberhard KOLB, *Der Frieden von Versailles*, München 2005 (srovnej moji recenzi, ČČH 106, 2008, s. 902–907). Gellinek ovšem alespoň na s. 88 cituje slavnou Erzbergerovu větu, že „kdo prohraje válku, prohraje i mír“.

Rainer Behring se v portrétu Hermanna Müllera pozastavuje nad skutečností, že tento muž (od roku 1906 člen vedení, v desetiletí 1919–1928 předseda SPD, 1920 a 1928–1930 říšský kancléř), který jako ministr zahraničí zkoncipoval a 23. července 1919 proklamoval demokratické principy německé zahraniční politiky, postavené na „mírovém revizionismu a dohodě s ostatními mocnostmi“⁷, byl v úsudku současníků dlouho nedocenen, později vlastní stranou a ovšem historiky všech politických směrů (liberály, konzervativci, ale i sociálními demokraty) potrestán poměrně důsledným zapomením.⁸ Behring přitom připomíná záplavu nekrologů německého, ale také a zejména francouzského, britského a amerického tisku, který v březnu 1931 v předčasně zemřelém – nejen socialisty, ale i německými liberály a katolíky respektovaném – státníkovi viděl republikánsko-demokratického tvůrce německé prozápadní politiky.

Pro nás je podstatný autorův názor, že Müllerovo kancléřování v letech 1928–1930 nesmí být posuzováno zpětně jako již houstnoucí soumrak demokracie, nýbrž spíše na základě situace, která panovala v Německu až do roku 1929, tj. jako relativní stabilita, spojená s většinovým přesvědčením společnosti o překonání důsledků války a o výborných výhledech do budoucnosti. Vláda, vedená dobře spolupracujícím duem Müller – Stresemann (DVP), úspěšně minimalizovala finanční následky smlouvy z Versailles a proklamovala vůli k mírové spolupráci se západními mocnostmi. Reparace v té chvíli nepředstavovaly klíčový problém německé ekonomiky ani financí (s. 151)! Jako katastrofa se však ukázalo těžké onemocnění obou protagonistů těsně před počátkem světové krize v roce 1929 a brzká Stresemannova smrt. V této osobní situaci nebyl krajně vyčerpaný Müller schopen ostře vystoupit ani proti vládní protikrizové úsilí blokující politice prezidenta Říšské banky Hjalmara Schachta, ani (spolu s aktuálním vedením SPD) následně proti Brüningově vládě. Behring nicméně tvrdí, že řada Müllerových publicistických projevů z posledních měsíců jeho života svědčí o jeho pevném přesvědčení, že Německo přesto nadále zůstává demokratickou zemí s otevřenou šancí na vývoj k dobrému.

Německý politolog a historik idejí Richard Saage před nedávnem věnoval Karlu Rennerovi, státníkovi, který stál roku 1918 i 1945 opakovaně v čele právě vzniknuvší Rakouské republiky, obsáhlou biografii.⁹ V Rennerovi zasvěcené kapitole recenzované knihy pak nabízí (přinejmenším pro českého čtenáře do velké míry faktograficky překvapivý) souhrn klíčových momentů specifické kariéry tohoto rolnického synka z Dolních Dunajovic na Moravě. Renner se z nejhudších poměrů tvrdou prací a díky mimořádnému intelektu

7 Behring na s. 144n. připomíná, že Müllerova programní řeč samozřejmě vyšla v edici stenografických protokolů ústavodárného shromáždění, že ale tato koncepce německé zahraniční politiky je přesto přičítána Walteru Rathenauovi nebo až Gustavu Stresemannovi.

8 Je symptomatické, že k němu existuje pouze drobná knížka: Andrea HOFFEND, „*Mut zur Verantwortung*“ – Hermann Müller: Parteivorsitzender und Reichskanzler aus Mannheim (Kleine Schriften des Stadtarchivs Mannheim, Nr. 17), Mannheim 2001, resp. studie: Bernd BRAUN, *Die Reichskanzler der Weimarer Republik. Zwölf Lebensläufe in Bildern*, Düsseldorf 2011, s. 134–167.

9 Richard SAAGE, *Der erste Präsident. Karl Renner – eine politische Biografie*, Wien 2016. Srovnej polemickou práci z téhož roku: Siegfried NASKO, *Karl Renner. Zu Unrecht umstritten? Eine Wahrheitssuche*, Salzburg – Wien 2016.

vypracoval v právnicky vzdělaného odborníka sociální demokracie na národnostní a sociální otázky. Jeho vzestup do vedení strany nastal ale až v letech války, kde se Renner od roku 1915 profilel jako zastánce smíru s občanskými stranami ve jménu společné podpory „obranné války“, přičemž doporučoval nevzdávat se možnosti anexí na východě říše. Proklínán levicí (Friedrich Adler) se do té míry sblížil s vedením státu, že dostal nabídku vstoupit do vlády. Vedení strany to neschválilo, Renner však nadále zůstal přesvědčeným (konstitučním) monarchistou.

Tomu, že se Renner i přes odpor levého křídla strany stal nejprve šéfem Státní rady, poté prvním kancléřem republiky, vděčil nejen své byrokratické nepostradatelnosti, ale hlavně nutnosti utvořit vládu spolu s křesťanskými socialisty a s německými nacionály. Pro ty byl jediným únosným reprezentantem sociální demokracie. On sám se s ideou republiky smířil hlavně pod podmínkou, že „proměna Rakouska v republiku je nutná, aby se toto mohlo stát součástí německé republiky“ (s. 192). Je Rennerovou nepochybnou zásluhou, že jím vedené, dominantně socialistické kabinety v letech 1918–1920 Rakousko stabilizovaly, prosadily rozhodující moc parlamentu a zabránily zleva i zprava hrozící občanské válce. Autor mj. soudí, že Hans Kelsen není skutečným autorem ústavy z roku 1920, nýbrž že ji pouze vypracoval podle Rennerových koncepčních zadání, a to s důrazem na vyváženost federativního a centralistického principu a s rozhodující mocí, trvale vloženou do rukou parlamentu Renner ovšem také zdatně zastupoval republiku na mírových jednáních v Saint Germain, kde dosáhl připojení jižních Korutan a dnešního Burgenlandu k republice, trpce však želel „ztráty Jižních Tyrol, Sudet a dalších německých oblastí na severu, východě i jihu republiky“ (s. 194).

Roku 1920 přešla sociální demokracie do opozice a Renner byl ve straně zastíněn Otto Bauerem. Zpět na výsluní se dostal roku 1931 jako prezident parlamentu. Tato fáze jeho kariéry však skončila katastrofou: Ve sporu o sankce proti stávkujícím dělníkům odstoupil (i s oběma svými zástupci) roku 1933 na protest z funkce, načež Dolfus prohlásil parlament za blokovaný a za pomoci spolkového prezidenta Miklase vyhlásil klerofašistickou diktaturu. I s novou situací se Renner posléze dokázal vyrovnat. V dubnu 1938 v tisku pochválil „anšlus“ Rakouska k Třetí říši a nabídl novému, nacistickému primátoru Vídně Neubacherovi svoji podporu při propagaci referenda o připojení k „říši“. Dokonce nechal v tom duchu vytisknout plakáty, jejichž vylepení však nakonec nebylo povoleno (s. 206). Autor to vysvětluje tím, že Renner ještě neznal charakter nacistického režimu... K tomu, že Renner téhož roku vydal brožuru, v níž přivítal Mnichovskou smlouvu jako korekturu chyb ze Saint Germain, pak Saage říká, že se starý sociální demokrat nechal zmást Hitlerovou mírovou rétorikou... (s. 207).

Třetí návrat na výsluní se Rennerovi podařil ve věku 75 let, když sovětská armáda vstoupila 1. dubna 1945 do Gloggnitz v Dolních Rakousích, kde trávil svoji penzi. Renner kontaktoval Rudou armádu a byl konfrontován s překvapivou skutečností, že o něj ruští důstojníci takřka ihned projeví zájem. Byla mu zprostředkována Stalinova direktiva, že má být vnímán jako důvěryhodná osobnost, kterou bude sovětské velení podporovat při znovuvybudování demokratického řádu v Rakousku. To nebude Sovětský svaz anektovat, nýbrž osvobodí je od fašistické okupace (s. 199). Renner byl spolu s celou rodinou internován na zámku Einbüchl, odkud pak – po dohodě s ruskou generalitou – vydal řadu svolání k rakouskému lidu.

V doprovodu maršála Tolbuchina přijel Renner 19. dubna 1945 do Vídně. Tam mu byla přidělena vila, v níž pod jeho předsednictvím zástupci právě znovuzaložených stran (sociálních demokratů, lidovců a komunistů) uzavřeli dohodu o první poválečné – provizorní – vládě. Ta byla také 27. dubna uznána maršálem Tolbuchinem. Jedním z prvních opatření nové vlády bylo prohlášení o obnově rakouské státní příslušnosti s právním důsledkem, že „Rakušané... jako osvobozený národ musí jednat s říšskými Němci jako s nepřáteli“ (s. 201). Autorem nezmíněnou konsekvencí tohoto postoje byl „odsun“ Němců z Rakouska, „zaplaveného cizinci (Čechoslováky a Jugoslávci), případně cizími dělníky“ (s. 201).

Renner se podle Saageho opřel o Stalina, kterého zásoboval „devótními dopisy, které šly daleko za povinné zdvořilostní floskule“.¹⁰ Proti ÖVP (ta ubránila před znárodněním velkostatky a činžovní domy) prosadil zestátnění těžkého, resp. širě klíčového průmyslu. S podporou Rusů a posléze i ostatních spojenců Renner zabránil separatistickým tendencím a dosáhl uznání své vlády jako celorakouské instituce. Při pohledu na poválečnou situaci ve střední Evropě lze prohlásit za typické, že Renner jako kancléř projevil krajní nezájem o rakouský odboj, který s argumentem, že nacismus mohl být poražen jen na frontách, paušálně prohlásil za nevýznamný, resp. odmítl se zabývat pomocí pro nacisty pronásledované socialistické a komunistické odbojáře. Ještě radikálněji negativní byl jeho postoj k přeživším holocaustu; odmítl (podle autora ovšem bez náznaku antisemitismu!) jakékoliv jejich odškodnění. (S tím kontrastoval jeho živý zájem o podporu účastníků socialistického povstání z roku 1934, s. 205). Saage přehledně přehledně vyčísluje Rennerovy „pozoruhodné“ výkony za nacismu i za sovětské okupace a uzavírá studii s tím, že jednoznačně převažují jeho nezpochybnitelné zásluhy, jejichž výrazem pak byla Rennerova volba prvním prezidentem republiky v prosinci 1945.

Politicky poválečné období je v knize zastoupeno třemi biografiemi: Německonorský historik Einhart Lorenz se po desetiletí věnoval Willy Brandtovi v jeho dlouholetém norském exilu i v kancléřské funkci.¹¹ V této knize podává pozoruhodnou skicu s těžištěm v hodnocení Brandtova ne právě úspěšného pokusu o uplatnění skandinávských zkušeností s argumentující a o celospolečenský konsens opřenu „integrativní demokracii“ po návratu v Německu. Letití funkcionáři SPD toužili po energickém a tvrdém, německo-nacionálním „vůdci“. Nemohli ale zavírat oči před opakovanými volebními úspěchy nadnárodně a koncepčně myslícího, rétoricky nedostizného a jak u běžných lidí, tak u většiny (zejména evropských) zahraničních partnerů dlouhodobě úspěšného předsedy strany a posléze kancléře. Vyčítali mu proto alespoň nedostatek energie a katastrofální nezájem o vnitřní politiku. Autor oproti tomu dokládá, že snad žádná z vlád „staré“ Spolkové republiky nepřipravila a neprosadila tolik podstatných sociálních i hospodářských reforem jako právě Brandtova.¹² Mocenské zájmy jednotlivců i seskupení ve vedení SPD byly však důležitější.

Velmi plasticky to Lorenz kreslí v kontextu s Brandtovým pádem. Ten roku 1974 zavinila „aféra Günter Guillaume“, to jest odhalení, že jeden z nejbližších kancléřových spolupracovníků je agentem východoněmecké Stasi. Odstoupil ale kancléř, a nikoliv za

10 Otištěny in: NASKO, *Karl Renner*, s. 148–153.

11 Nejnověji: Einhart LORENZ, *Willy Brandt: Deutscher – Europäer – Weltbürger*, Stuttgart 2012.

12 Srovnej: Bernd FAULENBACH, *Willy Brandt*, München 2013, s.13.

prověření jeho týmu zodpovědný ministr vnitra Genscher. Ten byl totiž potřeba k udržení vládní koalice. Klíčovým důvodem Brandtova pádu ale bylo předchozí podkopání jeho pozice (v době tvrdých dopadů první světové ropné krize) „demontrací prostřednictvím blízkých spolustraníků“ (s. 241). Literatura charakterizuje tehdejší poměry ve vedení SPD jako „atmosféru kancléřovraždy, podvodu a zrady“. Brandt byl vrcholně úspěšnou volební kampaní roku 1972 (získal rekordních 45,6 % hlasů pro SPD při volební účasti 91 %) do té míry vyčerpán, že musel být hospitalizován a podrobil se též operaci hlasivek. Za této situace převzal jednání o sestavování koaliční vlády dlouholetý místopředseda, resp. v letech 1969–1983 předseda frakce SPD Herbert Wehner,¹³ který však někde „zapomněl“ Brandtem zpracované podklady (s. 240) a jednání s FDP pak nevedl zcela ve prospěch vlastní strany. Brandt se roku 1974 vyjádřil, že neví, zda pro jeho pád „byly horší metody jeho vlastní strany nebo případ Guillaume“ (s. 242).

Brilantní studie Olivera Rathkolba o Bruno Kreiskym, velkém, rakouskou denacifikací nedotčenou společnost integrujícím a demokratizujícím kancléři, se také opírá o v podstatě celoživotní badatelské úsilí přední osobnosti rakouského výzkumu soudobých dějin.¹⁴ Kreisky, podobně jako Renner, stavěl svoji politiku s cíleným akcentem na často až nestydaté účelovosti. Činil tak navíc se zkušeností nacisty vězněného žida, jehož takřka celá rodina zahynula v holocaustu, ale vsadil ve své politické kariéře a speciálně v době kancléřství na nerušenou spolupráci s bývalými nacisty. V osmimilionové zemi, kde legitimaci NSDAP mělo na 800 000 lidí, totiž byly ohledy k přeživším holocaustu politicky málo oportunní. Rathkolb velmi vyváženě ukazuje stíny i světla famózní Kreiskyho éry a ukazuje koncepčnost a sociální zakotvenost jeho „rychlorkursu modernizace“ Rakouska.

Hartmut Soell, dlouholetý spolupracovník Helmuta Schmidta, poslanec spolkové sněmu a posléze historik, který napsal řadu prací o svém politickém mentoru a idolu, předložil kapitolu, zaměřenou na mezinárodní bezpečnostní a hospodářské aspekty kancléřování této ještě na počátku 21. století bezkonkurenčně nejpobulárnější německé veřejné osobnosti, politického myslitele a komentátora. Schmidt byl plně přesvědčen o nosnosti

13 Herbert Wehner byl v letech 1937–1941 členem moskevského ÚV KPD a v něm přívržencem Ulbrichtova a Pieckova křídla, vedle toho činným konfidentem NKVD, který přivedl na popraviště, resp. do gulagu desítky komunistických exulantů a jejich rodin. Srovnej: Reinhard MÜLLER, *Herbert Wehner. Moskau 1937*, Hamburg 2004; TÝŽ, *Die Akte Wehner. Moskau 1937 bis 1941*, Berlin 1993; TÝŽ, *Denunziation und Terror: Herbert Wehner im Moskauer Exil*, in: Jürgen Zarusky (ed.), *Stalin – eine Zwischenbilanz aus deutscher Sicht*. Neue Beiträge der Forschung, München 2006, s. 43–57. Wehner, od roku 1946 člen SPD, byl v letech 1966–1969 jako ministr pro všeněmecké otázky v blízkých vztazích s Woldem Ulbrichtem a následně Erichem Honeckerem a zůstal s nimi v kontaktu i poté. Egon Bahr vyslovil podezření, že odstranění Brandta z kancléřského úřadu bylo Wehnerem dohodnuto na jeho cestách do NDR, kde – jak dokládají východoněmecké prameny – si Wehner na Brandta opakovaně stěžoval. Srovnej: Egon BAHR, *Das musst du erzählen. Erinnerungen an Willy Brandt*, Berlin 2013, s. 149–158, zejména s. 155. Hlavním tématem, na němž se shodoval Wehner i východoněmečtí soudruzi, byla nutnost udržet Německo rozdělené.

14 Připomeňme alespoň Rathkolbem připravenou rozsáhlou edici Kreiskyho vzpomínek: Bruno KREISKY, *Erinnerungen. Das Vermächtnis des Jahrhundertpolitikers*, Wien 2007.

konceptu otevřené společnosti (s. 295). Byl rozhodným Evropanem, který se ve světově krizových 70. letech účinně přičinil o udržení a posílení Evropského společenství. Velmi dobře věděl o poměrně snadné, v principu populistické manipulovatelnosti maloměšťáků a vzdělanců, zaměstnaných „touhou po sociálním vzestupu a zároveň strachem ze sestupu“. Právě to předurčilo i předčasný konec jeho úspěšného kancléřování. Oslaben soustavnými útoky části stranických funkcionářů a masovým odporem mládežnické levice proti jeho souhlasu s „dvojitým rozhodnutím NATO“,¹⁵ tedy s odpovědí na rozmístění ruských raket SS 20 prostřednictvím jednak instalace amerických Pershingů a současně zahájením jednání o omezení počtu raket středního doletu v Evropě, nedokázal již roku 1982 zabránit přechodu Genscherovy FDP do Kohlova tábora CDU/CSU.

Pokusíme-li se shrnout podstatné momenty předloženého souboru portrétů klíčových německých a rakouských sociálních demokratů, pak pro první polovinu 20. století zaujme jejich přesvědčená podpora válečného úsilí centrálních mocností, německý nacionalismus (místy doplňovaný o silnější nebo slabší antisemitismus), antikomunismus, tradice autoritativního řízení strany i společnosti. Tři velké poválečné osobnosti (Brandt, Kreisky a Schmidt) se musely s touto tradicí a nelehkým dědictvím nadále vypořádávat. Pro všechny tři přitom hrálo klíčovou roli rozhodné a přitom pragmatické evropanství, mezinárodní kooperace, uvnitř společnosti pak hledání občansky založeného konsensu jako podmínky mnohostranné modernizace. A všichni tři kancléři při tom opakovaně naráželi na zásadní překážky nejen u pravicové politické konkurence, nýbrž – a možná nejbolestivěji – ve vlastní straně.

Jiří Pešek

Thomas PIKETTY

Kapitál v 21. století

(Překlad Jana Chartierová.)

Praha, Universum 2015, 663 s., ISBN 978-80-242-4870-7.

Kniha *Kapitál v 21. století* francouzského ekonoma Thomase Pikettyho vzbudila ihned po vydání obrovský ohlas (o jejím autorovi se ostatně hovoří jako o jednom z velkých inspirátorů politiky Baracka Obamy). Piketty se hlásí k modernímu marxismu a již sám název jeho knihy odkazuje na Marxe a naznačuje rozvíjení jeho díla. Podle názoru recenzenta byla tato ambice do značné míry skutečně naplněna, ať již v pozitivních či negativních ohledech.

Hlavním tématem knihy je otázka sociální nerovnosti a její (re)distribuce ve společnosti. Piketty na podkladě statistických a ekonomických pramenů demonstruje vývoj nerovnosti v 19. a 20. století. Analyzuje, jak začala od sedmdesátých let 20. století (po velké vlně majetkové nivelizace způsobené především dvěma světovými válkami) opětovně

15 Philipp GASSERT – Tim GEIGER – Hermann WENTKER (edd.), *Zweiter Kalter Krieg und Friedensbewegung. Der NATO-Doppelbeschluss in deutsch-deutscher und internationaler Perspektive*, München 2011.

narůstat a ve druhé dekádě 21. století podle jeho závěrů dosahuje již téměř krajních hodnot z období „belle Époque“ před první světovou válkou.

Kniha se obsahově člení do čtyř velkých částí. První z nich, s podtitulem „Důchod a kapitál“ se zabývá především vztahem mezi růstem ekonomiky (národní produkt) a kapitálu (ve formě důchodů, autorem používáno ve smyslu jakýchkoli příjmů). Autor dokládá, že pracovní důchody (tj. odměna za práci, včetně zisků z aktivní podnikatelské činnosti) rostou pomaleji než důchody kapitálové (tedy ty, pro jejichž dosažení již není třeba vyvíjet aktivní činnost), a to zejména v souvislosti s velmi pomalým, případně negativním populačním růstem v západním světě.

Druhá část knihy se zaměřuje na vývoj poměru mezi kapitálem a důchodem. Autor analyzuje jejich proměny v 19. a 20. století. Tedy především přechod od kapitálu prezentovaného převážně pozemkovým vlastnictvím přes kapitál uložený ve výrobních prostředcích a později v duševním vlastnictví až po finanční kapitál uložený v nejmodernějších investičních instrumentech. Rovněž se zabývá rozdíly mezi jednotlivými částmi světa, tedy sociální nerovností na globální úrovni. Klíčovou tezí je, že rozdíl mezi růstem produkce (v přepočtu na hlavu během 19. a 20. století dlouhodobě cca 2–3 % ročně) a důchody z kapitálu (dlouhodobě cca 3–6 % ročně, s. 237–238) vede automaticky k posilování role kapitálu v příjmech a tedy k narůstající nerovnosti. Dříve, během 19. a 20. století, byl tento „náskok“ kapitálových výnosů do jisté míry smazáván populačním přírůstkem (který zvyšoval celkový, tedy absolutní ekonomický růst). Populační růst se však zastavil a tak se logicky vrací doba kapitálu (s. 266).

Téma třetí části knihy shrnuje její podtitul „Struktura nerovnosti“. Zde se autor zabývá otázkou, jaká cesta ke zbohatnutí je jistější, zda dědictví (včetně věna atd.) či práce. Dochází k názoru, že zatímco pro 19. století to bylo typicky dědictví, ve 20. století, v němž došlo k prudkému zhroucení kapitálu (dvě světové války, velká hospodářská krize atd.), byla o něco jistější možností práce. Na přelomu 20. a 21. století se však tento poměr opět obrátil. V sociální struktuře společnosti se však v důsledku zmiňovaného výkyvu ve 20. století objevil nový fenomén, a to stabilní střední třída, kterou Piketty definuje taxativně jako 40 % obyvatel mezi 10 % nejbohatších a 50 % nejchudších (měřeno příjmy). Střední třída získávala v roce 2010 ve všech regionech západního světa cca 30–40 % celkových důchodů. Obecným trendem posledních několika dekád je však poměrně rychlý nárůst onoho podílu příjmů, které získává „nejvyšší třída“ (10 % nejbohatších čerpá 35 až 50 % důchodů) a v jejím rámci „dominantní třída“ (1 % nejbohatších získávajících 10–20 % důchodů). Dynamika tohoto trendu se navíc bude zvyšovat a pro velmi nerovnou společnost (kterou se podle autora stanou USA kolem roku 2030) budou tyto podíly přibližně následující: střední třída 25 %, nejvyšší třída 60 % (dominantní v jejím rámci 25 %), nižší třída zbylých 15 % (s. 283). Autor navíc poukazuje na skutečnost, že fenomén „marnotratný syn“ (při budování velkého rodinného majetku se nakonec najde generace, která jmění „promrhá“, zchudne a tím sníží sociální nerovnost) pozbývá na síle díky stále důmyslnějším systémům finančních investic a diverzifikace přístupné naplno jen pro nejvyšší třídu.

Poslední část knihy se zabývá návrhy řešení, kterými jsou pro Pikettyho především: 1. intenzivnější budování sociálního státu (především ve formě dostupného kvalitního

vzdělání); 2. velmi progresivní daně z příjmů a velmi vysoká daň dědická (u velkých dědictví i 100 %); 3. zavedení světové daně z kapitálu, které by znemožnilo jeho přesouvání za účelem daňových úniků (resp. „optimalizací“).

Při hodnocení Pikettyho knihy je nutné hned v úvodu zopakovat, že jde o knihu typického moderního západního marxisty, a to se všemi silnými i slabými stránkami. Její nepochybnou předností je skutečně obřímí výchozí soubor shromážděných dat. Ta autorovi umožňují provést opravdu detailní analýzu sociálního rozvrstvení a jeho proměn. Stejně tak pozitivní je cíl moderního marxismu, který se již nesoustřeďuje na třídní boj a společenské vlastnictví, ale snaží se postupovat důsledně v rámci politického systému liberální demokracie a tržní ekonomiky. A konečně silnou stránkou knihy je i její srozumitelnost pro čtenáře, kteří nejsou ekonomy. Velmi silné – a pro naši meritokraticky orientovanou společnost také velmi znepokojivé – je autorovo zjištění, že sociální prostupnost směrem do nejvyšší (natož pak do dominantní) třídy je velmi nízká a není a priori závislá na vzdělání, nýbrž na zděděném kapitálu z dřívějška, což souvisí mimo jiné s trendem nástupu pohádkově placených „supermanažerů“ od 80. let 20. století (s. 352–360).

Negativní stránky publikace vidí recenzent ve třech oblastech. První z nich je klasickou slabinou téměř všech marxistických teorií (včetně neomarxismu): Zatímco analýza minulého vývoje a současného stavu je mimořádně kvalitní (často dokonce brilantní, což platí přes drobné výhrady i pro Pikettyho), jejich představa změny neuspokojivého stavu společnosti je velmi mlhavá. To se týká jednak výsledného stavu – Piketty pouze mlhavě naznačuje, že cílem je dostat se zpět na úroveň nízké sociální nerovnosti, jaká panovala v západním světě v prvních dekádách druhé poloviny 20. století. Problematická jsou ale především navrhovaná řešení – typicky marxisticky ambiciózní (snad i megalomanská) a v důsledku toho fakticky nerealizovatelná. Tak např. 100 % dědická daň nad určitou výší pozůstalosti je zcela demotivující pro další ekonomickou činnost generace, která již této úrovně dosáhla – proč by měla dál hromadit majetek, např. realizováním nových podnikatelských projektů, pokud vše, co od té doby akumuluje, bude jejím potomkům vzato? Stejně tak enormní progresivní zdanění může být ve svém výsledku kontraproduktivní (Lafferova křivka).

Druhou zásadní slabinou je opět typický předpoklad moderního marxismu (ale nejen jeho), že totiž nástroje, které mohou fungovat v západním světě, bude možné nějak (jak?) aplikovat ve světě celém. Pikettymu slouží ke cti, že se „nezápadním“ světem zabývá, či se o to alespoň snaží – sám nicméně přiznává, že dat k důkladné analýze má k dispozici velmi málo (např. pro Afriku takřka žádná). Mnohem větším problémem je však možnost realizace autorem navrhovaných opatření. Ve světě liberálních demokracií si skutečně lze představit zavedení Pikettym zmiňovaných opatření (část čtvrtá), a to případně i v důsledku širokého lidového tlaku. Na druhé straně obraz toho, jak se ruští, čínští, afričtí či asijsí vůdcové/diktátoři a skupiny na ně navázané, vzdávají svého majetku, je v zásadě absurdní (natož pak v důsledku akce „zdola“, tedy nějaké formy lidového hnutí). Stejně je tomu i v otázce zavedení globální daně. Recenzent ostatně nemůže souhlasit ani s autorovou tezí, že nerovnost mezi státy a regiony je následkem prosazení se bezohledného západního kapitálu. Zde nepochybně existují další důležitější faktory, jako politická a ekonomická

nestabilita, neefektivita či faktická neexistence institucí, nepřehledné právní prostředí atd. Ty však Pikettymu buď unikají, nebo (a to spíše) je záměrně vynechává, případně zmiňuje pouze zcela na okraj.

A konečně je třeba dodat, že ani ona brilantní analýza vývoje sociální nerovnosti není zcela bez chyb. Piketty sice připouští, že jím uváděné údaje o příjmech/majetcích jsou před zdaněním (s. 288), nevyvozuje z toho však odpovídající závěry. V některých regionech západního světa totiž již dnes dosahuje progresivní zdanění velmi vysokých úrovní. Stejně tak autor do příjmů nižší třídy nepočítá nejrůznější dávky a podpory v rámci široce koncipovaných sociálních programů. Ty však u majetkově nejslabších vrstev tvoří často i více než polovinu jejich příjmů a financovány jsou především právě ze zdrojů získaných progresivním zdaněním. Piketty rovněž fakticky zcela ignoruje otázku dobročinnosti nejvyšší třídy, která na charitu často vydává velkou část svých příjmů (vyšší než odvádí na daních). Podle názoru recenzenta pomáhají všechny tyto opomenuté faktory ono „rozevírání sociálních nůžek“ přinejmenším zpomalit, pokud je nedokáží zcela vyvážit (to ukáže teprve dlouhodobý horizont).

Summa summarum: Knihu Thomase Pikettyho *Kapitál v 21. století* je nepochybně možné doporučit čtenářům zabývajícím se ekonomickými obory, stejně jako hospodářskými a sociálními dějinami, ale i problematikou politického myšlení. Obsahuje totiž řadu dosud nepublikovaných dat a na ně navázanou velmi podnětnou analýzu sociální nerovnosti v západním světě. Její závěry směrem do budoucna jsou však ukázkou instrumentů soudobého marxismu, které se vyznačují přexponovaností a v jejím důsledku obtížnou či téměř nemožnou realizovatelností. Rozhodně se však vyplatí pečlivě ji přečíst, protože některé dílčí části jsou vynikající a v některých závěrech (např. o potřebě kvalitnějšího vzdělání či o faktické velmi obtížné sociální prostupnosti směrem do horních 10 %) lze s autorem jistě souhlasit. Svým významem ji podle názoru recenzenta lze postavit po bok *Teorie spravedlnosti* Johna Rawlse či *Anarchie, státu a utopie* Roberta Nozicka.

Jan Slavíček

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Eduard MÜHLE

Breslau. Geschichte einer europäischen Metropole

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2015, 387 s. s četnými černobílými
a 28 barevnými vyobr. v textu,
ISBN 978-3-412-50137-2.

V řadě „Kleine Stadgeschichte aus dem östlichen Europa“, která u nás nebyla ještě důrazněji připomenuta, zatím vyšly monografie o Rize, Tallinu, Mariboru a Pétikostelí. Nyní se objevil svazek z prostředí České koruny a to přímo z centra její „Perly“, jak tento název zpopularizovala nedávná výstava. Není to dlouhodeché čtení, ale svižné a *sine ira et studio* napsaná populárně vědecká kniha, která nicméně po první informaci vede dále a má i poměrně rozsáhlý (padesátistránkový) poznámkový aparát. Chybí však seznam literatury, na který je dnešní zhýčkaný čtenář už zvyklý, neboť na první pohled zpravidla umožňuje udělat si základní představu o autorových východiscích.

Již pouhé prolistování knihy jasně ukazuje na skutečnost, že autor je plně práv svému několikaletému ředitelování v Německém historickém ústavu ve Varšavě. Jinými slovy, že reflektuje i rozsáhlou literaturu polskou zejména poválečných let. Zcela zkrátka sice nepřišla ani česká literatura, přesto ale je třeba považovat ji za zřetelně poddimenzovanou, i když v tomto rozsahu knihy je to do značné míry omluvitelné. Ale nelíbí se ani poněkud iritující formální nešvar

při citacích knih, které se objevily po často mnoha desetiletích v reprintu a jsou citovány, jakoby tu šlo o rok jejich vydání a tudíž jako by reflektovaly bádání do udaného data (Gerhard Pfeiffer).

Podstatný je ovšem duch knihy a do jisté míry i autorova interpretace, která vzácně ctí fakta. Tak zejména mám na mysli kapitolu o nacistické epoše a druhé světové válce, kde se dovídáme i o aktivním ničení města nacistickou správou během jeho obléhání. V této kapitole se historik setkává velmi vítaně i s mimořádně kritickým biogramem významného sice nestranického, ale výrazně aktivistického vratislavského historika (a především medievisty), tamního profesora a pozdějšího freiburského ordináře (a libereckého rodáka) Hermann Aubina (1885–1969).¹

Knihy působí vyváženým dojmem. Je rozčleněna nejen věcně, ale i chronologicky. Přihlíží tak k jednotlivým fenoménům městského vnitřního života, ale stejně tak reflektuje i jeho vyzařování navenek v rámci Dolního Slezska a posléze v širším kontextu mohutního a posléze dominantního pruského státu. Práce je členěna do deseti

1 Autor vychází ze svých obsáhlých výzkumů o tomto výrazném představiteli německého „Ostforschung“. Srovnej: Eduard MÜHLE, *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Düsseldorf 2005, kde na s. 625 autor charakterizuje Aubina jako „affirmativ-kollaborativ“. Srovnej též: TÝŽ (ed.), *Briefe des Ostforschers Hermann Aubin aus den Jahren 1910 – 1968*, Marburg 2008.

kapitol od raného středověku až po rozvoj postsocialistického velkoměsta a rodícího se povědomí identifikace obyvatel s jejich městem v současnosti. První tři kapitoly s třetinovým podílem rozsahu sahají do roku 1520, poslední tři pak se sedmdesáti stránkami se zabývají dobou od Hitlerova nástupu do současnosti až k výstavbě tamní „sky tower“. Nás pochopitelně zaujímá zejména kapitola třetí od data přechodu Slezska pod vládu České koruny v roce 1330, která je příhodně označena jako vrcholná doba patricijského obchodního centra, a kde je zdůrazňována klíčová role Karla IV. pro jeho rozvoj.

Oddělený osobní a místní rejstřík jsou na předním a zadním předešlém doprovázeny orientačními plány středověkého a novověkého města. Bez nadsázky platí, že kniha se nejen dobře čte, ale současně i neméně dobře zprostředkovává – pokud na relativně omezeném rozsahu vůbec možno – informace o často turbulentních dějinách města, jež ve středověku a raném novověku bylo tak úzce spojeno s našimi dějinami.

Ivan Hlaváček

František KUBŮ – Petr ZAVŘEL

Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty, I–IV

České Budějovice – Prachatice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích – Prachatické muzeum 2007, 2007, 2009, 2015; 190 + 230 + 263 + 670 s.; ISBN 978-80-86260-62-4, 978-80-86260-82-2, 978-80-87311-06-6, 978-80-87421-21-5.

Historicko-vlastivědná práce si může klást úkoly, které ve svých výsledcích daleko přesahují hranice jednoho regionu a které

mohou mít značný dosah při poznávání dějin mezinárodních vztahů. Badatelská iniciativa a dlouholetá práce na tématu přivedla dva jihočeské vědce – prachatického historika medievistického zaměření Františka Kubů a českobudějovického archeologa Petra Zavřela k završení díla o bezmála 1400 stranách, které podává komplexní dokumentaci a interpretaci jedné z nejvýznamnějších dopravních spojnic mezi českými a německými zeměmi.

O významu Zlaté stezky pro dopravu zboží, zejména soli, pocházející ze Solnohadska, ale také pro cestování lidí a přesuny vojsk mezi německým Podunajím a českými zeměmi nebylo v historické literatuře pochyb; zůstávala však nezodpovězena otázka, kudy přesně tato obchodní cesta mezi Prachaticemi a Pasovem vedla. Tématu se hned po otevření hranic v roce 1990 chopili oba autoři díla a za podpory několika dalších archeologů mu věnovali víc než dvě desetiletí života. Nejen archivním badáním, jak tomu bylo dříve, ale i terénním výzkumem, měřením a snímkováním postupně dospěli k přesné rekonstrukci jednak hlavní trasy z Prachatic k státní hranici (I. díl) a od státní hranice do Pasova (IV. díl), jednak západněji položených úseků vycházejících z Vimperka (II. díl) a z Kašperských Hor (III. díl) k hranici.

Autorská dvojice zpřístupnila a vyhodnotila veškerou ikonografickou a kartografickou dokumentaci, stejně jako výsledky geodetického zaměření pozůstatků Zlaté stezky na českém území a pokročilého airbornescanningového snímkování na bavorském teritoriu. Vlastní výklad sleduje vývoj této komunikace od pravěku do současnosti, se zvláštním zaměřením na dobu nejintenzivnější soumarské přepravy zboží ve 13. a 14. a poté v 16. století. Promysle-

ná struktura jednotlivých svazků je založena na kritickém vyhodnocení pramenů a literatury (s podrobnou bibliografií), na výkladu o zvolené metodě výzkumu, přehledném pojednání o komunikačním systému Zlaté stezky a na podrobném popisu jejího průběhu šumavskou krajinou (s vystižením jednotlivých měst, vesnic a osad, opevnění, mostů, mlýnů a dalších terénních pozůstatků.). Vše je doplněno dobovými vyobrazeními, fotografickým zachycením současného stavu a kartografickým zpracováním. Rychlou orientaci v místních názvech usnadňují topografické rejstříky česko-německý a německo-český. Shromážděná dokumentace je natolik rozsáhlá, že se vhodným doplňkem a zároveň populárním úvodem k ní stává nově vydaný překlad souhrnné knížky o Zlaté stezce, kterou napsal už v roce 1976 a nově ji přepracoval (1993) přední německý znalec této problematiky Paul Praxl (*Zlatá stezka*, Prachatice, Město Prachatice 2016, 112 s.).

K vydání finančně náročné tetralogie se spojilo několik institucí (okresní Prachatické muzeum, krajské Jihočeské muzeum, Jihočeská univerzita, přispěl rovněž Jihočeský kraj), což umožnilo vytisknout celý soubor ve sličné podobě a se stovkami kvalitně reprodukováných barevných a černobílých dokumentárních fotografií, kreseb a plánů. Jelikož jde o společné česko-německé téma, Spolek pro vlastivědná bádání ve východním Bavorsku v Pasově zveřejnil ve spolupráci s jihočeskými institucemi celé dílo rovněž v paralelním německém znění (*Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges* I–IV, Passau, Verein für Ostbairische Heimatforschung 2001–2013), což práci otvírá cestu nejen do Bavorska, ale i dále do západní Evropy.

Výrazem vděčnosti za tuto vstřícnost se stalo připsání čtvrtého, nejrozsáhlejšího svazku bavorským kolegům ze Spolku pro vlastivědná bádání a z Pasovské univerzity. Tetralogie Františka Kubů a Petra Zavřela se tak stala nejen příkladnou ukázkou výzkumu v oblasti historické geografie, archeologie a hospodářských dějin, ale také dokladem účinné přátelské spolupráce českých a německých vědců.

Jaroslav Pánek

Jaromír LINDA

Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje 3

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2016, XIII + 402 s. + 16 s. barevných příloh, ISBN 978-80-87773-35-2.

Nejen Praha, Brno, Olomouc, Vyšší Brod a Nelahozeves se mohou chlubit svými rukopisnými poklady. I když za touto „velkou pětkou“ zůstává velký odstup, přesto nelze podceňovat ani ostatní lokality, i když jejich význam zpravidla nepřekračuje regionální rozměry. Máme-li dnes díky aktivitě Komise pro soupis a studium rukopisů už rámcový celkový přehled, přesto zůstávají detailní katalogy nevyhnutelnou povinností správců těchto souborů. Tuto povinnost vzali vážně také v Plzni, kde se nacházejí tři z tohoto hlediska zaznamenání hodné instituce. Jde o Městský archiv, Knihovnu Západočeského muzea a zejména o Studijní a vědeckou knihovnu Plzeňského kraje. I zde se ujal příslušné práce kvalifikovaným způsobem autor už dřívějších soupisů jak muzeálních, tak této knihovny Jaromír Linda. Ten referovaným třetím svazkem uzavřel zevrubnou evidenci rukopisného kodexového materiálu literární povahy (předchozí

svazky vyšly v letech 2004 a 2010). Tentokrát jde o celkem 292 čísel z 16 institucí různé povahy. Jde o knihovny – resp. o jejich torza – osmi institucí církevních, u zbytku jde o různorodé instituce světské; tak zejména tři muzeí, plzeňského gymnázia, o knihovnu Čiperovu (tu jde o veřejnou knihovnu, která nese jméno významného regionálního pracovníka) a Lábkovu. Hovoří-li se o knihovně Kruliše-Randy, třeba hned říci, že tu jde jen o pět rukopisů novověkých cizího původu a o jeden kodex z 15. století s různými sermones (č. 206). Znáčná část jeho knihovny s řadou významných rukopisů původně z mikulovské knihovny ditrichštejnské je totiž uložena v pražské Knihovně Národního muzea, kde se jí nedávno dostalo znamenitého edičního zpřístupnění Michalem Dragounem (Praha 2011). Pokud jde o knihovny církevní, je třeba konstatovat, že tu jde o nevýznamné regionální konventy novověkého původu, takže se nelze divit, že jejich obsah je úzce dobově náboženský, eventuálně v nich přicházejí i katalogy (opět nevýznamné) jejich knihoven či některé rukopisy hospodářské povahy. Ale Linda seznamoval také různé autobiografické zápisky regionálního až lokálního charakteru nejen západo- resp. jihočeského, ale i zahraničního – německého. Atraktivní je zejména obrazový materiál, zpřístupňující i dokumentaci stavitelských artefaktů.

V soupise jsou evidovány i dva další pozdně středověké rukopisy, oba z konventu horšovskotýnských kapucínů. Protože tento konvent byl ale založen až v polovině 16. století, je nepochybné, že jsou to rukopisy cizí provenience. V prvním případě asi vzhledem k tomu, že jde o postilu Matouše z Krakova, zřejmě české, v druhém případě se písař hlásí do Merseburku. A ještě třeba zmínit č. 228, kde jde o fragmenty biblického tex-

tu, údajně italského původu. Šestnáctému století Linda přiřkl celkem jedenáct rukopisů. Více než dvě stě zbývajících se poměrně rovnoměrně řadí k následným dvěma stěletím, zatím co počet dokladů století dvacátého výrazně klesá.

Vlastnímu katalogu předchází stručná orientační črta (s. IX–XII) ředitelky knihovny Marie Hálové, která podává historii vzniku a růstu knihovny a ovšem i současný stav restitučních požadavků, částečně řešených formou deposit. Ty však neměly vliv na vlastní katalog. Ten doprovázejí velmi zevrubně specializované rejstříky (mj. písmo, užitých jazyků, písařů, umělecko-historický či chronologický), které dávají dobrou představu o obsahu knihy, a které splňují všechny možné (a chtělo by se říci i nemožné) uživatelské požadavky. Že ve jmenném a věcném rejstříku je klášter v Admontu zařazen do Německa, je přehlédnutí, protože jinde je lokalizován správně. Potěšitelně překvapuje, že poměrně hojně je v evidovaných rukopisech zastoupena čeština. K oběma předchozím svazkům už stačí říci jen tolik, že jejich obsah, časový rozsah i struktura popisovaných fondů/sbírek jsou zhruba totožné.

Ivan Hlaváček

Středověk

Linda DOHMEN

Die Ursache allen Übels. Untersuchungen zu den Unzuchtswürfen gegen die Gemahlinnen der Karolinger

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 53)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2017, 616 s., ISBN 978-3-7995-4373-6.

Nelze začít jinak než říci, že jde o *Alles Menschliche*. Jinými slovy platí, že je to

téma, které prochází dějinami a způsobu je ne-li otřesy, tedy zcela jistě problémy ve všech epochách a všech vrstvách společnosti. Ne ve všech je to ale vidět tak, jako ve vrstvách nejvyšších. Přitom je ale třeba zdůraznit slovo „výčitky“, které je ovšem možno nahradit i silnějším výrazem: výtka či dokonce obžaloba. To, že se častěji obračely proti ženám, je pochopitelné, protože impuls zpravidla vycházel od toho silnějšího a tím byl zpravidla muž. *Quod licet Iovi* nebylo dopřáno ženě, pokud nebyla zrovna Matyldou Toskánskou... Že za podobnou předhůzkou zdaleka ne vždy byla realita, ale často jen politicky motivovaný kalkul, rozumí se skoro samo sebou.

Autorka, která působí na univerzitě v Bonnu, si vzala doslova pod drobnohled období Karlovců, aby po metodických úvodních úvahách podrobila detailnímu zkoumání několik exemplárních případů, kdy se tehdejší „velká politika“ proplétala s velmi osobními mikrohistoriemi. Ty se ovšem příliš často prolínaly s intrikami, které od nich vždy nelze zřetelně oddělit. Na to vše jsou prameny příliš skoupé a – protože jde většinou o prameny vyprávěcí – jsou zatíženy stranictvím, jehož míru bývá těžko stanovit. Naše vhledy jsou proto více než relativní.

Pohlédneme-li však na impozantní svazek Lindy Dohmenové, získáváme dojem, že autorka učinila maximálně možné. A to tím spíše, že dnes máme k dispozici často jen slabé nitky vzájemných vztahů jednotlivých aktérů. Ty jsou limitovány ještě jednou skutečností, že totiž v důsledku mezer v pramenech nejsou ani zdaleka vždy dostatečně vyjasněny ani vztahy genealogické, často pro další analýzy podstatné. Už první dojem z četby vede ovšem k přesvědčení, že Dohmenová postupovala nejen s udivující znalostí pramenů a ovšem i literatury, je-

jichž seznam zabírá takřka devadesát petiových stran, ale i s velkými kombinačními schopnostmi. Než se ovšem dostala ke konkrétním pěti případům, podrobila analýze „klasické“ královské manželství a nároky, které na ně byly vznášeny. A které ovšem *mutatis mutandis* platí v podstatě o takřka všech těchto svazcích a jejich předpokladech, protože „panovník byl stát“. A co bylo dobré pro něj, bylo dobré i pro jeho říši. Tím není ovšem řečeno, že nemohly odeznít případy, kdy došlo k souzvuku onoho „státotvorného“ a osobního.

Ale obraťme pozornost ke konkrétním případům, jež jsou hlavní náplní autorčina zájmu. Jsou to v letmém výčtu následující kauzy: syn Karla Velikého Ludvík Zbožný († 840) a jeho manželka Judita. Druhorozený syn Lothara I. Lothar II. († 869) a dvě o něj soupeřící ženy: Theutberga a Waldrada, nejmladší syn Ludvíka Němce Karel III. Tlustý († 888) a Richardis, Karlův nástupce Arnulf Korutanský († 899) a Uta a posléze předposlední už západofrancký Karlovec Lothar († 986) a Emma, kde byl ve hře dokonce čelný představitel říšského episkopátu. V návazné systematicko-analytické části se autorka pokouší o shrnutí a charakteristiku nejen jednotlivých panovníků, ale také jejich zákonných i nemanželských partnerů. Pasáž uzavírá obecná úvaha o tomto druhu konfliktů – smilstev a jejich právním řešení. Autorka ale upozorňuje i na další případy, o nichž zůstala v pramenech povědomost. Nepochybně ovšem existovala i řada manželství, pro která podobná svědectví neexistují. Není ale třeba mít hned po ruce další známý výrok o tom, že *quod non est in actis, non est in mundo*.

Ivan Hlaváček

Amolo von Lyon, Liber de perfidia Iudeorum

Herausgegeben und übersetzt von
Cornelia Herbers-Rauhut
(= Monumenta Germaniae Historica –
Quellen zur Geistesgeschichte des
Mittelalters 29)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017,
CLXIII + 142 s.,
ISBN 978-3-447-10752-5.

Téma debat o údajné židovské bezbožnosti je – přes dvanáct set let, která nás od vzniku tohoto traktátu dělí – bohužel stále aktuální, dokonce v ještě širším kontextu. I když tu jde o polemiku věroučnou, která byla uzavřena do úzkého kruhu církevních intelektuálů, jak naznačuje skutečnost, že jsou k dispozici toliko dva doklady ještě z raného středověku. Ovšem tato okolnost je ošidná, protože jednak jsou rukopisy přece jen dochovány poněkud s časovým odstupem, nadto nepochybně mimo vlastní lyonské prostředí. Oba rukopisy jsou nicméně považovány za textově sobě blízké. Snad by ještě bylo stálo za zmínku konstatovat takovou či onakou situaci pokud jde o jejich výskyt v středověkých knihovních soupisech. Nicméně podhoubí tenoru tohoto traktátu bylo nepochybně výrazně širší a zasahovalo i kruhy mimo úzkou lyonskou církevní hierarchii.

Termín *perfidia* editorka překládá jako *Unglauben*, tedy snad nejlépe česky *bezbožnost*. Za autora traktátu je většinou badatelů považován lyonský arcibiskup Amolo (Amulo), 841–852. Děje se tak ovšem s rezervou, protože za jeho spiritus agens je považován lyonský jáhen Florus, autor řady teologických děl. Někdy také bývá traktát připisován i Hrabanu Maurovi. V oktávovém formátu vydá zhruba 60 stran (formou apertury je podán současně i německý překlad).

Autorka a editorka i překladatelka v jedné osobě konstatuje, že Amolo nepatří do první řady mužů karolinské renesance. A oprávněno: ani Lexikon des Mittelalters, ani Franz Brunhölzl ve svých *Dějínách středověké literatury* jej neuvádějí vůbec. Max Manitius pak ve svém opus magnum tak činí jen ve zcela okrajové souvislosti s jinými významnými Lyoňany té doby, zejména zmíněným již jáhnem Florem, jehož konkrétní literární činnost ale prakticky nezmiňuje. Lze tedy říci, že předložená práce svým způsobem vrací do raně středověké literatury a současně i do nikdy nekončící polemiky s judaismem traktát, který si činí oprávněný nárok na naši pozornost. K německému překladu stačí na tomto místě uvést pouze tolik, že se čte plynule a k sledování originálního textu tak výrazně přispívá.

Rozsáhlý úvod naznačuje, že autorka si dala mimořádnou práci, a to nejen pokud jde o rekonstrukci (spolu)účasti výše zmíněného Flora, ale zejména především ve vysledování předloh textu. Mezi nimi převládají texty právnícké (v tom i řada koncilů 6. století). Herbers-Rauhutová neopominula ani texty hebrejské, proti nimž se traktát obrací. Autorka konstatuje, že se tak děje (až na výjimky) nekonfrontačním způsobem. Snad je tu možno upozornit na důvody, jež vedly ke vzniku traktátu. Herbers-Rauhutová uvádí, že vedle důvodů věroučných hrála roli skutečnost, že vztahy mezi lyonským klérem a tamní poměrně významnou židovskou obcí byly napjaté. Mohly tedy být ve hře i důvody hospodářské. V tomto smyslu má traktát i svůj obecnější význam. Knihu uzavírá rejstřík pečlivě dohledaných citátů a rejstřík jmen a věcí, které se ale týkají pouze edice samotné. Po práci Evy Haverkampové (viz ČČH 105, 2007, s. 471n.) jde o další, MGH edičně zpřístupněný, dů-

ležitý příspěvek k judaistické problematice ve středověké Evropě.

Ivan Hlaváček

Horst FUHRMANN

Papst Gregor VII. und das Zeitalter der Reform. Annäherung an eine europäische Wende. Ausgewählte Aufsätze

(= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 72)

Hg. von Martina Hartmann unter Mitarbeit von Anna Claudia Nierhoff und Detlev Jasper.

Harrassowitz, Wiesbaden 2016,

586 s. + 10 barevných foto,

ISBN 978-3-447-10162-2.

Horst Fuhrmann († 2011) patřil k předním evropským medievistům nejen svým literárním dílem, ale i organizační činností (dlouhá léta prezident MGH, prezident Bavorské akademie věd atd.). Jeho hlavním pracovním polem byla široce chápaná církevní historie zejména vrcholného středověku. Vedle velkých monografií, zejména jde o jeho třisvazkový opus o pseudoisidorových falzech s rozsáhlou, obecně koncipovanou kapitolou o středověkém pojmání falz jako takových (takřka 1200 stran!), lze napočítat více než 150 vědeckých rozprav, ale i o opětovně vydávané a překládané práce popularizační (do češtiny, italštiny ale i do korejštiny!). Ostatně o tom svědčí i závěrem sborníku podaná bibliografie, která bohužel u knižních prací neuvádí stránkový rozsah. Z široké nabídky rozptýlených článků kniha podává pod hlavním názvem papeže Řehoře VII. jako „hybatele dějin“ 28 rozprav, které ovšem svým záběrem časový rozsah uvedený v titulu značně přesahují. Fuhrmann totiž často i v zdánlivě úzce

speciální stati postihuje obecnější tendence, ať jde o proslulý *dictatus papae* Řehoře VII. či o řadu statí ohledně Řehořových představ o papežské supremacii (tak zejména „*Der wahre Kaiser ist der Papst*“. *Von der irdischen Gewalt im Mittelalter*). A ovšem jde také o různé další aspekty sporu o investituru. V prvním oddělení, které se nazývá *Beiträge zu Gregor VII.*, zu *Geist und Gestalt der Reform*, se setkáváme ovšem vedle již zmíněných statí také s příspěvky směřujícími výrazně do problematiky z církevního práva v kontextu s historickými problémy. Tu bych rád upozornil na jeho přednášku přednesenou v Göttingkách, o svatosti papežů v pramenech kuriálního charakteru. A konečně tu není možno aspoň slovem nevzpomenout několika detailních interpretací konkrétních pramenů resp. polemik, které byly vedeny v Řehořově době o interpretaci některých současných pramenů. To se týká zejména „oběžníku“ kardinála Oty z Ostie v souvislosti s „učeným hádáním“ stoupenců s protivníky Řehoře VII. v Gerstungen v r. 1085 či životopisu Manegolda z Lautenbachu nebo jeho názorů na „suverenitu lidu“. Tu je potřeba upozornit na nepříjemnost, kterou způsobila zřejmě přílišná důvěra v moderní techniku převodu textu z původních předloh (scan?). V úvodní poznámce původního znění této stati (s. 209) se totiž praví, že šlo o důležité téma (*wichtig*) pro církevní dějiny, leč překvapivě čteme *nichtig*. První oddělení končí interpretací bajky původem z 11. století o manželkách farářů, které nebyly v Řehořově době ničím pohoršlivým (vzpomeňme na našeho Kosmu).

I když jsme viděli, že i v první partii byly některé pramenovědné stati, v druhé je na ně položen důraz: *Beiträge zur Quellenkunde und zum Quellenverständnis der Reformzeit*.

Týká se to jak pramenů diplomatických, tak právních, ale ovšem rovněž vyprávěcích. Nemá na tomto místě smysl jít do detailů, stačí upozornění a ten, kdo se zabývá přelomovou dobou kolem roku 1100, si knihu jistě najde a nalezne v ní poučení. Snad jen pro českého medievistu stručný odkaz. Víme, jak byla s touto problematikou svázána česká historie a zejména král Vratislav. Proto je dobré konstatovat, že v referované knize jeho jméno ani nepřichází. Není to ale možno chápat jako nějaký odstup, ale lze to snadno vysvětlit akcentem, kterým je výběr nesen. Nicméně ve stati o světectví papežů přichází, dosti překvapivě, ke slovu Jan Hus svými kostnickými články právě o tom, že když papež nežije zbožným životem, není následníkem Krista, i když je řádně ordinován (s. 195n.).

Ivan Hlaváček

Werner PARAVICINI

Ehrenvolle Abwesenheit. Studien zum adligen Reisen im späteren Mittelalter

Herausgegeben von Jan Hirschbiegel und Harm von Seggern. Redaktion Karolin Künzel, Lisa Leiber, Hauke Schneider, Eva-Maria Wessela. Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2017, XI + 757 s. + 53 barevných repr., ISBN 978-3-7995-1245-9.

Wernera Paraviciniho, dlouholetého ředitele Německého historického ústavu v Paříži, emeritního profesora na univerzitě v Kielu a jednoho z nej přednějších a z nejinovativnějších německých medievistů, není potřeba českému čtenáři představovat. Nicméně k jeho 75. narozeninám vyšedší soubor jeho drobnějších prací (ale jen v jeho pojetí drobnějších, protože často jde o studie roz-

sáhlé) si zaslouží upozornění. Už také proto, že je čtvrtým v pořadí ze sborníků, které se snaží podat čtenáři jeho velmi rozptýlené stati v jednotném rouše. Protože ale ony tři svazky předchozí, pokud vím, u nás nebyly referovány, ani bibliograficky podchyceny, dovolím si je úvodem zmínit: *Gesammelte Aufsätze I: Menschen am Hof der Herzöge von Burgund* (2002); *Gesammelte Aufsätze II: Edelleute und Kaufleute im Norden Europas* (2007) a *Gesammelte Aufsätze III: Noblesse. Studien zum adligen Leben im spätmittelalterlichen Europa* (2012), dohromady takřka dva tisíce stran.

K tomu se nyní druží další svazek s tematikou jubilantovi obzvláště blízkou a současně i aktuální. Ba možno přímo říci, že v jejím otevírání patřil a patří k těm i v evropském kontextu nejpřednějším. Kniha sestává z úvodu a dvou textových částí. Zdá se mi, že části nazvané „Ziele“ a „Figuren“ mohly být docela dobře spojeny v jedno, neboť i v té kratší úvodní části jde stejně tak o osoby jako v té druhé. Všechny lze totiž chápat jako exemplární příklady rozmanitosti cest v době od druhé poloviny 14. do konce 15. století.

Již úvodem je ovšem třeba čtenáře upozornit, že nejde o pouhý přetisk původních textů, nýbrž že Paravicini měl v úmyslu tyto stati přepracovat v kompaktní knihu. K tomu sice nedošlo, nicméně sebraný doplňující materiál autor zpřístupnil alespoň v několikastránkových samostatných dodatcích. Ty jsou poněkud nešťastně připojeny až závěrem textu knihy, nikoliv logicky bezprostředně návazně k jedné každé stati. A teprve v závěru jsou také podány bibliografické odkazy na místa původních vydání. V případě téměř stostránkové rozpravy o cestě dánsko-norského krále Kristiána I. v roce 1474 je nadto za základní text přílo-

žen ještě další dodatek ze srpna roku 2016. To jsou ovšem věci technického rázu, které spadají na vrub redaktorů. Totéž se týká také skutečnosti, že kniha (stejně jako ony tři předcházející) nemá rejstřík. Je tedy třeba číst pozorně a nikoliv pouze „jet“ (jak se často děje) podle rejstříku, což ovšem v tomto případě věru není na škodu.

Pokud jde o knihu samotnou, je v důsledku jejího rozsáhlého geografického zázemí pochopitelné, že i příslušná literatura je velmi rozmanitá a jednotlivcem, byť jde o Paraviciniho, nezvládnutelná. Aby ji autor mohl dostatečně kvalifikovaně reflektovat, oslovil desítky, ba možná stovky specialistů, kteří jej poté různě důkladně podpořili. A ještě jednu specifickou knihu třeba vytknout: Samotný výklad, jakkoliv důležitý, je takřka jen doprovodem rozsáhlým pramenným citacím. Jednotlivé příspěvky totiž provází edice neméně než 165 příslušných diplomatických textů. Nejčastěji *in extenso*, v menší ně v regestech podle míry dochování, resp. důležitosti pro autorův výklad. Pro snazší orientaci je v závěru knihy vítaně podán jejich chronologický soupis.

Úvodní pasáž knihy hodnotí fenomén šlechtických cest jako určitou svěbytnou kategorii. V dalším textu knihy se ovšem setkáváme i s osobami nešlechtického původu, byť ve výrazně menšině. Paravicini přitom přejímá základní schéma K.-H. Spieße a mluví o postupném generačním „Verbürgerlichung“ cestování. Vlastní jádro knihy uvádí padesátistránková rozprava o tzv. „Očištění svatého Patrika“, tedy o jeskyni na ostrově v severoirském jezeře Lough Derg. Ta se vlivem spisu cisterciáka Jindřicha z ostrovního kláštera Saltrey z druhé poloviny 12. století stala průběhem času ne-li důležitým, tedy jistě zajímavým, ovšem fiktivním poutním místem. Sílu této imaginace

potvrzuje dodnes zhruba 150 rukopisných dochování tohoto latinského textu a řada jeho překladů do národních jazyků. O trvalé popularitě tohoto díla ostatně svědčí i skutečnost, že ještě po polovině 15. století se Lev z Rožmitálu po vstupu na anglickou půdu dotazoval po tomto traktátu. Úzce na něj pak navazovalo *Visio Georgii*, v Čechách ve 14. století přeložené do češtiny jako *Jiříkovo vidění*. Zmíněna tu může být zajímavá drobnost: Fámě podlehl totiž i Niccolo Beccari, kterého známe z krátkého pobytu na dvoře Karla IV., jenž si nechal anglickým králem Richardem III. vystavit za tím účelem příslušnou písemnost (s. 70). Následující tři texty se týkají vesměs osob, směřujících na křížovou výpravu do Prus a tedy do území řádu německých rytířů. Čteme tu v odpovědi kardinála Pietra Corsiniho na nedochovaný dotaz Maso degli Albizzi ze září 1388 varování, aby se nevydával na cestu z Itálie do Prus přes Čechy, Polsko a zejména ne přes Bavorsko *pro multa pericula, non solum nunc, sed etiam tempore bono* (s. 107).

Oddělení „Figur“ tvoří deset statí o jednotlivých osobách a jejich, někdy opětovaných, putováních v době od druhé poloviny 14. do konce 15. století. Geograficky je jevištěm jejich cest takřka celá Evropa, její Západ i Východ (viz přímluvný list Friedricha III. caru Ivanu III., s. 506), ale také středomořské ostrovy a Svatá země. A Paravicini ovšem podává interpretaci příslušných – o těchto cestách svědčících – písemností (pasy, glejty, různé druhy přímluv) králů, papežů i jiných významných osobností. Nemůže zde jít o to, dotknout se všech deseti případů, na dva bych ale chtěl upozornit. Jde zejména o Alfonsa Mudarru, španělského rytíře, který se v roce 1412 vydal do Čech, a o němž s kastilským infantem Fer-

dinandem korespondovali Zikmund, Václav IV. i královna Žofie. Příklad je českému čtenáři sice již znám z článku B. Bažury v Tábořském archivu 7,¹ nicméně Paravicini jej zasazuje do širšího rámce. O případných dalších dopadech této cesty se neví nic určitějšího, předpokládá se, že šlo o pouť k Svatému hrobu. A tu třeba uvést, že autor zde i jinde hodnotí příslušné písemnosti s akcentem na jejich archivní dochování, což je velmi důležitý aspekt, který zdaleka ne vždy bývá literaturou reflektován, ač by jeho vzetí v úvahu nás zbavilo leccaké literaturou tradované fikce.

Jednoznačným bohemikem je rozbor dokumentace známé cesty Lva z Rožmitálu ve službách krále Jiříka v letech 1465–1466 (s. 289–353 a 582–586). Zde stál Paravicinimu ku pomoci Martin Nejedlý, sám autor důležitých prací o této problematice. Autor tu krok za krokem probírá, ba přímo rozpitvává jednotlivé písemnosti, stanovuje deperditu a upozorňuje na možné souvislosti s diplomatickými (v obou významech) zvyklostmi doby. A posléze je snad ještě třeba uvést stati o vratislavském patricijském synku Mikuláši z Popplau, jenž byl sice cestovatelsky zaměřen mimo Českou korunu, nicméně také on předal svá doporučení Vladislavu II. v Kutné Hoře (s. 530).

Knihu uzavírá zmíněný již registář citovaných písemností a pak zejména gigantický (s. 621–754) petitem tištěný seznam literatury a tištěných pramenů. Tu lze snad vytknout, že při konečné redakci nebylo vždy přihlédnuto k úpravě citací v poznámkách, kdy totiž při jejich zkráceném uvedení (zejména pak u vícečetných autorů) není vždy

hned patrné, k jaké práci se odkaz vztahuje. Ale v kontextu velké přínosnosti anotované publikace tato poznámka zcela zaniká. Méně to platí už o výše zmíněné neexistenci rejstříku.

Ivan Hlaváček

Milada HOMOLKOVÁ –
Michal DRAGON (edd.)
*Tabule staré a nové barvy Mikuláše
z Drážďan ve staročeském překladu*
Praha, Scriptorium 2016, 416 s.,
ISBN 978-80-88013-41-9.

Příprava faksimile Jenského kodexu, který bylo vydáno v roce 2009 a o němž bylo následně referováno i na stránkách tohoto časopisu, obrátilo znovu ve zvýšené míře pozornost řady odborníků k jednomu z nejvýznamnějších spisů raného husitství – k tzv. *Tabule veteris et novi coloris* Mikuláše z Drážďan. Tento spis byl zprvu sice napsán latinsky, dočkal se však i českého překladu a v jeho rámci i pozoruhodného obrazového doprovodu, který mu dodal specifický charakter a přetvořil ho v dílo mimořádné polemické účinnosti, na jehož důrazném argumentačním vyznění se rovnocennou měrou podílela složka textová i obrazová. Hned zde je nutno uvést, že hlavním kladem nyní publikované edice staročeského překladu Mikulášových *Tabulí*, která v jistém smyslu navazuje na vydání výše zmíněného faksimile, je skutečnost, že toto vydání náležitě zohledňuje obě zmíněné složky. Není to ovšem zdaleka klad jediný.

Textovou část edice, přinášející znění obou rukopisných dochování traktátu z Jenského kodexu a Göttingenského rukopisu, zohledňující navíc i latinskou verzi díla vydanou Howardem Kaminským, vzorným

1 Srov. Bohumil BAŽURA, *Styky mezi Českým královstvím a Španělskem ve středověku*, Tábořský archiv: sborník Státního okresního archivu v Táboře 7, 1995, s. 5–87.

způsobem zpracovaly Milada Homolková a Kateřina Voleková ve spolupráci s Hanou Kreisingerovou, Zuzanou Lukšovou, Markétou Pytlíkovou a Andreou Svobodovou. Její obrazovou část pak uživateli zprostředkovává rozsáhlá příloha, přinášející kvalitní reprodukce všech folií obou rukopisů, na nichž jsou *Tabule* obsaženy.

Tyto dvě části tvoří jádro i většinu zmíněné publikace, důležité místo v knize ovšem zaujímají i připojené stati, mapující různé aspekty vydávaného díla. V jejich čele stojí precizní rozbor širšího historického kontextu, do něhož Mikuláš vstoupil svými *Tabulemi*. Petr Čornej tu předložil obraz radikalizace raného husitství zvláště v letech 1408–1414. Autor postihl základní vývojové peripetie a proměny a z tohoto úhlu pohledu vyzdvihl dobový význam Mikulášova pojednání, které v nápadité kombinaci s obrazovým doprovodem dokázalo pregnančně sumarizovat husitský reformní program a přispělo k životnosti a ozvučenosti radikálního husitismu. Detailněji k vydávanému traktátu, respektive především k jeho původnější latinské verzi obrací pozornost v následující kapitole Petra Mutlová. Ta se zabývá i nejasnostmi v jeho kompozici a uspořádáním jednotlivých „tabulí“. Tyto otázky nabývají na zvláštní důležitosti proto, že ani editorovi latinského spisu, vydaného Howardem Kaminským před zhruba padesáti lety, se je nepodařilo vyřešit k obecnější spokojenosti.

Důkladná kodikologická analýza z pera Michala Dragouna se poté soustřeďuje především na oba středověké kodexy, v nichž se české znění Mikulášových *Tabulí* zachovalo; hlavní důraz je přitom věnován otázkám co nejpresnější datace vzniku obou rukopisů. Mezi ostatními kapitolami knihy dokáže řadou nápaditých postřehů silně zaujmout

výborný příspěvek Milady Studničkové, analyzující obrazovou složku staročeského zpracování *Tabulí*. Nejrozsáhlejší studií v publikaci je však vcelku přirozeně ta, která má zároveň nejužší vztah k připojené edici: Milada Homolková a Kateřina Voleková podrobně sledují různé aspekty zápisu textu staročeských *Tabulí* (včetně strukturních rozdílů oproti latinské verzi díla), a to spolu s jeho stránkou ortografickou, gramatickou a lexikální. Soubor statí je poté završen důkladnou reflexí biblických citátů v rámci *Tabulí* a jejich vztahu k českému biblickému překladu; jejími autorkami jsou Kateřina Voleková, Markéta Pytlíková a Milada Homolková. Práci desetičlenného týmu tak vznikla vzorová edice a závažná monografie o jednom z patrně klíčových a interpretačně nejzajímavějších (nejenom) literárních děl raného husitství, které svou účinnost neztratilo ani o mnoho desetiletí později.

Jaroslav Boubín

Christian HESSE – Regula SCHMID – Roland GERBER (Hg.)

Sara Steffen und Corina Liebi (Red.)

Eroberung und Inbesitznahme.

Die Eroberung des Aargaus 1415 im europäischen Vergleich

Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2017, VIII + 311 s. s řadou mapek a vyobr., ISBN 978-3-7995-1243-5.

Sborník věnuje pozornost široce rozevřenému fenoménu anektování konkrétního teritoria silnějším sousedem. Impulzem k tomu se stalo kulaté, šestisté výročí podrobení si dotud habsburského teritoria v Aargau švýcarským Spříseženstvem vedeným zejména jeho předním členem, totiž městem Bern. Nešlo ovšem jen o jednorázový vojenský

akt, znamenající porážku nepřítele, ale také o následné anektování teritoria. Proto musely nutně následovat kroky správního a hospodářského charakteru, neboť bez nich by pouhá vojenská přítomnost nemohla mít trvalejší charakter. Zatím co v případě (pozdějšího) Švýcarska šlo o anexi opravdu trvalou, jinde se tak nemusilo stát, případně mohlo docházet k několikaletému vzájemnému „přetlačování“. Každá taková akce měla ovšem vždy své specifické rysy zejména v souvislosti s tím, o jaké teritorium z hlediska jazykového a sociálního šlo, jaké byly jeho místní struktury a vazby s mocí, která příslušný vojenský akt uskutečnila. Škála je to velice široká a zdaleka není možno vtěsnat jednotlivé případy do nějakých pevně určených kategorií.

Ostatně lze upozornit, že na podzim 2016 se na Reichenau uskutečnilo sympozium o jedné větvi této problematiky pod názvem „Herrschaft über fremde Völker und Reiche, Formen, Ziele und Probleme der Eroberungspolitik im Mittelalter“. S protokolem zasedání se sice lze seznámit již teď, s vydáním příslušného svazku v řadě *Vorträge und Forschungen* můžeme ovšem počítat asi až za dva roky.

Christian Hesse se v úvodní stati pokouší o zasazení vítězství Spříšeženstva nad Friedrichem IV. Habsburským do říšských dějin. Ukazuje se, jak spříšeženci využili příhodné situace, neboť Friedrich byl v té době v říšské klatbě a jeho politické postavení bylo výrazně oslabeno. Nicméně i když byl říšský acht záhy zrušen, politické zisky města Bernu a jeho spojenců zůstaly nevratné. Svědčí o tom i další stati a to Bruno Meiera, *Der Prozess der Aneignung. Formen der Durchsetzung von eidgenössischer Herrschaft im Aargau nach 1415* (s. 143–160), Barbary Studer Immenhauser, „Mit grossen

kosten undarbeiten...“ Berns herrschaftliche Durchdringer des Unteren Aargaus či Anne-Marie Dubler, *Die Gemeinen Herrschaften im Aargau. Eidgenössische Landesverwaltung im Wettstreit der Orte um Gebietsgewinn an der „Beute Aargau“*. Peter Niederhäuser ale věnoval pozornost i situaci před rokem 1415, jak ze strany Bernu, tak habsburské: „*Als starck als der kunig?*“ Herzog Friedrich IV. von Österreich und die habsburgische Landesherrschaft im Schicksalsjahre 1415 (s. 19–34) s edicí Zikmundovy výzvy k tažení proti Friedrichu IV. Do tohoto kontextu patří též: Roland Gerber, *Berns Weg in den Krieg. Städtische Umland- und Territorialpolitik bis zur Eroberung des Aargaus 1415*, Claudius Sieber-Lehmann, „*Ewige Richtung*“. Erbeinung und die Legitimierung der eidgenössischen Eroberungen a Regula Schmid, *Die Eroberung des Aargaus als Topos und politisches Argument*.

Svébytné postavení má stát o habsburském archivu, který byl pro svůj rozsah (okolo 1500 listin!) i hospodářský a politický dosah jedním z cílů Bernanů. Habsburkové se po celá desetiletí usilovně snažili o jeho navrácení, což se jim s různými extradice-mi posléze podařilo (s. 237–247). Zejména je ale třeba zdůraznit v publikaci vydané, instruktivně vybrané početné topografické iluminace z nemnoho mladší kroniky Benedikta Tschachtlana, jakož i hojný mapový doprovod. Z obdobných fenoménů jiných oblastí stačí jen rámcově uvést Itálii 14. a 15. století (Giorgio Chittolini) resp. speciálně Benátky a jejich vládu nad tzv. Terraferma (Michael Knapton) či anglofrancouzskou stoletou válku ve francouzské historiografii (Rémy Ambühl a Jean-Marie Moeglin). Téma by se ovšem nabízelo daleko více.

Ivan Hlaváček

Ota HALAMA – Pavel SOUKUP (edd.)
*Kalich jako symbol v prvním století
utrakvismu*

Praha, Centrum mediivistických
studií – Filosofía 2016, 243 s.,
ISBN 978-80-7007-474-9.

Sborník vychází z kolokvia k šestistému výročí zahájení přijímání krve Páně pro laiky v roce 1414. Editoři v úvodní studii o interdisciplinárním výzkumu utrakvismu a husitské symboliky připomínají, že se kalich stal nejen zásadním sporným bodem mezi husity a většinou západního křesťanstva, ale v symbolickém výměru dodnes zůstává i hlavním znakem husitství. „Kalich jako znak překročil hranice liturgického prostoru a stal se politickým požadavkem a dostal se až na vojenské praporece.“ Publikace se proto věnuje úloze kalicha v náboženském a veřejném životě v dalším průběhu 15. století, kdy kalich jednoznačně dominoval polemické výměně mezi husitskými a protihusitskými teology, ač zároveň nedal svým čtenářům jméno: označení „kališník“ či „utrakvista“ se objevují až od přelomu 15. a 16. století. V utrakvistickém prostředí se kalich stal vedle úcty ke svatému Janu Husovi druhým sloupem identity.¹

Tematický horizont deseti příspěvků mezioborového svazku je široký. Sáhá od užívání pojmu „kalich“ ve staročeských překladech Bible (Milada Homolková – Kateřina Voleková – Markéta Pytlíková) přes interpretaci symbolu kalicha v prostoru utrakvistických měst (Kateřina Horníčková), až k vnímání kalicha Jednotou bratrskou (Martin Nodl). Čtenář, který není členem velmi úzké obce

specialistů na tuto problematiku, s respektem obdivuje kompetenci autorů a jejich nejen rozsáhlé znalosti dobové teologické a polemické literatury, ale i bravuru analytické práce s velmi speciálními tématy. Postupně se ale při čtení ozve u „nezasvěcenosti“ také hlas pochybnosti: Je tohle vše opravdu nutné pro pochopení role kalicha? Je ona předvedená brilantní analytická ekvilibristika skutečně produktivním způsobem dějepisné práce, nebo snad jde spíše o nutné „prstové cvičení“ virtuosů, kteří musí splnit publikační povinnost vůči GAČR? Co opravdu podstatného s konsekvencemi pro širší obraz a interpretaci husitského století se tu dozvěděl historik s širším záberem dějepisného zájmu? Netkví snad problém v setrvání autorů na rovině znalecko-analytických rozborů dílčích, poměrně úzce omezených problémů bez vznesení nároku na dále sahající interpretace?

Když pak čtenář dojde na s. 175 (František Šmahel, „Utrakvistická univerzita – strážkyně kulturních kódů“, s. 167–176), zjistí, že do podstatných pochyb zabředl i doyen badatelů o tematizované epoše, který sám sobě (v poznámce 29) položil otázku: „Jak se mohlo stát, že z idejí české reformace zbyl jen kalich? Bylo to jen proto, že vlašná víra většiny stačila k naplnění duchovního života, k onomu anglikánství, které českému pozdnímu utrakvismu přisuzuje Zdeněk David? Byl to jen svátostný účinek celé eucharistie, který utrakvismus zakořenil? Nešlo snad přitom i o představu, že kolující krev Spasitele dodává tělu skutečný život? Pokud ne, proč se v soudobé výtvarné symbolice vyskytuje tak často pouhý kalich bez hostie? Otázky, o nichž se neodvážím říci, zda jsou důležité či nikoliv.“ Ať se na mne nezlobí editoři, kteří sami napsali důkladně a o ohromné přamenné i analytické kompe-

1 K husovské úctě srovnej: Ota HALAMA, *Svatý Jan Hus. Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku v letech 1415–1620*, Praha 2015.

tenci svědčící studie (Pavel Soukup, „Kalich jako terč. Znamení hereze v první fázi pohusitské polemiky“, s. 103–134, Ota Halama, „Řehoř Hrubý z Jelení jako obránce kalicha“, s. 177–200), ale neměla tato Šmahelova „poznámka č. 29“ stát v čele svazku jako „Leitfrage“ čili klíčová sporná teze celé dispute?

Ono totiž od této výchozí otázky lze číst celou publikaci znovu a s jinak postavenými akcenty. Připomeňme, že Kateřina Horníčková zdůrazňuje roli chrámového prostoru středověkého městského kostela jako „semi-veřejný urbánní prostor“ a upozorňuje, že „s politickou konsolidací oficiálního dvojvěří po roce 1485 je kalich vnímán stále více jako politický symbol“ (s. 68). Také Jindřich Marek (Václav Koranda mladší a kompaktáta, s. 153–166) připomíná, že již za Jiřího z Poděbrad byla kompaktáta „chápana stále více v rovině privilegií a práv“ (s. 159), tedy v rovině politické. Marek ostatně objasňuje, že ke kompaktátům byla po roce 1436 připojena celá řada politicko-právních prováděcích předpisů, která měla uspořádat poměry zejména ve městech pražských, přičemž některé jejich body byly s kompaktáty de facto v rozporu (s. 162n.) Šlo hlavně o zajištění politické moci Korandovy a Příbramovy skupiny, dodejme proti silicímu katolicismu. Ještě výrazněji se tato role kalicha vyhroutila po secesi části vídeňských mistrů a studentů do Prahy roku 1443 a jejich úspěchu s obnovením papežského souhlasu s *venia docendi* roku 1447 (Šmahel s. 169).

František Šmahel ve zmíněné, dvě staletí kališnické univerzity obzírající studii podstatně a produktivně překročil limit roku 1500. Škoda, že v kontextu onoho dvojího, tedy teologického a politického vnímání kalicha, nadto jinak interpretova-

ného uvnitř utrakvistických Čech a jinak v pohledu zvenčí, nebyla tematizována také otázka postupného „znehodnocení práva přijímat z kalicha“, dosaženého pro Čechy Ferdinandem I. na závěrečném sezení koncilu tridentského roku 1561. V předvečer zrušení kompaktát luterány ovládnutým zemským sněmem jakoby už o tento v principu epochální zisk nikdo nestál.

Jiří Pešek

Michal DRAGON – Lucie DOLEŽALOVÁ – Adéla EBERSONOVÁ (edd.)

Ubi est finis huius libri deus scit.

Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem

Praha, Scriptorium 2015, 675 s.

+ XXXII barevných vyobr.,

ISBN 978-80-88013-09-9.

Impozantní zbytky rukopisné knihovny kláštera roudnických augustiniánů kanovníků patří mezi naše nejvýznamnější středověké soubory, a to navzdory jejich neobyčejně rušným osudům, které se – jak nověji znovu prokázala M. Svobodová – vyznačovaly mj. mimořádnou mobilitou ve středověku i novověku. Přesto bylo až do nedávna možno konstatovat, že roudnické knihovně jako „instituci“ byla v minulosti věnována spíše kurzorická než soustavná pozornost. Před několika lety nastal díky Lucii Doležalové obrat. Nejen že se historií této knihovny a jejími různými aspekty začal obírat tým mladších zainteresovaných specialistů, ale v poměrně krátké době se podařilo zpřístupnit výsledky této práce v impozantní publikaci. Tím ovšem nemá být řečeno, že téma bylo vyčerpáno, ba naopak. Předkládaná práce, zejména důkladný katalog sbírky (o němž ještě níže), dává impulzy k dalšímu studiu.

Kniha sestává vedle běžných doprovodných příloh (bibliografie, rejstříky incipitů, konkordance signatur, soupis písařů, společný jmenný a věcný rejstřík aj.) ze dvou základních oddílů. První obsahuje část „výpravou“, druhý pak je klíčovým textem, neboť podává mimořádně významný katalog rukopisů. Ten je jedním z dnes již četných výstupů tohoto druhu, které jsou spojovány se jménem Michala Dragouna (podílela se na něm i spoluredaktorka knihy A. Ebersonová), dnes vedle Stanislava Petra našeho vedoucího katalogizátora. Je známo, že většina dochovaných roudnických rukopisů se nachází (coby dary z březnické knihovny) v Knihovně Národního muzea, nicméně řada dalších se zatoulala i jinam, a to i za hranice našeho státu. Stejně tak je povědomo, že muzeální rukopisy jsou popsány F. M. Bartošem, který tak ovšem učinil jen velmi zběžně a nerespektoval běžné katalogizační uzance, takže jeho záznamy mnohdy nesdělují vše podstatné.

Dragoun nejen že zvolil formu detailního katalogového záznamu, ale pojal do soupisu i všechny dohledatelné rukopisy mimo tuto knihovnu, a to nejen v České republice, ale i v zahraničí. Přidal i soupis rukopisů z hlediště provenience jen možných či dubiozních. Soupis obsahuje prakticky všechny aspekty detailního popisu, takže jde o velmi seriózní počín, srovnatelný se špičkovými zahraničními katalogy. Jestli do vlastního soupisu nebyly zařazeny dva rukopisy pragmatického-diplomatického charakteru, lze to sice pochopit, nicméně pro případná další kodikologická studia, resp. při snaze o rekonstrukci možného místního skriptoria, by šlo o materiál prvořadý, který nelze pominout. Na základě předloženého soupisu získáváme do značné míry představu o základní struktuře knihovny, důležité to

institute lucemburských Čech (řada jejich rukopisů ovšem pochází až z 15. století). Z klášterního prostředí máme takové knižní soubory už jen tři: třeboňské (také) augustiniánské kanovníky, vyšebrodské cisterciáky a dolanské kartuziány.

Aby ovšem autorovy závěry mohly být určitější, bylo by zapotřebí nějakého roudnického středověkého soupisu. Ten s dost značnou pravděpodobností existoval, uvědomíme-li si péči, kterou klášter věnoval své knihovně. Stačí jen vzpomenout toho, že jí byl vyhrazen samostatný důstojný prostor a v něm naprosto ojedinělý středověký knihovní nápis. A ostatně takřka 200 dochovaných svazků naznačuje, že jistě šlo o výraznou část původního knižního fondu.

K části výpravné už jen stručně, ač medievisťovi lze jejich četbu v každém případě (nejen) doporučit. Skládá se z části úvodní a dalších tří kapitol, z nichž první je věnována knihovně, druhá literární činnosti a poslední přináší kodikologická, uměleckohistorická a literární varia. Přestože autoři, tedy přesněji autorky (poměr je 12:6 v jejich prospěch) zachovávají značnou zdrženlivost v základních otázkách, které v dosavadní literatuře byly skoro jednoznačné, je z jejich statí patrna úcta i velké zaujetí vlastním tématem. Tato jistá zdrženlivost je svým způsobem i jakýsi program pro budoucnost. Jde zejména o tyto tři body: 1) Jde o bohatou a vlivem do nejvyšších světských a především duchovních struktur sahající instituci, nadto výrazně českonacionálního zaměření. 2) Předpokládá se, že jde o vedoucí duchovní strukturu karlovské doby. 3) Šlo o instituci s výrazným uměleckohistorickým potenciálem, zejména v záležitostech knižní malby.

Je ale asi vhodné také říci, že základní východiska jsou zřejmě nezpochybnitelná, i když závěry lze jistě prohlubovat, případ-

ně klást akcenty jiným způsobem. Všechny příspěvky jsou budovány na pramenném materiálu a není divu, setkáváme-li se opakovaně se jmény všech tří redaktorů. Potěšitelné je, že jde do značné míry o autory mladší či počínající střední generace, přičemž se redaktorům podařilo získat ke spolupráci odborníky různých, leckdy zdánlivě odlehklých specializací. Kniha je milníkem ve studiu roudnických dějin, a to v širokých souvislostech celočeských. Zdaleka to ale neznamená, že by bylo řečeno poslední slovo, ba ani, že všechno, co bylo podáno, nemůže být podrobeno kritice. Ostatně jedna důležitá práce je už avizována, totiž edice a komentář roudnického nekrologia, které je v mnoha směrech mimořádným pramenem. Ostatně první takovou vlašťovkou je Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech.¹

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Michaela ŽÁČKOVÁ ROSSI
*The Musicians at the Court of Rudolf II.
The Musical Entourage of Rudolf II
(1576-1612). Reconstructed from the
Imperial Accounting Ledgers*

Prague, Koniasch Latin Press (KLP) –
Association for Central European Cultural
Studies 2017, XLVI + 209 s.,
ISBN 978-80-87773-03-1.

V ediční řadě *Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae* (Series S – Subsidia, VI) vyšel jeden ze souhrnných výsledků mnohaleté badatelské práce Michaely Žáč-

kové Rossi, české historičky a muzikoložky působící mezi Prahou a Florencií, která si vytkla za úkol vytvořit pevné faktografické základy ke studiu hudby na pražském císařském dvoře Rudolfa II. Její záměr má širší mezioborový dosah, neboť vychází vstříc snaze o skutečně celistvé pojetí rudolfinské manýristické kultury. Od sedmdesátých let 20. století se totiž pod vlivem epochálního díla R. J. W. Evanse intenzivně rozvíjí evropské a americké bádání o tomto tématu, ale největší pozornost se soustřeďuje na výtvarné umění a umělecké řemeslo, okultní nauky a počátky moderní vědy, popřípadě na administrativní a sociokulturní proměny pražského dvora a jeho zázemí. Hudební složka pražského manýrismu není vždy plně respektována. Problematika ovšem získala vynikajícího znalce v Petru Daňkovi, z jehož semináře vychází právě Michaela Žáčková Rossi. Jelikož není existenčně vázána na žádnou vědeckou instituci, v níž by musela pravidelně předkládat rychle vznikající dílčí výsledky (byť již publikovala řadu studií o této tematice), mohla svou mimořádnou důkladnost a systematickosti soustředit na časově náročnou heuristiku, na vyčerpání úctyhodného pramenného korpusu a poté na vyhodnocení obrovského množství získaných údajů.

Autorka se rozhodla shromáždit a kriticky analyzovat veškerou zjistitelnou pramenovou dokumentaci pro poznání hudebního života na rudolfinském dvoře. Pro rekonstrukci personální skladby tohoto hudebního prostředí zvolila nejúplnější a relativně nejspolehlivější pramen – sériově vedené a poměrně dobře zachované knihy habsburské Dvorské pokladny – Hofzählamtsbücher (HZAB) v Rakouském státním archivu (Österreichisches Staatsarchiv, oddělení Hofkammerarchiv). Samo heuristické zvládnutí těchto mohutných foliantů,

1 Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Jan CTIBOR (edd.), *Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech*, Praha 2017.

naplněných detailními účetními záznamy, je neobyčejně náročné, a to nejen pro mimořádný rozsah této série, ale také pro rozmanitost, která vyžaduje zevrubnou historickou kritiku každého zápisu.

Michaela Žáčková Rossi využila moderních metod digitalizace, aby podchytila veškerou materii. Vytěžila z ní poznatky o více než 300 osobnostech hudebního života s mnoha tisíci údaji o době jejich působení ve službách Rudolfa II., o jejich zaměření a postavení, o způsobu jejich víceméně nepravidelného placení a mimořádného odměňování, o dalších životních okolnostech a o jejich výskytu v pramenech. Autorka vytvořila v tabelární podobě přehlednou a faktograficky vyčerpávající dokumentaci, dokonale vyhovující modernímu přístupu k raně novověkým pramenům, které ani v tomto případě nelze vydat *in extenso*, třebaže každý jednotlivý údaj má nepominutelnou pramennou hodnotu. Takový přístup ocení každý další historik či muzikolog, který se bude zabývat rudolfinským manýrismem nebo se dá prací Michely Žáčkové Rossi inspirovat při prosopografické práci podobného typu.

O hluboké promyšlenosti postupu při zpracování zmíněných vídeňských pramenů vypovídá přehledná úvodní studie. Autorka v ní prokazuje suverénní znalost literatury, starších edicí a komplexu complementárních pramenů, které jí umožňují nahlížet na HZAB z dalších zorných úhlů. Znalecky pojednává o pramenné hodnotě, struktuře a historické kritice HZAB a o způsobu jejich zpracování, ale navíc v základních rysech nastiňuje personální skladbu hudebního života na rudolfinském dvoře a jeho proměny z hlediska početního, sociálního či národnostního (zde je patrný výrazný podíl Italů, Němců, Nizozemců, ale i Čechů). Faktografie shrnutá do tabu-

lek a grafů zaznamenává údaje o jménech (autorkou často důmyslně identifikovaných z rozmanitých grafických variant), o profesionálním začlenění, měsíčním platu, době angažování a pramenných zdrojích. Vypovídá o vztahu těchto osob k pražskému prostředí, k hudebnímu životu na císařském dvoře a do jisté míry i k panovníkovi či k jeho zájmu o hudbu.

Práce má jasnou a přehlednou strukturu. Kromě rozsáhlé úvodní studie přináší seznam zkratek a historických pojmů (se zřetelem k dobovému německému označení a jeho modernímu anglickému ekvivalentu), výklad symbolů, bibliografii a ilustrace, jež dobře vystihují HZAB a typy záznamů v nich obsažených. Podstatnou část knihy zaujímají seznamy rudolfinských hudebníků jednak v souhrnné podobě, jednak se zřetelem k pramenným zmínkám o jejich stálých platech (Hofbesoldung) a tím o výskytu každého z muzikantů u dvora, dále seznam učitelů hudby a jejich žáků, a konečně soupis chlapeckých zpěváků (Singerknaben). Vše je doplněno rejstříky, které umožňují rychlou orientaci v mnohotvárné materii.

Jestliže si autorka vytkla jako dlouhodobý cíl sestavení co nejúplnějšího a nepřesnějšího chronologického a personálního soupisu hudebníků na rudolfinském dvoře, pak ho v tomto díle nepochybně dosáhla. Vytvořila výtečné východisko pro další vlastní vyhodnocování získané faktografie (v následující monografii hodlá podat přehled mimořádných plateb hudebníkům a zároveň chystá podrobnou studii o hudebním personálu na dvoře Rudolfa II.) a zároveň položila pevný základ pro všechny příští badatele o tomto tématu. Díky soustavnému výzkumu, promyšlenosti postupu a perfektnímu zvládnutí látky vydala dílo trvalé hodnoty. Zveřejnění této materiálové monogra-

fie v angličtině přispěje i v mezinárodním měřítku ke zpřesnění a konkretizaci výzkumu manýristické hudební kultury v Praze na přelomu 16. a 17. století. Obohatí rovněž naše představy o kulturních kontaktech mezi střední Evropou, Nizozemím a Itálií.

Jaroslav Pánek

Jiří MIKULEC

Kostel sv. Jana Křtitele a karmelská zbožnost v Bystrém

Bystré, Římskokatolická farnost Bystré u Poličky 2017, 32 s., 22 obr., 2 plánky, ISBN 978-80-270-2149-9.

Drobná publikace se po všech stránkách vymyká lokálním, zpravidla kompilativním průvodcům po památkách. Je založena na rozsáhlém archivním výzkumu (Národní archiv v Praze, Státní okresní archiv Svítavy se sídlem v Litomyšli, soukromý archiv, staré tisky) a hlavně na autorově mnohaletem bádání o zbožnosti v českých zemích 17. a 18. století, jehož výsledky byly předběžně shrnuty v monografii *Barokní náboženská bratrstva v Čechách* (Praha 2000; recenze ČČH 101, 2003, s. 137–140).

Konkrétní projevy karmelské zbožnosti osvětlil Jiří Mikulec na příkladu škapulířového bratrstva, které vzniklo ve východočeském městečku Bystrém v předstihu před většinou ostatních korporací tohoto druhu (1683) a zaniklo v důsledku josefínských reforem v letech 1783–1785. Autor začlenil stoleté působení bratrstva do dlouhodobého vývoje náboženského života při kostele, který byl středověkého založení, ale v nynější podobě vznikl až v době vrcholného baroka (1722–1736); učinil tak se zřetelem k obecným proměnám církevních poměrů v Čechách. Reprezentativní mikrosondou ukázal úlo-

hu místní vrchnosti a státní reglementace při utváření a proměnách komunity měšťanů a poddaných z okolních vesnic, ve společenství, které mělo jak duchovní, tak i společenské (prestižní) poslání. Vystihl specifické rysy barokní religiozity, jež se soustřeďovala k propojení pozemského života s posmrtným a volila k tomu osobité formy vyznávání víry a její prezentace i kolektivně provozované rituály. Naznačil rovněž setrvačnost v chápání duchovních potřeb člověka a jejich naplňování v životě venkovského obyvatelstva v poosvícenském období a dokonce i v době komunismu. Vývoj od konce 17. století do současnosti (zejména poutě) zde dokládá rysy kontinuity nejen v mariánské účtě na daném místě, ale i v utváření mentálního sepětí mnoha generací.

Slovní výklad je doplněn kromě podrobného popisu kostela (s důrazem na mariánské motivy) a tematické bibliografie také důkladně komentovanou ikonografií. Mikulcova brožura je zdařilou ukázkou účelného propojení výzkumu obecných otázek církevních a náboženských dějin s názornou konkretizací prostřednictvím lokální mikrosondy.

Jaroslav Pánek

Marek LOUŽEK –

Jana ČECHUROVÁ (eds.)

Marie Terezie. 300 let od narození

(= publikace č. 39/2017)

Praha, Institut Václava Klause 2017,

116 s. + 8 obrazových příloh,

ISBN 978-80-7542-039-8.

Exprezident Václav Klaus, ač jeho vzdělání nespádá do humanitních oborů, jeví živý zájem o historické problémy a zařazuje se tak mezi menší část našich obyvatel, kte-

ří o dějinách vůbec něco tuší.¹ Naposledy například vyložil svůj pohled na Lutherův „teologický spor“.² Institut Václava Klause, založený v roce 2012, je (podle vlastní definice) „koncipován jako liberálně konzervativní *think tank* s vlastní výzkumnou studijní činností, semináři, konferencemi a dalšími akcemi pro odbornou i širokou veřejnost“. Kromě pravidelného zveřejňování názorů a myšlenek Václava Klause vydává i publikace, mezi nimi i sborníčky ze symposií pořádaných k důležitým výročím. Z akce konané 15. června 2017 pochází i část textů v této publikaci (A), další, tzv. doplňkové, jsou většinou přejaty z již vydaných prací (B). Někteří z autorů psali své řádky přímo pro tento sborníček, jiní (snad) osobně dali souhlas k otištění svých děl. Oddíl C přináší tři fotografie dokumentů, vybraných (kromě *Pragmatické sankce o posloupnosti nejjasnějšího domu rakouského...*) dost nahodile, a kromě toho je tu otisk pasáže Osvícenství a revoluce z Pekařových *Dějin československých* z roku 1921.

V oddílu A je jediným kompetentním historikem Jaroslav Čechura, který předkládá solidní výčet domácí odborné produkce od spisu *České státní právo* Josefa Kalouska (1871) po desátý svazek *Velkých dějin zemí Koruny české* z roku 2001. Český velvyslanec v Rakousku Jan Sechter se považuje za kompetentního k rozboru ekonomických reforem Marie Terezie; na šesti stránkách

podal stručný učebnicový přehled. Zato bývalý rakouský velvyslanec v České republice Ferdinand Trauttmansdorf povolání k vzdání pocty panovnici skutečně má, jako dědic šlechtického rodu, jehož členové kdysi zaujímali v monarchii důležité posty a dokonce potomek Marie Terezie, jak sám uvádí. Ve své zdravoti vyzdvihuje evropskou integraci (již bylo podunajské soustátí následovníhodným příkladem), ale současně varuje před konáním bruselských byrokratů. Jiří Weigl, jehož text celý oddíl A uvádí, praví, „Marie Terezie chápala potřeby doby...“ a Jindřich Forejt se snaží proniknout i k „člověčí“ podstatě významné panovnice. Věřím, že pánové Forejt a Weigl své poznatky načerpali z některých odborných prací, ale zároveň jsou jejich příspěvky ukázkou toho, jak ad hoc získané informace – bez znalosti širších souvislostí – (přinejmenším) jen ulpívají na povrchu jevů a budí dojem, že pilný záček odřikává naučený text, jemuž příliš nerozumí.

Oddíl B je zvláště sestaveným konglomerátem, kde se spatřují ukázky přejaté z prací znalců 18. století, jako je rakouský historik Karl Vocelka nebo čeští dějepisci Eduard Maur a Milan Hlavačka, a vedle toho povídání Vladimíra Lišky³ či publicisty Václava Junka. Důvod otištění noticky Michala Škořepy, analytika České spořitelny, jenž přímo ve výroční den narozenin Marie Terezie (13. května) neváhal v Lidových novinách vést přímou paralelu od vlády této velké ženy k „našemu dnešnímu blahobytu“, což je podle něj zřejmě díky knize peruánského ekonoma Hernanda de Sota, je mi dost záhadou.

1 Přejímám tu informaci z průzkumu Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., který zveřejnil Jiří Vavroň z Práva na serveru Novinky 12. 1. 2018, <https://www.novinky.cz/domaci/459841-vetsina-cechu-historii-vlastni-zeme-moc-nezna.html> (19. 2. 2018), kde se uvádí, že 59 % Čechů se o historii své země nezajímá vůbec, nebo se zajímá jen velmi málo.

2 IVK – Newsletter, listopad 2017, s. 1–2.

3 Vladimír LIŠKA vydal v roce 2017 hned dvě knížky: *Marie Terezie, nejmocnější panovnice Evropy*, Praha 2017 a *Marie Terezie. Záhady a mysteria*, Praha 2017.

Je třeba vyzdvihnout, že sborníček věnovaný Marii Terezii vyšel pouze s malým zpožděním po konání konference, ale je otázkou, zda v něm čtenáři najdou něco nového, či podnětného. Ovšem vzhledem k tomu, že v tereziánském jubilejním roce u nás vyšly vesměs tituly zařaditelné spíše mezi brakovou literaturu,⁴ je třeba iniciativu Institutu Václava Klause ocenit, ale stěží pochválit. Spojovacím prvkem podobných výtvorů je ahistorický přístup. Jen tak mohou autoři považovat Marii Terezii třeba za průkopnici feminismu... Výjimkou mezi knihami nevalné úrovně, které se vloni objevily na knižních pultech, je jen dotisk práce významného francouzského znalce habsburské (resp. habsbursko – lotrinské) problematiky Jean-Paula Bleda *Marie Terezie – zakladatelka moderního státu*, ale překlad tohoto díla vydal Slovart už v roce 2013.

Ivana Čornejová

Heinz REIF

Adel, Aristokratie, Moderne.

Sozialgeschichte von Oben

(= Elitenwandel in der Moderne /

Elites and Modernity, Bd. 13)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg

2016, 341 s., ISBN 978-3-05-005066-9.

Heinz Reif (*1941) patří již po desetiletí mezi přední německé historiky. I když původně sice pracoval ve strojírenství, vystudoval nakonec historii, literární vědy a sociologii a jako vědecký pracovník nastoupil na univerzitu v Bielefeldu. Zde začal spolupracovat se svým vrstevníkem Jürgenem Kockou a to právě v době, kdy zde Kocka začal vytvářet základy pozdější slavné Bielefeldské školy. Doktorskou práci s názvem „*Westfälischer Adel 1770–1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*“ Reif obhájil roku 1977 a v roce 1981 mu za ni byla udělena *Heinz-Maier-Leibnitz-Preis*. Následně na čas opustil téma elit, nikoli ovšem sociálních dějin. Jeho habilitační práce „*Industrialisierung, Städtebildung und Arbeiterschaft in der Ruhrgebietsstadt Oberhausen 1850–1914*“ korespondovala s jeho činností vedoucího Porúrského muzea dějin průmyslu a sociálních dějin Porúří v Essenu (*Ruhrlandmuseum zur Industrie- und Sozialgeschichte des Ruhrgebiets in Essen*). V letech 1986 až 2009 byl Reif profesorem novověkých dějin na Technisches Universität Berlin, kde roku 2003 založil *Center for Metropolitan Studies*. Reifova vědecká a publikační činnost je značně široká. Její jádro tvoří sociální dějiny 19. století v široké perspektivě. Ta sahá od dějin šlechty, přes historii měst, industria-

4 Jiří BÍLEK, vzděláním sice historik a někdejší zaměstnanec Vojenského historického ústavu, napsal dílko *Marie Terezie. Cudná císařovna s broznou pověstí*, Líbeznice 2017; Zdeněk LEŽÁK s výtvarníkem Rudolfem SURANEM vytvořili publikaci *Marie Terezie a její Habsburkové. Komiksový příběh největší české panovnice*, Brno 2017 a Mirka ZLATNÍKOVÁ, tvůrkyně scénáře k televiznímu dvojdielnému filmu, který Mirka Spáčilová ve své recenzi označila za cosi mezi Angelikou a Sissi, vydala i knihu pod názvem *Marie Terezie, miluj a panuj*, Praha 2017. Výčet doplňují dva už zmíněné tituly Vladimíra Lišky.

lizaci, vývoj dělnického hnutí až po dějiny dopravy.

Studie *Šlechta, aristokracie, moderna. Sociální dějiny nahlížené s vrchu*, kterou zde recenzuji, není ucelenou monografií a už vůbec ne zcela novou studií, ale sborníkem Reifových publikovaných prací, které považuje za významné. Svazek, zahrnující průřez jeho téměř čtyřicetiletého bádání o dějinách šlechty a elit, byl vydán při příležitosti jeho 75. narozenin. Zahrnuje původní studie a přednášky, obsahující svým rozsahem téměř dvě staletí. Již koncepce knihy naznačuje, že svazek nebude plný překvapivých objevů a výzkumných koncepcí, ale že půjde o výběrové dílo elitního evropského historika, který po zralé úvaze vybral ty ze svých studií, které považoval za průlomové, důležité nebo zajímavé.

Reifova práce je rozdělena do dvou nestejně dlouhých oddílů. První část s názvem „Auf der Suche nach der composite elite“ se skládá z devíti studií. Je chronologicky vymezena zhruba obdobím od konce *ancien régime* po Výmarskou republiku a zahrnuje jak práce obecného či zobecňujícího charakteru, tak studie zcela konkrétní.

Z první skupiny můžeme jako vzorovou vybrat kapitolu „Adelspolitik in Preußen zwischen Reformzeit und Revolution“, která má zásadní význam zejména pro české historiky, kteří se zabývají strukturou pruské (potažmo německé) šlechty např. na bázi biografii či sociálního vývoje tohoto prostoru. Z českých autorů Reifovy poznatky dosud reflektoval ve své německy vydané dizertaci jen Rudolf Kučera.¹ Reif upozorňuje na úzkou propojenost mezi pruskou

šlechtou a půdou, která v první polovině 19. století vedla k (ne zcela úspěšnému) pokusu transformovat zdejší elity podle britského vzoru: spojit šlechtický titul s držbou velkostatků a nahradit většinu dědičných nobilitací šlechtictvím *ad personam*. Tento pokus sice ztroskotal, vyšší šlechtictví (stav svobodných pánů, hraběcí stav a knížecí stav) ale bylo v Prusku, na rozdíl od podunajské monarchie, skutečně svázáno s držbou velkostatku (navíc fideikomisně zajištěnou). To v době vzepjatého nacionalismu druhé poloviny 19. a počátku 20. století hrálo (nebo spíše mělo hrát) důležitou roli při germanizaci převážně polských oblastí Horního Slezska, Západního Pruska a Poznaňska.

Jako příklad „konkrétní“ studie může v této části knihy posloužit kapitola „Metropolenkultur und Elitenbildung. Harry Graf Kesslers Berliner Welten 1892–1905“, která zachycuje etapu života zajímavé a kontroverzní osoby německého šlechtického světa Harryho Kesslera (1868–1937). Ten totiž v rozporu se svým vysokým šlechtickým titulem nepocházel z aristokratického rodu, ale byl synem bankéře Adolfa Wilhelma Kesslera (1839–1881), jenž byl teprve roku 1879 povýšen do šlechtického stavu knížectví Reuss, a tamtéž získal (k velkému rozhořčení německé aristokracie) již roku 1881 hraběcí titul. Harry Kessler, jehož deníky z let 1880 až 1937 jsou v celé řadě ohledů mimořádně cenným pramenem, byl pozoruhodnou, v mnoha ohledech renesanční osobností, rozkročenou díky jeho anglické matce mezi Německem a Velkou Británií. Byl znám nejen jako mecenáš a sběratel, ale také coby spisovatel a pacifista, který po roce 1918 proslul jako průkopník ideje Společnosti národů. Reifova studie zachycuje léta jeho mladosti prožitá

1 Rudolf KUČERA, *Staat, Adel und Elitenwandel. Die Adelsverleihungen in Schlesien und Böhmen 1806–1871 im Vergleich*, Göttingen – Bristol, CT, USA, 2012.

v císařské metropoli, kde se proslavil nejen jako milovník umění a dandy, ale i jako bystrý myslitel úvahami a studiemi nad projektem nové elity a nového uspořádání společnosti.

Druhá část knihy, nazvaná „Begriffe und Konzepte der Adels- und Elitenforschung“ je mnohem útlejší, zahrnuje jen čtyři kapitoly. Na rozdíl od části předchozí je zaměřena výrazně konkrétněji a věnuje se čtyřem, Reifem pečlivě zvoleným a v textu podrobně rozebraným, tématům. První „Die Ordnung der Familie“ se zabývá proměnou sociální struktury a myšlení uvnitř šlechtických rodin a změnami jejich životního cyklu období druhé poloviny 18. století.

Kapitola druhá je chronologicky posunuta o půlstoletí dále a nese název „Vor der Stände- zur Klassengesellschaft: Adel um 1800“. Reif tu zajímavě zachycuje přelomovou dobu konce *ancien régime*, jež nastává po vypuknutí Velké francouzské revoluce (a v říši ještě více spolu s napoleonskými válkami). Pokouší se zachytit proměnu myšlení i chování této společenské vrstvy i její chápání vnějším světem, stejně jako „revitalizaci“ a upevnění pozic šlechty v novém Prusku po roce 1815.

Třetí kapitola „Die Junker“ se pokouší o obecnou charakteristiku mimořádně specifické části pruské šlechty, tzv. junkerů. Autor rozebírá tento pojem jak v lexikálním, tak literárním významu, neopomíjí ani jeho literární ztvárnění a upozorňuje na schematizované vyobrazení tzv. junkerů v dobových karikaturách. V první řadě se ale zabývá sociálními specifiky této šlechtické skupiny a otázkou, z jakého důvodu se junkeré stali synonymem pruské elity a konzervatismu.

Kapitola čtvrtá a poslední, „Adeligkeit“ - historische und elitentheoretische Überle-

gungen zum Adel in Deutschland seit der Wende um 1800“, zkoumá samotný pojem šlechtictví (Adligkeit), diskutuje jednotlivé koncepty a názhledy historiků na tuto otázku. Kromě toho se také zabývá tím, co vlastně šlechta je (a není), stejně jako (v obecné rovině) jak je chápána ve vědeckém diskurzu.

Kniha *Adel, Aristokratie, Moderne* sice není komplexní, natož uzavřenou studií, přináší však řadu cenných informací k podobě, proměnám a vývoji šlechty a aristokracie v německém prostoru v průběhu dvou minulých staletí. Pro studium dějin elit a šlechty kniha (zejména její na konkrétní problémy zaměřené kapitoly) představuje nepřehledný soubor důležitých informací, nezbytných k náležité reflexi vývoje elit ve středoevropském prostoru.

Jan Županič

Marcela EFMERTOVÁ –

André GRELON (dir.)

Avec la collaboration de Jan Mikeš.

Des ingénieurs pour un monde nouveau.

Histoire des enseignements électrotechniques (Europe, Amériques),

XIXe – XXe siècle

Brussels, P.I.E. – Peter Lang S.A. 2016,

548 s., ISBN 978-2-87574-246-9.

Komparačně pojatá publikace, vycházející z dlouhodobého výzkumu, na němž se podílelo 28 světových specialistů z mnoha zemí Evropy a Ameriky, se zaměřila na historii (elektro)technického vzdělávání a uplatnění (elektro)technických elit a kádru. Vzešla ze setkání odborníků na mezinárodní konferenci *Le monde progressivement connecté – Les électrotechniciens au sein de la société européenne au cours des XIXe et XXe*

siècles, podporované Comité d'histoire de l'électricité et de l'énergie při EDF v roce 2010. V centru pozornosti stál proces, kterým se elektrotechnika jako studijní obor začlenila do národních vzdělávacích programů, dále otázka, jak se projevil transfer technických poznatků mezi jednotlivými zeměmi v oblasti vzdělávání i průmyslové praxe. Diskutováno bylo i o tom, jak se absolventi moderních technických oborů uplatnili v praxi, např. při realizaci elektrifikace, jež se stala důležitým strategickým průmyslovým (státním) programem v podstatě ve všech evropských vybraných zámořských zemích mezi dvěma světovými válkami. Množství dosud nepublikovaných výsledků vedlo organizátory konference k myšlence vytvořit z prezentovaných materiálů nikoliv sborník, ale kolektivní monografii s širším praktickým dopadem pro pedagogické účely, ale především pro nasměrování dalších výzkumů technických elit a jejich vlivu na dobovou společnost. Zástitu nad publikací převzalo Comité d'histoire de l'électricité et de l'énergie při EDF. Uvedená kniha je sedmým vybraným příspěvkem této řady.

Úvod publikace napsal současný prezident komitétu, prof. Alain Beltran,¹ vědecký půdorys publikace zhodnotil prof. André

Grelon,² sociolog a historik technického vzdělávání a kádrů. Kniha obsahuje rozsáhlé rejstříky: jmenný, odborných společností, technických škol, institucí a podniků a odborných periodik.

Publikace byla rozdělena na čtyři základní okruhy: Vzdělávání techniků v srdci Evropy – český a slovenský prostor (s. 77–217), počátek vzdělávání elektrotechniků v 19. století (s. 221–317), vzdělávání elektrotechniků – dlouhodobé vyhlídky (s. 321–472) a pedagogika pro elektrotechniku (s. 475–486). V první části jsou shromážděny články týkající se českých zemí, Československa, České republiky a Slovenska. Sledují především vznik a vývoj elektrotechnického školství a technického myšlení a jejich specifika a zvláštnosti. Od obecného pohledu na myšlení o technice v české společnosti (Zdeněk Beneš) a o vazbách technické výuky mezi pražskou univerzitou a technikou (Ivan Jakubec) se další příspěvky zaměřují na analýzu vysokoškolského vzdělání v jednotlivých elektrotechnických oborech. Geneze elektrotechnických studií je sledována paralelně především v Praze a v Brně, dvou centrech česko-německého technického úsilí. V Praze první profesor elektrotechniky Karel Domalíp (1891) se postaral o vyškolení první generace elektrotechnických inženýrů v češtině a stál u prvopočátků rozvoje samostatné české

1 Viz Marcela EFMERTOVÁ, *Hospodářské dějiny a bussines history ve francouzské historiografii*, Český časopis historický 115, 2017, s. 779. Alain Beltran (directeur d'études, CNRS a Université Paris 1) převzal vedení komitétu po významném francouzském historikovi techniky a hospodářských a světových dějin Françoisi Caronovi (1931–2014), zakladateli Association pour l'histoire de l'électricité en France (AHEF) v roce 1981, na kterou navázal současný komitét.

2 André Grelon (directeur d'études, EHESS a CNAM) se specializuje na historii školení inženýrů ve Francii a v Evropě. Z jeho děl o elektrotechnice lze připomenout účast na třídní historii elektrotechniky ve Francii – např. François CARON – Fabienne CAR-DOT (dirs.), *Histoire générale de l'électricité en France. Tome premier, 1881–1918*, Paris 1991. Viz též M. EFMERTOVÁ, *Hospodářské dějiny*, Český časopis historický 115, 2017, s. 779.

elektrotechniky. Jeden z jeho žáků, Vladimír List, pak přešel na českou techniku do Brna a položil zde solidní základy pro následný vzestup elektrotechnických studií (Marcela Efmertová). Další příspěvky se zaměřily na rozvoj technických středních škol, který se šířil po celém území českých zemí, na příkladu střední elektrotechnické školy v Teplicích Šanově (Jan Mikeš), na legislativní úpravě ve vztahu k elektrotechnické praxi a k elektrifikaci. Nehledě na teoretickou základnu by složitý proces elektrifikace československého území nemohl nastat bez solidního legislativního zakotvení. Záhy po vzniku samostatného státu byly tyto snahy vyslyšeny a za přispění již vyškolených odborníků byl koncipován potřebný zákon, který v roce 2019 oslaví sté výročí užívání (Jan Štemberk). Uplatnění vzdělaných elektrotechniků v průmyslové praxi bylo sledováno na příkladu Ludvíka Otčenáška (Lukáš Nachtmann), formování vzdělávání elektrotechniků na Slovensku (Ludovít Hallon a Miroslav Sabol). Další referáty se zaměřily na porovnání jaderných programů pro elektrárny mezi Francií a Československem v letech 1950–1970 (Grégoire Vilanova) a charakteristiku archivních dokumentů pro elektrotechniku v Archivu ČVUT v Praze (Magdalena Tayerlová). Oproti univerzitnímu technickému vzdělání střední školy školily kádry, jejichž úkolem bylo doprovázet technickou elitu a podílet se spolu s ní na rozvoji celého elektrotechnického oboru. Společně tak byl vytvářen onen monde nouveau.

V druhé části publikace jsou shromážděny příspěvky, které představují předpoklady a vznik teoretického zázemí pro rozvoj elektrotechniky od 19. století. Např. Irina Gouzévitch se věnuje rychlosti vývoje vzdělávání v elektrotechnice v Rusku, sleduje

genezi tohoto procesu, vznik jednotlivých škol a jejich úspěch/neúspěch v letech 1832–1917. Robert Fox popsal vysokoškolskou strukturu ve vzdělání v elektrotechnice ve Velké Británii v letech 1850–1914. Serge Paquier se témuž věnoval pro inženýrské školy v Curychu a v Lausanne a jejich vlivu na švýcarský průmysl. Italský příklad vzdělávání v elektrotechnice popsal Ferruccio Ricciardi, belgický Ludovic Laloux, německý Peter Hertner a brazilský Flavio M. Heinz.

Třetí část publikace rozšiřuje charakteristiku vzdělání v elektrotechnice a v praxi pro Španělsko (Joan Carles Alayo i Manubens), pro Francii (André Grelon), pro severní Afriku (Yamina Bettahar), Portugalsko (Ana Cardoso de Matos), pro Bulharsko a Rumunsko (Alexandre Kostov), pro Řecko (Michalis Assimakopoulos a Apostolos Boutos) a pro severní Ameriku (Sonja D. Schmid) včetně MIT (Christophe Lécuyer). Příspěvky ze třetí části posouvají historii elektrotechnického vzdělávání dále a ukazují na její rozvoj zejména v průběhu 20. století. Každý národní systém se vykazoval svými specifiky. V Brazílii se technické elity aktivně zapojily do budování republiky a staly se oporou nového politického systému. V Rusku se elektrotechnika začala vyvíjet v období, kdy jí ještě mnohé národy nevěnovaly velkou pozornost. Ruští vědci tehdy zaznamenali neočekávané výsledky, které se ale bohužel neprojevíly v praxi a v konečném důsledku nenašel rozvoj elektrotechniky politickou podporu tak, aby se prvotní pokrok cíleně proměnil v úspěch. Ruská elektrotechnika tak nabrala zpoždění oproti ostatním zemím, které ji předstihly. Co nemohlo poskytnout Rusko svým nadějným studentům, umožnilo Německo, které dokázalo výhodněji podpořit rozvoj elektro-

techniky. S jiným problémem se potýkala Velká Británie. Anglický průmysl se dlouho zdráhal upřednostnit teoreticky vyškolené inženýry a dával přednost lidem z praxe. Technické školství si tak muselo vydobýt důvěru průmyslu, že se jím školení odborníci mohou vyrovnat odborníkům vyškolným praxí. Každý národ tak tvořil svůj, avšak v mnohých ohledech podobný, monde nouveau a elektrotechničtí odborníci si v něm nárokovali přední místo.

I když cílem publikace nebylo podat ucelené světové dějiny dané problematiky, je nutno poznamenat, že poskytuje velmi široký záběr a množství zastoupených zemí je úctyhodné. Celkem mimo českých zemí a Slovenska je ve druhé a třetí části publikace představeno dalších 15 zemí a oblastí, z nichž je 12 evropských (Rusko, Anglie, Švýcarsko, Itálie, Belgie, Německo, Španělsko, Portugalsko, Bulharsko, Rumunsko, Řecko a Francie), jeden se váže k severní Africe a dva jsou americké (Brazílie a Spojené státy americké).

Čtvrtá část popisuje způsoby výzkumu pro doložení dobových praktik ve výuce elektrotechniky (vynálezy mezi vědou a technikou, kde autorka Christine Blondel vyvrací např. mýty utvořené okolo zakladatelů elektrotechniky, jako byl Ampère či Faraday) a pro badatelské výsledky při prezentování elektrotechnických přístrojů (např. v Musée EDF Electropolis, Claude Welty).

Jednotlivé příspěvky o národních elektrotechnických systémech umožnily editorům podat nástin badatelského a metodologického směřování v oblasti historie elektrotechniky a především v segmentu historického vývoje elektrotechnického vzdělávání a formování napříč evropským, africkým a americkým kontinentem. Odpověděly na otázky formování a úlohy elektrotechnických inženýrů v budování elektrických systémů a sítí

jednotlivých nových (moderních) národů, a otevřely tak cestu k další výzkumné práci v oboru a k budoucímu vydání ucelených světových dějin této problematiky.

Pavel Borkovec

Pavla HORÁKOVÁ – Jiří KAMEN

Přišel befel od císaře pána: polní pošta – příběhy Čechů za první světové války

Praha, Argo 2015, 291 s.,

ISBN 978-80-257-1675-5.

Se stoletým výročím první světové války se na českém trhu objevuje řada publikací deníků či válečných spisů vojáků z této doby. Syntetickou publikaci několika těchto textů zpracovali redaktori Českého rozhlasu Vltava Pavla Horáková a Jiří Kamen v knížce o příbězích Čechů za světové války. Obsah je členěn do kapitol po pěti válečných letech. Každou kapitolu doprovází úvodní sumár zásadních událostí toho kterého roku a shrnutí informací z vojačských deníků, citovaných v textu. Následují zápisky devíti vojáků, kteří postupně popisují své příběhy všech válečných let. Přetištěné deníkové záznamy doprovází fragmenty vzpomínek některých (tehdejších či budoucích) osobností veřejného života, jako byl novinář Jan Herben nebo spisovatelka Jarmila Glazarová. Vybrané záznamy se vhodně doplňují pokrytím odlišných zkušeností: seznámí nás se situací např. v ruském či italském zajetí, s formací legií ve Francii nebo s českým svědectvím o arménské genocidě v Baku. Podobně je pokryto i rozličné vnímání vyhlášení a konce války na různých frontách.

Text doprovází dobové obrazy: válečné pohlednice a plakáty, poštovní známky, fotografie dobových novin a snímky z fronty. Jak léta v knize plynou, oficiální c. a k. materiály

nahrazují české legionářské grafiky Vojtěcha Preissiga, z nichž jednu najdeme také na obalu knihy. V díle dále najdeme snímky dalších deníků, které přepsány nebyly, ale čtenář má možnost přečíst je v původním dochování. Přidanou hodnotu mají též exkursy, začínající vždy školním diktátem z válečného Rakouska-Uherska. Na něj navazuje pojednání o podobném tématu jako v diktátu. Diktát popisuje idealizovanou realitu, návazný text kontrastně to, „jak to bylo doopravdy“. Mezi tématy cvičení patří různé fenomény války, jako např. zvířata na frontě, „švejkovské“ příběhy, Rumburská vzpoura, vánoce na bojišti nebo dobové „fake news“. Na konci knihy nalézáme životopisné medailony autorů deníků, ediční poznámku, poděkování a obsah. Jako prameny byly použity deníky, reflektující život ve válce; metodicky se tedy jednalo o zpracování privátního narativu. Autoři knihy ne vždy snadno rozhodovali, jak správně zredigovat jazykově různorodé zápisky. V denících se setkáme s řadou germanismů a se směsí českých a německých výrazů. Autoři tak stáli před otázkou, zda germanismy počesťtit nebo alespoň dovysvětlit. Některé deníky nadto již rodinní příslušníci vojáků zredigovali, jak vysvětluje ediční poznámka. Autoři se rozhodli rozlišnosti v jazycích ponechat a výsledkem této snahy je amalgám stylisticky odlišných textů, v nichž je vidět autentické vyjadřování různě vzdělaných vrstev té doby. Řadu v knize použitých pramenů autoři využili také v rozhlasovém vysílání „Polní pošta“. Dílo si neklade ambice poskytnout odborné rozkrytí problematiky nebo předložení odpovědí na zásadní otázky první světové války; jeho hlavním cílem je podat o válce autentické svědectví osob zatažených do světového konfliktu, a to v populárně naučné podobě. Zajímavé deníkové čtení doprovází medailony o historických reáliích války

a v tomto historicky osvětovém směru je i hlavní význam úspěšné knihy.

Kamil Beer

Jaroslav HRDLIČKA

Životem a dílem historika

Františka Michálka Bartoše

(= Pontes Pragenses, sv. 76)

Praha – Chomutov, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy – Nakladatelství L. Marek 2015, 133 s., ISBN 978-80-87127-73-5.

Publikace je příspěvkem pro poznání díla kdysi významného, pozapomenutého historika a husitologa. Jde o soubor autorových – přepracovaných a doplněných – textů, věnovaných F. M. Bartošovi, které byly uveřejňovány na počátku třetího tisíciletí. Hrdlička chce takto přispět k hlubšímu pochopení života a díla tohoto historika i k bádání o dalších žácích V. Novotného, mezi něž Bartoš náležel.

Autor nejprve stručně připomíná Bartošův životopis: Zmiňuje jeho studium historie na FF UK, završené roku 1912 disertací o Petru Chelčickém, i Bartošovu učitelskou praxi v letech 1914–1931. Po svatbě s Jarmilou Michálkovou (pocházela ze starého učitelského rodu) se Bartoš rozhodl přidat si po vzoru TGM jméno Michálek. Bartošovy habilitační pokusy na FF UK byly pro odpor (není šťastné užívat v tomto případě slovní obrat „díky odporu“) Josefa Pekaře neúspěšné. Hrdlička zdůraznil, že tu hrály roli ideové důvody: Pekař se zřetelně vymezoval vůči husitství a Masarykovu pojetí smyslu českých dějin. Zdařila se však habilitace na Husově československé evangelické bohoslovecké fakultě v Praze v roce 1922; od roku 1937 se tam stal Bartoš řádným

profesorem českých dějin. Od roku 1946 byl členem ČAVU, což pomohlo jeho badatelské a publikační činnosti. Po Únoru 1948 se navzdory nepřejnému postoji Zdeňka Nejedlého v roce 1956 dočkal v ČSAV titulu doktora historických věd (DrSc.). V době postupující normalizace v roce 1972 profesor Bartoš umírá ve věku 83 let.

První z editovaných textů je věnován dlouhé cestě k vydání Husova spisu *De Ecclesia*. F. M. Bartoš se seznámil již v roce 1925 s americkým husitologem Samuelem Harrison Thomsonem, který studoval mj. na Karlově univerzitě v Praze, kde získal i doktorát. Na konci třicátých let Bartoš Thomsonovi navrhl, aby se ujal vydání Husova spisu *De Ecclesia*. K vydání spisu v USA však došlo až v roce 1956. Po dalším Bartošově úsilí bylo pak toto dílo vydáno i na půdě Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze. Na Thomsonův počín mohli navázat Amedeo Molnár a František Mrázek Dobiáš, když roku 1965 přeložili spis do češtiny pod názvem *O církvi*.

V další kapitole Hrdlička přibližuje kontakty F. M. Bartoše s významným římskokatolickým církevním historikem Paulem de Vooghtem i s dalšími katolickými historiky. Upozorňuje zejména na tři z nich, kteří Bartošovi zpřístupnili Vooghtovo myšlení: Jaroslav Kadlec, Karel Laburda a Václav Bartůněk. Rozhovory i polemiky nad Husovým dílem, v otevřenějším českém prostředí poloviny šedesátých let obohacené myšlenkami Druhého vatikánského koncilu, znamenaly přínos v tomto důležitém rozhovoru, jehož další vyústění autor vidí na konferencích o Janu Husovi v devadesátých letech 20. století.

Základní význam mělo vydání Bartošova životního díla, dvoudílné *Husitské revoluce*. Tomu předcházela v roce 1947 Bartošův

spis *Čechy v době Husově*, což roku 2009 označil Jiří Kejř za dílo, jehož hlavním motivem je Husovo působení. Po Únoru 1948 se situace komplikovala, plánovanou *Husitskou revoluci* již nemohlo vydat zrušené Laichterovo nakladatelství. Oslovil Státní pedagogické nakladatelství, odkud přišla roku 1960 zamítavá odpověď stejně jako z ČSAV. Po dalších peripetiích Bartoš v roce 1962 podpořil Josef Macek. Bartoš mezitím oslovil se žádostí o pomoc i zahraniční přátele. První díl knihy *Husitská revoluce. Doba Žižkova 1415–1426* pak skutečně spatřil světlo světa roku 1965. V témže roce schválila ediční rada ČSAV i vydání 2. dílu *Vláda bratrstev a její pád 1426–1437*. Konec 60. let byl příznivý dokonce tomu, aby ještě v roce 1970 mohlo být odevzdáno nové přepracované vydání. V době začínající normalizace bylo však druhé vydání krátce nato zastaveno. Ani po listopadu 1989 se situace v tomto ohledu nezměnila. Klasické dílo české husitologie se onoho druhého vydání nedočkal. Hrdlička k tomu dodává, že alespoň důležitou část Bartošovy *Husitské revoluce* I. (první kapitolu, s. 11–31), vydali roku 2002 v německém teologickém prostředí prof. Jan B. Lášek a ThDr. Norbert Kotowski (Frantisek M. BARTOS, *Der Gewittersturm des Jahres 1415 und der Kampf um den Laienkelch*, Homiletisch-Liturgisches Korrespondenzblatt-Neue Folge 19, 2001/2002, č. 72, s. 7–28). Kromě toho byla vydána Bartošova *Husitská revoluce* již o něco dříve v USA (František Michálek BARTOŠ, *The Hussite Revolution 1424–1437*, New York 1986).

Dalším zajímavým námětem je Bartošovo dlouhodobé úsilí o prozkoumání díla a života Jakoubka ze Stříbra, které započalo již v roce 1910, kdy mladý historik přepisoval v zemském archivu Jakoubkovu latinskou

postilu. Hrdlička zmiňuje, že se Bartoš v knize *Světi a kacíři* vyjadřuje mj. právě o Jakoubkovi ze Stříbra jako o druhém zakladateli husitství a tvůrci programu husitské revoluce. V tomto ohledu se Bartoš střetával např. s Janem Evangelistou Sedlákem (římskokatolický pohled) nebo s Josefem Mackem (marxistická pozice). V posledních letech života mohl Bartoš promýšlet úsilí o postižení Jakoubkova života z pera Paula de Vooghta. Hrdlička přitom konstatuje, že tento Vooghtův spis dosud nevyšel; podrobněji se k příčinám bohužel nevyjadřuje. Ani sám F. M. Bartoš se už nedostal k tomu, aby jakoubkovskou monografii stačil napsat.

Dále autor upozorňuje na zajímavé *Regule* Mistra Matěje z Janova, které již František Palacký označil za jednu z nejpamátnějších knih. Vlastimil Kybal pak kromě monografie o Matěji z Janova vydal postupně i ony *Regule*. Na něj navázal Rudolf Schenk, který z nich vydal výbor v roce 1954. A právě Bartošovo osobní nasazení napomohlo k edici tohoto díla. Původním záměrem překladu bylo přitom seznámení českého čtenáře s myšlenkami Matěje z Janova při 550. výročí jeho úmrtí.

Cenným osobním shrnujícím spisem F. M. Bartoše jsou *Vzpomínky husitského pracovníka* (původně určené v roce 1950 při odchodu na operaci pouze rodinným příslušníkům, později rozšířené a doplněné) z roku 1969. Hrdlička popisuje i různé reakce na toto dílo. Mezi kladné ohlasy lze např. zařadit reakce Miloslava Kaňáka, Přemysla Pittera či Františka Šmahela. Hrdlička přitom upozorňuje na méně známý spis vzpomínek, konvokační přednášku na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (autor omylem vynechal slovo „evangelické“) z roku 1959.

Dostáváme se k postavě Jana Žižky z Trocnova, kterému Bartoš věnoval značnou část

své badatelské pozornosti. Již ve 20. letech byl Bartoš znám jako znalec problematiky a objevitel různých pramenů spjatých s Žižkovým životem. Střetával se zejména s pojetím Josefa Pekaře. V tomto ohledu ani není bez zajímavosti Bartošova korespondence se spisovatelem Aloisem Jiráskem. Hrdlička upozorňuje na sborník *My Jan bratr Žižka* z r. 2006, kde najdeme i bibliografii Bartošových prací o Janu Žižkovi.¹

V posledním zamyšlení se J. Hrdlička věnuje vztahu F. M. Bartoše k Zdeňku Nejedlému. Na rozdíl od předešlého textu jde o vlastní Bartošův spis. Jeho první část napsal historik r. 1961 na vyžádání Kabinetu Zdeňka Nejedlého. Text byl následně ještě doplněn. Máme proto vedle sebe vlastně dva texty, vnitřně cenzurovaný a svobodně vyjádřený. Autor to takto formuluje ve svém doslovu.

V závěru knihy autor vysvětluje svůj vztah k osobnosti historika a husitologa Františka Michálka Bartoše. I když se s ním již autor osobně nesetkal, stal se mu blízký svým osobním nasazením i pojetím. Hrdličkova kniha, která obsahuje též německé shrnutí, přehled literatury, jmenný rejstřík a fotodokumentaci, je přínosem nejen v bádání o F. M. Bartošovi, ale i o problematice českých dějin obecně. Autor odkazuje na množství archivních pramenů, zejména i z Archivu Národního muzea, fond F. M. Bartoš, o které se průběžně opírá. Poněkud pozapomenutá osobnost Františka Michálka Bartoše se tak díky autorovi může stát novou inspirací pro další vědecké poctivé úsilí české historiografie.

Petr Melmuk

1 Jan Blahoslav LÁŠEK – Jaroslav HRDLIČKA (eds.), *My Jan bratr Žižka. Sborník z kolokvia „Jan Žižka a Žižkov“, které se konalo 11. října 2004*, Brno 2006.

Tanja BAENSCH –
Kristina KRATZ-KESSEMEIER –
Dorothee WIMMER (edd.)
Museen im Nationalsozialismus.
Akteure – Orte – Politik
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2016, 416 s., ISBN 978-3-412-22408-0.

Kolektivní monografie dvaceti dvou autorů představuje pestrý svět muzejnictví nejen v rodící se Třetí říši, ale také v několika obsazených zemích, jako Rakousku, Polsku, Francii či Chorvatsku. Práce je rozčleněna do pěti hlavních okruhů: „Politika muzeí“ – „Aktéři v muzeích“ – „Výstava, propaganda, publikum“ – „Umění a ideologie“ – „Symbolická místa“. Jednotlivé příspěvky jsou vzhledem více méně do regionálního prostoru a tvoří sondy do fungování konkrétních institucí, osudů jejich ředitelů či význačných představitelů, ale také do strastiplných cest sbírkových předmětů. V téměř všech studiích překročili autoři rok 1945, aby zdůraznili následky a případné napravení škod, jež přinesla kolaborace s nacistickým režimem.

Jako všechny ostatní organizace v Třetí říši byl i Svaz německých muzeí, založený dlouho před nástupem nacistů k moci, spolutvůrcem nového pojetí „národa“ a pohledu na dějiny germánství. Jako tolikrát v dějinách již požrala revoluce své děti, dočkali se zpočátku nadšení tvůrci nového režimu postupného zničení, pokud se plně nepodřídili prosazovanému nadšení pro válku a rasovou čistotu.

Radikální rozchod nacistických představ o múzách s moderními trendy ve výtvarném, literárním a hudebním umění představovala výstava *Entartete Kunst* (Zvrhlé umění), která byla naplánována a veřejnosti představena v průběhu roku 1937. Už dříve

bylo ze státních sbírek vyraženo na 16 000 uměleckých děl, která byla nacisty prodána, anebo rovnou zničena. Část z nich byla představena veřejnosti jako díla „šilenců“. Na výstavu navázalo setkání ředitelů muzeí, kteří byli seznámi Říšským ministerstvem výchovy. Tři listopadové dny roku 1937 stačily, aby ředitelé v naprosté většině přišli o své iluze o pokrokovosti nacionálního socialismu. Řada z nich zaplatila později své postoje životem, další se dokázali přizpůsobit požadovanému směřování „nacistického umění“. O dva roky později se již setkání netýkalo ideologického směřování, ale praktické ochrany muzeí a památek v čase války.

Na mezinárodní scéně se nacisté snažili o vyzdvihnutí německé kultury nad ostatní národy. Projevilo se to již v době berlínské olympiády, kdy Německo získalo za své výstavy první cenu. Ještě výraznějším úspěchem bylo získání Grand Prix v Paříži v roce 1937 pro ředitelství státních muzeí v Berlíně. Výstavní prostor a především některé artefakty byly vybrány záměrně z oblasti Porýní, jež Německo opět remilitarizovalo v březnu 1936. Vystavení objektů právě z této části Německa bylo zdůvodněním obsazení i políčkem do tváře západních států. Prezentace rozsáhlých výstav se stala doménou nacistického režimu, který skrze témata z oblasti strojírenství, těžkého průmyslu, zemědělství i lékařství (rasové hygieny, antropologie) připravoval obyvatelstvo na válku. Prezentace probíhala mimo muzea na výstavištích či přímo v továrních komplexech, přesto se v nich objevovala řada artefaktů z muzejních sbírek. V dané době se také výrazně prezentovala Itálie, kde však proces „zglajchšaltování“ byl prosazován pomalejším tempem, přesto však byl stejně důsledný jako v Německu.

Autoři se ve sborníku věnují také vývoji muzejnictví pod taktovkou nacistů v dalších zemích. Nejedná se pouze o popisy obsahů, ale také o rozbor vizualizace jednotlivých témat – jako na příkladu výstavy „Neue Werkstoffe – Neue Wege“ v mnichovském „Deutsches Museum“ v roce 1935, „Gebt mir vier Jahre Zeit“ z roku 1937 v Berlíně, „Das seelische und körperliche Erscheinungsbild der Juden“ v roce 1939 ve vídeňském Naturhistorisches Museum, nebo „Der Feldzug in Polen“ v roce 1940 v berlínském Zeughaus.

Důležitým fenoménem, který v článcích zvláště z období války postupně akcentuje, je nacistická loupež uměleckých děl z celé Evropy. Ale nejde jen o „ukradení“ výtvorů, nýbrž o zcizení kulturních odkazů celých epoch, jak ukazuje kapitola Paula Kahla „Geschaffen durch die Hochherige Unterstützung des Führers und Reichskanzlers Adolf Hitler. Das Weimarer Goethe-Nationalmuseum in der Zeit des Nationalsozialismus“. „Goethovo národní museum“ ve Výmaru, jehož stavební rozšíření proběhlo v roce 1935, bylo vůbec prvním nově vystavěným muzeem pod nacistickou vládou. Akci navíc osobně spolufinancoval Adolf Hitler. Vůdcův zájem sice spočíval ve vyzdvižení Goetha jako průkopníka, ale současně měl vrcholného umělce upozadit jako představitele výmarského humanismu a liberalismu (výmarského ducha) oproti pruskému militarismu (ducha Postupimi). Hitler se následně výrazně orientoval na vyzdvižení jiného velikána, ve kterém nacisté spatřovali pramen své mentality, ve Friedrichu Nietzsche, jehož nové muzeum ve výmarské čtvrti Silberblick „vůdce“ v roce 1938 sponzoroval a opakovaně navštívil. Není nutné zvyrazňovat kontrast Goethova domu, Výmaru spojeného s nacisty nenávi-

děnou Výmarskou republikou a svého času největšího koncentračního tábora v nedalekém Buchenwaldu. Kahlovy závěry ukazují, jak dlouho trvá, než se symbolická místa a osobnosti zbaví zamlčování nepohodlné minulosti.

Kniha je vybavena nejen podrobným poznámkovým aparátem, ale velice rozsáhlým seznamem literatury. Jednotlivé příspěvky mají sice rozdílnou kvalitu a hloubku zpracování i v závislosti na dochované prameně základně, čtenář však získá přehled o problematice z několika nacisty okupovaných zemí.

Vojtěch Kyncl

Karel BLÁHA

Jednota. Od začátku českého tisku v Chorvatsku do roku 2015

Daruvar, NVI Jednota 2016, 240 s., ISBN 978-953-6607-96-9.

Téměř nepozorovaně se rozvíjí jedna větev českého dějepiscetví, která vyrůstá z kulturní a vědecké činnosti velice vitální české menšiny v Chorvatsku. Vzniká především badatelskou prací pedagogických pracovníků a redaktorů místního tisku, kteří mají zpravidla univerzitní vzdělání humanitního typu a jsou disponováni k tomu, aby překročili rámec historické vlastivědy. Značná část prací je věnována novějším a soudobým regionálním nebo lokálním dějinám, přičemž tématem se mnohdy stává historizace života místních komunit a spolkové činnosti, zejména „besed“, jež vycházejí z obrozené tradice, ale své národně osvětové úkoly plní i ve 21. století. Další skupina prací je věnována významným osobnostem české menšiny a zároveň česko-chorvatských vztahů, což nedávno vedlo dokonce k vydá-

ní dvousvazkového biografického slovníku (referát v ČČH 114, 2016, s. 840–841). Nutno zdůraznit, že vědecké ambice představitelů menšiny se odrážejí i v pěstování kritické reflexe těchto prací ve vědecké ročence Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek, který vychází již od roku 1962.

Nejnovější souhrnná monografie se zaměřuje na hlavního institucionálního nositele české menšinové kultury v Chorvatsku – Novinovou a vydavatelskou instituci Jednota v Daruvu. Autorem publikace je dlouholetý redaktor stejnojmenného krajského týdeníku Karel Bláha, který již vydal řadu publikací historických, ale také beletristických, což je kombinace v menšinovém prostředí dosti častá.

Jádro knihy tvoří šest historických kapitol. První z nich podává základní informace o krajském tisku v letech 1911–1946 (efemérní listy, významný týdeník Jugoslávští Čechoslováci, partyzánský tisk z doby druhé světové války), další kapitoly pojednávají o vývoji v pěti periodách existence Jednoty od založení roku 1946 až téměř do současnosti. Autor v nich podává přehled vývoje nakladatelství a jeho ústředního časopisu nejen zasvěceným pohledem zevnitř (organizace, financování, redakce, tiskárna atd.), ale také se zřetelem k proměnám vnějších podmínek – politické situace v Jugoslávii a v Chorvatsku, ale i v Československu a Česku, což mělo přímý dopad na českou menšinu. Do zdánlivého mikrokosmu města Daruvu a okolí se promítly problémy spjaté s poválečnou hospodářskou tísni, reemigrací části krajanů do Československa, s roztržkou mezi Jugoslávií a sovětským blokem roku 1948, s pražským jarem a následky okupace Československa, s rozdělením Československa, rozpadem Jugoslávie

a občanskou válkou na území Slavonie. Přes všechny problémy se slavonským Čechům podařilo vybudovat silnou krajskou infrastrukturu s nakladatelstvím a řadou publikací periodických (vedle týdeníku Jednota založili a udrželi také měsíčník Dětský koutek, beletristickou přílohu Studnice, Český lidový kalendář a vědeckou ročenku Přehled) i knižních (české školní učebnice, dětská literatura, knihy poezie a prózy místních autorů, odborné monografie, příležitostné tisky).

Značná pozornost je v knize věnována čelným osobnostem, mezi nimiž zvláště vynikli vysokoškolský profesor Josef Matušek, který dodal vydavatelské činnosti Jednoty nadregionální a mezinárodní rozměr, a jeho pokračovatelé (mj. Jiřina Staňová, Libuše Stráňková a další), kteří získali univerzitní vzdělání v Praze a dokázali i za obtížných podmínek udržet a rozvinout spolupráci s kolegy v „normalizovaném“ Československu. O editorech, fotoreportérech, ilustrátorech, graficích a tiskařích, ale i administrativních pracovnících Jednoty pojednávají biografická hesla doprovázená jejich portréty. Důležitým doplňkem je bibliografie knižních publikací nakladatelství Jednota, na nichž se podíleli přední krajanští pracovníci. Text doprovázejí stovky dokumentárních ilustrací, které zachycují jak prostředí a osobnosti české menšiny, tak i ukázky krajských tiskovin.

Řada publikací Jednoty dosáhla ohlasu i u nás. Zejména týdeník Jednota sehrával v období pražského jara a krátce po něm pozoruhodnou úlohu v československo-jugoslávských vztazích. Přinášel informace, které odrážely jugoslávský pohled na vývoj v Československu a které byly už po srpnu 1968 v pražských časopisech nepublikovatelné. Právě v roce 1969 stoupl počet vý-

tisků časopisu z průměrných 2000 (1966) na 8780, z čehož se do Československa distribuovalo 6830 výtisků, tedy více než tři čtvrtiny nákladu. S nástupem husákovské „normalizace“ vznikly takové politické překážky, že od května 1970 bylo zasílání předplatitelům zastaveno (náklad se vzápětí snížil na 2050 kusů) a pouze jednotlivci měli možnost dostávat od redakce jednotlivá čísla, z nichž některá navíc konfiskoval cenzurní Úřad pro tisk a informace v Praze.

Pro českou komunitu v Chorvatsku znamená Jednota už sedm desetiletí mnohem víc než jen časopis a nakladatelství. Je to kulturní a intelektuální centrum rozvětveného krajanského života. Velký význam Jednoty lapidárně vyjádřil jeden ze zasvěcených posuzovatelů: „Těžko bychom si českou menšinu bez našeho nakladatelství vůbec mohli představit. Platí samozřejmě i opak. Myslím si, že by nebylo přehnané na základě monografie usoudit, že menšina vytvořila Jednotu, a Jednota zásadně pomohla dotvořit menšinu“ (Alen Matušek, *Přehled kulturních a historických, literárních a školských otázek* 35, Daruvar 2017, s. 136). Těmto slovům lze dát za pravdu i při kritickém pohledu zvenčí. Publikace Karla Bláhy, autora patřícího k nejstarší dnes aktivní generaci krajanů, je zpracována způsobem, který by sloužil ke cti i velkým nakladatelským domům. Její vnější podoba svědčí o tom, že se redakce a designu ujala mladá generace, která se odpoutala od výtvarně poněkud jednotvárných starších publikací a zpracovala historickou tematiku vizuálně atraktivním, ale zároveň velice kultivovaným způsobem. U komplexně pojaté knihy, která přináší značné množství informací, bude však čtenář postrádat jednak dostatečně vypovídající (identifikační) popis některých ilustrací, jednak – což je zvláště důležité – důkladný

osobní rejstřík. Neuškodilo by zařadit kromě chorvatského souhrnu i anglické resumé, které by přiblížilo hlavní publikační výsledky české menšiny v Chorvatsku širšímu srovnávacímu výzkumu. Přes drobné výhrady lze říci, že si Jednota v této krásné knize postavila důstojný pomník.

Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Mezinárodní konference
Money – Crisis – Conjuncture

VIKTOR POHANKA

V bez nadsázky hvězdném obsazení se v Praze (11.–13. května 2017) uskutečnila mezinárodní konference o „Penězích, krizi a konjunkturu“, která navázala na předchozí setkání, věnované středověkému finančnictví, oběživu a úvěrové a účetní praxi. Jejím organizátorem byl i tentokrát Roman Zaoral (Fakulta humanitních studií UK), jenž si po zdaru první konference z roku 2013 mohl vybírat z bohaté nabídky příspěvků. Těch nakonec zaznělo 21 a prezentovali je badatelé z celkem dvanácti evropských zemí. Široký geografický horizont spolu s důrazem na propojení poznatků historiků, numismatiků a ekonomů se stal jedním z hlavních záměrů pořadatele. Tím dalším pak bylo zprostředkovat středo- a východoevropským badatelům postupy, jež dominují ekonomickému výzkumu v metodicky rozvinutějším prostředí na západ od našich hranic. Že se přitom nejedná o kosmetické odchylky, odhalila zejména impozantní vystoupení převážně britských kolegů, jež byla z hlediska domácího publika mimořádně podnětná.

Tematicky se jednání rozpadalo do tří vzájemně provázaných okruhů: krize a s ní spojené znehodnocení oběživa, dluhové břemeno a s tím související úvěrování a konečně takzvaná velká a malá divergence, tedy hledání kořenů rozdílného vývoje mezi západem a východem, resp. severem a jihem Evropy. Program

úvodního dne, jež opanoval první ze zmíněných okruhů, odstartoval vstupní referát živoucí legendy oboru Petera Spufforda (University of Cambridge), který se zabýval vlivem krizových událostí na státní finance se zvláštním zřetelem k různým formám znehodnocení oběživa. Sympatický Brit, udivující vynikající znalostí reálií v různých koutech starého kontinentu v období více než tří staletí, přitom odhalil i důsledky znehodnocení měny na obchod a na jednotlivé sociální skupiny. Dílčí Spuffordovy závěry rezonovaly v řadě navazujících příspěvků. Důsledky masivního znehodnocení francouzského oběživa v jedné z horkých fází stoleté války (v letech 1417–1422) se zabýval Marc Bompaire (CNRS/EHESS Paříž), který konstatoval, že nárůst počtu mincoven chrlících mince, v nichž téměř chyběl cenný kov, vedl až k regionalizaci oběživa.

Martin Allen (University of Cambridge) prověřil depreciační praktiky antického a středověkého období. Dospěl k závěru, že praxe ani „ekonomické teorie“ obou epoch se od sebe nijak zásadněji nelišily a že míra znehodnocení mince závisela na síle politické opozice, ba dokonce ji zakládala. Proto také v Anglii došlo k výrazně menšímu znehodnocení oběživa než např. ve Francii. Metodologicky zaměřený referát mladého Portugalce Nuna Palmy (University of Groningen) se zabýval zásobováním anglického trhu mincemi, resp. otázkou, jak zjistit, kolik mincí asi mohlo v Anglii v letech 1270–1870 obíhat. Početní vzorce, k nimž Palma dospěl na základě různých „tvrдых“ dat, včetně nominálních údajů o HDP, tu není třeba analyzovat; ostatně seriální dějiny a kvantifikace byly základem i dalšího jednání.

Presvědčivost výsledků dokládá, že inovované metody druhé generace školy Annales, které se z hospodářských dějin nikdy zcela nevytrály, představují cenný protějšek ke zjištění politických, sociálních či kulturních dějin. Na příkladu velkého hladu a morové epidemie – jako jednoho z tradičních témat anglické historiografie – to názorně předvedla Helen Killick (University of Reading), která představila výsledky víceletého výzkumu týmu, zabývajících se vyhodnocením anglického realitního trhu mezi léty 1300–1500. Na základě téměř 24 tisíc transakcí, geograficky pokrývajících většinu ostrova, autoři sledovali, jak se v čase lišila úroveň tržní aktivity v různých částech země. Odhalili přitom v průběhu 14. a 15. století pozvolný pokles počtu kontraktů, přerušovaný zmíněnými vnějšími činiteli. Tak po hladomoru v druhé dekádě 14. věku se objem převodů, patrně z důvodu růstu cen obilí, prudce zvýšil. Svého vrcholu pak tržní aktivita dosáhla po morové epidemii v polovině téhož století, kdy se propadly ceny nemovitostí. To přimělo majetné vrstvy zejména londýnských obyvatel skupovat statky v blízkosti hlavního města za účelem investice. Komerencializace trhu se od počátku 15. století

prohlubovala, neboť stále větší počet osob se v uzavřených převodech vyskytoval opakovaně. Současné rostl podíl kolektivně držných statků, umožňující skupování většího množství nemovitostí, čímž se zvyšovala také profitovost spekulací. Autoři tak mimoděk upozornili i na proměnu vzorců investičního chování u finančně zbláhých osob, jehož důsledkem bylo nafukování realitní bubliny.

Zřejmý vliv krizových let 2008/9, jež se stala výrazným impulzem ekonomického výzkumu, se odrazil i v sofistikovaném referátu Tonyho Moora (University of Reading), věnovaném míře nesplácení soukromých závazků a (obráceně) míře rizika při půjčování peněz v Londýně v letech 1285–1363. Z těchto let se dochovaly soupisy obligací zavedených králem Eduardem I., který se pokusil usměrnit nepřilíš regulovaný úvěrový trh. Výsledkem jeho snah byla ochrana věřitelů, jež částí se staly i zmíněné soupisy. Na jejich základě se mohl nevyplacený věřitel ucházet o obstavení majetku dlužníka, k čemuž podle zjištěných údajů došlo v téměř 23 % případů. Moora však zdaleka nezajímaly jen proměny míry rizika nesplácení půjček či jejich výše, úročení a délka splatnosti, ale zabýval se i sociálním statutem věřitelů/dlužníků a rolí cizích finančníků na úvěrovém trhu. Oba příspěvky zřetelně ukázaly, kudy by se mohl ubírat český výzkum, nalezl-li by k uplatnění obdobných metod vhodné prameny. To však není ve středoevropském prostředí snadný úkol. V každém případě podnětná je šíře, komplexnost a charakter řešených otázek, jejichž část by stála za rozpracování i u nás.

Příběh a interpretaci pak rehabilitoval Jaco Zuijderduijn (Lund University), jehož příspěvek se vymykal z programu druhého dne. Nizozemský badatel se pokusil reinterpretovat doposud spolehlivě neobjasněné a zdánlivě iracionální kroky haarlemských radních, zodpovědných za splácení veřejného dluhu. Městské závazky totiž po polovině 60. let 15. století dosáhly takové výše, že si jejich financování vyžadovalo až 140 % příjmů komunity, aniž by s tím však přední městští obchodníci, kteří měli obsluhu dluhu na starost, cokoliv dělali. Zuijderduijn toto podivné jednání, vedoucí až k obstavování majetku haarlemských kupců zuřícími věřiteli, vysvětlil elegantně: Radní hráli odvážnou hru, v níž kalkulovali s měnovou politikou panovníka. Spekulovali totiž na pokračující znehodnocení stříbrné měny, v níž začali dluh počítat od 70. let a splácet na úkor stabilnějšího zlata, v němž závazky počítali dříve. Touto rafinovanou taktikou dokázali během několika let snížit dluh o víc než třetinu! Čáru přes rozpočet jim však udělalo nečekané rozhodnutí panovníka, který se roku 1489 rozhodl měnu revalvovat. Závazky města se rázem skokově zvýšily a odsoudily taktiku radních k jednoznačnému nezdaru. Jak ale Zuijderduijn ironicky dodal, celá kauza skončila dobře, neboť dluh

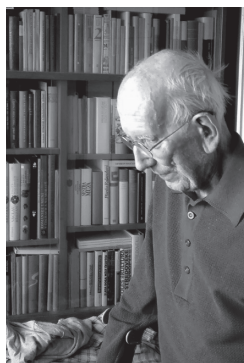
nesli na svých bedrech primárně řadoví obyvatelé města, zatímco elity těžily z nově nabytých rent. Sociálně neúnosnou situaci nakonec vyřešil opět panovník, který městu udělil moratorium.

Zuijderduijnův příspěvek ukázal, že moderní ekonomický výzkum nemusí být nutně založen na kvantifikaci a na zpracování ohromného množství dat. Potvrdil to i Mikołaj Malinowski (Lund University), jenž zaměřil pozornost publika k módnímu tématu malé divergence. Autor na polském příkladu prověřoval platnost Epsteinovy teze, podle níž ekonomicky vyspělé země disponují přiměřenými politickými (centralizace) a tržními institucemi. Raně novověká Rzeczpospolita totiž představovala asi nejvíce decentralizovanou zemi na kontinentu. Podle zjištění referenta napomáhal stát integraci trhu až do roku 1668, kdy bylo do legislativy uvedeno veto. V jeho důsledku došlo k ochromení politických mechanismů (sněmu). To mělo za následek dezintegraci trhu, která se negativně promítla jak ve výši HDP, tak v přežívání nevolnictví, jímž vrchnostenské velkostatky suplovaly chybějící trh, na němž by mohly zpeněžit vyprodukované přebytky. Malinowski tak naznačil cestu, již by se mohli vydat i někteří čeští badatelé.

Nesporný přínos konference ležel v první řadě v konfrontaci středo- a východoevropského bádání s postupy uplatňovanými na západě Evropy, a to tím spíše, že ekonomicky orientovaná medievistika u nás dlouhou dobu stagnovala a ožívat začíná až v posledních letech. Náhodou přitom není, že se tak děje i díky její internacionalizaci. Druhým zjevným kladem byla interdisciplinarita jednání. Trendy moderního výzkumu totiž stále určují především ryzí ekonomové, kteří na středověký pramenný materiál nejednou aplikují různé teorie bez hlubší znalosti používaných dat. Řada příspěvků přitom ukázala na nutnost brát ohled na reálnou kvalitu oběživa (ať už ve vztahu k znehodnocení mince nebo k početním jednotkám). S konstatováním, že se ekonomicky orientovaná medievistika u nás pozvolna vymaňuje z krize, nezbývá, než se těšit na další podobně inspirativní pražské setkání, plánované na rok 2020.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Karel Novotný

(11. ledna 1932 – 13. září 2017)

Koncem léta roku 2017 zesnul doc. PhDr. Karel Novotný, DrSc., významný znalec novodobých hospodářských a sociálních dějin českých zemí a neúnavný editor a komentátor díla Edvarda Beneše. Rodák z východočeských Nasavrků a absolvent chrudimského gymnázia vystudoval v letech 1951–1956 dějiny na tehdejší Filozoficko-historické (pozdější Filozofické) fakultě Univerzity Karlovy. Zde také od roku 1955 působil jako asistent, odborný asistent a posléze docent na katedře československých dějin, resp. Ústavu českých dějin, a odtud odešel na odpočinek roku 1998. Externě tu působil ještě po tomto datu, kdy se podílel i na přípravě studentů germanistiky.

Jeho dráha vysokoškolského učitele však neprobíhala hladce. Politické prověrky roku 1958 ho vyhnaly na venkovskou základní školu, kde měl rok sbírat „politické zkušenosti“, tzv. normalizace pak na dvě desetiletí zcela zastavila jeho kariérní růst a nedala mu ani možnost obhájit kandidátskou práci, na níž usilovně pracoval. Navíc byl v této době postižen zákeřnou chorobou, která ho přivedla na hranici života a smrti. Teprve po roce 1989 se mu dostalo zaslouženého uznání jeho odborných vědomostí, když obhájl kandidátskou práci (1990), habilitoval se (1991) a získal vědecký titul DrSc. (1991). Rok 1989 také otevřel Karlu Novotnému možnosti veřejného působení. Kromě aktivit ve Společnosti Edvarda Beneše, v níž byl od roku 1995 členem výboru a od roku 1999 místopředsedou a kde zastával i další funkce, působil v devadesátých letech zejména v Historickém klubu (dnešním Sdružení historiků ČR), v němž byl v letech 1990–1996

členem výboru a působil jako předseda organizačního výboru VII. sjezdu českých historiků. Účastnil se ale i činnosti Společnosti pro dějiny vědy a techniky, Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny a Masarykovy společnosti. V posledních letech se pak angažoval zejména ve Společnosti Edvarda Beneše.

V pedagogické práci se Karel Novotný věnoval širokému spektru problematiky dějin 18. a 19. století, zejména dějinám ekonomickým a sociálním. Absolventi jeho proseminářů a seminářů i po letech vděčně vzpomínají na ochotu, s níž se s nimi děлил o své odborné znalosti a zkušenosti, a oceňují fakt, že si u něho osvojili vskutku důkladné znalosti základů historického řemesla. Z potřeb pedagogické práce vyplynul i podíl Karla Novotného na tvorbě učebních pomůcek, jako byly příručky *Dějiny Československa v datech* (1968) a *Československé dějiny v datech* (1986), dvoudílná vysokoškolská učebnice *Dějiny Československa* (1990) nebo skriptum *Úvod do studia dějepisu III. Nauka o historických pramenech* (1983). Všechny Novotného pasáže v těchto dílech vynikají precizností a spolehlivostí, což ne vždy bývá v pracích podobného typu běžné. Totéž ovšem platí i o jeho práci vědecké.

V té se Karel Novotný soustředil zejména na dějiny průmyslu v 18.–19. století a na sociální souvislosti jeho rozvoje. Řadu studií k dějinám průmyslu završil roku 1967 obsáhlou rozpravou o klášterní manufaktuře v Oseku, jež vyšla z jeho diplomní práce. Byla to u nás vůbec první vědecká práce většího rozsahu věnovaná koncentrované textilní manufaktuře. Autor v ní mimo jiné prokázal schopnost mimořádné orientace v dobové technické terminologii a průkopnickým způsobem využil účetní materiál. Z četných studií a recenzí k téže problematice jmenujme alespoň články o nejstarší a do té doby neznámé české textilní manufaktuře v Soběchlebech, o rozložení manufakturní výroby v Čechách, o kupním a nákladnickém systému v textilní výrobě nebo o problematice zpracování účetních pramenů. Dodejme, že v době tzv. normalizace se Karel Novotný pravidelně účastnil sympozií k dějinám textilní výroby konaných v různých východočeských městech, která umožňovala setkání „nepohodlných“ historiků a dávala jim i možnost publikování v konferenčních sbornících.

Hlavním tématem Karla Novotného se však záhy staly dějiny průmyslového dělnictva v počátcích industrializace. Již na samém konci svých studií publikoval začínající historik spolu s Josefem Polišenským a Věrou Vomáčkovou monografii *Boje dělnictva na stavbě našich prvních železnic* (1956), která ho přivedla k problematice sociálního protestu ve čtyřicátých letech 19. století. K ní byla zaměřena i Novotného opožděně vydaná monografie *Severočestí tiskaři kartounu v první polovině 19. století* (1989), věnovaná rovněž nepokojům v roce 1844, která je zasadila do širokého kontextu formování a životního stylu dělnictva v Čechách. Se svým dlouholetým přítelem Milanem Myškou vydal Karel Novotný roku 1966 edici *První kroky k vítězství. Čtení o počátcích našeho dělnického hnutí*, v níž na rozdíl od podobně tematicky zaměřených edic vycházejících v té době, silně ideologicky zatížených, editoři uplatnili přísná kritéria ediční činnosti vypracovaná na edicích ke starším dějinám a přinesli řadu nových objevů a pohledů, například v otázce autorství některých dobových textů apod. Cenné poznatky k dějinám dělnictva, mnohostranně překračující problematiku „dělnických bouří“, dokládají i početné odborné studie Karla Novotného, věnované kupříkladu otázkám formování manufakturního dělnictva, kolektivnímu vědomí

dělnictva včetně jeho národního vědomí, jeho podílu na revoluci roku 1848, jeho organizačním snahám, vzdělání, dělnickému tisku nebo recepci zahraničních ideových vlivů. V devadesátých letech pak obrátil Karel Novotný v rámci projektu, který na Ostravské univerzitě vedl Milan Myška, pozornost k dalšímu problémovému okruhu z dějin průmyslu, a to k dějinám podnikatelů.

Hlavním tématem, jemuž Karel Novotný po roce 1989 věnoval své síly, byla však osobnost a dílo Edvarda Beneše. Stal se nejen editorem a komentátorem řady Benešových prací a projevů, ale i předním činitelem nově založené Společnosti Edvarda Beneše. Jako editor připravil do tisku výbor Benešových vzpomínek z let 1910–1947, výbor z jeho Pamětí, projevů a dokumentů k odsunu Němců, vybrané projevy k evropské krizi roku 1938 a páte vydání Benešových *Pamětí* (2004), jakož i celou řadu jednotlivých Benešových statí a projevů, které vycházely, stejně jako některé Novotného benešovské studie, zejména v *Bulletinu Společnosti Edvarda Beneše*. Spolu s manželkou Alenou připravil do tisku i *Bibliografii Edvarda Beneše* (2004), se Zlatou Kufnerovou pak zajímavý výbor *Člověk Edvard Beneš. Čtení o druhém prezidentovi* (2006), zaměřený především na Benešovy osobnostní a povahové rysy. Jeho ediční práce se nicméně neomezovala jen na dílo E. Beneše, ale zahrnula například i zpřístupnění torza cenných pamětí Františka Kutnara.

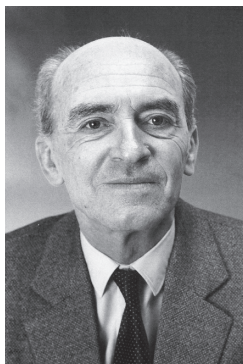
V posledních letech však bohužel jak jeho odborné, tak i veřejné působení stále více ztěžovaly přibývajících zdravotní problémy, zejména zhoršující se zrak, stejně jako dlouhodobé vážné onemocnění jeho manželky. Jen několik týdnů poté, co své nemoci podlehla, opustil řady českých historiků i Karel Novotný. Česká historická věda v něm ztratila znamenitého znalce ekonomické a sociální problematiky i díla Edvarda Beneše, poctivého v kritice pramenů i jejich interpretaci, neprávem skromného v prezentaci svých výsledků. Jeho přátelé pak člověka pevných zásad, ochotného se veřejně postavit proti pokusům o konjunkturální zkreslování českých dějin, a kolegu, na jehož spolupráci bylo možno vždy se spolehnout.

Eduard Maur

Foto: archiv Ústavu českých dějin FF UK v Praze

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Ctibor Nečas

(26. července 1933 – 19. prosince 2017)

Řady brněnských historiků nedávno navždy opustila další výrazná osobnost, jež se v polistopadovém období významně spolupodílela na odborném směřování historiografie ve druhém největším českém městě. Po Jaroslavu Mezníkovi, Jaroslavu Markovi a Josefu Válkovi se brněnská historická obec 27. prosince 2017 rozloučila s prof. PhDr. Ctiborem Nečasem, DrSc., jenž byl po několik desetiletí odborně svázán s Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity, kde působil jako profesor obecných dějin.

Ctibor Nečas nebyl pouze historikem brněnským či moravským. Vysokou odbornou úrovní a tematickou originalitou svých prací si vydobyl uznávané postavení v rámci celé širší národní historiografie a některými svými knihami se významně prosadil i na mezinárodním poli. V badatelské činnosti C. Nečase dominovala dvě ústřední témata: Na počátku své vědecké kariéry se soustřeďoval zejména na studium vztahů mezi českými zeměmi a Balkánem; nejvíce ho zaujala problematika expanze českého bankovního kapitálu do jihovýchodní Evropy v období před vznikem první světové války. Od sedmdesátých let 20. století se zároveň stále intenzivněji věnoval výzkumu dějin romského etnika u nás, v prvé řadě historii holocaustu českých Romů za druhé světové války. V oblasti studia dějin Romů vnímá česká historiografie Ctibora Nečase jako průkopníka této tematické specializace.¹

1 Srov. přehledy osobní bibliografie Ctibora Nečase: *Ctibor Nečas 1933 – 26. 7. – 1998*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická C 45, 1998, s. 7–19; Tomáš DVOŘÁK – Radomír VLČEK – Libor VYKOUPIIL (eds.), *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho*

Ctibor Nečas byl jako člověk i jako historik neobyčejně pracovitý a houževnatý. Tyto vlastnosti plynuly z jeho ne vždy jednoduchých a snadných životních podmínek. Narodil se v roce 1933 na jižní Moravě, v obci Rakvice, v nepříliš majetné rodině strojířů. Otec však záhy zahynul při železničním neštěstí. Matce se přesto podařilo zajistit synovi kvalitní vzdělání. Nečas nejprve vystudoval v Brně klasické gymnázium a v letech 1952–1957 na brněnské filozofické fakultě český jazyk a dějepis. Ve svém curriculum vitae později s hrdostí uváděl jako své nejvýznamnější učitele na filozofické fakultě slavistu Josefa Macůrku a balkanistu Josefa Kabrdu. Byť Nečasova studia probíhala v 50. letech, profesori Macůrek s Kabrdou, kteří se v Brně nadále snažili navazovat na kvalitní prvorepublikové tradice historické vědy, podnítili v mladém studentovi zájem o slovanský Balkán a studium kontaktů českého prostředí s balkánským regionem. Ctibor Nečas převzal od svých učitelů i osvědčená pravidla historického řemesla – nezbytnost široké heuristické přípravy a následné poctivé, trpělivé práce s historickými, v první řadě archivními prameny. Macůrkovu zásadu „ad fontes“ uplatňoval a propagoval po celý svůj profesní život. Za téma diplomové práce si zvolil problematiku angažovanosti moravských hospodářských korporací na Balkáně v období před první světovou válkou.

Cesta Ctibora Nečase k vědecké historické práci nebyla zprvu přímočará. Po vysokoškolském absolutoriu působil několik let jako středoškolský učitel na Ostravsku. V roce 1960 se mu v Ostravě podařilo získat místo asistenta na nově založené katedře historie tamějšího pedagogického institutu. Zde ve spolupráci s Milanem Myškou – svým celoživotním přítelem – také vytvořil a vydal své rané knižní práce: *Čtení o Ostravě* (Ostrava 1964), *Dějiny Ostravy* (Ostrava 1967, člen širšího autorského kolektivu), *Čtení o revíru* (Ostrava 1969) a některé další.

V roce 1962 přešel C. Nečas na pedagogický institut do Brna (pozdější pedagogická fakulta). Tady vznikla i jeho první rozsáhlejší monografie s tematikou česko-balkánských vztahů *Balkán a česká politika* (Brno 1972). V knize rozebral otázku postoje předních českých politických osobností a některých skupin (Karla Kramáře, Tomáše Garrigue Masaryka, Václava Klofáče a skupiny státoprávních pokrokářů) k politickému dění na jihu Balkánu v letech 1908–1914. Pomineme-li v té době používanou terminologii o imperialistické podstatě habsburské monarchie a české buržoazní politice, lze převážnou část faktografie obsažené v knize (vystavené na širokém a pečlivém archivním výzkumu) užívat ještě i dnes.

V průběhu 60. a 70. let zasilal Nečas některé své drobnější studie a články o česko-balkánských vztazích k publikování i do jihoslovanských časopisů. Zprvu se v nich věnoval politickým vztahům mezi Čechy a Jihoslovany, později stále výrazněji přibývalo textů o problematice pronikání kapitálu českých bank a pojišťoven na slovanský jih na přelomu 19. a 20. století. Počátkem 70. let brněnský badatel rozšířil svůj odborný zájem o novou te-

sedmdesátým narozeninám věnuji přátelé, kolegové a žáci, Brno 2003, s. 21–23; *Životní jubileum profesora Ctibora Nečase*, Časopis Matice moravské (ČMM) 127, 2008, č. 1–2, s. 608–612; Pavel BOČEK, *Ctibor Nečas (1933 – 26. 7. – 2013). Albo anni notandi lapillo*, ČMM 132, 2013, č. 1, s. 283–285; *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999, s. 346–347; *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 202–203; *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 369–370.

matiku. V jeho produkci se objevily první studie o perzekuci českých Cikánů za druhé světové války, konkrétně v internačních táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Celkově však nebylo Nečasovo působení na brněnské pedagogické fakultě příliš šťastné. Vinou tehdejšího vedoucího katedry dějepisu, dogmatického komunistického funkcionáře, tu Nečas zažíval silný stres a bylo mu bráněno v dalším kariérním růstu. Právě zde se zrodily jeho zdravotní potíže, které mu znepríjemňovaly celý následující život.

V roce 1981 pomohli Ctiboru Nečasovi jeho přátelé z brněnské filozofické fakulty – vesměs další odchovanci Josefa Macůrka – k tomu, že mohl přejít na jejich pracoviště. Na filozofické fakultě se mohl lépe soustředit na výuku i na vědeckou práci. To se záhy projevilo ve vydání kvalitní práce *Na prahu české kapitálové expanze* (Brno 1987). V ní autor rozebral a zhodnotil na široké pramenné základně (excerpce z 16 archivů a 27 archivních fondů) finanční a obchodní aktivity největších českých bank, v první řadě Živnostenské banky a Pragobanky, v jihoslovanských částech habsburské monarchie a rovněž v Srbsku, Bulharsku, Rumunsku a Rusku na začátku 20. století.

Své vědecké schopnosti a přednosti Nečas naplno rozvinul po listopadu 1989. Již v roce 1990 se stal na brněnské filozofické fakultě docentem a o dva roky později profesorem obecných dějin. Paralelně s tím získal i vědecký titul doktora věd.

Počátkem 90. let vydal C. Nečas v Brně dvě další publikace o česko-balkánských kontaktech. První kniha nesla název *Mezi muslimkami. Působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině* (Brno 1992). Je to obsahově zajímavá sonda do závěrečného období historie habsburské monarchie, kdy rakousko-uherské úřady vysílaly do okupované Bosny a Hercegoviny úřední lékařky (první absolventky lékařství v habsburské monarchii, vesměs Češky nebo Polky), aby se tam staraly o zdraví muslimských žen, jimž náboženské důvody bránily přijímat zdravotní péči ze strany lékařů – mužů. Druhou monografií byla práce *Podnikání českých obchodních bank v cizině 1898–1918* (Brno 1993), jež byla fakticky pokračováním jeho předchozí monografie o českých bankách z roku 1987. Autor se tentokrát zaměřil na expanzi menších českých bank a spořitelen v jihoslovanském prostředí, v Uhrách a v oblasti Haliče. (Za publikaci o historii českých finančních institucí získal Nečas později medaili České národní banky.)

Jistou tematickou odbočkou v produkci Ctibora Nečase v 90. letech byla kniha *T. G. Masaryk a východní Morava* (Brno 1997), v níž shrnul své rané studie o Masarykových vztazích k Valašsku, kde byl vůdčí představitel českých realistů v letech 1907 a 1911 zvolen poslancem do vídeňské říšské rady. Podobný charakter měla i biograficko-bibliografická publikace *Josef Macůrek* (Praha 1998), která vyšla v řadě bibliografií Slovanské knihovny v Praze, a v níž Nečas vzdal hold svému milovanému učiteli z filozofické fakulty.

Na přelomu tisíciletí se ústředním tématem výzkumné činnosti Ctibora Nečase staly dějiny romského etnika. Jak bylo uvedeno výše, první články o historii českých Romů Nečas napsal již v průběhu 70. let. Motivem k tomu byla skutečnost, že v Brně po několik desetiletí bydlel ve čtvrti s hustým romským osídlením (v Zábrdovicích) a zároveň se tu potkával s některými etnology a romskými intelektuály (ze starých moravských cikánských rodin), kteří se zajímali o romskou minulost, zejména o vzpomínky pamětníků na tragické události v koncentračních táborech za druhé světové války. První samostatnou knihu

o historii Romů vydal Nečas počátkem 80. let. Nesla název *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945* (Brno 1981).

V 90. letech patřil Ctibor Nečas v Brně společně s Bartolomějem Danielem (prvním romským dějepiscem), Evou Davidovou (etnoložkou), Karlem Holomkem (romským občanským aktivistou) a Janou Horváthovou (etnoložkou a muzeoložkou) k iniciátorům založení Muzea romské kultury. V současné době představuje toto muzeum unikátní instituci v Evropě s bohatou výstavní, osvětovou i vzdělávací činností. Všechny uvedené aktivity se Ctibor Nečas po léta pravidelně zúčastňoval. Ve stejném období také dopomohl – a nebylo to vždy lehké – k vybudování památníků na místech romských internačních táborů z let druhé světové války v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Z následujících Nečasových monografií s romskou tematikou zmiňme jen ty nejdůležitější: *Aušvicate hi khér báro / Čestí vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince* (Brno 1992); *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech* (Brno 1993, spoluautorem byl etnolog a muzikolog Dušan Holý); *Der 50. Jahrestag der Vernichtung der Roma im KL Auschwitz – Birkenau / 50-lecie zagłady Romów w KL Auschwitz – Birkenau* (Oświęcim 1994, člen širšího autorského kolektivu); *Androda taboris. Tragédie cikánských táborů v Letech a Hodoníně* (Brno 1995).

Při výčtu Nečasových knih je třeba zároveň zdůraznit, že autor se v nich vedle prezentace zcela neznámých historických faktů zasloužil také o definování a prosazení specifické metodologie a metodiky výzkumu historie a života Romů (např. bylo nutné se vypořádat s krajním nedostatkem historických pramenů a přesných dat o Romech, s problematikou velké teritoriální rozptýlenosti romských komunit atd.).

Vrcholem Nečasova zájmu o romskou tematiku se stala monografie *Holocaust českých Romů* (Praha 1999). Kniha vyšla paralelně v anglickém překladu pod názvem *The Holocaust of Czech Roma*. Autor v práci shrnul na základě archivních pramenů poznatky svého předchozího výzkumu o snaze nacistů za druhé světové války fyzicky zlikvidovat naprostou většinu českých Romů. Faktografickou analýzu doplnil sugestivními vzpomínkami a vyprávěními přeživších romských vězňů. O šest let později vydal Nečas rozsáhlou publikaci (téměř 500 stran) s titulem *Romové na Moravě a ve Slezsku: 1740–1945* (Brno 2005). Kniha zmapovala kočovnou fázi i následný proces pozvolného usazování romského etnika na různých místech Moravy a Slezska od dob osvěcenského absolutismu až do konce druhé světové války.

Výběr z četných drobnějších studií a článků o dějinách Romů a životních příbězích zajímavých romských osobností – celkem lze v Nečasově osobní bibliografii nalézt téměř 200 romistických položek – vydal autor v knize *Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odehrálo na scéně historické Moravy* (Brno 2008).

Ctiboru Nečasovi se podařilo proniknout s problematikou historie a holocaustu českých Romů i do zahraničí. Své studie publikoval v Německu, Polsku, na Slovensku, v Maďarsku, Itálii, Francii a Velké Británii. Spolupracoval mj. s romistickými institucemi Centre de recherches tsiganes, Paris; Centro Studi Zingari, Roma; Dokumentations- und Kulturzentrum deutscher Sinti und Roma, Heidelberg, a s řadou dalších.

Několik desetiletí Ctibor Nečas také přednášel o romské tematice na fakultách, jež se speciálně věnují romistice nebo se zabývají problematikou mezietského soužití

(Olomouc, Ústí nad Labem, Nitra). V Olomouci např. několikrát po sobě vyšla jeho učební příručka *Romové v ČR včera a dnes* (Olomouc 2002⁵) či *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech* (Olomouc 2008²).

Za svou odbornou práci a společenskou angažovanost obdržel Ctibor Nečas řadu ocenění. Jmenujme např. uznání, které mu udělil Międzynarodowy związek wieźniów oświęcimskich (1976), Český svaz protifašistických bojovníků (1986–1987) či Český svaz bojovníků za svobodu (1991). V roce 1987 dostali C. Nečas s profesorem D. Holým Cenu Univerzity J. E. Purkyně v Brně, v roce 2008 obdržel Cenu města Brna a o čtyři roky později Cenu Jihomoravského kraje. Zvláštní ocenění získal v roce 2011 od Muzea romské kultury, a to za celoživotní přínos k poznání historie Romů. V roce 2016 dostal rovněž Cenu Roma Spirit, kterou v České republice uděluje Nadace Michaela Kocába.

Až do roku 2001, kdy musel ze zdravotních důvodů odejít do důchodu, přednášel Ctibor Nečas obecné dějiny, konkrétně historii střední, východní a jihovýchodní Evropy v 19. století, na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Byl tu velice oblíbeným učitelem, zejména pro svůj přátelský vztah ke studentům, obdivuhodnou vitalitu a mimořádné vypravěčské schopnosti. Profesor Nečas se staral i o vědecký dorost, na fakultě byl řadu let vedoucím doktorských a habilitačních komisí. (Za habilitaci mu vděčí i autor tohoto článku.)

Pracovat a publikovat Nečas nepřestal ani jako emeritní profesor. Jeho poslední knižní publikace vyšly ještě několik málo let před jeho skonečím: *Pamětní seznam I. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I: Lety 1942–1943* (Nymburk 2012); *Pamětní seznam II. Hodonín* (Praha 2014).

Profesor Ctibor Nečas zůstává ve vzpomínkách všech, kteří ho znali, jako velice pracovitý historik, přátelský a laskavý učitel a zároveň jako člověk s noblesním a přitom skromným vystupováním. Imponoval svým zanícením pro trpělivou „mravenčí“ archivní práci, stejně jako svým eticky motivovaným úsilím prezentovat veřejnosti historická témata, na která by se nemělo zapomenout.

Ladislav Hladký

Foto: archiv prof. Ctibora Nečase

Knihy a časopisy došlé redakci

- Archeologie západních Čech. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2017. Sv. 12. 195 s.
- Pavel BARAN – Petr DRULÁK, Česko na cestě. Praha, Academia 2017. 67 s.
- Siglinde EHINGER, Glaubenssolidarität im Zeichen des Pietismus. Der württembergische Theologe Georg Konrad Rieger (1687–1743) und seine Kirchengeschichtsschreibung zu den Böhmischem Brüdern. Wiesbaden, Harrassowitz 2016. 275 s.
- Jiří HRBEK, Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století. Praha, Togga 2015. 420 s.
- Ondřej CHVOJKA a kol., Nové české depoty doby bronzové. Hromadné nálezy kovových předmětů učiněné do roku 2013. Díl 1–2. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2017. 2 sv. (228, 172 s.).
- Luděk KRČMÁŘ, Lidová zbožnost na Plzeňsku. Volksfrömmigkeit in der Region Pilsen. Popular piety in the Pilsen Region. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2017. 102 s.
- Martin KRŮL – Joanna LUSEK et al., Čas – místa – lidé. Systém nacistických táborů v letech druhé světové války. Czas – miejsca – ludzie. Nazistowski system obozowy w latach drugiej wojny światowej. Český Těšín – Bytom, Muzeum Těšínska – Muzeum Górnośląskie w Bytomiu 2017. 271 s.
- Milena LENDEROVÁ, Dámská jízda. Cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782–1936. Pardubice, Univerzita Pardubice 2017. 270 s.
- Anne-Marie PATHÉ – Fabien THEOFILAKIS (eds.) – Helen McPHAIL (trans.), Wartime captivity in the twentieth century. Archives, Stories, Memories. New York – Oxford, Berghahn Books 2016. 330 s.
- Slaňáci ve světě. Slaný a Slánsko ve XX. století. Sborník z historické konference. Slaný, Wotrubia 2017. 207 s.
- Theatrum historiae. Pardubice, Univerzita Pardubice 2017, č. 20. 372 s.
- Jiří WEIGL et al., Marie Terezie. 300 let od narození. Praha, Institut Václava Klause 2017. 116 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archaeologia historica. Roč. 42, 2017, č. 1:

Milan HANULIAK, Novoveký sídliskový segment z Mužle-Čenkova, s. 7–19. – Mojmír REŽNÝ – David VÍCH, Hynkovice – neznámá zaniklá středověká ves v Orlických horách, s. 21–45. – Ján KRCHO – Rastislav RUSNÁK, K problematice datovania vývojových fáz Urbanovej veže v Košiciach, s. 47–69. – Antonín ZŮBEK, Vývoj historické zástavby parcely někdejšího domu č. 24 na Kopečné ulici v Brně, s. 71–93. – Petra ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ – Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Branislav LESÁK – Dana ROHANOVÁ, Život na hranici města. Príspevok k výsledkom archeologického výskumu Vodnej veže v Bra-

tlave, s. 95–115. – Martin OMELKA – Otakara ŘEBOUNOVÁ, Stav a perspektivy bádání novověkého pohřebního ritu v Čechách, s. 117–133. – Michaela KRÁLÍKOVÁ, Pohřbívání na Moravě v 16.–18. století, s. 135–151. – Pavel KACL – Erika PRŮCHOVÁ, Komplex zaniklých hřbitovů v Praze-Karlíně, s. 153–185. – Jan FROLÍK, Pohřbívání ve vrcholném středověku a v novověku na Chrudimsku, Pardubicku a Kolínsku, s. 187–205. – Peter TAJKOV – Jozef SUKENÍK, Výskum zaniknutého minoritského kostola a cintorína v Rade (okres Trebišov), s. 207–219. – Andrea HUSSEINIOVÁ – Věra ŠLANCAROVÁ, Škapulíře z kostela sv. Jakuba v Brně, s. 221–231. – Václav MATOUŠEK, Archeologický výzkum bojišť a vojenství raného novověku v Českých zemích, s. 233–243. – Michal BUREŠ – Ladislav RYTÍŘ, Bílá hora – bojiště třicetileté a studené války, s. 245–259. – Monika KONRÁDOVÁ – Václav VONDROVSKÝ – Martin PTÁK – Jan JOHN – Jan KOCINA, Nově identifikovaná novověká polní opevnění na Lhenicku (okres Prachatice), s. 261–277. – Petr ŽÁKOVSKÝ – Pavel DRNOVSKÝ, Nález barokního kordu z Habřiny na Jaroměřsku ve východních Čechách, s. 279–295. – Matouš HOLAS, Interpretace stavu výstroje padlých z prusko-rakouské války roku 1866 ve chvíli pohřbení do hromadného hrobu nedaleko České Skalice (okres Náchod), s. 297–317. – Jiří ZUBALÍK – Balázs KOMORÓCZY – Miroslav LUKÁŠ – Marek VLACH, Předběžná interpretace objektů polního opevnění německého wehrmachtu u Pasohlávek (okr. Brno-venkov), s. 319–333. – Martin PTÁK, XLVIII. mezinárodní konference archeologie středověku, s. 335–337. – Petr KOURIL, Vzpomínka na Zdeňka Měřinského (16. 1. 1948–9. 9. 2016), s. 345–349. – Katarína HARMADYOVÁ, Životné jubileum Veroniky Plachej, s. 349–350.

Archaeologia historica. Roč. 42, 2017, č. 2:

Rudolf KRAJÍC – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Pavel VAŘEKA, Archaeology of the 16th–20th century in the Czech republic, s. 367–399. – Ludvík BELCREDI, Vnější opevnění hradu Skály a další objekty v jeho předpolí, s. 401–451. – Noémi BELJAK PAŽINOVÁ, Vrcholnostředověký hrad Petuša, s. 453–467. – Jiří VARHANÍK, Stavební proměny hradu Orlíka nad Vltavou v 16. století, s. 469–487. – Ján BELJAK – Pavol MALINIÁK – Michal ŠIMKOVIC, Stavebné a funkčné premeny hradu Modrý Kameň v 16. a 17. storočí, s. 489–509. – Katarína ŠIMUNKOVÁ – Noémi BELJAK PAŽINOVÁ, Konzumácia mäsa na hradoch v novoveku. Prípadová štúdia z hradu Dobrá Niva, s. 511–521. – Miroslav PLAČEK, Nejprve dvorec – nakonec pozdně renesanční dependencie, s. 523–537. – Jiří ZUBALÍK a kol., Nedestruktivní průzkum bojiště první světové války na kótě Kobyla (okres Medzilaborce), s. 539–559. – Martin KRŮL, Obrana horských přechodů na Moravu a do Uher na příkladu hradeckých a jablunkovských šancí, s. 561–577. – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ, Příspěvek k poznání polních opevňovacích objektů z roku 1968 na Chrudimsku, s. 579–593. – Antonín ZŮBEK, Výsledky archeologických výzkumů v zahradách někdejšího kláštera Hortus Regis na Starém Brně, s. 595–615. – Daniel KOVÁŘ – Zuzana THOMOVÁ, Výsledky záchranného archeologického výzkumu hřbitova a kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích, s. 617–649. – Martin HANUŠ – Dávid KUŠNÍRÁK – Michal SLIVKA, Výsledky geofyzikálního výzkumu zaniknutého benediktínského kláštera v Rimavských Janovciach, s. 651–667. – Jakub TĚSNOHLÍDEK a kol., Výsledky

archeologického výzkumu Palackého náměstí v Počátkách (okres Pelhřimov), s. 669–689. – Petr SOKOL, Šibenice jako součást kulturní krajiny raného novověku, s. 691–711. – Tomáš KLÍR, Procesy pustnutí, válečné škody a tzv. sociální úhory. Chebsko v pozdním středověku, s. 713–743. – Jana MAZÁČKOVÁ, Nástin procesu zanikání sídel ve středověku na panství Brtnice v územním rozsahu k roku 1538, s. 745–771. – Bořivoj NECHVÁTAL, Dvě zaniklé středověké osady u Radomyšle (okres Strakonice), s. 773–787. – Jan PETŘÍK a kol., Rybník jako součást hospodářství vrchnostenského panství a indikátor podoby krajiny jižního Valašska v 15. až 17. století, s. 789–817. – Michal SLIVKA, Inskripce v středověkom archeologickom materiáli z územia Slovenska I., s. 819–847. – Martin HLOŽEK – Irena LOSKOTOVÁ, Kachle s otisky textilu, s. 849–861. – Lukáš HLUBEK, Kachle s pěti kruhovými prohlubňami z areálu města Litovle, s. 863–873. – Markéta TYMONOVÁ, Příspěvek k datování zrcadlových kachlů, s. 875–889.

Archivní časopis. Roč. 67, 2017, č. 3:

Daniel KOVÁŘ, Listinná deperditá ke středověkým dějinám dominikánského kláštera v Českých Budějovicích, s. 229–246. – Jan SIMANDL, Královští heroldi ve středověké Anglii. Rytířské turnaje, heroldi a minstrelové, s. 247–262. – Alžběta VICIANOVÁ, Digitalizácia filigránov systémom ATWISE v Universitätsbibliothek Graz (odborná štúdia z praxe), s. 263–278. – Martina BOLOM–KOTARI – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Didaktické využití databáze Monasterium.net v rámci studijního oboru archivnictví, s. 279–290. – Zdeněk VÁCHA, Depozitární hala NTM pro archiválie, knihy a papírové sbírkové předměty, s. 290–313.

Archivní časopis. Roč. 67, 2017, č. 4:

Tomáš HUNČOVSKÝ, Pátání po českých kořenech bývalého brazilského prezidenta Juscelina Kubitschka de Oliveiry, s. 341–378. – Aneta KUBALOVÁ, Archivní charakteristika osobního fondu Leoše Kubička (1887–1974), s. 379–402. – Michal WANNER, 8. tříletá mezinárodní konference fóra DLM, s. 403–407. – Jiří SMITKA – Lenka SVOBODOVÁ, Konference Lex Schwarzenberg a pozemkové změny v Československu po roce 1945, s. 407–410. – Ludmila NOVOTNÁ, Standesamty jako nová součást sbírky matrik západních Čech, s. 410–416. – Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, Významné jubileum doyenů východočeských historiků a archivářů – osmdesátiny Jaroslava Šuly, s. 431–435. – Laděna PLUCAROVÁ, K životnímu výročí Vladimíra Bartoška, s. 435–436. – Miroslav SVOBODA, Pěťasedmdesátiny Emila Kordiovského, s. 436–439. – Miroslav KUNT – Jan KAHUDA, K životnímu jubileu Tomáše Kaliny, s. 439–441. – Lukáš ČOUPEK, Jiří Čoupek slaví sedmdesátiny, s. 441–442. – Eva DRAŠAROVÁ, Nositelka ocenění „Za zásluhy o české archivnictví“ a jubilanťka Emilie Benešová, s. 442–444. – Eva DRAŠAROVÁ, K životnímu jubileu Jiřího Křesťana, s. 444–446.

Časopis Matice moravské. Roč. 136, 2017, č. 1:

Libor JAN, Statuta Konráda Oty a problémy jejich historické a právněhistorické interpretace, s. 3–34. – David SYCHRA, Raná církevní kariéra Bruna ze Schauenburka (1229–

1245), s. 35–49. – Jan PEZDA, Mobilní život? Volnočasové cestování v prostředí venkova a maloměsta v letech 1857–1911, s. 51–79. – Ivan PUŠ, Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení. Jejich vznik, aplikace a dobová recepce, s. 81–97. – Marek ŠMÍD, Svatý stolec a Československo v roce 1938, s. 99–121.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 124, 2016, č. 1:

František GABRIEL, Nové poznatky o středověkém domě v České Lípě, s. 1–16. – Petr ROŽMBERSKÝ, Železná huť v Červeném Poříčí a doly u Roupova, s. 17–23. – Markéta FLEKALOVÁ – Barbora DOHNALOVÁ, Komponovaná krajina části bývalého panství Náměšť nad Oslavou, s. 24–41. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1890 až 1918 (4. část). Okruh náchodských předměstí. Poděbradova ulice a průjezd městem, s. 42–55.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 124, 2016, č. 2:

Čeněk PAVLÍK, Novověké kachle z Doubravníka, s. 65–74. – Petr CHOTĚBOR, Operativní průzkum průčelí Místodržitelského letohrádku v Praze 6 – Bubenči, s. 75–77. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1890 až 1918 (5. část). Zástavba historického průjezdu městem. Západní část. Komenského a Tyršova ulice, s. 78–117.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 124, 2016, č. 3:

Miroslav KOVÁŘ, Nález gotického architektonického článku na klášterišti zaniklého řeholního domu premonstrátek v Louňovicích pod Bláníkem, s. 129–135. – Jiří CHVOJKA, Nález mincí z Bošilce (okres České Budějovice), s. 136–141. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1890 až 1918 (6. část). Zástavba historického průjezdu městem. Východní část. Ulice Palackého a Kamenice, s. 142–181. – Petr CHOTĚBOR, Italská cihelná architektura a její výzdoba na příkladech z Pisy a Luccy (Toskánsko), s. 182–186.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 124, 2016, č. 4:

Martin ŽEMLIČKA, Středověký Jirkov ve výpovědi jeho nejstarších pramenů. Pokus o jejich definitivní interpretaci, s. 193–214. – Lubomír SRŠEŇ, Pražský pomník Karla IV. v představě Josefa Berglera, s. 215–221. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1892 až 1918 (7. část). Zástavba historického průjezdu městem. Východní část. Ulice Kamenice, s. 222–254.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 125, 2017, č. 1:

Milan JANČO, Porcelánový humr na máslo a marmeládu z mobiliárních fondů zámku Konopiště, s. 1–3. – František ZÁRUBA, Drobný příspěvek k dějinám řádu křižovníků s červenou hvězdou a kostela sv. Mořice v Řevnicích, s. 4–7. – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna Koloděje nad Lužnicí, s. 8–10. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1892 až 1918 (8. část). Historický střed města, s. 11–53. – Vojtěch KAŠPAR, Zpráva o činnosti Společnosti přátel starožitností, z. s., za rok 2016, s. 54–58.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 125, 2017, č. 2:

Veronika HOROVÁ, Nástěnné malby na Novém Hradě u Jimlína, s. 65–83. – Petr MENŠÍK – Markéta ŠÁLOVÁ, Mohylové pohřebiště u Skřýchova na Táborsku, s. 84–90. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1892 až 1918 (9. část). Historismus na okraji památkové zóny města (vily, rodinné domky a solitéry nájemních domů). Část 1, s. 91–122. – František MUSIL, PhDr. Jiří Uhlíř osmdesátiletý, s. 123–124.

Český lid. The Czech Ethnological Journal. Roč. 104, 2017, č. 3:

Petr LOZOVIUK, „V Oděse se dobře žije“. Cestopisné a protoetnografické obrazy města a jeho obyvatel v 19. století, s. 291–316. – Petra KOŠTÁLOVÁ, Dějinné prokletí a země zaslíbená: stereotypní vidění arménského národa v literatuře 16. a 17. století (na příkladech díla arménského cestovatele ze Lvova, Šimona Polského), s. 317–337.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 7:

Václav BŮŽEK, Ferdinand Tyrolský. Mezi Prahou, Innsbruckem a Ambrasem, s. 10–13. – Miroslav ŽITNÝ, Inscenace tureckého nebezpečí v turnajích Ferdinanda Tyrolského, s. 14–16. – Ivo PURŠ, O knihovně Ferdinanda Tyrolského, s. 17–19. – Beket BUKOVINSKÁ, Drahocenné objekty ze zlata, handštajny či slonovina. Ke kunstkomoře Ferdinanda Tyrolského, s. 20–22. – Malý zámeček s šesti cípy do tvaru hvězdy. Rozhovor se Sylvou Dobalovou, Blankou Kubíkovou a Ivanem P. Muchkou nejen o neobvyklém půdorysu letohrádku Hvězda, ale také o jeho výzdobě a poslání, s. 23–25. – Robert BARTÁK, Renesanční Břežnice. Místo tajné lásky, s. 28–29. – Alena ŠLINGEROVÁ, Film Krakatit. Polyfonní interpretace románu Karla Čapka, s. 30–32. – Jiří DYNDÁ, Umírající obr. Ruský bohatýr Svjatogor a osudy starých velikánů, s. 33–35. – Alena CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Květena Čech. Tištěné herbáře Národní knihovny, s. 36–37. – Lucie STŘECHOVÁ, V Československu se luxuje! Působení firmy Elektro-lux na československém trhu, s. 38–41. – Milan BABÍK, Co by na to řekl Mr. X? George F. Kennan a ruská rozpínavost z pohledu dneška, s. 42–45. – Vlasta KORDOVÁ – Tomáš KORDA, Tak a dost! Paděvětova kritika ideologie, s. 47–49. – Libor JAN, Historik mnohostranných zájmů a úchvatný inspirátor. Nad nedávným odchodem Josefa Války, s. 50–51. – František ŠMAHEL, Do „světa bez hranic“. Odchod Jaromíra Homolky, s. 52.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 8:

Radomír VLČEK, Lenin a světová socialistická revoluce, s. 10–13. – Zbyněk VYDRA, V pasti revoluce. Ruská šlechta v roce 1917, s. 14–17. – Dalibor VÁCHA, „Jaká je píseň revoluce?“ Českoslovenští vojáci svědky ruského revolučního roku 1917, s. 18–20. – Kateřina HLOUŠKOVÁ, Říjnová revoluce a umění, s. 21–23. – Břetislav VACHALA, Ztracení kněze Amennachta, s. 25. – Zdeněk HOJDA, Zelená Hora pod šternberskou hvězdou, s. 26–27. – Miroslava HEJNOVÁ, Čína v díle jezuity Michala Piotra Boyma, s. 28–29. – Briana ČECHOVÁ, Vyšší principy Ladislava Helgeho, s. 30–31. – Jan ŠINDELÁŘ, Leninovy pomníky v Československu, s. 32–34. – Jaroslav KRÍŽ, „Česká Amerika“. Sen o české kolonii v USA, s. 39–41.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 9:

Martin NODL, Kolik je Husa v Lutherovi?, s. 10–13. – Juliana BOUBLÍKOVÁ JAHNOVÁ, „Znamení umění a mnoho krásných článků pravého náboženství“. Jáchymovské biblické a Husovy medaile jako odraz luterství, s. 14–17. – Zdeněk UHLÍŘ, Martin Luther v českých zemích, s. 18–19. – Iveta COUFALOVÁ, Husa, labuť... kohout? Lutherovo jubileum, konverze a krize protestantismu v Sasku 18. století, s. 20–24. – Ondřej JAKUBEC, Zámek Bučovice. Ostrov manýristické výtvarné kultury na Moravě, s. 28–29. – Ladislav FUTTERA, Rýbrcoul. „Zlej duch, který na horách tu číhá“, s. 32–34. – Jiří CHALUPA, Když se tančí sardana. Peripetie katalánského národa i národovectví v několika stručných obrazech, s. 36–39. – Michal ŘOUTIL, Bolševici a ruští sektáři. Vladimír Bonč-Brujevič a jeho „proroci revoluce“, s. 40–43. – Josef OPATRNÝ, Dějiny ho zproští viny? Konstanta politiky Fidela Castra, s. 44–48.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 13, 2016, č. 2:

Lenka ŘEZNÍKOVÁ, K otázkám rétorické a empirické evidence v myšlení raného novověku, s. 195–210. – Jan HORSKÝ, Příběhy spřádané životem. Několik poznámek o narativním konstruktivismu a porozumění metaforou v diskusi mezi historickými vědci a evoluční (biosémiotickou) biologií, s. 211–236. – Martin PELC, K dějinám pojmu „sport“ v Habsburské monarchii, s. 237–252. – Jan CALTA, Civilizační teorie Bedřicha Loewensteina, s. 253–282. – Jaroslav IRA, Používání a zneužívání poznámek pod čarou, s. 285–299.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 14, 2017, č. 1:

Ivan LANDA, Struktury významu. Karel Kosík a problém kultury, s. 7–42. – Lukáš BOROVIČKA – Vít STROBACH, Jak na (literární) antisemitismus? Modelová studie: antisemitské reprezentace u Františka Sokola-Tůmy, s. 43–77. – Petr MAŤA, Obranný spolek českých stavů z roku 1547. Poznámky k chronologii, právní terminologii a logice stavovského hnutí, s. 78–138.

Dějiny věd a techniky. Roč. 49, 2016, č. 4:

Danny BECKERS, Marvelous Mathematics. How mathematicians wanted to improve the quality of life in Western Europe, 1945–1975, s. 227–248. – Ladislav KVASZ, How mathematics confronts its paradoxes, s. 249–264. – Michal PLAVEC, Nymburk Ian. Several notes on the units of modern period, s. 265–275.

Dějiny věd a techniky. Roč. 50, 2017, č. 2:

Daniel ŠPELDA, Pluralizace sluncí v 17. století a její důsledky, s. 83–105. – Jakub HLAVÁČEK, Hájkova metoskopie, její prameny, jádro a ohlas, s. 106–121. – Pavla JIRKOVÁ, „Medicinisches Pest-Consilium“ a další lékařská pojednání publikovaná s podporou úředních autorit v habsburské monarchii v druhé polovině 17. století, s. 122–140. – Hana MÁŠOVÁ, Světlo, stíny a tma v české kultuře 19. století. 37. mezioborové sympozium, Plzeň, 23. – 25. února 2017, s. 149–154.

Folia Historica Bohemica. Roč. 32, 2017, č. 1–2:

Alena BOČKOVÁ, Paralelní edice několika jazykových verzí jednoho textu, s. 5–18. – Lenka MARTÍNKOVÁ, „Zpravodajem v kauze Novák“. K cizojazyčné korespondenci jindřichohradeckého probošta Vojtěcha Benedikta Juhna, s. 19–33. – Ondřej PODAVKA, Ediční řada Bibliotheca Tessinensis a edice rukopisů Leopolda Jana Šeršníka, s. 35–42. – Ondřej PODAVKA – Martin SVATOŠ, Kritická edice Scriptores Regni Bohemiae Johanna Petera Cerroniho, s. 43–54. – Markéta RŮČKOVÁ, Na okraj jednoho edičního projektu, s. 55–61. – Martin STEINER, J. A. Comenii Opera omnia – dílo J. A. Komenského. Několik poznámek k charakteru edice, s. 63–75. – Tomáš STERNECK, Problematika multilingvismu v edičním projektu Historica Treboň 1526–1547, s. 77–91. – Ludmila SULITKOVÁ, K možností edičního zpřístupňování pramenů hromadné povahy raného novověku, s. 93–101. – Daniel ŠKOVIERA, Scrinium Latino-slovacum, s. 103–115. – Jan ČERVENKA, Mikuláš Kusánský, Václav Budovec z Budova a islám. Otázka vlivu Kusánského polemiky s islámem v českém reformačním prostředí, s. 119–135. – Tomáš ČERNUŠÁK, Služba papeži versus služba vlastní rodině. Příklad pražského nuncia Antonia Caetaniho, s. 137–149. – Karel PACOVSKÝ, Úloha svatojiřských abatyšů při korunovacích českých královen, s. 151–178.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 8, 2017, č. 1:

David SYCHRA, Středohornoněmecká lyrika a epika na dvoře posledních Přemyslovců jako pramen k interpretaci panovnického ideálu 13. století v českých zemích, s. 1–19. – Martin SLEPIČKA, Ikonografie sv. Augustina z Hippo v českém středověkém umění do roku 1420, s. 20–30. – Tereza LYČKOVÁ, Zbožné dary a nadace a jejich fundátoři v Krnově v 17. a 18. století, s. 31–43. – Monika SZTURCOVÁ, Česko-polské písňové vztahy na příkladu vydavatelské strategie Orlovy tiskárny, s. 44–55. – Pavel MAREK – Peter BORZA, Násilné vystěhování řeckokatolického duchovenstva do českých zemí a jeho návrat na Slovensko, s. 56–68. – Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Obraz Sovětského svazu v českých cestopisech z let 1917–1968, s. 69–86. – Vlad POPOVICI, Romanian Research on Elites of the 19th and 20th Centuries, s. 87–104.

Historická geografie. Roč. 43, 2017, č. 2:

Dušan CENDELÍN, Cesty Klaudyánovy mapy Čech z města Polná. Rekonstrukce historických dopravních linií pomocí jejich reliktní v krajině, s. 79–106. – Martin DOHNAL, Vývoj rybniční sítě jezuitských statků Bernartice, Dobronice a Opařany v novověku, s. 107–154. – Pavel HRONČEK, Environmental history of a river on the example of Slovak-Hungarian border river Ipel', s. 155–170. – Petra ŠPAČKOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ, Diferenciace českých panelových sídlišť z hlediska vzdělanosti jejich obyvatel: stav a dlouhodobý vývoj, s. 171–190.

Historický obzor. Roč. 28, 2017, č. 9/10:

Roman KODET, Drak z Ečiga a Tygr z Kaie. Rivalita samurajských vůdců v 16. století, s. 194–202. – Lukáš VOKŘÍNEK, Francouzsko-švédské tažení do Bavorska a Ulmské pří-

měří (1646/1647). I. část, s. 202–210. – Jaroslav VALKOUN, *Dominia a konstitucionální otázky v rámci Britského impéria ve 20. letech 20. století*, s. 211–220. – Marek ŠMÍD, *Diplomatické styky Svatého stolce a Německa v období mezi světovými válkami*, s. 220–228. – Klára FABIANKOVÁ, *Německý okupační režim v letech 1941–1944 na příkladu zemědělské politiky na území Říšského komisariátu Ukrajina*, s. 229–238.

Historický obzor. Roč. 28, 2017, č. 11/12:

Miroslav ŠEDIVÝ, *Sůl, víno a válka: příspěvek k dějinám Risorgimenta v letech 1846–1848*, s. 242–247. – Lukáš VOKŘÍNEK, *Francouzsko-švédské tažení do Bavorska a Ulmské příměří (1646–1647)*. II. část, s. 247–256. – Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH, *K vývoji cukrovarnického průmyslu v Československé republice v dílčí komparaci se situací v maďarském království ve dvacátých a třicátých letech*, s. 256–264. – František EMMERT, *Naturalizační úmluva s USA z roku 1928: její účel, používání a vypovězení*, s. 264–268. – Miroslav TEJCHMAN, *Přesídlování, dobrovolné a nucené migrace v prostoru Balkánského poloostrova za druhé světové války a ve druhé polovině 20. století*, s. 268–276. – Nela ŠTORKOVÁ, *Československo-německé vztahy v letech 1945–1989 s důrazem na svazy vyhnanců*, s. 276–286.

Historie a vojenství. Roč. 66, 2017, č. 3:

Prokop TOMEK, *Akce Krkonoše: československé vojenské souvislosti polské krize*, s. 4–19. – Tomáš JAKL, *Adolphe Brezet a jeho Corps de Tirailleurs v roce 1914*, s. 20–26. – Pavel KREISINGER – Milan VYHLÍDAL, *K „bílým místům“ v životě štabního kapitána Václava Morávka (1904–1942). Vojenská služba v Olomouci a neznámé osudy příslušníka pražského gestapa Karla Kowalczyka – jednoho z viníků Morávkovy smrti*, s. 27–32. – Alena FLIMELOVÁ, *Válečná zranění a úmrtí příslušnic čs. vojenských jednotek v SSSR za druhé světové války*, s. 33–46. – Jiří RAJLICH, *Šikovatel Eugen Bönsch (1897–1951). Rakousko-uherské stíhací eso z Krkonoš*. 3. část – dokončení, s. 47–95. – Jan BIEDERMAN, *Nejen na čepici – odznaky jako drobná patriotika a čepicové odznaky rakousko-uherské armády*, s. 98–103.

Hospodářské dějiny. Roč. 30, 2015 [vyd. 2017], č. 1:

Radek LIPOVSKI, *Otec a syn Pappeové – krátká existence krásnobarvířského rodu v Místku na přelomu 18. a 19. století*, s. 1–37. – Zdeněk NEBŘENSKÝ, *„Tovární komíny nejsou samy tím objektem, o němž se jedná.“ Představy živnostenských inspektorů o uspořádání továrního prostoru v Předlitavsku v letech 1884–1914*, s. 39–74. – Michaela ŠUHAJOVÁ, *Porevoluční „zlatá éra“ podnikání: rozvoj velkoobchodu v oblasti módního odívání (případová studie)*, s. 75–88. – Miroslav VONDRÁK, *Rozbor historie vzniku Vysoké školy elektrotechnického inženýrství jako součásti ČVUT v Praze*, s. 89–103.

Lidé města/Urban People. Roč. 19, 2017, č. 2:

Jiří FIALKA, *The role of popular culture in rural-to-urban transformation contributing to the „Slušovice miracle“*, s. 211–230.

Lidé města/Urban People. Roč. 19, 2017, č. 3:

Barbora PECKOVÁ, Milan Hlavsa a peripetie existence skupiny Plastic People of the Universe: životní příběh a diskurs, 423–445. – Alena VODÁKOVÁ, Jak se rodil Velký sociologický slovník – vzpomínky editorky, s. 447–482. – Hana DOLEŽALOVÁ, Výstava Labyrintem normalizace. Židovská obec jako zrcadlo většinové společnosti, s. 495–497.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 20, 2017, č. 1:

Marie BLÁHOVÁ, Cisterciáci a historická kultura ve středověku, s. 7–22. – Dana DVOŘÁČKOVÁ–MALÁ, Angažované vyprávění. Narativní strategie literárně-historických děl na přelomu 13. a 14. století, s. 23–38. – Kateřina CHARVÁTOVÁ, Ota Durynský, zbraslavský opat a kronikář, s. 39–58. – Anna PUMPROVÁ, Žebrák místo lékaře. O přínosu nové edice Zbraslavské kroniky k jejímu využití jako historického pramene, s. 59–84. – Robert ANTONÍN, Druhý život Zbraslavské kroniky. V historiografické reflexi od 14. do konce 18. století, s. 85–119. – Lenka BOBKOVÁ, Výtah z českých dějin v Žitavské kronice Jana z Gubenu, s. 121–140. – Vojtěch BAŽANT, Kronikář ve svém díle. Problematika autora a vypravěče, s. 141–157. – Petr ČORNEJ, Politické a náboženské aktualizace husitství v českých kronikách na rozhraní středověku a novověku, s. 159–179. – Jan PETRÁSEK, České dějiny ve světle strategie vyprávění Annales Jana Długosze, s. 181–206. – Štěpán ŠIMEK, K „dialogu“ mezi středověkými (a raně novověkými) kronikáři. Na příkladu staročeské kroniky Martimiani, s. 207–226. – Alena M. ČERNÁ, Kronikářovy emoce, s. 227–240.

Numismatické listy. Roč. 71, 2016, č. 1–2:

Lenka VACINOVÁ, K zobrazení Tarpeie na římských mincích, s. 3–12. – Miloš VAŇOUC, Pražské groše se jménem Ludvíka I. Typologický rozbor, s. 13–61. – Kateřina PAŘÍZKOVÁ, Pamětní medaile kaple sv. Floriána v Kladně, s. 62–68. – Luboš POLANSKÝ – Jaroslava KRÁKOROVÁ, Významné jubileum předního českého numismatika, historika a muzejníka Eduarda Šimka (*1936), s. 69–96.

Numismatické listy. Roč. 71, 2016, č. 3–4:

Jiří MILITKÝ, Římské republikánské mince ze sbírky Univerzity Palackého v Olomouci, s. 99–127. – Jiří LUKAS, Nové exempláře moravského denáru Břetislava I. C 301 z hradiště Vraclav, s. 128–141. – Alexandra HYLLA – Petr SCHNEIDER, Nález českých a míšeňských brakteátů z Natternbergu (místní část města Deggendorf, Dolní Bavorsko), s. 142–152. – Marek BUDAJ – Vlastimil NOVÁK, Nález osmanské měděné mince v obci Bohdanovce nad Trnavou na Slovensku, s. 153–156. – Jiří RYANT, Dosud nevyužitá dobová zpráva o nálezu podmokelském, s. 157–163. – Josef LANGR – Lukáš RICHTER, Uherské dvacetikrejčary rakouského císaře Františka I., s. 164–168. – Eva ULRYCHOVÁ, Zpráva o numismatické sbírce Městského muzea v Lomnici nad Popelkou, s. 189. – Luboš POLANSKÝ, Mezinárodní numismatická konference Numismatica Centroeuropea I. Středoevropské numismatické dny. Jagellonské mincovnictví ve střední Evropě. 19.–22. 9. 2016, s. 190–192.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 16, 2015, č. 1:

Ivo CERMAN, Kdo byl první? K metodě a předmětu dějin lidských práv, s. 9–36. – Michal MORAWETZ, Korespondenční kontakty hraběte Jiřího Buquoye s evropskými vědci, s. 37–53. – Petr MAREŠ – Miroslav ŽITNÝ, Ediční zpřístupnění písemností Pětipeských z Chýše a Egrberku (1570–1620), s. 54–69. – Rostislav SMÍŠEK, Markéta Tereza Španělská v symbolické řeči barokních performancí. Teze habilitační práce, s. 70–99. – František KOREŠ, Moc, válka a společenský vzestup v dějinách rodu Robmhápů ze Suché od 16. do 18. století a jejich rodinné paměti, s. 100–148.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 16, 2015, č. 2:

Pavel KRÁL, Konec manželství Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka a Marie Markéty z Eggenberku, s. 185–206. – Stephan WAGNER, The Political Codex project of Joseph II, s. 207–227. – Ondřej PODAVKA, Encyklopedie těšínských učenců Leopolda Jana Šeršníka, s. 228–246. – Monika KONRÁDOVÁ – Rostislav SMÍŠEK, Jan Kryštof z Fragsteinu a jeho diplomatická cesta do Ruska v letech 1657–1658. Teze edičního projektu, s. 247–268. – Ivo CERMAN – Michal MORAWETZ, Der Entwurf zum Emporbringung der österreichischen Staaten (1772), s. 269–301.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 17, 2016, č. 1:

Jindřich HRDLÍČKA, Sňatek Zikmunda z Tiefenbachu a Kateřiny Meziříčské z Lomnice v kontextu sňatkových aliancí evangelické šlechty na předběllohorské Moravě, s. 7–33. – Marek STARÝ, Nařízení českého zemského soudu o usazování obyvatel vedlejších korunních zemí v Čechách z roku 1617. Příspěvek k normotvorné působnosti většího zemského soudu Království českého k informačnímu potenciálu desk zemských, s. 34–48. – Johannes FRIMMEL, Reading Enlightenment in Melk, s. 49–55. – Jonathan SINGERTON, „A Story of Benign Neglect“? Die Gründungsgeschichte Amerikas und die Habsburgermonarchie 1776–1783, s. 56–68. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Poručníci, kmotři a zástupci osiřelých dětí ve venkovské společnosti první poloviny 19. století, s. 69–84. – Ondřej STOLIČKA, Diplomatic relations between the Spanish monarchy and the northern parts of the Holy Roman Empire during the reign of Charles II (Doctoral project), s. 85–105. – Franz Leander FILLAFER, Historik intelektuálních dějin John G. A. Pocock, s. 106–122.

Památky středních Čech. Roč. 31, 2017, č. 2:

Petr GLÁSER – Ludmila MADĚROVÁ – Zdeněk ŠTAFEN, Problematika péče o (barokní) památky z pojizerského pískovce, s. 1–19. – Jindřich NUSEK, Budování a původní podoba čínského pavilonu ve Vlašimi, s. 20–26. – Šárka KOLÁŘOVÁ, Historické saně v podobě lva ze zámku Březnice, s. 27–38. – Viktor KOVAŘÍK – Pavel ZAHRADNÍK, Tři zaniklé barokní sochařské památky na Kladensku a Slánsku – Slaný, Zvoleněves, Koleč, s. 39–54. – Eva VYLETOVÁ, Dvě podoby výklenkové kaple v Horní Rokytě, s. 55–59. – Eva VOLFOVÁ, Zateplování exteriérů historických budov. Vyjádření památkové garanky, s. 60–62. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2016), s. 63–68.

Podbrdsko. Sv. 24, 2017:

Věra SMOLOVÁ, Historie příbramské Flusárny, s. 5–32. – Tomáš ZOUZAL, Sedlčanský vikariát, jeho duchovenstvo a správa v letech 1860–1870, s. 33–58. – Miroslav KRÁL, Jan Evangelista Vondruška. Typograf, redaktor, nakladatel a vydavatel novin a časopisů, majitel knihtiskárny a spisovatel, s. 59–102. – Hana PÁTKOVÁ, Rekordy sedlčanského rodáka, s. 103–116. – Václav VĚTROVSKÝ, Počátky Mixovy ulice, s. 117–155. – Josef VELFL, Oběti heydrichiády z Příbramska, s. 156–183. – František BÁRTÍK, Petr Lattenberg – tragická sebevražda, s. 184–198. – Ondřej FAKTOR, Nový přírůstek ke tříkrálové ikonografii v Čechách. Gotická nástěnná malba v Sedlčanech, s. 199–225. – Arnošt VOŠAHLÍK, Muži z Příbramska v bitvě u Zborova, s. 226–240. – Pavel HYNČICA, Vybrané objekty lidové architektury na Sedlčansku na kresbách Jana Burdy, s. 241–252. – Arnošt VOŠAHLÍK, Pán březohorských větrů, s. 253–265. – Jan DVOŘÁK, O zapomenutém letišti, s. 266–274. – Martin JINDRA, Vzpomínka na Jaroslava Habra (Halbhubera) a jeho službu v Církvi československé, s. 275–277. – Věra SMOLOVÁ, Za kardinálem Miloslavem Vlkem, s. 278–279.

Průzkumy památek. Roč. 23, 2016, č. 2:

Dalibor PRIX, Stavebněhistorické průzkumy, dějiny umění a periferie, s. 1–4. – Roman LAVIČKA, Netolická archa v kapli zámku Hluboká nad Vltavou. Osudy, stáří a ikonografie pozdně středověkého oltáře, s. 5–24. – Eva VYLETOVÁ, Průzkum suterénu domů čp. 28 a 29 v Mladé Boleslavi. Příspěvek ke stavebnímu vývoji městského domu a parcelaci ve středověku, s. 25–34. – Jan ANDERLE – Linda FOSTER – Marcela WALDMANNOVÁ, Pivovar a sladovna na hradě Velhartice, s. 35–46. – David TUMA, Průzkum a dokumentace venkovských školních budov z období od počátku 20. století do konce první republiky, s. 47–66. – Miloš BURONĚ – Ivan PEŘINA – Pavel ZAHRADNÍK, K podobě hradu a zámku v Žacléři, s. 67–77. – Jan ŠTĚTINA, Dokumentace severní fasády zámku Holešova, s. 77–92. – Daniel ŠNEJD – Jarmila HANSOVÁ, Sýpka usedlosti čp. 9 v Radošovicích, s. 93–102. – Karel FOUČ – Stanislav PLEŠMÍD, Dvě roubených sýpek na příkladech datovaných staveb. Příspěvek k problematice poznání dobových výplní dveřních otvorů v lidové architektuře na Plzeňsku, Domažlicku a Klatovsku, s. 102–108. – Zdeňka KORTUSOVÁ, Polonika v mobiliárních a knihovních fondech na území Plzeňského kraje, s. 109–117. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.) a kol., Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2015, s. 123–152.

Průzkumy památek. Roč. 24, 2017, č. 1:

Dalibor PRIX, Přestavba kostela sv. Martina v Sedlčanech ve 14. století, s. 3–38. – Zuzana VŠETEČKOVÁ, „Příjezd, setkání a klanění sv. Tří králů“ na nástěnné malbě v presbytáři kostela sv. Martina v Sedlčanech, s. 39–51. – Markéta PAVLÍKOVÁ – Theodora POPOVA, Exkurz: Restaurování nástěnné malby „Příjezd, setkání a klanění sv. Tří králů“ v presbytáři kostela sv. Martina v Sedlčanech, s. 52–56. – Jan ŠTĚTINA, Kostel sv. Václava v Hulíně, s. 57–88. – Jiří BLOCH – Jarmila HANSOVÁ – Daniel ŠNEJD, Renesanční roubená světnice v čp. 24 ve Vyšším Brodě v kontextu obdobných dochovaných příkladů

na Českokrumlovsku, s. 89–114. – Pavel ZAHRADNÍK, Archivní zprávy k životu a dílu architekta a stavitele Josefa Jedličky (1702–1784), s. 115–134. – Václav ZEMAN, Vzorník evangelických kostelů od Julia Zeissiga a jeho vliv na architekturu v Čechách na počátku 20. století, s. 135–152. – Karel ŽÁK – Richard PŘIKRYL – Zuzana WEISHAUPTOVÁ, Posouzení původu neobvyklých hornin ve zdivu hradu Týřova, s. 153–159. – Vladislav RAZÍM, Doplnění poznatků o stavebním vývoji věžového paláce hradu Týřova, s. 160–166. – Alena HADRAVOVÁ, K identifikaci soch s antickou tematikou ze sochařské dílny rodiny Platzerů v zámeckém parku ve Lnářích, s. 166–175. – Daniel LYČKA, Voluptuární stavby v liechtensteinských parcích v Nových Zámcích u Litovle a v Adamově, s. 175–186. – Maroš VOLOVÁR, Kostol košických dominikánů a jeho kameňosochársky program, s. 187–221.

Sborník archivních prací. Roč. 67, 2017, č. 2:

Alena PAZDEROVÁ, Analýza činnosti papežského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana z let 1592–1594, s. 325–472. – Kamil BOLDAN, Tiskař a odpustkář. Nález neznámého tisku prvního českého impresora, s. 473–517. – Jana JANIŠOVÁ, Knihy paměti moravského zemského soudu v „dlouhém“ 16. století (právněhistorický rozbor agendy), s. 518–545. – Richard MAHEL, K možnostem archivního a historiografického využití zvukového archivního souboru „sbírka gramofonových desek“ v Národním archivu, s. 546–607.

Slezský sborník. Roč. 114, 2016, č. 2:

Karolína KIRSCHNEROVÁ, Fojtská privilegia hukvaldského panství mezi kontinuitou a změnou (13. – 16. století), s. 5–25. – Martin JEMELKA, „Sešli jsme se jako křesťané“: Počátky lidového spiritismu ve Slezsku do jeho institucionalizace v letech 1914–1919, s. 27–45. – Ivana KOLÁŘOVÁ, Převzetí důstojníků německé národnosti československým četnictvem na příkladu Zemského četnického velitelství pro Slezsko, s. 47–56. – Aleš KREMPL – Zdeněk JIRÁSEK, Průběh osídlování Bruntálska a Krnovska v letech 1948–1960, s. 57–79. – Daniela MATROSOVÁ, Domy pionýrů a mládeže Ostravského kraje 50. a 60. let ve světle pramenů, s. 81–95.

Slovanský přehled. Roč. 103, 2017, č. 2:

Krzysztof POPEK, Cruel Tormentor or Good neighbour? Stereotype of the Turk and Bulgarian State Policy towards the Muslim Minority in 1878–1912, s. 261–284. – Karin HOFMEISTEROVÁ, Koncept „symfonie církve a státu“ v srbském prostředí a jeho vliv na utváření postoje Srbské pravoslavné církve k jugoslávské krizi, s. 285–317. – Vojtěch PÍCHA, Stát v křesťansko-anarchistické ideologii tolstojovce Valentina Bulgakova. Dějiny jednoho pacifismu, s. 319–342. – Stefan GUŽVICA, Books and Rifles. The Political Activity of Yugoslav Communist Students in Prague from 1927 until 1937. (Part II), s. 343–371. – Slavomír HORÁK, Vnitropolitický vývoj Gagauzské republiky v letech 1991–1995 jako de-facto státu, s. 373–393. – Michal MACHÁČEK, Zvolila jsem Československo. Rozhovor s historičkou Valentinou Vladimirovnou Marjinou o životě, dějinách a česko-

slovensko-ruských vztazích, s. 395–416. – Ladislav HLADKÝ, Současný vývoj české historické balkanistiky. Bilance knižní produkce za léta 2005–2016, s. 455–468. – Michal MACHÁČEK, K jubileu Valentiny Vladimirovny Marjiny, s. 509–514. – Lukáš BABKA, Jiří Vacek (29. října 1939 – 17. června 2017), s. 514–517. – Vladimír GONĚC, Za Valeriánem Bystrickým (Ilava, 22. 4. 1936 – Bratislava, 5. 4. 2017), s. 518–521.

Soudobé dějiny. Roč. 23, 2016, č. 4:

Stanislav HOLUBEC, Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem. České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejích obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století, s. 529–562. – Petr ORSÁG, S čínskými komunisty proti Husákově normalizaci. Exilová skupina Listy a její hledání politických partnerů proti sovětské mocenské dominanci ve střední Evropě, s. 563–601. – Pavel MŮCKE, Vzhůru do ciziny...!! Rámce a proměny českého cestovního ruchu a cestování do zahraničí po roce 1989, s. 602–644. – Ondřej BLAŽEK, Český katolický exil v ideovém sporu o časopis Studie, s. 645–677.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 23, 2017, č. 43:

Petr JIRÁK, Dramatický příběh Marie Sladké, první manželky letce Josefa Brykse, s. 4–19. – Leoš MLCÁK, K dílu barokních malířů na střední Moravě (Josef Pilz, Petr Hochecker, Karel Haringer, Jan Kryštof Handke, Jan Jiří Greiner a Dionýs Straus), s. 20–30. – Josef URBAN, Velikonoční slavnosti Matiček a Ježíškových Matiček na Hané. (Příspěvek k historii a současnosti unikátního velikonočního obyčje), s. 31–47. – Pavel FOJTÍK, Archeologie mikroregionu Plumlovsko. Pravěké a raně historické osídlení současných katastrálních území Hamry, Plumlov, Soběsuky u Plumlova a Žárovice (okr. Prostějov), s. 48–74. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Ke 190. výročí povýšení olomouckého vysokého učení na univerzitu, s. 76–81. – Pavel FOJTÍK, Toufarský mistr Jan Skřivánek z Prostějova aneb archeologie jednomu novověkému řemeslníkovi „na stopě“, s. 82–86. – Leoš MLCÁK, Nová zjištění k biografii olomouckých grafiků 17. – 18. století, s. 87–88. – Jan ŠTĚPÁN, Baron Alfréd Vilém Ludvík z Baillou (†1940) a německé plynové komory v Sonnensteinu, s. 89–96. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti II, s. 97–104. – Lukáš HLUBEK, Nové nálezy komorových kachlů se znakem pánů z Vlašimi z Litovle, s. 104–108. – Hana BARTKOVÁ, Ota Ritz-Radlinský – filolog, slavista, prozaik a odbojář, s. 109–112. – Zdeněk FIŠER, Jeden ze zapomenutých: Štěpán Cholava, c. k. profesor z Lutopecen, s. 113–120. – Martin KUČERA, Pomocný biskup olomoucký Josef Hrdlička pětasedmdesátníkem, s. 122. – Hana BARTKOVÁ, Zemřel tovačovský vlastivědný publicista Antonín Indrák, s. 123. – Miroslav KOUDELA, Archiválie obce Lipinky ve Státním okresním archivu Olomouc, s. 141–142. – Jan ŠTĚPÁN, Pracovní setkání Zprístupňování sfragistického materiálu badatelské veřejnosti – digitalizace, katalogizace, edice pečeti v Olomouci, s. 143.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 23, 2017, č. 44:

Milan TICHÁK, Památka slavné panovnice v olomoucké historii, s. 4–8. – Magdalena ČERMÁKOVÁ, Historický vývoj Židovské náboženské obce v Olomouci, s. 9–24. – Bohdan

KAŇÁK, Boj o Litovel 2. listopadu 1437, s. 25–33. – Petr BALCÁREK, Rýmařovští rumunští letci. Příspěvek k méně známým česko-rumunským vztahům, s. 34–47. – Jana KREJČOVÁ, Italští uprchlíci na Svatém Kopečku v období Velké války, s. 48–57. – Petr HLAVÁČEK, K historii šternberské farní školy, s. 58–68. – Marie DOKOUPILOVÁ, Poválečné restituce starého židovského hřbitova v Prostějově, s. 70–79. – Leoš MLCÁK, Sluneční hodiny v Olomouci, s. 80–90. – Jiří KAREL, Kolečce fragmentů renesančního skla ze zámku Janovice u Rýmařova, s. 91–104. – Tomáš CYDLÍK, Rekvizice zvonu sv. Cyrila a Metoděje v kostele Povýšení sv. Kříže v Prostějově v r. 1916. Malé zamyšlení nad historickou fotografií, s. 105–109. – Luděk ZAMAZAL, Vlastenecké kulturní uničovské sdružení – VKUS, s. 109–117. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti III, s. 118–125. – Hana BARTKOVÁ, Století Lindy Wichterlové, s. 125–130. – Miloslav ČERMÁK, Dvě výstavy k 70. výročí obnovení Univerzity Palackého v Olomouci, s. 132. – Jana MORÁVKOVÁ, Akciová společnost pro průmysl papírenský Olšany, s. 144. – Tomáš SEDLÁŘ, Výstava „6. střelecký pluk Hanácký, 1917–2017“ připravená ve spolupráci se Státním okresním archivem Olomouc, s. 145.

Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední.
Sv. 35, 2017:

David DANĚČEK, Vzpomínka na PhDr. Ivanu Vojtěchovskou, s. 7. – Robert ŠIMŮNEK, Farnost Odolena Voda roku 1736. Obrazová mapa jako zástupný symbol, s. 10–34. – Martin HEMELÍK, Dovolte, abych směla být prostě svá... Marie Viktorie Foersterová – její životní postoje v zrcadle jedné mozaiky, s. 35–67. – Josef VELFL, Z historie březohorského dolu Marie, jednoho z nejmodernějších v habsburské monarchii, s. 68–86. – Archeologické výzkumy na území Středočeského regionu v roce 2016, s. 88–130. – Markéta URFUSOVÁ, Marie Fischerová–Kvěchová známá i neznámá, s. 132–149. – Martin DOLEJSKÝ, Materiály ke Svazu přátel USA v Čelákovících (1946–1948), s. 150–156. – Karel DRVOLA, Čtvrtstoletí celorepublikového setkávání skupin historického šermu na „Bitvě Libušín“, s. 157–167. – Petr NOVÝ, Zpráva o exhumaci hromadného hrobu z konce druhé světové války ve Velkém Háji v Roztokách, s. 168–172. – Michaela CARANOVÁ – David DANĚČEK – Petra DOMČÍKOVÁ – Barbora KORBELOVÁ – Zdeněk RŮŽIČKA – Kateřina VRANÁ – Petra WITOSZKOVÁ, Restaurování a konzervace sbírkových předmětů ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy, s. 173–199. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2016, s. 201–205.

Studia Comeniana et historica. Roč. 46, 2016, č. 95–96:

Pavel FLOSS, Téma „Komenský – Kusánský“ stále aktuální, s. 9–25. – Jozef MATULA, Two Approaches to Tolerance: Nicholas of Cusa and John Amos Comenius, s. 26–40. – Jan ČERVENKA, Nicholas of Cusa on Islam: Conflict or Continuation of Ideas in De Pace Fidei and Cribratio Alkorani, s. 41–57. – Jan HERŮFEK, Picova a Ficinova interpretace Cavalcantiho konceptu lásky. Malé přiblížení, s. 58–69. – Tomáš NEJESCHLEBA, Formy panpsychismu v renesanční filosofii, s. 70–85. – Jan ČÍŽEK, Filosoficko-teologická koncepce člověka v emendačním díle J. A. Komenského, s. 86–120. – Zuzana

SVOBODOVÁ, Pohnutky Kristova svědka. (II. Jan Amos Komenský), s. 121–131. – Martin HOLÝ, Švýcarští vychovatelé protestantské šlechty z Českých zemí v 16. a raném 17. století, s. 132–146. – Ondřej PODAVKA, Formování náboženského přesvědčení Zdeňka Brtnického z Valdštejna a Ladislava Veleny ze Žerotína, s. 147–172. – Jan KILIÁN, „Ty nejsi mi roven...!“ Mezilidské vztahy v Kašperských horách za třicetileté války, s. 173–188.

Studia historica Brunensia. Roč. 63, 2016, č. 2:

Michal WANNER, Britsko-francouzské vztahy v Indii 1787–1794 v zrcadle pramenů úřadu generálních guvernérů britské Indie, s. 5–22. – Alan SKED, Britský konzervatismus na začátku devatenáctého století, s. 23–43. – German RAGOZIN – Roman BOLDYREV, „Für Gott, Kaiser und Vaterland!“. Newspaper „Väterlandische Blätter für Österreichischen Staat“ as propaganda organ of Austrian struggle against Napoleon (1808–1809), s. 45–55. – Radomír VLČEK, Ruský konzervatismus přelomu 19. a 20. století, s. 57–71. – Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, Předehra konzervatismu v Rakousku, s. 73–85. – Hans-Christof KRAUS, Bismarck, die Konservativen und der Kulturkampf im Deutschen Reich, s. 87–104. – Jiří BAROŠ, Staří v. moderní a konzervatismus Edmunda Burka, s. 105–111. – Jiří NESIBA, Filosofie mocenské rovnováhy aneb bojovný mír podle Raymonda Arona, s. 113–135.

Studia mediaevalia Bohemica. Roč. 8, 2016, č. 1:

David KOZLER, Pobyt Jana Husa na hradě Krakovci. K novým otázkám a současnému stavu bádání, s. 7–40. – Adam PÁLKA, Papoušek versus Lupáč. Polemika o výklad basilejských kompaktát z poloviny 15. století, s. 41–87. – Zuzana KŘENKOVÁ, Klášter františkánů-observantů v Kamenci. Problematická královská fundace v Horní Lužici, s. 89–123. – Karel PACOVSKÝ, Kult první svatojiřské abatyně ve středověku, s. 125–132. – Petr KUBÍN, Byla Mlada středověkou světicí?, s. 133–135.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. Sv. 45, 2017:

Jan CEBE – Petr BEDNÁŘÍK, Čeští novináři a židovská otázka v období druhé republiky a v prvních měsících protektorátu, s. 11–30. – Tomáš FEDOROVICH, Abgängig – nezvěstný. Zápas židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava o přežití v ilegalitě, s. 31–49. – Tomáš GOL, Váleční zajatci ze zemí Commonwealthu v Terezíně, s. 50–75. – Ivo PEJČOCH, Major Jan Pulkrábek – vězeň policejní věznice gestapa v Terezíně ve světle vlastních vzpomínek, s. 76–93. – Lubor LACINA, Pobočky koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen v oblasti Lužických hor – přehled a geneze pietních míst, s. 94–107. – Jana ŠVARCOVÁ, Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Buchenwald 1937–1945. Současný stav projektu, květen 2017, s. 108–111. – Dagmar HOLZHAMMEROVÁ, Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2016, s. 117–126. – Marie POLJAKOVÁ, Terezínská bibliografie za rok 2016, s. 127–142.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 65, 2017, č. 2: Piotr PAJOR, The Poverty and the Power: Duke Boleslaus the Chaste's Patronage of the

Franciscans in 13th-century Lesser Poland, s. 106–122. – Helena ČAPKOVÁ, Marginální fenomén, nebo oběť orientalistického klíše? K vzájemným stykům japonských a evropských meziválečných avantgard, s. 123–139. – Daria KOSTINA, Reflections and Interpretations of Photography and Poster Design in Grigory Musatov's Paintings in the late 1920s and early 1930s, s. 140–149. – Pavel BRODSKÝ – Martina ŠUMOVÁ, K podílu iluminátorů v Bibli Petra Zmrzlíka ze Svojšína, s. 150–160. – Michał DĘBOWSKI, The Unknown Painting by Peter Brandl in the Parish Church of Saint John the Baptist in Żabów near Pyrzyce, s. 161–178.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 65, 2017, č. 3: Mateusz GRZĘDA, Façade of the House at the Stone Bell in Prague and a new Paradigm of Representation, s. 214–225. – Dobrosława HORZELA, Opus punctile and Stained Glass around 1400, s. 226–243. – Tomáš MURÁR, Nighthawks in 'The Age of Anxiety'. Interpretation of the painting by Edward Hopper by means of the 'Baroque Eclogue' of Wystan Hugh Auden, s. 244–261. – Peter MEGYEŠI, „Et benedictus fructus ventris tui.“ K ikonografii Navštívení na středověkých nástěnných malbách v Ochtině a Kocelovcích, s. 262–268. – Jana ZAPLETALOVÁ, Saly terreny zámku v Kroměříži a návrhy soch pro Podzámeckou zahradu, s. 269–282. – Martina KOUKALOVÁ, „Mám vám pověděti své dojmy z Moskvy a Leningradu.“ Z cesty architekta Ladislava Machoně do SSSR, s. 283–292.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 69, 2017, č. 3:

Zdeněk KUBÍK, Nejen dva královské znaky v kostele sv. Jakuba v Brně. Zpráva o nich, jejich blasonování, historizování a restaurování, s. 209–219. – Vojtěch SZAJKÓ, Využití železnic c. k. armádou na Moravě v letech 1848–1849. 2. část, s. 220–231. – Dušan CENDELÍN, Neznámá fortifikace na k. ú. Rudka, okr. Brno-venkov, v soustavě dalších lokalit podél linie zaniklé historické komunikace, s. 232–243. – Jiří PAVELČÍK – František HEJL – Bohumil SAMEK – František ZŘÍDKAVESELY, Šedesát let studentské „rebelie“ v Brně, s. 244–251. – Josef UNGER – Jan VELEK – Karel KIRCHNER – Jan ZDUBA, Nové poznatky a otázky nad hrádkem Rohy u Skřínářova, okr. Žďár n. S., s. 252–258. – Leoš MLČÁK, K dataci a autorství nově objevené barokní kresebné veduty Olomouce, s. 258–261. – Vladimír GROŠ, Z veselských Chaloupek do Hollywoodu aneb Jak chudobný synek ve světě ke štěstí přišel, s. 261–264. – Pavel MICHNA (sest.), Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2016. Výběr, s. 265–290.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 69, 2017, č. 4:

Jiří ŠMERAL, „...umřel urozený pán pan Ladslav z Bozkovic“. Nově objevený pramen ke genealogii pánů z Boskovic v 16. století, s. 301–305. – Jitka SVOBODOVÁ – Zuzana VÁŘEKOVÁ, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, s. 306–325. – Anna GROSSOVÁ, Přehlédnutá příležitost významného objevu? Restaurování nástěnné malby v bývalém trinitářském klášteře v Holešově, s. 326–334. – Radim ČERVENKA, Utrakvista Vavřinec Leandr Rvačovský – konfese a moravská zkušenost, s. 335–343. – Pavla DUBSKÁ, Šumperský textilní průmysl v éře první Československé

republiky, s. 344–354. – Božena VÍCHOVÁ, Brněnské Zvonokosy aneb Malé zamyšlení nad opravou jedné brněnské tramvajové čekárny, s. 355–360. – Daniel NOVOTNÝ – Jan ŠKVRŇÁK, Bohuš z Boršic nebo Bohuš z Bošovic jinak Drahotuš?, s. 360–361. – Vladimír GROŠ, Jakob Brief a jeho továrna na ohýbaný nábytek ve Veselí nad Moravou, s. 362–366. – Jaromír KUBÍČEK, Moravika – vlastivědná literatura za rok 2016, s. 379–401.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 54, 2017, č. 2:

Jaroslav POLÁCH, Loučej a doteky minulosti aneb krajina tajemství a příběhů, s. 65–81. – Josef ŠVEJDA, Judr. Jan Schwarz, 18. 5. 1904–26. 8. 1942, hudební skladatel, pianista a advokát (k 75. výročí úmrtí), s. 82–91. – Karel VOŠTA, František Fridrich Žalkovský ze Žalkovic. Duchovní osobnost se vztahem k jižním Čechám, s. 92–105. – Pavel KOBLASA, Kunžacké panství za hrabat Podstazkých-Lichtensteinů, s. 106–111. – Josef BÍLEK, Za prof. Ludmilou Pavlovnou Laptěvovou (†16. 5. 2016), s. 113–114. – Petr PECH, Za Josefem Bílkem, s. 115–116.

Východočeský sborník historický. Sv. 32, 2017:

Markéta KOŠAŘOVÁ – Kristýna BULVOVÁ, Raně středověké osídlení v Dražkovicích (okr. Pardubice), s. 5–115. – Radek BLÁHA – Miroslav KOVÁŘ – Jan MUSIL, K počátkům hradu Lichnice. Příspěvek k poznání raně gotické architektury ve východních Čechách, s. 117–140. – Josef ŠRÁMEK, Benediktinské expozitury ve východních Čechách doby předhusitské. Příspěvek k otázce a významu klášterních dependencií, s. 141–171. – David RICHTER, Spor mikulovického faráře a Jana mladšího Kapouna ze Svojkova o placení obilného ospu z let 1588–1593, s. 173–195. – Matouš JIRÁK – Petr VOMÁČKA, Lichtenštejnské hraniční kameny na Lanškrounsku a Moravskotřebovsku, s. 197–225. – Veronika HRDINOVÁ, Delikty „rušení náboženství“ řešené krajským soudem v Chrudimi ve druhé polovině 19. století, s. 227–252. – Šárka CAITLÍN RÁBOVÁ, Dětství stížené tuberkulózou. Každodenní život v sanatoriu na příkladu Hamzovy dětské léčebny v Luži, s. 253–272. – David RICHTER, Bibliografie historických a vlastivědných neperiodických publikací pro území východních Čech za rok 2016, s. 275–283.

Vyškovský sborník. Sv. 11, 2015:

Karel MLATEČEK, Majetkové spory zábrdovického kláštera v polovině 15. století, s. 7–28. – Matouš JIRÁK, Hraniční kameny v Holubicích (okres Vyškov), s. 29–46. – Pavel BORSKÝ, Zámek Borotín (okres Blansko) cestou omylu, s. 47–77. – Dana MASSOWOVÁ, Národní obec fašistická na Bučovicu za první republiky, s. 79–116. – Karel MLATEČEK, Zaniklá ves Šebořice, s. 119–128. – Jan ŠTĚPÁN, Manské desky olomouckého biskupství a Slavkov v roce 1642, s. 129–138. – Martina VALENTOVÁ, Zprávy Muzea Vyškova ve Vyškově v prvních letech své existence, s. 139–144. – Robert BÍLEK, Tři vzpomínky na Velkou válku, s. 147–212. – Sylva NĚMEČKOVÁ, Dvaadvacet pozdravení od Jóži, s. 213–228. – Veronika KUTHANOVÁ, Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900), s. 229–231. – Karel MLATEČEK, Státní okresní archiv Vyškov v roce 2014, s. 233–238.

Vyškovský sborník. Sv. 12, 2016:

Karel MLATEČEK, Podivuhodný osud Jakuba Končeka z Prus v období markraběcích válek (část první), s. 7–49. – Jan SAHEB, Působení rytíře Jana Němčického z Němčic na Vyškovsku. Skica ze života nižší šlechty před Bílou horou, s. 51–90. – Matouš JIRÁK, Lichtenštejnské hraniční kameny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Část I. – Panství Bučovice a Ždánice, s. 91–127. – Zdeněk FIŠER, Jan Mezník, hospodář z Hodějic, s. 129–163. – Hana PRYMUSOVÁ, Sdružení pokrokových žen Vlasta. Příspěvek k politizaci žen na Vyškovsku před rokem 1918, s. 165–197. – Marie MLATEČKOVÁ, Osvobození Kučerova očima duchovního a spisovatele Ladislava Pavlici, s. 199–226. – Vojtěch MAREK, Několik poznámek k postavení řídících učitelů venkovských škol v období I. světové války (na příkladu Slavkovska), s. 231–238. – Karel MLATEČEK, Hospodářské působení Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v obcích vyškovského německého jazykového ostrůvku, s. 239–247. – Karel MLATEČEK, Státní okresní archiv Vyškov v letech 2015 a 2016, s. 251–260. – Karel MLATEČEK, Za PhDr. Kateřinou Smutnou, s. 283–285. – Karel MLATEČEK, PhDr. Jiří Setinský odešel, s. 285–287.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

PhDr. Jiří HRBEK, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
hrbek.jiri@seznam.cz

prof. JUDr. Jan KUKLÍK, DrSc.

Katedra právních dějin
Právnická fakulta
Univerzita Karlova
nám. Curieových 901/7
116 40 Praha 1
kuklik@prf.cuni.cz

doc. PhDr. Jan NĚMEČEK, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
nemecek@hiu.cas.cz

**Prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc.,
dr.h.c.**

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Evropské kulturní a duchovní dějiny
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
U Kříže 8
158 00 Praha 5
jiri.pesek@fh.s.cuni.cz

doc. PhDr. Miroslav ŠEDIVÝ, Ph.D.

Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Univerzitní 8
301 00 Plzeň
sedivym@khv.zcu.cz

doc. PhDr. Alice VELKOVÁ, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
alice.velkova@volny.cz

prof. PhDr. Petr VOREL, CSc.

Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice
Petr.Vorel@upce.cz

POKYNY PRO AUTORY

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací prosí redakce autory o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím zasílejte e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz, nejlépe ve formátech textového editoru Word. Pokud používáte jiný program než Word, pak Vás prosíme o sdělení této skutečnosti.

Obrazové přílohy rukopisu je třeba dodat také samostatně v datové, případně písemné podobě pro ofotografování do sazby. Součástí dodaného článku musí být krátký abstrakt, klíčová slova a nanejvýš dvoustránkové resumé.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 11, řádkování jednoduché). Větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí.

U recenzí bývá obvyklý rozsah 5–8 stran, zprávy o literatuře pak přijímáme v rozsahu 1–4 strany. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme zprávy o konferencích, o polytematických sbornících ani o periodicky vycházejících publikacích.

Citace v poznámkách

Vzor:

1. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond E. Engel (dále jen LA PNP, f. Engel), kart. 26, složka Exekutivní výbor pravice.
2. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
3. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha ³1997, s. 250.
4. David CRANZ, *Historie der böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition* (= Jabloniana, Bd. 4), Hrsg. von Matthias NOLLER, Wiesbaden 2013.
5. Karl Wolfgang DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: Heinrich August Winkler (ed.), *Nationalismus*, Königstein/Ts. 1978, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.
6. Tamtéž, s. 172n., s. 178nn.
7. Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, Dějiny a současnost 22, 2000, č. 1, s. 14–19.

8. Josef ŽEMLIČKA, *Kníže a král v souřadnicích přemyslovského věku*, Český časopis historický 114, 2016, s. 7–31.
9. Heslo *Chotek*, in: Ottův slovník naučný, XII, Praha 1897, s. 370.
10. Peter JUKES, *Tony Judt: The Last Interview*, Prospect, 21. 7. 2010, <http://www.prospect-magazine.co.uk/magazine/tony-judt-interview/> (20. 12. 2013).

Při opakování odkazu stačí uvést:

11. J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 50.

Při citacích archivního materiálu platí obecná zásada, že je třeba nejprve uvést název a místo instituce (archivu), název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

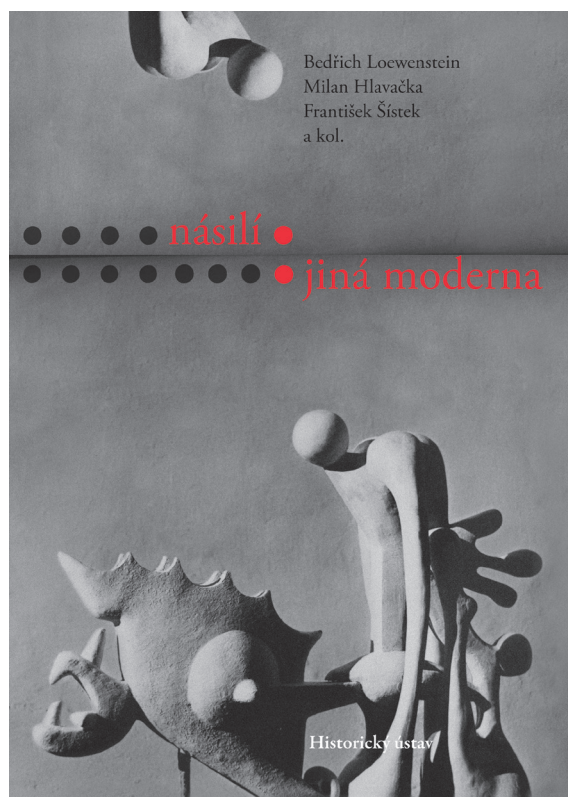
Při první citaci uvádějte úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratek. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržíte. Uděláme vše proto, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Bedřich Loewenstein –
Milan Hlavačka –
František Šístek a kol.

NÁSILÍ: JINÁ MODERNA

Historický ústav,
Praha 2017, 324s.,
ISBN 978-80-7286-306-8

Násilí patří k pradávnému zkušenostnímu inventáři lidstva, protože bylo a je přítomno ve všech jeho „mezních“ dějinných situacích a také v mnoha antropologických konstantách, ať už se jedná o strach, moc, smrt, trauma, teror, právo, respektive bezpráví či o jakékoliv disciplinační či donucovací praktiky, které mají nastolit „pořádek“ či dokonce jiný „řád“. Násilí může být individuální, skupinové či masové, může být spojováno nejen s válkami, ale i s nalézáním práva, respektive s hledáním viníka, tudíž je propleteno s vyšetřováním a potrestáním. Téma násilí v dějinách je tak dnes propojeno nejen v historiografii s mnoha termíny, které se liší metodologickými a ideologickými přístupy k této historické látce. V současnosti jsou zřejmě nejzajímavějšími termíny s „rodokmenem“, tedy vlastní minulostí, především dva typy násilí: strukturální a diskurzivní násilí. Násilí jako jiná interpretace moderny je také celoživotním tématem historika Bedřicha Loewensteina. Tato monografie vznikla na jeho počest, sám Loewenstein se na ní ovšem výrazně autorsky a inspiračně podílel.

<http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka | Managing Editor: Marie Buňatová

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Otáhal, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),

Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha – Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v březnu 2018 / This issue was published in March 2018.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.gesichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

ISSN 0862-6111

